

રણજીત
મુવીટોન
કંપનીનું

૫મું
અઠવાડીયું

જેઓ હિન્દી ચિત્રો જોતા નથી
એમને જાહેર આહ્‌વાહન છે.

રજપૂતાણી

દિગ્દર્શક: અંરપી

ભુમિકા : વીણા, જયરાજ, બીપીન ગુપ્તા
ગુલામ મહમદ

રોજ : ૪, ૭, ૧૦ વાગ્યે.　　મેટીની : રવિ, તહેવારે ૧-૧૫

એડવાન્સ બુકીંગ—૯॥ થી ૧૨॥, ૩ થી ૬॥.

રોયલ ઓપેરા હાઉસ

[અજીત પ્રકાશન]

આ માસિક સાથે પત્નિની માસિક જોડી દેવામાં આવ્યું છે

સ્ત્રીજીવન

સંપાદક
મનુભાઈ જોધાણી

વર્ષ ૭ મું : અંક ૧ સાતમો
મે ૧૯૪૬ : વૈશાખ ૨૦૦૨

રણજીત કૃત બોલપટો

૧ દેવી દેવયાની
૨ રાધા રાની
૩ સતી સાવિત્રી (ગુજરાતી)
૪ સતી સાવિત્રી (હિંદી)
૫ ચાર ચક્રમ
૬ શૈલબાલા
૭ ભૂતિયો મહેલ
૮ દો-બદમાશ
૯ વિશ્વમોહિની
૧૦ પરદેશી પ્રીતમ
૧૧ ભૂલભૂલૈયા
૧૨ મીસ ૧૯૩૩
૧૩ ભોલા શિકાર
૧૪ કૃષ્ણ-સુદામા
૧૫ તારા સુંદરી
૧૬ કાશ્મીરા
૧૭ વીર બબ્રુવાહન
૧૮ ગુણસુંદરી
૧૯ તુફાન મેલ
૨૦ તુફાની તરુણી
૨૧ નાદિરા
૨૨ સીતમગર
૨૩ રાતની રાણી
૨૪ બેરીસ્ટરની બૈરી
૨૫ કોલેજ ગર્લ
૨૬ દેશદાસી
૨૭ નૂરે વતન
૨૮ કિંમતી આંસુ
૨૯ રાજરમણી
૩૦ સીપાહી કી સજની
૩૧ ચાલાક ચોર
૩૨ દીલકા ડાકુ
૩૩ મતલબી દુનિયા
૩૪ પ્રભુ કા પ્યાર
૩૫ લહેરી લાલા
૩૬ જ્વાલામુખી
૩૭ રંગીલા રાજા
૩૮ પરદેશી પંખી
૩૯ શરાફી લૂંટ
૪૦ મીટ્ટીકા પુતલા
૪૧ જમીન કા ચાંદ
૪૨ દીલ ફરોશ
૪૩ શમા પરવાના
૪૪ તુફાની ટોળી
૪૫ બનકી ચીડીયાં
૪૬ ભોલારાજા (રીક્ષાવાલા)
૪૭ પૃથ્વી પુત્ર
૪૮ ગોરખ આયા
૪૯ બીલ્લી
૫૦ સેક્રેટરી
૫૧ પ્રોફેસર વામન એમ. એસ.સી
૫૨ બાઝીગર
૫૩ ઠોકર
૫૪ મીરઝાં સાહીબાં
૫૫ સીતા અપહરણમ્
૫૬ નદી કિનારે
૫૭ અધૂરી કહાની
૫૮ સંત તુલસીદાસ (મરાઠી)
૫૯ સંત તુલસીદાસ (હિંદી)
૬૦ અછૂત (ગુજરાતી)
૬૧ અછૂત (હિંદી)
૬૨ હોલી
૬૩ આજકા હિંદુસ્તાન
૬૪ પાગલ
૬૫ દીવાલી
૬૬ મુસાફિર
૬૭ પરદેશી
૬૮ ઉમ્મીદ
૬૯ શાદી
૭૦ સસુરાલ
૭૧ ઢંઢેરા
૭૨ બેટી
૭૩ મહેમાન
૭૪ અરમાન
૭૫ ચાંદની
૭૬ ભક્ત સુરદાસ
૭૭ ફરિયાદ
૭૮ ઇકરાર
૭૯ દુઃખસુખ
૮૦ ધીરજ
૮૧ ગોરી
૮૨ નર્સ
૮૩ તાનસેન
૮૪ અંધેરા
૮૫ બંસરી
૮૬ શંકર પાર્વતી
૮૭ વિષકન્યા
૮૮ પગલી દુનિયા
૮૯ શહેનશાહ બાબર
૯૦ ભંવરા
૯૧ કારવાં
૯૨ મુમતાઝ મહાલ
૯૩ ચાંદ ચકોરી
૯૪ ધના ભગત
૯૫ પ્રભુ કા ઘર
૯૬ મૂર્તિ
૯૭ ધરતી
૯૮ ફુલવાડી
૯૯ રજપૂતાની
૧૦૦ લેખ
અને
૧૦૧ જોગન

શ્રી. રણજીતનો શતચિત્ર મહોત્સવ

હિંદી ફિલ્મ ઉદ્યોગનો અભૂતપુર્વ અવસર

સ્ત્રીજીવન

વર્ષ સાતમું : વૈશાખ ૨૦૦૨ : મે ૧૯૪૬ : અંક સાતમો

લગનગાળો

ધૂમકેતુ

આજના તમામ પ્રશ્નો એક પ્રશ્નમાં સમાઈ જાય છે. તમામ પ્રશ્નોનું મૂળ એક જ પ્રશ્નમાં રહ્યું છેઃ અને તે પ્રશ્ન આઃ 'આપણે ક્યાં સુધી આવી ભ્રમણાત્મક સમાજરચનાને ચલાવ્યા કરીશું ?'

આપણી અત્યારની સમાજરચના કેવળ ભ્રમ ઉપર રચાયેલી છે: એમાં જે વસ્તુ મહત્ત્વની નથી એને મહત્ત્વની ગણવામાં આવે છે ને જે વસ્તુ મહત્ત્વની છે એને ગૌણ માનવામાં આવે છે. એનું એક જ ઉદાહરણ લઈએ તો વરસોવરસ ફૂટી નીકળતા વિવાહો લ્યો. એમાં ખોટો ઠાઠમાઠ, ધમાલ, કૃત્રિમતા, વ્યાવહારિક ડહાપણ અને નિર્માલ્ય અસંગતિઓ નજરે પડશે. અને મૂળ જે મહત્ત્વનો પ્રશ્ન છે—સંસારમાં એવી બે વ્યક્તિઓને પાસે પાસે લાવવામાં આવે છે કે તેઓ એકબીજાના વધુ પરિચયદ્વારા, એમની પાસે જે કાંઈ શક્તિ છે, એ શક્તિનો સંપૂર્ણ વિકાસ સાધે અને લોકસંગ્રહમાં પોતપોતાની નવીનતાનો અંશ અર્પે—એ આખો મૂળ પ્રશ્ન, એના ઉપર કોઈ દિવસ કોઇ વિચાર કરવા માટે થોભતું પણ નથી. આમ કરીએ તો સારું લાગે ને આમ ન કરીએ તો ફલાણાને ખોટું લાગે. આવી કેવળ રૂઢિજન્ય કૃત્રિમતામાં જીવનનો આ મહાન પ્રસંગ પતાવી દેવામાં આવે છે. એ પ્રશ્નને આવી રીતે પતાવી દેવાની આપણી ઉતાવળે અને એ પ્રશ્નને વ્યવહારુ ગણવાની આપણી મૂર્ખાઈએ, આપણું પ્રજા તરીકેનું હીર ચૂસી લીધું છે. જે પ્રજામાંથી અનેક વિરલ વ્યક્તિઓ વારંવાર નીકળી આવતી, તે જ પ્રજાનું આજે વિરલ વ્યક્તિઓ વિષેનું દેવાળું કોઇના પણ લક્ષમાં આવતું નથી, એ ખરેખર નવાઈની વાત છે.

કેળવણીદ્વારા કે સંસ્કૃતિદ્વારા પ્રજાનો પલટો થવાની આગાહી કરવામાં આવે છે. કેવળ શક્તિવાન પ્રજા જ પોતાની સંસ્કૃતિને જીવંત રાખી શકશે

એ દીવા જેવું સ્પષ્ટ થઈ ગયું છે. શક્તિ વિષેનો પશ્ચિમી પ્રજાનો ખ્યાલ જંગલી જેવો છે, એ પણ જણાઈ ગયું છે. એવે વખતે આપણી આ પ્રજાએ, વિશ્વની સહાયતા માટે પોતાની સંસ્કૃતિમાં રહેલું અમોઘ શસ્ત્ર રજૂ તો કર્યું છે—અહિંસાનું—પણ એ શસ્ત્ર કાયરનું, ભીરુઓનું અને વ્યવહારુ ડાહી સમાજનું શસ્ત્ર ગણાવાનો ભય ખોટો નથી. દુનિયાની તમામે તમામ પ્રાગતિક શૈલીઓ પૂરેપૂરો પરિચય મેળવ્યા પછી જો આ શસ્ત્ર વિશ્વશાંતિના ઉકેલ માટે રજૂ કરવામાં આવે, તો જ એની અસર પડે. અત્યારે તો એ એક મહાન વ્યક્તિનું સ્વપ્ન છે, અને બીજા અનેક અધંદગધોનું શેઠી માટેનું કે મહત્તા માટેનું સાધન છે. મહાન વ્યક્તિનું મહાન સ્વપ્ન—એ એક જમાનામાં ઘણી મોટી વસ્તુ ગણાતી—એ જમાનો કે જ્યારે વ્યક્તિની પ્રતિભાને, સામાજિક સામાન્ય શક્તિઓ કરતાં ઘણું વધારે મહત્ત્વ અપાતું. આજે આપણે એક વ્યક્તિની અસાધારણ શક્તિ કરતાં, એક સમાજમાં પ્રસરેલી સામાન્ય સમજણની વસ્તુઓને ઘણું વધારે મહત્ત્વ આપવાની સ્થિતિમાં છીએ. ત્રણ કરોડની પ્રજામાં ત્રણ માણસો અસાધારણ રીતે મહાન હોય, તેના કરતાં ત્રીસ લાખ માણસો સામાન્ય સંસ્કૃતિના પરિચયવાળા સમજુ હોય, એ વસ્તુ અત્યારે વધારે અગત્યની છે. જે 'ડીમોક્રસી' માટે બૂમાબૂમ કરવામાં આવે છે તેના મૂળ સિદ્ધાંતોમાં પણ આ વસ્તુ જ રહેલી છે.

પણ એનો સાર એટલો કે આપણે આપણી સંસ્કૃતિ ને કેળવણી માટે આટલો મોહ રાખતા છતાં જે એક વ્યવહારથી પ્રજાનો તંતુ સતત ચાલવાનો છે ને જેમાં ભવિષ્યની પ્રજાનું બળાબળ રહ્યું છે, તે ક્રિયાને આપણે બેવકૂફીના પ્રદર્શન જેવી બનાવી દીધી છે. એમાં આપણે કોઇ પણ પ્રકારનું વાતાવરણ જ રહેવા દીધું નથી. એને બદલે વાજાં, માંડવા, દોડાદોડ, થોડાં રેશમી વસ્ત્રો પહેરેલી પૂતળીઓ, દાળભાતના રેલા, મશ્કરી, હાંસી, મૂર્ખાઇભરેલા વિનોદો, મેણાંટોણાં, અને નાચતમાસા—માં એનું રૂપાંતર કરી નાખ્યું છે. વરવધૂ જે પરણવાનાં છે એમની યોગ્યતા વિષે તો ભાગ્યે જ વિચાર કરવામાં આવે છે. ક્રિયાઓએ એટલું જોટું મહત્ત્વ મેળવ્યું છે કે જે કારણ માટે આ ક્રિયાઓ માત્ર નિમિત્તરૂપ છે એ કારણનો તો કોઈએ કોઇ દિવસ ખ્યાલ પણ કર્યો હોતો નથી. સાદું સ્વચ્છ વાતાવરણ, ઊંચા પ્રકારની રસિકતા, ભાવનાત્મક મનઃસૃષ્ટિને ઉત્તેજિત કરે એવી વિવિધતા, કૌટુંબિક પરિચય ને સ્નેહ વધે એવી યોજના, ભાવિ વરવધૂની જવાબદારી વિષેનો કાંઇક આછો પણ ખ્યાલ આવે એવી ગોઠવણ, આ સઘળી મહત્ત્વની વસ્તુઓને તો આજના વરઘોડાવિવાહમાં પણ ક્યાંય સ્થાન જ મળતું નથી. જે રીતે આપણે આપણા ધર્મમાંથી પ્રાણને કાઢી મૂકીને ખોખાં પૂજવા

એ વાદળીઓ

શ્રી. ખાંડેકર

*

બન્ને પૂરજોશમાં જઈ રહી હતી. પરસ્પર જોરથી ભટકાઈ અને ત્યારે જ તેમણે એક-બીજા તરફ જોયું.

એ બંને વાદળીઓ હતી. સફેદ વાદળી ઉપર જઈ રહી હતી. શ્યામ વાદળી નીચે આવતી હતી. સફેદ વાદળીએ તુચ્છતાપૂર્વક શ્યામ વાદળી તરફ જોયું. એક ક્ષણ માટે થોભીને તેણે શ્યામ વાદળીને પૂછ્યું: "તું ક્યાં જાય છે?"

"હું પૃથ્વી પર જાઉં છું. પણ તું ક્યાં જાય છે?" શ્યામ વાદળીએ પૂછ્યું.

'સ્વર્ગમાં' સફેદ વાદળીએ ઉત્તર વાળ્યો.

પ્રચંડ ગતિવાળા વાયુની જેમ, શુભ્ર વાદળીએ ઉપર ને ઉપર જવા માંડ્યું. તૂટેલા વિમાનની માફક, શ્યામ વાદળી જલ્દી જલ્દી નીચે ઉતરી રહી હતી. મજ્જરી આંખો વડે શુભ્ર વાદળીએ પાછળ જોયું. કેટલી મનોહર અને સોહામણી એ શ્યામ વાદળી લાગતી હતી અને તેમાં ચમકતી, ઝગમગતી અને આંખોને આંજતી વીજળી—જાણે દિવ્યતા, ભવ્યતાનો સાક્ષાત અવતાર!

સફેદ વાદળીએ પોતાની તરફ નિરાશાભરી દૃષ્ટિએ જોયું. વિદ્યુતની એક ક્ષણ, અસ્પષ્ટ ઝલક પણ તેમાં રહી ન હતી.

પરંતુ ફરી તેણે અભિમાન અને ઉત્સાહથી ઉપર જોયું—થોડી જ વારમાં હું સ્વર્ગે પહોંચી જઈશ. એ ખુશી અને શેખીમાં તે સફેદપોશ વાદળી, પેલી કાલીકલુટી શ્યામ વાદળીના દિવ્ય તેજને વિસરી ગઈ.

થોડી વાર પછી તેણે નમીને નીચે જોયું. શ્યામ વાદળીની કોઈ નિશાની સુદ્ધાં જણાતી ન હતી. 'પરંતુ પૃથ્વી, સ્નાનસાગરમાંથી નીકળેલી એક તરુણ રમણીના જેવી સુંદર દેખાતી હતી.' ગલીપચી કરાયેલાં બાળકોની જેમ તરુ અને લતા કિલ્લોલ કરી રહ્યાં હતાં. પક્ષીગણ, લીલાંછમ વૃક્ષો પર બેસીને કિલકિલાટ કરતા હતાં.

સફેદ વાદળી સ્વર્ગના દ્વાર પર જઈ પહોંચી. તેને એવી આશા હતી કે, તેને ખૂબ જલ્દી ત્યાં પ્રવેશ મળી જશે; પરંતુ દ્વારપાળે તેને અંદર જવા દીધી નહિ. દ્વારપાળે કહ્યું: 'અન્દર એક જ જગ્યા ખાલી હતી અને તે હમણાં જ પૂરાઈ ગઈ છે.'

એ અભિમાની શુભ્ર વાદળીએ પોતાની પાછળ કેટલી યે સફેદ વાદળીઓ જોઈ હતી. તેણે વિચાર કર્યો: 'નહિ, કદાપિ નહિ. અહીં કોઈ વાદળી મારી પહેલાં આવી શકી નથી.' ચાટ પડીને તેણે પૂછ્યું: 'સ્વર્ગની તે જગ્યા કોને મળી?'

'એક શ્યામ વાદળીને.' દ્વારપાળે જણાવ્યું.

'કેમ?' શુભ્ર વાદળીએ પૂછ્યું.

'હા, સંતપ્ત પૃથ્વીને શાન્તિ અને શીતળતા અર્પિત માટે તેણે પોતાનું જીવન-સર્વસ્વ હોમી દીધું છે!'

શરૂ કર્યો છે, લગભગ એ જ રીતે આપણે આ સાતત્યના યજ્ઞને પણ ખોખાં જેવો બનાવી મૂક્યો છે. એનું એક અનિવાર્ય પરિણામ એ આવવાનું છે કે પ્રજા તરીકેનું આપણું સ્થાન એટલું તો નીચે જશે કે પછી વિશ્વશાંતિમાં કે અશાંતિમાં કોઈ જગ્યાએ, જેમ પશુઓની કોઈ ગણતરી કરતું નથી, તેમ આપણી પણ પ્રજા તરીકે ગણતરી જ રહેશે નહિ.

ગુર્જર દેશ

ગુણીઅલ મ્હારો ગુર્જર દેશ;
ભવ્ય, અનુપમ રમ્ય પ્રદેશ.

રેવાનાં નીર નિર્મળ વહેતાં, મહીસાગરનાં ગાંડાં પૂર;
વિશાળ આ સાબરનો પટ ને છલકંતુ તાપીનું ઉર!
ગાંડી ભાદર ગજવે તીર,
આજીનાં શા અનુપમ નીર!

લીલી કુંજ ચરોતર ભૂમિ, રસાળ કેવો ભાલ પ્રદેશ!
ઠારે આંખો આમ્રઘટાઓ, વ્હાલેરો મ્હારો આ દેશ!
નાઘેર તણી ભૂમિ પ્રખ્યાત;
ગીર તણું જંગલ વિખ્યાત.

ચોકીઆત આબુ આ ઊભો, પાવાગઢ છે ભવ્ય વિશાળ;
વા સાથે વાતો કરતો એ સોરઠનો ગરવો ગિરનાર.
ડુંગર ધારે દહેરાં હાર;
કળા ભરી છે અપરંપાર.

અહીં નરસિંહે ભજનો ગાયાં, ગુંજે મીરાંના ગીત સૂર!
કૃષ્ણ દ્વારિકા હજૂય ઊભી ભકિત ભાવ જગાડે ઊર.
થયા ઘણેરા મોટા સંત,
પાક્યા અહીંયાં કૈંક મહંત.

શૌર્ય અને વીરતાના ગાતા ગાન સદાયે જ્યાં દિનરાત.
ઊભા પાળિયા ગામ ગોંદરે શૌર્ય તણા સ્મારક સાક્ષાત!
ઘણો દટાયો છે ઇતિહાસ,
શૌર્ય તણો ત્યાં વાસે વાસ.

નીપજાવ્યા મોટા વીર મેર્યા; નર્મદ જેવા ગુર્જર વીર!
દયાનંદ જેવા જ્યાં જન્મ્યાઃ સત્યમૂર્તિ શા ગાંધી ધીર!!
ત્રિલોકમાંયે વિરલ પ્રદેશ!
ગરવો મ્હારો ગુર્જર દેશ!

રમણલાલ વ્યાસ

જીવનનાં મૂલ્ય

મનુભાઈ જોધાણી

'રજપૂત! આમ અધૂરા જવામાં જોખમ છે. આગળ હેરુ બેઠું છે,' ગાડામાં બેઠેલા બે ચાર શેઠિયાએ બોકાનું બીડી ચાલ્યા આવતા રજપૂતને ઊભો રાખી એક સામટું બોલવા માંડયું.

રજપૂત થંભ્યો. ખભે ઊંચકેલી કડિયાળી ડાંગ પછાડીને સહેજ હસીને પૂછ્યું: 'કેટલાક આદમી છે?'

'છે સાત આઠ, પેલી તલાવડી આગળ,' એક જણે બેઠા બેઠા ગોઠણભર થઈ હાથ લાંબો કર્યો અને દૂરદૂર દેખાતી તળાવડીની પાળ તરફ આંગળી કરી ચીંધ્યું.

ઘરેણાંના ભારથી લચી પડતી, આણુંવળીને આવતી કોડભરી રજપૂતાણીએ માથા ઉપરથી બચકો ઉતારી નીચે મૂક્યો અને આથમવાની તૈયારી કરતા સૂર્યનાં છેલ્લાં કિરણોએ આકાશમાં પૂરેલા રંગબેરંગી વાદળાં સામે જોઈ ઊંડો નીસાસો મૂક્યો: 'રજપૂત! પાછા વળશું?'

રજપૂતની લાલ કરડી આંખ રજપૂતાણી તરફ વળી ને જાણે આખી ને આખી બાળી દેવા શંકરનું ત્રિલોચન ઊઘડતાં જુએ ને ધ્રૂજી ઊઠે એમ કેળ જેવી એ કંપી ઊઠી. ક્રોધના આવેશમાં રજપૂત બોલ્યો નહિ, પણ મારે મન હિસાબ નથી એમ સૂચવતો તિરસ્કાર સૂચક નફ્ફટ હાસ્ય હસ્યો.

શેઠિયા ઝંખવાણા પડી ગયા, ને ગાડું આગળ ચાલ્યું. આગળ રજપૂત ને પાછળ રજપૂતાણી પોતાના ગામ તરફ વહેતાં થયાં. શેઠિયાના મોંમાંથી અરેરાટી નીકળી ગઈ: 'બાઈ બિચારી સેલાં જેવી છે, રજપૂત માનતો નથી; પણ જરૂર રોળું થવાનું.'

પાસે ગાડામાં બેઠેલો અઢાર વર્ષનો યુવાન બ્રહ્મપુત્ર શેઠના ચહેરા સામે જોઈ રહ્યો: 'કાકા! શું ધીંગાણું થવાનું?' એની આતુર આંખો વધારે ને વધારે લાંબી થઈ.

'હા જ તો. હઠીલા માણસો વાર્યા ન રહે, હાર્યા રહે.'

'કાકા! ધીંગાણું કેવું હશે?' ઉત્સુક યુવાને ઊંચા થતાં પૂછ્યું.

'મા'રાજ! એમાં આપણું કામ નહિ.'

'મારે ક્યાં આંઝવું છે. જોવું ય નહિ!' આંખ ફેરવતાં યુવાને મોં ફેરવી લીધું.

'બાપ, લોહીની છોળ્યું ઊડે ત્યાં આંખેય કેમ ઊઘડે! કમકમાં જ આવે ને!'

'કાકા, મને ધીંગાણું જોવાની બહુ હોંશ છે. જાઉં?'

'બેસ, બેસ હવે. તારો બાપ તો લગન લઈને બેઠો છે, ને ગમાને રોળાં જોવાં છે.'

'પણ હું તો જવાનો,' કહી યુવાન ગાડેથી કૂદી પડ્યો, અને ચાલ્યા જતાં રજપૂત દંપતીની પાછળ હાથમાં ડાંગ લઈને ઊપડ્યો.

શેઠિયાઓએ દાંત કચકચાવ્યા. હઠી મોઢે ચાલ્યા જતા બ્રાહ્મણ પુત્રની પાછળ એને પાછો વાળવા ગોકીરા કર્યા: 'પાછો વળ! પાછો વળ!'

આભમાંથી અંધારાનાં પડ ઊતર્યાં અને ત્રણેય માણસો ભૂતનાં ઓળા જેવાં અજવાળી આભના આછા પ્રકાશમાં દેખાયાં. બાલની ઉજ્જડ ભૂમિ ઉપર ગાડું આગળ વહેતું થયું. 'બામટાનો કાળ એને ખેંચી ગયો.' કહી શેઠિયાઓએ આશ્વાસન લીધું. પાછા જવાની કે એની રાહ જોવાની સ્વસ્થતા કે હિંમત એમનામાંથી સરી ગઈ હતી. રંક ગાડા-ખેડુના મનમાં ઊંડો વસવસો હતો, પણ એ શેઠની

ધાકને લીધે નાઇલાજ બની ખૂળદનાં પૂછડાં આંબળવા લાગ્યો.

સંધ્યાની રજ શમી જતાં ચંદ્રનાં આછાં અજવાળાં ખીલ્યાં. ચોમેર દૂધ જેવું ઝોકર તેજ લેરાવા લાગ્યું. અમીકિરણોમાં આહ્‌લાદવાને બદલે થોડે અંતરે રજપૂત દંપતી મૂંગાં મૂગાં આગળ ચાલ્યા જતાં હતાં. પુરુષના મોં ઉપર ગુસ્સાનો આવેશ હતો, સ્ત્રીની આંખમાં ભીતિ હતી.

તળાવડીની પાળ નજીક આવતી ગઈ. રજપૂતાણીથી વલોવાઇ જતાં હૈયે ધીરજ ન રહી. એના ગળે ડૂમો ભરાયો. એણે ફૂસ્કું મૂક્યુંઃ 'રજપૂત, પાછો વળ; મારૂં મન ના કહે છે.'

રજપૂતે મોં ફેરવી રજપૂતાણી સામે જોયું ન જોયું ને આગળ ચાલ્યો. એણે વાંકડી મૂછને વળ દીધા, ભેટે બાંધેલી પછેડીની ગાંઠ ખેંચીને સરખી કરી અને પગરખાં કાઢી ભરાયેલી ધૂળ ખંખેરી નાખી. 'મારી આબરૂને બટ્ટો બેસે' એક જ શબ્દ એની રગેરગે પ્રસરી એને અક્કડ રાખતો.

પળેપળે વીનવતી રજપૂતાણી કોઇ પાછળ પડેલા ભિક્ષુક પેઠે લપ કરી રહી હતી અને કંજુસ શેઠીઓ સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કરી આગળ ચાલ્યો જાય, એમ ધૂની રજપૂત પોતાની આસપાસ વીંટળાયેલ નિર્જનતાને રૂંધતો આગળ વધ્યે જતો હતો.

તળાવની પાળે ચડતાં જ સુકાઇ ગયેલાં રોડાં ઉપર બેઠેલા ખવીશના માથા જેવા લૂંટારાઓની ટોળી એણે જોઇ. એનામાં ભરતી પેઠે ચડેલ 'ચગતનનાં પૂર ઓટના લોઢમાં ડાક્ષનાં ફીણ પેઠે અસ્થિર બન્યાં ને સરી ગયાં. કોઇ પળે શરવીર મનુષ્યમાંથી રામ ઊડી જતાં વિકરાળ ગણાતો માણસ બીકુ બની જાય છે અને કાયર પેઠે જીવ બચાવવામાં પોતાની જાતને વેગવંતો ધક્કારો આપે છે. રજપૂતે પાછળ આવતી રજપૂતાણીને વીસરી, પતિ તરીકેની પોતાની રક્ષણ કરવાની ફરજ વીસારી મૂકી અને જીવન મરણના ટટોકટીના મામલાને હાથવેંતમાં આવી પુહોંચેલો દેખી એણે જીવ બચાવવા આંખો મીંચીને દોટ મૂકી.

લૂંટારાઓ આંતરે એ પહેલાં તો એણે લાકડીને સમણતાં પોતાનો વિકટ માર્ગ કાપી નાખ્યો. તળાવની પાળ ઓળંગી એ ઊતરી ગયો.

સ્ત્રીથી આંતર વેદનામાં હાય પોકારાઇ ગઇ. નિઃસહાય નિ શસ્ત્ર અબળા આડ આડ લોહી તરસ્યા વરૂ જેવા લૂંટારુઓથી ઘેરાઇ ગઇ. ચોગમ એને પોતાની એકલતાના ઓળા ઊતરતા–ઝઝૂમતા દેખાયા. આંખો બંધ કરી એ બેસી ગઇ

'ખબરદાર!' પાછળથી પગલે પગલું દાબીને આવતો રોળું જોવાની લાલસાવાળો યુવાન બ્રહ્મપુત્ર પાળે ચઢીને ઊભો રહ્યો. એણે અબળાની આસપાસ ખોડાની બાંધીને હથીયારથી ડારતા આડ આડ વાટપાડુઓને ઝઝુંબતા જોયા. એની આંખમાં ખુન્નસ ભરાયું. એણે હડી કાઢી. ક્રોધના આવેશથી ગુંગળાતા બ્રાહ્મણે હાકોટો કર્યોઃ 'ખબરદાર!'

અચાનક વીજળી પડતાં માણસો અંજાઇ જાય, એમ બધા સ્તબ્ધ થઇ ગયા. અને સોળે આંખો ચોમેરે ચકળવકળ ફરવા લાગી. દુધિયા દાંતવાળા યુવાનને જોયો ને મગતરું સમજી મશ્કરીમાં એક આગળ આવ્યો, ને કોટી કાઢી નાખીને મ્યાનમાંથી છંડાતી સળકારા કરતી કાળજીભી તલવાર એણે ઊંચી કરી. યુવાને ડાંગ ઊચકી એના કાંડા ઉપર મારી અને ઝાટકો દૂર ઊડી પડ્યો. કાંડાનું હાડકું બટકી જતાં ટળ ચડી ગઇ ને ઓય કરતો એ બેસી ગયો. બાઇને લૂંટવામાં મશગૂલ બનેલા લૂંટારા ચમક્યા, અને હડી કાઢી સામે.તે પડેલાં બ્રાહ્મણે ઝાટકો ઊંચક્યો અને આગળ આવતા એકને ઝીંક્યો. ઘા જનોઇવઢ ઊતરી જતાં

લોહીના ફુવારા છૂટયા. મનુષ્યત્વ આવે છે ત્યારે એને પોતાની ફરજનું ભાન થાય છે. બ્રાહ્મણે નિઃસહાય અબળાના રક્ષણ અર્થે દેહને ઝંપલાવવામાં પોતાનું મનુષ્યત્વ ભાળ્યું. સામે જ પરણવાના કોડભરી બાળકન્યા નજરે આવી લલચાવવા લાગી, પણ એને એ લાલચ ડગાવી શકી નહિ. એણે પોતાનો ધર્મ—પોતાનું મનુષ્યત્વ અત્યારે ઝૂકી પાડવામાં દેખ્યું, અને ને એણે જીવનને હોડમાં મૂકી દીધું.

લોહી દેખીને આંખ ચમકી. એકલી પડેલી રજપૂતાણીમાં જોગમાયા પ્રગટયાં, શક્તિનાં પૂર ઊમટયાં. એણે આવીને પાછળથી એક જણાની તલવાર ઝૂંટવી લીધી, ને માંડી ઝીંકવા. બ્રાહ્મણપુત્રને પૃથ્વી ફરતી દેખાણી. ચક્કર ખાતો ને તેમ ઝીંકતો એ બાળ યોદ્ધો આખે શરીરે ઝાટકાના ઘાથી ચીરાઇ ગયો. ચરડ ચરડ ચામડી ચીરાઇ જતી, લોહીની નીકો વહેતી અને થતા અવાજ પવનની પાંખે ચડી દૂરદૂર વાતાવરણમાં વેરાઇ જતા.

રણચંડીનો હલ્લો ભયાનક નીવડયો, લૂંટારા નાઠા. લાડકોડ ભર્યો બ્રાહ્મણપુત્ર દંપતીજીવનનાં સ્વપ્નાં સેવતી અને વરઘે ચડેલી બાળકન્યાને પીડી ભરી પોતાની સામે ઊભેલી જોઇ રહ્યો હોય એમ ડોળા ફાડી દિગ્ંતોમાં આંખો ચમાવવા લાગ્યો.

રજપૂતાણીએ નીચે બેસી પાલવ વડે એને પવન ઢોળવા માંડયો. ચંદ્રને લજાવે નીહાળી વગડો ભયંકરતા ઓકવા લાગ્યો. લોહીની ગંધે આકર્ષાઇ આવેલાં શિયાળ ટરપરિયાં મારવાં લાગ્યાં. રોડા ઉપર સૂતેલ બ્રાહ્મણે કણસવા માંડયું. બાઇની આંખોમાંથી અશ્રુઓ વહેતાં થયાં, ' મારા વીરા ! મારી આબરૂ રાખનાર અજાણ્યા મુસાફર ! તું મારો કોઇ આગલા ભવનો મા-જણ્યો ભાઇ હોઇશ,' કહી રજપૂતાણીએ એના કપાળ ઉપરના લોહીથી ભીંજાઇને ચોટી ગયેલા વાળ ઉખાડી સરખા કર્યા, ને વ્હાલભર્યો હાથ કપાળે ફેરવ્યો. આંખો ઉઘાડીને એણે લલાટે આગળી મૂકી હાથ જોડયા. બાઇ ચોધાર આંસુડે રડવા માંડી. ગગનમાંથી ભૂતાવળના હુંકાર સમા પવનના સુંસવાટા શરૂ થયા. ચંદ્ર લાલ બની ગયો.ચંદ્રિકા વીલાઇ ગઈ. તેજ ઓસરી ગયાં. મૃત્યુદૂત સમા અંધકારના ઓળા ઊતરી આવી કફન પેઠે વીંટળાઇ વળ્યો.

બાઇએ એનું માથું ખોળામાં લીધું, અને હૃદય ચીરી નાખે એવો વિલાપ શરૂ કર્યો, ને બ્રાહ્મણપુત્રની આંખો એના વિલાપ સાંભળવા ખીલી થઇ ગઇ.

અંધારાનાં પૂર ઓસર્યાં. ઘોર રાત્રીનો કાળો રંગ ઊપટયો ને ઉષાના પગને પહેરેલી સફેદ સાડીની ઉજ્જવળ છાંયનાં બિંબ પડયાં. પાસે થઇને વટેમાર્ગુ નીકળ્યો. મુડદાંઓ વચ્ચે બેઠેલી કોઇ ખપ્પર જોગણી જેવી લાગતી રાજપૂતાણીના ગીનાએ એને ડાર્યો. એના પગ થંભી ગયા, કાળજું કંપી ઊઠયું. હૃદયમાં ફડક પેસી ગઇ. એનાથી બે ડગલાં પાછાં ખસી જતાં બોલાઈ જવાયુંઃ 'ભૂત .....'

બાઈ ઊઠી, સ્તબ્ધ બની ગયેલ વટેમાર્ગુ પાસે જઈ એણે ખોળો પાથર્યોઃ ' મારા વીર ' વટેમાર્ગુ બ્હીકનો માર્યો ભયભીત આંખે તાકી રહ્યો.

' સામે ગામ મારું સાસરું છે. ત્યાં જઇને કહેજો કે તલાવડીમાં કાલે વાટપાડુએ બાઇની આબરૂ ઉપર હાથ ઉપાડયો, ત્યારે કોઇ દેવદૂત સમો અજાણ્યો ભેરૂ આવીને પોતાનું જીવન દાવમાં મૂકી કીર્તિ જીતી ગયો છે. એના દેહને દેન દેવા લઇ જાય.'—

બાઇએ માનેલું કે રજપૂત ગયો છે તે રાહ જોતો હશે. ગામમાં સમાચાર પહોંચતાં એ દોડયો આવશે.

વટેમાર્ગુનું મન ધરપ્યું, ધાક મટી, ને એ વેગભેર ગામ તરફ ઊપડયો.

"આપણો ભૂતકાળ મહાન અને કીર્તિવંતો છે. ભારતનો ભૂતકાળ જો તેજસ્વી ન હોત તો તેણે ઝાંસીની રાણી જેવી વીરાંગના ઉત્પન્ન કરી ન હોત. એ જ રીતે પ્રાચીન ભારતની મૈત્રેયી, મહારાષ્ટ્રની અહલ્યાબાઇ, બંગાળની રાણી ભવાની, રઝિયાબેગમ તથા નૂરજહાં જેમણે હિંદમાં બ્રિટિશ રાજ્ય પૂર્વના તાજેતરના જ ઐતિહાસિક કાળમાં તેજસ્વી રીતે રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો હતો એવી વ્યક્તિઓ ભારતે નિપજાવી છે. હિંદભૂમિની ફળદ્રુપતા પર મને પૂરો વિશ્વાસ છે. મને ખાતરી છે કે ભૂતકાળની પેઠે હિંદ પણ જરૂર ભારતની નારીલતા ઉપર ઉત્તમ પુષ્પો ઉગાડશે."

અને—

"દુર્ભાગ્યે ઝાંસીની રાણી હારી ગઇ. તે તેનો પરાજય ન હતો. પણ હિંદનો પરાજય હતો. તે મૃત્યુ પામી. પણ તેનો જુસ્સો કદાપિ મૃત્યુ પામી શકતો નથી. પુનઃ એક વાર હિંદ ઝાંસીની રાણીને ઉત્પન્ન કરી શકે અને તેને વિજય ભણી કૂચ કરાવી શકે."

'જયહિંદ'નો ધ્વનિ થયો સ્ત્રીઓએ કૂચ કરી, અને નેતાજીએ સલામી આપી. ત્યાર પછીનો ઇતિહાસ કહે છે કે, 'ઝાંસીની રાણી'ની ટુકડી એક સૈનિકદળમાં ફેરવાઇ ગઇ. ઇમ્ફાલ સુધી આવી સંગીનો ચમકાવી અંગ્રેજ સૈન્યને એક સમયે તેણે પરેશાન પણ કર્યું.

સુભાષચંદ્ર બોઝે ૧૯૪૩ના ઑક્ટોબરની ૨૨મી તારીખે આઝાદ હિંદ ફોજની એક નવી તાલીમ છાવણી ઉઘાડી ત્યારે ઐતિહાસિક જાહેરનામું બહાર પાડેલું. આ જાહેરનામા પર સહી કરનારા જુદા જુદા પ્રધાનોમાં, શ્રી. સુભાષચંદ્ર બોઝની સહી પછી તરત જ સહી તરી આવે છે શ્રીમતી લક્ષ્મી— સ્ત્રીઓના સંગઠન ખાતાના પ્રધાનની. ત્યાર પછી તે બને છે 'ઝાંસીની રાણી' ટુકડીનાં કેપ્ટન—કર્નલ લક્ષ્મી.

જિંદગીની ત્રણ સદીઓ જ માત્ર વટાવનાર કર્નલ લક્ષ્મી મદ્રાસપ્રાંતનાં વતની છે. મદ્રાસના સ્વામીનાથન્ કુટુંબમાં તેમનો જન્મ થયેલો. તેમનાં પિતા મદ્રાસના જાણીતા બૅરિસ્ટર હતા; એટલે લક્ષ્મી ગર્ભશ્રીમંત હતાં. તેમની માતાનું નામ અમ્મુ સ્વામીનાથન્ છે. શરૂઆતથી જ તેઓ મહાસભાનાં અનન્ય સેવક છે, અને આઝાદીની લડતમાં સક્રિય ફાળો આપે છે. માતાના એ ગુણો લક્ષ્મીને પણ વારસામાં મળ્યાં છે. લક્ષ્મીની બાળવયે પિતાનું અવસાન થયેલું, પરંતુ માતાએ પુત્રીની કેળવણી માટે ખૂબ લક્ષ આપેલું, એટલે આજે પુત્રીમાં દેખાતા ગુણો, બુદ્ધિની તીક્ષ્ણતા વગેરે માતાને આભારી છે.

સંગીત, નૃત્ય, ચિત્રકલા વગેરેનો નાનપણથી લક્ષ્મીને શોખ છે. ટેનિસની રમત તેની પ્રિય રમતોમાંની એક રમત છે; પરંતુ તેમે સૌથી વધુ પસંદ છે મોટર-પ્રવાસ. મોટર હાથમાં આવે, અને તેમાંય ચોકલેટ રંગની મોટર હાથમાં હોય પછી પૂછવું જ શું? રસ્તાઓનું નિયમન, ઝડપની ગતિ, ખાડાટેકરા વગેરેને ભૂલી પૂરઝડપે દૂર દૂર તે દોડી જાય. કલાકોનાં કલાકો સુધી 'સ્ટીયરીંગ' અને 'બ્રેક' પર કાબૂ રાખી જંગલોમાં ફર્યા કરે—રખડપટ્ટીનો ગજબનો શોખ.

પરંતુ આ શોખે તેની બીજી પ્રવૃત્તિઓ પર કાપ નથી મૂક્યો. અભ્યાસમાં પણ તેનું ચબરાકપણું જણાઇ આવતું. તત્ત્વજ્ઞાનને સ્પર્શતું કોઇ વ્યાખ્યાન હોય તો તે કદી ન ચૂકે. મદ્રાસ પાસે આવેલા અડિયાર આશ્રમમાંથી ફાલેલી થિયોસોફિકલ પ્રવૃત્તિની તેમનાં પર ખૂબ ખૂબ અસર છે. જોકે તે થિયોસોફિસ્ટ નથી, પણ થિયોસોફિસ્ટ છે એમ કહીએ તો તેમાં અતિશયોક્તિ પણ નથી.

આ બધા ગુણોને લીધે તેનામાં સ્ત્રી-સહજ

શરમાળપણું રહ્યું નથી. સાચું કહેવાનો ગુણ પણ તેનામાં ખીલી નીકળ્યો છે.

ત્યારે તો એ કર્નલ લક્ષ્મી નહોતી—કુમારી લક્ષ્મી હતી. પોતાની માતા સાથે ત્રીજા વર્ગના ડબ્બામાં મુસાફરી કરી રહી હતી. માતાએ વાતવાતમાં કહ્યું: 'લક્ષ્મી ! કૃષ્ણમૂર્તિને જોયા ?'

"ક્યા કૃષ્ણમૂર્તિ ?"

"થિયોસોફિસ્ટ !"

"ના, ક્યાં છે ? જિજ્ઞાસાથી લક્ષ્મીએ પૂછ્યું."

"આગળના ડબ્બામાં—પહેલા વર્ગમાં."

લક્ષ્મી કાંઇ ન બોલી. આગળના સ્ટેશને ગાડી ઊભી રહી એટલે તે નીચે ઉતરી, અને કૃષ્ણમૂર્તિના ડબ્બા પાસે પહોંચી, બે હાથ જોડી પ્રમાણ કરી પૂછ્યું. 'આપ જ કૃષ્ણમૂર્તિ ને ?'

કૃષ્ણમૂર્તિ આ પ્રકારનું સંબોધન સાંભળી આશ્ચર્ય પામ્યા અને ટૂંકમાં જવાબ આપ્યો, "હા, હું કૃષ્ણમૂર્તિ !"

"માફ કરજો, સાચું કહેવા બદલ, પણ તમારા જેવા ધર્મપ્રચારકોએ પહેલા વર્ગમાં મુસાફરી કરવાને બદલે ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરવી જોઇએ. તમારે તમારા વિચારોનો ફેલાવો જગતમાં કરવો છે, અને મુસાફરી જનતાથી દૂર રહી કરવી છે. એનો મેળ શી રીતે બેસશે ?" લક્ષ્મીએ ટકોર કરી.

શ્રી કૃષ્ણમૂર્તિને આ ટકોરમાં સચ્ચાઇનો ખ્યાલ આવ્યો, કહ્યું "તમારૂં કહેવું સાચું છે બહેન ! તમે મારી જગ્યાએ બેસો, હું તમારી જગ્યાએ જઇશ."

એક વાર પૂરઝડપે દોડી જતી મોટર ઊંધી વળી ગઇ. લક્ષ્મીને જરાયે ગભરાટ ન થયો. ઊંધી વળેલી મોટરમાંથી આસાનીથી બહાર નીકળી, કંઇ જ ન બન્યું હોય તેમ સ્વસ્થતાથી મોટરને સરખી કરવાની કામગીરી ઉપાડી લીધી.

કર્નલ લક્ષ્મી

જીવન પ્રત્યેની આવી બેપરવાઇએ તેનામાં સાહસિકતાનો ગુણ જન્માવ્યો છે. એ સાહસિકતાએ તેને ભૂનાવામાં પણ નાખી છે; તેને ઉગારી પણ છે. એક જ પ્રસંગ પરથી તેનો ખ્યાલ આવશે.

ઇન્ટર સુધી પહોંચ્યા પછી તેની પ્રવૃત્તિ વિશાળ બની. તેની સાહસિકતાના ગુણે, જીવન પ્રત્યેની બેપરવાઇએ અનેક યુવાનોને તેના તરફ આકર્ષ્યા. બુદ્ધિશાળી અને સાધનસંપન્ન યુવકોને તેનું સૌંદર્ય આકર્ષણરૂપ બન્યું. સરકારી અમલદારો તે રૂપને મેળવવા તલસી રહ્યા. વિદ્યાપીઠનાં એક અધ્યાપક તેને જીવનસંગિની બનાવવા તૈયાર થયા. લક્ષ્મીની સૌને ના હતી— ચોખ્ખી ઘસીને ના હતી: માતાને લક્ષ્મીની ઇચ્છા આડે આવવાનું મન ન હતું. લક્ષ્મીને

પરણવું પસંદ નહોતું. તેને અભ્યાસ કરવો હતો. નવી દુનિયા જોવી હતી. નવી દુનિયાને વિષે ખૂબ ખૂબ જાણવું હતું. લગ્ન એને બંધન સમાન જણાતું. એનાથી તે દૂર દૂર નાસતી. એટલે તેણે વધુ શિક્ષણ મેળવવાનો નિર્ણય કર્યો, અને મેડિકલ કોલેજમાં તે દાખલ થઈ.

ત્યાં બેંગલોરના એક યુવાન વિમાની સાથે તેને પરિચય થયો. એનું નામ શ્રી. બી. કે નાન્જુન્દ. આજે પણ સિલોન જતી તાતા-સર્વિસમાં તે વિમાની છે. તેણે લક્ષ્મીના હૃદયને સ્પર્શ કર્યો. યુવાન વિમાની, જિંદગી પ્રત્યેની તેની પણ લાપરવાહી, સાહિકતાનો ગુણ–લક્ષ્મી તેની નજીક ખેંચાઇ. મોટરદ્વારા પ્રવાસ ખેડી ખેડી કંટાળી ગયેલી લક્ષ્મીને આ યુવાને આકાશી ઉડ્ડયન કરાવ્યું. વિમાનોમાં સાથે પ્રવાસો ખેડયાં. બંને એકબીજાની ખૂબ નજીક આવતાં ગયાં, અને એક દિવસ સૌના આશ્ચર્ય વચ્ચે લક્ષ્મીએ તે યુવાન વિમાનીનો સ્વામી તરીકે સ્વીકાર કર્યો. લક્ષ્મીને મેળવવા મથતા અનેક જુવાનો આશ્ચર્ય પામ્યા.

પરંતુ આ પ્રવાસ સુખી અને સરળ ન નીવડયો. બેપરવા લક્ષ્મીને આ લગ્નજીવન આશીર્વાદમય ન થયું. ટૂંક સમયમાં જ તેણે છૂટાછેડા લીધાં, અને જેટલી ઝડપથી વિમાની પ્રવાસ આરંભાયો હતો, એથીયે વધુ ઝડપથી તેનો અંત આવ્યો. ત્યારબાદ તેણે મદ્રાસ મેડિકલ કોલેજના એક અધ્યાપક અબ્રહામ નામનાં સિરિયન ક્રિશ્ચિયન સાથે લગ્ન કર્યું.

૧૯૩૭માં તેણે મેડિસિન અને સર્જરીની સ્નાતિકા થયા બાદ તબીબી તરીકેની કારકીર્દિ આરંભી. પરંતુ તેના પતિની સિંગાપુરમાં પ્રેક્ટિસ ચાલતી હતી, આથી તેની સાથે ૧૯૪૦માં તે સિંગાપુર ગઇ, અને સિંગાપુરને જ પોતાના નિવાસસ્થાન તરીકે પસંદ કર્યું.

આ દરમિયાન વિશ્વયુદ્ધની જ્વાળા પ્રસરતી હતી. હિંદમાં પણ મહાત્મા ગાંધીજીએ વ્યક્તિગત સત્યાગ્રહ શરૂ કર્યો હતો. પરદેશમાં જ્યાં જ્યાં હિંદીઓ વસતા હતા ત્યાં ત્યાં હિંદની આઝાદીની તમન્ના પોષાયે જતી હતી. સિંગાપોરના હિંદીઓ તેનાથી મુક્ત નહોતા. મલાયામાં વસતી હિંદી સ્ત્રીઓ આ પ્રવૃત્તિને રસીચ્યે જતી હતી. તેમાં સૌથી પહેલું નામ હાથ આવે છે શ્રીમતી ચેયાદેવીનું. ત્રિચૂરનાં તેઓ વતની, પણ સિંગાપોરમાં ઘણા વખતથી રહેતાં હતાં. એમ. એ. સુધીનો અભ્યાસ, અને હિંદનાં આઝાદીનાં વાતાવરણની અસર એટલે સિંગાપુરમાં પણ તેમણે આ પ્રવૃત્તિ ઉપાડી લીધી. સ્ત્રીઓનું તેમણે સંગઠન કર્યું અને 'લોટસ કલબ' નામની સ્ત્રી–સંસ્થા સ્થાપી. એવાં જ બીજાં બહેન શ્રીમતી રાઘવન હતાં. બંગાળી બહેન શ્રીમતી ગોહો અને સર મિરઝા ઇસ્માઇલનાં સમાં શ્રીમતી નઝાગી ગણાવી શકાય. શ્રીમતી ચેયાદેવી આઝાદ હિંદ સ્ટેશન સિંગાપુરથી બ્રોડકાસ્ટ પણ કરતાં. આ 'લોટસ કલબ'માં લક્ષ્મી પણ જોડાયાં, અને સ્ત્રી–સંગઠનની પ્રવૃત્તિને વેગ આપ્યો.

જાપાનીઓએ સિંગાપુર લઈ લીધું તે પહેલાં લક્ષ્મીની માતાએ પુત્રીને દેશમાં આવવાનો આગ્રહ કર્યો હતો, પણ પુત્રીએ ચોખ્ખી ના કહી. સિંગાપુરમાં રહી, ગભરાયેલા હિંદીઓને તેણે સહાય કરી, સાંત્વન આપ્યું. અને એક દિવસ આઝાદ હિંદ રેડિયો પરથી સંભળાયું કે સિંગાપુરમાં આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપના થઇ છે; સુભાષચંદ્ર બોઝ તેના નેતા છે; ડૉ. લક્ષ્મી તેમની કારોબારીના એક સભ્ય છે.

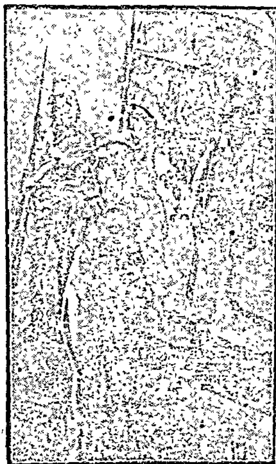
ઝાંસીની રાણીની રેજિમેન્ટના કેપ્ટન તરીકે લક્ષ્મીની નિમણૂક થયા પછી તેની વ્યવસ્થા-શક્તિ, સાહસિક ગુણ અને દેશની આઝાદી માટે પ્રાણ આપવાની ન્યોચ્છાવર-શક્તિએ હિંદીઓમાં જ નહિ, પણ હિંદની બહાર પણ

તેણે સ્ત્રી-શક્તિને ઉજ્જવલ કરી છે.

સ્ત્રીઓની ટુકડીને તાલીમ આપવાની જવાબદારી લક્ષ્મીની હતી. આ સૈન્યમાં કોમનો ભેદભાવ નહોતો. તેમાં માંસાહારી અને નિરામિષાહારી હતાં. સૌ સાથે હળીમળી રહેતાં, અને લશ્કરી તાલીમ લેતાં. 'ઝાંસીની રાણી'ની ટુકડી માંની એક બહેનના શબ્દોમાં કહીએ તો "બધી થઈને આ ટુકડીમાં લગભગ સાતસો જેટલી બહેનો હતી. લશ્કરી ગણવેશમાં સૌ રહેતી. રોજ સવારે ધ્વજવંદન થતું. નાસ્તા પછી કવાયત થતી. સારબાદ વ્યવસ્થિત રીતે લશ્કરી કૂચ થતી. દરેક બહેનને આધુનિક ઢબનાં શસ્ત્રો વાપરવાની તાલીમ અપાતી. પિસ્તોલ, રાઈફલ, મશીનગન વગેરે શસ્ત્રો વાપરતાં સૌ શીખતાં. નાનકડી મોટર-તોપ ચલાવવાની પણ તાલીમ અપાતી. આ ટુકડીમાં બે વિભાગ હતા—નર્સિંગ અને લડાયક. મોટો ભાગ લડાયક વિભાગનો હતો. નર્સિંગ વિભાગની બહેનોને પણ શસ્ત્રોની તાલીમ અપાતી. દર અઠવાડિયે અઠવાડિક કૂચ થતી. તે સમયે અટક્યા વગર ત્રીસ ત્રીસ માઈલ ચાલવું પડતું." શરૂઆતમાં સ્થાપના પછી આ ટુકડીને 'સેવિકા' તરીકે કામ કરવાનું હતું. એટલે મેમ્યો હૉસ્પિટલની જવાબદારી તેમને સોંપાયેલી. સ્ત્રીઓએ આ ફરજ સંભાળી લીધી, પણ રણક્ષેત્રના મોરચે પોતાને નહિ મોકલવા બદલ ધીમેધીમે તેમનાં મનમાં વસવસો ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો.

પ્રસંગ મળતાં કર્નલ લક્ષ્મીના પ્રમુખપદે મળેલી એક સભામાં સ્ત્રીઓએ આ વસવસો ઠાલવ્યો: "અમે ભરતી થયાં છીએ તે મેદાને જંગ પર જઈને દુશ્મનો સામે ઝુઝવા; પાછળ રહીને માંદાઓની સારવાર કરવા નહિ." છતાં આશ્ચર્યની વાત એ છે કે વસવસો ઠાલવ્યા પછી, તેમણે હૉસ્પિટલના કામમાં જરાય ક્યાશ આવવા દીધી નહિ. સાથે સાથે લોહીથી બંધાયેલ એક વિનંતિપત્ર સુભાષચંદ્ર બોઝ

કર્નલ લક્ષ્મીઃ ગણવેશમાં

પર મોકલી રણમોરચે તેમને મોકલવા આગ્રહ કર્યો: "અમારા માટે અમે વીરાંગના ઝાંસીની રાણીનું નામ પસંદ કર્યું. શ્યોનાન (સિંગાપુર) ખાતે અમારી પહેલી તાલીમ છાવણી તમે ઉઘાડી મૂકી, ત્યારે તમે પોતે જ અમને કહ્યું હતું કે, 'તમે પણ ઝાંસીની રાણીની પેઠે રણમેદાનમાં જઈ દુશ્મન સામે લડી શકશો. ફોજમાં અમને જોઈને દુશ્મનો હિંમત હારી બેસશે. બ્રિટિશ સૈન્યના હિંદી સૈનિકો દેખીને આપણા જ પક્ષમાં ચાલ્યા આવશે.' આથી તમને વિનંતિ કરીએ છીએ કે અમને યુદ્ધના મોરચા ઉપર મોકલવા માટે સત્વર આદેશ આપો.'

એક પ્રસંગ

એકવાર કેપ્ટન લક્ષ્મીના પ્રમુખપદે સ્ત્રીઓની સભા હતી, તેમાં નેતાજી 'આઝાદી જંગમાં સ્ત્રીઓનો ફાળો' એ વિષય ઉપર બોલવાના હતાં. ત્યારે આગલી હરોળમાં બેઠેલી કેટલીક બરમી સ્ત્રીઓ માટે વહેમ પડતાં તેમને તપાસતાં તેમના અંબોડાના વાળમાંથી રિવોલ્વરો મળી આવી હતી. તપાસ કરતાં નેતાજીને 'પોઇન્ટ બ્લૅન્ક રેઇન્જ' પર ગોળીબાર કરી ઠાર કરવાનું કાવતરું રચાયું હતું. તે કેપ્ટન લક્ષ્મીએ પકડી પાડયું હતું.

અને ટૂંક સમયમાં જ ઝાંસીની રાણીના દળની બે ટુકડીઓને મેદાને જંગમાં જવાની પરવાનગી મળી ગઈ. હિંદની સરહદ પર, સંગીનો સાથે આક્રમણ કરવાની તેમને છૂટ મળી. હિંદનો જે વિસ્તાર જિતાય તેના ગવર્નર તરીકે કર્નલ ચેટરજીની નિમણૂક થઈ. આ યુદ્ધનું વર્ણન એક સ્ત્રી-સૈનિકના મુખેથી જ સાંભળવા જેવું છેઃ—

"આ રણક્ષેત્રનું વર્ણન આપું ? આ લડાઈનું વર્ણન આપું ? નાના નાના ડુંગરાઓ અને સાંકડી ખીણવાળું એક વિશાળ જંગલ અમારું મુખ્ય મથક હતું. તે ગામોએ સ્ત્રી-સૈનિકોને જન્મારામાં પણ નહિ દીઠેલાં. અમે તો પ્રદર્શનની પૂતળીઓ જેવાં બની ગયાં. સ્ત્રીઓ અને પુરુષો માઇલોના માઇલો સુધી પ્રવાસ ખેડીને અમને જોવા આવે.

"એ ગામમાં અમે પણ ઘણા દિવસ સુધી પડી રહ્યાં. રોજિંદી કવાયતો કરતાં કરતાં આખરે અમને ફરમાન મળ્યું—લડાઈ માટે તૈયાર રહેજો. અમારે લાંબી મજલ કાપવાની હતી. મળસ્કું થતાં પહેલાં ત્રણ વાગ્યે અમે નીકળ્યાં. સર્વત્ર અંધકાર હતો. રાત અંધારી હતી અને બત્તીઓ લેવાની મનાઈ હતી. અમને ચેતવણી આપવામાં આવી હતી— અવાજ નહિ, યુદ્ધનાદો નહિ, શાંતિથી અને ઝડપથી આગે કૂચ જ કરવાની.

"અમને લાગ્યું કે અંધારામાં ને અંધારામાં અમે જાણે અનંત યોજન પસાર કરી ગયાં છીએ. આખરે એક ડુંગર પર અમે પહોંચ્યાં. ત્યાં અમને એકેક ખાસ જગ્યા સંભાળીને ગોઠવાઈ જવાનો આદેશ મળ્યો. સામે એકાદ માઇલને છેટે બ્રિટિશ લશ્કર હતું. વચ્ચેની ધરતી કોઈના બાપની નહોતી ! બ્રિટિશ લશ્કરને કલ્પનાયે નહોતી કે, અમે આંહીં સુધી પહોંચી આવ્યા છીએ. તે લોકો તો અમારી નીચેની ખીણ સુધી બરાબર કૂચ કરતા આવી પહોંચ્યા. હવે બંદૂકો ચલાવવાનો હુકમ ક્યારે અપાશે એની જ વાટ અમે જોઈ રહ્યાં હતાં. અમને લાગ્યા કરતું હતું કે, શિકાર હાથમાંથી છટકી જાય છે ! પણ આખરે હુકમ છૂટ્યો....

"ધારું છું કે એ વખતે અમને ભાન જ ન રહ્યું કે અમે સ્ત્રીઓ છીએ. અમે જાણે કઠ-પૂતળીઓ જેવાં બની ગયાં હતાં. ઘોડા દબાય, ગોળીઓ છૂટે, બંદૂકો ભરાય, ફરી ઘોડા દબાય, ફરી ગોળીઓ છૂટે . . . ફરી પાછી સંગીનો ચડાવો અને હુમલો કરો."

જગતના ઇતિહાસમાં નોંધપાત્ર થઈ શકે એવો જંગ ઝાંસીની રાણીની ટુકડીએ મોઇમીન આગળ ખેલ્યો. સોળ સોળ કલાક સુધી, ઘાયલ થવા છતાં દુશ્મનો સામે તેમણે ઝીંક ઝાલી.

પરંતુ સ્ત્રીઓની આ ટુકડીઓ વધુ શૌર્ય દાખવે તે પહેલાં વિશ્વયુદ્ધે પલટો લીધો. જાપાનીઓએ પીછેહઠ કરી. 'જયહિંદ'નો નાદ રંગુનમાં શમી ગયો. સુભાષચંદ્ર બોઝે બર્મા છોડયું. કર્નલ લક્ષ્મીએ રંગૂનમાં જ રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

જ્યારે જાપાને શરણાગતિ સ્વીકારી ત્યારે કર્નલ લક્ષ્મી કાસ્વા હોસ્પિટલમાં ઘાયલ થયેલાઓની સારવાર કરતાં હતાં. ત્યાંથી તેઓ

રંગૂન પાછા ફર્યાં અને પોતાની પ્રેકટિસ શરૂ કરી; આઝાદ હિંદ ફોજના સૈનિકોની શુશ્રુષા ચાલુ રાખી અને આઝાદીની જ્યોત જલતી રહે તે માટે પોતાની કેટલી પ્રવૃત્તિઓ પણ ચાલુ રાખી.

રંગૂન પર અંગ્રેજોનું વર્ચસ્વ જામતું જતું હતું. આઝાદ હિંદ ફોજના સૈનિકો પર સરકારની કરડી નજર હતી. છતાં કર્નલ લક્ષ્મીએ ગાંધી જયંતિ ઊજવી, આઝાદ હિંદ સરકાર દિન ઊજવ્યો અને લાલ કિલ્લામાં આઝાદ ફોજના ત્રણ અમલદારો સામે થયેલા મુકદ્દમા સામે વિરોધ દર્શાવવા મળેલી સભામાં હાજરી આપી વિરોધ વ્યક્ત કર્યો. સરકારની નજર વધુ કરડી બની. જાહેર સંરક્ષણ ધારા અન્વયે રંગૂન છોડી ચાલ્યા જવાની તેમના પર નોટિસ બજી. બીજે દિવસે બીજી નોટિસ મળી અને ત્રીજી સવારે એક લશ્કરી લોરીમાં તેમને ઉપાડી, વિમાનદ્વારા મીકતીલા પહોંચાડી, મોટરદ્વારા કાલો લઈ જઈ ત્યાં તેમને મુક્ત કરવામાં આવ્યા.

લશ્કરી લોરીમાં તેમને દૂરના વિમાની મથકે લઈ જવામાં આવતાં હતાં ત્યારે એક લશ્કરી અમલદારે પ્રશ્ન કર્યો: "આપણે મોરચા પર મળ્યા હોત તો તમે શું કરત?" જવાબ મળ્યો: "તો મારી ગોળીથી તરત તમને વીંધી નાખત." લશ્કરી અમલદાર આ જવાબ સાંભળી સડક જ થઈ ગયો.

થોડા વખત ઉપર જ કર્નલ લક્ષ્મીને હિંદ આવવાની છૂટ મળી, એટલે હિંદમાં આવી દિલ્હી થઈ તેઓ મદ્રાસ પહોંચી ગયાં છે. હિંદના સ્ત્રી-સંગઠનને મજબૂત કરવાનું હવે તેમણે બીડું ઝડપ્યું છે.

હિંસક કે અહિંસક યુદ્ધે ભલે હિંદ માટે ધાર્યું પરિણામ તરતમાં નથી મેળવ્યું, પણ આઝાદીની ચિરાગ તેનાથી જરૂર વધુ પ્રજ્વલિત બની છે. તેમાંય 'ઝાંસીની રાણી'ની

દિલ્હીમાં

રેજિમેન્ટે હિંદી સ્ત્રીઓ સમક્ષ સંગઠન, શૌર્ય, સાહસિકતાનું વીરલ દષ્ટાંત પૂરું પાડયું છે. સ્ત્રીઓ પણ પુરુષની સાથે ખભેખભો મિલાવી કૂચ કરી શકે છે; સંગીનો ઝીલી શકે છે; શત્રુઓને ખાળી શકે છે—હિંદની સ્ત્રીઓ કોઈ પણ દેશની સ્ત્રી કરતાં, કેળવાય તો જરા પણ ઊતરે તેમ નથી તેની પ્રતીતિ કરાવી છે.

આજે પણ કર્નલ લક્ષ્મીનું નામ યાદ આવતાંની સાથે જ, આઝાદ ફોજમાં ગવાતા કૂચ-ગીતના ભણકારા શ્રવણે અથડાય છે:

"સબ-મિલકર હિંદ પુકારે
"જય આઝાદ હિંદ કે નારે
"પિયારા દેશ હમારા
"સૂરજ બન કર જગ પર ચમકે
ભારત નામ સુભાગા!"

રાષ્ટ્રીય મંગલાષ્ટક

શ્રી. સરોજિની મહેતા

જેણે સત્ય તણી ધ્વજા ગ્રહીં કરે અન્યાયને જીતવા,
હિંસા દોષવતી મનાવી સઘળી વાણી અને કર્મની;
લીધો ભેખ સ્વતંત્ર દેશ કરવા, સામ્રાજ્ય જેને પદે,
વંદે અદ્‌ભુત આત્મતેજ નીરખી, એવા નમું ગાંધીજી. ૧.

તેજસ્વી કુલમાંહિ જન્મ ધરીયો, લક્ષ્મી તણો લાડિલો,
વિદ્યાલંકૃત બુદ્ધિજ્યોત ઝળકે, રૂપે બીજો મન્મથ;
અર્પી દ્રવ્ય, શરીર, આત્મ સઘળું સ્વાધીનતા કારણે.
કીર્તિ ભારતની જવાહર! કરી વિસ્તારિણી વિશ્વમાં. ૨.

સૂતેલા કૃષિકાર સૌ જગવીયા, કીધા કટિબદ્ધ ને,
હંફાવ્યું જડ રાજતંત્ર બળિયું, સત્યાગ્રહો આદરી,
ગર્જે સિંહ સમા રણે નિડર જે, યોદ્ધા યશસ્વી મહા,
શૂરા શ્રી સરદારનો વિજય હો સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધે સદા. ૩.

જિહ્વાગ્રે વળી લેખિની મંહિ વસ્યાં જેને શ્રી વાગીશ્વરી,
મેધાની પ્રતિભા થકી જગતમાં દીપાવ્યું નારીત્વને;
કારાવાસ સહ્યો પ્રફુલ્લ વદને એ હિંદના બુલ્બુલે.
અદ્વિતીય 'સરોજિની તેંણુ રહ્યું વ્યક્તિત્ત્વ તેજોમયું'. ૪.

મૌલાના પદને વિભૂષિત કર્યું ધર્માન્ધતાત્યાગથી,
સદ્‌વૃત્તિ, સમધારણા, નિડરતા, કૌશલ્યને દાખવી;
હંકારી રથ રાષ્ટ્રનો વિષમ ને કષ્ટે ભર્યા મારગે.
આઝાદે નિજ નામ સાર્થક કીધું આઝાદીના જંગમાં. ૫.

સાધ્યું પશ્ચિમ પૂર્વનું સુભગ ને સંવાદી સંમેલન,
આદર્શો નિજ વિશ્વભારતી તણા મૂર્ત સ્વરૂપે રચ્યા;
કાવ્યોનાં કુસુમે પ્રસાર્યું જગમાં સત્યકીર્તિનું સૌરભ,
કીધું ધન્ય રવીંદ્રનાથ! જીવિત જ્ઞાનાન્વિતા ભક્તિથી. ૬.

પુત્રીરત્ન પ્રભાવશાળિ પિતૃને સંસ્કારિણી માતનું,
રંભા તુલ્ય સ્વરૂપ મુક્તિયજ્ઞને અર્પી દીધું પ્રેમથી;
આપીને પડકાર શત્રૂ દળને માતૃભૂમિ ગૌરવ
સ્થાપીને નવ ખંડ માંહિ, વિજયાલક્ષ્મી વિજેતા બની. ૭.

તોડયાં બંધન આપ ને પર તણાં આઝાદીના મંત્રથી,
મુક્તિ સૈન્ય રચી સ્વશક્તિથી કરી મુગ્ધ પ્રજા સર્વને,
પોકારી 'જય હિંદ' ઘોષ, નવલું જેણે પુર્યું ચેતન,
નેતાજી-શ્રી સુભાષની અમર હો કીર્તિ જ્વલંતોજ્વલા. ૮

નવદંપતીના ઝગડા માટે ઉત્તમ ઔષધ

અશ્રૂબિન્દુ

અનુવાદક
સૌ. જયપ્રભા શાસ્ત્રી. બી. એ.

*

નરેન પરણીને આવ્યો એને ત્રણ જ મહિના થયા ત્યાં તો એ નવવધૂ તારા સાથે ઝગડો કરી બેઠો. ઝગડાના કારણની તો બેમાંથી એકેયને ખબર ન હતી. પણ નજીવા કારણમાંથી વિપરીત પરિણામ આવતાં વાર નથી લાગતી. નિસાસા નાખતો નરેન ભીંત તરફ મોઢું કરીને સૂઇ રહ્યો અને નવવધુ પોતાના પાલવ વડે આંસુ લૂછતી મોતની ઇચ્છા કરવા લાગી.'

નરેન એને જો તેના પિયર એકાદ મહિના માટે જવાનું કહે છે તો એટલા થોડા દિવસ માટે શું કામ, એ તો કાયમને માટે સાસરી છોડી પીયર રહેવા ખુશી હતી. એણે રોષપૂર્વક સંભળાવ્યું: "તમને હું જો ન ગમતી હોઉં તો મારે પીયર ચાલી જવા દો. તમને ગમતા સમાચાર થોડા દિવસમાં પત્રદ્વારા મળી જશે. પછી તમને ગમે તેવી રૂપાળી કોઇ છોકરી સાથે પરણી જઇ જીવન સફળ કરજો. એટલે આ દુઃખમાંથી તમેય છૂટો ને હુંય છુટું.'

નરેને પણ ક્રોધમાં એને ઘણું ઘણું સંભળાવી દીધું. જીભાજોડી ઉપરથી મૌન સુધી કલહ પહોંચ્યો ત્યારે નરેનને લાગ્યું કે સ્ત્રીઓને મન આત્મહત્યા એ સ્નાન કરવા કે કપડાં ધોવા જેવી સહેલી વાત હતી. પણ કપડાં ધોવાં કે સ્નાન કરવું અને આત્મહત્યા વચ્ચે જે તફાવત છે એનું સ્મરણ આવતાં નરેન ભારે વિમાસણમાં પડી ગયો.

આખા દિવસની જુલમી નોકરી, ત્યાર પછી આ વાગ્યુદ્ધનો વધારાનો પરિશ્રમ અને એવી ગંભીર દુઃખદાયક ચિંતા—છતાં સર્વ ચિંતા હરનાર નિદ્રાદેવી નરેન ઉપર પોતાનો અધિકાર જમાવી બેઠી. પણ એટલામાં તારાએ એની ઉંઘ ઉડાડી દીધી. ધીમું રૂદન તારાથી દાબ્યું દબાયું નહિ ત્યારે તારાથી મુક્તકંઠે રડી પડાયું. એ રૂદનના અવાજે નરેન પોતાના નસિબને ધિક્કારતો ઉભો થયો અને ઓરડામાં આંટા મારવા લાગ્યો. રૂદન વધતું ગયું એટલે એણે ટેબલ ઉપરથી તમાકુની દાબડી લઇ સડાકો લીધો ને છેવટે રેગ્યુલેટરને બે નંબર આગળ ઠેલી પંખાને વધારી દઇ ફરીથી સૂઇ ગયો.

વહેલી સવારે ઉઠતાં તેણે જે જોયું એનાથી તો તેના શરીરનું લોહી પાણી થઇ ગયું. તારા નિર્જીવ અને અચેતન જેવી ચત્તીપાટ જમીન ઉપર પડી હતી. મોઢા ઉપરથી લોહી ઉડી ગયેલું ને આખું શરીર ઠંડુ હીમ જેવું !

પાડોશમાં જ એક દાક્તર રહેતા હતા. તે લોકોમાં ખૂબ જાણીતા ને હોંશીઆર ગણાતા. તેમની વીઝીટ ફી પણ ત્રીસ રૂપીઆ જેટલી હતી. એલોપથી અને હોમીઓપથીમાં એ એક્કા ગણાતા. એટલે નરેન લાગલો દાક્તરને ઘેર પહોંચી ગયો ને રાતની બધી વાત માંડીને કહી. અને એકદમ આવી તારીની તપાસ જોવા

આગ્રહ કર્યો. ડાક્તર ઘણા વિચક્ષણ હતા. તે બધું સમજી ગયા. તેમણે ધીમેથી નરેનને કહ્યું: "ભાઇ, મારે આવવાની જરૂર નથી. એને ફીટ આવી છે. જાઇને એના મોઢા ઉપર પાણી છાંટજો. થોડીવારમાં એ શુદ્ધિમાં આવી જશે. પછી એને બજારમાંથી આ ચીઠ્ઠીમાં લખી છે તે દવા લાવીને એક ટીપું પાજો."

નરેને ઘેર આવી નોકરને દવા લેવા મોકલ્યો અને પોતે ઠંડુ પાણી છાંટવા માંડ્યું. થોડીવારે તારાએ ભાનમાં આવી આંખો ઉઘાડી અને નરેન સામે ટગર ટગર જોઇ રહી. નરેન ગભરાઇને બેબાકળો બની ગયો હતો. તેણે તારાને શુદ્ધિમાં આવેલી જોઇ મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે 'હવે કદિ તારાની સાથે ઝગડો નહિ કરૂં. એક નાની વાતમાંથી આવું થઇ ગયું તો મોટી વાતમાં શુંનું શું થાય? એક ફીટથી આટલું વિત્યું તો આત્મહત્યા કરી બેસે તો જીવાય જ કેમ?' એ વિચારથી નરેનને આખા શરીરે પરસેવો વળી ગયો.

થોડીવારે તારા ઉઠીને બેઠી થઇ અને ઉભી થઇ ઓરડામાંથી બહાર જવા ડગ ભર્યો ત્યાં તો નરેને આડા ઉભા રહી બે હાથ પહોળા કરી એને રોકી. તારાએ નરેનનો હાથ તરછોડી કહ્યું: 'મને મારા પિયર ક્યારે જવા દેશો? હું તો આજે જ ચાલી જવાની છું. આજે જ પહોંચીને કાલે જ......'

આત્મહત્યાની કલ્પનાથી નરેન ગભરાઇ ગયો. તેણે એકદમ તારાના મોં ઉપર હાથ દાબી દઇ એને બોલતાં અટકાવી અને તારાની સામે નરમઘેંશ જેવો બની નરેન આજીજી કરવા લાગ્યો: 'ના ના. પિયર જવાની તું વાત જ કરીશ નહિ.'

એટલામાં નોકર બજારમાંથી દવા લાવ્યો. દવા હતી 'ઇગનેશીઆ-૬'. નોકરે પડદો ખસેડી જોયું અને નરેનને ટીંચણીએ પડી તારા પાસે પિયર જવાની ના પડાવવા આજીજી કરતો જોઇ તે શરમાઇ ગયો. નરેને ઉઠીને દવા લીધી અને દવાનું ટીપું લઇ તારાના મુખ પાસે ધરતાં તેની આંખમાંથી આંસુ સરી પડ્યું.

તારા હસી પડી. એના મ્હોં ઉપર શરમની સુરખી ફરી વળી. વિષમતા દૂર થઇ અને જાણે અઇ રાત્રે જ પરણીને આવી હોય એવી નવવધુ જેવી શરમાળ બની નીચું જોઇ મંદ મંદ હસી પડી. તેણે દવાની વાટકી દૂર ખસેડતાં કહ્યું: 'રહેવા દો. હવે દવાની જરૂર નથી.'

'પણ તું પિયર તો નહિ જતી રહેને!'

'ના, હવે પિયર શું કામ જઉં?' કહી તારા ઓરડામાંથી બહાર ચાલી ગઇ.

નરેનના હૃદય ઉપરથી મોટો ભાર ઉતરી ગયો હોય એમ એણે નિરાંત અનુભવી. એકસો પડતાં એણે ટેબલ ઉપર પડેલ હોમીઓપથીની ગૃહચિકિત્સા ઉઘાડી વાંચ્યું. 'મહા મનોવેદનાના કોપે થતા સર્વ રોગોનું મહાઔષધ: એક ટીપું 'ઇગનેશીઆ-૬'. તેની સામે નરેને ભવિષ્યના નવદંપતીને ઉપયોગી થાય તેટલા માટે ઝીણા અક્ષરે લખ્યું—'અથવા આંસુનું એક ટીપું.'

*એટલામાં પડદો ખસેડી ચાની ટ્રે સાથે આવતી તારાને જોઇ નરેને એકદમ પુસ્તક ઉપાડીને ગભરાઇ પેર સંતાડી દીધું. તારા હસી પડી.**

*બંગાળી પરથી.

આપણો નારી-આદર્શ

લેખક
શ્રી. ધી. રા. ભારદ્વાજ

રામાયણ અને મહાભારતે બે પુરુષ આદર્શો આપ્યા છે–રામ અને કૃષ્ણ. એક છે મર્યાદા પુરુષોત્તમ અને બીજા છે પૂર્ણ પુરુષોત્તમ. રામની મર્યાદા કદિ લોપી ન શકાય. એમનો ભકતો પ્રત્યેનો પ્રેમ હૃદયમાં છલોછલ ભર્યો હોવા છતાં સુક્ષ્મ સ્વરૂપે જ તે પ્રગટ થાય, અને એમનું મર્યાદા પાલન જીવનભરના નિકટ સાથી લક્ષ્મણ કે સીતાનો ત્યાગ કરાવતાં પણ ન અટકે, એવું આકરૂં ગૃહસ્થ–તપસ્વીનું જીવન તે રામનું. કૃષ્ણજીવનના આદર્શમાં તો મુક્તવિહાર કરતો કનૈયો. એના અંતઃપુરમાં તો સુદામોયે પહોંચી જાય. એ તો સદૈવ આનંદની અવધિ રેલાવતા લીલા વિસ્તાર્યે જાય. છતાં કૃષ્ણનું જીવનવૃત્ત પણ રામના જેટલું જ ઊંચું તો ખરૂં જ. જેમ આ બે પુરુષ આદર્શો વાલ્મિક અને વ્યાસે આપણને આપ્યા છે એવાજ બે નારીઆદર્શો પણ એમણે આપણને આપ્યા છે–સીતા અને દ્રૌપદીના.*

બાલ્યાવસ્થામાં જ શિવધનુષ્યથી રમનારી સીતાને દુર્બળ તો કેમ ગણી શકાય ? છતાં એના સમગ્ર પાત્રાલેખનમાં સીતાને સૌમ્ય ક્ષમામૂર્તિ તરીકે જ મૂકવામાં આવી છે. રાવણ એના દેહને ઉપાડી હરણ કરી જાય, છતાં એના મુખમાં શ્રાપનો એક શબ્દ પણ નથી. અશોક વનમાં રાક્ષસીઓ સાથેના સંવાદમાં પણ એને મૂખેથી, ' મારો રામ આવ્યા પછી તમારા આવા કે તેવા હાલ થશે, ' તેનું ઉચ્ચારણ માત્ર પણ નથી. અરે ખુદ રામ પણ જ્યારે એનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે પણ ઉપાલંભ તો શું, પણ કચવાટનો એક ભાવ પણ જેના મુખ ઉપર ન ફરકે. અને છેલ્લી વેળા જ્યારે વાલ્મિકી ઋષિને હોઠે

मा निषाद् त्वमगमः शाश्वती समा...

વાળો શ્લોક ચડી આવે છે ત્યારે પણ રખેને ઋષિ રામને શ્રાપી ઊઠશે એ ભયે એમને સીતા વારે છે. એ છે ક્ષમાની–સૌમ્યતાની અવધિ. સીતા રાવણને શામી ભસ્મ, અરે જરૂર પડયે તો તેને ભસ્મ પણ કરી શકી હોત. ! છચવિ-ચ્યાવણ એના દેહને ભ્રષ્ટ કરતાં અચકાયો એ કંઇ સતીના શાપના ભયે તો નહિ જ, એ તો અટકયો હતો પૂર્વના કોઇ એક શાપના ભયે જ.

અને પતિપરાયણતાની માત્રા પણ સીતામાં પૂર્ણસ્વરૂપે છે. રામના એક પણ વર્તન અને આજ્ઞા વિષે એ કદીયે શંકા પણ સેવી કેમ શકે ? અશોકવનમાં કેદ પડયા પડયા પણ એ તો, ' મારો રામ જરૂર મને છોડાવવા આવશે. ' એ શ્રદ્ધા પર જ નિર્ભર છે.

સ્વયંવરમાંયે પિતાની પ્રતિજ્ઞાનું પરિણામ એને શિરોમાન્ય જ છે. શિવધનુર્ભંગ કરતો વીર દેવ, દાનવ કે માનવ ગમે તે હો, એ એને તો સ્વામિ તરીકે સ્વીકાર્ય જ છે. વડીલોની આજ્ઞા પરત્વે પણ એનું એક શબ્દનું પણ ઉચ્ચારણ નથી. જે રામને ગમ્યું તે સીતાને ગમ્યું. દશરથની પ્રતિજ્ઞા કે કૈકેયીની હઠ સામે એને કશું કહેવાનું હોય જ નહિ. એ તો જીવનની સર્વ મર્યાદાને રામની ઇચ્છા–રામના અનુગમનમાં સમાવી દે છે.

જ્યારે દ્રૌપદીનો આદર્શ એથી તદ્દન ઉલટો જ છે. એ તો છે વિરાટ રાજાની પુત્રી, કાળઝાળ સમી બળતી અગ્નિની ઝાળ. સ્વયંવરમાં પણ એ તો કડક રીતે પોતાના વ્યક્તિત્વનો પરિચય આપે છે. એ તો બેધડક કહી દે છે કે, ' સ્વયંવરની કસોટી ગમે તે હો, પણ તેને પાર ઉતારનારૂ વીર જો દાસીપુત્ર હશે તો હું તેને નહિ વરૂં. ' અને સમગ્ર જીવન દરમ્યાન પણ એ એકેએક અન્યાયનું વેર લેવા તલપતી ચંડી જ બની રહે છે. જેણે ચોટલાને દુઃશાસને ખેંચ્યો એ એના લોહીથી જ ભીંજવીને પછી જ

* ' રામ અને કૃષ્ણ 'માંથી.

ઓળી શકાય, આસન માટે જાંઘ બતાવતા દુર્યોધનને પણ એ કડક રીતે લઇ નાખે છે—'એ આસન તો છે મારા ભીમની ગદાનું!' અને એ રીતે દુર્યોધનનાં મૃત્યુનું બીજ પણ ત્યાં જ રોપે છે.

વનવાસમાં કે ગુપ્તવાસમાં પણ એ કોઇનું સાંખીને રહે જ નહિને! કાચાકીચકની છેડતીને સમયે ગુપ્તવાસમાં બહાર પડી જવાનો પૂરેપૂરો ભય હતો, અને પરિણામ હતું ફરીને વનવાસ વેઠવાનું, છતાં સાંખી રહે એ દ્રૌપદી જ નહિ.

અને વડીલોની મર્યાદા પાળતાં છતાં એમને પણ એમની પોતાની મર્યાદાનું ભાન એ કરાવી જ આપે છે. રાજસભાની અંદર પોતાની બેહાલી થતી હતી ત્યારે પણ એણે ભીષ્માદિને જે રીતે ભોંઠા પાડ્યા છે એમાં એના ચારિત્ર્યાલેખનની ટોચ આવેલી છે. વડીલો હોય તો ભલે રહ્યા! એમની ભૂલ હોય તો એમની આજ્ઞા ઉલેખવાની જરૂર છે અને જ્યારે એના પતિઓ એને હારી બેઠેલા છે, ત્યારે એ કાંઇ પતિઆજ્ઞાને દેવાજ્ઞા તરીકે સ્વીકારી તો ન જ લે. ત્યાંયે એ પ્રશ્ન પૂછી ઊઠે છે કે 'પોતાની જાતને ગુલામ બનાવી મૂકેલા એના પતિઓ એના સ્વાતિત્વનો અધિકાર ધરાવે છે ખરા કે?'

અને જ્યારે ભીષ્મે નપાંડવી પૃથ્વી કરવાનું પણ લીધું ત્યારે તે જ રાત્રે કૃષ્ણની સહાય લઇ ભીષ્મની પૂજા કરી અખંડ સૌભાગ્યનું વર પામતાંની સાથે જ એ વીજળી ઝબુકી ઊઠી, ભીષ્મને પણ કહે જ છે કે 'મહારાજ! શું બોલો છો? સવારે તો નપાંડવી પૃથ્વી કરવી છે અને મારૂં સૌભાગ્ય અખંડ રાખવાનું વરદાનેય આપવું છે?' એને એથી જ વ્યાસે તો એને મહામાયા કહી છે. એનો ભય તો સહુને રહેલ જ છે. કૃષ્ણ પોતે પણ એ ભયથી પર નથી.

પણ આ બે આદર્શો તો થયા પૂર્વ અને પશ્ચિમ જેટલાં વિભિન્ન. એ પોતપોતાની રીતે તો પૂર્ણ આદર્શો છે જ; છતાં આર્યાવર્તને તો ઇતિહાસ અને કાળમર્યાદા પ્રમાણે પોતાનો આદર્શ ફેરવવાયે પડે. એ બન્ને આદર્શોને એક કરતો આદર્શ પણ આપણા શાસ્ત્રકારોએ પુરાણોમાં ગૂથ્યો છે. એ છે સાવિત્રીનો આદર્શ. એનામાં સીતાની ક્ષમાશીલતા અને સૌમ્યતાની સાથે સાથે દ્રૌપદીની સત્યાગ્રહી હઠ પણ છે. એ પળે પળે ક્રોધને વશ થતી નથી, છતાં એકવાર એક દૃઢ નિશ્ચય પર આવ્યા પછી તો એ ખુદ યમનો સામનો કરી તેને હંફાવવા માટે પણ કમર કસે છે.

જીવનસાથીની પસંગીમાં યે એ તો એ જ જાતનાં મક્કમ મનથી જ નિર્ધાર કરે છે. પતિ અને વડીલોની એની સેવા–સુશ્રુષા તો સીતાની યાદ અપાવે છે. સીતાની જેમ જ એ અરણ્યમાંયે પતિનું અનુગમન કર્યે જ જાય છે. પણ એ સીતાની જેમ પતિના પૌરૂષ અને શૌર્યના અવલંબન પર નિર્ભર નથી. એ તો પળેપળ સાવચેત છે. પોતાની આત્મશક્તિ પર જ એ નિર્ભર છે. અને જ્યારે પતિનું મૃત્યુ થાય છે ત્યારે યે એ તો એ જ અચળ શાંતિથી પતિનું માથું ખોળામાં લઇને બેસી જાય છે. એની ઠંડી તાકાત બોલતી રહે છે: 'જોઉં છું હવે કોણ સામે આવે છે?' એને યમનોયે ડર નથી.

અને યમના આગમને પણ સીતાની જેમ અકળાઇ ઊઠી એ વિવશ બની જતી નથી, કે નથી દ્રૌપદીની જેમ ક્રોધને વશ થતી. એ તો પોતાની ઠંડી તાકાતનો પરચો યમને યે બતાવ્યે જાય છે. અને હૃદયમાં ભરેલી જ્વાળામુખી જેવી શક્તિને હિમની જેમ ઠારીને બહાર કાઢતી કાઢતી એ યમને યે પ્રશ્નો પૂછ્યે જાય છે. યમની પાછળ પગલે પગલું માંડતી એ આખરે એને હંફાવે છે અને પોતાનું જ ધાર્યું કરે છે.

આજે જ્યારે ભારતનો નર સત્યવાનની જેમ નિષ્પ્રાણ બન્યો હોય, ગુલામીનો યમ જ્યારે એના પ્રાણને હરી રહ્યો હોય ત્યારે તો ઘેર ઘેર સીતા અને દ્રૌપદીના આદર્શના સમન્વય જેવી સાવિત્રીઓની જ આપણને જરૂર છે.

આઝાદી માટે શસ્ત્રો સજનાર સોરઠી વીરાંગનાઓ

શ્રી. લીલાવતી મહેતા અને કુ. રમા મહેતા

મલાયા અને બરમામાં યોજાયેલ આઝાદ હિંદ ફોજના નારીદળમાં લેફ્ટેનન્ટ કર્નલ લક્ષ્મીની આગેવાની નીચે જોડાયેલ ગુજરાતી બહેનોમાં કાઠીયાવાડના ઓખામંડળ પ્રાંતના મૂળ વતની શ્રીમતી હીરાબહેન બેટાઈનો પરિચય સ્ત્રીજીવનના ગયા અંકમાં આપેલો છે. તે પછી એ ફોજની વીરાંગનાઓ ધીમે ધીમે હિંદમાં પાછાં આવે છે તેમાંનાં બે બહેનો—શ્રી. લીલાવતીબહેન અને તેમનાં પુત્રી કુ. રમાબહેન દેશમાં આવી પહોંચ્યાં છે.

રંગુનના ગુજરાતી કુટુંબોમાં રાજકોટના વતની અને ધંધાર્થે રંગુન જઈ વસેલા ડૉ. પ્રાણજીવનદાસ મહેતાનું નામ જાણીતું છે. મહાત્મા ગાંધીજીએ જેમની સેવાઓનાં વખાણ કર્યાં છે, એ ડૉ. મહેતાનું ઘર ગુજરાતીઓ માટે પ્રેરણાસ્થાન હતું અને ગુજરાતી પ્રવાસીઓને આશ્રયસમું હતું. ડૉ. મહેતાએ દેશની દરેક પ્રવૃત્તિઓમાં પણ પોતાનો ફાળો આપ્યો છે. તે ડૉ. મહેતાના સૌથી મોટા પુત્ર શ્રી. છગનલાલભાઈનાં પત્ની શ્રીમતી લીલાવતીબહેન પોતાનાં બધાં બાળકો સાથે આઝાદ ફોજમાં જોડાયાં હતાં અને સક્રિય તથા સંપૂર્ણ ફાળો આપ્યો હતો.

રંગુનમાં આઝાદ હિંદ ફોજની 'ઝાંસીની રાણી' ટુકડી સ્થાપવામાં આવી ત્યારે શ્રીમતી લીલાવતીબહેન અને બંને પુત્રીઓ કુ. નીલમ અને રમા એમાં જોડાયાં હતાં. મોટાં પુત્રી કુ. નીલમની ઉંમર એ વખતે સોળેક વર્ષની હતી. હાલમાં નીલમબહેનનાં લગ્ન થયાં છે અને તે તેઓ રંગુનમાં જ રહ્યાં છે. કુ. રમાબહેન તેમના માતા શ્રી. લીલાવતીબહેન સાથે મુંબઈ આવી પહોંચ્યાં છે. મુંબઈમાં તેમનું જાહેર સન્માન કરવામાં આવ્યું ત્યારે તેમણે આઝાદ ફોજની વીરાંગનાઓએ આપેલા ફાળા સંબંધી અનેક હેરત પમાડે તેવા પ્રસંગો વર્ણવ્યાં હતાં.

શ્રી. લીલાવતીબહેનના બે કિશોર પુત્રોમાંથી એક પુત્ર તો આઝાદ હિંદ ફોજની પ્રવૃત્તિ જ્યારે રંગુનમાં જોરશોરથી ચાલતી ત્યારે જ ટાઈફોઈડમાં પટકાઈ પડ્યો હતો. આઝાદ હિંદ ફોજમાં જોડાવાનાં સ્વપ્નો સેવતા અને આખરી ઘડી સુધી રાષ્ટ્રગીત ગાતા એ પુત્રનો દેહાંત થયો ત્યારે પણ આ માતાએ, પોતાના ઉંડા

ચૈતરી મોગરો

સખિ, ખીલ્યો આ ચૈતરી મોગરો!
એની પાંદડીએ પ્રસરે પમરાટઃ
સખિ, ખીલ્યો આ ચૈતરી મોગરો!
જાણે તારલાનો છોડ ભૂમિ ઊતર્યો,
લીલાં પાંદડાંમાં એનો ચળકાટઃ સખિ—
બહેનબાએ કળીઓ એની ચૂંટી,
ગૂંથી વેણી એની મારે માટઃ સખિ—
મ્હેક મ્હેકે છે મ્હારો અંબોડલો;
અજબ મ્હારી એ વેણીનો ઘાટઃસખિ—
ફુલરાજા શો એ બટ મોગરો,
એનાં કુંડલ સમોવડ ઘાટઃ સખિ—
ચૈત્ર માસે ખીલે પૂર બ્હારમાં,
પૂરે સુન્દરતા મ્હારે સોહાગ! સખિ—

જનાર્દન પ્રભાસ્કર

શોકની ઊર્મિને દેશદાઝભરી સવિશેષ વીરતાની લાગણી રૂપે વહેતી કરી અને બન્ને પુત્રીઓ તથા એક પુત્ર સાથે પોતે એ જંગે આઝાદીમાં માથું મૂકીને ઝૂકાવ્યું. પોતે આઝાદ હિંદ ફોજ માટે 'રીક્રુટીંગ ઓફીસર'નું કામ કરતાં અને આઝાદ હિંદ સરકાર માટે ફાળો ઉઘરાવતાં. બન્ને દીકરીઓ તો ઝાંસીની રાણી રેજીમેન્ટમાં રીતસર જોડાઈ ગઈ હતી અને કિશોર પુત્ર આઝાદ હિંદ ફોજની બાલસેનામાં શામેલ થયો હતો. એમ એ કાઠિયાવાડી કુટુંબે સર્વ ભયો અને સર્વ સુંવાળપ છોડીને માતૃભૂમિની આઝાદીના કપરા જંગમાંસ પૂર્ણતઃ ઝૂકાવી દીધું હતું.

'ઝાંસીની રાણી ટુકડીમાં તમારો દૈનિક કાર્યક્રમ શો હતો?' એવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કુ. રમાબહેને એ ટુકડીનો કાર્યક્રમ વર્ણવ્યો હતો. એમણે કહ્યું કે, 'બધી થઈને લગભગ સાતસો જેટલી બહેનો એ ટુકડીમાં હતી. લશ્કરી ગણવેશમાં સૌ રહેતી અને અત્યંત કડક શિસ્તને આધીન રહેતી. રોજ સવાર સાંજ ધ્વજવંદન થતું. નાસ્તા પછી ડ્રીલ થતી અને ત્યાર પછી રીતસરની લશ્કરી પરેડ થતી. સૌ બહેનોને એ વખતે આધુનિક ઢબનાં શસ્ત્રો વાપરવાની તાલીમ અપાતી. પિસ્તોલ, રાઈફલ, મશીનગન, બ્રેન ગન વગેરે શસ્ત્રો વાપરતાં અમે શીખ્યાં હતાં. નાનકડી મોટર-તોપ ચલાવવાની તાલીમ પણ અમને મળી હતી. ટુકડીમાં બે ભાગ હતાઃ નર્સીંગ અને લડાયક. પણ મોટો ભાગ તો લડાયક વિભાગમાં જ હતો. નર્સીંગવાળી બહેનોને પણ શસ્ત્રોની તાલીમ તો મળતી જ. મરવાનું સૌને સાથે હતું. સૈનિક જીવન જરાયે સુંવાળું નહોતું. દર અઠવાડિયે અઠવાડિક પરેડ થતી. તે વખતે ત્રીસ માઈલની લંબાત કૂચ કરવી પડતી હતી. આરંભમાં એ બધું આકરૂં લાગતું પણ એની મઝા ઓર હતી.'

કુ. રમાબહેન અને એમનાં માતા શ્રી. લીલાવતીબહેન જ્યારે વાતો કરતાં ત્યારે સહેજે લાગતું કે આ બેમાંથી વધારે જુસ્સો માતાનો છે. માતાની વય ચાળીસ વર્ષની છે; પણ જુસ્સો તો પચ્ચીસ વર્ષના ભરજુવાન મર્દને પણનીચું જોવરાવે એવો છે.

નેતાજી વિષે વાત કરતાં શ્રી. લીલાવતીબહેને એક પ્રસંગ કહ્યો હતો. એમણે કહ્યું કે, 'નેતાજી એક વખત એક ઇસ્પિતાલની મુલાકાત લેવા જતા હતા ત્યાં દુશ્મન વિમાનો ચડી આવ્યાં. નેતાજી રસ્તામાં જ હતા. મોટરમાંથી ઉતરીને એક નજદીકના ઝુંપડામાં ચાની ગામડી હોટેલ હતી ત્યાં ઉભા રહ્યા. ઉપરથી બોમ્બ વરસ્યા. તાકીને ફેંકવામાં આવેલો એક બોમ્બ બરાબર નેતાજીની મોટર ઉપર પડ્યો અને મોટરગાડીના ભુક્કેભુક્કા ઉડી ગયા; પણ નેતાજીને આંચ સરખી પણ આવી નહિ.'

તેમની ઇચ્છા અહીં હિંદમાં રહી ગાંધીજીની રાહબરી નીચે દેશની આઝાદી માટેનું કોઈપણ કાર્ય કરવાની છે. તેમનો જુસ્સો હજી એવો ને એવો જ છે. વતનમાં આવ્યાથી એમને ખૂબ આનંદ થયો છે.

ગૃહજીવનમાં સ્વર્ગ ખડું કરતી ગૃહિણી

મંગળમયી

મૂળ લેખકઃ
શ્રી. રામનાથજી 'સુમન'

અનુવાદકઃ
શ્રી. અરવિન્દ એમ. શાહ.

મને યાદ છે કે, મનોરમા અભ્યાસ કરતી તે કોઈને ગમતું નહિ. અભ્યાસમાં બહુ હોંશીયાર ન હતી. પરીક્ષાનાં ઉત્તિર્ણ થઈ નવી સખીયો વધારવાનો શોખ હતો. કોઈનું કાંઈપણ કામ કરતી, કોઈ સહિયર માંદી પડતી તો તેની સેવા ચાકરી કરતી; કોઈ છોકરું રડતું તો તે ગોદમાં લઈ રમાડતી; ઘરમાં બધાંને હસાવતી હતી. તેના અભ્યાસ પ્રત્યેના ઓછા ધ્યાનને લીધે– પિતાને લાગતું કે પુત્રીના અભ્યાસ પાછળ નાણાંનો દુરવ્યય થાય છે. પિતાશ્રી આ અંગે તેને વઢતાને મારતો અને કહેતા કે 'શકુન્તલાને જો! તે કેવી સરસ રહે છે? ટાપટીપથી સુંદર વસ્ત્ર પહેરે છે. ભણવામાં હોંશીયાર છે. વક્તૃત્વ હરિફાઈમાં તો તેણે 'કપ' પણ જીત્યો છે. તું માત્ર એવી શું છે કે જે ત્રીજા વર્ગમાં આવી છું અને કામમાં નકામો સમય બગાડે છે?'

આ છતાં શકુન્તલા અને મનોરમા બન્ને સૌ પોતપોતાના માર્ગે જ રહ્યાં. આજે બન્ને વિવાહીત છે. મનોરમાને એક પુત્ર પણ છે. જેના વિષે પિતાશ્રીને ચિંતા હતી તે આજે સુખી અને સંતોષી છે. બે વર્ષમાં મનોરમાએ પતિ, સસરાપક્ષ અને પતિના ઘરને સ્વર્ગના આનંદની ભરપૂર બનાવ્યું. તેના આવ્યા પછી આખા ઘરની રોનક ફરી ગઇ હતી. તેનું જીવન બધાને આનંદ આપનારૂં હતું અને પરિણામે ઘરની ઘરડી ડોશીઓ પણ મૃત્યુને ભેટવા પોતાની જાતને ભાગ્યશાળી માનતી (કારણ તેમની પાછળ તેમને ઘરની ચિંતા ન હતી.) પતિને પત્ની તરફથી પુરતો સંતોષ હતો. મનોરમા હમેશાં સર્વ કોઈનું કામ કરવા તૈયાર રહેતી, આથી ઘરની પ્રત્યેક વ્યક્તિનો તેના પ્રત્યે પ્રેમ હતો. કોઇ તેનાથી દૂર જવાનું પસંદ ના કરતું.

જ્યારે બીજી બાજુ શકુન્તલા બી. એ. ઓનર્સમાં સારા નંબરે ઉત્તિર્ણ થઇ. બહુ સારે ઘેર લગ્ન થયું. લગ્ન થયે પુરૂં એક વર્ષ પણ ના થયું ત્યાં તો શ્વસુર–ઘરના ટૂકડે ટૂકડા થઈ ગયાં. સસરા કંટાળી ગયા, સાસુ આંસુ સારવા લાગી અને પતિ જીવનસંસર્ગ પછીના પ્રથમ આકસ્મિક બનાવે વિમૂઢ બની ગયો. તેને લાગતું કે સીધા–સાદા આનંદી જીવનમાં આ શું થઇ ગયું?

શકુન્તલા તેના કોલેજના દિવસો યાદ કરવા લાગી. તેને તેના કોલેજ સમયની સફળતાઓ, પ્રસંશાઓ, સાથે ભણતી સખીઓ અને તેના પ્રોફેસરનો દમામ આજે નષ્ટ થતા લાગ્યાં. આથી તેને લાગ્યું કે કોઇ મારી પરવા ન કરે તો હું શા માટે કોઇની પરવા કરૂં?

આ બે ચિત્રો નૈતિક રીતે પોતાનો પ્રશ્ન રજૂ કરે છે. મનોરમાની રહેણીકરેણી તેના વિવાહિત જીવનમાં કામ લાગી. શકુન્તલાનો અભ્યાસ ગૃહજીવનમાં કામમાં ન લાગ્યો.

ઉન્દું તેનામાં અહંકાર આવ્યો. વિવાહીત જીવન એ એક જાતનું વિજ્ઞાન છે અને તેની કળા જુદી છે—ન્યારી છે.

સ્ત્રી કરતાં પુરુષ વધુ ચતુર છે. પરંતુ પુરુષ ગમે તેટલો—અભ્યાસ વગેરેમાં હોંશિયાર હોય છતાં ગૃહસ્થ—જીવનમાં અને વ્યવ્હારમાં સ્ત્રીએ આગળ બચ્યા જોવી છે. પુરુષમાં એવી કઇ શક્તિ છે કે જે સ્ત્રીના કાર્યમાં બાધક રૂપ થાય. સ્ત્રી હસીને, રડીને, ઘરને સ્વર્ગ અગર નરક બનાવી શકે છે.

પ્રાસંગિક બાબત ઉપર આવતાં હું કહેવા માગુ છું કે, સાવધાની, ચતુરાઇ અને આત્મ-નિયન્ત્રણથી સ્ત્રી મંગળમય બની શકે છે. અને પોતાની બેદરકારીથી તે પિશાચ પણ બની શકે છે. સંસારમાં સહાનુભૂતિ અને પ્રેમનું મૂલ્ય અધિક છે. જે સ્ત્રી સાચો પ્રેમ કરી શકે છે તે ઘરમાં મધુર વાતાવરણ જમાવી શકે છે. અને જેના જીવનમાં મસ્તી વધી ગઈ હોય, જેનું હૃદય બહુ સંકુચિત થઇ ગયું હોય તેવી સ્ત્રી બહુ જ ઓછી સુખી હોય છે. જીવન એક કોયડો છે. તેને સમજવો મુશ્કેલ છે. જે સમજી શકે છે તે જીવનનો સાચો આનંદ માણી શકે છે. તેની વિરૂદ્ધ જે જાય છે તે જીવનનો સાચો આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી.

ગૃહસ્થ જીવનનું સાચુ સુખ સ્ત્રી પુરુષનાં સહયોગ ઉપર નિર્ભરિત છે. આ સહયોગની અસર હૃદયમાં જેટલી ઉંડાણથી ઉતરે તેટલા પ્રમાણમાં સુખી થવાય. જ્યાં આ પ્રમાણે અંતરથી હાર્દિક સહયોગ છે ત્યાં મુશ્કેલીઓ આવીને ચાલી જાય છે. જીવનને દુઃખી કરવાને બદલે તેનામાં પ્રકાશ અને ઉત્સાહ સ્ફૂરે છે. જીવન વસંતની માફક માત્ર ઉપરથી નહિ પરંતુ અંદરથી સૌરભ પેદા કરે છે. આ પછી મૃત્યુનો ભય અને અંધકારનું આવરણ દૂર થાયછે.

સ્ત્રીએ સૌથી પ્રથમ કોઈપણ દિસાએ પતિ સાથે આંતરિક સંપર્ક (સહયોગ) સાધવો જોઇએ. પતિના જીવનના ઉંડાણમાં ઉતરવું જોઈએ. પતિ માટે થાય એ બધુંજ કરવું જોઇએ. આ એવી વસ્તુ છે કે જે જીવનને પ્રકાશથી ભરી દે છે અને માત્ર એક મૃદુ ઉચ્ચારથી જીવનના મહાન પ્રશ્ન ઉકેલાઇ જાય છે.

જો તમે પતિ સાથે આંતરિક એકતાથી એક થઇ શકશો તો તમે જાતે જ તેના પ્રત્યેક કાર્યમાં રસ લેશો. તેના પ્રતિની સહાનુભૂતિથી તમારૂ હૃદય તેનાં પ્રતિ આકર્ષાશે. પછી તમે કોઇ દીવસ તેની નિંદા કરી શકશો નહિ. એક અમેરિકન બાઈએ લખ્યું છે કે, પત્ની માટે 'પતિ સર્વદા હિતકર છે' આથી એમ માનવું ઠીક નથી કે, પતિમાં દુર્ગુણ નથી અને દેવતા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, પત્નીએ હંમેશાં પતિનું ભલું ઇચ્છવું જોઈએ. તેના સારાં કાર્યોને અપનાવવા જોઇએ. કારણ, સારો અગર ખરાબ પણ એ તમારો પતિ છે. તમને જીવનમાં જે ચીજ મળી છે તેનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરવો જોઇએ.

જે સ્ત્રી ગૃહજીવનની સફળતા ઇચ્છે છે તથા જેના હૃદયમાં પતિને માટે હૃદયથી સહાનુભૂતિ છે તેને ચોક્કસ વિચાર આવશે કે, ઘર એ પતિ માટે સુખસદન હોવું જોઈએ કે જ્યાં જીવન-યાત્રા રૂપી પંથ વટાવતાં થાક દૂર થાય, એ ઘડી એક સાથે રહીને ચિંતાઓ દૂર કરી શકે, જ્યાં પ્રવેશ કરતાં પ્રસન્નતા અને ઉમંગ હોય. પતિ જ્યારે ઘેર આવે ત્યારે ઉમંગભેર સ્વાગત કરો અને એવી વાત કરો કે જેથી તેના હૃદયની કળી ખૂલી જાય. એ મીઠી વાતો કરો કે પ્રસન્નતા અને સાન્ત્વના સાથે ઉંડી સહાનુભૂતિભર્યા બે શબ્દો બોલો અને પછી સફળતા તમારી છે ! સ્વર્ગ તમારૂં છે.

તમારો પતિ દેવતા નથી; સંસારની કાળાઈઓની અસર તેને પણ થાય છે. તમારી જેમ તમારા પતિમાં ગુણ અને દુર્ગુણ

બન્ને છે. તેનાથી ભૂલ પણ થાય. જીવનમાં એવું ઘણીવાર બને છે કે જ્યારે બીજાને મ્હોંએ આપની ભૂલ કબૂલતા નથી. કોઈવાર એમ પણ બને કે તમે નિર્દોષ હો છતાં પતિ ક્રોધની ક્ષણોમાં અયોગ્ય એવું કહી નાંખે, તો તમારે સામા થવું ન જોઈએ. કારણ, તર્ક–ન્યાય તમારી બાજુમાં છે. તમે તમારા પતિની અનુચિત વાતોનો વિરોધ કરો તો બીલકુલ અનુચિત ના જ કહેવાય. જીવન માત્ર તર્કના બળ ઉપર ચાલતું નથી, પણ તર્ક અને સામાન્ય આચાર ઉપર ચાલે છે. ગૃહસ્થજીવનમાં ન્યાય અને ઔચિત્ય તમારી તરફેણમાં હોવા છતાં દલીલ વકિલથી જુદી રીતે કરવાની છે. કદાચ પતિએ ક્રોધમાં કંઇ કહ્યું અને તેનો ઉત્તર તમે ઉત્તેજનાપૂર્વક આપ્યો તો તેનાથી કોઈનો વિજય નહિ થાય, પણ વધુ કલેશનું કારણ બનશે. ક્રોધનો ઉત્તર ક્રોધમાં ન હોઈ શકે. કેટલીક વાર ઝેરનો પ્યાલો પીનાં અહીત થઇ જાય છે. શાંતિના સમયમાં તે અનુચિત વાત કહેતાં કલેશ ન થતાં તે (પતિ અગર પત્ની) લજ્જા પામશે.

દર વરસે હજારો શિક્ષિત છોકરા છોકરીઓનાં લગ્ન થાય છે, પણ તેમાંનાં બહુ જ યુગલ સુખી હોય છે. ઘર ઘરમાં કલેશ–વ્યથા છે. એનું કારણ–સમાજની અવ્યવસ્થા બતાવાય છે. સુખી ના થવાના કારણમાં સહાનુભૂતિ કે સાચા પ્રેમનો અભાવ નથી; સુખી ના થવાની ઇચ્છા છે એમ નથી, પણ તેઓ સુખી થવાની કળાથી અજાણ છે. ગૃહસ્થ જીવન ક્રિયાત્મક પ્રયોગાત્મક વિજ્ઞાન છે. શરીર આત્માનું વિરોધી તત્વ નથી. એ આત્માનો–અધિષ્ઠાન છે, જેના સંયોગથી આત્મા પોતે પ્રકાશિત થાય છે. શારીરિક–આકર્ષણ એ આકર્ષણનું બાહ્ય રૂપ છે. આ સમજણનો સદુપયોગ થઈ શકે તો પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગ ખડું થાય.

કામના સમયે કામ અને જે સ્થાન ઉપર જે ચીજ થવી જોઇએ એ થતી નથી એ જ દુઃખનું કારણ છે. રંગોનું વિખરાવવું એ મૃત્યુ છે અને તેનું સંયોજન એ જીવન અથવા સૃષ્ટિ છે. સૌન્દર્ય સૃષ્ટિ કેવળ વ્યવસ્થામાં જ છે. કુટુંબમાં અનેક લોકો રહે છે તેમાં નારી મુખ્ય છે. ઘરની વ્યવસ્થા એ તેની ફરજ છે. જેમ પરમકૃપાળુએ સૃષ્ટિની વ્યવસ્થા કરી છે, તેમ સ્ત્રીએ ગૃહની વ્યવસ્થા જાળવવાની છે. ચતુર નારી સમયનો બહુ સુંદર ઉપયોગ કરી શકે અને સૃષ્ટિ ઉપર સ્વર્ગનું સૌન્દર્ય ઉતારી શકે. જીવનમાં સર્વે સાથેનો સારો સંબંધ ટકાવી રાખવો એ કઠિન છે. ઉદારતા, સહાનુભૂતિ અને ઉચ્ચ માનવભૂમિકાથી કઠિનાઇ દૂર થવી જોઇએ કે જેનાથી જીવનનો પંથ સરળ અને સુખદાઇ થઇ શકે.

મેં એવી સ્ત્રીઓ જોઇ છે કે જેણે પોતાના વ્યવહાર અને ચારિત્ર્યથી અત્યંત કઠોર અને ક્રોધી સસરાપક્ષને પોતાની તરફ માનથી જોતાં કરી આશિર્વાદ મેળવ્યા છે.

એ નારી ધન્યવાદને પાત્ર છે કે જે પતિનો પ્રાણ બનવા છતાં ઘરના સર્વેનો સંતોષ ચાહે છે. તેને પતિનો પ્રેમ, સાસુ–સસરાના આશિર્વાદ, જેઠાણીયોનો અનુરાગ, દીયરોનો સ્નેહ અને નોકરોની ભાવભરી દ્રષ્ટી બધું જ પ્રાપ્ત થયેલ છે. જેમ શરીરમાં હૃદય છે તેમ ઘરની પ્રતિધ્વનિ એ સ્ત્રી છે. બધામાં વ્યાપે છે. આવી નારી ઉપર કલ્યાણનો વર્ષાદ કાયમ વરસ્યા જ કરે છે. આવી સ્ત્રી ઘરનો દીવો છે, તે કલ્યાણી છે; મંગલમયી છે.

કારોબારમાં સ્ત્રીપ્રતિનિધિના 'સ્થાન પરત્વે'

મહાત્માજીનું

મંતવ્ય

ગાંધીજીને કોઈએ પ્રશ્ન પૂછ્યો: કે 'એવું જોવામાં આવે છે કે કોંગ્રેસ કોઈ પણ સંસ્થા કે સમિતિમાં સ્ત્રીપ્રતિનિધિઓને ચૂંટવા રાજી હોતી નથી. ખરું જોતા જુદી જુદી સંસ્થામાં સ્ત્રીઓ વધારેમાં વધારે ચૂંટાય એ ન્યાયી અને જરૂરી છે. આનો ઉકેલ કેમ કરાય?'

ગાંધીજીએ તેનો જવાબ આપ્યો:

'આવી બાબતોમાં સમાન હક્ક કે કોઈ વિશેષ પ્રમાણ રાખવાના વિચારથી હું અંજાતો નથી. લાયકાત એ જ એક કસોટી હોવી જોઈએ. પણ અત્યારસુધી સ્ત્રીઓને પાછળ રાખવાની નીતિ ચાલી છે. હવે તો સરખી લાયકાત હોય ત્યારે તેથી ઊલટી નીતિ દાખલ કરવી જોઈએ. એમ પસંદગી આપવાથી પુરુષોની બધી જગ્યાઓ સ્ત્રીઓને મળે તોય ભલે. જાતિ ઉપરથી સભ્ય ચૂંટવાની પદ્ધતિ ભયંકર છે. સ્ત્રીઓએ કે કોઈ પણ મંડળે બીજાની મહેરબાની ઉપર નભવું ન જોઈએ. તેઓએ ન્યાય માગવો, પણ મહેરબાની કદી માગવી નહિ. તથા પાશ્ચાત્ય કેળવણીનો પ્રચાર કરવાને બદલે નાગરિકને કર્તવ્યપાલન સારુ લાયક બનાવે એવી કેળવણીનો પ્રાંતિય ભાષા દ્વારા પ્રચાર કરવો ઘટે છે. સ્ત્રીઓ તો આ ઉદ્યમ કરે જ, પણ પુરુષોનો એ વિશેષ 'ધર્મ' છે. આ જરૂરી સુધારણામાં જો પુરુષો પહેલ કરે તો તે મહેરબાની નહિ, પણ સ્ત્રીઓ પ્રત્યેનો ધર્મ બજાવ્યો કહેવાશે.'

*

એક બહેને ગાંધીજીને પત્ર લખ્યો છે કે:

'કોંગ્રેસ તરફથી વધારે પ્રમાણમાં સ્ત્રીઓને ચૂંટણીઓમાં ઉભી રાખવામાં આવતી નથી. એ ફરીઆદના જવાબમાં આપે જે લખ્યું છે કે, 'ગુણ એ જ લાયકાતની કસોટી હોય' એ વાંચી મને આનંદ થયો. આપનું એ મંતવ્ય યોગ્ય જ છે અને એને સંમત સહુ કોઈ સમજુ સ્ત્રીપુરુષો હોય જ. 'ગુણ એ જ પૂજાસ્થાન છે; લિંગ કે વય નહિ.' એ...કવિના શબ્દો યથાર્થ છે. પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ જુદી છે, એ આપના લક્ષ બહાર નહિ હોય. મ્યુનિસિપાલિટી, લોકલ બોર્ડ વગેરેની ચૂંટણી વખતે અથવા તો મંત્રીમંડળની રચના વખતે કેવળ ગુણની જ લાયકાત જોવામાં આવતી નથી, કોમ, જ્ઞાતિ, પ્રાંતિયતા વગેરેનું ધોરણ પણ રખાય છે. દલીલ એ કરવામાં આવે છે કે, આ બધાનું હિત વિચારવું જોઈએ. એ જ દલીલ લક્ષમાં રાખીને પસંદગી થતી હોય તો સ્ત્રીઓના હિતનું શું? આ ધોરણ બરાબર છે કે કેમ, એ વસ્તુ પણ સ્પષ્ટતા માગી લે છે.'

તેના જવાબમાં ગાંધીજી જણાવે છે કે:

'ઘણાં ખોટાં, થતાં હોય તો એક વધારેમાં ખોટું શું? સંક્ષેપમાં ઉપરનો કાગળ આમ સૂચવે. પણ એમ કરવા જઈએ તો ખોટાંના ક્ષેત્ર વધ્યા જ કરે, ને આપણે ખોટાંના કુંડાળામાં કૂદકી દવો કરીએ. તેથી બહેનોને તો હું એ જ કહું કે, પોતે જ્ઞાનપૂર્વક ત્યાગની મૂર્તિ થઈ પોતાને ને પ્રજાને શોભાવે-ચઢે ને ચઢાવે.'

મુંબઇ ધારાસભાનાં સ્ત્રી સભ્યો

શ્રી. હંસાબ્હેન મહેતા, શ્રી. તારાબાઈ મોડક, શ્રી. લીલાવતી મુનશી, શ્રીમતી ગેરે, શ્રી. ઇન્દુમતી શેઠ અને શ્રી. ઇલાવા સાંબરાણી.

જ્યાં લગી આપણે ન્યાતજાત પ્રમાણે પસંદગી કરીએ છીએ ત્યાં લગી બહેનો અલિપ્ત રહી, જે થતું હોય તે જોયા કરે ને પોતાની પ્રતિષ્ઠા જમા કર્યા કરે. એ કેમ થાય, એ વિચારીએ. આજે બહેનો રાજકારણમાં ઓછો ભાગ લે છે. લે છે તે સ્વતંત્ર વિચાર નથી કરતી. જેમ તેનાં માબાપ કે પતિ કહે તેમ કરે છે, અને પોતાનું પરાધીનપણું જોઇ સ્ત્રીઓના ખાસ હક્કની દલીલ ઉપર નજર નાખે છે. આમ કરવાને બદલે સ્ત્રીઓ બધી બહેનોને મતદારના પત્રક ઉપર ચઢાવે, વહેવાર કેળવણી આપે કે અપાવે, તેમને સ્વતંત્ર વિચાર કરતી કરી મૂકે, ન્યાતજાતની જંજાળમાંથી છૂટે ને પુરુષો જ તેમની શક્તિ ને તેમનો ત્યાગ ઓળખીને તેમને આગળ મૂકે એવો વખત આવે. બહેનો આ બધું કરતી થઇ જાય તો ડહોળાએલું વાતાવરણ સ્વચ્છ કરશે. આટલું તો બહેનો પરત્વે. પુરુષોનો ધર્મ છે કે, તેઓ ઉપરની ગંદકી જ્યાં હોય તેમાંથી નીકળી જાય. ન્યાતજાતનો વિચાર મનમાંથી કાઢે, એટલે આચારમાં તો ન જ આવે. આ બધું સહેલાઇથી કરવા સારૂ સ્ત્રી પુરુષ બન્ને અતિશુદ્ધ ને તેમાંય મૃદુતર બની જાય.

જ્યાં તેઓ યોગ્ય સ્ત્રીને પડતી મૂકતા હોય ત્યાં પોતાની ચાલ સુધારે ને સ્ત્રીઓને, પોતાને પણ આંટી દે એવી થવામાં જે પ્રોત્સાહન અપાય તે આપ્યે જાય. આમ બન્ને પક્ષ કરે તો વહેલી શુદ્ધિ થઇ જાય. તેમ બન્ને કરો કે ન કરો, બહેનોનો ધર્મ તો સ્પષ્ટ છે.'

શ્રી. હંસાબહેન મહેતા મુંબઇ ધારાસભાના ડેપ્યુટી સ્પીકર થવાનાં છે.

પરપ્રાંતીય લોકગીતોમાં સરખું સ્થાન ધરાવતાં

રાજસ્થાની લોકગીત

સંપાદક
શ્રી. રમણિકલાલ કિશનલાલ મહેતા

*

સુણો, ઓ ભંવર, મોંને સપનો સો આયો,
જી રાજ
સુપને રો અરથ બતાવો, જી રાજ
કહો, એ ગોરી, થાંને કિણ વિધ આયો, જી રાજ
સપને રો અરથ બતાવો, જી રાજ.
હંસ સરોવર, ઢોલા, ગાજત દેખ્યો, જી રાજ
માન-સરોવર જળ ભર્યો, રાજ
વાગાં મોંયલા ચંપલા મેં કુસન દેખ્યા, જી રાજ
ફુલડા વિણે દોય કામણી, રાજ.
ચોળાં મોંયલા હસતી મેં ઘૂમત દેખ્યા, જી રાજ
હરી હરી દૂબ ચોગા સુરે, રાજ
આંગણિયાં રો ચોક મે પૂરત દેખ્યો, જી રાજ
ઉપર કુંભ-કળસ ધર્યો, રાજ.
મહલાં માંયલો દિવલો મેં જગતો બી દેખ્યો, રાજ
દિવલા રી જોત સુહાયી, રાજ.

*

હંસ-સરોવર, ગોરી, પીર તુમારો, જી રાજ
માન-સરોવર થાં રો સાસરો, રાજ
વાગાં માંયલા ચંપલા બૈ વીર તુમારા, જી રાજ
ફુલડા વિણે થાંરી ભાવજ, રાજ.
ચોળાં માંયલા હસતી બૈ જોડ તુમારો, જી રાજ
હરી-હરી દૂબ સુવાસણી, રાજ
આંગણિયાં રો ચોકુ બો કુંવર તુમારો, જી રાજ
કુંભ-કળસ થાંરી કુળવહૂ, રાજ
મહલાં માંયલો દિવલો બો કંત તુમારો, જી રાજ
દિવલા રી જોત સાયબણી, રાજ.

ધન-ધન, જી, વસદેવજી રા છાવા, જી રાજ
સપના રો અરથ ભલો દિયો, રાજ.
ધન-ધન, એ સાજનિયાં રી જાયી જી રાજ
સપના રો અરથ ભલો લિયો રાજ.

ભાવાર્થ:-પત્નીએ એક સ્વપ્ન નિરખ્યું છે. એનો અર્થ તે પોતાના પતિને પૂછે છે.

હે નાથ! સ્વપ્નમાં મેં હંસવાળા સરોવરને જળથી ભરપૂર જોયું. બાગમાં ચંપાને ખીલતાં અને બે સુંદરીઓને ફુલ વીણતાં દીઠી. ડેલીએ હાથીઓને ઝૂલતાં અને અશ્વને હરિયાળું ઘાસ ચરતાં જોયાં. આંગણામાં મેં ચોક પૂરતાં અને એના પર મંગળકળશ મૂકતાં દીઠાં.' મેં મહેલમાં દીવો ઝગહળતો દીઠો. એની જ્યોત સોહામણી હતી.

પતિ એનો અર્થ સમજાવે છે. હે ગોરી! હંસોનું સરોવર એ તારૂં પિયર છે અને માન સરોવર તારૂં સાસરૂં. બાગમાંનો ચંપો એ તારો ભાઇ છે અને ફૂલ વીણનારી તારી ભાભીઓ છે. ડેલીએ ઝૂલતો હાથી એ તારો જેઠ છે અને હરિયાળું ઘાસ એ તારી-દીકરીઓ છે. આંગણાનો ચોક એ તારો કુંવર છે અને મગલકુંભ એ તારી કુલવધૂ છે. મહેલમાંનો દીવડો એ તારો કન્થ છે અને દીવડાની જ્યોત ગૃહિણી (ખુદ તું) છે.

આ સાંભળીને, પત્ની હર્ષપૂર્વક કહે છે: 'હે વસુદેવજીના પુત્ર, તમને ધન્ય છે. તમે સ્વપ્નાનો અર્થ ઠીક બતાવ્યો.' પતિ પણ પ્રસન્નતા પ્રકટ કરે છે. 'હે સજ્જનની પુત્રી! તને ધન્ય છે. તેં સ્વપ્નાનો અર્થ ભલે જાણ્યો.'

ઉપરના ગીતમાં આદર્શ કુટુંબની કલ્પના છે. આ પ્રકારની પ્રેમભરી મધુર વાતોથી પરસ્પરમાં પ્રેમ વધે છે અને ગૃહસ્થજીવન સુખી અને સ્વર્ગીય બને છે.

હવે આજ ભાવનાઓના પડઘા પાડતા

ગૂજરાતી ગીતો આપણે જોઈએ.

હું તો સૂતી રે મારા રંગ રે મોલમાં,
સૂતાં તે સપનાં લાગીયાં જી રે!
ઊંડાં જળદળ રે મેં તો સપનામાં દીઠાં,
માનસરોવર ભર્યાં દીઠાં જી રે!
આંગણે હસ્તી રે મેં તો સપનાંમાં દીઠાં
કુંભકળશ ત્યાં ભર્યાં દીઠાં જી રે!
આંગણે આંબલો રે મેં તો સપનામાં દીઠો,
જાય જાવંત્રી હુંગેડુંગે જી રે!
મોતીના ચોક રે મેં તો સપનામાં દીઠા
લીલી હરિયાળી ત્યાં બહુ ફળી જી રે!
મેડીએ દીવડો રે મેં તો સપનામાં દીઠો,
કંકુ કેસર કેરાં છાંટણાં જી રે!
સૂતા જાગો રે મારી સગી-નણદીના વીરા,
સપનાના અરથ ઉકેલજો જી રે!
ઊંડાં જળદળ રે ગોરી મૈયર તમારું
માનસરોવર તારું સાસરું જી રે!
આંગણે હસ્તી રે ગોરી વીરો તમારો
કુંભકળશ તારાં કુળનાં જી રે!
આંગણે આંબલો રે ગોરી સસરા તમારા
જાય જાવંત્રી સાસુ તારી જી રે!
મોતીના ચોક રે ગોરી કંથ તમારો
લીલી હરિયાળી નણંદ તમારી જી રે!
મેડીએ દીવડો રે ગોરી કુંવર તમારો
કંકુ કેસરીઆં વવારૂ તમારાં જી રે!
ઘણું જીવજો રે મારી નણદીના વીરા
સપનાના અરથ ભલા કર્યા જી રે!.

ક્યાંક ક્યાંક એક સ્વપ્નું વધુ પણ બોલાય છેઃ

મેં તો જાણ્યું રે ઘર વચ્ચે ગહુંળી શી પૂરી
લીલુડાં તોરણ બંધાઈ રહ્યાં રે.

* *

ઘર વચ્ચે ગહુંળી તે ગોરી દીકરી તમારી
લીલુડાં તોરણ જમાઈ તારો રે.*

જેવાં સુંદર સ્વપ્નાં, તેવા જ સુસંગત એનાં અર્થો. અજાણ્યા જીવનસાથીએ કંઈક એવી મીઠાશ એ સહચરીના અંતઃકરણમાં મેલી દીધી, કે નિદ્રામાં આવાં રૂપાળાં સ્વપ્નાં મળ્યાં: અને સ્વામીએ એ સ્વમસૃષ્ટિને બન્ને કુટુંબોનાં આત્મજનો વડે વસાવી દીધી.

બીજું એક ગૂજરાતી ગીત જોઈએઃ

આજ રે સપનામાં મેં તો ડોલતો ડુંગર દીઠો જો,
ખળખળતી નદીયું રે સાહેલી મારા સપનામાં રે.
આજ રે સપનામાં મેં તો ધમ્મર વલોણું દીઠું જો,
દહીં દૂધના વાટકા રે સાહેલી મારા સપનામાં રે.
આજ રે સપનામાં મેં તો લવીંગ લાકડી દીઠી જો,
ઢીંગલા ને પોતીયાં રે સાહેલી મારા સપનામાં રે.
આજ રે સપનામાં મેં તો જટાળો જોગી દીઠો જો,
સોનાની થાળી રે સાહેલી મારા સપનામાં રે.
આજ રે સપનામાં મેં તો પારસ પીપળો દીઠો જો,
તુળસીનો ક્યારો રે સાહેલી મારા સપનામાં રે.
આજ રે સપનામાં મેં તો ગુલાબી ગોરો દીઠો જો.
ફુલડીયાંની ફોર્યું સાહેલી મારા સપનામાં રે.

* * *

ડોલતો ડુંગર ઈ તો અમારો સસરો જો,
ખળખળતી નદીએ રે સાસુજી મારાં નાતાં'તા રે.
ધમ્મર વલોણું ઈ તો અમારો જેઠ જો,
દહીં દૂધનાં વાટકા રે જેઠાણી મારાં જમતાં'તાં રે.
લવીંગ લાકડી ઈ તો અમારો દેર જો,
ઢીંગલે ને પોતીએ રે દેરાણી મારાં રમતાં'તાં રે.
જટાળો જોગી ઈ તો અમારો નણદોઈ જો,
સોનાની થાળીએ રે નણંદ મારાં ખાતાં'તાં રે.
પારસ પીપળો ઈ તો અમારો ગોર જો,
તુળસીનો ક્યારો રે ગોરાણી મારાં પુજતાં'તાં રે.
ગુલાબી ગોરો ઈ તો અમારો પરણ્યો જો,
ફુલડીયાંની ફોર્યું સાહેલી મારી સુંદડીમાં રે.*

આ ગીતમાં સાસરીઆના કુટુંબસુખથી વંચિત એવી કોઈ અતિ દુઃખીઆરીએ પોતાના ભૂખ્યા મનોરથો તૃપ્ત કરવા માટે નિદ્રામાં ને નિદ્રામાં સુંદર કુટુંબસૃષ્ટિ સરજી દીસે છે. સસરાને ભવ્ય ડુંગર સ્વરૂપે દેખ્યો, ડુંગરમાંથી

*ચુંદડી ભાગ ૧ ગીત ૬૬, પૃ૪ ૬૫

*ર. રાત ભા. ૨, અં. ૧ પૃ. ૨૨

ભાભી

આજ મ્હારે આંગણે ઘૂમે છે ભાભી ને
પાનીએથી કુમકુમની છોળો ઉડે,
ભાભી ઘૂમે, ખૂબ ઘૂમે, છોળ ઉડે કંકુની,
રંગ એનો ઉષાને ભેટી પડેઃ આજ....!

ભાભીને મુખડે તો સ્મીત ઉડે આછું, ને
વિશ્વ બધું આનંદે રાચી રહે;
જાય આ શિયાળો રાજ આવે વસંત ને
પાંદડીએ ફૂલફૂલ મ્હેકી રહેઃ આજ....!

ભાભી મારી ગીત ગાયે મીઠું મધૂરું ને
કોયલનો કંઠ એ ઝીલી રહે;
એના તો સૂર આખા જગમાં તો જાગે, ને
જગમાં સંગીતધૂન જામી રહેઃ આજ....!

ભાભીની તાળીએ પૂણ્યે દેતું તાળીઓ ને
કંઠેથી સત્યસૂર ટપકી પડે;
ઘૂમતી એ ભાભીની આંખમાં ને અંગથી,
હેતના ફૂવારા રાજ વરસી રહેઃ આજ....!

કુ. બકુલચંદ્રી.

નિસરતી સ્નેહસરિતમાં સાસુજીને ન્હાતાં કલ્પ્યાં, કુટુંબને રસકસ વડે પોષનારા જેઠને વરોાણુાની ઉપમા દીધી, અને વડીલપદે બેઠેલાં જેઠાણીને એ રસકસમાંથી મોટો હિસ્સો માણુનાં આલેખ્યાં. દેર તો હંમેશાં ઝીણુકો–લવીંગની લાકડી જેવો, અને દેરાણી તો નાનેરૂં બાળ, એટલે ઢીંગલીએ પોતીએ જ રમતી હોય; નણંદ-પતિ તો વિનોદ કરવા યોગ્ય છે અને ભોજાઈ તો ઘણુંખરું એમજ ઇચ્છે છે કે નણદોઈ બાવો બને તો ઠીક! લાડકવાયી નણદી તો સોનાની થાળીમાં જ જમે. પોતાના ગુરુજીને પારસ–પીપળાની પવિત્રતા અર્પી. ગુરુપત્નીને તુળસીનો ક્યારો પૂજતાં કલ્પ્યાં; અને સુખી જીવનની છેલ્લી રોય તો બીજી કઈ હોય?-પતિને ગુલાબના ગોટા જેવો કલ્પે છે. પોતે પણ જાણે તેની સાથે જીવનરસ લૂંટતી હોય ને, એટલે પોતાની ચુંદડીમાંથી ફૂલોની ફોરમો ફૂટતી જુવે છે.

વળી બીજું એક ગીત મળી આવે છેઃ

આ સમણામાં પારસ પીપળો દીઠો જો,
પીપળાની તે લાખ મારા સમણામાં.
આ સમણામાં વ્હેતો દરીઓ દીઠો જો,
દરીઆની તે નદીઓ મારા શમણામાં.
આ સમણામાં ઘર વચ્ચે થાંભલો દીઠો જો,
થાંભલાની તે ખીલી મારા સમણામાં.

*

પારસ પીપળો એ તો મારો દીએર જો,
પીપળાની તે લાખ મારી દેરાણી.
વ્હેતો દરીઓ એ તો મારો જેઠ જો,
દરીઆની તે નદિઓ મારી જેઠાણી.
ઘર વચ્ચે થાંભલો એ તો મારો સસરો જો,
થાંભલાની તે ખીલી મારી સાસુ જો.

સ્વ. રણજીતરામ સંપાદિત
'લોકગીત' માંથી પૃ. ૨૫]

*રાજસ્થાની ગીત: 'રાજસ્થાન લોકગીત'માંથી અને ગૂજરાતી સમાનગીતો શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી અને સ્વ. રણજીતરામના સંગ્રહોમાંથી લીધા છે.

શત્રુના સકંજામાંથી છટકેલી બહાદુર નારી

ગ્વેન પ્રીસ્ટવુડ

ગ્વેન પ્રીસ્ટવુડ અસલ શાંગહાઈના રહેવાસી અને એક બ્રિટિશ-અમેરિકન ટોબેકો કંપનીના ઑફિસરની દીકરી. જન્મેલી લંડનમાં પણ, નાનપણમાં જ તેને ચીન લઈ જવામાં આવેલી. તે પછી અભ્યાસ પૂરો કરાવવા માટે એને ઇંગ્લેંડ અને બેલ્જિયમ મોકલવામાં આવેલી. અભ્યાસ પૂરો થઈ ગયો એટલે એ ચીન પછી ફરી અને મિ. પ્રીસ્ટવુડ કરીને ત્યાંના એક પ્રસિદ્ધ એટોર્ની સાથે તરત પરણી પણ ગઈ. ગ્વેન ચીનમાં પુષ્કળ ફરેલી અને કેટલીયે સ્થાનિક બોલીઓ તે શીખી ગયેલી. પરિણામે એ ચીનને માતૃભૂમિની જેમ વ્હાલી થઈ ગયેલી.

યુદ્ધની દાટી નીકળ્યું એટલે તેને હોંગકોંગ જવું પડ્યું અને ત્યાંની એક વેપારી પેઢીમાં જોડાઈ ગઈ. પરંતુ યુદ્ધ વિસ્તરતું જ રહ્યું અને ૧૯૪૧ ના ડિસેમ્બરમાં તે સેન્ટ જહોન બ્રિગેડમાં એમ્બ્યુલન્સ હંકારવા લાગી. હજી હોંગકોંગ પડ્યું નહોતું, ને સતત વરસતા તોપમારા હેઠળ તેર કલાક સુધી પરસેવો નીતારવાનું ચાલુ હતું. આખરે એ બ્રિટિશ બંદર પડ્યું. ગ્વેને ધાર્યું હતું કે પોતે જે ઠેકાણે રહેતી હતી ત્યાં તેને રહેવા દેશે, પણ જાપાનીઓ એ ઘર પર ટાંચ લાવ્યા ને ત્રણ કલાકમાં ઘર ખાલી કરી ચાલ્યા જવાનો હુકમ દીધો. મિત્રો સાથે નજીકના પર્વતની તળેટીમાં તેણે આશ્રય લીધો. ત્યાં લગી એ લોકોને રંજાડ વેઠવી પડેલ નહિ, પણ પછી હુકમ છૂટ્યો કે બધાં યુરોપિયનોએ સામુદાયિક પરેડમાં હાજર રહેવું. હવે એ મંડળીએ નાસી છૂટવાનો નિર્ધાર કર્યો. ચીનનો એક ભોમીયાન તેમને સલામત સ્થળે લઈ જવાનો હતો. નક્કી કરેલો સમય આવી પહોંચ્યો, પણ નક્કી કરેલ ઠેકાણે ભોમીયાન દેખાયો નહિ. એટલે રાહ જોઈ થાકી એ લોકો હતાં ત્યાં પાછાં ફર્યાં ને બીજે દિવસે એક કલાકની ટાંટિયાતોડ પછી પરેડના મેદાનમાં ગયાં. ત્યાંથી એ લોકોને એક સ્ટીમ લૉંચમાં પકડીને સ્ટેન્લી દ્વિપકલ્પમાં લઈ જવામાં આવ્યાં અને ફોર્ટ સ્ટેન્લીની કેમ્પમાં યુદ્ધકેદીઓ તરીકે એમની નોંધણી થઈ. તે દિવસથી ત્રણ હજાર અભાગિયાં ભેગી ગ્વેનની પણ આકરી ત્રાસયાત્રાનો આરંભ થયો.

એ કેમ્પમાં જતાં પહેલાં સાથે લેવાનો સરસામાન સમેટવાનો હુકમ મળ્યો તે વખતની પોતાનું મનોદશાનું વર્ણન કરતાં ગ્વેન કહે છે: "એ વાત જ માન્યામાં નહોતી આવતી. મગજમાં એ કેમે કરી ઉતરતી જ નહોતી, એટલે હું ગાંડાની માફક વર્તવા લાગી. કેમ્પમાં તો 'આ આપો, તે લ્યો'નો વિનિમય-વ્યાપાર જોરમાં ચાલતો હતો; પણ હું બાઘાની જેમ નકામી નુકામી વસ્તુઓને સમેટવા બેસી ગઈ."

કેમ્પમાં સુખ તો શેનું હોય, પણ દુઃખની કોઈ અવધ નહોતી. અમને સુડતાલીસ જણને એક જ મકાનમાં ગોંધવામાં આવેલાં, અને મારા વાળી ઓરડીમાં અમે આઠ જણ

જેમતેમ સમાસ કરતાં હતાં. એકવીશ જણ વચ્ચે નહવાવાની ઓરડી માત્ર એક જ હતી. આથી સંકડાશમાં સુખેદુઃખે રહેવા માટે બને તેટલી ઉત્તમ વ્યવસ્થા અમે આપસઆપસમાં સમજીને ઉપજાવી લીધેલી. અમારામાંનાં ઘણાને ભોંય પર સૂઈ રહેવું પડતું. પહેલપહેલાં તો આ બધું માયાવી દુઃસ્વપ્ન જેવું લાગતું ને અમે મૂરખાં અમારાં મૂત્રને મનાવતાં કે એવું કાંઈ લાંબો વખતચાલવાનું નહિ, પણ અમારી કલ્પના કરતાં, માંદગી અને ભૂખમરાની વાસ્તવિકતા વધારે તીવ્ર હતી. અર્ધો શેર ચોખા ઉપર ને માછલીઓના થોડા ટુકડા ઉપર દિવસ આખો ખેંચી કાઢવાનો આવતો. કેરોસીનના ડબલામાં અમે ખોરાક રાંધતાં. આમ ને આમ મારું બાવીસ શેર વજન ઘટી ગયું.

દિવસો પર દિવસો જવા લાગ્યા. બધાં બ્હાવરાં ને ચીઢિયાં બની ગયાં. કંઇ કંઇ મોંમાથા વિનાની અફવાઓ કેંપમાં વહી આવતી. ઘડીકામાં આશા ઉપજતી, ઘડીકમાં તે ભાંગીને ભુક્કો થઇ જતી. ગ્વેન પ્રીસ્વુડનો કંઠે પ્રાણ આવી ગયો. આ ભૂખના દુઃખ કરતાં તો મરવું સારું એમ તેને થયું. જીવન પર આવીને તેણે ભાગી છૂટવાનો સંકલ્પ કર્યો. એક નકશો ને હોકાયંત્ર એણે જેમ તેમ કરીને મેળવી રાખેલાં. નાસી છૂટવા માટે એમના વિના તો ચાલે જ નહિ. ત્રણ ત્રણ અઠવાડિયાં સુધી એક બીજા સાથીદાર સાથે ગડમથલ કરી જોઇ. યોજનાઓ ઘડી અને ભાંગી. ચોકીદારોની હીલચાલનો અભ્યાસ કર્યો. ઝવેરાત આપીને રોકડ નાણું મેળવ્યું, ખોરાક જતો કરીને ભાગી છૂટવા માટે જરૂરી એવો પહેરવેશ મેળવી લીધો અને સને ૧૯૪૧ના માર્ચની એક અંધારી રાતે પેલા સાથીદાર બાથર્સ્ટના સંગાથમાં સંત્રીઓને હાથતાળી આપીને કેમ્પમાંથી ગ્વેન ભાગી.

મુક્ત ચીનમાં પહોંચવા માટે એક હજાર માઇલનો પંથ પગપાળા કાપવાનો હતો. ક્ષણે ક્ષણે પકડાઇ જવાની ધાસ્તી હતી. બેચાર તો એ લોકો પકડાતાં રહેજમાં બચી ગયાં. ' એક વખતે એક નિર્જન અવાવરા મકાનમાં છુપાઇ રહેલાં, ત્યાં જાપાનીઓ આવી ચઢયા. એટલે કચરાપટ્ટીને:કાટમાળના ઢગલામાં સંતાઇ ગયાં. હું ખૂબ બીધી હોઇશ કેમ કે મારા જમણા પગની એક નસ કેમે કરી ફરકતી મટે નહિ મારાથી સ્થિર પડી રહેવાતું નહિ ને હું હાલતી એટલે ઢગલો હાલતો.' એક પ્રસંગનું વર્ણન કરતાં ગ્વેન ઉપરનો અનુભવ ટાંકે છે. બીજે એક પ્રસંગે એને ચીની માછણનો વેશ પહેરવો પડેલો, કેમ કે પરદેશી લેબાશમાં દૂરથી પણ એ ઓળખાઇ જાત.

રાતે ચાલવું ને દિવસે ક્યાંક સંતાઇ રહેવું એ ક્રમ કેટલાય દિવસ સુધી ચાલ્યો. એમ કરતાં એક દિવસ એક ગેરીલા ટુકડીનો એમને ભેટો થઇ ગયો. એ ટુકડી એમની સાથે દોસ્તીદાવે વર્તી. બાથર્સ્ટે તો એ ટુકડીઓ સાથે જ ભળી જઇને એ બહાદુર ચીનવાસીઓ સાથે ખભેખભા મિલાવી જાપાનીઓ સામે લડવાનું નક્કી કરી લીધું ને ગ્વેને અને એમ્રીએ બાકીની યાત્રા પૂરી કરી. એ ચુંગ્સી પહોંચી. હવે બધું સરળ બની ગયું હતું. ત્યાંથી વિમાનમાર્ગે ચુંગકીંગ પહોંચી. કેદી જીવનના ત્રાસ અને કષ્ટનો હવે અંત આવ્યો હતો ને મુક્તિના પ્રદેશમાં તેણે પગ મૂક્યો હતો. ભાગી છૂટનારામાં ગ્વેન સૌથી પહેલી હતી, એટલી ઘણી હિંમતી, બાતમી એણે બ્રિટિશ અને અમેરિકન સત્તાધારીઓને પૂરી પાડી. પૂરો આરામ લઈને ઇંગ્લેંડ થઇને એ અમેરિકા ગઈ અને ત્યાં Through japanese Barbed wire નામનું પોતાના રોમાંચક અનુભવો વર્ણવતું પુસ્તક લખ્યું એ ઘણું જ લોકપ્રિય થઈ પડતાં ઇંગ્લેંડ, ઓસ્ટ્રેલિયા અને હિંદમાં તેની આવૃત્તિઓ પ્રસિદ્ધ થઈ. એક નારીના અદ્ભુત પરાક્રમની એ ગાથા છે. અત્યારે ગ્વેન પ્રીસ્ટવુડ મુંબઈમાં રહે છે ને એક બીજું પુસ્તક લખે છે.

'કૉંગ્રેસ રેડીઓ'ની સંચાલિકા

કુ. ઉષા મહેતા

નાનો પાતળો બાંધો છતાં મક્કમ નિશ્ચય ધરાવતાં કુ. ઉષા મહેતા એ એક વખતના ખેડાના સબ જજ શ્રી. હરિપ્રસાદ નારૂશંકર મહેતાનાં પુત્રી થાય. તેમનાં માતુશ્રી મદિમનબ્હેનનાં આ એકનાં એક પુત્રી ઉષાબ્હેન ખૂબ લાડીલાં છે. કેમકે ચાર ભાઇઓથી નાનાં આ ઉષાબ્હેન તેમનું છેલ્લું સંતાન છે. ઉષાબ્હેનનો જન્મ આજથી લગભગ અઠ્ઠાવીશ વર્ષ ઉપર ઓલપાડમાં તેમના મોસાળમાં થયો હતો. તેઓ મૂળ વતની તો ઓલપાડ તાલુકાના સરસ ગામના છે અને જ્ઞાતિએ મોતાળા બ્રાહ્મણ છે.

પ્રાથમિક શિક્ષણ ખેડામાં મેળવ્યું અને પિતા પૅન્શન પર ઉતર્યા ને ભાઇઓ મુંબઇમાં જ ધંધે વળગ્યા હોવાથી કુ. ઉષાબ્હેને પાછલી જીંદગી મુંબઇમાં જ ગાળી છે. નાનપણથી જ શાન્ત અને સરળ સ્વભાવના ઉષાબ્હેન માત્ર અભ્યાસમાં જ પ્રવૃત્ત હતાં. એમ. એ. થયા પછી ૧૯૪૨માં તેઓ પી. એચ. ડી. નો અભ્યાસ કરી 'ડૉક્ટર'ની પદવી માટે તૈયારી કરતાં હતાં તેવામાં 'ઑગસ્ટ ૪૨'ની ક્રાંતિનો પવન ફૂંકાયો ને ઉષાબ્હેનના નાજુક હૃદયમાં ખળભળાટ મચાવ્યો. તેમણે તરત જ નિર્ણય કરી લીધો અને આજના વાતાવરણમાં પોતાનું સ્થાન અને પોતાની પ્રવૃત્તિઓ તેમણે મિત્રો સાથે મળીને નક્કી કરી લીધાં.

કદાચ ગાંધીજી હાકલ કરે, આખરી આઝાદી જંગ જામે, સરકાર નેતાઓની સામુદાયિક ગિરફતારી કરે, અખબારોનાં મોઢાં બંધ કરે, સભાસરઘસો સામે પ્રતિબંધ મૂકે, કૉંગ્રેસને અને તેની પ્રવૃત્તિને ગેરકાયદે ઠરાવે તો ?

તો રેડિયો ટ્રાન્સમિટર જ એક માત્ર એવું સાધન રહે કે જેના દ્વારા જનતાને જંગ જારી રાખવાનાં સૂચનો આપી શકાય, પરદેશી સરકારના સિતમોને જાહેર કરી શકાય, કાર્યક્રમ બતાવી શકાય, આ દેશના સમાચારથી વાકેફ

*

કરી શકાય. ટ્રાન્સમિટર, તેમને ચળવળની સફળ દોરવણી માટે માત્ર અતિવાર્ય લાગ્યું, એટલું જ નહિ, પણ જો એક જોરદાર ટ્રાન્સમિટર હોય તો હિંદ સરકારના પરદેશોમાંના અવળા પ્રચારને ખુલ્લો પાડી શકાય અને અમેરિકા જર્મની અને ખુદ ઇંગ્લૅંડને હિંદમાં રોજબરોજ બનતા બનાવોથી વાકેફ કરી શકાય. એ વિચારે તેમને પુલકિત બનાવ્યાં, તેમનાં દૈયાં હચમચાવી દીધાં.

શ્રી. બાબુભાઇ ખખ્ખર તથા કુ૦ઉષાબ્હેન મહેતાએ આ કાર્ય હાથ પર ધરવાનો અડગ નિરાધાર કર્યો; અને એ યાદગાર ૯ મી એ જ્યારે નેતાઓની હિંદભરમાં એકસામટી ધરપકડ કરવામાં આવી, ત્યારે આ યોજના પાર પાડવાની ઝડપી તૈયારીઓ તેમણે કરવા માંડી.

પરંતુ પૈસા લાવવા ક્યાંથી ? આ એક

પ્રશ્ને તેમને મુંઝવણમાં મૂકી દીધા. તરતજ કુ૦ ઉષાનાં ફોઈબી શ્રીમતી મનુબહેને પોતાના તમામ ઘરાણાં એ કાર્ય માટે આપી દેવાની તૈયારી બતાવી. પરંતુ એનો સ્વીકાર કરવો કે નહિ એ પ્રશ્ન પણ મૂંઝવનાર નીકળ્યો. એ બહેનનાં ત્યાગ અને દેશદાઝે તેમને વિચારમાં નાંખી દેવા સાથે જ પોતાની યોજનામાં આગેકૂચ કરવાનું પ્રેરક બળ સીંચ્યું.

છેવટે શ્રી બાબુભાઈએ નાણાંની મુશ્કેલીનો તોડ લાવવાનું બીડું ઝડપ્યું. એમણે એક નિષ્ણાત ટેકનિશિયન પાસે ટ્રાન્સમિટર તૈયાર કરાવ્યું. તે નિષ્ણાત પાછળથી સામી હરોળમાં જઈને ઉભા રહ્યા.

આ જ વખતે શ્રી૦ વિઠ્ઠલભાઈ ઝવેરીની રાહબરી નીચે આવું એક યુવકોનું બીજું મંડળ પણ પોતાની પ્રવૃત્તિ પાંગરી રહ્યું હતું. આ ઉપરાંત શહેરમાં બીજાં પણ વેરવિખેરાયલાં ઘણાં મંડળો હતાં—એ પણ આંદોલનને જોરશોરથી ચલાવવાની આવી યોજનાઓ વિચારી રહ્યાં હતાં.

તે સમયે ડૉ૦ રામમનોહર લોહીયા મુંબઈમાં હતા, તેમણે આવા મંડળોને સંગઠિત કરવાનું કાર્ય સફળતા પૂર્વક હાથ ધર્યું. જો કે બીજાં મંડળો ખસી ગયાં, છતાં શ્રી. વિઠ્ઠલભાઈના ને શ્રી. બાબુભાઈના મંડળે ત્યારથી તે ધરપકડની ઘડી સુધી સંપૂર્ણ સહકારની ભાવનાથી કામ કર્યું અને આમ અનેક રહસ્ય અને રોમાંચક ઘટનાઓથી આનંદરૂપ ઉપજાવી જતો.'Voice of freedom યા તો' This is Congress Radio calling' speaking somewhere from India'નો અવાજ હિંદની હવામાં ગૂંજવા લાગ્યો.

આ કોંગ્રેસ રેડિયો માત્ર સામાન્ય રેડિયો જ નહોતો. એની પાસે પોતાનું જોરદાર ટ્રાન્સમિટર હતું, બ્રોડકાસ્ટિંગ મથક હતું, રેકર્ડીંગ યંત્ર હતું. અને બધા બ્રોડકાસ્ટીંગ સ્ટેશનોને હોય છે એવી સ્વતંત્ર ફોન-સાર્વિસ પણ હતી.

રેડિઓ ચલાવવો એ કોઈ આસાન વાત નહોતી, બચ્ચાની રમત નહોતી, એ તો જીવ સટોસટનો ખેલ હતો. ટ્રાન્સમિટર માટે જરૂરી ભાગો મેળવવાં એ ભગીરથ કાર્ય હતું. શ્રી. બાબુભાઈની કુશાગ્ર બુદ્ધિ અહિં પોતાનો ચમત્કાર બતાવી ગઈ. ઘણીવાર એ કોઈ જાદુગરની માફક હોટલમાંથી, કોટના ગજવામાંથી, ટીફીનના ડબામાંથી કે એવા જ કોઈ વિચિત્ર સ્થાનેથી મહામુશ્કેલીએ મેળવેલા ભાગો રજૂ કરતા ત્યારે એ જોનારને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી દેતા! વિઠ્ઠલભાઈને પણ એમના ટ્રાન્સમિટર માટે ઓછી જહેમત નહોતી ઉઠાવવી પડી. ખુદ મિલિટરીવાળા પાસેથી પણ એ ટ્રાન્સમિટરના ભાગો લઈ આવતા હતા.

અને ચબરાક મનાતી મુંબઈની પોલીસની ચકોર આંખ ચોમેર ઘૂમતી ફરતી હતી. એને થાપ આપવી એ પણ આસાન વાત નહોતી. પોલીસ અને આઝાદ રેડિયોના કાર્યકરો વચ્ચે ઘણી વાર સંતાકૂકડી રમત મંડાતી અને છેવટે પોલીસ હાંફી જતી; એને પરાજય સ્વીકારવો પડતો. ઘણી વાર પોલીસને એમ લાગે કે રેડિયો મથક ઝડપી લેવું એ રમત વાત છે, હાથવેંતમાં છે, અને બીજે જ દિવસે એને ભાન થતું કે એ મથક તો મુંબઈથી માઈલો દૂર છે!

રેડિયો મથક માટે અનુકૂળ જગા મેળવવી તે દિવસોમાં પણ હાડમારી માગી લેતી. આવા પ્રસંગે દેશમાંથી આવનાર કલ્પિત કાકા, મામા, બહેન કે ભત્રિજો આ કાર્યકરોની વહારે ચઢતાં. એકાદ ફ્લેટ ભાડે રાખતા, ઘરવખરી અને સરસામાન સાથે ત્યાં ઘર માંડતા, આવનાર કાકા કે ભત્રિજાની આતુર નયને રાહ જોતા; દરમ્યાન બીજી કોઈ જગા શોધી કાઢતાં.

એટલે પોલીસને શક ન પડે માટે, ઘર ખાલી કરવાનો બધો વેશ આદ્યંત આબાદ

ભજવાતો. ઘેરથી મોટર કે બીજા વાહનમાં બધો સરસામાન સ્ટેશને લઈ જવામાં આવતો અને ત્યાંથી રેડિઓ મથકે પહોંચતો. આ પ્રમાણે વાલકેશ્વર, ગિરગામ, ગામદેવી, ભાયખાલા, ચોપાટી વગેરે સ્થળોએ રેડિયો મથક બદલાતાં રહ્યાં અને પોલીસને થાપ આપવા તથા શંકાને નિવારવા ઉપર જણાવેલ નાટક ભજવવા પડતાં. અને આવું નાટક પણ લગભગ દર પંદર દિવસે ભજવવું પડતું!

એકવાર બાબુભાઈ અને ઉષા મહેતા કોઈ શાંત ને સલામત જગાની શોધમાં નીકળ્યાં અને સાચે જ તેમને એક અતિ સાનુકૂળ જગા સાંપડી ગઈ. આ સ્થળે તો મહિનો બે મહિના સુધી લાગલાગટ કામ ચલાવશું તો પણ વાંધો નહિ આવે એ વિચારે આનંદની લાગણી અનુભવી. પણ એમને ક્યાં ખબર હતી કે એ તો માત્ર ક્ષણજીવી જ નિવડવાનો હતો!

બન્ને જણા મકાન માલિકને ઘરનું ભાડું આપવા ગયા. બેઠા, થોડિક પ્રાસંગિક વાત થઈ. એટલામાં એમની નજર એક વિચિત્ર દેખાવના યંત્ર જેવી વસ્તુ પર પડી: 'આ શું છે શેઠજી!' તેમણે જિજ્ઞાસા સંતોષવા પૂછ્યું. તેણે જવાબ આપ્યો: 'એ તો ગેરકાયદે રેડિયોને પકડી પાડવાનું યંત્ર છે.' બન્નેના મનમાં વિજળીક ઝડપે વિચાર ઝબકી ગયો. સાથે જ આખા શરીરે ભયની ઝણઝણાટી અનુભવી.

પરંતુ અંતરના ભાવોને અંતરમાં અટકાવી દઇ બાબુભાઇએ બાજી સફળતાપૂર્વક સંભાળી લીધી. તેમણે ગેરકાયદે ચાલતા કોંગ્રેસ રેડિયોને ભાંડવામાં પોતાનો હિસ્સો નોંધાવ્યો અને શેઠજીને જરાયે શંકા આવવા ન દીધી. અને વિધાતાએ અને ગ્રહના પ્રતાપે જ આપણને બચાવી લીધા, એમ મનોમન પ્રભુનો આભાર માનતાં સિફતપૂર્વક તેમણે શેઠજીની વિદાય લીધી.

બહાર નીકળીને તરત જ બાબુભાઇએ ઉષાબહેનને ચેતવણી આપી, 'આજે તો પ્રભુકૃપાએ ઉગરી ગયા, પરંતુ આ ખાદીની સફેદ સાડી કોક દિ' સપડાવી દેશે.' ઉષાબહેને પોશાક ચાલુ રાખવાનો ઘણો આગ્રહ દાખવ્યો, પણ છેવટે સાંજોગો આગળ તેમણે નમતું તોળ્યું ને શંકા નિવારવા માટે પોષાકમાં થોડોક ફેરફાર કર્યો.

પરંતુ દેશકાર્યના પંથ પર ગુલાબોને બદલે અનેક કાંટા વેરાયલાં હોય છે. જગાની મુશ્કેલીને પહોંચી વળ્યા ત્યારે કાયદેસરના ટ્રાન્સમિટરે, કોંગ્રેસ રેડિયો પરથી રજૂ થતા કાર્યક્રમોમાં દખલગીરી પહોંચાડવાનો પ્રયત્ન આરંભ્યો. બધું તૈયાર થાય, કોંગ્રેસ રેડિયોનો અવાજ હિંદના આકાશમાં મેદાને પડે, અને સામેથી દખલગીરી શરૂ થાય! કર્યંકરો આંથી કંટાળ્યા, પણ એમ કંટાળ્યે કંઇ મુશ્કેલીનો અંત આવે એમ હતું નહિ. નિષ્ણાતોની સલાહ લેવાઈ અને અંતે એ દખલગીરીનો સામનો સામી દખલગીરીથી કરવાનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો. એને અમલી બનાવ્યો. એમાં સારી સફળતા સાંપડી; ત્યાર પછી કોંગ્રેસ રેડિયોનો સંદેશ વધુ સ્પષ્ટ સાંભળવા લાગ્યો.

વળી, એક જ ટ્રાન્સમિટર રાખવું જોખમભર્યું હતું. એ જો બંધ થાય તો સમગ્ર કાર્યતંત્ર તૂટી પડે. આથી આખા હિંદમાં રેડિયો મથકોની પરસ્પર સાથે સંકળાયેલી એક સળંગ સાંકળ ઉભી કરવાની યોજના ઘડાઈ; જેથી જો કોઇ મથક પકડાઇ જાય તો પણ કાર્ય ચાલુ રહે. આ ઉપરાંત પોલીસને થાપ આપવા માટે મોટરમાં ટ્રાન્સમિટર રાખી રોજ જુદે જુદે સ્થળેથી રેડિયો ચલાવવાની પણ વિચારણા થઇ હતી. પરંતુ એકંદરે એ બહુ અનુકૂળ ન લાગ્યું અને એ વિચાર પડતો મૂકવામાં આવ્યો.* વળી, થોડા સમય માટે સવાર સાંજ બે રેડિયો મથકેથી કાર્યક્રમ રજુ કરવામાં આવતો. આમાંથી એક વિઠ્ઠલભાઈ ને બીજો બાબુભાઈ ચલાવતા.

કોંગ્રેસ રેડિયો જનતાને કટોકટીના સમયે દોરવણી આપવા માટે શરૂ થયો હતો, અને એનો આ હેતુ ઘણે અંશે પાર પડયો. પૂર્વમાં જાપાન હિન્દની ધરતી પર ગમે તે પળે આક્રમણ કરે એવી સ્થિતિ હતી. દેશમાં ફૂગાવો કૂદકે ને ભૂસકે આગળ વધતો જતો હતો. આષ્ટી–ચીમુરમાં હત્યાકાંડ રચાયો હતો. યુ.પી. અને બીહારમાં દમનનો કોરડો બેફામ વિંઝાઇ રહ્યો હતો. સત્યાગ્રહ અને અહિંસામાંથી લોકોની શ્રદ્ધા ઘડીભર ડગમગતી જતી લાગતી હતી.

આ સ્થિતિમાં કોંગ્રેસ રેડિયો પર દોરવણી માગતા રોજના સંખ્યાબંધ પત્રો આવતા અને એ પત્રોના યોગ્ય જવાબ અપાતા. તેમને ઉચિત દોરવણી આપતી. ૪૨ની લોકક્રાંતિ આટલો લાંબો કાળ ચાલી શકી તેમાં આ દોરવણીનો ફાળો નાનો સૂનો નથી જ!

આ દોરવણી આપના તથા બીજા કાર્યક્રમના ભાષણો મુખ્યત્વે ડૉ૦ લોહિયા તથા ...ીવાર શ્રી. અચ્યુત પટવર્ધન તૈયાર કરતા. .. ઉપરાંત ભૂગર્ભવાસ સેવતા ગુજરાતના ...તા બહારવટિયા શ્રી. છોટુભાઇ પુરાણી, પત્રકારો, શિક્ષકો અને બીજાં અનેક કોંગ્રેસ-કાર્યકરોએ કાર્યક્રમ રજૂ કરવામાં પોતાનો વત્તો ઓછો ફાળો નોંધાવ્યો હતો.

કોઈને પ્રશ્ન થશે કે, આ સમયે પત્ર-વ્યવહાર પર સખ્ત સેન્સરશીપ હતી, તાર ટેલીફોન વ્યવહાર જોખમી હતો, અને બીજા સંદેશ વ્યવહારના સાધનો તો હતા નહિ, તો પછી કોંગ્રેસ રેડિયો પરથી દરરોજ જે સંખ્યાબંધ સમાચારો વહેતા મૂકવામાં આવતા તે કયાંથી મળતા? અખબારોને મોઢે તો તાળાં મરાયાં હતાં, એટલે આ સમાચાર ઘણાને વજુદ વગરના લાગતા. અને છતાં સાચી વાત તો એ છે કે, જનતા અતિ રસપૂર્વક એ સમાચારો સાંભળતી અને છુટથી એની ચર્ચા કરી એનો ફેલાવો કરતી.

રાષ્ટ્રીય લડતના એમાં રોજબરોજ આવતી ભરતી ઓટના સમાચારો મેળવવા માટે પણ એક સાંકળ રચવામાં આવી. મુંબઈમાં મહા-સમિતિ તો ગેરકાયદે ઠરતાની સાથે જ એક ભૂગર્ભ મહાસમિતિ અસ્તિત્વમાં આવી. અનુભવી કાર્યકરો પોતપોતાના વિભાગમાં પહોંચી ગયા, સ્થાનિક લડતને દોરવણી આપવા લાગ્યા અને સ્થાનિક સમાચારો વિશ્વાસુ સંદેશવાહકો મારફતે મુંબઈની વડી કચેરીને પહોંચાડવામાં આવતા. આ વડી કચેરી અને રેડિયો–કાર્યકરો વચ્ચે સંપર્ક સાધવામાં આવ્યો, રોજબરોજના સમાચાર આમ મળતા રહેતા ને કોંગ્રેસ રેડિયો પરથી જનતાની જાણ માટે હવામાં મુકવામાં આવતા.

ચીમુર–આષ્ટિનો ઘોર હત્યાકાંડ તથા ગોરા સૈનિકોના જુલમોને લગતી વિગતો જાહેર કરવા પર જ્યારે પ્રતિબંધ મૂકાયો ત્યારે વિશ્વાસુ સંદેશવાહકો જાનના જોખમે આ સમાચારો કડીબંધ પૂરા પાડતા, અને આ પ્રથમ કોંગ્રેસ રેડિયોએ જ ચીમુરઆષ્ટિની બહેનોની લૂંટાયેલી લાજની તથા બીજા જુલમોની રૂવાંડાં ખડા કરે તેની વિગતો બહાર પાડી.

આ તો માત્ર એક ઉદાહરણ આપ્યું. બાકી બિહારની લડત પૂરજોશમાં આગળ ધપતી હતી, જનતાનું રાજ ત્યાં સ્થપાયું હતું, સરકારી અફસરો જનતાના કેદી બન્યા હતા, ના–કરની લડત પરાકાષ્ટાએ હતી. સંયુક્ત પ્રાંતમાં તો જાણે જ્વાળા મુખી ફાટયો હતો. દક્ષિણમાં સતારામાં ભાંગફોડની પ્રવૃત્તિ પૂરજોશથી ચાલતી હતી. ગુજરાત પણ કોઇ પ્રાંતથી પાછું પડે તેમ નહોતું. આ પ્રમાણે દેશભરના સાચા સમાચારો–પ્રતિબંધિત સમાચારો કોંગ્રેસ રેડિયો પરથી જાહેર થતા.

આ રેડિયોની લોકપ્રિયતા અજોડ હતી, રેડિયો મથક ચલાવવાનો કાર્યક્રમ અપૂર્વ હતો. જનતાને એ ગમી ગયો અને અપનાવી લીધો;

સરકારે એ કાર્યક્રમ રેડિયો પર લેવાની મનાઇ ફરમાવી હતી, પરંતુ એ દિવસોમાં એવા મનાઈ હુકમો તો લોકો ઘોળીને પી જતા હતા. રેડિયોનો સમય થાય અને લગભગ દરેક ઘેર આ શબ્દો સાંભળવા મળતાઃ–'ધીસ ઇસ કોંગ્રેસ રેડિયો; કોલીંગ ઓન ફર્ટીનાઈન મીટર, સ્પીકીંગ સમવ્હેર ફ્રોમ ઇન્ડિયા.'

આમ કોંગ્રેસ રેડિયો પરથી સમાચાર, ભાષણો, લડત ચલાવવાની સૂચનાઓ, દેશના જુદા જુદા વર્ગને હાકલો અને સંદેશા વગેરેનો કાર્યક્રમ રજૂ કરવામાં આવતો અને આ કાર્ય માટે પ્રવચનો અને લેખકોનું એક જુથ પણ તૈયાર કરવામાં આવ્યું. પરંતુ અનુભવે શીખવ્યું કે મૌખિક કાર્યક્રમ બરાબર સ્પષ્ટ સંભળાતો નથી. એને બદલે રેકર્ડનો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો રેડિયોની કાર્યક્ષમતા અનેકગણી વધે. આથી રેડિયો મથકની જેમ બીજું એક 'સ્પીચ રેકર્ડીંગ મથક' ઉભું કરવામાં આવ્યું. શ્રી. વિઠ્ઠલભાઇ ઝવેરીને આ વિભાગની સોંપણી કરવામાં આવી. તે કોરી રેકર્ડ લાવતા, રેકર્ડીંગ યંત્રદ્વારા ભાષણ, સૂચના કે સમાચારની રેકર્ડ ઉતરવામાં આવતી. એ તૈયાર થાય કે વિઠ્ઠલભાઈ તરત એનું નામકરણ કરતા, અને બ્રોડકાસ્ટીંગ વિભાગ સંભાળનાર શ્રી. બાબુભાઇ ખખ્ખરને હેમખેમ પહોંચાડતા. આ પછી કોંગ્રેસ રેડિયોનો અવાજ વધુ સ્પષ્ટ બન્યો અને સાથે જ કાર્યકર ઝડપાઇ જવાનો ભય ઘણે અંશે ઓછો થયો.

સમાચારો એ રેડિયોનો દૈનિક કાર્યક્રમ હતો. ઘણીવાર ભાષણો પણ અપાતાં અને એમાં મુખ્યત્વે રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિએ કોંગ્રેસની નીતિનું સ્પષ્ટીકરણ અને સમર્થન કરવામાં આવતું. 'વિશ્વશાંતિ' એ નામનું ભાષણ આ વસ્તુ વધુ સ્પષ્ટ કરે છે.

આ સમયે બનારસમાં એક નોંધપાત્ર બનાવ બની ગયો. હિંદી સિપાહિઓએ લોક ઉપર ગોળીબાર કરવાની ચોકખી ના સુણાવી અને ગોરા સૈનિકોએ તેમનાં ખૂન કર્યાં. આ બનાવ ધ્યાનમાં રાખી કોંગ્રેસ રેડિયોએ હિંદભરના પોલીસોને ઉદ્દેશીને એક હાકલ બહાર પાડી:

'તમને શું ગમશે ? આઝાદ હિંદના મિત્રો બનવાનું કે તેનાં કાયમી દુશ્મન બનવાનું ? તમારા કેટલા યે દેશબંધુઓએ આ આંદોલનમાં ઝંપલાવ્યું છે. તમે પણ આવો.'

કિસાનો અને કામદારોને પણ ખાસ અપીલ અવારનવાર કરવામાં આવતી અને મહાસમિતિ વતી આઝાદ હિંદમાં 'કિસાન–મઝદૂર પ્રજારાજ' હશે એવી ખાતરી આપવામાં આવતી.

ઘણીવાર પ્રશ્ન પૂછાતા. ચિમુર આષ્ટિમાં બહેનોની લાજ લૂંટાઇ ત્યારે એનો સામનો કેમ કરવો, એવો એક પ્રશ્ન પુછાયો હતો અને એનો જવાબ લાક્ષણિક અને કોંગ્રેસની નીતિ સાથે સુસંગત હતો. 'અહિંસક સામનો કરી બનતા પ્રયત્ન કરી છૂટો......લાજ લૂંટવાનો પ્રશ્ન રાજકરણની સીમાની બહાર છે...હિંદી માટે એની કલ્પના પણ અસહ્ય છે.'

'હિંદ છોડો' ના ઠરાવની સમજુતી માગતા પણ ઘણા પ્રશ્નો પૂછાતા અને કોંગ્રેસ રેડિયો પરથી એના જવાબો અપાતા. આવા એક લાક્ષણિક પ્રશ્નોનો જવાબ આ રહ્યો: 'અત્યાર સુધી આપણે ચળવળ ચલાવતા, પણ આ તો લોકક્રાંતિ છે. ક્રાંતિમાં બે જ વસ્તુ હોય–વિજય કે પરાજય ! આ ક્રાંતિ એક પક્ષ કે કોમની નથી, સમગ્ર ભારતવર્ષની છે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે, બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય બળીને ખાખ ન થાય ત્યાંસુધી તમે જંપીને બેસશો નહિ.' આજ પ્રમાણે જાપાની આક્રમણ અંગેના પ્રશ્નોના પણ ઉત્તરો પણ આપવામાં આવતા.

આ ભાષણો મુખ્યત્વે ડૉ. રામમનોહર લોહિયા અને ક્વચિત્ શ્રી. અચ્યુત પટવર્ધન તૈયાર

લાભ લઇ કદાચ શિકારીઓ છટકી જશે તો ?

એક કલાકની મહેનત પછી પોલીસ એક ફાનસ શોધી લાવી. અને બધી વિધિઓની શરૂઆત થઈ. બધી વસ્તુઓની યાદી તૈયાર થઇ અને મકાનના ભૈયાજીને પંચ તરીકે સહી કરવા બોલાવી મંગાવવામાં આવ્યો.

બિચારો ભૈયાજી ! એ તો આવા બનાવોથી દિગ્મૂઢ બની ગયો હતો. સહી આપવાની એની લેશમાત્ર તૈયારી નહોતી. એ તો કહેઃ 'સાબ, હમ તો ગરીબ લોક હૈ, હમ ક્યા સમઝે ઇન બાતોમેં' પોલીસે પોતાનો લાક્ષણિક 'દમ' ભીડાવવો શરૂ કર્યો. 'મગર સાબ ! મુઝે ક્યા માલુમ યહ રેડિયો ક્યા હૈ !' અને પોલીસ ગર્જી ઉઠી. 'મૂર્ખ, ઇતના ભી દેખતા નહિ કે તુમ ઉસમેંસે ગાન સુના રહે હો.'

અને ભૈયાજી ખડખડાટ હસી પડયો. 'અરે, એક લકડે કા ટૂકડા કૈસા ગા સકતા હૈ !' છેવટે ઉષાએ અને ચંદ્રકાન્તે ભૈયાજીને સમજાવ્યું કે, સહી આપવામાં કશો જ વાંધો નથી, ત્યારે જ ભયાજીએ સહી આપી.

પોલીસની વિધિ સાડા ત્રણ કલાકને અંતે પતી અને બધા ખંડની બહાર નીકળ્યાં. દાદરને દરેક પગથિયે અને નીચે ભોંયતળીયે પોલીસો પોતાના સત્કાર માટે ઉભા રહ્યા છે, એ વિચારે ગિરફતાર થયેલા કાર્યકરોના મોં પર એક સ્મીતલહરી પસરી ગઈ—જાણે એમને 'ગાર્ડ ઓફ ઓનર' મળ્યું ! અણધારી ગીરફતારીથી અને ભવિષ્યના પરિણામથી જરા પણ અશાંત બન્યા સિવાય તેઓ સ્મીત વેરતા અને એક પ્રકારનું ગૌરવ અનુભવતા બહાર આવ્યા.

હિંદ રક્ષણ ધારા નીચેના, પીનલકોડ નીચેના. તથા બીજા સંખ્યાબંધ આરોપો નીચે કુ. મહેતા સામે કેસ ચલાવવામાં આવ્યો અને કેસ દરમિયાન એમને આર્થરરોડ જેલમાં રાખવામાં આવ્યાં. પરંતુ આટલા બધા આરોપોનો બોજો પણ એમને મુદ્દલ ભારે નહોતો પડયો અને જેવા ને તેવા ખુશમિજાજમાં રહેતાં. એમની સાથે એ વખતે મઝગાંવ પોલિસ ચોકી બાળવાના આરોપ નીચે પકડાએલાં શ્રીમતી કાવેરી દોવેયા પણ હતાં.

જેલમાં પણ પોતે જાણે ઘેર જ હોય એવા ખુશમિજાજથી કુ. મહેતા રહેતાં. એમના માતા એમને દરોરજ આર્થરરોડ જેલમાં નિયમિત એ વખત વેણી માટે ફૂલ તથા ખાવા માટે ભોજન આપી જતાં. ત્યાં રહીને એમણે સારા જેવાં પુસ્તકો એકઠાં કરેલાં અને બધો વખત વાંચવામાં જ ગાળતાં. કેસ ચાલતી વખતે કોર્ટમાં પોતાનો બચાવ કરવાની કુ. ઉષાને જરાપણ ઇચ્છા ન હતી અને ત્યારબાદ તેમને ગુન્હેગાર ઠરાવી યરવડા જેલમાં લઈ જવામાં આવ્યાં.

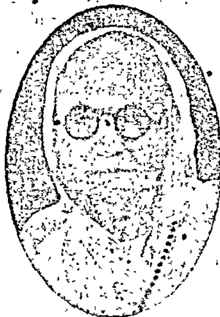
એમનાં માતુશ્રીને કુ. ઉષાનાં આ કારાવાસે બહુ ઉદ્વિગ્ન બનાવી દીધેલાં, કારણકે એમની સંતતિમાં પુત્રી માત્ર કુ. ઉષા જ હતાં; પરંતુ એમને પોતાને એ કારાવાસને સત્કારતાં મુદ્દલ ઉદ્વેગ નહોતો ઊપજ્યો.

કુ. મહેતા જેલમાં હતાં ત્યારે ડૉ. લોહિયા તરફથી એમને સંદેશો મળેલો કેઃ 'તમારી ધરપકડના દિવસે તમને વાયુપ્રવચન કરવા માટે મોકલવામાં હું સાચો હતો કે ખોટો, એનો નિર્ણય એક દિવસ ઇતિહાસ કરશે.'

યરવડાજેલમાં ચાર વર્ષની સખ્ત કેદની સજા ભોગવી રહેલાં કુમારી ઉષા મહેતાનો તા. ૪થી એપ્રિલના રોજ છુટકારો થયો છે. મુંબઇમાં કોંગ્રેસ પ્રધાનમંડળ પદારૂઢ થયા પછી મુક્ત થએલાં સૌ પ્રથમ રાજદ્વારી કેદી કુ. ઉષા મહેતા છે.

જેલમુક્ત થયા પછી કુ. મહેતાએ ડૉ. લોહિયાને અંજલિ આપતાં જણાવ્યું છે કે 'ડૉ. લોહિયા તો ...ગ્ર કાર્યતંત્રના આત્મા હતા.'

વીતરાગી સાધ્વી સન્નારી

શ્રી. નાનીબહેન ગજ્જર

લેખક:
શ્રી. જ્યોત્સ્નાબહેન શુકલ

*

શ્રીમતી નાનીબહેન ગજ્જરને વિદેહ થયાને આજે એક વર્ષ પૂરું થયું છે. એમના જેવાં વીતરાગી સાધ્વી સન્નારીના અવસાનને માટે શોક કરવાનો ન હોય, પરંતુ એમની પુણ્યતિથિને દિવસે એમનાં સુકૃત્યોનું સ્મરણ કરીને ભાવભરી અંજલિ આપું છું.

સુરતના સ્વ. કલ્યાણદાસ ગજ્જરનાં પુત્રી અને સુવિખ્યાત વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી સ્વ. ત્રિભુવનદાસ ગજ્જરનાં એ બહેન થાય. સત્તર વર્ષની કુમળી વયે એ વિધવા થયાં. ઉગતી ખીલતી કળી જેવી બાલિકા પર વૈધવ્યનો કારમો ઘા પડે ત્યારે શું થાય, એ તો શબ્દોમાં ઉતારવું અશક્ય છે. પણ નાનીબહેન સામાન્ય કોટીનાં વિધવા નહોતાં. વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થતાં જ પોતાનાં જેવી અસંખ્ય બાળવિધાઓની વિષમ દશાના વિચારો એમને આવવા લાગ્યા. તે પોતાનું દુઃખ ભૂલી ગયાં, અને સ્ત્રીસેવાના કાર્યમાં જીવન સમર્પણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

એ જુનો જમાનો હતો. સ્ત્રી-જગતની દષ્ટિએ તો એ અંધકાર યુગ હતો, એમ કહીએ તો ચાલે. સ્ત્રી-કેળવણી નામની જ હતી. ચાર પાંચ ચોપડી ગુજરાતી ભણેલી બાળાની ગણના ભણેલીમાં થતી! નવ નવ ને દશ દશ વર્ષની બાળાઓનાં લગ્ન થતાં ને એવી બાળાઓ વિધવા બનતાં કશાય જ્ઞાન વિનાની એ નિર્દોષ બાળાઓ પાસે જન્મટીપની સજા માફક ફરજિયાત વૈધવ્ય પળાવવામાં આવતું. એ બાળાઓને કે યુવતીઓને સંસાર સુખથી વંચિત રાખવામાં આવતી, એટલું જ નહોતું, પરંતુ એને પાપી, અપરાધી ને અપશુકનિયાળ માનીને અનેક પ્રકારનો સીતમો એના પર ગુજારવામાં આવતા, અને માનવસમાજરૂપી એ સળગતી ચિતામાં એ જીવતી સળગ્યા કરતી.

શ્રીમતી નાનીબહેન પોતે તો ગજ્જર કુટુંબની હુંફાળી છાયામાં રહેતાં હતાં. પણ વૈધવ્ય દશા ભોગવતી અસંખ્ય બહેનોના આ જીવન જોઈને એમનું હૈયું કકળી ઉઠ્યું અને એમના જેવાં જ એક નાગર બહેન બાળગૌરી મુનશી સાથે મળીને એક સ્ત્રીસંડળની સ્થાપના કરી. એ મંડળદ્વારા સ્ત્રીઓમાં જ્ઞાનપ્રચાર કરીને તેમનાં નિરસ જીવનમાં સાત્વિક આનંદ પ્રગટાવવાની અને એમ કરીને એ જીવનોમાં સમાજસેવામાં ઉપયોગ કરવાની એમની અભિલાષા હતી. સન્ ૧૮૯૮-૯૯ ની એ સાલ. સમાજની કરડી નજર નીચે, વિવિધ પ્રકારની ટીકાઓ અને પ્રતિકૂળ વાતાવરણ વચ્ચે આ બહેનોનું કામ ધીમેધીમે વિકસતું હતું.

એ જ અરસામા ૧૯૦૦-૧ માં સુરતની

પ્રજામાં જેણે ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય પોકરાવી હતી એ ભયંકર પ્લેગ ફાટી નીકળ્યો. પરિણામે કેટલીયે યુવતીઓ અને કુમળી બાળાઓ વિધવા બની. આ બનાવથી નાનીબહેનને પારાવાર દુઃખ થયું. સમાજ સીતમની ભઠ્ઠીમાંથી આ નિર્દોષ સ્ત્રીઓને ઉગારી લેવાનો એમણે નિશ્ચય કર્યો અને એ માટે પ્રવૃત્તિશીલ બન્યાં. નિરાધાર બહેનોને એમણે પોતાની સાથે રાખી અને તેમના ઘવાયલાં હૈયાંને આશ્વાસન આપ્યું. ૧૯૦૭ માં 'વનિતા વિશ્રામ'ની સ્થાપના કરીને સ્ત્રીઉન્નતિનાં બીજ રોપ્યાં અને સામાજિક ક્રાંતિનો ઝંડો ફરકાવ્યો. આ મંગલ પ્રવૃત્તિને સૌએ ઉમળકાથી વધાવી તો નહોતી જ લીધી. તે સંસ્થાની તેમ જ એ બંને બહેનોની પણ ખૂબ ખૂબ ટીકાઓ થતી. આ સંસ્થા વિધવા બહેનોને સ્વેચ્છાચારિણી બનાવશે, અને હિંદુ સંસ્કૃતિનું નામ નિશાન ભૂંસાઈ જશે, એવી પણ ટીકા થતી! પરંતુ અર્થ વિનાના ખોટા લોકાપવાદથી ડરી જાય એવાં એ બહેનો નહોતાં. એમનું કાર્ય સાચું હતું. વૈધવ્યના કારમા દુઃખ દાવાનળમાં સળગતાં એ જીવનો ઉપર વાત્સલ્યનું અમૃત સિંચન કરવું એ એમનું મત હતું. છુંદાઈ પીસાઈ જતાં એ જીવનોને જ્ઞાનરૂપી વારિથી પોષવાં ને સન્માર્ગે વાળવાં એ એમની મહેચ્છા હતી. આ મહેચ્છાની સિદ્ધિને માટે તેમણે કઠીન તપશ્ચર્યા સ્વીકારી ને આશ્રમની બહેનો આગળ ઉજ્જવળ દૃષ્ટાંત મૂક્યું. આશ્રમની વગોવણી કરનારાંઓ મૂંગાં બન્યાં. આશ્રમની સુવાસ દૂર દૂર સુધી પ્રસરવા લાગી, અને સુરતનું 'વનિતા વિશ્રામ કુમારિકા, સધવા અને વિધવા સૌના વિશ્રામ અને નિર્દોષ આનંદનું સ્થાન બન્યું.'

એ પછી તો ઠેરઠેર એવા આશ્રમો ખુલવા લાગ્યા. મુંબઈ, અમદાવાદ, રાજકોટ વગેરે સ્થળે નાનીબહેનની દોરવણી નીચે જ આશ્રમો રચાયાં. આજે સાત વનિતા વિશ્રામો જુદી જુદી જગ્યાએ ચાલે છે અને દુઃખી અને અસહાય બહેનોનાં જીવનમાં અમૃત સિંચન કરી તેમના જીવનને પરમાર્થે વાળે છે. આમ શ્રીમતી નાનીબહેને પોતાનું દુઃખ ભૂલીને જીવનનો સદુપયોગ કર્યો, એટલું જ નહિ, પણ બીજા અનેકને સેવાકાર્યની દિશા આપીને માનવજીવનનું મૂલ્ય આંકતાં શીખવાડયું. બાલવયમાં વિધવા બનેલાં નાનીબહેનને પોતાનું કંઈ સંતાન નહોતું, પણ કેટલીય દુઃખી બહેનોનાં એ માતા બન્યાં હતાં. એ વિધવા હોય કે ત્યક્તા હોય, ગમે એ હોય, પણ કુદરતનો ને સમાજનો ભોગ બનેલી એ સ્ત્રીને નાનીબહેનના હૈયામાં પુત્રી કે બહેન જેવું સ્થાન મળતું અને એ દાઝેલા હૈયાને નાનીબહેનની છાયામાં માતાની ગોદ જેવી હુંફ મળતી.

એટલે જે જમાનાને અંધકાર યુગ તરીકે ઓળખાવી શકાય. એવા જમાનામાં, અસંખ્ય વિધવા બહેનો જ્યારે અંધારા ખૂણામાં નિરંતરની ચિંતામાં જીવતી સિઝાતી હતી ત્યારે, આપમેળે આ કાર્યની શરૂઆત કરનારા શ્રીમતી નાનીબહેન ખરેખર એક વિરલ વ્યક્તિ હતાં. તેમની દૃષ્ટિ વિશાળ હતી. સ્ત્રીમાંય સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ પણ અનેક પ્રકારના સીતમોથી અથવા ત્યક્તા બનીને ગૂંગળાઇ રહી છે એમ તેમને લાગ્યું અને આ તેમની દૃષ્ટિએ જ આશ્રમનું નામ 'વિધવાશ્રમ' રાખવાને બદલે 'વનિતા વિશ્રામ' રખાવ્યું હશે એમ માનું છું.

જે કાળમાં સ્ત્રી ઉંબર બહાર પગ નહોતી કાઢતી, ઘરના પુરુષવર્ગ સાથે પણ નિઃસંકોચ બોલી નહોતી શકતી, લગ્ન, મરણ કે દેવદર્શન સિવાયના કોઈ પ્રસંગની સ્ત્રીને કલ્પના પણ નહોતી આવતી તે કાળમાં નાનીબહેનનું આ પગલું એક મહાન કાર્ય હતું. અને એ માટે સ્ત્રીસમાજ એમનો સદૈવ ઋણી રહેશે.

નણંદોના ત્રાસથી સિઝાતી સ્ત્રી

સહનશીલતાની 'મૂર્તિ'

લેખિકા
શ્રી. કલ્પનાબહેન

*

કાળી ઘનઘોર રાત્રી હતી. સર્વત્ર શાંતિ પથરાઇ રહી હતી. દરેક જીવ જાણે નિશ્ચિન્ત પોઢી ગયો હતો. ધરતીની ગોદમાં સૌ લપાઇને પડ્યાં હતાં અને આખા દિવસનો થાક વહાલી માડીની ગોદમાં જાણે વીસરતાં હતાં.

પણ આવી શાંત રાત્રીને સમયે એક અગાસીમાં બે વ્યક્તિઓ કાંઇ ગુસપુસ કરી રહી હતી. કોણ હશે ! કોઇને થાય કે અત્યારે શા સારુ આ અધરાતે આજુબાજુના શાંત વાતાવરણને તેઓ ખલેલ કરતાં હશે ? એ ભાઇબહેનને શું મોટા પ્રશ્ન ચર્ચવાના હતા ? કે શું તેમને ડીટેક્ટીવ વાર્તાઓની જેમ કોઇ મોટા પ્લાનો વિચારવાના હતા ? કે પછી તેમને તેમની સંપત્તિની ચિંતા પડી હતી ?

ત્યાં બહેન ભાઇને કહે છે, 'ભાઇ, આપણી ભત્રીજી કરુણકાન્તાનાં લગ્ન આપણે તારા સાળાની સાથે કર્યાં. હવે તો બિચારીને ઘર માંડવું પડશે. સાસરિયાંમાં ઘણા માણસો છે. નાનાં નાનાં છોકરાંઓ છે. શૈ બધાંની વેઠ આ બિચારી કરુણકાન્તા કેમ કરીને ઉપાડશે ?' અને ભાઇ કહે છે, 'વાત સાચી, પણ કરીએ શું?' એટલે બહેન શિખામણ આપે છે, 'એહો ? એમાં શું છે ? રસ્તો કાઢીએ એટલે કરુણકાન્તા આ ત્રાસમાંથી છૂટે. મેં તો તેને શીખવ્યું હતું કે તુ તારા વરને કહેજે કે આપણે બંને એક બંગલો રાખીને મઝિયારામાંથી મુક્ત થઇએ અને લહેરથી સ્વતંત્ર જીવન ગાળીએ. પરંતુ કરુણકાન્તાનો વર શશિકાન્ત કાંઇ જ સમજતો નથી તે તો કહ્યાં કરે છે કે મારાથી સ્વતંત્ર વાસનો જરા સરખો પણ વિચાર થઇ શકતો નથી. મારે મા નથી. પિતા ઘરડા છે. અને આ નાનાં નાનાં મારાં ભાઇબહેનોને આપણે કોને શરણે મૂકીએ ? એમને રઝળતાં મૂકી આપણે લહેર કરવી ? તું આ ઘરની કુલદીપિકા થવા આવી છે.. તારી તો ફરજ છે કે તારે આ બધાંને સાચવવાં. વળી આપણે જુદાં કોનાથી રહેવાતું હોય ?' ભાઇ બોલી ઉઠ્યો, 'એમ ? વાત તો વિચારવા જેવી છે.'

ત્યાં બહેને ફૂંફાડો માર્યો: 'શું કપાળ ! હવે મેં બીજો પાસો નાખ્યો છે. મેં વાત વહેતી મુકાવી છે કે શશિકાન્ત કરુણકાન્તાને મારે છે. એટલે તે બિચારી સાસરે રહેતી નથી, અને પિયરમાં દહાડા કાઢે છે. હવે જો, તારે કામ કરવાનું છે. તારે સદ્‌ગુણાને પિયર જવા જ ન દેવી. ઘરમાં તેની પાસે કાયાતોડ વેઠ કરાવવી. એટલે શશિકાન્ત એની બહેનની લાગણીને કારણે ઢીલો થશે. પછી નીચો રહીને જુદા રહેવા માટે કરુણકાન્તાને પગે પડવા આવશે.'

'પણ, બહેન !' ભાઇની કંપતી વાણી સંભળાઇ: 'સદ્‌ગુણાનો વાંક શો ? પાડાને વાંકે પખાલીને ડામ શા દેવા ? આપણી ભત્રીજી નમતું આપે તો ન ચાલે ?'

'જા, રોયા! આખરે બાઇડીનો થઇ ગયો ને?' સરસ્વતીબહેને ઉગ્રસેનને ધધડાવી નાંખ્યો. અને સદ્‌ગુણા ઉપર આખું ટટક ચડી આવ્યું.

સદ્‌ગુણા સુખી માબાપની દીકરી હતી. નામ પ્રમાણે જ તે સદ્‌ગુણી હતી. તેનામાંથી ખોડ તો શોધી જડે તેમ હતું જ નહિ. સત્યની મૂર્તિ સમાન તે હતી. જેનું અહોભાગ્ય હોય તેને ત્યાં જ આવી દીકરી હોય. અને એવી તે કોઇ ભાગ્યશાળીને ઘેર વહુ થઇને આવે! સદ્‌ગુણાની જ્ઞાતિમાં તેમના જેવું ખાનદાન અને સંસ્કારી કુટુંબ ભાગ્યે જ મળી આવે. અને આથી માતપિતાએ પોતાની અભણ જ્ઞાતિમાંથી એક ખૂબ જ સુધરેલા અને ભણેલા કુટુંબમાં પોતાની દીકરી પરણાવી, અને પોતાની તમામ ચિંતા ટળી જતી હોય એમ માનીને ગંગા નાહ્યા જેટલો આનંદ અનુભવ્યો.

લગ્ન બાદ કેટલાંક વરસો વીત્યાં. સદ્‌ગુણાએ કેટલીય લીલીસૂકી જોઇ નાંખી, અનેક જાતનાં સુખદુઃખ પતિપત્નીએ અનુભવ્યાં. એકબીજાના જીવનસાથી બની તેઓ બીજાને પણ તેમના જીવનની અદેખાઇ આવે તેવું જીવન ગાળતાં. આ પ્રમાણે એકધારી રીતે પચીસ વર્ષો તો બહુ સહેલાઇથી વીતી ગયાં. પણ સદ્‌ગુણાનું નસીબ બહુ જોર કરતું નહોતું. વિધિએ કાંઇ જુદું જ નિર્માણ કરેલું. પરિણીત જીવનનો રજત મહોત્સવ ઊજવવાનું તેને તો ખૂબ જ મન હતું. પણ મનમાં નહિ અને ચિત્તમાં નહિ એ રીતે જાણ્યે અજાણ્યે રજત મહોત્સવ ઉજવાવો શરૂ થઇ ગયો! મહોત્સવ તો એક દિવસનો હોય કે સાત, પણ સદ્‌ગુણાનું ભાગ્ય મોટું. આથી તેનો એ મહોત્સવ ઘણાં વર્ષો થયાં હજુય ચાલ્યાં કરે છે! આજ કેટકેટલાંયે વર્ષો વીત્યાં તોપણ તેનો મહોત્સવ ઉજવાય છે! કોણ જાણે ક્યારે તે અટકશે!

સુખ અને દુઃખ બંને નિર્માણ સાથે જ થયેલાં જ છે. સદ્‌ગુણાની જ્ઞાતિમાં ભણેલા મૂરતિયા તો મળે જ નહિ. એટલે તેના ભણેલા ભાઈ સાથે સદ્‌ગુણાના પતિએ પોતાની ભત્રીજી પરણાવી. તે ભત્રીજીનું નામ હતું કરુણકાન્તા. પણ સારું ભણી હતી. પોતાનાં માબાપ હોવા છતાં, તે તો ફોઇ સરસ્વતી પાસે જ અહર્નિશ રહેતી, અને તેને જ પોતાની મા ગણતી. પણ સરસ્વતી તો નામ પ્રમાણે જ સરસ્વતી! તેના જમાનામાં સ્ત્રીકેળવણી બિલકુલ નહોતી, છતાં પણ તેણે યુનિવર્સિટીની ઉપાધિ મેળવી હતી. આજીવન કુંવારી રહેવાના તેના કોડ હોંસીલી માતા અને સુધારક વિચારના ભાઇઓની મદદથી પૂરા પડ્યા. તેના દેખીતા સારા ગુણોને લીધે અત્યાર સુધી તેના આખા કુટુંબમાં તેનું માન વધુ, તેની આજ્ઞા કોઇ ઉથાપે નહિ. બધાં જ પડ્યો બોલ ઝીલે. આખરે બધા ગુણોને ડુબાડે તેવો એક દુર્ગુણ તેનામાં ઝળકી આવ્યો, અને બધાનાં હૈયા પરથી તેનું સ્થાન નીચે ઊતર્યું. તે બધાંને લડાવ્યાં કરે અને પોતે દૂર રહીને બધો તમાસો જોયા કરે! સદ્‌ગુણાના જીવનમાં ઝેર મેળવનાર પણ તે જ. પોતે અપરિણીત. આથી કરુણકાન્તાને પણ ઘરસંસાર માંડવા દીધો નહિ, અને કરુણકાન્તાને કરુણાની મૂર્તિ સમાન બનાવી!

આમ તો કરુણકાન્તા પરણવા માટે ઘણી આતુર હતી. તે કોડભરી કન્યાનાં લગ્ન પોતાની કાકીના ભાઇ સાથે થયાં. લગ્ન પહેલાં પણ બે જણાં રોજ સાથે ફરતાં. પરંતુ લગ્ન બાદ તે નવદંપતીના મન દિવસે દિવસે ઊંચા થવા લાગ્યાં અને એમાંથી કોઇનો મેળ મળ્યો જ નહિ. લગ્નજીવનનો લહાવો લેવા બંને કમનસીબ જ રહ્યાં. માણસ ખાય નહિ અને ખાવા દે નહિ એ ઉક્તિ અનુસાર કરુણકાન્તાએ લગ્નજીવનનો લહાવો લીધો નહિ.

પણ આદર્શ જીવન ગાળતાં પોતાનાં કાકાકાકીના જીવનને પણ ધૂળમાં મેળવી દેવામાં કારણભૂત બની.

'કામ તો કરું,' એવું કોઇએ શીખવાડેલું સૂત્ર રાખીને તેણે કેળવણીને પણ વગોવી. લગ્ન બાદ સ્ત્રી તો સાસરે જ શોભે, એવી હિંદુ સમાજની માન્યતા અને આદર્શને પણ ઠોકરે લગાવીને કરુણકાન્તા પીંછના પારેવા કરીને પિયેરિયાને સમજાવવા લાગી, સાસરાની સાથે પતિનો પણ ત્યાગ કર્યો, અને અભ્યાસ આગળ વધારવા માંડયો.

કરુણકાન્તા પોતાની મરજીથી પિતા પાસે આવીને રહી, પરંતુ સદ્દગુણાને તો નણદીનાં મહેણાં સાંભળવાનાં રહ્યાં. તેના પતિ પણ આ ક્ષણે તેના જીવનસાથી છે તેમ ભૂલીને દુશ્મન હોય તેમ વર્તવા લાગ્યા. પોતાની ભત્રીજીનો પક્ષ લઇને જીવનસહચરી સાથે વાક્બાણથી રોજ યુદ્ધ કર્યા કરે. યુદ્ધનો તો અંત જ નથી. આજ કેટકેટલાંયે વર્ષો વીત્યાં છતાં પણ એકધારી રીતે યુદ્ધ ચાલ્યાં કરે છે. સદ્દગુણા બિચારી શું કરે? પોતાનો ભાઇ ગમે તેવો સારો હોય પણ કરુણકાન્તા ઘર માંડવા તૈયાર ના હોય ત્યાં એ શી રીતે ઘર મંડાવી આપે! સદ્દગુણાને પોતાના ભાઇને ત્યાં જવાનું પણ બંધ કરાવ્યું. સદ્દગુણાનાં બાળકો ઉપર સાસરિયાનો જ હક્ક એમ કહ્યા કરે, અને જો તેને ભાઇને ઘેર જવાની ઇચ્છા હોય તો બાળકોને લીધા વગર જાય. પોતાનાં બાળકોમાં સારા સંસ્કાર રેડવાને બદલે રોજ તેમને પોતાના કલહનો પાઠ જાણે ભણાવવાના આવ્યા! કુમળાં માનસ પર આની કેવી માઠી અસર થશે તે વિચારવાનો કોઇને વખત નહોતો!

સદ્દગુણા તે સાચે જ ત્યાગની પ્રતિમા-સહનશીલતાની મૂર્તિ. હજુ કોણ જાણે કેટકેટલું સહન કરવાનું તેને માટે વિધાતાએ નિર્મ્યું હશે! સદ્દગુણાને તો કરુણકાન્તા બંને રીતે સગી થાય. બંનેના જીવન ધૂળમાં મળી ગયાં. તકરારનું મૂળ કારણ જ સરસ્વતી, છતાં પણ વાંક તો સદ્દગુણાનો જ નીકળે! હિંદુસમાજમાં જ્યાં સ્ત્રીનું સ્થાન અધમ જ ગણ્યું છે, ત્યાં ભણેલા કે નહિ ભણેલા, બધા વહુને તો ઉંદરડી સમાન જ ગણે ને? આ સૂત્ર અનુસાર નિર્દોષને જ દંડવો જોઇએ ને!

સરસ્વતીનો પડતો બોલ ફક્ત બે જ વ્યક્તિ ઝીલી રહી છેઃ એક તો કરુણકાન્તા અને બીજી વ્યક્તિ તે સદ્દગુણાના પતિદેવ. સદ્દગુણા વિના હાંકે સહન કરી રહી છે. પોતાના જીવનમાં હવે બિલકુલ રસ રહ્યો નથી તેમ માનવા છતાં પણ બધું મૂંગે મોંઢે સહન કરી રહી છે. હજુ તેને અચળ શ્રદ્ધા છે કે પ્રભુ તેને પહેલાંના જેવું સુખ પાછું અપાવશે.

'કંઇ લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઇ છે.'

મુરલી

મુરલી મુરારિની વાગી,
એ સખી, મુરલી મુરારિની વાગી.
મુરલીના નાદે, મારું મનડું નાચે;
વિશ્વ બધું ડોલે, એ સખી, મુરલી વાગી.

મુરલીનો નાદ સુણી,
ગોપ-ગોપી ઘેલાં બની,
રાધા-રાણી સંગે રમે
શ્યામ રમે હોરી :એ સખી, મુરલી વાગી.

કેસુડાંનાં રંગ ઉડે, કેશરની છોળ ઉડે,
રંગે રંગાણી હો રાધા ગોરી :
એ સખી મુરલી વાગી.

કુ. કિશોરી મ. અંતાણી

વૈભવસંપન્ન મહારાણીની ખીદમતમાં રૂંધાતી

દાસી

: લેખિકા :

શ્રી. સૌદામિનીબહેન મહેતા.

*

પાંચ વર્ષ પહેલાં શિવરાત્રીને દિવસે હું દિલ્હીથી અમદાવાદ જવા બી. બી. એન્ડ સી. આઇ. રેલ્વેની મીટરગેજની ટ્રેનમાં મુસાફરી કરવા નીકળી હતી. ઉત્તર હિંદુસ્તાનનો શિયાળો એટલે ટાઢ તો કહે મારૂં કામ. એ ૧૯૪૨નું વર્ષ હતું, એટલે લડાઈ પૂર જોસમાં ચાલતી હતી. જાપાનીઝ લશ્કર કૂદકે ને ભૂસકે બ્રહ્મદેશમાં આગળ વધતું હતું અને ક્યારે કલકત્તા પર હુમલો કરશે તે કહી શકાય એમ નહોતું. એ સ્થિતિમાં અમે અમારાં બાળકોને કલકત્તાની બહાર રાખવાનું યોગ્ય ધારીને અમદાવાદ રાખ્યાં હતાં. એટલે હું અમદાવાદ અને કલકત્તા વચ્ચે ફેરા આંટા મારતી હતી; કારણ કે એક ઘર કલકત્તામાં અને એક ઘર અમદાવાદમાં. સરસામાન વહેંચી શકાય પણ લાગણીના કંઇ બે ટુકડા થઇ શકે છે? એ વખતમાં આગગાડીમાં મુસાફરી કરવામાં પારાવાર મુશ્કેલીઓ પડતી અને લશ્કરી સીપાઇઓથી ભરેલી ટ્રેનોમાં મુસાફરી કરવામાં બહુ જ જોખમ છે, એમ અનેક મિત્રો કહેતા, છતાં અનેકવાર લાંબી મુસાફરીઓ મેં છેક એકલીએ કરી હતી, પણ ઇશ્વરકૃપાથી કંઇ કડવો અનુભવ મને થયો નહિ. છતાં એટલું કબૂલ કરવું જોઇએ કે, જો સ્ત્રીઓના ડબ્બામાં મારી સાથે બીજી કોઇ સ્ત્રી ન હોય તો મને સહેજ બીક લાગતી. ને શિવરાત્રીની રાતે સ્ટેશન ઉપર પહોંચતાં મેં જોયું કે મારા ડબ્બામાં એક કિશોર વયની, સુંદર ગુલાબી ગાલવાળી, આસામની પહાડી જાતની 'ખાસી' કન્યા બેઠેલી હતી. તેની પાસે પુષ્કળ સામાન હતો અને તેને મૂકવા રજપુતાનાના કોઇ રાજાના ઘણા નોકરો આવ્યા હતા. આવું વિચિત્ર 'રાણું' જોઇ મને નવાઇ લાગી; પરંતુ મારું પોતાનું મન તે વખતે ખૂબ જ ઉત્તેજાયેલું હતું એટલે એ ખાસી કન્યા વિષે વધુ જાણવાની જિજ્ઞાસા દબાઇ ગઇ. તે દિવસે દિલ્હીની અખિલ ભારત મહિલાપરિષદની શાખાનો એક ભવ્ય મેળાવડો થયો હતો અને તેમાં મેડમ ચીઆંગ–કાઇ–શેકે અત્યંત જુસ્સાભરેલું ભાષણ કર્યું હતું. એક સ્ત્રીમાં આટલો બધો દેશપ્રેમ, કામ કરવાની આવી અગાધ શક્તિ, સેંકડો વર્ષોથી સામાજીક અન્યાય નીચે કચડાએલી પોતાની બહેનોને જાગ્રત કરીને તેમની પાસે યુદ્ધને સમયે દેશસેવા કરાવવાની કુશળતા જોઇ, મેડમ ચીઆંગ માટે મારા અંતરમાં અગાધ માન ઉપત્પન્ન થયું હતું. તે જ સભામાં શ્રી. વિજ્યાલક્ષ્મી પંડિતે ખૂબ છટાભર્યા વકતૃત્વથી મેડમ ચીઆંગનો સત્કાર કર્યો હતો. એ બધું જોઇને હિંદની સ્ત્રીઓનું ભાવિ ઊજળું છે એમ મને ખાત્રી થઇ ગઇ. આવા ચિત્રવિચિત્ર તરંગો મારા મનમાં ઊઠતા હતા, એટલે મને ઉંઘ આવતી નહોતી. પેલી ખાસી કન્યા પણ વ્યાકુળ હતી અને ઉંઘી શકતી નહોતી. એટલે અમારી વચ્ચેનું મૌન તૂટ્યું અને મેં એ કિશોરીને તે કોણ હતી તે વિષે સવાલ પૂછ્યો. ઉત્તરમાં તેણે જણાવ્યું કે, તે......મહારાજાનાં બીજાં રાણીની ......ખાનગી મંત્રી હતી. ......રાજા અને રાણી તે દિવસે દિલ્હીથી એરોપ્લેનમાં ઊડીને પોતાને ગામ જવાનાં હતાં. એટલે તેમનો બધો સરસામન લઇને તે ટ્રેનમાં તે ગામ જતી હતી. તેનું નામ 'રોઝી' હતું અને તેનું સૌંદર્ય ખરેખર ખીલેલા ગુલાબ જેવું હતું; આવી મુગ્ધાને બિચારીને રજવાડામાં નોકરી કરવી પડે, અને રાજાના નોકરો સાથે મુસાફરી કરવી પડે, એ વિચારથી મારૂં હૈયું ચિરાઇ ગયું. મેં

રોઝીને પૂછ્યું: 'તું છેક આસામથી—ગામ કેવી રીતે આવી? તને આ રજવાડામાં ફાવે છે?'

રોઝી એ કહ્યું: 'ગયે વર્ષે ...નાં રાજારાણી શીલોંગ હવા ખાવા આવ્યાં હતાં, ત્યારે અમારી મીશનની શાળા જોવા તેઓ આવ્યાં હતાં.

રાણીએ અમારા પાદરી સાહેબને કહ્યું કે 'મારાં કપડાંધરેણાં તૈયાર કરી આપે એવી, અંગ્રેજી ઢબમાં મ્હાજમાનની મિજબાની આપવાની હોય તો મદદ કરે એવી એક દાસી મારે જોઇએ છીએ.' આથી પાદરીએ મારી વિધવા માતાને બોલાવીને કહ્યું કે, તારી દીકરી રોઝીને માટે મેં એક સારી નોકરી શોધી છે. રાણીને ઘેર તે ખાઇપીને સુખી રહેશે; માટે તારે ફીકર રાખવી નહિ.' મારી ગરીબ માતાને પોતાની સત્તર વર્ષની કન્યાને દૂર રજપુતાનામાં મોકલવાની ઇચ્છા નહોતી, તેથી તે રડી પડી ને તેણે પાદરીને પગે લાગીને કહ્યું કે 'ટૂંકા પગારની નોકરી હશે તો ચાલશે; પરંતુ મારી દીકરીને શીલોંગમાં નોકરી અપાવો. જુવાન છોકરી મારી નજર આગળ હોય, તો હું એને સંભાળી શકું' પરંતુ નિષ્ઠુર પાદરીને દયા ન આવી અને તેણે ગુસ્સાથી કહ્યું કે 'ગરીબની છોકરીને આવાં લક્ષ ના હોય. હું જ્યાં મોકલું છું ત્યાં જવું જ પડશે. મેટ્રીક સુધી અમે મફત ભણાવી છે, તે અમારો હુકમ માથે ચ્હડાવવા માટે.' મારી માતા બિચારી લાચાર હતી. મારાથી ન્હાનાં ત્રણ ચાર ભાઇબહેનોનું તેને ચાલે તેમ નહોતું. એટલે આંસુભરેલી આંખો સાથે અમે માદીકરી છૂટાં પડ્યાં અને હું શીલોંગના સુંદર પહાડો અને માની મીઠી હૂંફ છોડીને અહીં રજપુતાનામાં આવી છું.'

અમારી ટ્રેન જે જે સ્ટેશને ઊભી રહેતી, તે સ્ટેશને રંગબેરંગી સાફાવાળા કદાવર રજપુત રાજનોકરો અમારા ડબ્બા આગળ આવતા અને રોઝી સાથે વાતો કરી આનંદ પામતા. આ જોઇ મારો જીવ બહુ બળ્યો. એટલે રોઝીને પૂછ્યું: આ રજવાડાના નોકરોની તને બીક નથી લાગતી? તું એ લોકો સાથે ઝાઝી છૂટ ના લઇશ. આસામના પહાડી લોકો જેવા તેઓ નિર્દોષ નથી હોતા. ત્યારે જવાબમાં રોઝી બોલી: 'બહેન, હું સમજું છું કે આ નોકરો મને સતાવવા મારા ડબ્બા આગળ ઘડીઘડી આવે છે. સારૂં છે કે તમે મારી સાથે છો. પણ તમે આ લોકોની વિરૂદ્ધ જોરથી ના બોલશો. એમાંથી કોઇ સાંભળી જશે તો મારા ભોગ લાગશે. હું જ્યારે પહેલવહેલી રાજમહેલમાં આવી ત્યારે ભયથી કંપતી હતી, પણ હવે ટેવાઇ ગઇ છું. હશે, ભાગ્ય જ્યાં ઘસડી જશે, ત્યાં જઇશ. રાજમહેલમાં આટલા બધાં માણસો વચ્ચે હું મારી જાતને કેવી રીતે સંભાળી શકું?'

મેં એને પૂછ્યું: 'તારે શું કામ કરવાનું? આખો દિવસ રાણીની પાસે રહેવાનું હોય છે?'

રોઝી કહે: 'રાણીનાં કપડાંવા, કબાટ ગોઠવવાના, રોજ એમનાં કપડાં તૈયાર કરીને રાખવાનાં, બુટ મોજાં ઇત્યાદિ સાફ રાખવાનાં વગેરે મારૂં કામ. જ્યારે હું રાણીના કબાટ જોઉં છું અને એમાં સેંકડો રંગીન કસબી રેશમી સુનરાઉ સાડીઓ જોઉં છું, ત્યારે મને એમ થાય છે કે, અરેરે મારી બિચારી મા પાસે બે સારી જાડી સાડીઓ અને થોડા ગરમ કપડાં હોત તો શીલોંગની સખત ટાઢમાં એને ધ્રૂજવું ના પડત; અને મારાં ન્હાનાં ભાઇબેન રોજ રાતે ટાઢથી ધ્રૂજતાં ફાટેલા ધાબળા ઓઢીને સૂતાં મારી નજર આગળ તરી આવે છે, ત્યારે મને એમ થાય છે કે, આ રાણીના અનેક ગરમ ઓઢનાનાંમાંથી બેચાર મારાં ભાઇબહેનને મળે તો કેવું સારૂં! રાજમહાલમાં મને કોઇ સતાવે તેનું તો હવે મને કંઇ લાગતું નથી, પણ આ રાજવૈભવ જોઇને મારા ઘરની ગરીબાઇ માટે રોજ આંસુ પાડું છું. મીશનમાં શીખવેલી જીસસની પ્રાર્થના કરૂં છું, ત્યારે જરા મન શાંત થાય છે. આખી મીશનના

રસોઈઘર

સંપાદિકા:
સૌ. મણીબહેન એચ. મહેતા
લખાવનાર:
સૌ. જશવંતીબહેન એમ. દેશાઈ

(૧) લીલા ચોળાના ઘુઘરા

સાધન–ચોળા શેર ૧, લીલાં કુણાં શ્રીફળ ૦॥, આદુ તોલો ૦॥, લીંબુ નં. ૩, હીંગ ચણાભાર, મીઠું તોલો ૧, મરચાં લીલાં નં. ૧૦ વરીંગની ભુકી તોલો ૦॥, ઘઉંનો આટો શેર ૦॥ તેલ ૧ શેર, કોથમીર જુડી ૧.

કરવાંની રીત–લીલાં ચોળા તાજા એક શેર લાવી બારીક સમારી દેવા અને ધીમે તાપે હવેજ નાંખી ચડવા દેવાં. લીલા મરચાનાં મગીયાં કેરી ઝીણા સમારી, આદુ ઝીણું સમારી તેમાં નાંખી દેવું અને ધીમી આંચે ચોડવવું. ચડી ગયા બાદ ૩ લીંબુંનો રસ કાઢી તેમાં નાખી દેવો. લીંબુનો રસ નાખ્યા પછી કોથમીર ઝીણી સમારીને નાખવી અને એક પહોળા વાસણમાં થંડુ થવા પાથરવું. પાથર્યા પછી અર્ધા શ્રીફળનું ખમણ બારીક કરી ઉપર ભભરાવી દેવું. ત્યારબાદ લવીંગની બારીક ભુકી છાંટી દેવી. પછી ઘઉંના લોટને મુઠીવળતું તેલનું મોણ દઇ પુરીના જેવી કણેક બાંધી તેની પુરી કરવી. પુરી તૈયાર થાય એટલે ચોળાનું પુરણ તેમાં ભરી બેઉ બાજુથી પુરીને બેવડીવાળી ફરતી નખથી સાંકળી વાળવી અને

પાદરી ઉપર એવો ધિક્કાર છૂટે છે કે હું તમને તેનું વર્ણન કરી નથી શકતી.' વાત કરતાં કરતાં રોઝીની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. લગભગ મધરાત સુધી વાતો ચાલી ને અંતે અમે બંને ઊંઘી ગયાં. સવારના પહોરમાં પાંચ વાગે સ્ટેશન આવતા રાજના સીપાઇઓ અમારા ડબ્બાને ઘેરી વળ્યા અને રોઝી અને રાણીનો સામન ઉતારીને લઇ ગયા. રંગબેરંગી સાફાવાળા ટોળાની વચ્ચે ચાલતી ફૂલની કળી સમાન રોઝીની સામે મેં જ્યાં સુધી નજર પહોંચી, ત્યાં સુધી જોયા જ કર્યું. જાણે મારી પોતાની છોકરીને અજાણ્યા રજવાડામાં મોકલતી હોઉં એવું દુઃખ મને થયું. સ્ટેશનની બહાર રોઝી ચાલી ગઈ, ત્યારે મારી આંખમાંથી આંસુ પડવા લાગ્યાં. સ્ટેશન છોડીને ટ્રેન આગળ ચાલી. મારા ડબ્બામાં હું એકલી પડી ગઇ. ઉંઘ છેક જ ઉડી ગઇ. જાતજાતના વિચારો મને આવ્યા. આ દેશમાં ખ્રિસ્તી પાદરીઓ ઘણાં સારાં કામો કરતા હશે, પરંતુ એ કુમળી કન્યા પર આવો જુલમ થતો હોય તેના કરતાં એ બધા સારા અને ખોટા પાદરીઓ આ દેશ છોડીને ચાલ્યા જાય તો સારું એમ ઘડીક મનમાં થઇ ગયું. એક ગરીબ ખ્રિસ્તી છોકરીના સૌંદર્યનો અને એની બુદ્ધિનો આવો દુરૂપયોગ થાય છે એ જોઇ હૃદય કંપી ગયું.

જે જીસસનાં ધર્મનો સંદેશો પહોંચાડવા પાદરીઓ હિંદમાં આવીને વસ્યા છે તે ધર્મ શું ગરીબ નિરાધાર સ્ત્રીઓ પર જુલમ કરવાની રજા આપે છે? કોઇ નિર્દોષ કુંવારી કન્યાનું જીવન નષ્ટ કરવા કરતાં વધારે પાપ શું હોઇ શકે!

હજી મને ઘણીવાર વિચાર થાય છે કે રોઝીનું શું થયું હશે? એ એની માને ફરી મળી હશે કે નહિં?

(જ્યોતિર્ધર)

નખલી વાળતી વેળા પુરણ બહાર ન નીકળે તેની સંભાળ રાખવી. આવી રીતે તૈયાર કરી એક કડાઈમાં તેલ મુકી તળી કાઢવાં અને ગરમા ગરમ ઉપયોગમાં લેવા.

ચણાની વાટી દાળની પુરણપોળી

સાધન—ચણાનીદાળ શે ાા, જાયફળ નં. ાા, દુધ શે ૧ાા, ખાંડ શે ૧ાા, ઘી શે ાા, એલાયચી ભુકી તો ા, મેંદાનો આટો શે ા, કેસર તો. ખેઆની ભાર.

કરવાની રીત—ચણાનીદાળ શે ાા, દોઢ શેર દુધમાં કલાઈવાળા વાસણમાં ચુલા ઉપર મુકી ધીમે તાપે બાફવું. નીચે દાઝ ન પડે તેની સંભાળ રાખી બફાઈ જાય એટલે નીચે ઉતારી વાટવું. અને તે વટાઈને એકરસ થાય એટલે ઘી મુકી ચણાની દાળને બદામી રંગની થતાં સુધી સેકવી. પાણી ન રહે તેમ કરવું. પછી તેને ઉતારી દોઢ શેર ખાંડમાં જરા પાણી નાંખી ચાસણી થાય એટલે તેમાં કેસર નાંખવું. નીચે ઉતારી ઠરે એટલે જાય-ફળ તથા એલાયચીની ભુકી તેમાં છાંટી દેવી. અને તેમાંથી ાા તોલા વજન જેવડા લાડુ કરવાં. ત્યારબાદ મેંદાના (ઘીનું) મોણ દઈ પુરી વણવી તેમાં પુરણ ભરી વેલણથી પુરીઓ વણવી. અંદરથી પુરણ દેખાય તેવી પાતળી વણવી. પછી લોઢીમાં મૂકી બંન્ને પાસાં બદામી થતાં સુધી સેકી ઉતારી ઘી ચોપડી વપરાશમાં લેવી.

અખરોટનો મેસુબ.

સાધન—અખરોટ શેર ા, બદામનાં બીજ શેર ા, ખાંડ શેર ાાા, દુધ તો. ૨, કેસર ા)~ ભાર ઘી, શેર ાાા,

કરવાની રીત—બદામનાં બીજ ગરમ પાણીમાં ઉકાળી છોતરાં કાઢી સાફ કરી તેનો બારીક લોટ કરવો. અખરોટના ટુકડા કરી તેનાં અંદરનો ગર્ભ આરો થાય તેમ ઝીણો ખાંડવો. પછી પોસે હાથે ચાળવું. તે બંન્નેનો રવો મેળવી દેવો અને ઘીમાં બદામી રંગ થતાં સુધી શેકવો. પછી અર્ધો શેર ખાંડમાં પાણી શેર ા નાંખી ચુલે મુકવું. તેમાં દોઢ તોલો દુધ નાંખી ચાસણી કરવી. દુધ નાંખ-વાથી મેલ હશે તે ઉપર આવશે, તે એક ઝારા-થી કાઢી નાંખવો. પછી તે ખાંડની ચાસણી ત્રણતારી થાય એટલે બંન્ને મેળવેલા—અખ-રોટ અને બદામનો ભુકો નાંખતાં જવો. પછી તુરત તેમાં ઘી નાંખતાં જવું ને હલાવતાં જવું. દાઝવા દેવું નહીં તે ખાસ ખ્યાલ રાખવો. કડાઈમાં ચારે તરફથી ફેરવ ફેરવ કરવું. ઘી સોસીજાય એટલે બીજું નાંખવું. પાછું હલાવી બીજીવાર ઘી નાંખવું. તેવીજ રીતે ઘી નાંખતાં જવું ને ઘી છોડી દીયે અને ખુલે ત્યારે અને

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૫૦૭ ઉપર)

'સુંદર' ભાખરી

કુનુરના સરકારી ખોરાક ખાતા તરફથી આ ભાખરી દર્શાવેલી છે. તેમાં સર્વ પોષક તત્વો હોય છે. તે સ્વાદિષ્ટ લાગે છે ને સસ્તી પણ છે;

તે બનાવવાની રીત નીચે મુજબ છે.

ચાળ્યા વગરનો ઘઉંનો લોટ પોણો શેર	
ચણાનો લોટ	એક નવટાંક
ડુંગળી.	એક નવટાંક
તાંદળજા કે મેથીની ભાજી	એક નવટાંક

બન્ને જાતના લોટ મેળવી દસ આનીભાર એટલે આડધા રૂ. ભારથી જરા વધારે માખણ નાંખી તેનું મોણ દેવું. પછી તેમાં મીઠું મરચું ભાવે તે મુજબ નાંખવું. લોટમાં ઉપરની બીજી ચીજો મેળવી કણક કઠણ બાંધી ભાખરી વણીને શેકવી.

આ ભાખરી બે માણસને માટે પુરતી થઈ રહે છે. માખણને બદલે ઘી કે તેલ ચાલે. આટલી ભાખરીનું ખર્ચ આશરે ચાર આના આવે. ખાતાએ એનું નામ સુંદર ભાખરી પાડયું છે.

વિદ્યાબહેન ૨. નીલકંઠ

માબાપોને મૂંઝવતા પ્રશ્નો

લેખક

*

પ્રશ્નઃ–મારી દીકરી અલકે પલકે માંદી પડે છે. ઋતુનો ફેરફાર થાય ત્યારે તો સારી પેઠે તાવ કે સળેખમનો હુમલો આવી જાય. અમારા કુટુંબ સાથે ઘર જેવો સંબંધ બંધાયો છે એવા દાક્તર વૈદની દવા મળી રહે છે એટલે માંદગી ખાસ લંબાતી નથી; પણ દવા પાવામાં પંચાત બહુ કરવી પડે છે. બેબી દવા પીવામાં અખાડા કરે છે. તેના બાપુજી તો થાકીને દવા પાવાની વાત જ પડતી મૂકવાનું કહે છે. પણ માંદગીમાં દવા વગર તે કાંઈ ચાલે? સમજાવટથી તો કદીય માને નહિ. કાંઈને કાંઈ લાલચ દઈને પણ દવા પીવરાવ્યે છૂટકો. પણ હવે તો એમાંય બહુ કવરાવે છે. કોઈ વાતની લાલચ, બીક કે ડરામણીને ગણકારતી નથી. તો માંદુ બાળક દવા પીવામાં આમ કરે તો શું કરવું?

જવાબઃ–મારું ચાલે તો હું તો બાળકને દવા પાવાની બંધી જ કરું! આમ વાંચીને તમે કદાચ ચોંકશો. પણ ચોંકવા જેવું નથી, એમ તમે ઊંડો વિચાર કરશો તો દેખાઈ આવશે. સારા દાક્તર વૈદ આપણા કુટુંબીજન જેવા હોય ત્યારે તો દવાની વાતમાં બાળક પર ત્રાસ જ ગુજરે છે એમ કહું તો કોઈ દાક્તર વૈદ વિષે હીણું ભાખું છું એમ ન માનશો. ખરી રીતે તો દાક્તર વૈદ આપણા મિત્ર હોય તો આપણામાં આરોગ્ય અને રોગ વિષેનું સાચું જ્ઞાન આવવું જોઈએ. પણ તેને બદલે છે એથી ઉલટું. સંબંધો આપણને દવાના રવાડે ચડાવી દે છે.

તમારી બેબી વારેઘડીએ માંદી પડી જાય છે એનો ખરો ઉપાય તેને વારે વારે દવાનાં વાટકા પીવડાવવા એ નથી. માંદગીનાં કારણો તમારે પકડી પાડવા જોઈએ. એવાં કારણો તો આપણે સહેજે જાણીને દૂર કરી શકીએ. દવા મેળવવાનું સુલભ હોતાં જરા જરામાં દવા લેવી, પાવી એ તો બેબીના શરીરને ભયંકર હાનિકર્તા થઈ પડશે. તેનો દવા તરફનો કંટાળો સ્વાભાવિક છે. તમે જે પ્રયોગો (!) વડે તેને દવા પાઓ છો એ તો એથીય બદતર છે. એટલે પહેલી વાત તો વારંવાર દવાનો આસરો લેવાનું બંધ કરીને માંદગીનાં કારણો કેમ દૂર કરવાં એ જાણજો. કોઈ ખાસ માંદગી વખતે દવા આપવાના પ્રસંગે પણ તેને અણગમતા એવા ઢીચારા પાઈદેવાનું તો નહિ જ કરતા. હું તો એટલે સુધી પણ કહું કે દવા વગર ચલાવી લો. એથી સરવાળે બાળકને તો લાભ જ થશે. કારણો દૂર થતાં યોગ્ય સારવાર અને ખોરાકના ફેરફારથી અચૂક આરામ થશે. જ્યારે ઘણીવાર તો આપણો બધો આધાર દવા બની જાય છે અને સારવાર અને પથ્યાપથ્ય તરફ દુર્લક્ષ થાય છે. એથી રોગ ટળતો નથી, પણ એક યા બીજા સ્વરૂપે કાયમને માટે શરીરને વળગે છે. સહેજ તબિયતમાં ફેરફાર જણાય કે દવા લેવી જ જોઈએ એ સુધરેલો વહેમ છે.

*

પ્રશ્નઃ–સૂર્યોદય પહેલાં ઊઠવાનો અને સવારનાં કામો પ્રભાતમાં વહેલાં પતાવી દેવાનો ચાલ આપણાં ઘરોમાંથી ખસતો જાય છે. ઘરનાં અમે પણ બાર્યાં કાંઈ

વહેલાં ઊઠનારાં ન ગણાઇએ, પણ મારા પુત્રે તો મોડા ઊઠનાર તરીકે રેકર્ડ કર્યો છે. ૭ અંદાં સાડા આઠ નવ સુધી જગાડીએ નહિ તો પથારી જ ન મૂકે. આમ કાંઇ મોડે સુધી જાગતો પણ નથી. દશ પહેલાં સુઇ જાય છે. મોડો ઊઠે, પછી દાતણપાણી જેમતેમ પતાવે. નાસ્તાનું તો બધાંએ ક્યારનું પતાવ્યું હોય એટલે ભાઇશા'બ માટે વધ્યું ઘટયું જે કાંઇ હોય તેથી મને કમને પણ તેણે નભાવવું રહ્યું. તેના બાપુ તેને લેઇટ લતીફ કહીને ખીજવે પણ ખરા. પણ ભાઇ-બંધનાં પેટનું પાણી હાલે તો ને! નવ વાગે સૂતો હોય તો પણ ઊઠવામાં તો એટલો જ મોડો. આ ટેવને લીધે તેનો એકે કાર્યક્રમ વખતસર ન પતે. દાતણપાણીનું ઝટઝટ પતાવે, નાસ્તામાં જેવું તેવું ચલાવી લેવું પડે, નાહવા ધોવામાંય ઠેકાણું ન રહે, શાળાની તૈયારીનું કામ પણ જોઇએ તેવું ન થાય, અને આ બધાને લઇ જમવામાં પણ તેને ઉતાવળ કરવી પડે. નવ વર્ષનો તો થયો. આ વર્ષે જ તે અંગ્રેજી પહેલા ધોરણમાં પાસ થઇને ચડયો. તેની મોડી ઊઠવાની ટેવ કેમ કરીને ટાળવી?

જવાબ:—તમે જે કહ્યું તેમાંથી તમારા દીકરાનો વર્તાવ જોતાં તેને સમધારણ બાળક કરતા બીજી કોઇ રીતે કમ માની શકાય નહિ. તેની મોડા ઊઠવાની ટેવનાં કારણો તપાસ માગે છે. મોડો ઊઠે છે છતાં તેનામાં સ્ફૂર્તિનો અભાવ હોવાનું તમે લખ્યું, છતાં લાગતું નથી. મોડા ઊઠવામાં મોડક સૂવાનું કારણ પણ દેખાતું નથી.

એક વાતમાં સંતોષ લઇ શકાય તે એ કે તમે તેની આ ટેવ માટે ચિંતા સેવો છો, છતાં કશી ટીકા કે ટોક ટોક કરતાં નથી એ છે. આવી ટેવો માટે આપણે સમભાવથી ધીરજવડે ઉપાય શોધવા તૈયાર હોતા નથી. એટલે ટેવ તો જતી જાય, પણ આપણી અધીરાઇ બાળકને પડતું માનસિક નુકશાન કરે છે. તમે એને પોતાની રીતે પોતાનું ગોઠવી લેવામાં જે રીતે મોકળો મૂક્યો છે એ હકીકત તમારે પક્ષે અભિનન્દનને પાત્ર છે. છતાં તેની આ ટેવ તરફ દુર્લક્ષ તો ન થઇ શકે. સંભવ છે કે કોઇ શારીરિક કારણે તેને લાંબો વખત ઊંઘવાનું જરૂરી હોય, તેથી તે મોડો ઊઠતો હોય. તેની ઊંઘ કેટલી સ્વસ્થ છે, રાત્રે તે વચ્ચે વચ્ચે જાગી ઊઠે છે કે, ઊંઘતાં શ્વાસ લેવા મૂકવાની ક્રિયા નાક વાટે જ કરે છે કે કેમ એવી સામાન્ય હકીકતો પણ ઊંડે ઊતરીને તપાસી જોવાની જરૂર છે. વધેલા કાકડાથી શ્વસનક્રિયામાં ખામી હોય, પેટ સાફ ન રહેતું હોય કે સૂવાનું સ્થાન અયોગ્ય હોય એ બધું અસ્વસ્થ ઊંઘનું કારણ બને. અને અસ્વસ્થ ઊંઘ મોડા ઊઠવાનું પ્રમુખ કારણ બને.

(અનુસંધાન પૃ. ૫૦૫)

ઉપર ચડે ત્યારે કેસર નાંખી દેવું. તેનો રંગ જોવો. બહુ આકરો ન થાય તેવો ચડી આવે એટલે એક વાસણમાં ઢાળી દેવો અને તુરત દૂધ તોલો ૦ાા, અને પાણી તોલો ૦ા મેળવી બંન્ને હાથથી ઢાળેલા મેસુબમાં છંટકાવ કરવો, કે અંદર જાળી પડી જાય. વાસણને ઘી ચોપડવાની જરૂર નથી. પછી થોડી વારે તેમાં આંકા કરવાં અને એ તે આકાં મળી જાય ત્યાં સુધી ઠરવા દેવું. આ ચીજ બનાવતાં થોડા અનુભવની જરૂર છે. શરૂઆતમાં ઉપર લખ્યા મુજબ અર્ધા ભાગનો કરવો. વજન અરધું અરધું લઇ શીખી શકાય છે. એક વાર હાથ બેસી જશે અને બનાવટમાં ખંત રાખશો તો બીજી વાર જરૂર તમે બનાવી શકશો.

જીવન-વિજ્ઞાન

: સંપાદક :

શ્રી. 'અજય'

[સાધારણ લખી વાંચી જાણતી બહેનો પણ સહેલાઈથી સમજી, વિચારી શકે, એવું જરૂરનું અને ઉપકારક જ્ઞાન તથા જાતિય પ્રશ્નો વિષે એકદમ સરળ શિક્ષણ આપતી પત્રમાળા]

પ્રકરણ ૧ લું.
રજોદર્શન અથવા ઋતુસ્રાવ

રજોદર્શન, (રજસ્વલા-ઋતુસ્રાવ)— Menstruation or Monthly Course એ સ્ત્રી ઉમ્મરલાયક થયાનું ચિહ્ન છે.

બે અંડાશયો (ગર્ભસ્થાનની ઉપલી બે બાજુ બે ફળકોષ વળગેલાં હોય છે તેને અંડાશય કહે છે)માં સ્ત્રીબીજ નામના સૂક્ષ્મ કણો (ova) જંતુ કે ઈંડાં થાય છે. દરેક ઈંડાનું કદ એક ઇંચના ૧૨૦ થી ૨૪૦મા ભાગ જેટલું હોય છે. દર મહિને રજોદર્શન (ઋતુસ્રાવ) વખતે એક ઈંડું પાકીને અંડાશયની સપાટી ઉપર આવે છે અને ફળવાહીની (રજવાહીની પણ કહેવાય છે) ઝાલર આમળ ધકેલાય છે. ફળવાહીનીનો અંડાશય (સ્ત્રીઅંડ) તરફનો છેડો ખૂબ વિશાળ અને ફુલની પાંખડીઓની જેમ ફુમતાવાળો હોય છે તે ઈંડાને (જે પ્રવાહી રૂપે ઈંડાની સફેદી જેવું હોય છે) ગર્ભાશયમાં દાખલે છે. આ ક્રિયાને દર ચાર અઠવાડિયે-૨૮ દિવસે-તેનું દર્શાવાનું તેને રજસ્વલાપણું, ઋતુ આવવું, આભડછેટ વગેરે નામથી ઓળખવામાં આવે છે. સ્ત્રી-જાતિમાં આ ક્રિયા બાર ચૌદ વરસની ઉમ્મરથી શરૂ થઈ લગભગ ૪૫-૫૦ વરસની ઉમ્મર સુધી ચાલુ રહે છે, દરમહિને ત્રણ દિવસ સુધી સ્ત્રીને યોનિમાર્ગમાંથી આર્તવ-લોહી વહે છે. આ ક્રિયા ચાલુ રહે છે ત્યાં સુધી સ્ત્રી ગર્ભધારણ કરવાની લાયકાત ધરાવે છે. ૪૫ વર્ષની ઉમ્મરે અગર તે પછી ઋતુસ્રાવ બંધ પડે છે. પરંતુ અંડાશયમાં ઈંડાના પરિપક્વ થવાની ક્રિયા દરમ્યાન સ્ત્રીપુરુષનો સમાગમ થાય છે તો પુરુષનું તત્ત્વ-શુક્રાણું-તે ઈંડા સાથે મળીને બંને તત્ત્વોનું ગાભણુ થયેલું ઈંડું તૈયાર થાય છે અને આ સંયુક્તતત્ત્વનો ગર્ભ બનીને ગર્ભાશયમાં રહે છે અને તે નવ માસ સુધી પોષાય છે.

આ સ્રાવ શરૂ થતાં પહેલાં કન્યાના શરીરમાં સંગીન ફેરફારો થાય છે. શરીરની ખીલવણી ઝડપી બને છે, ઢગરા મોટા થાય છે, બગલમાં અને જનનેન્દ્રિયની ઉપર વાળ ઉગવા માંડે છે, મજ્જાતંતુ વધારે કાર્યસાધક બને છે તેમજ કામવાસના પણ ઉત્પન્ન થાય છે. તેની સાથે જ ગર્ભાશય, બીજકોષ વગેરે અવયવોની ખીલવણી થાય છે. એટલે કે રજસ્વલામાં પ્રવેશી ચૂકેલી કન્યા ગર્ભ ધારણ કરવાને લાયક બને છે.

સ્રાવ શરૂ થતાં પહેલાં કન્યાના સ્વાસ્થ્યમાં-તંદુરસ્તીમાં બગાડો થાય છે, પણ તેમ થાય છે જ એવો નિયમ નથી. કેટલીક કન્યાઓને આ બાબતમાં કાંઈ પણ માહિતી કે સૂચના મળેલી નહિ હોવાથી એકાએક લોહીનો સ્રાવ થતાં તેઓ ગભરાઈ જાય છે. તો પણ ઘણે ભાગે પહેલાં કેટલાક માસ સુધી તો ઋતુસ્રાવથી ત્રાસ થાય છે.

ગર્ભ રહ્યા પછી ઋતુસ્રાવ બંધ પડે છે અને બાળક અવતર્યા પછી તે ધાવતું હોય ત્યાંસુધી સામાન્યપણે ઋતુસ્રાવ થતો નથી; આથી ઘણી માતાઓ જલ્દી ગર્ભ ન રહે તે માટે બાળકને લાંબા વખત સુધી ધવરાવવાનું જારી રાખે છે; પરંતુ આથી ઘણી વખત માતા અને બાળક બંનેને સોસવું પડે છે,

કારણ, લાંબો વખત બાળકને ધવરાવવાનું ચાલુ રાખવાથી માતાની તંદુરસ્તીમાં બગાડો થાય છે, તેથી ધાવણમાં ફેરફાર પડે છે એટલે બાળકોની તંદુરસ્તીને પણ હાનિ પહોંચે છે.

સ્રાવ શરૂ થતાં પહેલાં કે તે દરમ્યાન સ્ત્રીને ઘણો ત્રાસ થાય છે, પેટ ફુલીને જડ થયા જેવું લાગે છે, બેચેની જણાય છે, યોનિમાર્ગમાં જરા અગન બળે છે, અને સહજ કામવાસના થાય છે, વારે વારે મૂત્ર વિસર્જન કરવું પડે છે, સ્તન ફુલે છે અને દુઃખે છે, થાક લાગે છે, માથું દુઃખે છે, ભૂખ ઓછી લાગે છે, કોઇવાર ઉલટી થાય છે, સ્હેજ તાવ આવે છે. વગેરે ચિહ્નો કોઇમાં સાધારણ તો કોઇમાં વત્તાંઓછાં દુઃખદાયક જણાય છે.

ઋતુસ્રાવ બંધ થાય ત્યારથી માંડીને ફરી વખત દેખાય તે દરમ્યાનનો સમય ૨૮ દિવસનો ગણી શકાય અથવા ચાર અઠવાડીઆનો સમજવો જોઇએ.

આ ચોક્કસ સમયની ગણના સંપૂર્ણ તંદુરસ્તીવાળી અને જેનાં જનન અવયવો પુરી રીતે વિકસેલાં છે તેને માટે નિશ્ચિત હોવાનું સમજવું, ઘણી સ્ત્રીઓમાં જોવામાં આવ્યું છે કે તેમને ઋતુકાળ બરાબર સમયસર આવે છે. એકપણ દિવસનો ફેરફાર થતો નથી: છતાં બહારનાં આહારવિહારની પણ તેના ઉપર અસર થતી જોવામાં આવે છે.

પણ જે સ્ત્રીઓને ઘરનું કામકાજ કરવાનું હોય છે અને જેઓને નિયમિત શરીર પુરતી કસરત મળી રહે છે તેવી સ્ત્રીઓને અનિયમિતતા વેઠવી પડતી નથી.

જે સ્ત્રીના સ્રાવ—આર્તવ—નો રંગ સસલાના રંગ જેવો અથવા લાખના રંગ જેવો હોય, જેના ડાઘ કપડાં ઉપર પડવા છતાં સાધારણ પાણીથી ધોવાથી સાફ થઇ જાય, જે અતિશય માંસળ નીકળતું ન હોય, તેમજ અત્યંત પાતળું પાણી જેવું પણ ન હોય, જેમાંથી વધુપડતી અપ્રિય બદબો ન આવતી હોય તેને 'શુદ્ધ-આર્તવ' કહી શકાય.

આ માસિક સ્રાવ ૩ થી ૫ દિવસ ચાલુ રહે છે. આથી વધારે દિવસ ચાલુ રહે તો તે અસ્વાભાવિક સ્થિતિ—દુઃખદાયક સ્થિતિ—ગણાય. સ્રાવનો રંગ સ્વાભાવિક રીતે કુદરતી લોહી કરતાં કંઇક મેલો હોય છે. લોહીમાંથી ચોક્કસ પ્રકારની વાસ આવે છે. સાધારણ રીતે આ લોહી બેથી ચાર ઔંસ જેટલું વહે છે, પણ વ્યાયામ, પ્રવાસ, કામોત્તેજન, ગરમ પીણાં, ગરમ પાણીનું સ્નાન વગેરે કારણોથી તે વધે છે. અને ટાઢ તેમજ માનસિક ઉશ્કેરણીથી ઓછું થાય છે. (આ સ્રાવ ઝેરી હોય છે અને માસિક માંદગી ભોગવતી—છેટે બેસતી—સ્ત્રીના સ્પર્શથી કે તેણી નજીક જવાથી ફૂલો કરમાઇ જાય છે.)

માસિક સ્રાવના પ્રસંગે સ્ત્રીઓને ઓછા વધારે પ્રમાણમાં ત્રાસ થાય છે, એટલે આ કાંઇ રોગ નથી, પણ તેને લીધે કેટલાંક રોગોને મદદ મળે છે. દા. ત. પરમીયો હોય તો આ અરસામાં તેનાથી વધારે ત્રાસ થાય છે અને ચેપ લાગુ પડવાનો સંભવ રહે છે.

રજસ્વાલા સ્ત્રીએ પુરતાં કપડાં અને સ્વચ્છતા જાળવવાની અત્યંત જરૂર છે, નહીં તો લોહીના ગટ્ટા બાઝીને તેમાંથી બદબો નીકળે છે અને યોનિમાર્ગમાં રોગજંતુનો ફેલાવો થાય છે. ઘણી કન્યાઓને ફક્ત અસ્વચ્છતાને લીધે જ પ્રદરનો રોગ લાગુ પડે છે.

જ્યારથી નવો જમાનો શરૂ થયો છે, ત્યારથી ઘણી માતાઓ પોતાની યુવાન પુત્રીને માસિકધર્મના નિયમો સમજાવતી જ નથી. તેઓ તો માસિક ધર્મને આફત સમજતી હોય તેમ જોવામાં આવે છે. માસિક ધર્મના નિયમો તરફ જ્યારથી બેદરકારી વધતી ગઇ છે ત્યારથી સ્ત્રી-શરીરના આર્તવની અસ્વાભાવિકતા અને ચિત્ર-વિચિત્ર વ્યાધિઓ એટલી

બધી જોવામાં આવે છે કે સેંકડે પંચાસી ટકા સ્ત્રીઓ અટકાવને કારણે જ પીડાતી જોવામાં આવે છે.

બાર પંદર વરસની યુવાન બાળાને એનાં નિયમોનું જ્ઞાન કયાંથી હોય? એટલે ઘરની વૃદ્ધાઓ અથવા માતા તેમને મર્યાદિત ભાવે તેના દિલમાં ઠસાવે તો જરૂર એ આખા જીવનમાં ભૂલી ન શકે; પરંતુ જ્યાં માતાઓ જ સાચા નિયમો ન જાણતી હોય ત્યાં પોતાની પુત્રીઓને કેવી રીતે સમજાવે?

રજસ્વલાનાં નિયમોનું પાલન કરવા માટે આયુર્વેદ શાસ્ત્રે ખૂબ આગ્રહ કરેલો જણાય છે. તે તો મૂખ્યત્વે ગર્ભાધાન અને ભાવી ઉત્તમ સંતતિને માટે ઉત્તમ રજ અને રજસ્વલાના નિયમોનું પાલન કરવાની મહત્તા ઉપર ખૂબ ભાર આપે છે.

જરા શી ગફલત કે બેદરકારીને કારણે ઘણી સ્ત્રીઓ રોગને પોતાના શરીરમાં ઘર કરવા દે છે, અને પાછળથી ઘણી પીડાય છે. આમ ન થાય માટે ઋતુસ્રાવના દિવસોમાં સ્ત્રીઓએ નીચે જણાવેલાં કેટલાક ખાસ નિયમો અવશ્ય પાળવાં જરૂરના છેઃ—

(૧) આયુર્વેદ ખાસ આજ્ઞા કરે છે કે રજસ્વાલા સ્ત્રીએ રજની શરૂઆત થાય તે દિવસથી જ સખત બ્રહ્મચર્ય પાળવું.

(૨) ઋતુ સમયે દરેક સ્ત્રીએ અંદર લંગોટ કે ચડ્ડી પહેરવી, લંગોટનું લુગડું તદ્દન સ્વચ્છ હોવું જોઈએ. લંગોટ હંમેશા સાબુ વડે સાફ કરી તડકામાં સુકવી રાખવું, મેલું વસ્ત્ર કદી વાપરવું નહીં. લંગોટ પર લોહીના ડાઘા પડે કે તરત તેને બદલી નાખવો, અને બીજો સ્વચ્છ તડકામાં સુકવેલો લંગોટ પહેરવો.

(૩) ઋતુ બંધ ન થાય ત્યાં સુધી સ્નાન કરવું નહિ; કારણ કે એ સમયે ગર્ભાશય અને તેની આજુબાજુના અંગોમાં લોહીની વૃદ્ધિ-ભરાવો-થાય છે, અને ત્યાં એકાએક ઠંડી લાગવાથી ચામડીની અંદર આવેલી ઝીણી ઝીણી લોહીની શીરાઓ સંકોચાય અને તેમાંનું લોહી શરીરની અંદર આવેલ કેટલાંક ભાગોમાં જવાથી ત્યાં લોહીનું પ્રમાણ વધી જાય તેમાં એક પ્રકારનો દાહ-બળતરા પેદા થાય છે. આવી રીતે એકાએક ઠંડી લાગવાથી ગર્ભાશય અને તેની સાથે જોડાયેલાં બીજા અંગો પાકી પણ જાય છે. માટે આવી સ્થિતિમાં ઠંડી ન લાગે અને સ્વચ્છ રહેવાય તેની ખાસ સાવચેતી રાખવી.

(૪) ઋતુ બંધ ન થાય ત્યાં સુધી ઠંડી જમીનપર સુંવું કે બેસવું નહિ. (ઠંડી લાગવા ન દેવી એ ઋતુમતી સ્ત્રીને માટે સૌથી વધારે સાવધાની ભર્યું છે.)

(૫) જ્યાંસુધી સાવ ચોખુ રહે છે ત્યાં સુધી રજસ્વાલા સ્ત્રીએ સાસુ અગર બીજી ઘરમાં ઉમ્મરલાયક સ્ત્રીઓ પાસે સુંવું. આવી સ્થિતિમાં કદિ પતિ પાસે જવું નહીં.

(૬) ઋતુમતી સ્ત્રીએ કોઈજાતની મહેનતનું કામ કરવું જ નહીં. આ ખાતર જ આપણા ધર્મશાસ્ત્રમાં રજસ્વલા સ્ત્રીને અસ્પર્શ્ય ગણવામાં આવે છે. આ નિયમ પાળવામાં નથી આવતો તો સાવ ઉચિત સમયે બંધ ન થતાં ઘણો સમય લંબાવે છે.

(૭) ઋતુમતી સ્ત્રીએ મુસાફરી કરવી નહિ. આવી રીતે વર્તવાથી ઘણી વખત ગર્ભાશય સ્થાનભ્રષ્ટ થઇ જાય છે. અને એ સિવાયની બીજી પણ ઘણી પીડા પેદા થાય છે.

(૮) ખોરાક નિયમિત લેવો. બદહજમી થાય તેવો કાંઇપણ ખોરાક ખાવો નહિ; ઝાડો સાફ આવે તેવા ઉપાય લેવા.

ઋતુકાળ દરમ્યાન અસ્વાભાવિક લક્ષણોઃ—

(૧) ઋતુ સમયે ઘણી સ્ત્રીઓને પેડુ અને કમરમાં પીડા થાય છે.

આવી સ્થિતિમાં ઋતુમતી સ્ત્રીએ કોઈપણ જાતનું કામકાજ કરવું નહિ; અને પથારીમાં સુઈ રહી સંપૂર્ણ આરામ લેવો. આ પ્રકારનો આરામ એ એક પ્રકારની

અગત્યની સારવાર છે એ ભૂલવું ન જોઇએ.

એક મોટી શીશીમાં ગરમ પાણી ભરી તે વડે પેડુ ઉપર શેક કરવો, અથવા તો રબ્બરની કોથળીમાં ઉનું પાણી ભરી પેડુ ઉપર રાખવામાં આવે તો તેથી પીડામાં ઘણો ઘટાડો થશે. અને કાંઈપણ સાધન ન હોય તો એક લોટામાં ગરમ પાણી ભરીને લોટો પેડુ ઉપર રાખવાથી પણ આરામ થાય છે. મતલબ કે, આ સ્થિતિમાં પેડુ ઉપર સતત શેક કરવો એ અગત્યની વસ્તુ છે.

ઘણી વખત કોઠો (હાજત) નિયમિત સાફ ન થતો હોય તો પણ આવી જાતની પીડા થાય છે. આ માટે એક ઔંસ એરંડીયું તેલ ગરમ પાણી સાથે સવારમાં પી જવું, આથી જુલાબ લાગશે.

ઉપલા ઉપાયથી પીડા જો ઓછી ન ન થાય તો લાયક વૈદ ડાક્ટરની સલાહ લેવી.

(૨) જો અત્યંત ઓછો સ્ત્રાવ થતો હોય–

અકસ્માત શરદી લાગવાથી રક્તસ્રાવ નિયમિત આવતો નથી. અને એથી પણ પેડુમાં પીડા થતી લાગે છે. આ રોગમાં શરૂઆતથીજ સાવચેતી રાખવામાં ન આવે તો પાછળથી ગર્ભાશય નામનો હઠીલો રોગ લાગુ પડે છે. અને રોગી આખું જીવતર કષ્ટ ભોગવે છે.

આ રોગની શરૂઆત થતી જણાય કે તરત નીચેના નીયમો જાળવવા કાળજી રાખવી. અ પેડુ ઉપર ઘઉંના ભુસાની પોટિશ મૂકવી. દર કલાકને અંતરે પોટિશ બદલવી. બ ઉપર જણાવેલ શીશી કે રબ્બરની કોથળીમાં ગરમ પાણી વડે પેડુ ઉપર શેક કરવાથી પણ ફાયદો થાય છે. ક એક મોટા ટબ (Tub) કુંડી-માં ગરમ પાણી રેડી તેમાં કેડ સુધીનો ભાગ ડૂબે એ રીતે બેસી રહેવાથી અગર ગરમ પાણીની પીચકારી લેવાથી પણ સ્રાવ સાફ આવે છે.

આમ છતાં ઉચિત પરિણામ ન આવે તો પછી સારા વૈદ્ય-ડૉક્ટરની સલાહ લેવી. [ચાલુ]

બાળઉછેર

સૌ. ભવ્યલત્તા રણજિતભાઈ વૈદ્ય

*

(ગતાંકથી ચાલુ)

[૨] બાળકની સંભાળ.

બાળક છોકરી રૂપે જન્મે તો ઘણી કોમોમાં જે ધૃણા ભર્યું વલણ દાખવવામાં આવે છે તે બીલકુલ અજુગતું છે, તેમ હાનીકારક પણ છે. છોકરીને પેટ પૂરતું ખાવા ન આપવું, એની છોકરા જેટલી કાળજી ન રાખવી —કારણ એ તો પારકા ઘરની વસ્તી છે—આ ઘણું ભૂલ ભરેલું છે. તે છોકરી ભવિષ્યમાં માતા બનવાની છે અને દેશને ચરણે રત્નો ધરવાની છે તે ખ્યાલ રાખવો જોઇએ. આવી બેદરકારીને પરિણામે તેના આરોગ્યના નબળાં પાયા નખાય છે, એને ભવિષ્યની પ્રજા નબળી ઉત્પન્ન થાય છે,– માટે પુત્ર અને પુત્રીના ઉછેરમાં જરાપણ ભેદભાવ ન રાખવો જોઇએ.

માતાના હાથ જગ પારણું ઝુલાવે છે એ માતા જ જગને જન્મ આપે છે, જતન કરી ઉછેરે છે, અને જગત ઉપર પ્રેમની આણ વર્તાવે છે. માતા પરમ દૈવત છે. એ જ પ્રજાને પાડનાર કે ચડાવનાર મહાનશક્તિ છે: પ્રજાનું સુખ–એની દોલત માતાના આરોગ્ય પર નિર્ભર છે. નિરોગી અને નરવી માતાઓ જ

રાભડા જેવા દૂધમલ બાળકને જન્મ આપીને ઉછેરી શકે છે. અને એ જ બાળકો વડે પ્રજા સમૃદ્ધ બને છે. જ્યાં માતા જ રોગીષ્ઠ હશે, દીન દુઃખી હશે, તેની કુખે તે કેવી પ્રજા જન્મવાની હતી ? કોઈ પણ કોમ કે પ્રાંતની ઉન્નતિ કે પડતીની પારાશીશી એની સ્ત્રીઓનું આરોગ્ય છે. ગુજરાતી સ્ત્રીનું આરોગ્ય ઉવેખાતું ઘટશે, એના શરીરને વળગેલી વ્યાધીઓ, એના મનને દબાવતી આધિઓ, અને ઉપાધિઓ જશે ત્યારે જ આપણી ઉન્નતિની ઉષા ઉઘડવાની: તે પહેલાં તો હરગીઝ નહિ.

હવે આપણે બાળકની ઉછેર ઉપર વિચારીએ. કહેવત છે કે, અથાણું બગડયું તેનું વર્ષ બગડયું. તે પ્રમાણે જેનું અર્ધાંગ (પછી તે પતિ હોય કે પત્ની હોય) ખરાબ મળ્યું તેનો તો ભવ જ બગડયો, એ શું ખોટું છે ? જેનો ભવ બગડે તેનું ભાવિ પણ બગડેજ તે સ્વભાવિક છે. માટે બાળકને સારી રીતે ઉછેરવું તે સ્ત્રીઓના જીવનની મહાન ફરજ છે.

સુવાવડના નવ દશ માસ પછી બાળક માતાનું દૂધ છોડે ત્યાં સુધી માતાએ અથાણાં, રાયતાં, ભજીયાં વિગેરે તમતમતા સ્વાદ ઓછા કરવાનો સંયમ સેવવો. અને દોઢ બે વર્ષ પછી પણ માતાએ ફરી રજોદર્શન થાય ત્યારથી બે વર્ષ આરામ લેવો જોઈએ કે જેથી આગલા દોઢ બે વર્ષમાં ગર્ભાશયને ધાવણ કાળમાં પોતાને લાગેલો ઘસારો એ, ભરપાઈ કરી શકે, નહિતો બાળક પારોગલું અને, માતા નંખાઈ જાય, અને નવું બાળક નમાલું જન્મે: એમ ઘણી રીતે નુકશાન થાય છે. વળી બે બાળકના જન્મ વચ્ચે, ત્રણથી પાંચ વર્ષનો ઓછામાં ઓછો ગાળો હોય તો જ બાળક અને માતા બંનેના ઉછેરમાં ને વિકાસમાં અનુકુળતા રહે.

'ગર્ભ રહે જે દિનથી, ધાવે જ્યાં લગી બાળ;
માતપિતાએ પાળવું, બ્રહ્મચર્ય દિનરાત.'

સામાન્ય રીતે પહેલા દશ દિવસ બાળકને ઝભલાં પહેરાવતા નથી, તે ભુલ છે. જો કે તેને ઓઢાડી રાખે છે, પણ તે બાળકના હાથપગનાં હલનચલનથી નીકળી જાય છે અને અને તેને શરદી લાગી જવાનો વધારે સંભવ રહે છે. બાળકનું પેટ, છાતી, ગળું, સાથળ, બગલ વગેરે બરાબર ઢાંકવું જોઈએ. બાળકને બાંય વગરનાં અને ખુલ્લાં ગળાનાં ઝભલાં ન પહેરાવવાં, પણ દરેક અંગનું રક્ષણ થાય તેવી જાતના કપડાં સીવડાવવાં જોઈએ. નર્સ સલાહ આપે તે પ્રમાણે બાળકની નાળ ઉપર પાટો બાંધવો અને નાળ ઉપર ગરમ ઘી કરીને લગાડવું. ચોમાસું હોય તો પેટ ઉપર ગરમ પાટો બાંધવો એ બહુ જરૂરી છે, પણ તે બહુ સખત બાંધવો નહિ; નહિતો બાળકને ઉલટી થવાનો સંભવ છે. હોસ્પીટલમાં તરત જન્મેલા બાળકને ગરમ ઓઢવાનામાં વીંટાળી રાખે છે. તેથી બાળકને જરાપણ શરદી લાગવાનો ભય રહેતો નથી. ઘેર સુવાવડ કરી હોય તો માત્ર મોઢું બહાર રહે તેવી રીતે બાળકને વીંટાળી દેવું. બાળક એકાદ માસનું થાય ત્યારે તેને વીંટળાઈ રહેવું ન ગમે, કારણકે હાથપગ છૂટા રાખી તેને હલાવવા ગમે છે. તેવે વખતે કપડાં વધારે સારી રીતે પહેરાવી ઓઢવાનું લઈ લેવું જાઈએ.

બાળકને બે વસ્તુની બહુ જરૂરની છે—તાજી હવા અને સૂર્યનું અજવાળું. અને તે આપણને મફત મળી શકે છે. તે ઉપરાંત પૂરતી સંભાળ અને માતાનું દૂધ મળે તો બાળકની તંદુરસ્તી સારી રહે છે.

આખા ઘરમાં જે ઓરડમાં સૌથી વધારે તડકો આવતો હોય તે ઓરડામાં બાળકને ગાદી ઉપર સુવાડી રમાડવાનું રાખવું. બાળક એ ઘરનું મુખ્ય માણસ છે ને તેને ખાતર બધી સગવડતા કરવી જોઇએ, ઘણાને બાળકને ખોળામાં લઇને જ બેસી રહેવાની ટેવ હોય છે: (ચાલુ)

મારી સાસુએ કરેલી

મારી સુવાવડ

લેખક,

શ્રી. જટુભાઈ વૈદ્ય

(ગતાંકથી ચાલુ)

અલબત્ત નવા જમાનાને બિલકુલ ન ગમે એવાં કેટલાક ભોગ પણ મારે થવું પડતું. કોઇની નજર લાગે એવી માન્યતાને લીધે મને જેને તેને ત્યાં ન જવા દે. એક મહિને જ માથે નાહવા દે. કહેશે કે, 'આપણા કુળમાં માતાજીની એવી આજ્ઞા છે.' બહારગામ પણ ન જવા દે, કહેશે કે 'નદીનાળાં એ જીવસોતી સ્ત્રીએ ન ઓળંગાય.' મારા પિતા કહેતા કે, આવી માન્યતાઓના મૂળમાં-ઘણે ભાગે શારીરિક સાચવણીનો અને મનને સ્વસ્થ રાખવાનો ઉદ્દેશ હોય છે. એ બધું તો ઠીક, પણ ખાસ નજર નહિ લાગવાને માટે હનુમાનજીની મળી, ચાર શેરીના ચોકની ધૂળ અને અડદ એક કાળા ગજકણના લુગડાના કકડામાં સીવી માદળીયું બનાવી એના દોરામાં એક લોઢાનો કરડો તથા કોડી પરોવી મારા હાથને કાંડે બાંધે. આવા વહેમની પ્રક્રિયા મને ન ગમતી, પણ સારા સાથે થોડું નરસુંએ રહેવાનું તો હોય જ ને ?

નવો જમાનો રજોદર્શન વખતે અને સુવાવડ વખતે દુધ ન ખાવાની માન્યતાને વહેમ જ ગણે છે ને ? અહીં એનુંયે મારે ભોગ થવું પડતું એમ તમે કહો છો ને ? હા, પરંતુ એ સિવાયના બધા વખતમાં સ્ત્રીઓને ખૂબ દુધ ખાવાની જરૂર છે એમ તેઓ માનતાં અને મને ખવરાવતાં; એટલે એમના એ વહેમના ભોગ બનવાથી મને કશી ખોટ ગઇ નથી. પણ મને સગર્ભાવસ્થામાં દુધ માખણ અને ઘીથી તરબોળ રાખતાં એટલે શરીર વધારે સરસ રહેતું.

અમારા ઘરમાં તામસી ખોરાક તો વધારે હતો જ નહીં, છતાં સગર્ભાવસ્થામાં મરચાં, ખટાશ, અથાણું, કઠોળ, તેલમાં તળેલા પદાર્થો, ઢોકળાં, ચવાણું, કે આચરકુચર કહી શકાય એવો કોઇ ખોરાક મને ખાવા દેતાં નહોતાં. કાયમ સાત્વિક આહારની ભલામણ કરતાં અને સેવરાવતાં; છતાં સગર્ભાવસ્થાની શરૂઆતથી તો મુખ્યત્વે સત્વગુણી ખોરાક જ લેવાની ફરજ પાડતાં. અન્નથી શરીર, પ્રાણ અને મન બંધાય છે એવી મારા સસરાની માન્યતા હતી, એ માન્યતાને અનુસારે અમારૂં સૌનું આહારનું ધોરણ હતું, છતાં ખાસ આવા પ્રસંગે વધુ કાળજી રખાતી હતી.

સગર્ભાવસ્થા દરમીયાન મારી દરેક ઇચ્છા જાણવાનો અને તેને યુક્તિથી પૂરી કરવાનો ખૂબ પ્રયત્ન કરે. શારીરિક આરામની સાથે મને માનસીક આરામ અને આનંદ આપવા માટે પણ ઘણાં જ તત્પર રહે. કહેશે કે, જો તમારૂં મન અત્યારે જરાય કચવાય તો ગર્ભનો જીવ પણ દુઃખી થાય અને બાળક શારીરિક ખોડખાંપણવાળું કે માનસીક વિકૃતિવાળું જન્મે.

મને હેળ કેવીક વસમી લાગતી ? આના જવાબમાં મારે કહેવાનું કે, મારાં સાસુની સાચવણીથી મારૂં શરીર પહેલેથી જ ખૂબ સચવાયેલું એટલે હેળ વસમી પડવાની જ નહોતી. વળી સગર્ભાવસ્થાની શરૂઆતથી જ મારા બાપુ મને મરચાં ખટાશ કઠોળ ગળપણ મિષ્ટાન્ન અને ભારે ગ્રસર વાયડો ખોરાક ફરસાણ ઇત્યાદી બંધ કરી સાદો સુપથ્ય અને પૌષ્ટિક ખોરાક જ લેવા દેતાં એટલે સગર્ભાવસ્થામાં મને કશા ઉપદ્રવો ન થતાં, તંદુરસ્તી જ રહેતી; છતાં કોઈ વાર આ વખતમાં મારૂં શરીર બગડે તો તેના ઉપાયો તેઓ જાણતાં અને હાજર જ રાખતાં. ઘણુંખરૂં તો મંદોડાની ફાકી સાકરમાં લેવાથી કે સુંઠનો ભુકો મીઠા ઘીમાં લેવાથી મટી જતું. એનાથી ભુખ લાગતી અને વાયું ન જણાતો. કદાચિ પેટમાં બળે કે ઉનવા વરતાય તો ધાણા ધરાખનું

પાણી પાતાં કે લીંબડાની ગળો પલાળીને પાતાં. જો તાવ આવે તો ખદિરાદિ ચૂર્ણ થોડુંક પલાળીને એનું પાણી પાઇ. વખતે સળેખમ ઉધરસ થઈ આવે તો મરી પલાળી મધમાં અને ઘીમાં થોડુંક ચટાડી દે. બકારી અને ઉલટી થાય તો તુલસીનાં પાન અને એલચીના દાણા વાટી એનું પ્રવાહી પાઈ દે, એટલે તરત જ રાહત મળી જાય. જો કે પણ ભવિષ્યમાં વારંવાર દવાઓ લેવાની એઓ વિરુદ્ધ હતાં, છતાં આવા સાદા પ્રયોગો જ્યારે જરુર પડે ત્યારે વાપરીને ઉપદ્રવો થયા હોય તો મટાડી દેતાં. કબજીઆત ન થવા માટે એરણી જીરુ ક્યારેક આપે. ક્વચીત એરંડિયું દુધમાં પાય એટલે પેટ સાફ રહે. જો કે આવે વખતે વિના કારણ વારંવાર રેચ પણ ન દેવો જોઇએ, એવું તેઓ માનતાં. એમની માન્યતા એવી હતી કે, જે સ્ત્રીઓ સંપૂર્ણ નિરોગી છે અને પથ્ય ભોજન કરનારી છે, આહાર વિહાર નિદ્રામાં નીયમીત છે, જેમને ઝાડો પેસાબ સાફ આપતાં રહે છે એમને ખાસ કરીને હેળના ઉપદ્રવો ઝાઝા થતા નથી અને હેરાન થવું પડતું નથી. આ માન્યતા સાચી છે એવો મારો અનુભવ તમે પણ કબુલ રાખશો.

આ અરસામાં સહેજ પણ શરીર નરમ થાય તો મગનું પાણી અથવા દુધ ભાત ખીચડી ઘુલી જેવો હલકો જ ખોરાક લેવા દે.

પહેલી સુવાવડ વખતે જ્યારે મારા પિતાએ મને પોતાને ત્યાં તેડી જવાની ઇચ્છા બતાવી ત્યારે મારાં સાસુએ ના પાડી કહ્યું કે, તમે રહ્યા શહેરના; તમારી સ્ત્રીઓને બરાબર ખબર ન પડે કે સુવાવડ કેવી રીતે કરાય. પણ તમે છો વસતારી મુજાસ. 'એમાં જો સુવાવડની તક બરાબર ન સચવાય કે સારવાર બરાબર ન થાય તો શરીર કથળે. બિચારીને આખી જીંદગી કમાવું પડે માટે અહીં રહેવા દો.'

મારા પિતાએ વિનવણી કરી કે "તો સુવાવડ ઇસ્પીતાલમાં કરાવું. ત્યાં બધી ખરાખર સારવાર કરાવું." મારા સાસુ કહે, "તે હું ન માનું. ત્યાં ગમે એવી લાગવગ થતી હોય પણ 'આ મારું છોકરું' 'આ મારી વહુ' એવું કોઇ ત્યાં પોતાપણું ન હોય, માટે મારે આની સુવાવડ મારે હાથે જ અને મારી નજરે કરાવવી છે."

જેમ મને મારા પિતાને ત્યાં જવા ન દીધી તેમ પોતે પણ એકવાર મારી સુવાવડ ખાતર તેમના ભાઇના એકના એક દીકરાના લગ્નમાં પણ નહોતા ગયાં. મારા માંમાજીએ એક રાત પણ આવી જવા માટે માથાના મોવાળા પગે લોચ્યા પણ તેઓ એકનાં બે ન થયાં. મેં પણ વિનવ્યા કે હજી મને 'છૂટાછેડા' આવવાને થોડી વાર છે. તમારા ભાઇને બહુ દુ:ખ લાગશે માટે એક દી' જઈ આવી મન સાચવી લ્યો. અને કહે કે 'પુરા દી એટા પછી તને એક ક્ષણવાર પણ રેઢી ન જ મુકાય. અને ગામની કોઇ દાઈ નેય સાચી ખબર ન પડે. વળી મારી ગેરહાજરીમાં તને કાંઈ થાય અને તારી સારવાર એ ટાણે બરાબર ન થાય તો જીંદગીનું સાલ તારા શરીરમાં પેસી જાય. મારો ભત્રીજો તો મારા વગરે પરણીને ઘેર આવશે.'

આઠમા માસમાં તો મારી બહુ જ સંભાળ રાખે. ચેતવણી આપે કે 'આ માસ ભારે ગણાય છે. જો આમાં પ્રસવ થાય તો બાળક અથવા માતા—એક તો જોખમમાં આવી જ પડે છે.' આ માસમાં મને જરાકે કામ કરવા ન દે અને પૂરેપૂરો આરામ આપે.

આઠમો માસ અધુસરે ત્યારે અઢી શેર ઘી અને અઢી શેર ગોળના મેથીના લાડવા વાળે. એમાંથી દરરોજ એક લાડુ મને આપતા. પુરા દી અધવારે ત્યાં સુધી મેથી ખવરાવે. આ સમય દરમીયાન એક શેર મેથી તો મારા પેટમાં જાય જ. તેઓ એમ કહેતાં કે આ મેથીના સેવનથી જુની કબજીઆત મટે

છે સુખરૂપ પ્રસવ થાય છે અને બાળકને પુષ્ટિ મળે છે.

"તમે એમ પૂછો છો કે કડવી ઝેર મેથી શે ભાવતી ? પહેલાં ન ભાવતી પણ હવે તો ભાવે છે. વળી હું બહુ જીભલુડી પણ નહોતી અને કદાચ બચપણમાં અણસમજણી હોઇશ ત્યારે તોછડા વેણ કર્યાં હશે તોયે પ્રેમાળ સાસુએ ડહાપણ પૂર્વક અણભાવતા પણ ગુણકારક ખાદ્ય પદાર્થો ખાવાની ટેવ પાડી છે અને હવે તો હું એના ગુણો પ્રત્યક્ષ અનુભવી ચુકી છું. એટલે બીજાં કશાં બહાનાંનો સવાલ રહેતો જ નથી.

ખરેખર મારો તો એવો અભિપ્રાય બંધાઇ ચુકયો છે કે, સગર્ભાવસ્થા કે સુવાવડ દરમીઆન આપણો પરાપૂર્વથી ચાલ્યો આવતો અને શાસ્ત્રાનુમોદીત ખોરાક ખાવાથી આપણાં શરીર વધારે સુધરે છે અને એના ત્યાગથી જ આપણાં શરીરોની આવી દુર્દશા આવી છે. ઉપરાંત દરેક સુવાવડે પુષ્ટ અને સબળ બનવાને બદલે આપણે કૃશ તથા નિર્બળ બનીએ છીએ.

પુરા દિ બેસે ત્યારથી તો એમની ચીંતાનો પાર જ નહીં. બધી તૈયારી બરાબર કરી રાખે. ઝીણામાં ઝીણી વાત પણ ભુલે નહિ પંચાળનો સરસ બાવળ કે બોરડીનો ગુંદર, પીળાકાની સુંઠ, મોટા ઊંચી જાતના ગંઠોડા, ગંધીલો વજ, મેથી, સુવાદાણા, તીખાં વગેરે જોઈતી બધી ચીજો સારામાં સારી અગાઉથી મગાવી લઈ, ઝાટકી, જરૂર પ્રમાણે આખી કે ખાંડીને ડાબલીઓ ભરી મુકે શેરડીના વાઢેથી મગાવીને સરસમાં સરસ ગોળની ભેલીઓ પણ ઘરમાં સંઘરી મુકેલી હોય જ. પાંચ વરસનો જુનો ગોળ ગળથુથી માંડે તો અમારે ઘેરથી જ ગામમાં સૌ માગી જાય છે. ઘેર દુઝાણું હોય તો ભેંસોનું ઘી મારે કાજે જુદું જ ભરી રાખે, નહિ તો ગામડામાંથી કુરીયાદાર તાજું લીલવણી મોઘર જેવું ઘી ચંડયો મણ જેટલું મગાવી રાખે. સુવાવડમાં જોઈતી દરેકે દરેક ચીજ સારામાં સારી લાવે. એમણે એકવાર ગામડામાંથી ઘી મંગાવ્યું. એમને પસંદ ન પડ્યું એટલે ગામમાં જ્યાં જ્યાં ભેંસોના દુઝણાં હતાં ત્યાં ત્યાં બધે ફરી વળ્યાં. શેક લેવાનાં છાણાં પણ આખો ભરવાડવાડો ખુંદીને ચોકખા બકરાંની લીંડીઓનાં ધુળ કે ઘાસ વગરનાં ધુમાડો ન થાય અને શેક બરાબર થાય એવાં લાવે, મારા પ્રસુતિના ખાટલા નીચે શેક વખતે કદી પણ ધુમાડો થયો નથી. અને મેં કે મારા બાળકે ગુગુળામણ અનુભવી નથી. શેક નાખવાની રીત પણ સમજપૂર્વક અને કળામય હતી. રાખના ઢગલાના ગંદવાડ વચ્ચે સળગતા છાણાનો શેક મારે લેવો પડયો નથી. શેકની રીત હું સમજાવું. એક મોટી ઠીબમાં બહાર છાણાં સળગાવી, ધૂમાડા વગરના અંગારા થાય ત્યારે મારે માટે શેક સારૂ જ પાથરેલ બીજા કાથી ભરેલા ખાટલામાં કંતાનનું એવડુ ત્રેવડું શણીયું બીછાવી મને સુવરાવે. પછી નીચે બે લોઢાની ચોકીમાં સહેવાય, ખમાય એટલા એટલા નિર્ધૂમ છાણાના અંગારા આપતાં જાય. દાઝી ન જવાય કે ખાટલાનાં પાતર ન બળે એની કાળજી રાખે. આવી રીતે પહેલી રાતે અને વહેલી પરોઢમાં એકથી બે કલાક શેક લેવાનો—દિવસ રાત ધુંધવાતા છાણાંથી બીલકુલ નહિ. એમનો એવો મત છે કે, રોજ બે ત્રણ કલાક સરસ રીતે શેક લેવાય તો યે ફાયદો થાય અને કેડનો દુઃખાવો ન. થાય. રાત દિવસ સુવાવડના ખાટલા નીચે શેક નાંખવાની જરૂર નથી. એનાથી ધૂમાડો થાય અને માતા ને બાળક ગુંગળાય; તેમજ આંખો બગડે. કેટલીકવાર સારચેન ન રહેવાય તો સુવાવડી સ્ત્રી દાઝી મગાના પણ દાખલા બને છે એ પણ આપણે સાંભળ્યા છે.

(ચાલુ)

સંસારના અનેક જટિલ પ્રશ્નોનું નિરાંતે સરલીકરણ થવા દેવા માટેની સામ્યવાદી રશિયાની પ્રતિષ્ઠા આજ સુધી હતી. 'રજિસ્ટર કરેલા લગ્નમાં દંપતીને 'ઝાગ્સ' નામની સંસ્થાની નજીક પડે તે શાખામાં માત્ર ત્રણ રૂબલની ફી જ ભરવાની હોય છે. ત્યાં પરણવાના આરોગ્ય વિષે અને આગલાં લગ્નો તેમજ એ લગ્નોથી થયેલાં સંતાનો માટે પૂછપરછ થાય છે. આટલું થયું એટલે તેમના લગ્નોનો ઔપચારિક સ્વીકાર થાય છે. તલ્લાક લેવી એ સોવિયેટ રશિયામાં જરાય અઘરી વાત નથી. એમાં બહુ વાર પણ નથી લાગતી. બેમાંથી એક જણ બીજાની હાજરીમાં તલાક માટેની અરજી પેશ કરે કે તરતજ તલાક મળી જાય છે.

આ કેટલી સાદી, કેટલી મુક્ત યોજના છે ? નહિ કંઇ જંજાળ, નહિ કંઇ ખટપટ ! રહેવાય ત્યાં સુધી ભેગા રહે, ન રહેવાય ત્યારે છૂટા પડે. બાળકોના પણ ઔરસ અનૌરસ જેવા ભેદ નહિ. જેને કોઇ ન સાચવે તેને રાજ્ય પોતે સાચવે, પછી ફીકર શી ?

પરંતુ જીવનની જટીલતા આવા સરલીકરણને ભાગ્યે જ દાદ દેતી હોય છે. અનુભવે કરીને રશિયાને આ મુક્ત સરલ ધારાઓ મર્યાદિત કરવા પડયા છે. 'જરાજરામાં થતાં લગ્નો, છૂટાછેડાની સરળતા, અને 'મુક્તપ્રેમ'ના સિદ્ધાન્તો હવે રશિયામાં ગતકાલની વસ્તુઓ બની ગઇ છે. છાપાંઓ વારંવાર ભાર દઇને કહ્યા કરે છે કે 'લગ્ન એ જીવનપર્યંત નભાવવા જેવો સંબંધ છે.' કુંવારાઓ કુંવારીઓ અને નાના પરિવારવાળા નાગરિકોને ખાસ પ્રકારના કર ભરવાના હોય છે.

માતૃપદને રાજ્ય તરફથી ભથ્થાં, પ્રસુતિ વખતે મફત સારવાર અને એવીતેવી રીતોથી ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે. દશ કે તેથીય વધારે સંતાનોવાળી માતાને 'સોવિયેટ યુનિયનની વીર માતા'નો ઇલકાબ એનાયત થાય છે ને છાપામાં તેમના નામ આવે છે.'

૧૯૪૪ના જુલાઇમાં સુપ્રીમ સોવિયેટની ખાસ ડીક્રીથી છૂટાછેડાના કાયદાને ખૂબ તંગ બનાવી દેવામાં આવ્યો છે. જેને છૂટાછેડા જોઇતા હોય તેને સ્થાનિક વર્તમાનપત્રોમાં એને માટે જાહેરાત કરવી પડતી હોય છે. મુશ્કેલીના શ્રીગણેશ ત્યાંથી જ મંડાય છે. કેમકે ચાર પાનાનાં વર્તમાનપત્રોમાં જાહેરાત માટે અવકાશ મળતાં મહિનાનો મહિના નીકળી જાય છે. છૂટાછેડા માટેની પ્રાથમિક અરજી લોકઅદાલતને કરવાની હોય છે ને શા માટે છૂટાછેડા જોઇએ છે તેની વિગતો કારણો સહિત ૧૦૦ રૂબલની ફી ભરવાની હોય છે. અદાલતનું કામકાજ જાહેરમાં ચાલે છે. લોકઅદાલત પહેલાં તો સમાધાન કરવાનો યત્ન કરી જુએ છે. એ જો નિષ્ફળતા જાય અને છૂટાછેડા મંજુર થાય તો ૫૦૦ થી માંડી ૨૦૦૦ રૂબલ સુધીની રકમ બેમાંથી એક કે બન્ને જણ પાસેથી વસુલ લેવાનો ધારો છે.

જે દિવસે છૂટાછેડાનો નિયમધારો જાહેર થયો તે જ દિવસે નિઃસંતાન નાગરિકો ને ઓછા સંતાનવાળા કુટુમ્બોને ભરવા પડનાર કરની પણ જાહેરાત થયેલી. કહે છે કે આનેલીધે છૂટાછેડાની સંખ્યામાં ૭૦ ટકા જેટલો ઘટાડો થઇ ચૂકયો છે. (પ્રજાબંધુ)

*

જાપાનમાં થોડા વખત પર ૩૩ વર્ષની એક આધેડ બાઇએ માંદગીથી અશક્ત બનેલી પોતાની ૧૭ વર્ષની પુત્રીનો વધ કર્યો હતો ને તેનું માંસ રાંધીને કુટુંબીઓને ખવડાવ્યું. પરંતુ પાછળથી આ વાતની ખબર ત્યાંના અધિકારીઓને થતાં તેમણે એ બાઇની ધરપકડ કરી તેની સામે કેસ ચલાવ્યો હતો. તેમાં એને ૧૪ વર્ષની સખત મજૂરીની કેદની સજા થઇ. જાપાનમાં મનુષ્ય-વધનો બનાવ આ પહેલો વહેલો જ બન્યાનું કહેવાય છે.' —

સૌરભ

તા. ૨૭ એપ્રીલે હિંદીની વડી ધારાસભામાં ડૉ. દેશમુખે રજુ કરેલું હિંદુ પરિણીત સ્ત્રીના અમુક સંજોગોમાં જુદા રહેવાના તથા ભરણ-પોષણ મેળવવાના હક્ક અંગેનું બીલ પાસ થયું.

આ બીલમાં એવી જોગવાઇ કરવામાં આવી છે કે, જો હિંદુ પરિણીત સ્ત્રીનો પતિ તેનાથી લાગુ નહિ પડેલા એવા કોઇ પણ ધિક્કારપાત્ર દરદથી પીડાતો હોય, પતિ સાથે રહેવું સ્ત્રી માટે બિનસલામત કે અનિચ્છનીય બને એવો જુલમ પતિ સ્ત્રી પર વરસાવતો હોય, જો પતિ સ્ત્રીનો ત્યાગ કરે કે ફરીથી પરણે, જો તે ધર્માંતર કરીને હિંદુ મટી જાય, તે ઘરમાં રખાત રાખતો હોય કે રખાત સાથે રહેતો હોય તો અને બીજા કોઇ પણ વાજબી કારણસર સ્ત્રીને અલગ રહેઠાણ અને ભરણ-પોષણ મેળવવાનો અધિકાર છે.

*

રેવા સ્ટેટના મહારાજાને પદભ્રષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે, તે સંબંધે 'બોમ્બે ક્રોનિકલ'માં પંડિત સુંદરલાલજીએ એક લેખ લખ્યો છે. તે લેખમાં તેઓ આપણા રાજા-મહારાજાઓને અપાતા શિક્ષણનો એક દાખલો ટાંકે છેઃ

થોડા વખત પહેલા હું એક રાજવી સાથે વાતો કરતો હતો. આ રાજવીની પ્રથમ પત્ની હયાત હતી. પ્રથમ પત્ની વતી તેને સંતાનો પણ હતાં, છતાં આ રાજવીએ બીજીવાર લગ્ન કર્યાં હતાં. મેં એ રાજવી સામે તેમના આ કાર્ય વિષે વિરોધ દર્શાવ્યો, તેમજ બીજા પણ મૂકાતા આક્ષેપો તેમની સમક્ષ રજુ કર્યા. તે રાજવી ખુરશી પરથી ઊભો થઇ ગયો. તેના મોં પર રતાશ આવી. તેણે ઓરડામાં હાજર રહેલા નોકરચાકરોને નિશાની કરી વિદાય કર્યા. જ્યારે ઓરડામાં મારા અને તેના સિવાય કોઇ ન રહ્યું, ત્યારે તેણે મને તેની વિતકકથા કહેવા માંડી. આ વિતકકથા તેના પતનના પગલે પગલે વધુ કરુણ બનતી જતી હતી. હું એના જ શબ્દો તો ટાંકી નહિ શકું. હું મારી ભાષામાં તેનો સાર જ આપીશ. તેણે મને વર્ણવ્યું કે, એ જે આઠ દશ વર્ષ ચીફ્સ કૉલેજમાં હતો તે દરમિયાન કેવી રીતે તેના આઠથી દશ શિક્ષકો બદલવામાં આવ્યા, તદુપરાંત તેણે જણાવ્યું કે તેના યુરોપીઅન શિક્ષકોએ જ ધીરે ધીરે પણ ચોક્કસ રીતે તેને મદિરા અને માનિની (સ્ત્રી)ના સંસર્ગમાં લાવવા માંડ્યો. તેમજ જ્યારે તેના આ વિદ્વાન ગણાતા તેમજ શિક્ષક એટલે ગુરુ જેવા વડિલ તેમની પત્ની સાથે ખાટલા પર ક્રિડા કરી રહ્યા હોય ત્યારે જ આ રાજકુમારને ભણવા માટે આવવાનું તેડું આવતું. તેને બોલાવીને તેને ખાટલાની સામે જ ખુરશી પર બેસાડી તેને આવી છૂટથી સ્વાભાવિક રીતે વર્તતા શીખવાડવામાં આવતું. અને આવો સુંવાળો સદ્દાચાર સર્વેએ કરવો જોઇએ એમ આડકતરી રીતે ઠસાવવામાં આવતું. આટલું ઓછું ન હોય તેમ, એ રાજકુમારને નગ્ન ચિત્રો બતાવી એ ચિત્રો વખાણતાં શીખવાડવામાં આવતું અને આ શિક્ષણ અમલમાં સરળતાથી મૂકી શકાય તે માટે તેની સમક્ષ તેના યુરોપીઅન શિક્ષકની પુત્રી કેટલીક

વખત લગભગ નગ્ન દશામાં હાજર થતી. આ કરુણ કથની કહ્યા પછી એ રાજવીએ મને કહ્યું કે આવા શિક્ષણના અંતે તો મેં જે કંઇ સાચવી રાખ્યું છે તે પણ તમને આશ્ચર્યજનક લાગવું જોઇએ.

*

જાણીતા મીલમાલિક શેઠ નવિનચંદ્ર મફતલાલ ગગલભાઇ સામે મુંબાઇ હાઇકોર્ટમાં મી. જસ્ટીસ ચાગલા સમક્ષ કેસરબાઇ મોતીરામ કોલવાળકર અને તેના પુત્ર રમેશચંદ્રે કઢાવેલી નોટીસ ઓફ મોશનની સુનાવણી નીકળતાં પહેલાં વાદીએ જણાવ્યું હતું કે, જૂન ૧૯૪૪ થી તે પ્રતિવાદીની એકલાની રખાત તરીકે રહેતી હતી અને તેનાથી બીજા વાદી (પુત્રનો) જન્મ થયો હતો. આથી બીજા વાદીને પ્રતિવાદીની સ્થિતિ પ્રમાણે ઘટતું ભરણપોષણ મેળવવાનો હક્ક છે.

આ દાવાનો નિકાલ થતાં સુધી બીજા વાદીને માસિક રૂપીઆ હજારનું ભરણપોષણ અપાવવાને આ નોટીસ ઓફ મોશન કઢાવવામાં આવ્યું હતું.

પ્રતિવાદીએ દાવાનો ઇન્કાર કર્યો હતો કે, તે પહેલી વાદીને ત્યાં ગયો હતો ખરો, પણ તે તેની એકલાની રખાત તરીકે રહેતી ન હતી, તેમજ બીજા વાદીનો જન્મ તેનાથી થયો ન હતો. આ દાવાની સુનાવણી તા. ૨૪ મી જુન પર મુલત્વી રહી છે.

*

વોશિંગ્ટનમાં તા. ૨૨ મી માર્ચે અમેરિકાનાં એકવીસ પ્રજાસત્તાક રાજ્યોની સ્ત્રી-પ્રતિનિધિઓની એક પરિષદ મળી હતી. એ પરિષદે સર્વાનુમતે સ્વીકારેલી એક જાહેરાતમાં, દુનિયાભરમાં જે સ્ત્રીપુરુષોનાં જીવન હોડમાં મૂકાયાં છે તેમને એવું આવાહન કરવામાં આવ્યું હતું કે, સુલેહશાન્તિના કોલકરારો ઘડી રહેલાં મહારાજ્યો સમક્ષ તેઓ એવી માગણી મૂકે, કે ન્યાયના ધોરણે પર એ કોલકરારો રચાય. એ જાહેરાત જુદાં જુદાં રાજ્યોના અધ્યક્ષોને સીધી પહોંચાડવી. અને તમામ અમેરિકન પ્રજાસત્તાકોના લોકો સમક્ષ એ રજુ કરવી. એટલું જ નહિ, પણ મે મહિનાની પહેલી તારીખે પેરિસમાં મળશે નિર્માયલી સુલેહ પરિષદને એ પહોંચતી કરવી, એવી ભલામણ કરવામાં આવી છે. યંત્રો કે શસ્ત્રસરંજામ ભમે તેટલાં વધારવામાં આવે તો પણ અન્યાયના પાયા પર રચાયેલી સુલેહને જાળવી રાખવાને એ અસમર્થ નિવડશે, એવું માનવાવાળી આ બહેનોએ જે સિદ્ધાન્તોને અમેરિકાનાં તમામ રાજ્યો ને પ્રજાનું અનુમોદન મળી રહે તેમ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, તેમાંના મુખ્ય નીચે પ્રમાણે છે:

(૧) સુલેહની તમામ શરતોમાં માનવતાને જ પ્રથમ સ્થાન મળવું જોઇએ; (૨) રાજ્યોની સત્તા માટેની સાઠમારીને નહીં, પરંતુ લાગતાવળગતા લોકોનાં હિતોને તમામ કરારો અને સંધિઓમાં અગ્રસ્થાન મળવું જોઇએ; (૩) જાતિ, લિંગ, ભાષા કે ધર્મના વિષેના કોઇ પણ ભેદભાવ વિના સંયુક્ત-રાષ્ટ્રોના હકનામા પાછળના હેતુઓ અનુસાર સંધિઓ ને કોલકરારોએ માનવ-અધિકારો અને માનવીના મૂળગત સ્વાતંત્ર્યને ઉત્તેજન આપવું જોઇએ, ને તેનું સન્માન કરવું જોઇએ; (૪) એ કરારોમાં એવી જોગવાઇ થવી જોઇએ કે, પ્રત્યેક પ્રજાને પોતાના શાસનનું મનપસંદ સ્વરૂપ ઘડી લેવાની છૂટ રહેશે અને વ્યક્તિના અધિકારોને સંપૂર્ણ બાંહેધરી મળશે; (૫) એ કોલકરારોએ વેપારધંધાનો માર્ગ મોકળો બનાવી દેવો જોઇએ કે જેથી પ્રત્યેક દેશ પોતાની સાધનસંપત્તિ પૂર્ણપણે ખીલવીને પોતાનાં નિર્વાહના સાધનો પ્રાપ્ત કરી શકે ને પોતાની પ્રજાનું જીવનધોરણ ઊંચું આણી શકે.

સતયુગ આવતાં પહેલાં આ બહેનોએ સતયુગના ધારાધોરણો માન્ય કરાવવાનો આગ્રહ સેવ્યો લાગે છે. પણ એમની શ્રદ્ધા—વંદ્ય છે.

અને સતયુગ પણ એની મેળે આવતો નથી. એને લઇ આવવાનો હોય છે.- જે સિદ્ધાન્તો અમેરિકન બહેનોની પરિષદે પ્રતિપાદિત કર્યા છે તેના મૂળમાં રહેલી ભાવનાને અખિલ હિંદ રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ ક્યારનીય અપનાવી છે એ તો સુવિદિત છે. વસ્તુતઃ પરાધીનતાનાં દુઃખ જેણે જેણે ચાખ્યાં છે તે સર્વને આ ભાવનાને અનુમોદન આપવાનું રુચશે. દુનિયાનાં દુઃખો તો અનેક સ્વાર્થી પર વજ્રાસન માંડીને બેઠેલાં મહારાજ્યોએ જ સરજ્યાં છે એમ વર્તમાન ઇતિહાસ પોકારીને કહે છે. તેવો જે દેશની સ્ત્રીઓ હિંમત કરીને ન્યાયના પક્ષે આગળ આવશે તે દેશ એ ભાવનાને જિતાડશે એવી આશા પડે છે. રાજકુમારી અમૃતકોર થોડા વખત પર 'બહેનોને' એ નામે જે પુસ્તિકા પ્રગટ કરી છે તેમાં પણ આ જ ભાવનાનું સમર્થન કરતાં દુનિયાભરની સ્ત્રીઓ એક થાય એવી વાંચ્છા વ્યક્ત કરી છે.

*

ગણિતશાસ્ત્રનો ચમત્કાર બતાવનાર ૧૫ વર્ષની કુ. શકુંતલા હાલમાં મુંબઇ ખાતે આવી છે અને ત્યાં ગણિત ઉપર પ્રયોગો બતાવશે. નાનપણથી શકુંતલાએ ગણિતની ગહન શક્તિઓ કેળવી છે અને મોટી રકમોના ગુણાકાર, ક્ષેત્રફળ, ઘનફળ વગેરે થોડી ક્ષણોમાં જ રજુ કરી શકે છે. તેણે મહાન્ હિન્દીઓને પણ તેના પ્રયોગોથી છક કરી નાખ્યા છે.

*

હિન્દુ સમાજના ઉચ્ચ ગણાતા વર્ગોમાં પરિણીત સ્ત્રીઓને પતિ તરફથી ગમે તેટલો ત્રાસ, જુલમ અને મારપીટ થતાં હોય, પતિ લંપટ, વ્યસની, અસાધ્ય રોગવાળો, ગાંડો હોય, પતિ તેની હયાતિમાં બીજી સ્ત્રી સાથે પરણ્યો હોય, અગર ઘરમાં જ રખાત તરીકે બીજી સ્ત્રી રાખતો હોય, તોપણ તે સ્ત્રીને પતિથી છુટા થવાનો કોઈ માર્ગ નથી. કાયદો આ બાબતમાં તેને મદદ આપતો નથી. આવા અસહ્ય સંજોગોમાં કેટલીક વખત એવા દાખલા બને છે કે સ્ત્રી ધર્માન્તર કરે, ઇસ્લામ ધર્મ અંગીકાર કરે—અને પછી પોતાના પતિને પણ તે ધર્મ સ્વીકારવાની નોટીસ મોકલે, પતિ તે નોટીસનો અનાદર કરે અગર તે ન સ્વીકારે, તો પછી તેણે ઇસ્લામ ધર્મ અંગીકાર કરેલો હોવાથી તેને હિન્દુ ધર્મ મુજબના કાયદાનો બાધ આવતો નથી, એમ ગણીને તે પોતાને હિન્દુ પતિથી છૂટી થયેલી ગણી ઇસ્લામી ધર્મના માણસ સાથે લગ્ન કરે છે. આવા કેટલાક દાખલા બન્યા છે, હિન્દના પ્રાન્તની અદાલતોએ આ જાતનો ફરી લગ્ન કરવાનો સ્ત્રીનો હક્ક માન્ય કર્યો છે. પરંતુ મુંબઈમાં થોડા વખત ઉપર એક કેસ બન્યો તે આ બાબતમાં ધ્યાન રાખવા બાબત છે.

એક ઇરાની સ્ત્રીએ એવું જણાવ્યું કે ૧૯૪૪ ના એપ્રિલમાં તેને સ્વપ્નું આવ્યું અને તેને પરિણામે તેણે ઇસ્લામી ધર્મ અંગીકાર કર્યો. પોતાના પતિ ખોદાદાદને તેણે ઇસ્લામ ધર્મ સ્વીકારવાનું જણાવ્યું, પરંતુ ખોદાદાદે તે માન્ય કર્યું નહિ. આ દંપતી વીસ વર્ષ ઉપર ઇરાનમાં પરણેલાં હતાં, અને લગ્ન પછી તેઓ મુંબઇમાં આવી વસ્યા હતાં. પતિએ ઇસ્લામ ધર્મ અંગીકાર કરવાની ના પાડી તે કારણે પોતે ઇસ્લામ ધર્મ સ્વીકારેલો હોવાથી પોતાને લગ્ન બંધનમાંથી મુક્ત કરવાની અરજ એ ઇરાની બાઇએ મુંબઇની હાઇકોર્ટમાં કરી હતી. આ કોર્ટના જજ મિ. જસ્ટીસ બ્લેગડને આ અરજી નામંજુર કરી હતી. તેમનું કહેવું એ હતું કે, માત્ર ઇસ્લામ ધર્મ અંગીકાર કર્યાથી પોતાના અગાઉના ધર્મમાં સામાજિક બન્ધનોથી મુક્ત થવાય એ જાતનો કાયદો મુસ્લીમ રાજ્યોમાં પ્રવર્તે છે, પરંતુ હિન્દ જેવો દેશ —જેમાં માત્ર મુસ્લીમ કાયદો પ્રવર્તતો નથી, ત્યાં એ કાયદો લાગુ પાડવો એ ન્યાયુક્ત

ગણાય નહિ. એમણે જણાવ્યું કે 'આ બાઈની અરજી નામંજુર કરવાથી એની કે એના પતિની કૌટુમ્બિક સ્થિતિ સુધરતી નથી. પરંતુ એવી જાતની અરજી મંજુર કરવામાં આવે તો પારસી અને ખ્રિસ્તીઓના પરિણીત જીવનના હક્ક ઉપર પત્નીના ધર્માન્તરને કારણે તરાપ મારવા જેવું થાય અને બિચારી નિર્દોષ હિંદુસ્ત્રી તો અત્યંત મુશ્કેલ સ્થિતિમાં આવી પડે.' અમને લાગે છે કે હાઈકોર્ટના જજને આ ચુકાદાનો મુખ્ય મુદ્દો સાચો છે. પતિ કે પત્નીથી છુટા પડવા ખાતર જ અગર તેને હેરાન કરવા ખાતર જ જે ધર્માન્તરનો આશ્રય લે તેને કોઈ રીતનું ઉત્તેજન કાયદાથી ન મળવું જોઈએ. ધર્મ જુદો હોવા છતાં પતિપત્ની તરીકે જીવન વ્યતીત ન થાય એવું હોવાની જરૂર નથી. એટલે જેઓ છુટા પડવાની ખાતર જ આ આડકતરી રીત અખત્યાર કરી ધર્મને સગવડ પુરતું સાધન ગણતા હોય તેમને કોઈ રીતની મદદ કાયદાથી નં મળવી જોઈએ. લગ્ન વિચ્છેદ માટે બહુ અસહ્ય સ્થિતિ હોવાના અને ગંભીર કારણો હોવાની જરૂર કાયદામાં સ્વીકારેલી હોવી જોઈએ. પરંતુ અત્યારે હિન્દુ સમાજમાં જે સ્થિતિ પ્રવર્ત છે–કોઇ પણ સંજોગોમાં લગ્નવિચ્છેદ થઇ શકતો નથી–તે સ્થિતિ બદલવાની પણ આવશ્યકતા અતિશય છે, એ આવા કિસ્સા સાથે યાદ રાખવાની જરૂર છે. વળી આવી બાબતમાં આપણા દેશમાં જુદા જુદા પ્રાંતોમાં કાયદાનો અમલ જુદી જુદી રીતે થાય એ સ્થિતિ પણ બદલવાની જરૂર છે. —ગુટુભાઇ ધ્રુવ.

*

વાળ સફેદ થઇ જવાનું એક મહત્ત્વનું કારણ શરદી છે. શરદી કે અત્યંત વેદના લાગણીથી વાળને કાળા રાખનાર તત્ત્વો નાશ પામે છે.

સ્વ. શ્રીમતી નાનીબહેન ગજ્જરની ચૈત્ર સુદ ચૌદસને સોમવારે પ્રથમ સંવત્સરી હતી. તેથી એમના આત્માને સ્મરણાંજલિ અર્પવાને બહેનોની એક જાહેર સભા વનિતા વિશ્રામના હોલમાં મળી હતી. શ્રી. શારદાબહેન શાહની દરખાસ્ત અને શ્રી. કમળાબહેન ફીનખાબવાળાના ટેકાથી શ્રી. જ્યોત્સના બહેને પ્રમુખપદ લીધું હતું. બાળાઓએ પ્રભુપ્રાર્થના કર્યા પછી શ્રી. નાનીબહેનને પુષ્પાંજલિ અર્પી હતી. તે પછી શ્રી. ગુણવંતબહેન ઘીઆએ, કાન્તાબહેન મહેતાએ, વસુમતિ બહેન ઠાકોરે, ઇન્દીરા બેન જોગલેકરે, સવિતાબહેન સરૈયાએ અને લલિતાબહેન દેસાઇએ ભાવભરી અંજલિ આપતાં નિવેદનો કર્યાં હતાં.

છેલ્લે શ્રી. પાર્વતી બહેન દેસાઇએ સ્મરણાંજલિ અર્પી પ્રમુખ બહેનનો અને આવેલાં સર્વ બહેનોનો આભાર માન્યો હતો.

*

મુંબઇ સરકારે મુંબઇમાંના ભીખારીઓને પકડી લેવા માંડયાં છે તેમાં જે સ્ત્રીઓ પકડાઇ હોય છે તેમને વર્લી ખાતેની ચાલીમાં રાખવામાં આવે છે. ત્યાં તેમને નવરાવી ધોવરાવીને નવાં કપડાં આપવામાં આવે છે ને જે સ્ત્રીઓ પોતાના ગુજરાતનું સ્વતંત્ર સાધન હોવાનું સાબીત કરી શકતી નથી એવી સ્ત્રીઓને વધુમાં વધુ પાંચ વર્ષ સુધી અટકાયતમાં રાખવાનું નક્કી કરવામાં આવે છે અને તેમાંની સશક્ત સ્ત્રીઓને ચેમ્બુરમાં ખોલવામાં આવેલ ગૃહમાં મોકલી આપવામાં આવે છે. પકડાયેલી સ્ત્રીઓમાં રક્તપીતથી પીડાતી હોય તેમને પુર્વ ખાતે ખોલેલા આશ્રમમાં રાખવામાં આવે છે ને તેની સારવાર કરવામાં આવે છે. માંદી, નીરાશ્રીત અને અશક્ત સ્ત્રીઓને જુદા જુદા સ્થળોએ ખોલેલ સંસ્થાઓમાં મોકલવામાં આવે છે.

કેટલાક સાચા કિસ્સાઓ

અલ્વર રાજ્યના ઝાલાતળા ગામની કૌશલ્યા નામની એક સોળ વર્ષની યુવતીનો પતિ પ્રભુદયાળ લાંબા વખતથી બિમાર હતો. માંદગીને કારણે એ ખોરાક લઇ શકતો નહિ, તેથી પતિપરાયણા કૌશલ્યાએ પણ અન્નનો ત્યાગ કર્યો. છેવટે વીસ વર્ષની ઉંમરે પ્રભુદયાળનું અવસાન થયું. એથી કૌશલ્યાએ સતિ થવાનો નિર્ણય કર્યો. પતિના શબને અને પોતાના દેહને વસ્ત્રો તથા આભૂષણોથી શણગારી, પતિના શબને પોતાના ખાંધે ઉપાડી, સતી સ્મશાને પહોંચી અને પોતાની જાતે જ ચીતા ઉપર પતિના શબને પોતાના ખોળામાં લઇ જાતે જ અગ્નિ સંસ્કાર કર્યો અને ભડભડતી અગ્નિ જ્વાળાઓ વચ્ચે હાજર મેદનીને એણે આશિર્વાદ આપ્યા અને છેવટ સુધી મક્કમ અવાજે સહુ સાથે વાતો કરતી રહી.

બન્નેનાં અવશેષોને લોકોએ સરઘસ આકારે લઇ જઇ ગંગાજીમાં પધરાવ્યાં હતાં.

*

ખંભાત તાબાના હલોદરા ગામના કડવા પટેલ જ્ઞાતિના એક યુવાન અને યુવતી તેઓ બન્નેનાં લગ્ન થયેલાં હોવા છતાં એક બીજાના પ્રેમમાં પડયાં હતાં, જ્ઞાતિના રિવાજ મુજબ એક પત્ની હયાત હોય તો બીજું લગ્ન થઇ શકતું ન હોઇ યુવકે પોતાની પત્ની સાથે છૂટાછેડા કર્યા; પણ તે યુવતી તેના પતિ પાસેથી છૂટાછેડા મેળવી ન શકી. જ્ઞાતિએ પણ તેમની વિનંતી માન્ય રાખી નહિ. આથી તેઓ બન્નેએ ગામ બહારના કુવામાં પડી પોતાના જીવનનો અંત આણ્યો. તેઓએ એક પત્ર દ્વારા તેમના અંતિમ સંસ્કાર સાથે જ કરવા વિનંતી કરી હોઇ જ્ઞાતિજનોએ એક જ ચિતામાં બન્નેનો અગ્નિસંસ્કાર કર્યો.

*

ઉજ્જૈનમાં એક વર્ષના બાળપુત્રને તેના વહેમી પિતાએ દાટી દીધાનો દીલ કંપાવનારો બનાવ બની ગયો છે. બાળકની માતાનું મૃત્યુ થતાં પિતાને વહેમ પડયો કે પુત્રનાં પગલાં અપશુકનિયાળ છે, જેથી પોતાની પત્ની મરણ પામી છે.

થોડા મહિના તો પિતાએ પોતાના મિત્રની પત્નીની મદદથી બાળકને ઉછેર્યું અને પોષ્યું. પણ ગયા અઠવાડિયામાં પિતા કંઇક બહાનું બતાવી પોતાના મિત્રની પત્નીની સંભાળમાંથી બાળકને બહાર લઇ ગયો અને એક ઉજ્જડ જગ્યામાં ખાડો ગાળી, બાળકને તેમાં સુવાડી દીધું; પણ પોતાના બાળપુત્રને ધુળમાટીથી પૂરેપૂરૂં દાટી દેતાં એનું દીલ થડક્યું અને ઘેર પાછો ફર્યો.

ચોવીસ કલાક વીતી ગયા. એટલામાં એક વટેમાર્ગુ નીકળ્યો. તેના કાને બાળકના રડવાનો અવાજ આવ્યો. પ્રથમ તો એને ભૂતનો વહેમ પડયો, પણ બાળકના સદ્‌ભાગ્યે એને અવાજ ઓળખાયો. ભૂતનો ભય ગયો અને તે પાછો ફર્યો. તેણે બાળકને ખાડામાં બહાર કાઢયું ને ઘેર લઇ ગયો.

પાછળથી બાળકના માતાપિતાની તપાસ કરતાં તેને ઉછેરનારી સ્ત્રીએ એને ઓળખી કાઢયું અને બાળકને તેના પિતા પાસે લઇ જવામાં આવ્યું. પિતાનો ખુલાસો માગવામાં આવતાં તેણે પોતાના મિત્રને જણાવ્યું હતું કે, મારા ઘરમાં આ બાળકના પગલાં થયા પછી મારી ઉપર મુશીબતો આવી છે એની મને ખાત્રી થઇ છે અને એ મુશીબતો દૂર કરવા મેં એને જીવતું દાટી દીધું હતું.

*

કચ્છના અબડાસા તાલુકાના સુડધ્રોબામના રજપૂત પાસેથી રાજ્યએ અમુક ગરાસ ખરીદેલો તે ગરાસમાં શ્રી ખાનજી જસાજીએ પોતાનો ભાગ હોવાનું જણાવી ખળાં ભરાતાં અટકાવ્યાં. રાજ્યે પોલીસ પહેરા તળે ખળા ભરવાની શરૂઆત કરી ત્યારે જાડેજા ખાનજીનાં ધર્મપત્ની શ્રી સુંડાબા, વયોવૃદ્ધ માતા બાઈરાજબા અને પુત્રી રૂપસુબાએ, પોતાની જાતને આડે ધરી પોલીસોને ખળાવાડામાં જતાં રોક્યા હતા. ને પોતાના 'હક્કનો નિકાલ થયા પછી જ અંદર જઈ શકશો' એમ જણાવી સત્યાગ્રહ કર્યો હતો. અંતે રાજ્યને તેમની માગણી સંતોષવી પડી. આમ કચ્છ રાજ્ય સામે જાડેજા બાઈઓનો સત્યાગ્રહ સફળ થયો.

*

કહાડપાડા આગ ખટલાની સુનાવણી પ્રસંગે સુરત જમાલ નામની મુસ્લીમ બાઈએ જુબાનીમાં જણાવ્યું કે હું તળાવમાંથી પાણી ભરતી હતી ત્યારે ચાર સૈનિકોએ મને પકડી લીધી હતી. બૂમો પાડી એટલે ગામલોકોએ આવી છોડાવી.

અઢાર વર્ષની એક છોકરીએ કહ્યું કે આગ લાગ્યા પછી હું મારા ઘરમાંથી બહાર આવી ત્યારે ચાર સૈનિક મને ઉચકીને તેમની લારીમાં લઈ ગયા. મેં ઘણા કાલાવાલા કર્યા, છતાંય મારા પર વારંવાર બળાત્કાર ગુજારવામાં આવ્યો અને પછી મને એક બાજુના ઝરણા પાસે ફેંકી દેવામાં આવી હતી. આ છોકરીની કાકીએ આ જુબાનીનું સમર્થન કર્યું હતું.

*

નડિયાદ તાલુકાના ખધલી ગામેથી મોતી હાથી નામનો એક ડોસો પોતાના છોકરાની વહુ સાથે પોતાની સાળી માંદી હોવાથી થોડે દૂર આલમપુર નામના ગામે જતો હતો. તે વખતે રસ્તામાં કપડવંજ પાસે કેટલાક બદમાશો તેમના પર હલ્લો કરી, માર મારી રૂા. ૧૫૦૦ની મતા લૂંટી ગયા હતા. એ વેળાયે પુત્રવધુ બાઈ રેવાએ અજબ બહાદુરીથી બદમાશોનો સામનો કર્યો અને ઘાયલ સસરાને ઉંચકીને ત્રણ માઈલ દૂર આવેલા સામા ગામે લઈ ગઈ હતી.

*

અમદાવાદના ખડાયતા જ્ઞાતીના શ્રી રમણલાલ દામોદરદાસ શાહે તેમની જ જ્ઞાતીના કુ. સુશીલાબહેન સાથે સ્નેહલગ્ન કર્યાં છે. શ્રી. રમણલાલ અત્રેના નિવૃત ધારાશાસ્ત્રી શ્રી. દામોદરદાસ લલ્લુભાઇ શાહના પુત્ર અને ચાર રસ્તા પર આવેલી રીગલ ટ્રેડીંગ કંપનીના માલિક છે જ્યારે કુ. સુશીલાબહેન અત્રેના આગેવાન સ્ટેશરીના વ્યાપારી શ્રી છોટાલાલ પાનાચંદના પુત્રી છે. બંને ન્હાની વયથી બીજે સ્થળે વિવાહિત હતાં. બંનેએ રૂઢિ અનુસાર નાનપણથી થયેલા વિવાહ તોડયા છે. જ્ઞાતી એક હોવા છતાંય ગોળ જુદા છે, એ બીજી મર્યાદા તેમણે તાડી છે.

*

વડોદરા રાજ્યના કુરેલ ગામે બે આબકારી અને એક મહેસુલી પોલિસે તાડીના પીઠા પાસે ટેરીથી અંબેટી જતી એક ગાડી અટકાવી એક બાઇની છેડતી કરવા પ્રયાસ કર્યો હતો ને ગમે તેવી બિભત્સ ગાળો સંભળાવી હતી. બાઇ ગભરાઇને પાસેના ગામમાં દોડી ગઇ હતી ને ત્યાંના પોલિસ પટેલ, પોલિસો ને ગૃહસ્થને લઇ આવી હતી. ત્યારે દારૂ તાડીના આ રક્ષકો પીઠામાં બેસી દારૂ પીતા હતા. તેમને આવેલા સજ્જનોએ ઠપકો આપતાં તેઓ જોઇ લઇશું એમ કહીને ચાલ્યા ગયા હતા. ગામલોકોએ આ અંગે અરજી કર્યાનું જણાય છે.

*

સ્ત્રી-જગત સમાચાર

સુરતની ૨૦ વર્ષની યુવતી દિવાળીએ પતિ વિરહથી અગ્નિસ્નાન કર્યું. તેનો પતિ ઠાકોરદાસ વારાણસી તેને પોતાની સાથે અમૃતસર લઈ જઈ શકે તેમ ન હોવાથી તેણે દિવાળીને તેડી જવાની ના કહી તેથી આસતેલ છાંટી અગ્નિસ્નાન કર્યું.

*

રાજકોટમાં એક મેમણબાઈને તેના કોઈ સગાએ સળગાવી મૂક્યાનું વાત સંભળાય છે.

*

પાટણમાં ગર્લ્સ હાઈસ્કુલનું મકાન બાંધવા માટે શેઠ તુળશીદાસ કીલાચંદ તરફથી સવા લાખ રૂપીઆનું દાન મળ્યું.

*

આણંદના આશાભાઈ શંકરભાઈને તેની પુત્રવધુની આબરૂ લેવાના ગુન્હા માટે એક વર્ષની સજા થઈ.

*

મુંબઈ આર્ય સમાજ તરફથી પારનેરા કન્યાગુરૂકુળ ચાલુ કરવાનું નક્કી થયું છે.

*

બુહારીમાં શાન્તા નામની ૫ંદર વર્ષની યુવતી કુવામાં પડી જવાથી મરણ પામી.

*

શ્રી શાન્તાબેન હોરાનાં હાથે, સુરતમાં સગરામપુરા વિભાગમાં હરિજનવાસમાં શિક્ષણ વર્ગ ખુલ્લો મુકાયો.

*

શ્રી. કલ્પના દત્તનું લખેલ ચીતગિંગ ધાડ કેસના કેદીઓ સંબંધીનું પુસ્તક બંગાળ સરકારે જપ્ત કર્યું.

*

શ્રી. વિજ્યાલક્ષ્મી પંડિત યુક્તપ્રાંતના પ્રધાનમંડળમાં ચુંટાયાં છે.

*

ત્રાવણકોરના મહારાણી શ્રી સેતુપાર્વતીબાઈના માતુશ્રી. શ્રી. ભગવતી ૬૭ વર્ષની વયે અવસાન પામ્યાં.

સ્વ. બહેન શ્રીમતી વિરચિત 'અભિલાષ' નામે કાવ્ય સંગ્રહ રામકૃષ્ણ સેવા સમિતિ તરફથી પ્રગટ થયો છે.

*

લખનૌમાં કમળા નામની બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિની બાળાનાં અહમદઅલી ઉર્ફે તાલુ નામના માણસ સાથે લગ્ન યોજાયાં હતાં. તે લગ્ન અંગે ખરીદી કરવા નીકળી હતી ત્યારે તેના કુટુંબીઓ અને તાલુના લાગતાવળગતા વચ્ચે અથડામણ થતાં ૭ માણસો ઘવાયાં.

*

સુરતના વનિતા વિશ્રામના સ્થાપક શ્રી. નાનીબહેન ગજ્જરની પહેલી સંવત્સરી શ્રી. જ્યોત્સનાબહેન શુકલના પ્રમુખપદે ઉજવાઈ હતી.

*

મુક્તિની લડત દરમિયાન જર્મન સુરંગો ઊંચકી બ્રિટનની પહેલી ટુકડીને સહીસલામત રીતે આગળ વધવાની સગવડ કરી આપવાની હિમ્મત દાખવ્યા બદલ અમેરિકાની આભાર લાગણી તરીકે બે ફ્રેન્ચ બાળકોને શ્રીમતી રૂઝવેલ્ટ અને શ્રીમતી ટુમેને દત્તક તરીકે લીધા છે.

સુરતની બાલીકા સમાજના પ્રમુખ તરીકે શ્રી. પ્રભાવતી પટેલ અને ઉપપ્રમુખ તરીકે શ્રી. મનહરબહેન કાજી ચુંટાયાં.

*

ન્યુ દીલ્હીમાં ગાંધીજી લેડી હાર્ડીંગ મેડીકલ હોસ્પીટલમાં માંદગી ભોગવતાં કુમારી અગાથા હેરિસનની ખબર કાઢવા ગયાં હતાં.

*

નાર ગામમાં ના. મહારાણી શ્રી. 'શાન્તાદેવી ગાયકવાડને હાથે 'કાશીબહેન ભીખાભાઈ પટેલ પ્રસુતિગૃહ' ખુલ્લું મુકાયું. કાશીબેને તેત્રીસહજાર રૂપીઆને ખર્ચે આ પ્રસુતિગૃહનું મકાન બંધાવી આપ્યું છે.

*

બીકાનેરના દેશભક્ત ચૌધુરી હનુમાનસિંહજીને રાજ્યે કડી તેમના ઘરની અને તેમના પત્ની શ્રીમતી લક્ષ્મીદેવીના શરીરની જડતી મુસલીમ પોલીસ ઈન્સ્પેક્ટર મારફતે કરાવી હજારો જનસમુદાય વચ્ચે નિર્દોષ બહેન પર અસભ્ય રીતે જડતી લેવાનો શરમજનક અત્યાચાર રાજ્યે ગુજાર્યાની બુમ ઉઠી છે.

*

નડીઆદ વિઠ્ઠલ કન્યા વિદ્યાલયમાં તા. ૧લી મેથી એક માસ માટે ગ્રીષ્મ મહિલા તાલીમ વર્ગ શરૂ થયો છે.

*

અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદના પ્રમુખ શ્રી. હંસાબહેન મહેતાએ પ્રધાન ત્રીપુટીની મુલાકાતમાં મહિલાઓના અલગ મતાધિકારનો વિરોધ કરી સંયુક્ત મતાધિકારની માગણી કરી છે. કારણ કે હિંદભરમાં આ સંસ્થાની શાખાઓ છે તે તેના સભ્યો કોમ કે ધર્મને ધોરણે વિચાર કરતા નથી.

*

સુરતથી વલસાડ જતી લોકલ ટ્રેઇનમાં સ્ત્રીઓ માટે નક્કી રાખેલ ડબામાં મુસાફરી કરનાર નવસારીના રમણલાલ જમનાદાસની મરોલી સ્ટેશને પોલીસે ધરપકડ કરી કેસ કર્યો તેમાં તેને બે અઠવાડીઆની સજા અથવા ૨૫ રૂપીઆનો દંડ થયો.

*

ચીમુર અને આષ્ટિમાં સ્ત્રીઓ ઉપર બળાત્કાર અને જુલ્મ કરનારા લશ્કરી અમલદારોનાં ખુન કરનારને સજાઓ થયેલી, તે કેદીઓને કોંગ્રેસ પ્રધાનમંડળે છોડી મૂકયા છે.

*

સુરત જીલ્લાના સરભોણમાં અમલસાડથી તાજેતર પરણી સુરત આવેલી જૈનબાળાને સાસરીયાંઓએ મૂઢ માર માર્યાની વાત જાહેર થઇ છે. બાળા હાલ પીયર ગઇ છે.

*

મુંબઈ ધારાસભાના ડેપ્યુટી સ્પીકર તરીકે શ્રી. હંસા બહેન મહેતા ચુંટાયાં છે.

*

યુદ્ધ કામગીરીમાંથી મુક્ત થતી સ્ત્રી સહાયક દળની બહેનોને ફરી નાગરિક જીવનમાં સ્થાન મળે એ માટે હિંદના મુખ્ય મુખ્ય સ્થળોએ કેન્દ્રો ખોલી તેમને ધંધો, હુન્નરઉદ્યોગ અને આજીવિકા મેળવવામાં સહાયરૂપ થાય તેવી કામગીરી શીખવવામાં આવશે.

*

સુરત જીલ્લાના કાનેરા ગામમાં એક બાઇએ એકીસાથે ત્રણ છોકરીઓને જન્મ આપ્યો. બાઇ અને ત્રણે સંતાનો હયાત છે.

*

વડોદરાના જ્યોતિ વ્યાયામ મંડળના ત્રણુરો સભ્યોના પ્રાણસમા કુ. દુલારીબહેન હર્ષદરાય ઠાકોરનું યુવાન વયે ટાઇફોઇડથી અવસાન થયું છે તેઓ સીનીયર બી. એ. માં અભ્યાસ કરતાં હતાં.

*

કસ્તુરબા સ્મારકનિધિના ગુજરાતના પ્રતિનિધિ શ્રી.સરલા બહેન સારાભાઇએ બારડોલી તાલુકાનો પ્રવાસ કરી ઓ-સભાઓ ગોઠવી બહેનોના સંપર્કમાં આવવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો. તેમના હાથે મેળા અને વેડછીમાં બોલવાડીઓ ખુલ્લી મુકાઇ.

થાનગઢથી એક ૨૦-૨૨ જણની ટોળીને ફોસલાવી ગુજરાતમાં વેચવા માટે ઉપાડી લાવતી લોહીનો વેપાર કરતી ટોળીને ત્યાંના સ્થાનિક અમલદારોએ પાછળ પડી પકડી પાડી.

*

અમદાવાદમાં ઘીકાંટા ઉપર પ્રાણલાલ શેઠના ડહેલામાં રહેતા શાહ હિંમતલાલ મથુરદાસને શાન્તા નામની સધવા સોનારણને વિધવા વાણિયણ કહી પરણાવવાની ઠગાઈ સબબ ફરીઆદ થઈ છે.

*

અમદાવાદ મ્યુનિસિપલ હાણાપીઠમાં રહેતા અદાજી બસવાજીએ પોતાના સસરા કેશાજી ગલાજીએ, પોતાની પત્ની ચંપાને સુવાવડ કરવા માટે પિયર તેડી જઈ સવાજી વાઘાજી સાથે પરણાવી દેવાની ફરીઆદ કરતાં પરણાવનાર અને પરણનારને સજા થઈ.

*

જામજોધપુરમાં એક લુહાણા ગૃહસ્થની તેર વર્ષની કન્યાને પરણવા સાઠેક વર્ષના વરરાજા જાન સાથે આવી પહોંચતાં યુવકોના વિરોધથી લગ્ન અટકી પડયાં ને વરરાજા પાછા ગયા.

*

હિંદી રાષ્ટ્રીય મહિલા સમિતિના બે સભ્યોને પ્રધાન ત્રિપુટીએ મુલાકાતે નિમંત્ર્યા.

આઝાદ હિંદ ફોજના બાકીના માણસોને છોડી મૂકવા ને કેસો પાછા ખેંચી લેવા મહાત્મા ગાંધીજીએ શ્રી. મીરાંબહેન મારફત સર સેનાપતિને સંદેશો મોકલ્યો.

*

શ્રીમતી અમ્મુ સ્વામીનાથનને અમેરિકા ખાતેની હિંદી દુકાળ સમિતિએ અમેરિકાનો પ્રવાસ કરવા નિમંત્રણ આપ્યું છે.

*

કલકત્તાની મારવાડી રાહત સમિતિએ બાંકુરા જીલ્લામાં કાપડની તંગીને લીધે કેટલીક ઉમ્મર લાયક છોકરીઓને નગ્ન રહેવું પડતું હોવાનું જાહેર કર્યું.

*

અમદાવાદમાં રાયપુર દરવાજા બહાર રહેતા શ્રી. ગુલઝારીલાલ રામચરણ નામના મધ્યપ્રાંતના બ્રાહ્મણે શાહપુરમાં રહેતી વિધવા બાઈ રામદુલારી સાથે હિંદીવિધિ પ્રમાણે પુનર્લગ્ન કર્યું.

*

નડિયાદની (વડોદરા રાજ્ય) ના રહીશ ને સમાજ સુધારક ડૉ. શંકરલાલ કવિના (કાવ્ય-ભૂષણ) પુત્રી કુમારી કલાદેવી (ઔદીચ્ય સહસ્ત્ર બ્રાહ્મણ) એ મુંબઈમાં શ્રી. મહિપતરામ કે. ભટ્ટ. બી. એ. (મોઢ ચાતુર્વેદી બ્રાહ્મણ) સાથે આંતર જ્ઞાતિય લગ્ન કર્યું.

વિઠલગઢના કુમારી શ્રી. જયશ્રીબહેન ખાસગીવાળાએ શીવણમાં લંડન ડીપ્લોમા મેળવ્યો.

*

નટવરનગરના સ્વ. દરબારશ્રી ભોજવાળાના રાણીસાહેબનું અવસાન થયું.

*

ભૂગર્ભમાં રહેલા શ્રી. લીલાવતી ગોરધનદાસ પાટીલ સામેનું વારંટ રદ થયું છે.

*

પાટણના મિ. કર્નલ લક્ષ્મીશંકર જોષી B. S. C. B. T. સાથે કાનપુરના (યુ. પી.)ના પંડિત નંદકિશોર ગુજરાતીનાં પુત્રી કુ. લીલાદેવીએ આંતર પ્રાંતિય લગ્ન કર્યાં. કુ. લીલાદેવી જન્મથી હિંદી ભાષા શીખેલાં, પણ થોડાજ દિવસમાં તેઓ ગુજરાતી શીખી ગયાં છે.

*

શ્રી. હંસાબહેન મહેતા સાથી રાષ્ટ્રસંસ્થાના સ્ત્રીઓના દરજ્જા અંગેના સબકમીશનમાં હિંદના પ્રતિનિધિ તરીકે હાજરી આપવા ન્યુયોર્ક ગયાં.

*

શ્રી. ઈન્દુમતી શેઠ મુંબઈ ધારાસભામાં પાર્લામેન્ટરી સેક્રેટરી તરીકે નીમાયાં.

*

શ્રી. જ્યોત્સનાબહેન શુક્લ સુરત જીલ્લા સ્કુલબોર્ડમાં ઉપપ્રમુખ તરીકે ચુંટાયાં.

મુંબઈના ભાટીયા ગૃહસ્થ શ્રી. મથુરદાસ ખીમજી આસરના પુત્રી કુ. કૃષ્ણાકુમારીએ રાજગુરૂ (શ્રી ગૌડ બ્રાહ્મણ) શ્રી. ઇન્દુકુમાર દેવેન્દ્રરાય રામશંકર પાઠક બી.એ. સાથે આંતર જ્ઞાતિય લગ્ન આર્ય સમાજ હોલમાં કર્યાં.

*

સુરતના કવિ શ્રી. ઈન્દ્ર પાઠક (બ્રાહ્મણ) બી. એ. એ દરજી જ્ઞાતીની મેટ્રીકમાં ભણતી કુ. ભદ્રા જરીવાળા સાથે આંતર જ્ઞાતિય લગ્ન કર્યાં.

*

વડોદરાના મહારાણી શ્રી. શાન્તાદેવી ગાયકવાડને ના. મહારાજાની ગેરહાજરીમાં રાજવહિવટ ચલાવવાની સત્તા સુપ્રત થઈ.

*

કરાંચી મ્યુ. કોરપોરેશનની ચુંટણી અંગે શ્રીમતી લાલવાણી ભૂખમરાના ઉપવાસ પર ઉતરેલાં તે તેમણે છોડી દીધાછે

*

મુંબઈમાં અબ્દુલરહેમાન નુરમહમદ નામના મુસલમાનને તેની પત્ની જૈનુબાઈએ પોતાનો પતિ બીજી સ્ત્રીના પ્રેમમાં પડ્યો હોવાના શક ઉપરથી પથારીમાં તેને સળગાવી દઈ પોતાના સંતાન સાથે ચાલી ગઈ હોવાથી પોલીસ તેની તપાસ કરે છે.

*

અમદાવાદ સાંકડી શેરીમાં રહેતા યુવાને પોતાની પત્ની હયાત છતાં પોતાની માસી (સાવકી માતાની બહેન) સાથે લગ્ન કર્યાં.

*

અમદાવાદની એક જાણીતા ગૃહસ્થ કુટુંબની કન્યા ઇન્ટર સાઈન્સની પરીક્ષા આપવા મુંબઈ ગયેલાં ત્યાંથી કોઈ ખોજા યુવાન સાથે ચાલ્યા ગયાની વાત બહાર આવી છે.

*

મહાત્મા ગાંધીજીની સેવામાં રહેતા ડૉ. સુશીલા નાયર અમેરિકાથી હમણાંજ મેકેનીકલ એન્જીનીયરની ડીગ્રી મેળવી પાછા આવેલા શ્રી. કાકા કાલેલકરના પુત્ર શ્રી. બાલકૃષ્ણ દત્તાત્રય કાલેલકર સાથે લગ્ન કરવાનાં છે.

*

ચીખલી તાલુકામાં ગલીઆધરા ગામના એક મોચીની દીકરીનું અપહરણ કરવાની એક દંપતી સામે ફરીઆદ થઈ છે.

*

હિંદ સરકારના સોલીસીટર સર ધીરેન્દ્ર મિત્રના પુત્રી કુ. લતિકા મિત્ર દિલ્હી વિદ્યાપીઠના કાયદાના લેકચરર નીમાયાં.

*

હિંદ ખોરાક ખાતાના પ્રધાન સર જે. પી. શ્રીવાસ્તવનાં પુત્રીએ શ્રી. મીનુ મસાણી સાથે લગ્ન કર્યાં.

*

સેકં. કર્નલ પી. કે. સહગલનો વિવાહ શીયાળકોટની એક યુવતી સાથે થયો છે, અને તેમના પાછા ફરવાની રાહ તે યુવતી જોતી હતી. તે વિવાહ તોડી નાખી તેઓ કર્નલ લક્ષ્મી સાથે લગ્ન કરવાના છે. કર્નલ લક્ષ્મીનું આ ત્રીજું લગ્ન છે.

*

બીદડાની ગરાસીણીઓએ 'પોતે ગરાસીયાને નહિં પણ ગરાસને પરણીને આવી છે', એમ કહી તેમના પતિઓએ વેચી નાખેલ ગરાસ પોતાને કબજે સોંપવા, રાજ્ય સામે સત્યાગ્રહ કરી પાયામાં પૂરાવા રાજ્યને હાકલ કરી છે.

*

સીંધ હૈદ્રાબાદમાં આગીલ કોમમાં એક હયાત પત્ની છતાં બીજી પત્ની કરવાના કિસ્સાઓ એટલા બધા વધી પડ્યા છે કે જ્ઞાતિએ તે અટકાવવા ધારો ઘડવાનું નક્કી કર્યું છે અને એક હિંદુ ધારાસભ્યને તે કામ સુપ્રત કર્યું છે.

*

વડોદરા રાજ્યની સ્ત્રીઓએ વિશાળ મતાધિકારની રાજ્ય પાસે માગણી કરી છે.

*

અમદાવાદના બ્રાહ્મણ કુ. ઇન્દુમતી મહેતાએ દાહોદના વણીક શ્રી. રસીકકાન્ત એ. શાહ સાથે આંતરજ્ઞાતિય લગ્ન કર્યાં છે.

અમદાવાદ લાલશંકર મહિલાં પાઠશાળાને દર વર્ષે આવતી ત્રણેક હજાર રૂપીઆની ખોટ પૂરી કરવા માટે, 'ગુજરાત સાહિત્ય સભા'ના મંત્રી શ્રી. ધીરજલાલ ધનજીભાઇ શાહે દશ વર્ષની એક યોજના રજૂ કરેલી. સામાન્ય સભાએ એ યોજના મંજૂર કરી છે; અને શ્રી. ધીરજલાલ ધ. શાહ, શ્રી. ઇન્દુમતીબ્હેન મહેતા અને શ્રી. મોહનલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહે આ માટે સારી રકમ એકત્ર કર્યાના સમાચાર મળે છે. આ સંસ્થાના દશ વર્ષ સુધી વાર્ષિક રૂા. ૧૦, ૨૫, ૫૦, ને ૧૦૦ આપી આજીવન સભ્ય થઈ શકાય છે.

*

શ્રીમતી રાધાબાઈ સુબ્બાયન મદ્રાસની રાજસભાની પેટા ચુંટણીમાં વિજયી બન્યાં.

*

વલસાડ રેલ્વે કોલોનીમાં કોળી જ્ઞાતીની એક નાની બાળા ઉપર બળાત્કાર ગુજરવા માટે જેમ્સ અર્જુન નામના રસોઇએ પ્રયત્ન કરતાં તેને એ માસની સજા થઇ.

*

બર્માંઝ મહિલા જાગૃતિ ચળવળનાં આગેવાન બર્માઝ કુમારી ક્રિન ક્રિન ગ્યે દિલ્હીમાં મહાત્મા ગાંધીજીને મળ્યાં.

બાળલગ્નના કાયદાની સજામાંથી બચવા માટે આફવા ગામના જેરામ નરસિંહે પોતાંના ૧૬ વર્ષના પુત્રના લગ્નમાં કાંઇ વિધિ કર્યા વિના વરકન્યાએ સામસામા ફુલહાર પહેરાવીને લગ્ન પતાવ્યાં.

*

વડોદરા રાજ્યના સીપોર ગામમાંથી ગુમ થયેલ વિધવાએ પોલીસ ખાતાના એક માણસ જોડે પુનર્લગ્ન કર્યાના સમાચાર બહાર આવ્યા છે.

*

ખેરડા ગામની બાર વર્ષની હરિજનબાળા ઉપર બે બીજાએ બળાત્કાર કરવાથી બાળાની દુઃખદ હાલત થતાં તેને હૉસ્પીટલમાં લઈ જવામાં આવી છે. બળાત્કાર કરનારા નાસી ગયા છે.

*

દિલ્હીમાં નભા સ્ટેટના મહારાણી અને કુંવરીઓ મહાત્મા ગાંધીજીના દર્શને હરિજન વાસમાં ગયાં હતાં. તેમની સાથે શ્રી. સરોજિની નાયડુ પણ હતાં.

*

રાજકોટ મહિલા વિદ્યાલય સ્થાપવા માટે રૂપીઆ પંચાસ હજાર જાણીતા વેપારી શામજી વેલજી વીરાણીની યાદગીરી માટે તેમના પુત્રોએ દાન આપ્યું.

અખિલ ભારત મહિલા પરિષદની મહારાષ્ટ્ર શાખાએ કાર્યકરો માટે તાલીમ વર્ગ તા. ૫-૬-૪૬થી એક અઠવાડીયા માટે યોજ્યો છે.

*

વડોદરા સ્ત્રી સમાજે શ્રી. જયવતી દેસાઇનો માનનીય સભ્ય તરીકે સ્વીકાર કર્યો છે અને આ વર્ષના પ્રમુખ તરીકે શ્રી. ગજરાબ્હેન દેસાઇને ચૂંટ્યાં છે.

*

વિમાની પ્રવાસીઓનો સંભાળ લેનાર પચીસ છોકરીઓની ટુકડીને એ કાર્યની તાલીમ આપવા અમેરિકાથી કુમારી જેનેલ મુટસ મુંબાઇ આવી પહોંચ્યાં છે.

*

આણંદ તાલુકાના અડાસી ગામમાં વીશ વર્ષની કુંમાર યુવતીનું શબ કુવામાંથી મળ્યું.

*

પાટણમાં જીવતી ડાકણ હોવાનું ગણાતી એક કણબી સ્ત્રીની પોલીસે ધરપકડ કરી.

*

ત્રાવણકોરમાં કર્નલ લક્ષ્મીના પ્રમુખપદે આસાદ હિન્દ પરિષદ મળી હતી.

*

ઉદેપુર રાજ્યના નોકરોએ, પાડેલી હડતાળમાં સાથ આપવા સ્ત્રીઓએ પણ તૈયારી કરી હતી.

પ્રકાશક મનુભાઈ વલ્લભભાઈ લેખાણી : સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ : પાચકુવા અમદાવાદ
મુદ્રક : મણિલાલ કલ્યાણદાસ પટેલ, સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, પાચકુવા દરવાજા બહાર, અમદાવાદ.

છુટક નકલ બાર આના

આઝાદીના ઉત્કટ લડવૈયાઓની

બે જીવનગાથાઓ

સુભાષબાબુ ઝીંદાબાદ

શૌર્યમાં ભીષ્મપિતામહની અને સાહસમાં મહાન ભગીરથની યાદ તાજી કરતા આપણા મહાન નેતાજી, આપણા ભૂતપૂર્વ રાષ્ટ્રપતિ, આઝાદ હિંદ હકુમતના પ્રણેતા, આઝાદ હિંદ ફોજના સરસેનાપતિ શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝની વિવેચનાથી ભરપૂર જીવનગાથા. આ વર્ષનો રણજીતરામ સુવર્ણચંદ્રક પ્રાપ્ત કરનાર મશહૂર લેખક શ્રી. ગુણવંતરાય આચાર્યની પ્રાણવાન શૈલીએ રચાયેલ આ કથા અદ્ભુત છે.

ાંસી-રાણી ઝીંદાબાદ

હિંદુસ્થાનની આઝાદીની કાજે, મા-ભોમની મુક્તિ કાજે સર્વસ્વ અર્પણ કરનાર મહારાણી લક્ષ્મીબાઇ-અને એમને પગલે ચાલી આઝાદીના જંગમાં ઝૂઝનાર લેફ્ટેનન્ટ કર્નલ લક્ષ્મી અને અન્ય સ્ત્રી-સિપાહીઓની શૌર્ય-ત્યાગ ભરી કથા. ભારતની આ પુત્રીઓએ એક નવો જ ઇતિહાસ રચ્યો છે-જે સૈકાઓ સુધી પ્રત્યેક સ્ત્રીને પ્રેરણા પાશે. બંને આઝાદી પરસ્ત નારીઓના રસમય, જીવનથી ભરપૂર ગ્રંથ.

સૌ. શાન્તા

કિંમત

સૌજન્ય

ંદર ચિત્રો સાથે ટૂંક સમયમાં પ્રગટ થશે !

ઝવેરીવા

સ્ત્રી-જીવન

અખંડ સૌભાગ્ય

સાતમું: ૭ | સંપાદક : મનુભાઈ જોધાણી | અષાઢ ૨૦૦૨

નવમો | | જુલાઈ ૧૯૪૬

તાતાનું ખાનદાન

ફુવોની દિલરજન સુવાસ ન ૫

ફૂલોની દિલરજન સુવાસ એ હિન્દની લોકપ્રિય વસ્તુઓ માટે ઉચિત વર્ણન ગણી શકાય

ઈ સ ૧૯૧૭ની સાલમા કોચિન રાજ્યની રાજધાનીનું મથક એર્ણાકુલમ નામના નાના શહેરમા હાથીઓએ ૨૬ એકર જેટલી જમીન ઉપર ઉભેલી નાળીએરીના વૃક્ષોની ઘ ટી ઝાડીને સાફ કરી અને ત્યાર બાદ બે વર્ષમા એ જગ્યાએ, પાછળ આવેલા મનોરમ્ય અને શાન્ત જળ પ્રદેશના નૈસર્ગિક સૌન્દર્યને આડા આવ્યા વગર અને સૌથી ઉત્તમ પ્રકારના યાન્ત્રિક સાધનો વડે સુસજ્જિત થયેલી એક છેલ્લામા છેલ્લી ઢબની ફેક્ટરી અસ્તિત્વમા આવી આ ૨૭ વર્ષ અગાઉની વાત છે ૨૦ વર્ષ બાદ મુંબઈમાં શીવરીના વેરાન મેદાન ઉપર આવીજ જાતનુ કાઈક કામકાજ શરૂ થયુ પણ અહિંઆ ફેક્ટરી ઊભી કરવા માટે હાથીઓની જગ્યાએ આધુનિક યન્ત્રોનો ઉપયોગ કરવામા આવ્યો

આજે હિન્દમા એકદરે વપરાતા સાબુના જથ્થાનો ૨૦ ટકા જેટલા ભાગનો '૫૦૧' અને હમામ સાબુનો જથ્થો આ બે ફેક્ટરીઓ ભેગી મળીને ઉત્પન્ન કરે છે

હિન્દમા સાબુના બદલામા વપરાતી ઘણી વસ્તુઓ છે પણ સસ્તા ભાવે મળતા સારા સાબુઓની સગવડ આગળ, આજે આ બધી વસ્તુઓ જલ્દીથી માર્ગ આપતી જાય છે

આ હારમાળાને કાપી લો અને ટામ્કો સ્ક્રેપ બુકમા એકઠી કરો

> આ હારમાળાનો આ ભાગ
> કાપી લો અને તેને ટામ્કો
> સ્ક્રેપ બુકમાં રાખી મૂકો

ધી તાતા ઑઈલ મીલ્સ કું. લી૰ તરફથી પ્રકાશિત

ટૉમકો સેલ્સ ડીપાર્ટમેન્ટ

લાલ દરવાજા, અમદાવાદ

માત્ર માગણી કરવાથી આઝાદી
મળતી નથી—આઝાદીનું દાન
તો કોઈ જ દેશે નહિ.

આઝાદીને તો જીતવી
જોઈએ—વિજેતાના હાથમાંથી
ઝૂંટવી લેવી જોઈએ.

આવો સંદેશ
આપે છે

રણજીત ની

રજપૂતાણી

વીણા, જયરાજ, બીપીન ગુપ્તા, ગુલામ મહમદ,

દિગ્દર્શક : અસ્પી [અજીત પ્રકાશન]

૧૫ મું અઠવાડીયું.

રોયલ ઓપેરા હાઉસ

શૉ : ૪, ૭, ૧૦ વાગ્યે.   મેટીની : રવિ, તહેવારે ૧-૧૫

એડવાન્સ બુકીંગ—૯॥ થી ૧૨॥, ૩ થી ૬॥

દાંત સ્મિત અને સૌન્દર્ય માટે
સનટોન
ગૌરવ લે છે.

આ માસિક સાથે પદ્મિની માસિક જોડી દેવામાં આવ્યું છે.

સ્ત્રી–જીવન

સંપાદક

મનુભાઇ જોધાણી

વર્ષ ૭ મું — અંક નવમો

જુલાઇ ૧૯૪૬ — અષાડ ૨૦૦૨

અનુક્રમ.

સ્ત્રી–જીવન કાર્યાલય

ઝવેરીવાડ : અમદાવાદ

વર્ષ સાતમું : અષાડ ૨૦૦૨ : જુલાઈ ૧૯૪૬ : અંક નવમો

મૌનવાણી

ધૂમકેતુ

સૂતેલું પરોઢ જાગે તેમ એ આળસ મરડીને બેઠી થઈ. એનાં અંગઉપાંગ લાલિત્ય વડે સોહી રહ્યાં. લહેર લેતું યૌવન હોય તેમ શરીર શોભી ઉઠયું. દેહ આખી સુંદરતાથી છપાઈ ગઈ. આકાશમાંથી તારા ખરે તેમ તેના કેશ-કલાપમાંથી ફૂલ ખરવા માંડયાં.

—પણ એ ન તો કોઈ સુંદરી હતી, ન મુગ્ધા હતી, ન કિશોરી કે યૌવના હતી—દેહ સમસ્તમાં સૂતેલી કવિની મૌનવાણી હતી. કુમળા પ્રભાતની માફક આજે એ જાગી હતી; આભૂષણોથી શણગારાએલા દેહની માફક રૂપ લેતી હતી; લાવણ્યમૂર્તિની માફક રેખાંકિત થતી હતી.

*

પથ્થકરણ કરીને જીવન જીવવા ઇચ્છનાર દરેકમાં વિરોધાભાસ દેખાશે: આજે એ જે કહેતો હશે તેનાથી કાલે ઉલટું જ કહેશે અને છતાં એના એ બન્ને વચનમાં એકવાકયતા જ હશે.

*

મહાન થનારને માટે મહત્તાની ટોચ કદાચ આ પરિસ્થિતિમાં રહી છે: સિદ્ધાંતની ખાતર એકાકી બની જવામાં; પોતાની શ્રદ્ધામાં એકવાર ફરી એકલા પડી જવામાં.

આદર્શ સ્ત્રી

સદાચરણી સ્ત્રી ક્યાં મળે ? કેમ કે, તેનું મૂલ ઝળહળતાં રત્નોથીયે અદકું છે. તેના પતિના દિલમાં તેના પર પૂરો ભરોસો છે, અને તેથી તેને કોઈ જાતની ખોટ ભોગવવી પડતી નથી. તે તેના પતિનું આખી જિંદગી સુધી ભલું કરે છે, કદી બૂરું કરતી નથી.

તે શણ ને ઊન ઢુંઢી કાઢે છે, અને પોતાને હાથે ખુશીથી બન્ને કાંતે છે.તે દરિયો ખેડનારા વેપારી વહાણની માફક દૂર દૂરથી ઘરને માટે અનાજ લાવે છે. અંધારે અંધારે મળસ્કે ઊઠી તે પોતાના કુટુંબને માટે ખાવાનું તૈયાર કરે છે અને છોડીઓને પોતપોતાનું કામ સોંપે છે.

એકાદ ખેતર જોઈ, ગણુંતરી કરી તે ખરીદે છે; પોતાને હાથે તેમાં દ્રાક્ષના વેલા રોપે છે. તેનું શરીર સશક્ત છે, તેના હાથ મજબૂત છે અને કમર કસીને તે મજૂરી કરે છે. પોતે નિપજાવેલો માલ ફાયદો કરે, એવી તે કાળજી રાખે છે. રાતે યે તેના ઘરમાંનો દીવો બળે છે, ને રેંટિયો કાંતે છે.

ગરીબોને માટે તે પોતાનો હાથ લંબાવે છે, અને ખરે જ, ગરજવાનની પાસે દોડી જાય છે; ને તેમને મદદ કરે છે. તેના ઘરને બરફના તોફાનથી ડરવાનું નથી, કેમકે તેનાં ઘરનાં સૌને તેણે રાતા ઊનના વસ્ત્રોમાં સજેલાં છે. પોતાને હાથે તે ભાતભાતની શેતરંજી વણે છે ને ગાલીચા ગૂંથે છે. તેના વસ્ત્રો સરસ શણનાં ને મજાના રાતા રંગવાળાં છે.

મુલકના વડીલોની સભામાં બેસનારો તેનો પતિ ચારે કોર પંકાયલો છે. તે શણનાં કપડાં બનાવે છે ને વેચે છે, અને કેડે બાંધવાના પટા તૈયાર કરી વેપારીઓને આપે છે. બળ અને ગૌરવ તેનાં વસ્ત્રો છે, અને ભાવિની સામે તે હસતે મોંએ ખડી રહે છે. તેના મોંમાંથી ડહાપણ ઝરે છે, તેની જીભને ટેરવેથી કરુણાનું અમૃત છૂટે છે. પોતાના ઘરખટલાની તે ઘટતી કાળજી રાખે છે, અને આળસનું અન્ન કદી ખાતી નથી.

તે પાસે આવતાં, તેનાં બાળકો ઊભાં થાય છે અને તેને કહે છે કે, 'મા ! તારા પર ઈશ્વરની રહેમ છે.' તેનો પતિ પણ તેનો આદર રાખે છે ને કહે છે : 'અનેક દીકરીઓએ પોતાના પિયરનું કુળ ઉજાળ્યું છે, પણ તે સૌમાં તારો જોટો નથી.' માણસની મહોબતની લાગણીનું ઠેકાણું નથી. તે ગમે ત્યારે ફરી જાય છે. કેમકે શરીરનું રૂપ મિથ્યા છે; પણ ઈશ્વરથી ડરીને ચાલનારી સ્ત્રીને સૌ વખાણે છે. તેને તેનાં પોતાનાં નિપજાવેલાં ફળની ભેટ આપો; કેમ કે, તેનાં પોતાનાં કામોથી જ તે ચાર લોકમાં પંકાશે.

—અમૃતકુંવર

(હરિજન બંધુમાંથી)

ઢોળાતું ધન

લેખક :

શ્રી. જયભિખ્ખુ,

દરબારની દેવડીએ જુવાનીથી બુઢાપાના આખરી કદમ સુધી દરવાની માટે બેસતો જમાદાર અનવર, એની ધોળી દાઢી ને એથી ય વધુ એની પાક દાનત માટે પ્રખ્યાત હતો. રાતના ઘૂવડના બોલ સાથે ઘૂઘવાટા કરનારો, ચીબરી—શ્વાનીની નકલ કરનારો, શિયાળ અને ચોરની વાણી વચ્ચેનો ભેદ પારખનારો જમાદાર અનવર રાતનો—એ રાતનો બેતાજ બાદશાહ હતો.

દિવસે એ કંઈક સંકોચાયેલો લાગતો. એની આંખો સુસ્ત ને અર્ધ–ઊંઘતી લાગતી. ગુજરાતીમિશ્રિત ઉર્દૂ ભાષામાં બે વાક્ય બોલતાંય એ શરમાઈ જતો, પણ રાત પડતી ને એના કલેવરમાં જાણે કંઈક નવો સળવળાટ થતો. દરબારની દેવડી સામેના પીપળાના ઝાડ સાથે એ સ્પર્ધા કરતો ઊંચો, સ્વસ્થ ને નિશ્ચલ લાગતો. સૂરજ આથમતો ને એની સુસ્ત આંખોમાં દશે દિશાને આવરી લેતી રોશની ફૂટતી. એનો બુલંદ હોંકારો રાતના શાંત વાતાવરણ સોંસરવો વહી આવતો.

અનવર એકલો હતો.

કારણકે એનો દેશ દૂર દૂર હતો. એનાં બીબી-બચ્ચાં માઇલોનો છેટે વસતાં હતાં. એની જાતિના કાનૂન મુજબ એક દેશી ઓરત એ લાવેલો, પણ અનવરની જુવાની એ ઝીલી ન શકી. રાતની રાણીના ફૂલની જેમ થોડાએક દિવસોમાં એ ચીમળાઈ ગઈ. અનવરે ત્યારથી દેશી ઓરત ન કરવાનો નિર્ણય કરેલો. બાર મહિને કે દોઢ વર્ષે એકાદ માસની છુટી લઇ એ પોતાને વતન જઈ આવતો.

આ પરદેશમાં એના સંગાથી હતા કેવળ ત્રણ જણ: એનો જૂનો જર્જરિત મુરાદાબાદી ઊનનો લાંબો ઓવરકોટ, એની લાંબી નાળચાવાળી જૂની બાબાઆદમ બંદૂક, ને દેવડીની બાજુમાં ત્રણ પથ્થરની બનાવેલ ચૂલ પર પડી રહેતી ચા બનાવવાની કાળીમેશ કીટલી.

જમાદર અનવરને નામે ન જાણે કંઈ કંઈ વાતો ચાલતી, એ હોય ત્યારે ગામલોક નિરાંતે ઊંઘતું. માતાની હૂંફમાં જેમ બાળક ઊંઘે તેમ અનવરની હૂંફે આખું ગામ નિરાંતના શ્વાસ લેતું. ચોરચખાર એનાથી ડરી ડરીને ચાલતા. ડામીસો પણ એને માન આપતા.

જમાદાર ઓછું બોલનાર હતા. મહિને દેશમાં એકાદ મનીઓર્ડર કરવું હોય ત્યારે અંગ્રેજીમાં લખાવવા અમારી પાસે આવે. કોઈક વાર બીબીબચ્ચાંના સમાચાર મેળવવા, તાર લખાવવા કે તાર વંચાવવા આવે. અસહકારની ચળવળ વેળા પેશાવર તરફના ને સરહદના સમાચાર જાણવા અમારી પાસે આવે.

સ્વસ્થતા–ખડતલતાની ગૌરવભરી આ જમાદારની મૂર્તિ તરફ અમને સ્વાભાવિક માન હતું. એની લાલ આંખોમાં પણ કેવી નમણાઈ હતી! કોઈકવાર દાઢી પર પંપાળીને એ બોલતો ત્યારે જાણે ભીષ્મ પિતામહની યાદ જાગી જતી.

ચાલ !' રાત ત્યાં ગુજારજે !' મારી અજાયબી વચ્ચે એ હિંમતથી મારી ઓરડીએ આવી. મેં એક ખાટલો અંદર બિછાવી દીધો, નાનો દીવો પેટાવી આપ્યો ને એની ચકળવકળ આંખો સાથે આંખ ન મિલાવતાં ઝડપથી બહાર નીકળી ગયો. એને કમાડ બંધ કરીને સૂઈ જવા કહ્યું.

'રાત તો વધતી જતી હતી. મારા જ ઘરમાં, મારા જ માળામાં એક સુંદર પારેવું સોનાથી ને સૂરતથી લદબદ થયેલું પડયું હતું. આટલું સોનું આખી જિંદગીની દોલત બની જાય ! આ ખૂબસૂરતી આખી જુવાનીની એનમૂન યાદ બની જાય. જેમ હરએક ઇન્સાનના નસીબમાં તાલેવંતી હોતી નથી; એમ હસીન સુંદરી પણ પોતાના ભાગ્યની નિશાની છે. એકાંત રાતમાં આકાશના સિતારાઓ પણ જાણે મને શેતાન બનવા સંકેત કરી રહ્યા હતા. પણ મને એક જ ખ્યાલ હતોઃ હું સિપાહી બચ્ચો. મારી જિંદગી જ દુનિયાની દોલત ને દુનિયાવાલોની રક્ષા માટે નિર્માણ થયેલી. પચીસ રૂપિયાનો એક સિપાહી એક તાલેવરથી કે એક રાજાથી પણ વધુ માનને લાયક—અગર એ સાચો સિપાહી છે તો !

'અજબ અજબ તરંગોમાં ડૂબતો હું ઓરડીની પરશાળમાં બંદૂકને ટેકે વિચાર-વમળમાં ઊંડો ઊતરી ગયો, ત્યાં એકાએક ચૂડીઓનો મધુર અવાજ મારે કાને અથડાયો. સસલાના અવાજથી ફફડી ઊઠનારા મારા કાનમાં સળવળાટ થયો. હું જાગી ગયો. જોઉં છું તો સ્વર્ગની પરી જેવી જુવાન ઓરત મારી સામે ઊભી છે. એનો સાળુ માથા પરથી ખસી ગયો છે, તે એની છાતી ધમણુ પેઠે મસ્ત બની ઊછળી રહી છે. આંખોમાં તો ખંજરોનો નાચ આરંભાયો છે. વસલભરી એ નાજનીન ! વસલભરી એ રાત ને વસ્લના ખ્વાબમાં ઝૂલતી મારી જુવાની !

'જમાદારજી ! મીઠી રીતે બોલતી કે નજીક સરી.

હું ઊભો થઈ ગયો. એનો સુગંધી શ્વાસ ને પાનનાં બીડાંથી લાલચોળ હોઠ મહેક છોડી રહ્યા હતા. 'જમાદારજી, મને ટાઢ વાય છે.

'બનુસ (કામળો) અંદર છે.'

'એનાથી ટાઢ રોકાતી નથી, મને વધારે હુંફની જરૂર છે.' ને એ સ્વર્ગની પરીએ હાર લાંબા હાથ કર્યો. એ વીંટળાઈ વળવા માગતી હતી. હું દૂર ખસી ગયો.

'ઓરત ! નાપાક ઓરત !' અને મેં બંદૂકનું સંગીન વચ્ચે ધર્યું. 'બેશરમ ઓરત! ખાનદાનીની કંઈ પરવા નથી !'

'જમાદારજી, તક જાય છે. ખાનદાની છાંડીને આવી છું, એટલે તો કહું છું. એક કલાક સુધી જાળિયામાંથી તમારા ચહેરા તરફ, તનારી ખાનદાની તરફ જોઈને મારી ખાનદાનીએ નિર્ણય કર્યો છે. જમાદાર, સાચા બોલ કહું છું, ભરોસો પડે તો માનજો. એક સોનીની હું પત્ની છું. કંઈ કંઈ આશાઓ સાથે એને પરણેલી; પણ મને પહેલી જ રાતે ખબર પડી કે એની પાસે મને શણગારવા પૈસા છે, પણ મને સંતોષ આપવા પુરુષાતન નથી. એને તો સમાજમાં ઊજળા દેખાવું હતું. એક સંતાનની ખેવના હતી. એણે મને સમજાવી—ફોસલાવી પોતાના એક વિશ્વાસુ નોકર પાસે મોકલી. એ નોકરથી મને સંતાન થયું —પણ થતાંની સાથે એણે મારી પાસેથી એ આંચકી લીધું. છતાં સંતાને હું વાંઝણી જ રહી. અને પછી તો પેલા નોકરને પણ રજા આપી, ને મને સતી સીતા થવા આજ્ઞા કરી.

'મેં પણ કોશીશ તો કરી, પણ મારા જોબને અનેકને ખેંચ્યા. એક વાર મર્યાદા છાંડી, એને માટે મર્યાદા જાળવવી મુશ્કેલ છે. હું બધા ભમરાઓ વચ્ચે ભૂલી પડી. એક

આશક મને મળ્યો; એ જુગારી હતો, પણ જબરો છેલછબીલો. ઓરતને ખુશ કરવાની કળા એનામાં હતી. એને ખુશ કરવા ખાતર મેં ઘર છોડ્યું; અહીં મને મળવાનો એણે વાયદો આપ્યો હતો, પણ ન જાણે એ ક્યાંય અલોપ થઈ ગયો. કદાચ મારાથી ધરાઈ ગયો હશે. જમાદારજી, તમે મળ્યા, તમને જોયા, અને મને લાગ્યું કે તમારા જેવો ભરથાર મળે તો સુખી થાઉં! જમાદારજી, દુનિયાની ખૂબસૂરત ઓરતોમાં મારો નંબર ઊંચો છે! ચાલો, તમે ને હું તમારા દેશમાં ચાલ્યાં જઈએ......'

હું કંઈ જવાબ ન આપી શક્યો. એણે આગળ ચલાવ્યું:

'અમારા સમાજમાં આ નવું નથી. રોજ રોજ કેટલીય યુવતીઓ અલોપ થઈ જાય છે. કોઈ વૃદ્ધ પતિને વેઠવા કરતાં ભિખારી જુવાનને વધુ પસંદ કરે છે, કોઈ ઘરનાત્રાસ સહેવા કરતાં સ્વતંત્ર જીવન માણવા ઇચ્છે છે. કેટલીકને પતિના સીતમ ખાઈ જાય છે, ને જ્યારે કૂવો એને ગમતો નથી; જીવવાની મમતા જ્યારે એ છોડી શકતી નથી, ત્યારે જે હિંમતવાન પહેલો મળે તેની સાથે ચાલી જાય છે. ચાલી જનારી બધી સુખી થાય છે, તેમ પણ નથી; પણ સુખની શોધમાં એ નિર્બળ નારી હવાતિયાં નાંખે છે. કેટલીય મારા જેવી સ્ત્રીઓએ ઘણાનાં દૂરદૂરનાં પરગામનાં, પરદેશીનાં ઘર શણગાર્યાં છે.'

'બાઈ, જે હો તે હો. મારે એ કાંઇ સાંભળવું નથી. દુનિયાનો કાજી હું નથી. હજી પણ પાછી જા!'

'જમાદારજી, અમારા સમાજને તમે જાણતા નથી. જે દરવાજે હું બહાર નીકળી એ દરવાજો મારા માટે સદાને માટે બંધ થઈ ગયો. પાછા જવાની વાત હવે કરશો મા. હું પરુષ નથી. પરુષને બધી છૂટ છે: સ્ત્રીને નથી. અમારે ત્યાં સભ્ય સમાજમાં પ્રચલિત કહેવત છે કે સ્ત્રી માટીની લોટી છે ને પુરુષ પિત્તળનો લોટો છે. લોટો ઊટકીને સ્વચ્છ થાય, લોટીને તો ભાંગે જ છૂટકો. તમે ન કહેશો, તો ઈશ્વર જ્યાં લઈ જશે ત્યાં ચાલી જઈશ.'

'પાછી જા, ઓરત! ખુદા તને માફ કરશે.'

'ખુદા માફ કરે એ શક્ય હશે, પણ જેની વચ્ચે મારે જીવન જીવવાનું છે, એ સમાજ મને માફ કરે એ અશક્ય છે. એક સાદા કારણે સ્ત્રીને જીવનભર તજી દેનારા મને માફ કરે? એ લાંછના, એ અપમાન, એ આત્મતિરસ્કારમાં જીવવા કરતાં તો તમારી બંદૂકની ગોળીએ મરવું મીઠું. જમાદારજી, નિર્ણય આપો. જેથી જિંદગી સુધી શોચ ન રહે.'

એક તરફ પાળ તોડીને નાસી છૂટવા માગતું પાણીનું પૂર ને એક બાજુ નાનુ એવું નાવડું! ન જાણે આવા તોફાનમાં સપડાઈ કેટલાંય બાપડાં ક્યાંના ક્યાં જઈ ભટકાય છે. પણ મારું મન મક્કમ હતું. મેં ઓરતને કહ્યું:

'બાઈ, ખુદાએ મને બીબી આપી છે. મારા ભરોસે હજારો માઈલ પર એ પાકદમન બનીને બેઠી છે. હું પારકી ઓરતને અડું તો હું ખુદાનું અપમાન કરું! મારી ઓરતનું અપમાન કરું! હું તો સિપાહી!'

'પછી પસ્તાવો થશે. ફરી એક વાર મારા સામે નજર નાખી લો!'

'ના બહેન! કહો તો બંદૂક ચલાવી દઉં પણ નજર નહીં ચઢાવી શકું. પસ્તાવાની પરવા નથી. હું મારી બીબીને વફાદાર રહ્યો, મારો સિપાઈનો ધર્મ મેં અદા કર્યો, એ જ મારે માટે જિંદગીની મોંઘામોલી યાદદાસ્ત બનશે.'

સ્ત્રી એકદમ અંદર ચાલી ગઈ. હું પણ કમાડ લગાવી દૂર જઈ ઊભો. રાત વીતી ગઈ,

વિશ્વગાન

વણકીધું જે સમજાઈ જાતું,
કે સાનમાં આવી સમાતું,
હોય કાનમાં જાણે કહેવાતું,
કે ધ્યાનમાં ઉતરી જાતું;
આ પરિમલ સમું પમરાતું:
મધુરૂં કોણ ગાતું, કોણ ગાતું?

આ સન્ધ્યારંગે આલેખાતું,
આ સાગરતરંગે વીંટાતું,
આ આભને ઘુમ્મટ ઝીલાતું,
આ ધરતીના પટમાં પથરાતું,
લોક લોકાન્તરોથું લહેરાતું:
મધુર કોણ ગાતું, કોણ ગાતું?

દૂર માનવમાળાએ પ્રકાશે,
અભ્ર-છાયા આકાશે આભાસે,
રહે ગર્જતો સાગર ઉલ્લાસે,
ધીર ગંભીર સુહે આસપાસે,
હૂલાસે હો હૈયાં છલકાતું:
મધુરૂં કોણ ગાતું, કોણ ગાતું?

ઉમેશ કવિ

બીજે દિવસે સવારે બી આવીને મારે પગે પડી. મને કહ્યું:

'જમાદારજી. હું મારા પતિને ઘેર પાછી જાઉં છું.'

'કેમ બહેન?' મને આશ્ચર્ય થયું.

'તમારો ચહેરો જોઈને મને પશ્ચાતાપ થયો છે. હું જાઉં છું. એટલી ખાત્રી રાખજો કે હવે જિંદગીભર પાક થઇને રહીશ. એ જ નામર્દ પતિનું ઘર વસાવીને બેસી રહીશ. સમાજ જેટલા જુલમ કરશે, તેટલા હસતે મુખે વેઠી મારા પાપનું પ્રયશ્ચિત કરીશ. તમે મારા ગુરુ બન્યા, પણ મારી આટલી ભેટ...'

બીએ કંકણુ ઉતાર્યાં, પણ મેં ના પાડી. મહામહેનતે એ રાજી થઈ અને વળતી ગાડીએ પાછી ચાલી ગઈ.

મેં ખૂબ દર્દ ભરી વિદાય આપી.'

જમાદારે પોતાની વાત પૂરી કરતાં છેલ્લે કહ્યું. 'ભાઇ, વોહ જમાના હમારા, ઔર અબકા જમાના યહ! હમારે સિપાહી લોગ અબ સોનાચાંદી તો કયા બેંગનકી (રીંગણાં) ભી ચોરી કરતે હૈં! જમાના તો વહી અચ્છા જિસમેં નેકી ઔર ન્યામત હો. અબકા જમાના તો ભાઈ, કભી તો યે ખયાલ પૈદા કરતા હૈ કિ અબ વો ઇન્સાન હી નહી રહે! મગર, ભાઈ! મેરી બાત તો છોટે મુંહ બડી બાત જૈસી હય: માફ કરના.'

જમાદારજી વિદાય થયા.

પછી તો સંસારમાંથીય એમણે વિદાય લીધી. છતાં ય હજી પણ જ્યારે અમે પેલી દેવડી પાસેથી નીકળી છીએ, પેલા પીંજડાના ઝાડને જોઈએ છીએ, ત્યારે ત્યારે જમાદાર અનવરની પાક યાદ હૃદયને પવિત્ર બનાવે છે. *

---

* વાંકાનેરમાં પ્રગટ થનાર 'પારકા ઘરની લક્ષ્મી માંથી'

બીહાર ધારાસભાના સ્ત્રી-સભ્ય અને મહિલા-પ્રવૃત્તિના પ્રાણ

શ્રીમતી સુંદરીદેવી

સંપાદક
શ્રી પુરૂષોતમ ખીમજી ચૌહાણ
એમ. એલ. એ.

*

અલ્હાબાદના એક દેશભકતના કુટુંબમાં ઇ. સ. ૧૯૧૨માં શ્રી. સુંદરીદેવીનો જન્મ થયેલો. એમના પિતાશ્રી બી. શારદાપ્રસાદ એક તહેસીલદાર હતા, અને સત્તાવીસ વર્ષની ઘણી જ યુવાન વયમાં અવસાન પામ્યા હતા, તેથી પ્રાથમિક કેળવણી અલ્હાબાદમાં જ લીધેલી. એમના ભાઈશ્રી લાલ બહાદુર શાસ્ત્રીની એમના ઉપર ઘણી જ છાયા પડેલી છે. શ્રી લાલ બહાદુરે હિંદી રાષ્ટ્રીયતાની વેદી પર ઘણું ઘણું સહન કરેલું છે. અને અત્યારે તે સંયુક્ત પ્રાંતોની કોંગ્રેસ સરકારના પાર્લામેન્ટરી સેક્રેટરી છે.

ઇ.સ. ૧૯૨૪માં બાર વર્ષની ઉંમરે સુંદરીદેવીનું શ્રી. બી.-શંભુશરણ વર્મા જોડે લગ્ન થયું. એ વર્ષ એમના જીવનમાં એક મહત્ત્વનું વર્ષ લેખી શકાય. એમની કેળવણી એ વર્ષથી બંધ થઇ, પરંતુ શંભુપ્રસાદ એક ઉત્સાહી દેશસેવક હતા ને રાષ્ટ્રસેવાની વેદી પર ગમે તેવું બલિદાન આપતા અચકાતા નહિ. બિહારના રાષ્ટ્રપ્રકરણમાં એમણે લાંબા સમય સુધી ઘણો જ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. દેશરત્ન ડૉકટર રાજેન્દ્રપ્રસાદના એ વિશ્વાસુ મિત્ર હતા. અને અત્યારના બિહારના નાણાં ખાતાના પ્રધાન ઑનરેબલ અનુગ્રહ નારાયણ સિંહાના સાથીદાર હતા. ડૉકટર રાજેન્દ્રપ્રસાદે શંભુપ્રસાદને પોતાની પ્રેક્ટીસ વકીલાત ચાલુ રાખવા સલાહ આપેલી, કેમકે એમની કમાણીમાંથી સારો ભાગ રાષ્ટ્રીય ચળવળને મળ્યા કરતો. ચંપારણ્યના સત્યાગ્રહ વખતે શંભુપ્રસાદે રાજેન્દ્રબાબુ અને અનુગ્રહબાબુને પડખે રહીં મહાત્મા ગાંધીજીને પોતાની સેવાઓ આપેલી. શંભુબાબુના નિવાસસ્થાને જ બધી જ રાજકીય ચર્ચાઓ થતી. ધ્રુવીસન ૧૯૨૭માં મહાત્મા ગાંધીજી તથા બીજા આગેવાન રાષ્ટ્રસેવકો એમને ત્યાં જ ઉતરતા. આમ દેશના આગેવાન કાર્યકર્તાઓ સાથે અંગત પરિચયમાં આવવાથી યુવાન સુંદરીદેવીના દિલમાં પણ રાષ્ટ્રભક્તિની જ્યોત પ્રકટી. એમને ઘેર થતાં રાજકીય વિવેચનોથી એમને એ દિશામાં કેળવણી પણ મળી ને તેમનું એ રીતે રાષ્ટ્રજીવન ઘડાયું.

કમનસીબે એમનું દાંપત્ય જીવન ઘણું જ ટુંકું નીવડયું. ઇ.સ. ૧૯૩૧ની સાલમાં એમના પતિનું દુઃખદ અવસાન થયું. આ આપત્તિથી એમને સખ્ત આઘાત લાગ્યો. અણધારી આપત્તિથી ઊભી થયેલ મુશ્કેલી સામે થવા તે ઘણી જ કાચી-વયનાં હતાં. એમના ભાઇ શ્રી લાલ બહાદુર શાસ્ત્રી એમને અલ્હાબાદ લઇ ગયા અને ત્યાં જણાએ પોતાનું સમગ્ર જીવન દેશને ચરણે ધર્યું. પંડિત્ જવાહરલાલ નહેરૂના કુટુંબીજન તરીકે એમને કામ કરતાં જેમણે જોયાં છે તેમની નજર આગળ અલ્હાબાદના મીઠાંના-સત્યાગ્રહનાં વીરસ્મરણો તરી રહે છે. એવા એક પ્રસંગે સુંદરીદેવીએ હાથમાં છ

મહિનાના નાના બાળકને લઈ શ્રીમતી કમલા નહેરૂ, શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી પંડિત અને બીજા બહેનોની સાથે સિવિલ લાઈન્સમાં સત્યાગ્રહ આદર્યો હતો, અને બ્રીટીશ સામ્રાજ્યના બળને છેક મધ્ય રાત્રિ સુધી એ મહિલાઓએ પડકાર કર્યો હતો. પોલીસ દળે પણ પોતાની એટનથી બને તેટલો ત્રાસ વર્તાવ્યો હતો. આ યુવાન સ્ત્રીઓની સરદારી નીચે હજારો સ્ત્રીઓ રસ્તા પર શાંતિથી બેસી ગઈ હતી. એ દૃશ્ય જોવા જેવું હતું. છેવટે પોલીસને નમતું આપવું પડયું. અને સ્વ. પંડિત મોતીલાલ નહેરૂએ વચ્ચે પડી પોલીસને તેમની ગેરવર્તણુંક માટે સખ્ત ઠપકો આપ્યો હતો. ઇસ્વીસન ૧૯૩૨માં એવા બીજા પ્રસંગે શ્રીમતી કમળા નહેરૂ એકાએક બીમાર પડી ગયાં હતાં ને તેમનું સ્થાન લે એવું કોઇ નહોતું ત્યારે શ્રીમતી સુંદરીદેવીએ સરઘસની સરદારી લીધી હતી ને પોલીસના દમનરાજનો સામનો કર્યો હતો. તે પ્રસંગે તેમની ધરપકડ કરવામાં આવી હતી ને તેમને જેલ પણ મળી હતી.

૧૯૩૨ નાં દમનરાજ પછી દેશભરમાં ઓટ આવી અને સુંદરીદેવીએ એમના ભાઈની સલાહથી અભ્યાસ આરંભ્યો. ત્રણ વર્ષની અંદર તેમણે બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટીની મેટ્રીકની પરીક્ષા ઇસ્વીસન ૧૯૩૮ માં પસાર કરી. તે પછી પટના ટ્રેઈનીંગ સ્કુલમાંથી ટીચીંગ સર્ટીફીકેટ મેળવ્યું. એમણે ઇન્ટરમીજીએટમાં પોતાનો અભ્યાસ આગળ ચાલુ રાખ્યો, પરંતુ ઇસ્વીસન ૧૯૪૨ ની મહાક્રાંતિમાં એ ફરી ઝડપાયાં. જ્યારે દેશના તમામ આગેવાનો જેલમાં પૂરાયાં હતાં, પટનામાં બધે વિષાદનું વાતાવરણ ફેલી વળ્યું હતું, ત્યારે શ્રીમતી સુંદરી દેવીએ હીંમત એકઠી કરી ને સ્ત્રીઓનું એક સરઘસ કાઢ્યું. અગિયારમી ઓગસ્ટને દિવસે તેઓ સરઘસની આગેવાની લઈ પટના સેક્રેટરીએટના દરવાજે જઇ પહોંચ્યાં. ગોરી નોકરશાહીના કાયર અમલદારોએ ગભરાઇને ગોળીબારનો હુકમ આપ્યો. તેને પરિણામે એક વિદ્યાર્થી ત્યાં ને ત્યાં જ અવસાન પામ્યો અને શ્રીમતી સુંદરીદેવીને જેલભેગાં કરવામાં આવ્યાં.

જેલમાંથી બહાર આવ્યા પછી એમણે રચનાત્મક કાર્ય હાથ ધર્યું અને બોરીવલીમાં કસ્તુરબાના સ્મરણાર્થે ઉભા કરેલા વિદ્યાલયમાં અભ્યાસ કરવા ગયાં. પછી મધુબનીના કેંદ્રમાં એમને ગૃહપતિ નીમવામાં આવ્યાં, ત્યાં સ્ત્રી સ્વયંસેવિકાઓને તેમણે તાલીમ આપી. સાત મહિના તેઓ બિહાર પ્રાંતિક કસ્તુરબા સ્મારક સમિતિનાં મંત્રી હતાં; પરંતુ ઇસ્વીસન ૧૯૪૬ માં તેઓ બિહાર ધારાસભામાં ચૂંટાયાં એટલે એ પ્રવૃત્તિ પડતી મૂકવી પડી.

આજે તેઓ બિહાર પ્રાંતિય સ્વયંસેવીકા દલ વ્યવસ્થિત કરી રહ્યાં છે. શ્રીમતી પ્રભાવતી જયપ્રકાશ નારાયણે હમણાં જ એ સંસ્થાનું ઉદ્‌ઘાટન કર્યું છે. તે ઉપરાંત બિહારની કાપડની તંગી ટાળવા તેઓ ચરખા કેન્દ્રમાં પણ કામ કરી રહ્યાં છે. એમના વ્યવસ્થાપિકા તરીકેના અગાધ અનુભવથી આ બન્ને સંસ્થાઓને ઘણો જ યશ મળશે.

આગેવાન થવાને જ જન્મેલાં શ્રીમતી સુંદરીદેવીએ પોતાના જમાના પ્રમાણે કેળવણી લઈ સુંદર વક્તા તરીકે નામ કાઢ્યું છે. એમની રીતભાત આકર્ષક છે ને માયાળુ સ્વભાવથી અત્યારે તે બિહાર મહિલા પ્રવૃતિનાં આગેવાન બની ચૂક્યાં છે. બિહાર પ્રાંતમાં એમનું નામ આગેવાન મહિલા તરીકે હંમેશને માટે અંકાઇ રહેશે જ.

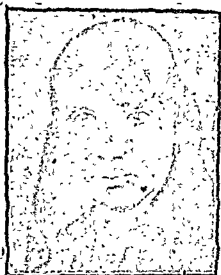
*

બીહાર ધારાસભાના બીજા સ્ત્રી–સભ્ય શ્રીમતી સુષમા સેનનો જન્મ 'જીઓલોજીકલ સર્વે ઓફ ઇન્ડીયા'વાળા સ્વ. પી. એન. બોઝને ઘેર થયો છે. શ્રી. રમેશચંદ્ર દત્તનાં તેઓ પૌત્રી થાય. તેમનું લગ્ન પટણાના બેરીસ્ટર ડૉ. પી. કે. સેન સાથે થયું છે.

તેમણે કલકત્તાના વીક્ટોરીઆ કન્યા વિદ્યાલયના ઓનરરી સેક્રેટરી તરીકે ઘણા વર્ષો સુધી કામ કર્યું છે. ૧૯૧૮થી ૧૯૨૫ સુધી લાગલાગટ બીહારની સ્ત્રીઓ અને બાળકો માટે વીમેન્સચાઇલ્ડ વેલફેર વિભાગના ઓનરરી સેક્રેટરી અને પ્રમુખ તરીકે પોતાની સેવાઓ આપી છે. લેડી વ્હીલર સેન્ટર, ગુલઝારબાગ અને પ્રથમ ચાઇલ્ડ વેલફેર સેન્ટર, પટણાના ઓરગેનાઇઝર તરીકે તેમણે ખૂબ જહેમત ઉઠાવી હતી. ૧૯૨૭માં અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદની સ્ટેન્ડીંગ કમીટીમાં તેઓ બીહાર તરફથી સભ્ય તરીકે ચુંટાયાં હતાં. અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદનું વાર્ષિક અધિવેશન પટણામાં ભરાયું ત્યારે તેની વ્યવસ્થાનું બધું કાર્ય માથે લઇ તેઓ ફતેહમંદ થયાં હતાં. આમ સ્ત્રીઓ માટેના દરેક કાર્યમાં તેઓ આગળ પડતો ભાગ લે છે અને દરેક સેવાકાર્યમાં પોતાની કાર્યદક્ષતા બતાવ્યા વગર રહી શકતાં નથી. તેમણે અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદના ખજાનચી, વ્યવસ્થાપક, સેક્રેટરી, ચેરમેન અને વાઇસ પ્રેસીડેન્ટ તરીકે વખતો વખત પોતાની સેવાઓ આપી છે અને અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદનું પ્રથમ બંધારણ ઘડવામાં એમણે પોતાનો કિંમતી ફાળો નોંધાવ્યો છે. ઓલ ઇન્ડીઆ કોંગ્રેસ કમિટિના તેઓ સભ્ય છે.

૧૯૩૦માં દિલ્હીની લેડી ઇરવીન ગૃહવિજ્ઞાન કોલેજ સ્થાપવા માટેની યોજના કમીટીમાં તેઓ પંચમઢી (સી. પી.) વિભાગના પ્રમુખ હતાં. ૧૯૩૩માં મોટા ભાગની સ્ત્રી-સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિ તરીકે તેમણે હિંદી બંધારણ સુધારામાં જોઇન્ટ પાર્લામેન્ટરી કમીટી પાસે લંડનમાં જુબાની આપી હતી.

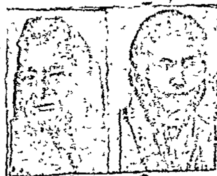
હાલમાં તેઓ અઘોરી નારી સમિતિ (જે બીહારમાં જૂનામાં જૂની સ્ત્રી-સોસાયટી છે) ના પ્રમુખ તરીકે કામ કરે છે. અને અઘોરી નારી શીલ્પ પ્રતિષ્ઠાન (સ્ત્રીઓની ઔદ્યોગીક

સ્કુલ) ની સ્થાપના તેમણે કરી છે અને તે સંસ્થાના તેઓ પ્રમુખ પણ છે.

૧૯૪૧ થી ૧૯૪૫ સુધી તેઓ પટણા સીટી મ્યુનિસિપાલિટિમાં મ્યુનિસિપલ કમિશ્નર તરીકે હતાં ને આ વર્ષે તેઓ બીહાર ધારાસભામાં સભ્ય તરીકે ચુંટાઇ આવ્યાં છે. આ રીતે આખી જીંદગી તેમણે સ્ત્રીઓનાં હિત અને સેવામાં જ ગાળી છે.

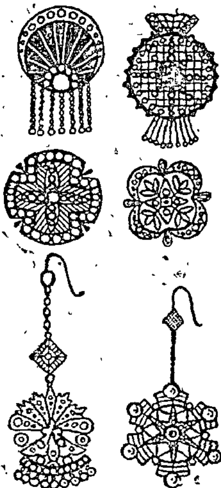
*

આ ઉપરાંત બીહાર ધારાસભાના સ્ત્રી સભ્યોમાં શ્રી રાજેન્દ્રપ્રસાદ બાબુનાં બહેન શ્રીમતી ભગવતીદેવી અને મીસીસ ઝોહરા અહમદ બી. એ. (લીગની ટીકીટ ઉપર) ચુંટાઇ આવેલાં છે.

કાનનાં આભૂષણ

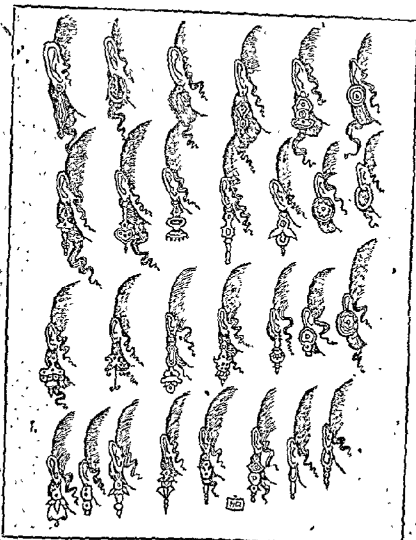
લેખિકા
શ્રી. સાવિત્રીબહેન

સ્ત્રીઓ હમેશા સાંદર્ય ઇચ્છે છે, કારણ કે માનવજીવનને સૌંદર્યમય બનાવવા દરેક નારીના હૃદયમાં ઉત્સાહ હોય છે. સૌંદર્ય માટે શૃંગાર ઉત્તમ સાધન છે. શૃંગાર એ એક કળા છે અને દરેક વસ્તુને હોળવી, સજાવી ને સૌંદર્યમય બનાવવી એ તેનું કાર્ય છે; એટલું જ નહિ, પણ શણગાર કુરૂપતાને ઢાંકી તેના ઉપર વિજય મેળવે છે.

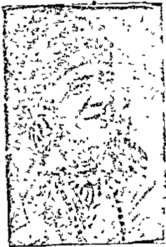
આભૂષણ એ શૃંગારનું એક અંગ છે. અલંકાર રહિત ભાષા અને પુષ્પ વિનાનો છોડ કે બાગ પોતાનું અર્ધું સૌંદર્ય ગુમાવે છે તેમ આભૂષણ વિનાની નારી પોતાની અર્ધી કોમળતા, નારીત્વનું સૌંદર્ય અને આકર્ષણ ગુમાવે છે. કાનને વિંધાવી આભૂષણ પહેરવાનો રિવાજ હજારો વર્ષ પહેલાંથી ચાલ્યો આવે છે. પ્રાચીન ગ્રંથોમાં પણ સૌંદર્યનાં વર્ણનોમાં સોનાના કુંડળ, મકરાકૃત કુંડલ, કર્ણફૂલ, ઠાળીઆં વગેરેનાં વર્ણનો આવે છે.

પહેલાં સ્ત્રીઓ ને પુરુષો કાનની બૂટીમાં સોનાની ગોળ સાદી કડીઓ-કુંડળ પહેરતાં. પછી જેમ જેમ સમયનો રથ આગળ વધતો ગયો તેમ તેમ તેમાં પણ અનેક ફેરફારો થતા ગયા. ગઇ સદી સુધીમાં પુરુષો કાનમાં સોનાની છેલકડી ને કોકરવાં, અને બૂટમાં બુટ્ટીઓ પહેરતા. બુટ્ટીઓમાં સોનાની કે નંગ જડેલી પણ પહેરતાં. ખેડૂત વર્ગની સ્ત્રીઓ સોનાના વેડલા ને પોખાની પહેરતી; ને વેપારી વર્ગની સ્ત્રીઓ કડીઓ, કોકરવાં, સાદાં કે જડાઉ ઠાળીઆં, ને નખલી પહેરતી. કેટલાક વર્ગમાં સોનાને બદલે રૂપાનાં ઘરેણાં પણ કાનમાં પહેરવાનો રિવાજ છે. પરંતુ સ્ત્રીઓની ફેશન રોજ બદલાતી રહે છે. કોઇ નવી વસ્તુ જુએ તો એને એ પહેરવાની ઇચ્છા થાય છે ને એ રીતે સૌંદર્ય અને શૃંગારમાં જ્યાં નવાં આભૂષણો ફેરવતાં જાય છે. મોટે ભાગે કર્ણ-ફૂલ અને એરીંગમાં તો ઘણા જ ફેરફાર થયા છે. ઠાળીઆં ગયાં ને કાંપ બુટ્ટી આવ્યાં. તે સોનાની કારીગરીવાળાં, જડાઉ, પોખરાજ કે મોતી જડેલાં, હીરાના, અને સાચાં મોતીનાં. એમ એમાં ઘણા ફેરફાર થયા. તે પછી એમાં ફેરફાર થયો. બુટ્ટી નીચે ગોળ, લાંબાં; પાસાદાર કે ઝુમખાં લટકાવેલ પાછળ પેચવાળાં એરીંગ આવ્યાં. ને એમાં પણ ઘણા સુધારા

વધારો થઇને માત્ર આંકડીયા સુટના ત્રીજા છેદમાં પહેરવાનો રિવાજ આવ્યો છે. હજુ કેટલાક પ્રદેશોમાં સોનાની, મોતીની, કે હીરાની બુટ્ટીઓ પહેરવાનો રિવાજ આવ્યું છે. પણ એરીંગો તો દરેક સ્થળે પ્રચલિત છે. ખાસ કરીને બાળાઓ-કન્યાઓ ને મુગ્ધાઓ એરીંગ પહેરે છે. વૃદ્ધાઓ બુટ્ટીઓ પસંદ કરે છે.

શૃંગારપ્રિય નારીની રોજની ફેશન બદલતી જાય છે ને સમયના પ્રવાહ પ્રમાણે પોતાનો શૃંગાર પસંદ કરે છે. ધંટીની પેઠે ફેશન રોજ ફરે છે તેમ તેમાં નવા નવા ફેરફાર થયા જ કરે છે. બજારમાં દુકાનો પણ નવા નવા આભૂષણોથી ઉભરાતી રહે છે અને છોકરીઓ પોતાની મા પાસે અને પત્નીઓ પતિ પાસે એ નવી નવી જાતનાં આભૂષણો અને શ્રૃંગારના સાધનો માટે આગ્રહ, હઠ ને રૂસણાં પણ કરી બેસે છે. પણ થોડા દિવસમાં જ એ ફેશન ફરી જતાં કિંમતી વસ્તુ પણ એકદમ અપ્રિય થઇ પડે છે ને ઘરમાં એક ખૂણામાં પડી રહે છે. કિંમતી વસ્તુ પણ મોહ ઉતરી જતાં કે ફેશન બદલાતાં કોડીની કિંમતની થઇ જાય છે. છેવટે ઘંટી ફરતી ફરતી પાછી

પોતાને સ્થાને આવે તેમ એની એ ફેશન પાછી આવે છે. થોડા વર્ષો પહેલાં ભરત ભરેલા ચણીઆ કે કબજા પહેરતી સ્ત્રી જોઇને આજની કેળવાયેલી સ્ત્રી મ્હોં બગાડતી તે જ ભણેલી કન્યાઓ આજે ભરત પાછળ ગાંડી થઇ જાય છે. ફેર માત્ર એટલો છે કે, જુની વસ્તુ ફરી પાછી ફેશન ગણાય છે ત્યારે તે થોડા ફેરફાર સાથે નવું નામ લઇને આવે છે.

આજ કાલની બુટ્ટીઓ કે ડૂલ એ જૂના જમાનાની સ્ત્રીઓના જડાઉ ઠોળીઆનું ફેરફાર વાળું અનુકરણ જ છે, પણ નવું નામ આવ્યું એટલે એ ફેશન ગણાય છે. ને દાદી કે વડદાદી પહેરતી તેના તરફ મ્હોં મચકોડતી યુવતી નવા નામ ને થોડા ફેરફાર સાથે એ પહેરવામાં ફેશન માને છે. ઝુમખાંની જગ્યાએ એરીંગ કે ડૂલ આવ્યાં છે.

કાનના આભૂષણોમાં બુટ્ટીઓ ને એરીંગ સૌંદર્ય વધારે છે. ઉત્તર હિંદમાં બિજ્લી, બુન્દી કે કર્ણફૂલનું વધુ મહત્વ છે. ગૂજરાતમાં મોટે ભાગે એરીંગો ને બુટ્ટીઓ પહેરાય છે. હાલ થોડા વખતથી ડૂલ તરફ વધારે પક્ષપાત છે. દક્ષિણમાં સાચાં મોતીની બુટ્ટીઓ પહેરાય છે. લવીંગીયાં પણ ગૂજરાતના શહેરોમાં કટલક ઠકાણે પ્રચલીત છે.

મુખની આકૃતિ, અને ઉમરનું પ્રમાણ ધ્યાનમાં રાખીને જો બુટ્ટી કે એરીંગની પસંદગી કરવામાં આવે તો ખરેખર સૌંદર્યની વૃદ્ધિ થાય છે. વળી આપણાં વૃદ્ધો કહેતા કે, કાનની બૂટ વીંધવાથી ઘણા રોગો થતા અટકે છે. ને એ વીંધનો ઉપયોગ આભૂષણો પહેરવામાં થાય છે.

બંગાળની નારીઓ બુટ્ટી પહેરે છે ને તેને નંગ જડાવી કે મીનો પૂરાવી સુંદર બનાવરાવે છે. આજે કહેવાય છે કે આભૂષણની પસંદગીમાં બંગાળી નારી સર્વોચ્ચ ગણાય છે. પંજાબની સ્ત્રીઓ ચંચળ સૌંદર્ય ઉપર અધિક વિશ્વાસ રાખે છે, તેથી તેઓ જડાઉ ને લાંબા એરીંગ પહેરે છે અને કોઇ કોઇ વર્ષત સોનાનાં ઝુમખાં ને બુટ્ટીઓ પણ પસંદ કરે છે. ઝુમખામાં અનેક જાતનું જડતર કરાવે છે અને સુંદર ડીઝાઇન પસંદ કરે છે. એ ઝુમખાં તો ૧૬ વર્ષની યુવતીને વધારે શોભા આપે છે.

યુ. પી. માં લોકોની સ્થિતિ સામાન્ય હોવાથી સ્ત્રીઓ પોતાની સંપત્તિ પ્રમાણે આભૂષણની પસંદગી કરે છે. પણ તેમાં એરીંગને અને ડૂલને વધુ પસંદગી મળે છે. દક્ષિણી સ્ત્રીઓ અધિક્તર ગંભીર સૌંદર્યની અનુગામિની હોય છે, એથી તેઓ હીરા, પોખરાજ ને સાચાં મોતી જડેલ બુટ્ટીઓ પહેરવામાં ગૌરવ માને છે ને તેને પહેલી પસંદગી આપે છે.

પારસી સ્ત્રીઓ સંપત્તિ અને આધુનિકતામાં એટલી આગળ છે કે વસ્ત્રો અને ફેશન પ્રમાણે તેઓ પાશ્ચાત્ય સ્ત્રીઓ પેઠે હીરા, કિંમતી પત્થર કે એક મોતીની બુટ્ટી પહેરે છે. તેમનું સૌંદર્યક્ષેત્ર એટલું બધું વિશાળ છે કે તેમને માટે કોઈ ખાસ નિયમ નથી. મલાયાની સ્ત્રીઓ જાતજાતની સુંદર બુટ્ટીઓ પહેરે છે.

તેઓ પોતાના કાનના છેદ વધારે છે. બુટનો છેદ એટલો મોટો કરે છે કે આપણા કાઠિયાવાડી બહેનો પેઠે ઠોળીયાં કે પોખાની માટે જેટલો મોટો છેદ જોઇએ તેટલો મોટો કરીને તેમાં લાખનાં મોટાં ફુલ—ઠોળીયાં જેવા કાંપ કે બુટ્ટી પહેરે છે. કોઇ કોઇ વખત ફૂલનો ઝુડો બનાવીને કાનમાં પહેરે છે.

શ્રંગારમાં એ નાનકડા આભૂષણનું અનોખું સ્થાન છે. આજકાલ લોકોનો ઘરેણાં ઉપરથી મોહ ઉતરતો જાય છે, છતાં કાનના આભુષણ માટે તો દરેક નારી રોજ નવીનવી ફેશન શોધી કાઢે છે ને પહેરવામાં ગૌરવ માને છે.

કર્ણફૂલ પહેરવામાં પણ વિવેક ને પસંદગી જરૂરી છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાની મુખાકૃતિ, રંગ ને કપડાંની સાથે સુમેળ સાધે તેવી પસંદગી ન કરવામાં મૂર્ખતા બતાવે છે ને એ એટલી બેડોળ લાગે છે કે લોકોને હસવાનું મન થાય.

જો મોઢું લાંબુ હોય તો નાની બુટ્ટી કે ફૂલ પહેરવાં જોઇએ. જો ગોળાકાર મુખ હોય તો લાંબા લટકતા એરીંગ—ઓરવાળાં કે નીચે લટકતી ઘુઘરીવાળાં ફૂલ પહેરવાં જોઇએ. ઝુમખાં એવી સ્ત્રીઓને વધુ શોભે છે.

સાધન-સંપન્ન બહેનો જો ચાર છ જોડ એરીંગ રાખી શકે તો દરપ્રસંગે જુદી જુદી રીતે પહેરીને શોભામાં વૃદ્ધિ કરી શકે. જો સાંજે સીનેમામાં જવું હોય તો લાંબા જડાઉ એરીંગ સુંદર લાગે. સવારે કોઇ ઉત્સવમાં જવું હોય તો જડાઉ બુટ્ટી શોભે. બપોર જવું હોય તો સોનાનાં ચક્કરવાળાં એરીંગ પહેરવાં.

આજકાલ માછલી ઘાટનાં એરીંગ થાય છે તે ઘણાં લાંબાં થતાં હોવાથી તેમાં મીના સફેદ હીરા, અથવા નંગ જડાવી શકાય. ફુલની નીચે ઘુઘરીઓ મૂકાવેલી હોય અને તેને જડાઉ

બનાવ્યાં હોય તો વધુ શોભે છે. બુટ્ટી કે એરીંગ બનાવતી વખતે કળાપૂર્ણ, વજનમાં હલકું ને મજબુતાઇ ઉપર વધુ ધ્યાન આપવું. વજનદાર હોય તો કાન સરી જવાનો ભય રહે છે.

જડાઉ બુટ્ટી પહેરતી વખતે તેનો રંગ હંમેશાં બ્લાઉઝના કલરનો પસંદ કરવો ને સાડીથી જુદો પડતો હોય તે ખાસ જોવું. લીલા રંગની સાડી પહેરો ત્યારે સફેદ રંગ જડેલ બુટ્ટી ને બ્લાઉઝ અને લાલ રંગની સાડી પહેરો ત્યારે સોનેરી રંગનું બ્લાઉઝ ને સોનાની બુટ્ટી કે એરીંગ, ને સફેદ સાડી પહેરો ત્યારે લીલા, કાળા, પીળા, ગુલાબી, પીરોજી કે નારંગી રંગની સાડી સાથે ગૂઢા રંગના બ્લાઉઝ કે એવા રંગના નંગ જડેલી બુટ્ટી કે જડાઉ એરીંગ શોભી ઉઠે છે.

આ રીતે બહેનો એરીંગો પહેરવામાં જો ધ્યાન રાખે તો પોતાની કુશળતા, અને કળાપ્રિયતાદ્વારા પોતાના સૌંદર્યને વધુ સુંદર બનાવી શકે.

(ફોટાઓ ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડીયાના સૌજન્યથી)

કેટલાંક સ્ત્રી-પરિચયો

કુ. કમળા દાસગુપ્તા.

બંગાળની બુદ્ધિશાળી પુત્રીઓમાં કુ. કમળા દાસગુપ્તા એક જ્વલંત અને તેજસ્વી વ્યક્તિ છે. સ્વરાજની લડતમાં તેમનો ઘણો મોટો ફાળો છે. ૧૯૨૮માં કલકત્તા યુનિવર્સિટીમાંથી બી. એ. પાસ થઇ તેમણે સ્ત્રીઓના સ્વાતંત્ર્ય માટેની પ્રવૃત્તિઓમાં પોતાની જાતને યોજી દીધી છે. બંગાળ કોંગ્રેસના સ્ત્રી-કાર્યકરોમાં તેઓ ખૂબ જાણીતાં છે.

૧૯૩૦ માં ડેલહાઉસી સ્ક્વેરમાં પોલીસ કમીશ્નર સર ચાર્લ્સ ટેગ્રેટ ઉપર ફેંકાયેલ બોમ્બ કેસમાં તેઓ પકડાયેલાં.

તેમણે ૧૯૩૯માં મંદિરા નામનું માસિક શરૂ કર્યું અને ૧૯૪૨ની ચળવળમાં તેમણે કામ કર્યું છે. તેમણે બંગાળ પ્રાંતિય કોંગ્રેસ કમીટીના સ્ત્રીઓની સબ કમીટીના સેક્રેટરીનું પદ પણ સંભાળ્યું હતું.

શ્રી. લાવણ્યલતા ચંદા.

આગળ પડતો ભાગ લેનાર બંગાળી મહિલાઓમાં શ્રીમતી લાવણ્યલતા ચંદાનું નામ મોખરે બિરાજે છે. ૧૯૩૦ ની સાલથી બંગાળ પ્રાંતમાં રાષ્ટ્ર ઘડતરને અંગે ચાલી રહેલી લગભગ દરેક પ્રવૃત્તિઓ સાથે તેઓ સંકળાએલાં છે. તેમની જાતિય દેખરેખ નીચે કંટાળ્યા વગર કામ કરવા કરાવવાની પ્રણાલિકા અને 'ગ્રામ પુનર્રચના'ની યોજનાને નવું જ બળ સાંપડ્યું છે.

૧૮૯૧ ની સાલમાં પૂર્વ બંગાળમાં આવેલા મીમનસીંહ નામના શહેરમાં વસતાં સુપ્રસિદ્ધ પંડીત કુટુંબમાં એમનો જન્મ થયો હતો. બંગાળને કેટલીયે પ્રતિભાશાળી મહિલાઓની ભેટ કરનાર કલકત્તાની બેથુન કોલેજમાંથી તેમણે બી. એ. ની પરીક્ષા પસાર કરી અને કોમિલામાં સ્ત્રી-શિક્ષિક તરીકેની નોકરી સ્વીકારી લઈને એમના રૂઢિચુસ્ત કુટુંબની જુની પ્રથાઓનો અંત આણ્યો. ૧૯૩૦ સાલમાં ચીત્તાગોંગ ડીવીઝનના મદદનિશ સ્ત્રી-નિરીક્ષક તરીકેની પદવીનો ત્યાગ કરી ત્યાં જ 'મીઠા સત્યગ્રહ' ની ચળવળમાં જોડાઇ ગયાં. ૧૯૩૨ માં કોમિલામાં પહેલીવાર એમને જેલ-જીવનનો અનુભવ થયો. પછી તેમને ત્યાંથી છુટા કરવામાં આવ્યાં હતા; પરંતુ ફરીથી હુકમનો અનાદર કરવા બદલ તેમને ૭ માસની સજા થયેલી. ત્યાંથી છુટકારો થતા ફરી કંથી અને મીદનાપુર ડીસ્ટ્રીકની ચળવળમાં સામેલ થયાં અને બદલામાં બીજા સાત મહિનાનો કારાવાસ મળ્યો. ૧૯૩૦ ની સાલ દરમિયાન તેમણે 'કન્યા વિદ્યાલય' ની સ્થાપના કરેલી, પરંતુ તે ગેરકાયદે ઠરવાથી 'કન્યા વિદ્યાલય' ની પ્રવૃત્તિઓને વધુ વિસ્તૃત કરતો એક રચનાત્મક કાર્યક્રમ લઈને ઇ. સ. ૧૯૪૦ માં તેઓ કોમિલા ગયાં અને તેમણે વ્યક્તિગત સત્યાગ્રહ આદર્યો. ૧૯૪૨ ના સપ્ટેમ્બરમાં ફરી એક વાર તેમની સીક્યુરીટી પ્રીઝનર તરીકે ધરપકડ થઈ અને જેલવાસ સ્વીકાર્યો

ત્યાંથી છૂટતાની સાથે જ ૧૯૪૩ માં કેટલાયે 'બાળગૃહો'ની શરૂઆત કરીને બંગાળના દુકાળ નિવારણ કાર્યની શરૂઆત કરી. ૧૯૪૪ માં ગ્રામમાં શરૂ થયેલી એગ્રીક શિક્ષણ સ્કીમનો વિકાસ શ્રીમતી લાવણ્યલતાના પ્રયાસોને આભારી છે. હિંદુસ્તાની તાલીમી સંઘની બંગાળની શાખા તેમજ 'વીમેન્સ હોમ' (સ્ત્રીગૃહ)ના તેઓ પ્રમુખ છે. અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ તેમજ નેશનલ પ્લેનીંગ કમીટીના તેઓ સભ્ય છે. ૧૯૪૫ માં થયેલા એક અકસ્માતને કારણે તેઓ આજદીન તક પથારી વશ છે, તેમ છતાં પ્રાંતના રચનાત્મક કાર્યને અંગેની સૂચનાઓ માંદગીને બિછાનેથી પણ તેઓ આપતાં જ રહ્યાં છે ને જીવનના અંત સુધી સ્ત્રી સેવાની ધગશ એમનામાં જાગતી રહેશે.

શ્રીમતી રાજલક્ષ્મી ચિદંબરમ કામચલાઉ આઝાદ હિંદ સરકારના સ્ત્રીઓની બાબતનાં ડેપ્યુટી પ્રધાન હતાં. તેમની નીમણુંક ૧૯૪૪ ના જુનમાં કરવામાં આવેલી. તે પહેલાં એટલે ૧૯૪૩ના એપ્રીલ થી ૧૯૪૪ ના જુન સુધી તેઓ સિંગાપુરના હિંદ સ્વાતંત્ર્ય લીગના સ્ત્રી વિભાગનાં પ્રમુખ હતાં. એ સમય દરમ્યાન તેમણે સમગ્ર મલાયામાં આઝાદ હિંદ ફોજના સ્ત્રીવિભાગની રચના કરવામાં કીમતી સેવાઓ બજાવી હતી. તે કાર્ય માટે તેમણે આખા મલાયામાં ઝડપી પર્યટનો કર્યાં હતાં અને રેડક્રોસ પ્રવૃત્તિઓ વ્યવસ્થિત કરી હતી.

આમ છતાં તેમને તેમના એ કાર્યથી સંતોષ ન થયો. કેમકે એ કામ આખા દિવસનો શ્રમ માગી લેતું નહોતું. આથી ૧૯૪૪ ના જુનમાં તેમણે આખો દિવસ ચાલે તેવું કામ પોતાને સોંપવાની માગણી કરી અને નેતાજી જે કામ સોંપે તે કરવાની તૈયારી બતાવી. આથી ઉપર મુજબ તેમની નાયબ પ્રધાન તરીકે નીમણુંક કરવામાં આવી અને તેમને બર્મા મોકલવામાં આવ્યાં.

શ્રી રાજલક્ષ્મી ચિદંબરમ

શ્રી રાજલક્ષ્મીએ આ કાર્ય સ્વીકારવામાં ખરેખર ભારેમાં ભારે ભોગ આપ્યો હતો. કેમકે તેમ કરવામાં તેમને પોતાનાં પતિ અને ચાર બાળકોને સિંગાપુરમાં મૂકીને જવાનું હતું. તેમના સદભાગ્યે આ સ્વાર્થત્યાગના કાર્યમાં તેમના પતિ શ્રી એમ. કે. ચિદંબરમ જેઓ પોતે હિંદ સ્વાતંત્ર્ય સંઘના અથાક મહેનતુ પ્રમુખ હતા તેમનો સંપૂર્ણ સાથ હતો.

૧૯૪૪ના જુલાઇથી ૧૯૪૫ના જાન્યુઆરી સુધી શ્રીમતી ચિદંબરમે રંગુનમાં કાર્ય કર્યું હતું. ત્યાં તેઓ આખો સમય રેડક્રોસની પ્રવૃત્તિઓ વ્યવસ્થિત કરવામાં મશગુલ રહેતાં હતાં. સખત પરિશ્રમને લઇ તેમની તંદુરસ્તી બગડવા પામી, પણ તેની તેમને દરકાર નહોતી. તબીબોએ તેમને સારવાર તથા આરામ માટે સિંગાપુર જવાની સલાહ આપી, પણ તેમણે તે સલાહ સ્વીકારવાની ના પાડી. આખરે નેતાજીએ પોતે તેમને ૧૯૪૫ના જાન્યુઆરીમાં સિંગાપોર પાછા ફરવાનું ફરમાન કર્યું.

સિંગાપોર પાછા ફર્યા પછી પણ તેમણે સિંગાપોરના પતન સુધી પોતાના પ્રવૃત્તિઓ જારી રાખી હતી અને પતન વખતે પણ નેતાજી આગળ તેમણે લીધેલી પ્રતિજ્ઞાને વળગી રહ્યાં હતાં. તેમના પતિની બ્રિટિશ લશ્કરી સત્તાવાળાઓએ ધરપકડ કરી હતી અને લશ્કરી

પોલીસે તેમને પણ પ્રશ્નોની ઝડીઓ દ્વારા હેરાન પરેશાન કરેલાં, પરંતુ એથી હિંદની આઝાદી માટેનો તેઓનો આત્મત્યાગનો જુસ્સો મજબુત બનવા પામ્યો હતો.

આજ તેઓ મલાયાના હિંદીઓને રાહત આપનારાં કાર્યો પાછળ પોતાની શક્તિઓ ખર્ચી રહ્યાં છે.

*

કુ. કાન્તાબ્હેન ખેતાણી

કુ. કાન્તાબેન ખેતાણીની ૨૦ મા વર્ષની વર્ષગાંઠ ઉજવાયે હજુ ઘણો સમય વિત્યો નથી. તરૂણાવસ્થા વટાવી જીવનના ઉંબરા પર પગ મૂકયે હજી ઝાઝો સમય પણ થયો નથી, ને છતાંયે એમની જીવન વિષેની દષ્ટિ-સાહસિકતાના રંગે રંગાએલી છે! એઓ નિખાલસ દીલે કબુલે છે કે, તેમનામાં જે હિંમત અને સાહસિક વૃતિ છે તે જૈન ગુજરાતી કુટુંબમાં ભાગ્યેજ જોવા મળે, છતાં તેમનામાં હોવાનું કારણ તો જાપાન દેશના સ્વતંત્ર વાતાવરણમાં તેમનું વિતેલું બચપણ, અને ઉછેર મુખ્ય કારણ છે.

તેઓ કહે છે કે, 'એક દિવસ એવો હતો જ્યારે હું ફેશનમાં માનતી હતી. જ્યારે મેં હિંદુસ્તાનના કિનારે પગ મૂકયો ને જ્યાં સુધી મેં બાપુજીને મળવાનો નિર્ણય નહોતો કર્યો ત્યાં સુધી હું રેશમી અને સાટીનના વસ્ત્રોમાં જ સજ્જ રહેતી.' ચેરી ફુલની ધરતી પરથી વર્ધાના આશ્રમ પરત્વેનું આકર્ષણ સાચે જ ધ્યાન એંચી તેવું હતું, ને માબાપ પણ મચક આપે તેમ નહોતાં. છતાં એ પોતે પણ એટલાં જ મક્કમ હતાં અને એમણે પણ બાપુજીનો જ અખતરો પોતાની સફળતા માટે અજમાવ્યો. એમણે ઉપવાસ આદર્યો ને સંભળાવી દીધું: 'જ્યાંસુધી વર્ધા સહિસલામત રીતે હું પહોંચીશ: નહિં ત્યાં સુધી હું ઉપવાસ છોડીશ નહિ.' પિતાએ આખરે એક શરતે મચક આપી, ને પુત્રીને પણ થોડુંક નમતું જોખવું પડયું. શરત એ હતી કે, 'ગાંધીજીની સલાહ જો માબાપની મરજી વિરૂદ્ધની હોય તો એણે એ પ્રમાણે વર્તવાનું નહિ.' છેવટે એ વર્ધા પહોંચ્યાં. ત્યાં શ્રી. મહાદેવભાઇ દેસાઇએ એમનું ઉમળકાભેર સ્વાગત કર્યું ને તેમને બાપુજીની સાથે મેળવી આપ્યાં. એમના વર્ધા ખાતેના મુકામ દરમિયાન એમને ખાવાપીવાની બાબતમાં તેમજ બીજા કાર્ય પ્રસંગો જોવા મળ્યા. વળી તેઓ કબુલે છે કે, તેઓ સ્વતંત્ર રીતે વિચારતાં તેમજ કાર્ય કરતાં શીખ્યાં. પોતાના કીંમતી એરીંગની જોડ તેમણે બાપુજીને હવાલે કરી ને બદલામાં બાપુએ એમના પિતા પર એક પત્ર લખી આપ્યો. આ પત્રના સંરક્ષણ નીચે તેઓ ફરી પિતાને ઘેર વઢવાણ પાછા ફર્યાં, ને પોતાનો અભ્યાસ શરૂ કરી દીધો.

૧૯૪૨ ની આઠમી ઓગષ્ટ—અને 'ક્વીટ ઇન્ડીયા' નો બુલંદ શોર હવામાં ગાજી ઉઠયો; ત્યારે તેમણે આરતે રહીને પરંતુ દઢપણે રણાંગણમાં ઝુકાવ્યું. 'માબાપની ચેતવણી' સામે 'Quit House' ની ચેલેંજ કાર્ડ ચપી હતી.

'કરેંગે યા મરેંગે' નું સૂત્ર આ સાહસિક યુવતી માટે વધુ પડતું નહોતું.

કાઠિયાવાડમાં આવેલા વઢવાણ શહેર અને મુંબઈ વચ્ચે કેટલીયે વાર તેમની ધરપકડ થઈ, એમના પર કામ ચાલ્યું, પરંતુ આખરે પિતાની દોલત વડે વઢવાણ શહેરમાં એક છાવણી ચલાવવામાં સફળ થયાં. તેમણે કેટલાંક કાર્યકરોને એકઠા કર્યા. તેઓ સભાઓ ભરતાં, સરઘસો કાઢતાં ને 'Quit India' ની ચળવળ સાથે સંકળાયેલી બીજી કેટલીયે પ્રવૃત્તિઓ ચલાવતાં. ૧૯૪૩ ની આખરમાં એમને જાણ થઇ કે, એલ્ફીસ્ટન કોલેજમાંથી તેમને બાતલ કરવામાં આવ્યાં હતાં, એટલે એમણે અધુરો રહેલો અભ્યાસ ફરી શરૂ કરવા બનારસ હિન્દુ યુનિવરસિટી તરફ મીટ માંડી. ત્યાં દાખલ થયાં અને ફરી એકવાર કિતાબોના ઢગ વચ્ચે બેસી ગયાં. ઇન્ટરની પરીક્ષા સફળ રીતે પસાર કરીને સાવ એકલાં બનારસથી કલકત્તા ગયાં. અલ્હાબાદ, દીલ્હી અને મદ્રાસનો પ્રવાસ કર્યો. અને બાકી રહેલો અભ્યાસ પુરો કરવા ફરી તેઓ લખનૌ ગયાં. મુસાફરી માટેનો તેમનો પ્રેમ તેમજ સાહસ તેમને દર વેકેશનમાં પોંડીચેરી, કેપ કોમોરીન, કોચીન, બેંગલોર, મ્હૈસુર વગેરે સ્થળોએ ફેરવે છે. તેમની મુસાફરી હંમેશ રખડપટ્ટી જેવી જ હોય છે. કાન્તાબહેનનું જીવન હજુ પણ મહાત્માજી તેમજ સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલની પાસેથી વારે વારે મેળવેલી સલાહ મુજબ જ વિતે છે.

'જીવનમાં કાંઇક, કરવાની તમન્ના છે, ભાવિ શું છે એની મને ખબર નથી, પણ એટલું જાણું છું કે મારું ભાવિ મારી મરજી મુજબ ઘડાશે'—આ છે એમનો મુદ્રા લેખ. હિંમત અને ઉત્સાહ વડે બળ મેળવીને તેઓ જીવન વિતાવે છે, અને એ જ છે એમની વીશ વર્ષના જીવન દરમિયાન ઉપાદાન કરેલી મૂડી.

નરોત્તમ શાહ.

જીવનની કળા

મૂળલેખિકા:
મીસ આઇ. વીલી.

અનુવાદક:
શ્રી રમણીકલાલ જયચંદભાઈ દલાલ

*

સામાન્ય રીતે આપણું જીવન સિત્તેર વર્ષનું ગણીએ તો વીસ વર્ષ દુનિયાદારીમાં પ્રવેશવાની તૈયારીમાં જાય ને ત્રીસ વર્ષ જીવન-ઘડતરમાં જાય છે. ફુરસદના સમયમાં આપણે જીવી જાણવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ, એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ સફલતા પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. એટલે સાચું જીવન જીવવાની આપણે ગંભીર રીતે શરૂઆત કરીએ એ દિવસ કાં તો ઉગતો નથી અગર તો ઘણો જ મોડે ઉગે છે.

આપણે વૃદ્ધાવસ્થા લેખીએ છીએ તેને પ્રવૃત્તિમય બનાવવા વૈદકીય વિજ્ઞાન પ્રયત્ન કરી રહ્યું છે, પરંતુ જીવન જીવવાની તૈયારીમાં આપણે પહેલાં વીસ વર્ષ ગુમાવવાં જ જોઇએ એ, આપણી પ્રાચીન માન્યતાથી આપણે અળગા થઈ શકતા નથી. બાલ્યકાળમાં નકામા જતાં વર્ષોમાં પ્રવૃત્તિમય જીવન ન ઘડી શકાય?

હું આઠ વર્ષની બાલિકા હતી ત્યારે મારા બાપે મને એક સાયકલ આણી આપી. સાયકલ ચલાવતાં શીખી કે તુરત જ તેમણે મારા ખીસ્સામાં થોડા પૈસા મુકી આજુબાજુનો પ્રદેશ જોઈ આવવા સૂચના કરી. દશ વર્ષની વયે હું કડકડાટ વાંચતી ને થોડુંક લખતી, તે સિવાય તો હું સાવ બીનકેળવાયલી ગણાઉં; પરંતુ લંડનની આજુબાજુના પચાસ માઇલના વિસ્તારમાંનું એકે ગામ કે શહેર મારાથી અજાણ્યું રહ્યું નહોતું. એ વિસ્તારની એક પણ ધર્મશાળા એવી નહિ હોય કે જ્યાં હું રાતવાસો ન રહી હોઉં. પોતાની શેરી જેટલી જ એ તમામ વિસ્તારની હું સંપૂર્ણ માહિતગાર બની ગઈ હતી.

અગિઆર વર્ષની ઉંમરે મારી સાયકલ, એક નાનકડો બિસ્ત્રો ને વડીલોના આશીર્વાદ લઈ હું ઉપડી. ગજવામાં પાંચ પાઉન્ડની નોટ હતી. સીધી કેમ્બ્રીજ યુનિવર્સિટીમાં પહોંચી, અનુભવી પ્રવાસી પેઠે ઓરડી ને ખાણાનો હુકમ આપ્યો, અને એક અઠવાડીયું ત્યાં રોકાઇને આજુબાજુના પ્રદેશમાં ઘૂમી વળી. સાંજે સીનેમામાં જતી કે સરકસમાં વખત કાઢતી. એ રખડપટ્ટી દર્મીઆન મેં ઘણા મિત્રો કર્યા. એમાંના ઘણાખરા હલકા વર્ગના ધંધાદારીઓ હતા. ગમે તેવા સાઈક્લીસ્ટ જોડે હું ઢાળ ઉતરવાની શરત મારતી ને હરાવતી. હરિફાઇ પછી નજીકની હોટેલમાં અમે લહેરથી મીજબાની ઉડાવતાં. કોઇ પણ વ્યક્તિએ મારો મૈત્રીભર્યો સત્કાર ન કર્યો હોય એમ બન્યું નથી.

બાર વર્ષની થઈ ત્યારે મારા બાપને લાગ્યું કે હવે મને પાંખો આવવાની જરૂર હતી. તેમણે મને સો પાઉન્ડની નોટ આપી અને નોર્વેની ટ્રેન ટીકેટ કઢાવી આપી. એ આખાય પ્રવાસની વિગતવાર નોંધબુક મેં રાખી હતી. ત્યાંના પ્રદેશનાં એમાં આબેહૂબ વર્ણનો હતાં. એ ભાષામાં જે સરલતા ને વેગ ભર્યો હતો તે પછીનાં અભ્યાસી વર્ણનોમાં પણ આવ્યાં નહોતાં. ટ્રેન્ટ્રીમ ઉતરીને સહપ્રવાસીઓ જોડે મેં મૈત્રી કરી લીધી. મારી સાદાઇ ને એકલતાનો લાભ લેવા ઇચ્છનાર ગુંડાનો જોડે હું ખાસ પ્રસંગ પડતી ને એમને બનાવતી. જીવનના મ્હારા જ્ઞાને મને પરિસ્થિતિ ઉપર શાંત અને સંપૂર્ણ સંયમ રાખવતાં શીખવ્યું પાછા ફરતી દરેક મિત્રની ભાવભીની વિદાય મેળવતી. એક વખતે હું પોતે ઉતરી હતી તે જગાનું નામ ભૂલી ગઈ, તેથી શોધવામાં આખી રાત હું ટ્રેન્ટ્રીમની શેરીઓમાં રખડી અને છેક સવારે મને અસલ જગા જડી.

બાકીના સમયમાં હું વાંચતી લખતી. અનેક વર્તમાનપત્રો વાંચી કાઢતી ને અસંખ્ય નવલિકાઓ લખતી. હાથ ચડે એ દરેક પુસ્તકને વાંચતી. શેક્સપીઅરથી માંડી એ જમાનાનું હલકું સાહિત્ય પણ મેં વાંચી કાઢ્યું હતું. બ્રીટીશ મ્યુઝિયમની હું અવારનવાર મુલાકાત લેતી. ત્યાંથી વિગતો મેળવી મેં એક પાઠ્યપુસ્તક લખી કાઢ્યું હતું. રાત્રે થિયેટરોમાં જતી અને ઘેર મોડી આવતી ત્યારે મારી પાસેની કુંચીથી ઓરડી ઉઘાડી સૂઇ જતી.

છેવટે મને શાળામાં મૂકવામાં આવી. ત્યાં કહેવાતું જ્ઞાન મેળવવામાં મેં ઘણાં વર્ષો ગુમાવ્યાં. બીજા કેળવણી પામેલાંની પેઠે મેં જ્ઞાન મેળવ્યું ને વિસાર્યું. એમ છતાં એ અનુભવ પણ કામનો હતો. જગતમાં વિચિત્ર માનવીઓ વસે છે તેની મને સમજ પડી. એ લોકોની સાથે હળીમળી જવાની મેં તૈયારી કરી, પણ એ લોકોની દૃષ્ટિએ હું પણ એમને વિચિત્ર પ્રાણી ભાસતી. મારા સહાધ્યાયીઓની બુદ્ધિ મને ઉપરછલી લાગતી. ઇંગ્લેંડની એકે એક નદીનાં નામ તેમને મોઢે હતાં, પણ અથવા કે નોકર સાથે ન હોય ત્યાં સુધી તેઓ શેરી પણ ઓળખી શકતાં નહિ. તેમને સરવાળા બાદબાકી આવડતાં પણ તેમને દ્રવ્યના મુલ્યની

સમજ નહોતી. ગજવામાં થોડા પૈસા લઈ એમણે વરસાદમાં કદીયે બહાર પગ મૂક્યો નહોતો કે કોઈ પણ જાતની ખરીદી જાતે કરી નહોતી. એમને જાતીય ભેદભાવની ગમ નહોતી. નાદારી, ગુન્હેગારી, રાજનીતિ કે ગરીબાઈની એમને ખબર નહોતી. કલા ને સાહિત્યની એમને સાચી કીંમત નહોતી.

પછી મેં મારું સાચું જીવન જીવવાનું શરુ કર્યું અને બેલ્જીયમ ને જર્મનીમાં જઈ વસવાટ કર્યો. કામ કરીને અને લેખો લખીને જે મળ્યું તે કમાણીમાંથી હું બની શકે તેટલો પ્રવાસ કરતી. વીસ વર્ષની વયે તો હું સ્વાશ્રયી બની ચૂકી હતી. મિત્રોનાં ખર્ચ વેઠવાનાં ન હોત તો મારે નાણાંની પણ જરૂર નહોતી. જીવનના ઘણા ખરા પ્રશ્નોનો દશ વર્ષમાં જ મેં જાતિઅનુભવ મેળવી લીધો હતો. એટલે ગમે તેવી આપત્તિમાં હું દમ ખાતી નહિ કે મનની શાંતિ ગુમાવતી નહિ. ઉપસ્થિત થતા તમામ કોયડાં હું જાતી અનુભવથી શાંતિથી ઉકેલતી, દ્રવ્યની કીંમત અને તેની બીનજરૂરીઆત પણ હું સમજતી અને જરાપણ ચિંતા વિના હું ટીંબકટુનો પ્રવાસ ખેડી શકતી. હવે, વસ્તુઓનો વિવેક કરતાં પણ શીખી હતી. સ્વાભાવિક મૂલગત ભૂલો મેં કરી હતી પણ પારકા વિચારોને અનુસરવામાંથી બચી ગઈ હતી. બીજાં મનુષ્યો ચાલીસ વર્ષે જે પ્રવાસનો અનુભવ મેળવે તે મેં વીસ વર્ષે મેળવી લીધો હતો.

મારા શરૂઆતના જીવનની કીંમત આંકવી મુશ્કેલ છે, પરંતુ એટલું તો નક્કી છે કે, હું સાત વર્ષની હતી ત્યારથી જ સાચું જીવન જીવતાં શીખી હતી; એટલું જ નહિ, પણ અનુભવોનાં આબેહુબ વર્ણનો પણ લખી શકી હતી.

પુખ્ત વય એ કલ્પનાની વસ્તુ છે. પરંતુ હું તો દશ વર્ષની વયે જ પુખ્ત વયની થઈ ચૂકી હતી. કોઈપણ વ્યક્તિને તક મળે તો જે વયે દલીલ અને વ્યવહારિક બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તે વયે મને પ્રાપ્ત થઈ હતી. પંદર કે વીસ વર્ષે જીવન જીવવાનું શરૂ કરવું એ ઘણું મોડું લેખાય. જીવનની લંબાઈ જોતાં એ પ્રમાણસર નથી.

મારી પેઠે બધાં બાલકોને કેળવણી આપવામાં ઘણું જ જોખમ જણાશે; પરંતુ દેશના રીતરિવાજો પર એનો આધાર છે. દશ વર્ષની વયનાં બધાં જ બાલકો પુખ્ત વયનાં લેખવામાં આવતાં હોય તો અત્યારે અંદર કે અઢાર વર્ષે તેઓ જે જોખમમાં ઉતરે છે તેનાથી જરાય વધારે જોખમમાં ન ઉતરે. અત્યારે આપણામાં સોળે સાન કહેવાય છે, પરંતુ સામાન્ય નિયમ દશ વર્ષનો ઠરાવવામાં આવે તો પણ સાન આવે. અત્યારની પરિસ્થિતિમાં પણ કોઈ ખાસ જોખમ નથી. કદાચ કંઈક બને, પણ ગમે તે પરિસ્થિતિમાં તેવું બનવાનો સંભવ રહે છે જ ને કોઈક દિવસ તેવું બનવાનું જ. જગત મોહક છે તેમ જ જોખમ ભરેલું પણ છે; એટલે હંમેશાં સલામતી માટે ચિંતા કર્યા કરવી તે તોફાનમાં વીજળી ન કલ્પના કરવા જેટલું વિચિત્ર છે.

જીવવું એ હોવાની એક જ વાત જીવનમાં મુખ્ય છે. ગમે તે જોખમ ખેડતાં ડરવું નહિ. થવા નું હોય તે તો થાય જ છે, પછી આવી પડતી મુશ્કેલીથી ડર્યા વગર ધાર્યું કામ કર્યે જ જવું જોઈએ.

આજે યુવાન કન્યાઓ રાજકારણમાં ભાગ લેતાં શીખી છે ને એકલી બહાર જતાં ડરતી નથી ત્યારે તેમને દર વર્ષે દેશાટન કરવાની સગવડ કરી આપવામાં આવે તો તેમને ઘણું જ્ઞાન મળે.

આપણી શિક્ષણ સંસ્થાઓએ તો ખાસ કરીને દર વર્ષે કન્યાઓને વેકેશનમાં પર્યટનો કરાવવાં જ જોઈએ.

જાપાનની વારાંગના

ગેશા

પુરૂષોના સાથે રસભરી વાતચીત કરવાનું, એમને ખુશ રાખવાનું ને એમની રસિક સહચારિણી બનવાનું કામ કરનારી 'ગેશા'નો ધંધો જાપાનમાં જૂનો ને પ્રતિષ્ઠિત છે. એ ધંધા માટે પદ્ધતિસરનું શિક્ષણ લેવાનો શિરસ્તો છે. એ ધંધો કેટલીક જાપાનીઝ છોકરીઓ માટે લાલિત્ય અને સુગમતાનાં જીવન સમાન છે. ક્યારેક તો માબાપ જ પોતાની છોકરીને 'ગેશા' થવાનું શિક્ષણ અપાવે છે.

આ શિક્ષણ પદ્ધતિસર લે તો ૧૦ વર્ષ ચાલે છે. 'ગેશા'ને શરૂઆતમાં સંગીત, નૃત્ય, રીતભાત, અને સૌથી વિશેષ વાર્તાલાપની મુગ્ધ કરે તેવી કલા શીખવવામાં આવે છે. ૧૮ વર્ષની ઉમર સુધી એને 'માઇકો' કહેવામાં આવે છે. એનું શિક્ષણ પૂરૂં થાય, ત્યારે 'માઇકો' (ઉમેદવાર–શિષ્ય) ને 'ગેશાયા' (ગેશાગૃહ)માં ધંધાધારી ગેશા તરીકે દાખલ કરવામાં આવે છે. ક્યાં સુધી એ ધંધામાં તે રહે એનો આધાર એની આવડત પર રહે છે. કોઈક તો ૮૬ વર્ષની ઉમર સુધી પણ એ ધંધામાં દેખાય છે.

જાપાનમાં પુરૂષોને મુકાબલે સ્ત્રીઓનું જે હલકું સ્થાન સમાજમાં પ્રવર્તે છે, તેનાં એક પરિણામરૂપ આ ગેશા–સંસ્થા છે. જાપાનીઝ ગૃહિણીનું સ્થાન ઘરની એક ગુલામડીથી વિશેષ નથી. રાત્રે એના પતિ સાથે બહાર જવાનું એને નિષિદ્ધ છે; પતિ જ્યારે મહેમાનો પાસે બેઠો હોય છે ત્યારે પત્ની ઘરમાં ક્યાંક એક ખૂણે બેઠી હોય છે; પતિ શું ધંધો કરે છે અને એને શું મૂંઝવણો છે તેની એને સમજણ હોતી નથી. પરિણામે પ્રેમ જેવી કોઈ ચીજ છે એવો ખ્યાલ લગ્ન આપી શકતું નથી. ગૃહજીવનની આ શુષ્કતાને નિવારવા માટે સદીઓથી જાપાનીઝ પુરૂષ સ્ત્રીઓનો સુકુમાર ને રસિક સહચાર મેળવવા માટે ગેશાગૃહોની મુલાકાત લેતો આવ્યો છે. 'ગેશા' એટલે 'કુશળ.' પુરૂષને આરામ ને શાંતિ આપી, એની મુશ્કેલીઓને ને ઉપાધિઓને સહાનુભૂતિથી સાંભળી ગેશાએ પુરૂષનો જીવનશ્રમ હળવો કરે છે.

'લાઇફ' સામયિકનો ખબરપત્રી આ હકીકતોમાં એમ પણ ઉમેરે છે કે 'નિયમિત મુલાકાતીઓની સાથે કેટલીક ગેશાઓ આ સામાજિક વિનોદથી આગળ જાય ખરી, પરંતુ એ એમના ધંધામાં આવતું નથી. કોઈ ગેશા કદાચ એના પ્રેમીની પ્રશંસા પામી પ્રિયતમા કે 'બીજી પત્ની' બની બેસે; અને પુરૂષની પહેલી પત્ની અવસાન પામે તો આ બીજી પત્નીને તે પરણે એવું બને ખરું. આ રીતે કેટલાંક પ્રતિષ્ઠિત જાપાનીઝ કુટુંબોમાં કેટલીક ગેશાઓ પરણી છે. સામેનાં ચિત્રમાં 'ગેશા' થવાનું શિક્ષણ લઈ રહેલી એક સોળ વર્ષની બાલા [બાલા ષોડશવર્ષીયા!] એક આયનામાં એનું મુખપ્રતિબિંબ જોતી જોતી સોળ શૃંગારની વિધિ પતાવી રહી છે. એ નિર્દોષ બાલ્ય અને કલામય જીવન ગેશાગૃહમાં કુત્સિત થઈ જવાની કલ્પના આઘાત નથી આપતી? શું ગૃહિણી અને કલાવતીનાં ક્ષેત્રો સદા નિરનિરાળાં જ રહેવા સર્જાયાં છે?

આદર્શ કન્યા

લેખક:

શ્રી. શંકરલાલ દ્વારકાદાસ પરીખ

*

પ્રમોદરાય કાઠીઆવાડના વડનગરા નાગર કુટુમ્બના એક કુળવાન નબીરા હતા. દેશી રાજ્યના ન્યાયાધીશ હોઇ માન અને પ્રતિષ્ઠા સાથે કમાણીમાં કાંઇ કમીના ન હતી. નાગરી નાતને શોભાવે તેવાં સંસ્કારી અને સુખી ઘરસંસાર ચલાવતાં કુશળ પત્ની હતાં. શિર-છત્રં તીર્થરૂપ પિતાજી આર્ય સંસ્કૃતિને છાજે તેવું આદર્શ નિવૃત્તિપરાયણ જીવન ગાળી કુટુમ્બની ધર્મભાવનાનાં બીજને નિરન્તર પોષીને જીવનની મધુરી ફોરમ ફેલાવી રહ્યા હતા. આ ત્રણે વડીલોની આંખને ઠારવા લક્ષ્મીના અવતારરૂપ એક સુન્દર કન્યા મા-બાપને ત્યાં જન્મ ધરી, એમનાં લાડકોડ પામતી નાનેથી મોટી થઇ વર્ષ પર વર્ષ વીત્યાં, અને પ્રભુને ખોળેથી ઉડીને આવી હોય તેવી દેવ-કન્યા સમી બાળા-બાળા મટી કન્યા થઇ અને કુમાર અવસ્થા વટાવી કન્યાકાળમાં પ્રવેશ કર્યો.

પ્રમોદરાયે પોતાના સમકુલીન અને સમો-વડીયા દોલતરાયના એકના એક દીકરા સાથે સુલોચનાનો વિવાહ કર્યો. આ સહસા કાર્ય કરવામાં કુળ, પ્રતિષ્ઠા અને ધનની સરસાઈ આગળ ઉમરનો તફાવત કે રૂપ ગુણની ચોકસાઇ કર્યો વિના ભાવિ સુખનાં સ્વપ્ન સેવી પ્રમોદરાય અને તેમના વૃદ્ધ પિતાએ જ્ઞાતિના રૂઢિચૂસ્ત સંપ્રદાયને માન આપ્યું હતું.

થોડાંક વર્ષો બાદ દુર્દૈવે દોલતરાય એકના એક દીકરાને નાની ઉમ્મરનો મૂકી દેવલોક પામ્યા. મધુસૂદન વિદ્યાભ્યાસમાં રખડી ન પડે તે ખાતર, દોલતરાયના અવસાન પછી એક વર્ષ બાદ, પ્રમોદરાયે તેને વતનમાંથી પોતાની પાસે બોલાવી લીધો અને પોતાના ઘર કરતાં છાત્રાલયના જીવનનું વાતાવરણ વધારે પસંદ કરી, એક સારા છાત્રાલયમાં દાખલ કરાવી, પોતાની દેખરેખ નીચે મધુસૂદનના અભ્યાસનો પ્રબંધ કર્યો. પણ, નબાપુ એકનું એક બાળક છાત્રાલયનું ઉચ્ચ જીવન છતાં, અભ્યાસમાં જોઇએ તેવું દીપ્યું નહિ. દોલતરાયના મંદવાડ-માંથી જ મધુસૂદન અભ્યાસમાં કાચો પડી ગયો હતો. ઉપરાંત ગામ અને શાળાની ફેર-બદલી તથા છાત્રાલયના નવા વાતાવરણને કારણે મેટ્રિક સુધી પહોંચતાં બે ગોથાં ખાઈ ગયો. પરીણામે સુલોચના અને મધુસૂદન મેટ્રિકમાં સાથે થઇ ગયાં. હિન્દભરમાં લાખો કુમારો અને કુમારિકાઓના લોહીનું પાણી કરી નાખતી મેટ્રિકની પરીક્ષા આવી પહોંચી. બન્નેની પૂરતી તૈયારી છતાં, સુલોચના પસાર થઇ અને મધુસૂદન મેટ્રિકનો ખાડો ઠેકી શકયો નહિ. સુલોચના કોલેજમાં દાખલ થઇ અને મધુસૂદને બીજો પ્રયત્ન કરવા હાઇસ્કૂલનો અભ્યાસ જારી રાખ્યો. કમનસીબે મધુસૂદન બીજા પ્રયાસમાં પણ નિષ્ફળ નીવડયો અને સુલોચના પ્રિવિયસમાંથી ઇન્ટરમાં ગઈ.

દોલતરાયના અવસાન પછી આ ઘટનાથી પ્રમોદરાય, તેમનાં પત્ની અને પિતાજી ખાધે પીધે સોસાઈ જતાં હતાં. અને હવે શું થાય? એ પ્રશ્ન નિરંતર તેમનાં કાળજાં કોરી ખાતો હતો. પોતાની જ્ઞાતિમાં રાજીનામું આપી બીજી

નાગરી નાતમાંથી કોઇ લાયક મૂરતીઓ શોધી સુલોચનાને સુખી કરવી એવા વિચારનાં બીજ પ્રમોદરાયના દિલમાં ઉતારવાના પ્રયત્નમાં મિત્ર મંડળ સફળતા મેળવી શક્યું. પ્રમોદરાયનું મન તો પીગળ્યું, પરન્તુ પત્ની અને પિતાજીને કેમ સમજાવાય? કદાપિ પત્નીને ચાલતી વ્હેલમાં બેસાડી દેવાય, પણ વડીલને તો આ વાત કેમ કહેવાય? સહૃદયી ઇષ્ટ મિત્રોએ એ બીડું ઝડપ્યું અને પ્રમોદરાયના પિતા તથા પત્ની પાસે સુલોચનાનાં ભાવિ સુખદુઃખનાં દૃશ્યો ખડાં કરી, બન્નેની ગર્ભિત સંમતિ મેળવી લીધી. ઘરમાં પડદા પાછળ ચાલતી આ મસલતોનો મર્મ સુલોચના કળી ગઇ હતી અને પોતાના કારણે ઘરમાં ભાંજગડ પેઠી છે એવી પ્રતીતિ એને થઇ ચૂકી હતી; એટલું જ નહિ, પણ વડીલોની જેમ એના દિલમાં પણ ચિન્તાની ચિનગારી સદા પ્રજ્વલિત રહેતી.

*

પ્રમોદરાયને બંગલે આજ એક નાનું પ્રીતિભોજન યોજાયું હતું. ઇન્ડીઅન સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષા પસાર કરી એક સાઠોદરા નાગર ગૃહસ્થ તાજેતરમાં રાજ્યના ન્યાયખાતામાં જોડાયા હતા. તેમના સન્માનમાં આ સમારંભ પ્રમોદરાયની સંમતિથી તેમના મિત્રમંડળે યોજ્યો હતો. આ નિમંત્રણ પાછળ બે હેતુ સમાએલા હતા: એક સુશિક્ષિત નાગર ગૃહસ્થ પ્રમોદરાયના પોતાના જ ખાતામાં નવા દાખલ થયા હોવાથી તેમનો સત્કાર કરવાની પ્રમોદરાયની ફરજ હતી અને બીજો હેતુ સુલોચનાના સગપણ માટે એ ગૃહસ્થને પોતાના કુટુમ્બ સાથે નિકટ પરિચયમાં લાવવાની તક લેવી હતી, એ હતો. પ્રમોદરાય અને તેમના મિત્રમંડળના આ બન્ને અર્થ સર્યાં. પત્ની અને પિતાની આંખ ઠરી. હવે કામ કેમ ઉકેલવું એવા વિચાર અને મસલતોમાં એક અઠવાડીઉં વટાવી પેલા નાગર ગૃહસ્થને બીજે રવિવારે ચાહપાણી માટે આમંત્રણ આપ્યું.

આ મિલનની પાછળ રહેલા વડીલોના આશયને સુલોચના સમજી ગઈ હતી અને તે વિષે કાંઈ પણ પૂછપરછ કરવામાં આવે તે પહેલાં તેણે પોતાના ભાવિ માટે મન સાથે ચોક્કસ નિર્ણય કરી લીધો; અને આ વિકટ પરિસ્થિતિમાંથી કેમ પસાર થવું તે વિચારી લીધું.

પ્રમોદરાયના કુટુમ્બની દિનચર્યા મુજબ રાત્રે દાદાજીએ રામાયણના પાંચ અધ્યાય સંભળાવ્યા. પછી આડીઅવળી સુખદુઃખની વાતો કરતાં સુલોચનાની માતાએ વાત ઉપાડી અને જાણે દાદાજીને પૂછતાં હોય તેમ કહ્યું: 'દોલતરાયના દીકરા સાથેનો વીવાહ ફોક કરી સુલોચનાને પેલા સિવિલિયન નાગર ગૃહસ્થને દઇએ તો કેમ?' આ સાંકેતિક પ્રશ્નના જવાબ માટે પ્રમોદરાય અને દાદાજીની સંમતિનો સવાલ જ નહોતો; પરંતુ માત્ર સુલોચના પાસે જ વાત ખુલ્લી મૂકવી હતી. સુલોચના જે વાતની અગાહી કરી રહી હતી તે વાત આજ આગળ આવી અને માતાના મ્હોંમાંથી નીકળેલાં આ વચન સાંભળી ક્ષોભ પામી. પાંચ દસ મિનિટ સૌ શાન્તીથી બેસી રહ્યાં. આખરે સુલોચના ત્યાંથી ઊઠી ગઈ અને એની પાછળ પ્રમોદરાય અને તેમનાં પત્ની પણ નિશ્વાસ નાખી પોતાના ખંડમાં ચાલ્યાં ગયાં.

*

સુલોચનાના દિલમાં ડૂમો ભરાઈ આવ્યો. 'પોતાના ભાવિ માટે વડીલોને આ શો સંતાપ?' આ વિચારે તેનું ચિત્ત ભમી ગયું. એકવાર તેણે ખૂબ રડી લઈ હૈયું હળવું કર્યું. હાથ મ્હોં ધોઇ જરા સ્વસ્થ થઈ સૂવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ કેમે કરી ઊંઘ આવી નહિ. વડીલોને મૂંઝવતા આ પ્રશ્નનો તોડ કેમ વાળવો અને આ નવી દરખાસ્તનો શો નિવેડો કરવો, એ વિચારમાળામાં પસાર થતા રાત્રિના શાન્ત કલાકોમાં કોઈ વાર કૂતરાંના ભસવાથી કે

ઘડીઆળમાં વાગતા ટકોરાથી જ માત્ર વિક્ષેપ પડતો. ચિન્તાતુર અને વ્યગ્ર ચિત્ત છતાં બાર ઉપર બેનો ટકોરો થયા પછી નિદ્રાએ તેને ઘેરી અને ત્રણ-ચાર ગણુના તેનાથી જાગી શકાયું નહિ. પરોઢ થયું, પાંચનો 'એલાર્મ' વાગ્યો અને તે સફાળી ઊઠી ગઈ. મ્હોં ધોઇ, પ્રાતઃકાળની પ્રાર્થના બાદ પરમાત્માનું આરાધન કરતી બેઠી અને સુલોચનાને સદ્બુદ્ધિ સૂઝી આવતાં પ્રભુએ તેના દિલમાં પ્રેરણા કરી :

"મારે માટે તમે પ્રથમ જેને કંકુએ વધાવ્યા છે, તે ભલે ગમેતેવા હોય, પણ હું તેમને જીવનભર સુખેથી નિભાવી લેવા તૈયાર છું. મારી ખાતર તમે જગતમાં બેવચની થશો નહિ અને કરેલા વિવાહ ફોક કરી તમારી અને કુટુમ્બની પ્રતિષ્ઠા પર પાણી ફેરવશો નહિ. તમો વડીલોએ મારા ઉછેરમાં જે શિક્ષણ અને સંસ્કાર આપ્યાં છે, તે મારા ભાવિ સુખને માટે બસ છે. મારા ભાગ્ય માટે વિધિએ જે લેખ ઘડયા હશે, તેમાં હું જીવનભર સુખ અને સંતોષ માનીશ. માટે બીજો વિચાર પડતો મૂકી, મારા હાથ કંકુવાળા કરો કે જેથી આપ સૌના શાન્તિમય જીવનમાં જે વિક્ષેપ આવ્યો છે, તે દૂર થાય."

આ પ્રમાણે ચીઠ્ઠી લખી નાંખી; અને મન ઉપરથી જાણે અપાર ભાર ઊતરી ગયો એથી મન અને શરીર હલકાં થયાં. સુલોચના સ્વસ્થ થઈ દૈનિક કાર્યક્રમમાં ગૂંથાઈ ગઈ. માતાને લાગ્યું કે રોજ કરતાં સુલોચના આજ વધુ ચંચળ દેખાય છે. ઝટપટ પરવારી સમય થતાં કોલેજમાં જતી વખતે તે માતા પાસે ગઈ અને પેલી ચીઠ્ઠી તેમના હાથ મૂકી અને તે ઉઘાડીને વાંચે તે પહેલાં તો તે ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

માતાએ ચીઠ્ઠી વાંચી અને પ્રમોદરાય કોર્ટમાં જવા તૈયાર થતા હતા, ત્યાં જઈને તેમના

રસમાં રંગ ચઢે

મીઠાં અમૃત વરસે આભ,
રસમાં રંગ ચઢે;
રસીયા રસથી રમીયે રાસ,
રસમાં રંગ ચઢે.
વાદળ ચાળણીથી ચળાતી ચાંદની,
ચમકાવે સાળુડાની કોર રે;
મીઠી હલક ને ઝમક રાસની
જમાવે રંગ રાજ ઓર રે,
રાસમાં રંગ ચઢે.
રાસે રમે રસ સુંદરીઓ,
ચાંદની ઝીલે ભરી અંજલીઓ,
ઉરનો આનંદરસ રેડે સુંદરીઓ,
છલકાવે ભરી ભરી અંજલીઓ,
રસમાં રંગ ચઢે.
મીઠાં અમૃત વરસે આભ,
રસમાં રંગ ચઢે.
રસીયા રસથી રમીએ રાસ,
રસમાં રંગ ચઢે.

અવિનાશ ગજાનન મુનશી

હાથમાં મૂકી. પ્રમોદરાયે ચીઠ્ઠી વાંચીને તે પાછી આપતાં કહ્યું: 'હવે બાપાજીને વંચાવજો.' ત્રણેના મનમાં અનેક તરંગો ઉભરાયા અને ઓસર્યા. સુલોચનાની ચીઠ્ઠીએ દરેકને અંતરના ઊંડાણમાં ઊતારી દીધા અને તેના સંકલ્પે વડીલોમાં દિલ પીગળાવી નાંખ્યાં. દીકરી પ્રત્યે માનના ઉમળકા આવ્યા અને નૈસર્ગિક પ્રેમમાં આંસુ સર્યાં.

દૈનિક દિનચર્યા મુજબ તે રાત્રે રામાયણની કથા પૂરી થઈ કે તરતજ આજના ગંભીર વાતાવરણમાં સુલોચનાએ ઉમેરો કરતાં કહ્યું: 'હવે અભ્યાસ આગળ વધારવા મારું મન ના કહે છે. આપ સૌની આજ્ઞા હોય તો કાલથી કૉલેજમાં જવાનું બંધ કરું.' સુલોચનાની આ નવી વાતથી વડીલોના મન ઉપર એક વધુ પડઘો પડ્યો. દીકરીની આવી સારી સમજ પ્રત્યે માન ઊપજતાં સૌ કોઇ સજળ નેત્રે સમસમી બેસી રહ્યાં. થોડી શાન્તી પછી દાદાજીએ ગદ્‌ગદ્ કંઠે પુત્રવધૂને સલાહ આપી: 'સુલોચનાની વાતને વિના સંકોચે વેળાસર વધાવી લ્યો. એમાં જ વિવેક અને ડહાપણ છે. આપણા અધઃપતનમાંથી પ્રભુએ આપણને ઊગારી લીધા. તેણે આપણી લાજ રાખી.' આમ સુલોચના મધુસૂદન સાથે સ્વેચ્છાએ લગ્નગ્રંથીથી જોડાઈ!

તે જ વર્ષમાં મધુસૂદન મેટ્રિકનો ખાડો વટાવી કૉલેજમાં દાખલ થયો. અને ચાર વર્ષમાં બી. કૉમ.ની ડીગ્રી લઇ સંસાર સાગરમાં પોતાની નૌકા ઝૂકાવવા બહાર પડ્યો. [illegible] પ્રમોદરાયની લાગવગથી એક ખાંડના [illegible] નાનો એસિસ્ટન્ટ મેનેજર નિમાયો અને [illegible] ગામના વિસ્તારમાં એક નાના બંગલામાં [illegible] મધુસૂદન

અને સુલોચનાએ પોતાનો જીવનવ્યવહાર શરુ કર્યો. ત્યાં પણ સુલોચનાએ પોતાની જીવનની સુવાસ ચારે દિશામાં ફેલાવી. સૌથી પ્રથમ તેણે પોતાનું ઘરકામ કરતી એક દક્ષિણી મજૂર કન્યામાં સુઘડતા અને સ્વચ્છતાના સંસ્કાર પાડવા. કોઈ અજાણ્યાને ખબર ન પડે કે આ કોઈ મજૂર છોકરી છે. સ્હામા ઉપર સંસ્કાર પાડવામાં સુલોચના જેટલી પ્રતિભાશાળી હતી, તેટલી જ કુશળ અને ગુણગ્રાહી હતી. ગૃહ-ઉદ્યોગોમાં અને કળાઓમાં તેના જેવી નિપૂણ ગૃહિણીઓ થોડી જ હશે. તેણે મજૂર કન્યાની મા પાસેથી વાંસનું ભરતકામ શીખવા તેને પોતાની શિક્ષીકા બનાવી અને સાદી વાંસની ટોપલીઓ અને ફૂલછાબોમાં સુલોચનાએ પોતાની કળા ઉમેરી પોતાના મકાનના સુન્દર શણગારમાં વધુ ઉમેરો કર્યો. તેની મધુર વાણી અને પ્રેમે કારખાનાનાં મજૂર બાળકોને પોતાનાં કર્યાં. બાળકોને એ શીખવતી અને સુઘડતાના પાઠ આપતી. મનુષ્ય જીવનની મધુરી સુવાસ કોને ન આકર્ષે? તેમાં ય વળી પારસી ભાઈઓ જેવા સર્વગ્રાહીઓ તો ચૂકે જ કેમ? કારખાનાના મેનેજર મિ. પેસ્તનશાહની નાની પોરી સુલોચના પાસે છૂટથી આવવા લાગી, અને સુન્દર પારસી બાળાને સુલોચનાએ પોતાની કરી લીધી. સુલોચનાની આવી નિઃસ્વાર્થ સેવાઓના બદલામાં ગરીબ મજૂર વર્ગ પોતાનો પ્રેમ અને સદ્‌ભાવ અર્પી રહ્યાં હતાં. જ્યારે મેનેજર સાહેબે પોતાની દીકરીને શીખવવા બદલ કાંઈક દ્રવ્યથી બદલો આપવાની ઈચ્છા દર્શાવી ત્યારે સુલોચનાએ જવાબ આપ્યો: 'શેઠ સાહેબ, અમારાથી વિદ્યા તો ન વેચાય. એ વિભૂતિથી તો સ્નેહ ને સદ્‌ભાવ જ ખરીદાય!'

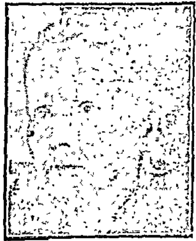
(ગતાંકથી ચાલુ)

વળી એક ઈનામ આવ્યું. ઓસિરીસ ઈનામના ૫૦ હજાર ફ્રાંક આવ્યા. તેમાંથી થોડા બચતઅર્થે રોક્યા. બાકીનામાંથી પીરેના ભાઈને અને મેરીની બહેનોને ભેટો મોકલી; વૈજ્ઞાનિક મંડળોના લવાજમો મોકલ્યા. લેબોરેટરી મદદનીશોને, મેરીની ગરીબ સખીઓને ભેટો મોકલી. થોડો પોતાની સગવડનો પણ વિચાર કર્યો. પોતાના મકાનમાં એક સરસ બાથ-રૂમ બનાવરાવી; મકાન સાફસૂફ કરાવ્યું. પણ એક નવી હેટ-ટોપી ખરીદવાનું મેરીને ન સૂઝયું! પીરેને નોકરી છોડાવી; પરંતુ પોતાનું શિક્ષક તરીકેનું કામ તો ચાલુ જ રાખ્યું.

કીર્તિ એક અજબ અરીસો છે. કેટલીક વાર સાચું દર્શન કરાવે છે, તો કેટલીક વાર અજબ વિકૃતિ પેદા કરે છે. છાપાંઓમાં જાહેર થયું કે ક્યુરી દંપતીનો રેડીયમના જથ્થાનો થોડો ભાગ અકસ્માત ખોવાઈ ગયો છે, ત્યારે એવા ચિત્રો આવ્યાં કે તેઓ પોતાના ગમાણ જેવા એકઢાળિયામાં પૂરાઈ ગયા છે, કોઈને દાખલ થવા દેતા નથી અને ઝાડુ લઈને ખુણે ખુણા સાફ કરે છે અને ખોવાયેલ તત્ત્વ શોધવા પ્રયત્ન કરે છે!

કીર્તિના પ્રકાશમાં ક્યુરી દંપતી એટલા બધા અંજાઈ ગયાં કે તેઓ શાંતિ માટે નાસી છૂટવા ગામડામાં ચાલ્યા ગયાં. સાયકલ પર સામાન્ય ડ્રેસમાં નીકળેલા બે જણને કોણ માને કે એ વિજ્ઞાનની વિભૂતિઓ હશે? અને જાણકારને પણ તેમને ઓળખવામાં મુશ્કેલી ઊભી થતી. પણ એક અમેરિકન પત્રકાર પાછળ પડયો. એક મચ્છીમારના ઝુંપડાં આગળ તેમને પકડી પાડયાં. તેના પત્રના અધિપતિએ ક્યુરી દંપતીની મુલાકાત માટે તેને મોકલ્યો હતો, પણ પત્રકાર મુંઝવણમાં પડયો. આ સ્ત્રી જગપ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિક! કોઈ ભૂલ નથી થતી ને? ઉઘાડા પગે, બારણાના પગથીયાંમાં રેતી ઉછાળતી આ સ્ત્રી મેડમ ક્યુરી હોય?

જગતની મહાન સ્ત્રી-વૈજ્ઞાનિક

મેડમ ક્યુરી

લેખક
ડૉ. નરસિંહ મૂળજીભાઈ શાહ

*

સ્ત્રીએ મોં ઊંચું કર્યું અને પત્રકારે જોયેલા ફોટા સાથે સામ્ય નિહાળ્યું; તે પાસે આવ્યો અને જમાવ્યું. મેરીએ પણ ધાર્યું કે હવે છૂટવાનો ઉપાય નથી; એટલે ટુંકાં વાક્યો વડે જવાબ આપવા માંડયા. થોડા સવાલ થયા પછી પત્રકારે મેરીને તેમના કાર્યની રીત, સંશોધન માટે મનોવૃત્તિ વગેરે પર પૂછવા માંડયું. એક જ વાક્યમાં મેરીએ પતાવી દીધું:

'વિજ્ઞાનમાં અમે વસ્તુઓમાં રસ લઈએ છીએ: વ્યક્તિઓમાં નહિ' મેરીના જીવનનો મુદ્રાલેખ અને તેના ચારિત્ર્યનું વર્ણન આ વાક્યમાં આવી જાય છે. એક મોટા પુસ્તકમાં જે ન લખી શકાય તે બધું મેરીએ આમાં સમાવી દીધું છે.

(૧૯) ડૉકટરની પદવી

૧૯૦૩નો જૂન માસ. સોરબોનના એક ખંડમાં એક યુવાન સ્ત્રી પાટીઆ પાસે ઊભી હતી. આ સ્ત્રીએ પોતાનો મહાનિબંધ તૈયાર

કરવા પાંચ વર્ષ એકસરખી મહેનત કરી હતી. અને એક મહાન શોધ દુનિયાને આપી હતી. આ શોધને લગતાં બીજાં કામોમાં પોતાની પરીક્ષાનું કામ એક કોરે મૂકી રાખ્યું હતું. પણ આજે પોતાંના પરીક્ષકો સમક્ષ હાજર થઇ હતી.

પ્રણાલિકા મુજબ મેરીએ પોતાના કાર્યનો હેવાલ પરીક્ષકોને અગાઉથી મોકલી આપ્યો. પણ એક ન માની શકાય એવી ઘટના બની. મેરી આજે નવા પોશાકમાં આવી હતી. સત્ય વાત એમ હતી કે બ્રોન્યાએ પરાણે નવાં કપડાં લેવડાવ્યાં હતાં! ખંડ ચિકાર ભરાઇ ગયો હતો. વિજ્ઞાન-રસિકો મેરીની અદ્વિતીય રસમય સંશોધનની વિગતો સાંભળવા એકઠા થયા હતા. મેરીના વૃદ્ધ સસરા ડૉ. કયુરી, પીરે મહાશય અને બ્રોન્યા એક બાજુ બેઠા હતાં. મેરીની શિષ્યાઓ પણ પોતાના શિક્ષકને તાળીઓથી વધાવવા આવી હતી.

પરીક્ષકોએ પોતાની જગ્યા લીધી. એક પછી એક પ્રશ્નો પૂછાવા લાગ્યા. મેરીએ નમ્રતાપૂર્વક જવાબ આપવા માંડયા. અને ચાકથી પોતાની વિગતો પાટીઆ પર લખી પૂરતી સમજૂતી આપી. સાધનોનાં ચિત્રો પણ દોરી બતાવ્યાં.

વૈજ્ઞાનિકો શબ્દાડમ્બર અને ટીકાઓને પસંદ કરતા નથી. વિજ્ઞાન ફેકલ્ટીના અગ્રેસરોએ ચાલતી પ્રણાલિકા મુજબ મેરીને પદવી આપી. પ્રોફેસર લિપ્પમાને પરંપરાએ ચાલતું આવેલું સૂત્ર બોલી નાખ્યુંઃ

'પારીસની યુનિવર્સિટી તમને ભૌતિક વિજ્ઞાનમાં ડોકટરની પદવી માનસહિત આપે છે.'

તાળીઓનો ગડગડાટ સમી ગયો. એક વૃદ્ધ વિદ્વાન તરીકે બીતાં બીતાં પ્રોફેસર સાહેબે ઉમેર્યુંઃ 'આ મંડળની વતી, અમારા ધન્યવાદ આપવા ઇચ્છું છું.'

* *

કયુરીનું નામ હવે ખૂબ જાણીતું થયું હતું. કયુરી દંપતી પૈસેટકે વધારે સુખી હતાં, પણ સુખની ઘડીઓ જીવનમાંથી ચાલી ગઇ હતી. મેરીએ જીવનનો આનંદ અને ઉત્સાહ ગૂમાવ્યો હતો. માત્ર વૈજ્ઞાનિક સંશોધનમાં હવે તે મન પરોવી ન શકતી. દરરોજના બનાવોએ તેના જ્ઞાનતંતુઓને ખૂબ અસર કરી હતી. રેડીયમની શોધની ઉજવણી અને નોબેલ પારિતોષિકે આપેલી ખ્યાતિને અંગે મળેલી જાહેરાતના ધાંધલે તેનો સ્વભાવ ચીડિયો બનાવી દીધો હતો. અધુરામાં પુરૂં પીરે મહાશયની તબીયત લથડી હતી. તેમને સંધિવાનો રોગ લાગુ પડયો હતો. મેરીએ પારીસ નજીકના એક ગામડામાં ઘર ભાડે રાખ્યું અને પીરે અને પુત્રીની સંભાળનું કામ ઉપાડી લીધું. પીરેનું શરીર ઘસાઈ ગયું હતુંઃ તેમના મનમાં એવું ઠસી ગયું હતું કે કોઇ ભય તેમને માથે તોળાઇ રહ્યો છે. આ યુવાનને મોતની બીક લાગી ગઇ હતી!

મેરીની સ્થિતિ ખૂબ કપરી હતી. છેલ્લાં ૨૦ વર્ષથી મજૂરી કરવાનું તેને માથે પડયું હતું. નાનપણમાં એકલું રહેવું પડયું; અભ્યાસ માટે ભંડકીયા જેવી ઓરડીમાં વર્ષો કાઢવાં અને પરણ્યા પછી પણ કામ તો તેને છોડી ગયું નહિ. કોઇકવાર તેને છૂટવાનું મન થતું. રેડીયમ છોડી ખાવા, પીવા, અને નાચવાનું તેને મન થઇ આવતું.

પણ આમ બની શકતું નહિ. રોજ નવી નવી ઉપાધિઓ આવતી. ૧૯૦૪નું વર્ષ દુઃખદાયી થવાનું હતુંઃ મેરી સગર્ભા હતીઃ સ્કૂલમાંથી રજા લીધી. સૂવાવડનો સમય આવતાં સુધીમાં તદ્દન નંખાઇ ગઇ હતી; તેને કાંઇ ગમતું નહોતું; જીવન કંટાળારૂપ બની ગયું હતું.

'હું આ બાળકને શા માટે દુનિયામાં લાવું છું? અમારૂં જીવન કષ્ટમય છે; સંકુ છે; એ નિર્દોષ પર શા માટે આ બધું લાદવું?' મેરી વારંવાર બોલ્યા કરતી. ૧૯૦૪ના ડીસેમ્બરની ૬ ઠ્ઠી તારીખે ઈવનો જન્મ થયો.

આ પ્રસંગે બ્રોન્યા આવી હતી. તેના શાંત સ્વભાવે મેરીની ગમગીની ઉડાડી મૂકી. નવા બાળકના સ્મિતોએ મેરીને આહ્લાદિત કરી. મેરીને નાના બાળકો પ્રત્યે ખૂબ મમતા

રહેતી. પહેલી દીકરીને માટે કર્યું હતું તેમ બીજી પુત્રી માટે મેરીએ બધી નોંધો રાખવા માંડી. સુવાવડના આરામ પછી મેરીને જીવનમાં સ્વાદ આવવા લાગ્યો: પુનઃ પ્રયોગશાળામાં જવાનું શરૂ કર્યું. પછી તો દરેક બાબતમાં રસ આવવાં લાગ્યો અને ઘર, પ્રયોગશાળા–બધામાં મેરી પૂર્વવત્ ગૂંથાઈ ગઈ.

૧૯૦૫માં પોલૅંડમાં બળવો થયો. મેરી પોતાની માતૃભૂમિના બનાવોમાં ખૂબ રસ લેવા લાગી. ૧૯૦૫ના માર્ચના એક પત્રમાં મેરીએ જોસેફને લખ્યું: 'આપણા દેશને કાંઈક ફાયદો થશે એવી આશા તમે રાખો છો તે મેં જાણ્યું. કાઝીમીર અને બ્રોન્યા પણ એમ માને છે. એ આશા નાસી-પાસીમાં ન પરિણમે એ હું ઇચ્છું છું. બળવાને કોઇ રીતે પણ ટેકો આપવો જરુરી છે એમ હું માનું છું.' મેરીએ દેશના આ કાર્ય માટે થોડી મદદ પણ મોકલી.

(૨૦) સ્વીડનનો પ્રવાસ

પીરેની તબીયત કાંઈક સુધરીઃ મેરી પણ ખુશી રહેવા લાગી. એટલે અત્યાર સુધી મુલત્વી રાખેલી સ્ટોકહોમની મુલાકાત અને નોબેલ પારિતોષિકનું ભાષણ આપવાનું તેને યાદ આવ્યું. દંપતી મુસાફરીએ ઉપાડયા. અને ૧૯૦૫ ના જુનની ૬ તારીખે પીરેએ પોતાની પત્ની મેરી અને પોતાના તરફથી સ્વીડીશ એકેડેમી સમક્ષ રેડિયમ પર ભાષણ કર્યું. આ શોધના પરિણામો શું આવશે તેના પર વિવેચન કર્યું. 'રેડિયમની શોધથી જ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ થઈ છે. શોધના શુભ પરિણામો આવ્યા છે. પણ એ વસ્તુ સેતાનના હાથમાં પડે તો!' પીરેએ ભાષણ સમેટી લેતાં સવાલ પૂછ્યો અને જવાબ આપ્યો કે " તો રેડિયમ અતિ ભયંકર નીવડશે." સ્વીડનના વૈજ્ઞાનિકોએ ક્યુરી દંપતીનો ખૂબ સત્કાર કર્યો. બધું પતી ગયા પછી ખૂબ આનંદપૂર્વક દંપતી પાછા ફર્યાં.

પાછું એ જ સાદું શાંત જીવન શરૂ થયું. ઘરકામ માટે નોકર રાખવામાં આવ્યા હતા, એટલે મેરીને કામ, ઓછું થયું હતું. બહારનાં નોકરબાઇને આ બધું વિચિત્ર લાગતું. કોઈ દિવસ તેની વાનીઓ શેઠ સાહેબ કે બાઇ સાહેબ વખાણતા નહિ! કે તે સંબંધી વાત કરતા નહિ. પરંતુ મુગે મ્હોંએ જે હોય તે ખાઈ લેતાં. એક દિવસ બાઈએ શેઠનો અભિપ્રાય માગ્યો. જવાબમાં મોન્સીયર પીરે બબડયાઃ 'મેં આંસની કઢી ખાધી!' પછી ઉમેર્યું: 'તદ્દન શકય છે.'

જવાબથી તો બાઈ ઠંડી થઈ ગઇ.

(૨૧) સ્વદેશમાં કદર

ગમે તેટલું કામ હોય છતાં મેરી બંને બાળકોની સંભાળ લેવાનું ચૂકતી નહિ. નોકરને બાળકો સોંપવા પડતાં; પણ બધી બાબતની તપાસ કર્યા વિના તેને જંપ વળતો નહિ.

મહેમાનને બોલાવ્યા હોય તો મેરી વાનીઓ માટે ખૂબ સંભાળ લેતીઃઅને સારામાં સારા ફળ જાતે લઇ આવતી.

ક્યુરી દંપતીએ હવે થોડું ફરનીચર વસાવ્યું હતું. થોડીક ખુરશીઓ ક્યુરી કુટુંબના ઘરમાંથી લાવવામાં આવી હતી. કોઈવાર નામાંકિત મહેમાનો પણ આવતા; ફ્રાંસના અગ્રગણ્ય વિજ્ઞાનીઓ પણ ગાઢ સંબંધીઓ તરીકે આવતા.

ક્યુરી દંપતી માટે નવો યુગ શરૂ થતો હતો; ફ્રાંસે તેમને મદદ કરવા વિચાર કર્યો હતો.

પ્રથમ ભૂમિકામાં, પીરેને ફ્રેંચ એકેડેમીમાં નીમવાની ગોઠવણ હતી. દરખાસ્ત અગાઉ પણ થઇ હતી એ આપણે જોઈ ગયા છીએ. આ વખતે પીરેને મિત્રોએ સમજાવ્યા અને મન એક્કા કરવા મુલાકાતો લેવા નીકળી પડયા. એકેડેમીની બેઠક મળી. મિત્રોએ તેમની નીમણુંક ખાત્રીબંધ માની લીધી હતી; પણ પરિણામ ઉલટું આવ્યું! તેમનો હરિફ ચુંટાઇ ગયો! એક પત્રમાં પીરેએ હૃદય ઠાલવ્યું: એકેડેમીનો ઉપયોગ શું છે એ હજી સુધી મને સમજાતું નથી.'

યુનિવર્સિટીમાં પીરેને ભૌતિકવિજ્ઞાનના

પ્રોફેસર તરીકે નીમવા નવી જગ્યા કાઢવામાં આવી, અને તેમને એ જગ્યા આપવામાં આવી. પણ નીમણુંક સ્વીકારતાં પહેલાં તેમણે પૂછી જોયુંઃ 'મારા માટે પ્રયોગશાળા ક્યાં છે?' પ્રયોગ શાળા? એનો સવાલ ઉઠતો નથી! જો પીરે સોરબોનમાં પ્રોફેસર થાય તો પ્રયોગો કરવાનું તેમને માટે અસંભવિત હતું: વધારામાં ભૌતિક સ્કૂલની બે ઓરડીઓ પણ જાય! પીરેએ ખૂબ નમ્રતાપૂર્વક જણાવ્યું કે 'પ્રયોગો કરવાની સગવડતા નથી, એટલે એમણે એ જગ્યા નહિ સ્વીકારવાનો નિર્ણય કર્યો છે.' પાછા ચક્રો ચાલ્યાં: યુનિવર્સિટીએ પ્રયોગશાળા બાંધવા સરકાર પાસે મંજુરી માગી. આખી યોજના લગભગ સ્વીકારવામાં આવી, પણ એમાં વાંધો પડયો. મકાન અને સાધનો વસાવવાનું ખર્ચ બધું સરખું ગણવામાં આવ્યું. ભોળો પીરે છેતરાયો! સરકારી યોજના પડી ભાંગી. એક પૈસાદાર સ્ત્રીએ ક્યુરીને મદદ આપવાનું કહેવડાવ્યું પરંતુ તેમાંથી પણ કાંઇ પરિણામ ન આવ્યું. આઠ વર્ષ પછી રેડિયમને યોગ્ય મકાન મળ્યું, પણ પીરે તે જોવા જીવ્યા નહિ.

સરકારના અનેક નિર્ણયોમાંથી એકે પીરેને ખૂબ આનંદ આપ્યો: તેમને ત્રણ મદદનીશ, પ્રયોગશાળા માટે એક ઉપરી અને એક આસીસ્ટન્ટ અને એક હમાલ મળ્યો. મેરીને પ્રયોગશાળાની ઉપરી નીમવામાં આવી. અત્યાર સુધી મેરીને કોઈપણ જાતની ઉભા રહેવાની જગ્યા નહોતી: બધું કામ તેણે કોઈપણ જાતના પગાર કે નીમણુંક વિના કર્યું હતું. આથી પહેલીવાર મેરીને તેના પતિની પ્રયોગશાળામાં હક્કની રૂએ જગ્યા મળી. ફ્રાંસની યુનિવર્સિટીએ મેરીને ભૌતિકવિજ્ઞાનના ઉપરી તરીકે નીમી અને ૨૪૦૦ ફ્રાંકનો પગાર કરી આપ્યો. રેડિયમની શોધ માટે મશહૂર થયેલ એકઢાળીયાને ગેરીએ છેલ્લી સલામ કરીઃ તેમાંથી ઉપયોગી સાધનો ખસેડવામાં આવ્યા.

(૨૨) એપ્રીલ ૧૯, ૧૯૦૬

ગુરૂવારનો સૂરજ ઉગ્યોઃ દિવસ ભારે લાગતો હતો. વરસાદ ચાલુ હતો; અંધારૂં ખૂબ હતું; કામમાં પણ વરસાદ ખલેલ કરતો હતો. આજે પીરે વિજ્ઞાન ફેકલ્ટીના પ્રોફેસર મંડળ સાથે જમવાના હતા, ત્યાંથી પછી પ્રકાશકને ત્યાં પ્રૂફ તપાસવા જવાના હતા; ત્યાંથી ઈન્સ્ટીટ્યુટમાં જવાના હતા. મેરીને પણ ખૂબ કામ હતું.

સવારમાં પીરે બહાર નીકળી પડયા. મેરી અને ડૉ. ક્યુરી અને પુત્રીઓ સવારના નાસ્તો કરતા હતા, ત્યારે પીરે મહાશય પોતાના સહકારીઓ સાથે હોટેલમાં સંશોધન, સોરબોન વિગેરે વિષયોપર વાતચિતમાં પડયા હતા. પ્રયોગશાળામાં અકસ્માતો પર વિવેચન ચાલતું હતું. પીરેએ આ અકસ્માતો ઓછા કરવાની યોજનાને પોતાનો ટેકો આપ્યો.

અઢી વાગ્યે તે મિત્રોથી જૂદા પડયા. વાદળાંથી આચ્છાદિત આકાશ તરફ નજર કરી; છત્રી ઉઘાડી. પ્રકાશકને ત્યાં ગયા. પણ તે દિવસે હડતાળ હતી એટલે દુકાન બંધ હતી. ત્યાંથી પારીસની સૌથી વધારે ગીર્દીવાળી રૅાંડોફીન નામની ગલ્લી તરફ ગયા. સાંકડી પગથીપર ગીર્દી હતી. તેથી વધારે ખુલ્લા રસ્તા તરફ વળ્યા. વિચારમાં ડૂબેલા મનુષ્યની ગતિએ તે આગળ ચાલ્યા. એક ગાડીની પાછળ રસ્તો ઓળંગતા હતા. શેરીના ખૂણે ખૂબ ઘોંઘાટ હતો. ટ્રામ જતી હતી. તેના રસ્તા પર થઈને એક ભારે બે ઘોડાની ગાડી નીકળી અને રૅા ડોફીનમાં દાખલ થઇ. પીરે સામે જવા માગતા હતા. તેમણે ગાડીનો આશ્રય છોડી દીધો હતોઃ થોડાં પગલાં આગળ ચાલ્યા એટલામાં એ ઘોડાગાડીની હડફેટમાં આવી ગયા. પીરેએ ઘોડાની છાતીએ વળગી રહેવા પ્રયત્ન કર્યો; પણ લપસણા રસ્તા પર તેમના બૂટની એડીઓ ખસી ગઇ. ત્રાસની બૂમ ઉઠી. પીરે ઘોડાના પગ નીચે આવી ગયા હતા. રાહદારીઓએ બૂમો પાડી; ગાડીવાને

લગામ ખેંચી. પણ બધું વ્યર્થ! ઘોડા દોડયા જતા હતા.

પીરે નીચે પડયા, પણ કાંઈ ઇજા થઇ નહોતી. તેમણે એક પણ બૂમ ન પાડી. તેમના શરીરને અડકયા વિના ઘોડાના પગ અને ગાડીના આગલા બે પૈડાં આગળ ચાલ્યા ગયાં. પણ પાછળના પૈડાંને અડચણ નડી અને તેને, ક્યરી પૈડાં આગળ ચાલ્યાં. મનુષ્યના માથાની ખોપરી ફુટવાનો અવાજ થયો: પીરેના માથા પરથી પૈડું ચાલ્યું ગયું: કાદવમાં ચોમેર રાતો ચીકણો પદાર્થ ઉડયો!

પોલીસે શરીર લઇ લીધું—આત્મા ચાલ્યો ગયો હતો. કોઇ ગાડીવાળાએ તેને લેવાની હા ન પાડી. વખત પસાર થતો ગયો: લોકો એકઠા થવા લાગ્યા અને પીરેને કચડનાર ગાડીવાન તરફ ધિક્કાર દર્શાવવા લાગ્યા. આખરે સ્ટ્રેચર આવ્યું અને શબને પોલીસ સ્ટેશન પર લઇ જવામાં આવ્યું. ખીસ્સામાં કાગળીઆં તપાસતાં માલુમ પડયું કે અકસ્માતનો ભોગ થઇ પડનાર સુપ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિક પીરે ક્યુરી છે ત્યારે લોકોનો ગુસ્સો હદ ઓળંગવા લાગ્યો: પણ પોલીસે વચ્ચે પડી મામલો શાંત પાડયો.

સાયન્સ ફેકલ્ટીને ફોનથી ખબર આપવામાં આવ્યા.

મેડમ ક્યુરી પર આફતના ઓળા ઉતર્યા હતા. ફ્રેંચ પ્રજાસત્તાકના પ્રમુખનો પ્રતિનિધિ ક્યુરીના મકાન પર ગયો, પણ 'મેડમ ઘરે નહતી' એટલે ખબર આપ્યાં વિના તે ચાલ્યો ગયો. ફોન પર ફોન આવવા લાગ્યા. વૃદ્ધ ડૉ. ક્યુરીના વિસ્મયનો પાર નહોતો. ઘરે આવનારાના ચહેરા કાંઈક આફત બતાવી આપતા હતા. ડૉ. ક્યુરીએ કાંઇ પણ પૂછ્યા વિના કહી દીધું: 'મારો દીકરો મરી ગયો છે!' પછી તો અકસ્માતનો હેવાલ સાંભળીને દાક્તરનું હૈયું હાથ રહ્યું નહિ. ૭ વાગ્યા. મેરી ઘરે આવી. અકસ્માતની ખબર મળી. સાંભળીને તે સડક બની ગઇ, નિશ્ચળતાની મૂર્તિ જોઇ લ્યો. આંખમાંથી એક આંસુ ન નીકળી શક્યું કે એક હીબકું પણ ન ભર્યું. જાણે લાકડાની પૂતળી! ખૂબ લાંબા મૌન પછી તેના હોઠ હલ્યા અને ધીમેથી પૂછ્યું: 'પીરે મૃત્યુ પામ્યા! ખરેખર મૃત્યુ?'

મેરીએ પોતાનો પતિ ગુમાવ્યો: દુનિયાએ એક મહાન પુરૂષ ગુમાવ્યો. વરસાદ અને કાદવમાં થયેલા આ ભયંકર મૃત્યુએ પ્રજાને હચમચાવી મૂકી. દુનિયાના છાપાંઓએ આ કરુણ અકસ્માત લંબાણથી છાપ્યો. દીલસોજીના સંદેશાનો પાર નહોતો. લોર્ડ કેલ્વીન, માર્સેલીન બરથીલો, લીપ્પમાન, પીરે ક્યુરીના લેબોરેટરી આસીસ્ટંટ શેવેનો વગેરે નામાંકિત વિજ્ઞાનીઓના સંદેશા તેમાં હતા. 'સુવિખ્યાત વિધવા'ને કીર્તિની લપ ગમતી નહોતી. સરકારી માન વગેરેમાંથી બચવા મેરીએ દફનક્રિયા બે દિવસ મુલતવી રખાવી. સરઘસ, પ્રતિનિધિ મંડળો અને ભાષણો બંધ રખાવ્યાં અને પોતાના પતિને તેની માતાની કબર નજીક સાદાઇપૂર્વક દફનાવવા માગણી કરી. પણ કેળવણી પ્રધાને એ બધાની ઉપરવટ થઇ દફનક્રિયામાં ભાગ લીધો. કાળા પહેરવેશમાં મેરીને પત્રકારો સંતાઇને જોઇ રહ્યા. પોતાના સસરાના હાથના ટેકે મેરી સ્મશાન પહોંચી. થોડો વખત શાંતિપૂર્વક નિશ્ચળ ઉભી રહી અને ફુલનો ગજરો આવ્યો કે તરત લઇ લીધો. અને મૃતદેહ પર બધે ફુલ છુટા પાડીને વેરવા લાગી. પછી હાજર રહેલાના આશ્વાસનો સ્વીકારવા ઉભા ન રહેતા, એક પણ શબ્દ ઉચ્ચાર્યા વિના તે સ્મશાન છોડી ચાલી ગઇ.

પછી તો મરહુમ પીરેનાં સ્તુતિ સ્મરણો ગવાવા લાગ્યાં. સોરબોન, ફ્રેંચ અને અન્ય પરદેશી વિદ્વાન વિજ્ઞાનમંડળોએ પીરેના મૃત્યુને લગતા ઠરાવો પસાર કર્યા.

મેડમ ક્યુરીની ડાયરીમાંથી નોંધ મળી આવે છે: 'દફનક્રિયાના બીજે દિવસે મેં નાની ઇરીનને બધી વાત કરી. પ્રથમ તો તે ન સમજી અને કાંઇ પણ કહ્યા વિના મને જવા દીધી.

પણ પછી તો તેણે આંસુ સાર્યાં, મારા કાળાં કપડાં તરફ દુ:ખપૂર્ણ આંખે જોઇ રહી...હવે આ બાબત એ કાંઇ સંભારતી લાગતી નથી. જોસેફ અને બ્રોન્યા આવ્યાં. ઇરીન બોલે છે: ઇવ-પણ હવે હસે છે, બોલે છે: અને હું મારા પ્રિય પીરેને મૃત્યુશય્યા પર સૂતેલા જોયાં કરું છું......પીરેના મૃત્યુ પછી હું પહેલીવાર પ્રયોગશાળામાં ગઇ. પણ કામ કરવાનું અશક્ય લાગ્યું......હું આત્મહત્યા કરવાની નથી. પણ આ બધા વાહનોમાં એક પણ એવું નથી કે જે મને મારા પ્રિયતમની સાથે મોકલી આપે!'

*

શાંત, કાળાં કપડાંવાળી મેરી એક યંત્ર જેવી બની ગઇ હતી. તેની આ સ્થિતિ ભય ઉપજાવનારી લાગતી. તેનામાંથી લાગણી જેવી ચીજ ઉડી ગઇ હતી. તેના બાળકોને જોઇને પણ તેને કાંઇ અસર ન થતી. શૂન્યમનસ્ક મેરી મરી ગઇ નહોતી, પણ જીવન ત્યજી દીધું હોય એવી લાગતી.

*

પીરેના મૃત્યુએ કેટલાક અગત્યના પ્રશ્નો ઉભા કર્યા હતા. પીરેના સંશોધનનું શું થવાનું? મેરીના ભવિષ્ય શું? સગાંવહાલાં ધીમે અવાજે આ બધી ચર્ચા કર્યા કરતાં અને યુનિવર્સિટી અને પ્રધાનમંડળના પ્રતિનિધિઓની સૂચનાઓ સાંભળતા. એક દિવસ સરકારે મેરી અને તેની પુત્રીઓને પેન્સન આપવાની દરખાસ્ત લખી મોકલી.

"મારે પેન્સન જોઇતું નથી. હું મારી જાતે માટે મારા અને મારી પુત્રીઓ માટે કમાવા જેટલી વયની છું." મેરીએ પેન્સન લેવાની ચોકખી ના પાડી દીધી.'

યુનિવર્સિટી મેરીને રાખવા માગતી હતી. પણ તેને માટે પ્રયોગશાળા અને જગ્યાનો સવાલ ઉભો થતો હતો; એને મદદનીશ તરીકે રાખવી? આવી બુદ્ધિશાળી સ્ત્રીને તાબેદારીમાં મૂકવી? મેરીની પ્રયોગશાળાનું નિયમન કરી શકે એવો પ્રોફેસર ક્યાંથી લાવવો?

મેરીને પૂછવામાં આવ્યું: 'હું કાંઇ સમજતી નથી' એમ જવાબ આવ્યો. છેવટે, મેરીને પ્રોફેસર નીમવામાં આવી. રીતરસમો કોરે રહી. ફ્રાંસમાં ઉચ્ચ કેળવણીના ઇતિહાસમાં પહેલીવાર સ્ત્રી-પ્રોફેસરની નીમણુંક થઇ. વૃદ્ધ સસરા મેરીને તેની જવાબદારીઓ સમજાવતા હતા. ત્રણ શબ્દોમાં મેરીએ જવાબ આપી દીધો: "હું પ્રયત્ન કરીશ."

એક સાંજે મેરીએ બ્રોન્યાને પોતાની પાસે આવવાનું સૂચન કર્યું. પોતાના શય્યાગૃહમાં બ્રોન્યાને લઇ ગઇ. ઉનાળો ચાલતો હતો, છતાં ત્યાં સીગડી જળતી હતી. મેરીએ બારણું બંધ કર્યું. બ્રોન્યાનું વિસ્મય વધતું હતું. મેરીના ચહેરા સામે બ્રોન્યાએ નજર કરી. તે પહેલાંના જેવો જ લાગતો હતો. મેરીએ કબાટ ઉઘાડયો અને તેમાંથી એક મોટું પડીકું કાઢ્યું. બહેનને પોતાની પાસે બેસવા કહ્યું.

"બ્રોન્યા, તારે મને મદદ કરવી જોઇએ" મેરી બડબડી અને પડીકું છોડવા લાગી. તેના ધ્રુજતા હાથ સીગડીના ભડકાના પ્રકાશમાં ચળકતા હતા. મેરી એક ક્ષણ ખંચકાઇ; પછી તેણે પડીકું ઉઘાડયું. બ્રોન્યા બૂમ પાડતી અટકી ગઇ. તેમાં સૂકેલ કાદવ, કાળું પડેલ લોહી, ચિંથરાં એવું એવું હતું. મેરીએ પોતાના પ્રિયતમના કપડાં સંઘરી રાખ્યા હતાં. વિધવાએ કાતર લીધી અને કકડા કાપીને એક પછી એક અગ્નિમાં નાખવા માંડયા. એકદમ તે અટકી. થાકેલી આંખોમાં આવેલા આંસુ રોકવા પ્રયત્ન કર્યો. કપડાની ઘેડમાં થોડો ચીકણો પદાર્થ આવ્યો. એ પીરેના મગજનો ટુકડો હતો—જેમાંથી થોડા અઠવાડિયા પહેલાં ઉમદા સંસ્કારો અને વિજ્ઞાનની શોધોને લગતાં વિચારો ઉદ્દભવતા હતા. મેરી એક નજરે તેના સામે તાકી રહી. તેને સ્પર્શ કર્યો; તેને

(અનુસંધાન પૃ. ૬૨૯ ઉપર)

(ગતાંકથી ચાલુ)

સુવાવડમાં સુવા માટે, કે શેક લેવા માટે ખાટલાઓ નવા જ ભરાવે. કાથી ભલે નકામી જાય. એવા ખરચ આવે તે જોવાને એમનો સ્વભાવ જ નહિં. જુના ખાટલામાં મને ન ફાવે, કે કદાચ અગ્નિથી અકળામણુ થાય એટલે દરેક સુવાવડ પ્રસંગે નવો જ સરંજામ વસાવે. શેક દેતી વખતે પણુ પાસે જ રહે. સમયસૂચકતા અને સાવચેતી એ તો એમનો ખાસ પ્રસંશાપાત્ર અને અનુકરણીય ગુણુ છે. બેદરકારી તો એમનામાં મળે જ નહિં.

પ્રસવમાં કે મેલી પડવામાં વિલંબ થાય તો ધૂમાડી દેવા માટે સાપની કાંચળી પણુ એક વખત તો તેમણે મહામુશ્કેલીએ વાદી પાસેથી મેળવેલી. સુવાવડમાં દસ–પંદર વાસા બન્ને ટંક મને યોનિમાર્ગમાં ધૂમાડી આપતાં. એમાં નાખવા માટે લસણુનાં છોતરાંની જરૂર પડે, એ પણુ પાડોશીમાં રહેતાં કણુબી પટેલને ઘેર દરરોજ ફરીને ભેમાં કરી ડાબલો ભરી મૂકે.

દસવાસા પછી બે મહિના સુધી ગુપ્તાંગમાં દરરોજ વાપરવાની યોનિ સંકોચનવટી પણુ અગાઉથી તૈયાર કરે. એમાં અરણીનાં પાનાનો રસ આવે છે. એકવાર સુવાવડ મને કાળે ઉનાળે આવી ત્યારે ખરે બપોરે સાસુજી સીમમાં ફરી, પાંચસાત ગાઉનો પંથ કાપીને પણુ અરણીનાં પાન જાતે લઇ આવ્યાં. કદિ પણુ ચલાવે રાખવાની ઉપેક્ષાવૃત્તિ રાખે નહિ.

સ્થાનની તૈયારી પણુ એવી જ સાદાઇથી કરે. મારી સુવાવડનો ઓરડો, ગારગોરમાટીથી લીંપી તૈયાર રાખે. ખાટલા નીચે શેક લેવાની માટીની લંબચોરસ ચોકડી બંધાવે. ઉપર જણાવ્યું તેમ ખાટલો પણુ નવો જ કાથીનો ભરાવે. જુની ગોળી જેવો તો નહીં જ. ગોદડીઓ પણુ ચીંથરાના ગાભાની, ગંધાતી અને પડખાં એવી તો નહિં જ. પણુ રૂ કે પરાળ ભરાવેલી

મારી સાસુએ કરેલી

મારી સુવાવડ

લેખક

શ્રી જટુભાઈ વૈદ્યરાજ

*

ચોખી. કહે કે. વહુ કરતાં કાંઇ રૂ કે કાથી વધારે છે ? બગડે તો શું થઇ ગયું ? મતલબ કે પાથરવાનું અને ઓઢવાનું પાગરણુ સુખદાયક રચે. સુતિકા–શય્યાનું બીજું નામ સુખશય્યા કહેવામાં હું અતિશયોક્તિ જરાકે કરતી નથી.

આવી તૈયારીઓની ઓરદ એ વાતો તો હું કહેવાની ભૂલી ગઇ. સુવાવડમાં ત્રીજે વાસેથી તે બે મહિના સુધી પીવાનો પ્રસુતિ ક્વાથનો વૈદ્યને ત્યાંથી ખરડો ઉતારી મારા સસરા પાસે અગાઉથી મંગાવી ખંડાવીને પડીકાં તૈયાર કરી રાખે. મારા સસરાને ખરડો દેતી વખતે કહે કે, ઉકાળામાંથી કડુ અને હરડેની છાલ વગેરે રેચક એરંડીયા ભેમાં ન બંધાવતાં. જુદાં બંધાવજો. કારણુ કે જો કબજી-આત ન રહેતી હોય અગર ઝાડા થતા હોય તો વૈદ્યે એ નાખવાની ના પાડી છે. કદાચ કડુથી આંકડી પણુ વધારે માટે એવાં વિરેચક એરંડીઆનો જરૂર પ્રમાણે ઉપયોગ કરી શકાય કે છોડી દઇ શકાય.

પૂરા દિ અધૂવારે ત્યારથી હું દોઢ મહિનાનું નાવણુ નાહીને ઉઠું ત્યાં સુધી મારા પાસેથી એક ઘડી પણુ ખસે નહિ—દેવદર્શને જવાનું પણુ બંધ કરે. દેવદર્શન અને સંધ્યા–આરતીમાં કાયમ એમની માયા કરનાર સ્ત્રીઓ એમને ઠપકો દે કે તમે તો બહુ ઘેલાં છો, આવી તે કાંઇ વહુની સુવાવડ હોય. કે દેવદર્શને ય ચુકાય ? અમારે પણુ વહુઓની સુવાવડો આવે છે પણુ તમારાથી તો ભાઇ તોબા ! મારાં સાસુ. હરખીને કહેતાં કે, અમારે ત્યાં તો અત્યારે

તો દેવપૂજા કે દેવદર્શન મારે મન આ સુવાવડનો પ્રસંગ છે. અટાણે જો વહુની સારવાર છોડીને દેવદર્શન-કથા ઇત્યાદિમાં ફર્યા કરું તો મારા ઉપર ઉલટા પ્રભુ પણ નારાજ થાય. આ સાંભળી ઘણી સ્ત્રીઓ મારાં સાસુની મશ્કરી પણ કરતી. કદાચ મનમાંથી એમને ઘેવલાં પણ માનતી હશે, છતાં એની પરવા કર્યા વગર મારી દરેક સુવાવડનો પ્રસંગ અતિ મહત્વનો ગણીને—સદાય સેવા માટે તત્પર રહે છે. દેવમંદિર કે દેરાસરમાં પ્રભુદર્શનની ઘેલછાવાળી વડીલ સ્ત્રીઓને સુવાવડનાં સુતક આભડછેટને કારણે—પ્રસુતા વહુ કે દીકરી કેવી અળખામણી લાગે છે. એનો આપણામાંથી કોઇકને તો અનુભવ હશે જ. કોઇકની તો ધાર્મિક માન્યતા એટલા બધી હદ બહાર ગયેલ હોય છે કે, સુવાવડની સેવાને પાતક પણ ગણે છે. પર્યુષણના તહેવારોમાં જો કુટુંબમાં સુવાવડ કમભાગ્યે આવી તો તો ધાર્મિક અને વ્રતનિયમ પરાયણ સ્ત્રીઓના પરિતાપનો પાર જ નહિ રહેવાનો. મારા સાસુ સાચી ધર્મવૃત્તિવાળાં ખરેખર હોવાથી જ એમને ફરજ બજાવવામાં—સેવા કરવામાં ઇશ્વરભક્તિનો અનુભવ થતો અને સંતોષ મળતો. દેવદર્શન ન થયાનો કે કથાશ્રવણ ન મળ્યાનો સંતાપ ન થતો.

પ્રસવનો સમય નજીક આવે છે એમ મારાં સાસુને જણાય ત્યારથી રાતમાં પણ બે ચાર વખત જાગીને મારા ઉપર નજર ફેરવી જાય. મને તો અકળામણ થાય અને ઊંઘ થોડી આવે. એટલે મને ખબર પડી જતી. આ અરસામાં મારા સસરાને પણ બહારગામ ક્યાંય ન જવા દે. પ્રસવ વખતે પુરુષ વર્ગ ઘરે ન હોય તો કદાચ મુંઝાવાનો પ્રસંગ આવે.

સાસુજી સુયાણીની પણ સરસ પસંદગી કરે. અણઘડ સુયાણીના હાથમાં તો મને કદી સોંપે જ નહિ. સુયાણીની સાથે તો, મારાં સાસુએ ઘર જેવો નાતો બાંધી દીધેલો, એટલે પુરા દિ બેઠા પછી એ સુયાણી કાયમ મારી પાસે આવે, સગી માનાં જેવા હેતથી મારી સાથે વાતો કરે, પોતાના અનુભવો મારી પાસે કહી પ્રસવનો ભય ઓછાં કરનારાં દષ્ટાંતો આપે. વળી મારાં સાસુ પણ તેને કદીયે મનભંગ ન થવા દે. દીકરી આવે તોય એને સારી પેઠે રાજી કરે. કારણ કે દીકરા દીકરીમાં એને તો કાંઇ વધુ ઓછી મહેનત પડતી નથી. મારાં સાસુ એને કહે કે, કાંઇ ફીકર નહિ, ભલે દીકરી આવી. અમે તો અવતરે, મારે તો વહુ સાજી સારી નાહી ઉઠે એટલે જ બસ.

હવે તો ગામમાં નર્સ આવી છે, એની પાસે પ્રસવનું કાર્ય ન કરાવે એમ તમે પૂછો છો ? મારાં સાસુ તો નવયુગને પારખવાની દષ્ટિવાળાં પણ છે. એ તો માને છે કે ભણેલી દાયણ કુશળતાથી કાર્ય કરે છે અને સ્વચ્છતા જાળવે છે. ફક્ત એમનો વિરોધ આધુનિક પદ્ધતિની સુવાવડના ખોરાક સામે છે. પ્રસવ પછી કેવળ ત્રણ દિવસથી ઠરી ઉપર રાખવામાં તેઓ માનતા નથી.

ત્યારે શું શીરો ખાવાનું કહે છે ? ના ના કદી નહિ. એ તો ઘી ગોળ અને જરાક ઘઉં-લોટ આકરો દાણો પાડી શેકેલી ચા જેવી જ પ્રવાહી પાતળી સૂઠંઠોડાયુક્ત રાબ આપે છે. એમની એવી માન્યતા છે કે પ્રસુતિ પછી રક્તપાતને કારણે વાયુ વધે છે માટે થોડા પ્રમાણમાં ઘી અને દેશી ગોળ સુવાવડીના પેટમાં જવાં જોઇએ. અલબત એની કૃતિ ભારે ન પડે એવી જોઇએ. છ વાસા તો પ્રવાહી રાબ જ. શીરો તો દસ વાસા પછી જ ખાવા દે છે. આ તો જરા આડી વાત થઇ.

મૂળ તો કહેવાની મતલબ એવી છે કે, મારાં સાસુ નર્સના પ્રસુતિકાર્યનાં હિમાયતી છે. એની શાસ્ત્રીયતા અને સ્વચ્છતા એમને પસંદ છે. પણ ખોરાકની બાબતમાં તેઓ સકારણ

મતભેદ ધરાવે છે. એમની માન્યતા પુછો તો પાશ્ચાત્ય રીતની સુવાવડ કાર્યની શાસ્ત્રીય સમજણ સ્વચ્છતા અને પુરાણી રીતિ મુજબનો આયુર્વેદ મતાનુસાર ખોરાક એ બેઉનો જ્યારે સમન્વય થશે ત્યારે આપણામાં શરીરોનું આરોગ્ય અવશ્ય સુધરી જશે અને આટલી બધી સુવાવડી સ્ત્રીઓ મરશે નહિ કે રોગોથી પીડાશે નહિ. પાશ્ચાત્ય મતાનુસાર ફક્ત બે અઠવાડીઆ અત્યારે પ્રસુતાને નિયમો પાળવાના હોય છે ત્યારે આયુર્વેદ મતાનુસાર ચારથી છ માસ અથવા પૂર્વાપર જ્યારે નિયમિત રજોદર્શન આવવા માંડે ત્યારે સુવાવડ મટેલી ગણાય અને સુતિકાને પાળવાના નિયમોથી મુક્ત થાય છે. આ એમ બતાવે છે કે પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાન કરતાં આયુર્વેદે આ બાબતમાં વધારે ગંભીરતાથી વિચાર કરેલો હોવો જોઇએ; પણ આ બાબત તો મેં આયુર્વેદ કૉલેજના અભ્યાસી મારા ભાઇઓ પાસેથી જાણી છે એ આ પ્રસંગવશાત કહું છું. પણ આતો વિષયાંતર અને શાસ્ત્રીય ચર્ચા જેવું થઇ ગયું. હવે મૂળ વાત ઉપર આવું.

પુરા દી અધુઆર્યા પછી કહેશે કે, થોડી થોડી હરફર કરો. પડયાં રહેવા ન દે. હરવા ફરવાથી પ્રસવ વખતે કષ્ટાવું ન પડે. કોઇ કોઇ વાર સવારે થોડું દળાવે. ખૂબ સંભાળપૂર્વક હળવે હાથે ઘડીક છાશ પણ ફેરવાવે. કવચિત્ ઘડીક ખાંડણીઆમાં સાંબેલાથી ધાન્ય છડવા આપે. એમનો મત એવો છે કે, આવાં બધાં કામો સમજપૂર્વક અને અલ્પ સમય કરવામાં આવે તો સુખરૂપ પ્રસવ થાય છે. ખાવા પણ ભૂખ પ્રમાણે જ દે. જો કે બધું તો આ વખતે તો ખવાય જ શેનું ? છતાં મને સાવચેત રાખી અજીર્ણ થવા ન દે. કહેશે, અપચાના સુવાવડમાં ઝાડા થઇ જશે. વારંવાર ઉઠબેસ કરવા પણ ન દે. ઉપર કહ્યું એમ દેવદર્શને પણ ન જવાનો એમનો હેતુ એક એ પણ હતો, કે મને ઝાઝું કામ કરવાનો બોજો ન પડે. સગર્ભાવસ્થા દરમીઆન મને આરામ આપના તરફનું લક્ષ મુખ્યત્વે રહે છે. મારી સગર્ભાવસ્થા અને સુવાવડમાં બને ત્યાં સુધી ચાર છ મહિના તેઓ જ વધારે કામ ખેંચે.

પ્રસવ વખતે ઝાઝો માણસોને પણ પ્રસુતિગૃહમાં ન ભરાવા દે, એટલે ઘોંઘાટ પણ બીલકુલ ન થાય. કહેશે કે, ગીરદીથી મારી વહુ શરમરૂપે તેથી જોર બરાબર ન કરી શકે તો કષ્ટાય. વળી સમજે એટલે વખત વગર બીલકુલ જોર ન કરવા દે. કહે કે, એથી થાકી જવાય તો ખરે વખતે જોર કરવાની તાકાત ન રહે.

સુયાણીને પણ ક્યે વખતે કામ કરવાનું તેની પણ તેમને બરાબર ખબર પડે. વખત વગર તેને હાથ પણ અડાડવા ન દે. મારાં સાસુના એંઠજુઠાના અને આચારવિચારના ઘણા સિદ્ધાંતો સ્વચ્છતાને અનુરૂપ હતા એની તો કદાચ એમને પોતાને પણ ખબર નહિ હોય. સુયાણી લોકવરણની ગણાય એટલે તેના હાથ પગ ધોવરાવી અમારા ઘરનો સાડલો પહેરાવી કામ કરવા દેતાં.

સુયાણી આવ્યા પહેલાંથી જ જ્યારથ મને વેદના વેણ્ય આવવી શરૂ થાય ત્યારથી પ્રસવ થાય, મેલી પડે, બાળકના નાળ છેદનની વિધિ પુરી થાય ત્યાં સુધી મને ઝાલીને બેસી રહે. સુયાણી ઉપર દેખરેખ રાખે અને મને હિંમત આપ્યા કરે.

મારે કોઇવાર પ્રસુતિ વખતે ઇન્જેક્શન લેવું પડયું નથી એ જાણીને તમે નવાઇ પામ્યા વગર રહેશો નહિ. મને એમ લાગે છે કે આ સગર્ભાવસ્થાથી જ યથાયોગ્ય નિયમોના પાલનને, પરિશ્રમે અને પથ્ય સેવનને લીધે સુખ પ્રસવ અને સદ્યપ્રસુતિ મને આજ સુધી દરેક સુવાવડે થયાં છે. અતિકષ્ટ કે અતિવિલંબ મેં અનુભવ્યાં નથી. કોઇ વખતે આ સ્વાભાવિક રીતે પ્રસવ માર્ગમાં બાળક આડું આવ્યું નથી; જેને સાહજીક પ્રસુતિ કહેવાય એવું જ બન્યું છે.

કાયદાની કલમે

*

ઓલ્ડ બેઈલી ખાતે ન્યાયાસન સમક્ષ ચાલેલા બે મુકદ્દમાના ચુકાદાએ ઈંગ્લિશ જનતામાં ખળભળાટ મચાવ્યો છે. બન્ને મુકદ્દમામાં લડાઈ પરથી પાછા ફરેલા સૈનિક-પતિઓએ પોતાની 'બેવફા' પત્નીઓનાં ખૂન કર્યાં હતાં. ન્યાયમૂર્તિ મિ. ચાર્લ્સ અને ન્યાયમૂર્તિ મિ. ટક્કરે જ્યુરી સમક્ષ પોતાનાં ભાષણ કરતાં આ ગુના સખત રીતે વખોડી કાઢ્યા હતા અને જણાવ્યું હતું કે, ઇંગ્લાંડમાં કાંઇ એવો અણલખ્યો કાયદો નથી, કે એક પુરુષ જો પોતાની સ્ત્રીને તેના બેવફાપણા માટે મારી નાખે તો તે ખૂન કહેવાય નહિ: છતાં ન્યાયમૂર્તિઓએ આમ સમજાવ્યા છતાં દરેક મુકદ્દમામાં નાગરિકોની બનેલી જ્યુરીએ બન્ને આરોપીઓને નિર્દોષ ઠરાવી ખૂનના ગુનામાંથી મુક્ત કર્યા હતા.

ઇંગ્લિશ જ્યુરીઓ ઘણુંખરૂં ઓછી લાગણીવશ ગણાય છે. અત્યાર સુધી એ જ્યુરીને એવું સમજાવવું કઠણ થઇ પડતું કે, બેવફાઈ માટે પત્નીને મારી નાંખવી, એ ખૂન નથી. આ જ્યુરીઓને એવું સમજાવવામાં ઇંગ્લાંડના બાહોશ એડવોકેટોને પણ ઘણી મહેનત પડતી કે, આરોપીઓને નિર્દોષ ગણવા જોઇએ. સર એડવર્ડ માર્શલ હૉલ કે. સી. અને સર જોન સાઇમન કે. સી. (લોર્ડ થયા અગાઉ) ને ૧૯૧૪-૧૮ ના પહેલા વિશ્વયુદ્ધ પછી આવા આરોપીનો છૂટકારો કરવામાં ભારે તકલીફ લેવી પડી હતી.

આજ તો એ બાબત બહુ સહેલી થઇ પડી છે. જ્યુરીઓ માનવીઓની જિંદગીનાં મૂલ આંકવામાં બેદરકાર છે (કારણ કે, રણમેદાનમાં થતા સંહાર કરતાં યે શહેરોમાં થતા સંહારની સંખ્યા ઘણી સસ્તી બની ગઇ છે.) સૈનિક રણમેદાનમાં જવાથી તેની ગેરહાજરીમાં તેની પત્નીને ગેરમાર્ગે જવાનું ખોટું કૃત્ય કરે તો તેથી સૈનિકને બહુ દુઃખ પડયું છે, એમ તેઓ માને છે.

પરંતુ જ્યુરીઓના આવા મંતવ્યોની સામે સ્ત્રીસંસ્થાઓનો વિરોધ ઉઠી રહ્યો છે. મિસ જોનિટા ફ્રાન્સિસ, જેઓ પરણેલી સ્ત્રીઓના મંડળના પ્રમુખ છે, તેમણે પુરુષોને નિરપરાધી ઠરાવાય છે તે સામે વાંધો લીધો છે. સંખ્યાબંધ લેખો અખબારોમાં લખવામાં આવ્યા છે. તેમાં એ મુદ્દા ઉપર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે કે બેવફા સ્ત્રીઓને મારી નાંખવાની બાબતને વ્યાજબી ઠરાવનારો કોઇ 'અણલખ્યો કાયદો' ઈંગ્લાંડમાં નથી. જ્યુરીઓ લાગણીવશ બનીને નિર્ણયો ઉચ્ચારે છે એ ખોટું છે.

કોઇએ કાયદાપોથીમાંથી કાયદાનો એવો આધાર ટાંકી બતાવ્યો નથી કે, બેવફાઈ બદલ સ્ત્રીઓને મારી નાંખવાનાં પુરુષોનાં કૃત્યને કાયદેસર ઠરાવનારો કોઇ પણ કાયદો ઇંગ્લાંડમાં અસ્તિત્વમાં છે!

દેખીતી રીતે આ બાબત ચર્ચાસ્પદ થઇ પડે છે. કાયદામાં આ સંબંધે શી વસ્તુસ્થિતિ છે તે વિચારીએ. "આર્ચીબાલ્ડ" કે જે ફોજદારી મુકદ્દમાઓ અને ગુન્હાઓ-પ્રશ્નોમાં મહત્વના આધાર તરીકે ગણાય છે. તેના બીજા પ્રકારની પહેલી કલમમાં ખૂન ક્યારે ગણાય એ વિષે સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવેલું છે. રાણી ઇલિઝાબેથના સમયથી માંડીને રાણી વિક્ટોરીઆના સમય સુધીના મુકદ્દમાઓ એ પુસ્તકમાં ટાંકવામાં આવેલા છે. એમાં એક ઘણો જુનો ઇંગ્લિશ કાયદો બતાવવામાં આવ્યો છે. દાખલા તરીકે, જો એક પુરુષ બીજા પુરુષને પોતાની પત્ની સાથે વ્યભિચાર કરતાં જુએ, અને જો

તેની પત્નીને તે જ સ્થળે તે મારી નાંખે તો **તે ખુન નથી;** તેને બહુ બહુ તો મનુષ્યવધ તરીકે કહી શકાય. આજ ઇંગ્લિશ જ્યુરી આવા કૃત્યને કદાચ તેવું ગણશે અને આરોપીને મુક્ત કરશે.

ઉપર જે દૃષ્ટાંત અપાયું તેમાં વ્યભિચાર જોનાર પુરુષે સ્રીને તત્કાળ તે જ સ્થળે મારી નાંખેલી હોવી જોઇએ, પરંતુ જો તેમાં વખત વીતે અને તેનો ગુસ્સો શાંત બની ગયો હોય તે પછી મારી નાંખવામાં આવ્યાના કૃત્યને જુનો કાયદો કદાચ **ખુન** ગણે. ઇંગ્લિશ કાયદાનું દૃષ્ટિબિંદુ આ સંબંધમાં એવા પ્રકારનું છે કે, એકાએક વ્યભિચારનું કૃત્ય જોવાથી અથવા તેને લગતી ઓચિંતી જાણ થવાથી પુરુષના અંગેઅંગમાં ગુસ્સાનો અગ્નિ એટલો બધો પ્રજ્વલિત થઇ જાય છે કે તેવી સ્થિતિમાં તેણે મારી નાંખવાનું કરેલું કૃત્ય માફી યોગ્ય ઠરે છે. કાયદો એથી પણ વધુ આગળ ગયો છે. ન્યાયમૂર્તિઓએ કહ્યું છે કે, જો એક પતિને તેની પત્ની તરફથી કહેવામાં આવે કે, મેં વ્યભિચાર કર્યો છે, અને એ બાબતની ખબર, તે અગાઉ, તે પતિને હોય નહિ, તેવી સ્થિતિમાં વ્યભિચારની વાત સાંભળ્યાનો આઘાત નહિ સહી શકવાથી જો પત્નીને તે સદર જગ્યાએ જ મારી નાંખે તો માત્ર મનુષ્યવધ તરીકે જ કદાચ ગણી શકાય. જો લગ્ન થયા પહેલાં કોઇ પ્રેમિકા અથવા લગ્ન કરવામાં ઢીલ હોય છતાં લગ્નની આશાથી પ્રેમ કરતી પ્રેમી સ્રી જો વ્યભિચારની કબુલાત કરે તો, તે દાખલામાં તે સ્રીનું મૃત્યુ ઇરાદાપૂર્વકથી ઉપજાવવામાં આવે એ ચાલી શકે નહિ, અથવા કોઇ પરણેલી સ્રી માત્ર એટલું જ કહે કે, હું બીજા માણસ સાથે વસવા જઇશ; અથવા તો, તે દાખલામાં પુરુષે કરેલું ખૂન, ચલાવી લેવા કાયદો તૈયાર હશે નહિ.

જુના કાયદામાં એવું લખેલું છે કે, જો એક માણસે બીજા પાણ: ! નાક ખેંચ્યું અને તેથી તે જ ક્ષણે ગુસ્સામાં તેનું મૃત્યુ નીપજાવવામાં આવ્યું હોય તો, તે ખૂન કરતું નથી. જુના કાયદાની ઘડતરની આ વિચારસરણી ચાલુ કાયદામાં ઉતરી આવી છે, તે ઉપરથી જણાશે કે, 'અણલખ્યા કાયદા'ના અસ્તિત્વની માન્યતાનો પાયો એ મુદ્દામાં છે: બેવફા સ્રીનું મોત નીપજાવવું એ કાયદેસર ખૂન નથી.

ઓલ્ડ બેઇલી ખાતે જ્યારે એ સૈનિકો જેમણે પોતાની પત્નીઓને મારી નાખી હતી તેઓને જ્યુરીઓએ નિર્દોષ ઠરાવ્યા ત્યારે ન્યાયમૂર્તિએ તેમને છોડી મૂકવામાં વાંધો જોયો નહોતો, તેનું કારણ ક્ષણિક આવેશને લીધે થયેલા કૃત્યને ક્ષમાયોગ્ય ઠરાવવાનું હોઇ શકે.

'ક્ષણિક ગુસ્સાથી બેવફા પતિનું ખૂન કોઈ પત્ની કરે તો તે વ્યાજબી ગણાય કે નહિ?' કાયદો આ મુદ્દામાં જુદો છે કે કેમ? એ પ્રશ્ન સ્વભાવિક રીતે ઉભો થાય.

આનો વિચિત્ર જવાબ એ છે કે, આ પ્રશ્ન સંબંધમાં કાયદો **ચુપ** છે. 'આર્ચીબાલ્ડ' માં એવા કોઇ મુકદમા આપેલા નથી, અથવા તો કોઇપણ કાયદાના પુસ્તકમાં આવા દાખલા ટાંકવામાં આવ્યા નથી. જુના વખતમાં જો કોઇ પત્ની પોતાના પતિને મારી નાંખતી તો તે કૃત્ય અસામાન્ય ભયજનક લેખાતું. અને તે માત્ર ખૂન તરીકે દોષિત જ નહિ બલ્કે નાનકડા દ્રોહ તરીકે ગણાતું અને તેવા દાખલામાં સ્રીને ઘણુંખરું જીવતી બાળી મુકવામાં આવતી.

માનસશાસ્ત્રની એ એક વિચિત્ર હકીકત છે કે, પત્નીઓએ પતિઓને મારી નાંખ્યાના સંખ્યાબંધ દાખલાઓ મોજુદ છે, પરંતુ તે મૃત્યુ પૈસાને ખાતર અથવા બીજા પુરુષને ખાતર નિપજાવવામાં આવેલાં છે; પરંતુ બેવફાઇ અથવા ઇર્ષાને ખાતર નીપજાવેલાં માલુમ પડ્યા નથી. સ્રીઓ ભાગ્યે જ ગોળીબારથી મોત નીપજાવે છે; તેમજ બહુ જ નજીવા દાખલામાં તેઓ ખંજરથી મોત નીપજાવતી જણાઇ છે, પરંતુ સામાન્ય રીતે ઝેર દઇને મારી

નાખવાની પ્રથા સ્ત્રીઓ અખત્યાર કરે છે.'

એટલે જો, રણક્ષેત્રમાંથી પાછી ફરેલી કોઈ સ્ત્રી-સૈનિક, અથવા તો બીજી કોઈ સ્ત્રી, તેના પતિની જિંદગી ખતમ કરી નાખે અને તેનું કારણ તેની બેવફાઈ હોય તો તે કિસ્સો આધુનિક ન્યાયાલયમાં નવીન પ્રકારનો મુકદમો કાયદાના દષ્ટિબિન્દુથી ગણાય. કદાચ ન્યાયમૂર્તિઓ કાયદો સમાન રીતે લાગુ પાડશે. એટલે કે પુરૂષને માટે એમ તેઓ ઠરાવશે, પરંતુ જ્યુરી કેવો અભિપ્રાય આપશે ?

આ પ્રશ્નનો જવાબ એ છે કે, અમુક જ્યુરી શું કહેશે તે વિષે કોઈ પણ જાતની આગાહી થઇ શકે નહિ, પરંતુ જ્યુરીઓ અંગેના બહોળા અનુભવ ઉપરથી કહી શકાય કે, પતિને મારી નાંખનાર પત્ની તરફ જ્યુરીઓ ગુસ્સો દાખવશે, અને કોઈ અત્યંત અસામાન્ય કારણોનો અપવાદ નહિ હોય તો, એ જ્યુરીઓ ચોક્કસ મોટે ભાગે પત્નીને પતિનું ખુન કરવા માટે અપરાધી ઠરાવશે.

કાયદો પુરૂષ માટે એક અને સ્ત્રી માટે બીજો હોય એ બેશક ઘણું જ ગેરવ્યાજબી છે. પરંતુ સર્વ સામાન્ય રીતે સ્ત્રીઓ સંબંધમાં જ્યુરરો નીચેની બાબતો ધ્યાનમાં લેશે. માનસશાસ્ત્રના દૃષ્ટિબિન્દુથી અને શારીરિક તફાવતના દષ્ટિબિન્દુથી સ્ત્રીઓ જીંદગીની સંરક્ષણ ગણાય છે. એને બદલે તેઓ જીંદગીનો નાશ કરે તો તે આઘાત રૂપ માનવામાં આવે.

જે લોકો એમ માનતા હોય છે કે, આવાં ખૂનીઓ—પછી પુરૂષો હોય કે પ્રેમદાઓ—ને છટકી જવાં દેવાં જોઇએ નહિ. તેઓ તરત જ પ્રશ્ન કરશે કે, 'શું કાયદો ફેરવી શકાય નહિ ?' પણ તેઓનું ધ્યાન દોરવું જોઇએ આમાં કાયદાનો કાંઇ ઘણો દોષ નથી, જ્યુરીઓનાં મન ઉપર બીજા વિશ્વવિગ્રહ પડેલા પડઘા ઉપરથી ઉપસ્થિત થયેલી પરિસ્થિતિનો આમાં મુખ્ય દોષ છે. તેઓ વિગ્રહમાં જઈ આવેલા પુરૂષ સંબંધમાં બનતા આવા દાખલામાં નિર્દોષતાનો અ[illegible] પ્રાય આપે છે. પરંતુ સમયનું વહન થતાં વિગ્રહનાં સંસ્મરણો ઓછાં થતાં, જ્યુરીએ માનસિક વલણમાં પલટો આવવા સંભવ અનુભવ કહે છે કે, સામાન્ય શાંતિના વ[illegible] ઇંગ્લાંડમાં કોઈપણ જાતના ખૂનમાં છુટકાર દાખલા બહુ હોતા નથી. ખૂનના આરોપી છુટકારો મેળવવાની બાબતમાં ઇંગ્લિશ [illegible] સામાન્ય વખતમાં સંતોષ આપવો [illegible] નથી. બલ્કે, બાહોશ ધારાશાસ્ત્રીઓને પણ બાબત ઘણી મુશ્કેલ માલુમ પડી છે. મ[illegible] સર એડવર્ડ માર્શલ હોલ અને સર નોરમન બરકેટ કે. સી. (જેઓ હાલમાં હાઇકોર્ટના ન્યાયમૂર્તિ છે) તેઓ બાહોશ ફોજદારી ધારાશાસ્ત્રીઓ ગણાતા હતા. ખૂનીઓ તરફથી જ્યારે તેઓ બચાવ માટેનાં ભાષણ કરવા માટે સામાન્ય વખતમાં ઊભા થતા ત્યારે જ્યુરીના મનને સંતોષ આપવા માટે તેઓને અત્યંત ઉર્મિશીલ ભાષણો કરવા પડતાં.

આથી હાલમાં જે બની રહ્યું છે તેથી ભય પામવા જેવું નથી. સમય આવ્યે પ્રગતિશીલ સંસ્કૃતિ આનું વેર ખાનગી રીતે લેશે જ, ખૂન મનુષ્ય જાતના અંતઃકરણને રૂચિકર બાબત નથી, એટલે એનો આશ્રય લેનારાઓને સંસ્કૃતિ કોઈપણ સંજોગોમાં નિરપરાધી ઠરાવશે નહિ.

(ગતાંકથી ચાલુ)

બાળકને માતાએ ક્યારે અને કેટલી વખત ખોળામાં લેવું ને જાણવું ખાસ જરૂરી છે. પહેલા બે ત્રણ દિવસ બાળકને દર છ છ કલાકે લેવું. ઘણી વખત બાળકને દૂધ પીતાં આવડતું નથી, તેથી તે ભૂખ્યું રહે છે, માટે ઉકાળીને ઠંડું પાડેલા પાણીમાં ગ્લુકોઝ નાખીને આપવું. પણ બહારનું દુધ તો બનતાં સુધી ન જ આપવું. ત્રીજા દિવસ પછી ત્રણ ત્રણ કલાકે ખોળામાં લેવું. ડૉક્ટરો અને નર્સોએ બરાબર પ્રયોગ કરીને નક્કી કરેલું છે કે, ત્રણ કલાકથી વહેલું બાળકને ખોળામાં લેવાથી તેને અપચો થાય છે. પહેલા ત્રણ દિવસ સુધી બાળકને દૂધ પીતાં ફાવે નહિ, તો પણ તેને ખોળામાં તો લેવું જ.

ઘણાં બાળકો બરાબર પેટ ભરાયા છતાં રડયા કરે છે અને પેટ બરાબર સાફ આવતું નથી, તેનાં ત્રણ કારણ હોઈ શકે. (૧) બાળક ત્રણ કલાક કરતાં વહેલું ખોળામાં લેવામાં આવતું હોય, (૨) અનિયમિત વખતે ધવરાવવામાં કે દૂધ આપવામાં આવતું હોય, અથવા (૩) દરેક વખતે વધારે પડતું દૂધ અપાતું હોય. આ ત્રણને માટે ઉપાય સહેલાઈથી કરી શકાય તેમ છે: માતાએ પોતે ખાવામાં કાળજી રાખવી, સાદો ને પુષ્ટિકારક ખોરાક લેવો અને ખૂબ દૂધ પીવું. તેણે આરામ મહેનત, ચિંતા કે કલેશ ન કરવાં, પોતાને અપચો કે કબજીયાત ન થાય તેની કાળજી રાખવી, પોતાના દાંત સાફ રાખવા. અમુક માસનાં બાળકને ૨૪ કલાકમાં કેટલીવાર ખોળામાં લેવાં તે જાણવું જરૂરી છે.

પહેલા પાંચ માસ સુધીના બાળકને ત્રણ ત્રણ કલાકને અંતરે ૨૪ કલાકમાં છ વાર; છઠ્ઠા ને સાતમા મહીને ચાર ચાર કલાકે પાંચ વાર અને આઠમે ને નવમે મહિને પાંચ પાંચ કલાકે ચાર વાર ખોળામાં લેવું જોઈએ.

બાળઉછેર

સૌ. ભવ્યલતા રણજિતભાઈ વૈદ્ય

પાંચ માસ પુરા થાય એટલે ત્રણ કલાકને બદલે સવા ત્રણ કલાક, પછી સાડા ત્રણ કલાક, પોણાચાર, ચાર, એમ દિવસે દિવસે અંતર વધારવું. બાળકને ત્રણ ચાર કલાક દૂધ ન આપવું હોય ત્યારે એને ઉકાળેલું પાણી આપવું. પાણીથી એનાં આંતરડાં ચોકખા થશે ને દસ્ત પણ સાફ આવશે. રાતમાં બાળક ઉઠે તો બીલકુલ ખોળામાં લેવાની ટેવ પાડવી નહિ. બાળક રડે ને જરૂર પડે તો જ ગ્લુકોઝનું પાણી આપવું. રાતમાં દૂધ ન પાવાથી માતા અને બાળક બન્નેના જીવને શાંતિ રહે છે. ઘણી બહેનો આખો દિવસ કામકાજ કરીને થાકી જાય ને રાત્રે ખૂબ ઉંઘ આવે એટલે બાળકને રાખવું બહુ વસમું લાગે, તેથી તેને આખી રાત પડખામાં સુવાડી દૂધ આપ્યા જ કરે છે. માતા સુઈને દૂધ આપે તે ઘણી જ ખરાબ રીત છે. તે દૂધ બાળકને પચતું જ નથી. વળી આખી રાત આમ પડખામાં બાળક દૂધ પીએ તો કેવી રીતે પચે? આપણે મોટી ઉંમરનાં માણસ પણ રાત્રે જમ્યા પછી આખી રાતમાં પાણી સિવાય કાંઈ જ લેતાં નથી, તો નાનાં બાળકોનું તો શું ગજું?

નાખવાની પ્રથા સ્ત્રીઓ અખત્યાર કરે છે.

એટલે જો, રણક્ષેત્રમાંથી પાછી ફરેલી કોઈ સ્ત્રી–સૈનિક, અથવા તો બીજી કોઈ સ્ત્રી, તેના પતિની જિંદગી ખતમ કરી નાખે અને તેનું કારણ તેની બેવફાઈ હોય તો તે કિસ્સો આધુનિક ન્યાયાલયમાં નવીન પ્રકારનો મુકદ્દમો કાયદાના દૃષ્ટિબિન્દુથી ગણાય. કદાચ ન્યાયમૂર્તિઓ કાયદો સમાન રીતે લાગુ પાડશે. એટલે કે પુરૂષને માટે એમ તેઓ ઠરાવશે, પરંતુ જ્યુરી કેવો અભિપ્રાય આપશે ?

આ પ્રશ્નનો જવાબ એ છે કે, અમુક જ્યુરી શું કહેશે તે વિષે કોઈ પણ જાતની આગાહી થઈ શકે નહિ, પરંતુ જ્યુરીઓ અંગેના બહોળા અનુભવ ઉપરથી કહી શકાય કે, પતિને મારી નાખનાર પત્ની તરફ જ્યુરીઓ ગુસ્સો દાખવશે, અને કોઈ અત્યંત અસામાન્ય કારણોનો અપવાદ નહિ હોય તો, એ જ્યુરીઓ ચોક્કસ મોટે ભાગે પત્નીને પતિનું ખુન કરવા માટે અપરાધી ઠરાવશે.

કાયદો પુરૂષ માટે એક અને સ્ત્રી માટે બીજો હોય એ બેશક ઘણું જ ગેરવ્યાજબી છે. પરંતુ સર્વ સામાન્ય રીતે સ્ત્રીઓ સંબંધમાં જ્યુરરો નીચેની બાબતો ધ્યાનમાં લેશે. માનસશાસ્ત્રના દૃષ્ટિબિન્દુથી અને શારીરિક તફાવતના દૃષ્ટિબિન્દુથી સ્ત્રીઓ જીંદગીની સંરક્ષણ ગણાય છે. એને બદલે તેઓ જીંદગીનો નાશ કરે તો તે આઘાત રૂપ માનવામાં આવે.

જે લોકો એમ માનતા હોય છે કે, આવાં ખૂનીઓ–પછી પુરૂષો હોય કે પ્રેમદાઓ–ને છટકી જવાં દેવાં જોઇએ નહિ. તેઓ તરત જ પ્રશ્ન કરશે કે, 'શું કાયદો ફેરવી શકાય નહિ ?' પણ તેઓનું ધ્યાન દોરવું જોઇએ કે, આમાં કાયદાનો કાંઇ ઘણો દોષ નથી, પરંતુ જ્યુરીઓના મન ઉપર બીજાં વિશ્વવિગ્રહ અંગે પડેલા પડઘા ઉપરથી ઉપસ્થિત થયેલી ખાસ પરિસ્થિતિનો આમાં મુખ્ય દોષ છે. તેઓ વિશ્વવિગ્રહમાં જઈ આવેલા પુરૂષ સંબંધમાં જ બનતા આવા દાખલામાં નિર્દોષતાનો અભિપ્રાય આપે છે. પરંતુ સમયનું વહન થતાં અને વિગ્રહનાં સંસ્મરણો ઓછાં થતાં, જ્યુરીઓની માનસિક વલણમાં પલટો આવવા સંભવ છે. અનુભવ કહે છે કે, સામાન્ય શાંતિના વખતમાં ઇંગ્લાંડમાં કોઈપણ જાતના ખૂનમાં છુટકારાના દાખલા બહુ હોતા નથી. ખૂનના આરોપીને છૂટકારો મેળવવાની બાબતમાં ઇગ્લિશ જ્યુરીને સામાન્ય વખતમાં સંતોષ આપવો સહેલો નથી. બલ્કે, બાહોશ ધારાશાસ્ત્રીઓને પણ એ બાબત ઘણી મુશ્કેલ માલુમ પડી છે. મર્હુમ સર એડવર્ડ માર્શલ હોલ અને સર નોરમન બરકેટ કે. સી. (જેઓ હાલમાં હાઇકોર્ટના ન્યાયમૂર્તિ છે) તેઓ બાહોશ ફોજદારી ધારાશાસ્ત્રીઓ ગણાતા હતા. ખૂનીઓ તરફથી જ્યારે તેઓ બચાવ માટેનાં ભાષણ કરવા માટે સામાન્ય વખતમાં ઊભા થતા ત્યારે જ્યુરીના મનને સંતોષ આપવા માટે તેઓને અત્યંત ઉર્મિશીલ ભાષણો કરવા પડતાં.

આથી હાલમાં જે બની રહ્યું છે તેથી ભય પામવા જેવું નથી. સમય આવ્યે પ્રગતિશીલ સંસ્કૃતિ આનું વેર ખાનગી રીતે લેશે જ, ખૂન મનુષ્ય જાતના અંતઃકરણને રૂચિકર આવતું નથી, એટલે એનો આશ્રય લેનારાઓને સંસ્કૃતિ કોઈપણ સંજોગોમાં નિરપરાધી ઠરાવશે નહિ.

(ગતાંકથી ચાલુ)

બાળઉછેર

સૌ. ભવ્યલતા રણજિતભાઈ વૈદ્ય

બાળકને માતાએ ક્યારે અને કેટલી વખત ખોળામાં લેવું ને જાણવું ખાસ જરૂરી છે. પહેલા એ ત્રણ દિવસ બાળકને દર ૭ ૭ કલાકે લેવું. ઘણી વખત બાળકને દૂધ પીતાં આવડતું નથી, તેથી તે ભૂખ્યું રહે છે, માટે ઉકાળીને ઠંડું પાડેલા પાણીમાં ગ્લુકોઝ નાખીને આપવું. પણ બહારનું દૂધ તો બનતાં સુધી ન જ આપવું. ત્રીજા દિવસ પછી ત્રણ ત્રણ કલાકે ખોળામાં લેવું. ડૉક્ટરો અને નર્સોએ બરાબર પ્રયોગ કરીને નક્કી કરેલું છે કે, ત્રણ કલાકથી વહેલું બાળકને ખોળામાં લેવાથી તેને અપચો થાય છે. પહેલા ત્રણ દિવસ સુધી બાળકને દૂધ પીતાં ફાવે નહિ, તો પણ તેને ખોળામાં તો લેવું જ.

ઘણાં બાળકો બરાબર પેટ ભરાયા છતાં રડયા કરે છે અને પેટ બરાબર સાફ આવતું નથી, તેનાં ત્રણ કારણ હોઈ શકે. (૧) બાળક ત્રણ કલાક કરતાં વહેલું ખોળામાં લેવામાં આવતું હોય, (૨) અનિયમિત વખતે ધવરાવવામાં કે દૂધ આપવામાં આવતું હોય, અથવા (૩) દરેક વખતે વધારે પડતું દૂધ અપાતું હોય. આ ત્રણને માટે ઉપાય સહેલાઈથી કરી શકાય તેમ છે: માતાએ પોતે ખાવામાં કાળજી રાખવી, સાદો ને પુષ્ટિકારક ખોરાક લેવો અને ખૂબ દૂધ પીવું. તેણે અથાગ મહેનત, ચિંતા કે ક્લેશ ન કરવાં, પોતાને અપચો કે કબજીયાત ન થાય તેની કાળજી રાખવી, પોતાના દાંત સાફ રાખવા. અમુક માસનાં બાળકને ૨૪ કલાકમાં કેટલીવાર ખોળામાં લેવાં તે જાણવું જરૂરી છે.

પહેલા પાંચ માસ સુધીનાં બાળકને ત્રણ ત્રણ કલાકને અંતરે ૨૪ કલાકમાં ૭ વાર; છઠ્ઠા ને સાતમા મહીને ચાર ચાર કલાકે પાંચ વાર અને આઠમે ને નવમે મહિને પાંચ પાંચ કલાકે ચાર વાર ખોળામાં લેવું જોઈએ.

પાંચ માસ પુરા થાય એટલે ત્રણ કલાકને બદલે સવા ત્રણ કલાક, પછી સાડા ત્રણ કલાક, પોણાચાર, ચાર, એમ દિવસે દિવસે અંતર વધારવું. બાળકને ત્રણ ચાર કલાક દૂધ ન આપવું હોય ત્યારે એને ઉકાળેલું પાણી આપવું. પાણીથી એનાં આંતરડાં ચોકખા થશે ને દસ્ત પણ સાફ આવશે. રાતમાં બાળક ઉઠે તો બીલકુલ ખોળામાં લેવાની ટેવ પાડવી નહિ. બાળક રડે ને જરૂર પડે તો જ ગ્લુકોઝનું પાણી આપવું. રાતમાં દૂધ ન પાવાથી માતા અને બાળક બન્નેના જીવને શાંતિ રહે છે. ઘણી બહેનો આખો દિવસ કામકાજ કરીને થાકી જાય ને રાત્રે ખૂબ ઉંઘ આવે એટલે બાળકને રાખવું બહુ વસમું લાગે, તેથી તેને આખી રાત પડખામાં સુવાડી દૂધ આપ્યાં જ કરે છે. માતા સુઈને દૂધ આપે તે ઘણી જ ખરાબ રીત છે. તે દૂધ બાળકને પચતું જ નથી. વળી આખી રાત આમ પડખામાં બાળક દૂધ પીએ તો કેવી રીતે પચે? આપણે મોટી ઉંમરનાં માણસ પણ રાત્રે જમ્યા પછી આખી રાતમાં પાણી સિવાય કાંઈ જ લેતાં નથી, તો નાનાં બાળકોનું તો શું ગજું?

સૌરભ

*

ગોરિંગ જે નટીને પરણ્યો છે તે શ્રીમતી એમી સોનમાન ગોરિંગ અત્યારે જર્મનીમાં ન્યુહાઉસ ગામડાની પાસે, ત્રણ ઓરડાની એક લોજમાં પોતાની સાત વરસની પુત્રી ઈડા સાથે રહે છે. એક દિવસે આ એમી સારાયે જર્મનીમાં અતિ ધનાઢ્ય સ્ત્રી તરીકે લેખાતી હતી. અત્યારે તે અશ્રુભરી આંખે કહે છે: 'મારી ઇડાનું અને મારૂં શું થશે તે હું જાણતી નથી. પણ હવે તો એની ચર્ચા જ નિરર્થક છે. હું મારા પતિનો સાથ ખોઈ બેઠી છું. એ મને બહુ લાગે છે.'

ન્યૂરેમ્બર્ગ ત્યાંથી પચીસ જ માઈલ છેટું છે. ત્યાં એનો પતિ–ગોરિંગ સાક્ષીના પિંજરામાં ઊભો ઊભો બડાશો મારવાનો ખેલ ભજવતો પ્રોસીક્યુટર જેકસનના ક્રોધભર્યા પ્રશ્નોને ચાલુ ઉડાવ્યા કરતો હતો. શ્રીમતી એમી ગોરિંગ કહે છે: "મારા પતિના પૌરુષ માટે અને પોતે જે શ્રદ્ધાપૂર્વક માને છે તેને અક્ષરસઃ વળગી રહેવાની તેની હિંમતને માટે હું ભારે "મગરુર છું" પ્રુફરના સંબંધમાં હજુ તે સન્માનપૂર્વક બોલે છે તે જાણીને એમીને ખૂબ નવાઈ થઈ. હિટલર એમની પુત્રી ઇડાનો 'ધર્મનો બાપ' છે. એમીએ કહ્યું: "આખરી તબક્કે હિટલર માનસિક દર્દથી ભારે પિડાતો હશે. મારૂં તો ઠીક, પણ હિટલર તો મારી પુત્રીને પણ એના પિતા સાથે મૃત્યુની સજા થાય એમ માગતો હતો."

*

થોડાક દિવસો પર પ્રગટ થયેલા એક સમાચાર સ્ત્રીસમાજ માટે અત્યંત વિચારણીય છે. 'પતિ તરીકેના હક્ક'નો ભોગવટો કરવા દેવાની એક સ્ત્રીએ પતિને ના પાડવાથી પતિએ ઉશ્કેરાઈ જઈને પત્ની પર તીક્ષ્ણ ને ધારદાર હથીયાર વડે હુમલો કર્યો હતો ને પત્નીના શરીર પર ઠેકઠેકાણે ઇજા કરી હતી. પત્નીએ બુમાબુમ કરતાં, પાડોશીઓ દોડી આવ્યા હતા, ને પકડાઈ જવાની બીકે પતિએ શરીર પર ગ્યાસતેલ છાંટીને સળગી જઈ જીવનનો અંત આણ્યો હતો.

અમદાવાદ તાબે ગોધાવીમાં પણ એક પતિની વધુ પડતી હવરાખોરીને તાબે થવાની તેની પત્નીએ ના પાડતાં પતિએ પત્નીનું નાક કાપી નાખવાથી પતિને સજા થઈ.

સ્ત્રીસમાજને માટે આ બનાવ અત્યંત વિચારણીય છે. સ્ત્રીઓ–ખાસ કરીને સુશિક્ષિત ને કેળવાએલી સ્ત્રીઓ–રાજકીય, સામાજીક અને આર્થિક ક્ષેત્રોમાં હક્ક અધિકારો મેળવવા માટે ઝુંબેશ ચલાવી રહી છે. સ્ત્રીઓ સ્વતંત્રતા મેળવવા, માટે મથી રહી છે, પરંતુ સ્ત્રીની ઇચ્છા વિરુદ્ધ તેના શરીરનો ભોગવટો ન કરી શકે તે માટે કાયદા મારફત રક્ષણ મેળવવાનો પ્રયાસ સ્ત્રીઓએ કર્યો હોય, અગર આવું રક્ષણ મેળવવાનો સ્ત્રીઓને વિચાર સુદ્ધાં આવ્યો હોય એવું જાણવામાં હજી સુધી નથી.

પણ બીજાં બધાં ક્ષેત્રોમાં સ્વાતંત્ર્ય મેળવવા મથતી સ્ત્રીઓએ આ અતિ મહત્વની બાબતમાં સ્વાતંત્ર્ય ને કાયદા દ્વારા રક્ષણ મેળવવાની સર્વ પહેલી જરૂર નથી! બીજી બધી બાબતોમાં સ્ત્રી ભલે પરાધીન કે પરતંત્ર રહે, પરંતુ શરીરનો ઉપભોગ કરવા દેવાની

બાબતમાં સ્ત્રી પરાધીન રહે ને કાયદો પણ પુરુષને-પતિને તેનાં પતિ તરીકેનો હક્ક ભોગવવાનો પરવાનો આપે, એ વસ્તુસ્થિતિ અત્યંત જંગલી, સ્ત્રીના વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય પર ત્રાપ મારનારી અને સમસ્ત સ્ત્રી જાતિને માટે અત્યંત અપમાન જનક નથી? યાદ રાખવાનું છે કે, પતિ તરીકેના હક્કના ભોગ વટાને પરિણામે સ્ત્રીને માતૃત્વ પ્રાપ્ત થવાનો સંભવ રહે છે ને સ્ત્રીની ઇચ્છાવિરુદ્ધ, પતિ તરીકેના હક્કનો ભોગવટો થયો હોય ને પરિણામે સ્ત્રીને માતૃત્વ પ્રાપ્ત થાય તો પણ સ્પષ્ટ રીતે એ ફરજીયાત માતૃત્વ જ ગણાય. એટલે જીવનના બધા ક્ષેત્રોમાં, સ્વાધીન ને સ્વતંત્ર રહેવા ઇચ્છતી સ્ત્રીને સ્ત્રીજીવનની આ એક અતી અગત્યની અને મૂળભુત બાબતમાં, પુરુષની-પતિની ઇચ્છાને આધીન રહેવું પડે, પુરુષની ઇચ્છાને તાબે થવું પડે, મરજી વિરુદ્ધ પુરુષની ઇચ્છા સંતોષવી પડે અને વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યનો ભોગ આપવો પડે એ કોઈ રીતે ઇચ્છનિય ગણી શકાય નહિ.

એટલે સ્ત્રીઓએ જીવનના બીજા બધા ક્ષેત્રોમાં સ્વાધિનતા ને સ્વાતંત્ર્ય મેળવવાની મથામણ કરવાની સાથે, તે માટે ઝુંબેશ ચલાવવાની સાથે, પતિ તરીકેનો હક્ક ભોગવવાની પુરુષને-પતિને કાયદા દ્વારા મળેલી સત્તા સામે હજી સુધી કશો આંદોલનો ઉપાડ્યાં નથી.

યાદ રાખવાનું છે કે કાયદામાં પુરુષને માટે પતિ તરીકેના હક્ક ભોગવવાની જોગવાઈ, રાખવામાં આવી છે, પરંતુ સ્ત્રીને માટે, પત્ની તરીકેના હક્કો પતિ દ્વારા ભોગવવાની કશી જોગવાઈ રાખી નથી. ઉલટે તો કાયદામાં ભરણપોષણની જ જોગવાઈ રાખવામાં આવી છે. આ તફાવત જોતાં પણ કાયદામાં સ્ત્રીને હડહડતો અન્યાય થયો હોવાનું સ્પષ્ટ થાય છે. સ્ત્રીઓનું, સ્ત્રી સંસ્થાઓનું ને સ્ત્રીઓનાં હિતોની રખેવાળી કરનારા પુરુષોનું લક્ષ સ્ત્રીઓને થએલો આ અન્યાય તરફ હજી સુધી ગયું નથી. (સુ. મિત્ર)

યુદ્ધની શરૂઆતમાં લંડન પર શત્રુની એક સુરંગ પડવાથી એક છોકરી પર એવી અસર થઈ છે કે તે કદી પણ મોટી થશે નહિ. તેની આંખો તેજસ્વી છે. તેના ગાલ પર તંદુરસ્તીના ગુલાબો દેખાય છે. પ્રથમ દૃષ્ટિએ તેનામાં કશી ખોડ જણાતી નથી. તે પોતાના માબાપના મકાનમાં આખો દિવસ સોફા પર બેસી રહે છે અને તેના ભાઈ બહેનો તેની આસપાસ રમ્યા કરે છે, પરંતુ પોતે સહેજ પણ હીલચાલ કરતી નથી, કરી શકતી નથી.

આ છોકરીનું નામ પેટ્રીશીઆ છે ને તે અઢાર માસની છોકરી જેવડી દેખાય છે. ઓકટોબરમાં તેની ઉમ્મર સાત વર્ષની થશે. ૧૮ મહિનાની ઉંમરે તેના મકાન પર સુરંગ પડી હતી ને તે પાંચ કલાક સુધી કાટમાળના ઢગલા નીચે દબાઇ રહી હતી, ને તેને પરિણામે તે જ દિવસથી તેનું મન અને શરીર વધતાં અટકી ગયાં છે. તે કોઈક વાર બોલવાનો પ્રયાસ કરે છે, પણ ડોકટરો કહે છે કે, તે કોઇ દિવસ બોલી શકશે નહિ. સુરંગ પડી ત્યારે પેટ્રીશીઆ જેટલી સુન્દર હતી એટલી જ આજે પણ છે.

*

બરેલીમાં એક બોબીનના કારખાનાનો કામદાર કલુટરબકગંજથી બરેલી ખાતે કંઇક ખરીદી અર્થે આવ્યો હતો. તે ત્યાંની હુલ્લડ પરિસ્થિતિથી વાકેફ નહોતો, પરંતુ ત્યાં અણધાર્યો હુમલો થતાં તે નજીકના એક મકાનમાં સંરક્ષણ અર્થે ભરાઇ ગયો ને સદ્ભાગ્યે બચી જવા પામ્યો. અને 'કરફ્યુ'નો અમલ શરૂ થઇ જતાં એ પોતાને ઘેર રાત્રે જઈ શક્યો નહિ. બીજે દિવસે સવારે વિહ્વળ બનેલી અને હુલ્લડમાં પોતાનો પતિ ખપી ગયાની વાત સાંભળતાં એની પત્ની જિલ્લા હોસ્પિતાલમાં પહોંચી. ગભરાટમાં એક હુલ્લડનો ભોગ બનેલા શબને એ પોતાના પતિનું છે એમ માની તેનો અગ્નિસંસ્કાર માટે રૂ. ૩૦ થી વ[illegible] કર્યો અને બપોર પછી એ

જ્યારે પોતાને ઘેર પહોંચી ત્યાં તો એની રાહ જોતો એનો પતિ બેઠો હતો.

*

'સન્ડે ટ્રીબ્યુન'ના તા. ૨૮-૪-૪૬ના અંકમાં 'સહશિક્ષણ રદ કરો', એ મથાળા નીચે સમાચાર છપાયા છે.

'લખનૌ તા. ૨૬મી એપ્રીલ. તા. ૩૦મી એ મળનારી યુનિવર્સિટી કોર્ટની બેઠકમાં પં. જયાપ્રસાદ શુકલ એવો ઠરાવ મૂકવાના છે કે લખનૌ યુનિવર્સિટીમાંથી સહ શિક્ષણની પ્રથા રદ કરવી. આ ઠરાવે વિદ્યાર્થીઓ તથા શિક્ષકોમાં એક સરખો ખળભળાટ મચાવ્યો છે. ઠરાવ નીચે મુજબ છે.

'આ સભાનો મત છે કે, આ યુનિવર્સિટીમાં સ્ત્રી-પુરુષોના સહશિક્ષણે-અને ખાસ કરીને પુરુષ શિક્ષકોના હાથ તળે-ખેદજનક પરિણામો આપ્યાં છે, તેથી ઠરાવવામાં આવે છે કે બનતી જલદીથી એ પ્રથા બંધ કરવા માટે યોગ્ય સત્તાવાળાઓને ભલામણ કરવી. ઉપરાંત ઠરાવવામાં આવે છે કે, મોજુદ સ્ત્રી-સંસ્થાઓમાંથી એકાદને યુનિવર્સિટીએ લઈ લેવી, અથવા એમ ન બની શકે તો પોતાની સ્ત્રી કોલેજ કાઢવી.'

'દરમિયાન, હોળીને દિવસે સ્ત્રીઓની હોસ્ટેલમાં જે બનાવ બનેલો તેની તપાસ પૂરી થઈ છે અને તેનો રિપોર્ટ અત્યારે વિચારાય છે. તે બનાવમાં એમ હતું કે, કેટલાક યુનિવર્સિટીના છોકરાઓ મવાલીવેડા પર ચડયા, તે એટલે સુધી કે કેટલીક છોકરીઓની તેમણે પજવણી કરી.' (શિક્ષણ અને સાહિત્ય)

*

ઇંગ્લંડના નૌકાદળની સેવિકાઓ-વીમેન્સ રોયલ નેવી ઇમરજન્સી સર્વીસ જેઓ Wrens (રેન્સ)ના નામથી ઓળખાય છે તે દળના નિર્માતા અને સંચાલક શ્રીમતી ડેઇમ વેરા લાઉટન મેથ્યુસ વિલાયતનાં સફરે જેટસમાંનાં એક છે અને તેઓ સફરેજેટ તરીકે જેલમાં પણ જઈ આવેલાં છે. આ છેલ્લી લડાઇ દરમ્યાન તેમને નૌકાખાતાનું સેવિકાદળ સ્થાપવાનું સોંપવામાં આવ્યું. અને એક લાખ સ્ત્રીઓનું એ દળ અત્યંત બાહોશીથી એમણે તૈયાર કર્યું છે. W. A. C. એટલે ખુશ્કી સૈન્યના સેવિકાદળથી તદ્દન અલગ આ દળ છે, અને એમાંની સ્ત્રીઓના ચારિત્ર્ય કે સેવાભાવની ઉચ્ચતા વિષે બેમત નથી. ઉપરી વર્ગથી માંડી છેક નાનામાં નાના નોકરનું કાર્ય આ દળમાં સ્ત્રીઓ જ કરે છે. પુરુષોને તેમાં રજ જેટલી પણ દખલ ડેઇમ વેરા કરવા દેતાં નથી. વિલાયતના શિયાળાની હીમવરસતી ટાઢમાં, અંધારી રાત્રે, ખુલ્લા તોફાની દરીયામાં આકાશમાંથી દુશ્મનના બોમ્બ પડતા હોય તેની ઝડી નીચે આ સેવાદળની સ્ત્રીઓ હોડીઓ ચલાવીને મોટાં વહાણોની ચોકી કરે; છાનાંમાનાં કેટલાંએ વહાણોને દરીયામાં ગોઠવેલાં માઇન બોમ્બ્સની વચ્ચેથી રસ્તો શોધી આપે; સીગ્નલો આપે; સંદેશા આપે; કોઇ વહાણ ઉપર બોમ્બ પડયા હોય અને આગ લાગી હોય ત્યારે દરીયામાં પડી, તરીને ખલાસીઓને બચાવે; સમારકામ કરી આપે; વગેરે કાર્યો અતિશય ગૌરવભર્યાં ગણાવી શકાય.

*

પંજાબના ગુરદાસપુર જીલ્લાના લેફ. કરમસીંગે આઝાદ ફોજમાં જોડાઈ નેતાજી સમક્ષ લીધેલ પ્રતિજ્ઞા મુજબ લગ્ન કરવાની ઇચ્છા ન હોવાથી પોતાનું સગપણ અમૃતસરના એક મોટા જાગીરદારની પુત્રી સાથે થયેલ સગપણ રદ કરી તે કન્યાને બીજા સાથે પરણાવી દેવા પોતાના સસરાને પત્ર લખ્યો છે.

*

લોક પ્રતિનિધિ સભામાં દશ ટકા સ્ત્રીઓએ પ્રતિનિધિત્વ આપવાની શ્રી. હંસા બહેને માગણી કરી છે તે મધ્યસ્થ સભામાં વાઇસરોયે એક સ્ત્રી સભ્ય ન લેવા બદલ ખેદ વ્યક્ત કર્યો છે.

મારવાડમાં આવેલા ખુડાલાના ઠાકોરને એક શીખ યુવતી 'ધાપૂ' પર કેવી રીતે મોહ જાગ્યો, કેવી રીતે અંતઃપુરમાં તેને છૂપી રીતે બોલાવવામાં આવી, તેલ, સાબુ, પોલકાં, ઝંપલો વગેરેથી લલચાવીને અને અંતે ધાપૂના મામા પર બનાવટી દેવું ચડાવીને તેની ભાણીજીને ખુડાલા ઠાકોરના અંતઃપુરમાં રાખી લેવામાં આવી, કેવી રીતે પોતાની તલવારથી તેની સાથે વિવાહનો ઢોંગ કરવામાં આવ્યો, એ સઘળી બાબતોનો સનસનાટી ભર્યો રહસ્ય-સ્ફોટ 'પ્રજાસેવક' (જોધપુર) તરફથી થયો છે.

ઠાકોરે છોકરીના મામાને જે એક ગુપ્ત પત્ર લખ્યો હતો તે પત્ર જેમનો તેમ પ્રગટ કરેલ છે. જાગીરોમાં આવી અને આથી કેટલાયગણી ભયંકર ઘટનાઓ રાત દિવસ થતી રહે છે જેના પ્રકાશનના અભાવે તે સઘળી અંધકારમાં રહે છે. ઉપર્યુક્ત પત્ર નીચે પ્રમાણેછેઃ

'રૂકો ૧ એક દીનો ચૌંદરી દેવા પનો. ખીયા રો વાસ ગામ ખુડાલાને કર દીનો શ્રીમાન ઠાકુર સાહબ ઠિકાના ખુડાલા કે થા ભાણીજી ધાપુ રાવલે મરજી મેં લીધી હૈ સો ઇસ બાબતમેં થારી ન્યાત કોઈ દખલ કરસે તો ખરચ રાવલે સૂં મિલેગા. થારે ઉપર ખાતરી રેસી.'

(સહી) એચ. સિંહ

આમ પ્રજાની વહુ-દીકરીઓને પરાણે અંતઃપુરમાં રાખી લેવી તે પ્રજાના ધનનો દુરુપયોગ કર્યા કરવો એ જાગીરદારોનો રાત-દિવસનો ધંધો થઇ ગયો છે. છતાં મારવાડ સરકાર કદિ એ તરફ ધ્યાન નથી આપતી કે પ્રજાનાં દુઃખો દૂર કરવા પ્રયત્ન નથી કરતી.

*

થોડાક દિવસ ઉપર મુંબઇની હાઇકોર્ટમાં ન્યાયમૂર્તિ કણિયા અને ન્યાયમૂર્તિ ગજેન્દ્રગડકર સમક્ષ પૂનાના પુરંદરે-મુધોલકર લગ્નનો કેસ નીકળ્યો હતો. એ લગ્નમાં બંને પક્ષો એક જ ભારદ્વાજ ગોત્રનાં હતાં, પરંતુ કન્યાને લગ્ન પહેલાં જુદા ગોત્રના એક માણસે દત્તક લીધી હતી. દક્ષિણી બ્રાહ્મણોમાં એમ દત્તક લેવાની પ્રથા હોવાનું કહેવાય છે. હિંદુ કાયદા પ્રમાણે એક જ ગોત્રનાં કુટુંબો વચ્ચે લગ્ન-સંબંધ અર્થાત્ સગોત્ર લગ્ન નિષિદ્ધ છે, પણ આ કિસ્સામાં ન્યાયમૂર્તિઓએ દક્ષિણી બ્રાહ્મણોમાં પ્રચલિત એવી એ પ્રથાને આધારે એ લગ્નને કાયદેસર ઠરાવી સગોત્ર લગ્નના નિષેધનો અંતરાય ઓળંગી જવામાં આવી પ્રથાવાળા સમાજોને સહાયરૂપ થઇ પડે તેવો દાખલો બેસાડયો છે.

*

ગઇ તા. ૯મી એ અમદાવાદમાં હંસરાજ પ્રાગજી હોલમાં ગુજરાતની એક ઉચ્ચ ગણાતી બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિના મંડળ તરફથી, જ્ઞાતિની એક સુશિક્ષિત યુવતીએ સાસરીના ત્રાસ અને અત્યાચારથી કંટાળીને દાઝી જઇને જીવનનો અંત આણ્યો હતો તે વિશે વિચાર કરી યોગ્ય નિર્ણય કરવા એક જાહેર સભા યોજાઇ હતી. તા. ૭મી મેને રોજ એ બહેનનું વડોદરાની ડફરીન હોસ્પીટલમાં અવસાન થયેલું

આજથી પાંચેક વર્ષ ઉપર એ બહેનનું લગ્ન એની પોતાની જ જ્ઞાતિના એક સુશિક્ષિત કુટુંબમાં થયેલું. સસરા ગ્રેજ્યુએટ હતા, રાષ્ટ્રીય કેળવણીની સંસ્થામાં આચાર્ય હતા ને જેલવાસ પણ ભોગવેલો. એના પતિ પણ ગ્રેજ્યુએટ હતા. એ બહેન પોતે પણ કોલેજના પ્રથમ વર્ષમાં પાસ થઈ ચૂકેલી હતી, અને ભણી શકે તેવી હતી, છતાં લગ્નને લીધે જ કદાચ આગળ વધી શકી નહોતી. લગ્ન થયા પછી એ બહેન વડોદરા સાસરે આવીને રહેવા લાગી. શરુશરુમાં બધું ઠીક ચાલ્યું, પણ પછીથી સાસરિયાંએ તાપ દેખાડવા માંડયો. એ બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિમાં કુલીન-અકુલીનના ભેદ થાય છે અને જો કે આ બહેન પોતે કુલીન મનાતા વર્ગમાંથી આવતી હતી, છતાં સાસરિયાંને વરપક્ષ તરીકેની અને અધિક કુલીન તરીકેની પોતાની શ્રેષ્ઠતાનું

ભારે અભિમાન હતું. ક્રમે ક્રમે વિશાળ ઘરનો આખો હસડબોળો એકલી આ છોકરીને માથે નાખી દેવામાં, મેણાંટોણાંથી એને સંતાપવામાં, એને પિયર જવા નહિ દેવામાં, દમદાટી દેવામાં, એની નાની મોટી ખોડો શોધી કાઢીને મારી મગાવવામાં પેલી 'કુલીનતા' પ્રગટ થવા માંડી. દીકરી સાથેનો સંપર્ક તૂટવાને કારણે દૂર વસતાં માબાપોને સ્વાભાવિક રીતે જ ચિન્તા થવા લાગી અને કોઈ ઉપાયે સાસરિયાં રીઝતાં હોય તો તેમ કરીને દીકરીને સુખી કરવા માટે વારંવાર દાંતમાં તરણું લેવા લાગ્યાં.

પણ પૂજા અને નૈવેદ્ય વિશેની જમાઈરાજ અને વડીલોની અપેક્ષા અસીમ હતી અને પિયર પક્ષ જેમ જેમ નમતું મૂકતો ગયો તેમ તેમ એનાં નવલાં રૂપો પ્રત્યક્ષ થતાં ગયાં. તમે કાગળમાં જમાઈના નામની આગળ 'શ્રી.' કેમ ન લખ્યું ? માફી માગો. તમારા ફલાણા સગાને ત્યાં વિવાહ પ્રસંગ હતો ત્યારે અમારા ઘર કંકોતરી કેમ નહિ મોકલેલી ? એ એમની ભૂલ ખરીને ? તો જાવ, એમને અહીં આવી રૂબરૂમાં માફી માગી જવાનું કહો. માફી તો મગાતી, છતાં એ બહેનનો છુટકારો થતો નહિ. પિયરિયાં થાક્યાં અને કોઈ પણ ઉપાયે દીકરીને આ દુઃખમાંથી છોડાવવા અધીર થઈ રહ્યાં. પણ દીકરી માને તો ને ? લાગ મળતાં વાત છેડી ત્યારે દીકરીએ માબાપને કહ્યું: 'તમે સૌ અમસ્તાં મારી ચિન્તા કરો છો. મને કશું જ દુઃખ નથી. હું તદ્દન સુખી છું. મારું ઘર તો એ જ. જીવીશ પણ ત્યાં જ, ને મરીશ પણ ત્યાં જ.' એનામાં શ્રદ્ધા હતી કે પોતાની મૂંગી તિતિક્ષા કોક દિવસ તો ફળશે ને પોતાનું ભાગ્ય સુધરશે.

પણ એના નસીબમાં સુખ લખેલું નહોતું. વાત વધતી જ ચાલી. પતિએ ઉપેક્ષા કરવા માંડી. આગળ અભ્યાસ કરવા ને પછી નોકરી કરવા એણે વડોદરા છોડ્યું ને પત્નીને ઓળખતો જ ન હોય તેમ વર્તવા માંડ્યો. એના બીજા લગ્નના સંભવની વાતો પણ વહેતી થઈ, છતાં આ બહેન ધીરજ ધારી રહી. પછી કોણ જાણે કયા પ્રસંગના આઘાતથી એની શ્રદ્ધા તૂટી તે, એણે એક વ્હેલી સવારે, સાસરા—સાસુ પરગામ હતાં તે પ્રસંગનો લાભ લઈ, કેરોસીન છાંટીને જાતની હોળી કરી દીધી. ખબર પહોંચતાં સસરા આવી લાગ્યા. પોતે અસ્વસ્થ હોવાથી શબનું અંતિમ સન્માન તો ન કર્યું, પણ સ્વસ્થ રહીને વાત દાબી દેવાના પ્રયત્નોમાં રોકાયા ખરા. અસ્વસ્થ હોવાથી એમણે કેવળ એક જ જ્ઞાતિજનને વિશ્વાસમાં લઈને એની ને હોસ્પીટલના મહેતરોની પાસે હોસ્પીટલે આપેલી મડદા—ગાડી ખેંચાવી, ને એ જ કારણે પોતે વહુનાં માબાપને કે ભાઈભાંડુને ખબરે પણ ન કર્યાં; પણ સ્વસ્થતાથી તે ને તે જ દિવસે કશીક સલાહ લેવા અમદાવાદ આવ્યા ને રાતોરાત મેલમાં પાછા પણ ફરી ગયા !

આમ એ બહેનના જીવન અને મરણ બંનેને બગાડવાનું જે ઘોર કુકર્મ આ 'કેળવાયલા' કુટુંબે કર્યું તે પ્રત્યે રોષ અને ધિક્કાર તો ઉપર્યુક્ત સભાએ વ્યક્ત કર્યો જ, ને આ પ્રકારનાં કુટુંબો સાથે લગ્નસંબંધ બાંધતાં પહેલાં કન્યાવાળાં માબાપોને એમાંથી બોધપાઠ લેવાની ભલામણ પણ કરી; પરંતુ એ ઠરાવનો તાત્ત્વિક ભાગ તો એ હતો કે ત્રાસ અને અત્યાચારના ગમે તેવા ભયંકર સંજોગોમાં પણ એને વશ થઈ જવું કે હારીને જીવનનો અંત આણવો એ યોગ્ય નથી; પણ સ્વાવલંબી જીવન ગાળવાનો નિશ્ચય કરીને અન્યાય અને જુલ્મનો સામનો કરવો એ જ યોગ્ય ઉપાય છે.

* *

વડોદરામાં એક બ્રાહ્મણ યુવકે કારેલી બાગમાં એક હરિજન યુવતી સાથે લગ્ન કર્યાં.

કેટલાક સાચા કિસ્સાઓ

સુરતમાં સુખલા દાજી નામના માણસે પોતાની પત્ની પાલી પાસે પતિ તરીકેનો હક્ક ભોગવવાની માગણી કરતાં પાલીએ ના કહી, તેથી ગુસ્સે થઇ પાલીના શરીર ઉપર અસ્ત્રાના ઘા કરી તેને ઘાયલ કરી; તેથી પાલીએ બૂમાબૂમ કરી મૂકી. એટલે પાડોશીઓ દોડી આવ્યા. તેથી પકડાઇ જવાની બીકે સુખલો પોતાની શરીર ઉપર ગ્યાસતેલ છાંટી સળગી મર્યો, ને બાઇને હોસ્પીટાલમાં લઇ જવામાં આવી.

*

વડીયા રાજ્યના દેરાળામાં એક બ્રાહ્મણ વિધવા બાઇ કડવીએ પોતાની બાવીસ વરસની દીકરી રંભાનું સગપણ રાજકોટમાં રહેતા માણેકલાલ રાજારામ નામના બીજવર સાથે કર્યું હતું અને વૈશાખ સુદ ૯ નોમના લગ્ન લખી આપ્યાં હતાં, પણ પછી ખબર પડી કે, કન્યાને એક જ આંખ છે, એટલે વરરાજા પરણવા જ આવ્યા નહિ અને લગ્નનો દીવસ પસાર થઇ ગયો. હમેશાં ગવાતાં ગીત પણ બંધ, થઇ ગયાં અને કન્યાને ઘેર ભેગા થયેલા સગાંવહાલાં પણ વાતો કરતા પાછા ચાલ્યા ગયા.

*

થાણા પાસે નારોલીમાં વેપાર કરતા ઠક્કર કાનજી હરજીવનની એક સ્ત્રી ત્યક્તાની સ્થિતિમાં હયાત છે. એના ભરણ-પોષણ માટે કોઇ વ્યવસ્થા થઇ નથી જાણી. આ સ્થિતિમાં જામ-ખંભાળિયાના એક કાપડના વેપારીની મદદથી ૪૫ વર્ષના કાનજીએ સલાયાના ઠક્કર પોપટની સોળ વર્ષની દીકરી શાન્તા સાથે વેવિશાળ કર્યું. શાન્તાએ, આ સામે વાંધો ઉઠાવ્યો, પણ તે વખતે તો કોઇ પરિણામ આવ્યું નહિ. છેવટે શાન્તાએ એના ભાઇ અને બનેવીને વિનતિ કરી. પિતાને સમજાવવામાં નિષ્ફળ ગયેલ ભાઇ, બ્હેનને પોતાની સાથે થાણા લઇ ગયો અને શાન્તાની ઇચ્છા મુજબ ત્યાંના જ એક યુવાન સાથે ઠક્કરની એક સંસ્થાના આશ્રયે લગ્ન કરાવી આપ્યાં. આ વાતની કાનજીને ખબર પડતાં પોતાની સાથે જેનું સગપણ થયું છે એ બાઇને બીજા સાથે પરણાવી દેવા માટે શાંતાના ભાઇ અને બનેવી સામે એણે લોહાણાજ્ઞાતિને ફરિયાદ કરી. જ્ઞાતિ સમક્ષ શાંતાએ સ્પષ્ટ જણાવી દીધું કે પિતાએ પોતાની અનિચ્છા છતાં કરેલ સગપણ પોતાને માન્ય નહોતું. પોતે કરેલ લગ્ન સ્વેચ્છાથી કરેલ છે. શાંતાની આ હિંમત રૂઢિચુસ્ત જ્ઞાતિ-અગ્રેસરોને નરૂચી હોય કે પછી કાનજીની લાગવગે પટેલિયાને શરમાવ્યા હોય, ગમે તેમ હોય પણ જ્ઞાતિ આ બાઇને દંડ દેવાનો વિચાર કરે છે.

*

જાખર (સલાયા) માંથી ૧૫ વર્ષ પહેલાની એક નમી જતી સંધ્યાના અંધકારમાં ત્યાંના ગરાસિયા રસુભા ગોરજ ગામની એક હરિજન બાઇને લઇને વધતા જતા અંધકારમાં ઝડપી પગલાં ભરી ઓગળી જવા માગતા હતા. અંધકાર વધ્યો ને એ અદ્રશ્ય બન્યા. પ્રભાતે ખબર પડી કે રસુભા ગુમ થયેલ છે.

હરિજનબાઇ સાથે નાસી જનાર આ ગરાસીઆનો જ્ઞાતિએ બહિષ્કાર કર્યો. એ દંપતી નિશ્ચિંત ભલે ન રહ્યાં પણ એ ઉચ્છૃંખલતાનું પાપ કોઇને તો સહન કરવું પડે છે. આ બાઇને આજ ત્રણ છોકરાં છે, પરંતુ હવે રઝળાવીને એ રસુભાએ ગામમાં આવવા અને જ્ઞાતિમાં ભળવાની ઇચ્છા બતાવી.

હાલની અનાજ વગેરે પરિસ્થિતિનું જરાય દુઃખ લગાડ્યા વિના જ્ઞાતિના આગેવાનોએ રૂ. ૧૦૦ દંડ અને જ્ઞાતિનાં ચાર ગામને જમણવાર આપવાની શિક્ષા કરી. તે અનુસાર

રસુભા તા. ૧૬ મીએ જ્ઞાતિબંધુઓને જમાડીને પવિત્ર થયા છે. અને જમનારા જ્ઞાતિજનોને રઝળતાં મુકાએલાં બાળકોની દયા પણ નથી આવી.

*

મહેસાણા પ્રાંતમાં પંદરેક દિવસ પર એક મારવાડીની જુવાન સ્ત્રી એકાએક અદશ્ય થવાનો બનાવ પોલીસમાં નોંધાતાં આજુબાજુ તપાસ આરંભાઇ હતી. દરમિયાન અત્રેના એક વણિકે અમુક શખ્સો સાથે એક સ્ત્રીનો રૂા. ૮૦૦માં સોદો નક્કી કર્યો. વણિક પેલી સ્ત્રીને જોઈ આવ્યો અને અગાઉથી રૂા. ૨૦૦ આપ્યાં. તેવામાં અખબારમાં મારવાડી સ્ત્રીના ગુમ થવાના સમાચાર વાંચતાં પોતે ઠગાયો છે તેવી જાણ થતાં પોલીસમાં ફરિયાદ આપતાં પોલીસે એક શખ્સને પકડીને કેસ કર્યો.

*

કાઠિયાવાડના ઢાંક ગામમાં એક બાવાજીની પરણતી કન્યા માંડવામાં ધૂણી અને પોતાને તે ગામની કોઇ દરજણ બાઇ વળગી છે એવું ધૂણતાં ધૂણતાં જણાવેલું. આથી આ વળગાડ દૂર કરાવવા કોઇના તરફથી સૂચના થતાં કેટલાક લોકોએ, કહે છે કે, પેલી દરજણ બાઇને બળજબરીથી પછાડીને ચમારના ઘરનું પાણી પાયું. ચમારના ઘરનું પાણી પાવાથી ભવિષ્યમાં કોઇને 'વળગી' શકાતું નથી એવી માન્યતા પણ પ્રચલિત છે.

ત્યાર બાદ દરજી જ્ઞાતીએ આ બાઇનો સામાજીક બહિષ્કાર કર્યો અને દામોદર કુંડમાં સ્નાન કરી આવે તો જ્ઞાતી તેનો સ્વીકાર કરે એમ જણાવતાં આ બાઇએ આ વિધિ પણ પતાવી. પણ આ ઘટનાથી દરજણ બાઇના દિલ પર સ્વમાનનો એવો કાતીલ ઘા લાગ્યો કે તેણે એક મહાદેવની જગ્યામાં આવેલી વાવમાં પડતું મૂકી પોતાના દ્રઢધૂત જીવનનો અંત આણ્યો !

*

મુંબઇમાં પાંજરા પોળ લેઇનમાં કપોળ વાડીમાં શ્રી. નારણદાસ કરશનદાસનાં પુત્રી તેમની સંમતી વગર લગ્ન થતાં હોવાથી લગ્નને દિવસે જ ગૂમ થયાં; તેથી આવેલા મહેમાનો પાછાં ગયાં,' પણ બીજે દિવસે કન્યાનો પત્તો મળી ગયાનું કહેવાય છે.

*

કઠલાલના મુખીમતાદાર કુટુંબના શ્રી. ફુલાભાઇ દેસાઈભાઇના પુત્ર ભીખાભાઇને તેની પત્ની બાઈ શાન્તાએ રાતના બે વાગ્યાના સુમારે 'મને તાપોલીઆં થયાં છે અને માંત્રિકી માટી લેવા જવું છે, માટે ચાલો મારી સાથે' એમ કહી તેના પતિ ભીખાભાઇને ગામ બહાર લઈ ગઈ. રાત્રીની નિરવ શાંતિમાં તે એકાએક ભીખાભાઈ ઉપર રણચંડી માફક તુટી પડી અને તલવારના ઘા કર્યા. ભીખો નાસવા જતાં જમીન ઉપર ઢળી પડયો. આથી શાન્તાએ તેની છાતી ઉપર ચઢી બેસી, બીજા કેટલાક વધુ ઘા કર્યા હતા. મદદ માટેની બુમો સાંભળી આજુબાજુના ધારાળાઓ જાગી જતાં તેમણે ત્યાં દોડી જઇ બાઇને પકડી લીધી હતી.

ભીખાને સારવાર માટે કપડવંજ સરકારી હોસ્પીટલમાં ખસેડયો છે તથા બાઇ શાન્તાને પોલીસે અટકમાં લીધી છે.

*

અમદાવાદ તાબે ગોધાવીમાં સસી નામની બાઇએ પોતાના પતિ મગનલાલ પોપટલાલની વધુ પડતી હવસખોરીને સંતોષવાની ના પાડવાથી પતિએ પત્નીનું નાક કાપી નાખવાને લીધે. પતિને પંદર માસની સજા અને સો રૂપીઆ દંડ અગર ત્રણ માસની વધુ સજા થઇ.

*

હળવદમાં એક બ્રાહ્મણે પોતાની 'બીજી પત્નીને પણ જીવતી જલાવી દીધી છે. પહેલી વારની પરણેતર પત્નીને પણ તેણે આ રીતે ખતમ કરી કહેવાય છે.

*

સ્ત્રી-જગત સમાચાર

ડાકોરમાં સર્પદંશથી બે સ્ત્રીઓ મરણ પામવાથી ઝેરી-સાપને પકડવા સુધરાઇએ ઇનામો કાઢ્યાં છે.

*

પ્રધાન ત્રીપુટીમાંના શ્રીયુત્ ક્રીપ્સની માંદગીના ખબર સાંભળી શ્રીમતી ક્રિપ્સ હીંદમાં આવી પહોંચ્યાં છે.

*

બંગાળમાં રેલ્વે ટ્રેનોમાંથી હિંદુબાળાઓ અને યુવતીઓના અપહરણનો ઉપદ્રવ વધ્યો છે.

*

ભાવનગરના શેઠ જેઠાલાલ પ્રેમજી એડનવાળાએ તેમનાં પત્ની શ્રી. દિવાળીના નામે કંસારા બોર્ડિંગને પોતાનું મકાન તથા સાડત્રીસ હજાર રૂપીઆ ભેટ આપ્યા.

*

અમદાવાદની ઔદિચ્ય સહસ્ત્ર ઝાલાવાડી સાડાચારસો બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિ તરફથી તેમની નાતનાં વિધવા બહેનોને આર્થીક મદદ આપવાનું જાહેર થયું છે.

*

બીલખાના યુવરાજ શ્રી. જસવંતસિંહજીનાં લગ્ન મંડીના મહારાજા સર જોગેન્દ્રસિંહજીના કુંવરી સાથે હથેવાળે મંડીમાં થયાં.

પોરબંદર સ્ટેટે પકડેલ બહારવટીઆ ઓસમાન સાથે રાણાવાવની કુંભારણ ગંગા પણ પકડાઇ છે.

*

યુક્ત પ્રાંતની જેલોમાંથી સ્ત્રીવોર્ડ કાઢી નાખી સ્ત્રીઓ માટે એક ખાસ અલગ જેલ જ શરૂ કરવાની સૂચના થાય છે. સ્ત્રી ગુન્હેગારો વિષે સુધારાઓ સૂચવવા શ્રીમતી સુચેતા કૃપલાની, શ્રી. પૂર્ણિમા બેનરજી અને શ્રી. સરલાદેવીની એક એક સમિતિ નીમવામાં આવશે.

*

મુંબઇમાં રહેતી ઇકબાલ-જાન બંગાળી નામની મુસ્લીમ યુવતીએ પોતાનો પતિ મુઝફર હુસેન ઘાતકીપણું ગુજરતો હોવાનું જણાવી છૂટાછેડા માટે ફરીઆદ કરવાથી કોર્ટે તેને છૂટાછેડા અપાવ્યા

*

વડિઆનાં નગરશેઠ કેશવજી મેનજી ખેતાણીએ પોતાનાં સ્વ. પત્ની શ્રી. રતનબાઇ ખેતાણીનું નામ જોડવાની શરતે મુંબઇ જૈન કેળવણી મંડળને આશ્રયે ચાલતી જૈન પાઠશાળાને રૂ. સવા લાખનું દાન કર્યું.

ગોધરા હાઇસ્કુલમાં ભણતા એક વિદ્યાર્થી અને વિદ્યાર્થીની કોઇને કહ્યા વિના બહાર ગામ ચાલ્યાં ગયાં. તેઓ લાંબા વખતથી એક બીજાના પ્રેમમાં હતાં.

*

જામનગરમાં ભણશાળી કુટુંબની એક સમજુ સ્ત્રીએ, પીયરમાં લગ્ન પ્રસંગે જવાની સાસુએ ના કહેવાથી, અગ્નિસ્નાન કર્યું.

*

ગાંફની રોશન નામની બાઇનું શકમંદ અવસાન થતાં તેના પતિ લાલખાં અમીરખાંની ધરપકડ થઇ છે.

*

વાંચની જમના નામની વિધવાબાઇ પોતાની દીકરી સાથે રાજકા જતી હતી ત્યારે માર્ગે જેસા હાકરડાએ તેમને લૂંટી લેવાની જેસાની ધરપકડ થઇ.

*

કડીમાં દશા દિશાવાળ જ્ઞાતિના એક યુવકે ૨૦ વર્ષ પહેલાં એક બ્રાહ્મણ વિધવા સાથે લગ્ન કરેલું. તેમની પુત્રીનાં લગ્ન જ્ઞાતિના એક આગેવાનના પુત્ર સાથે થયાં તેમાં જ્ઞાતિના આગેવાનોએ ભાગ લીધો હતો.

શ્રી. અરૂણા અસરફઅલી અને તેમના જોડીદારોએ કરેલ નિવેદનમાં બ્રીટીશ કેબીનેટ મીશનની દરખાસ્તોનો અસ્વીકાર કરવા મહાસભાને અનુરોધ કર્યો છે.

*

ગોધરામાં એક મકાનનો ઝરૂખો તૂટી પડતાં નીચે ઉભેલાં બે બાળકો ને ઝરૂખામાં બેઠેલી બે યુવતીઓ ઘાયલ થઇ, તેમાં લીલા નામની સોનારણ યુવતીની હાલત ગંભીર છે.

*

કાશ્મીરમાં સ્ત્રીઓ ઉપર પણ ગોળીબાર થયા હોવાનું જાહેર થયું છે.

*

વૈશાખ મહિનામાં એકલા અમદાવાદમાં જ પાંચ હજાર ઉપરાંત લગ્નો થયાં.

*

મદ્રાસમાં સ્ત્રીઓ માટેની તાલીમ છાવણી સીતાનગ્રામ ખાતે ખુલ્લી મુકાઇ છે.

*

જૂનાગઢના હાઇકોર્ટના ૬૫ વર્ષની ઉમરના જજ મી. શેખે માંગરોળમાં ૨૦ વર્ષની કન્યા સાથે લગ્ન કર્યું.

*

મુંબઇ યુનિવર્સિટીની મેટ્રીકની પરીક્ષામાં આ વખતે કુ. સુશીલા રઘુનાથ મહેનદાળે (નાસીક સેન્ટર) ૫૯૦ માર્ક મેળવી બીજે નંબરે પાસ થયાં.

અમદાવાદ દરીઆપુર હરમાનવાળી પોળમાં રહેતા કડવા પાટીદાર શ્રી. છબીલદાસ ભુલાખીદાસ પાનાચંદ લાહીઆએ પોતાની પત્ની હયાત છતાં ફરી લગ્ન કર્યું છે.

*

૦ ઇટાલીમાં રાજાશાહીનો અંત આવતાં ઇટાલીના રાણી મેરીઆન્જેસ તેમનાં ચાર બાળકો સાથે ક્રૂઝરમાં બેસી નેપલ્સથી દક્ષિણ તરફ ચાલ્યાં ગયાં.

*

નાતાલ હિંદી કોંગ્રેસના આદેશ મુજબ નાતાલની સરકારની જોહુકમી ભર્યા ધારાઓ સાથે સત્યાગ્રહ કરવા સ્ત્રીઓની પહેલી ટુકડીએ પરવાના વિના નાતાલમાં પ્રવેશ કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે.

*

કચ્છ રાજ્યના એક શ્રીમંત અમલદાર ૫૩ વર્ષની વયે તેમની જ કોમની એક ૧૩ વર્ષની બાળા સાથે ફરી લગ્ન કરવાના હોવાથી વાત જાહેર થઇ છે.

*

કરાંચી પાસે જંગશાઇ ટ્રેનં અકસ્માતમાં મૃત્યુ પામેલ સ્ત્રીના પતિએ, પોતે સહવાસ, હૂંફ અને પ્રેમ તથા કાળજી અને ગૃહસ્થાશ્રમની સેવાઓ ગુમાવ્યાનો ફરીઆદમાં ઉલ્લેખ કરીને સરકાર સામે ૧૦૫૨૫ રૂપીઆનો બદલો માગ્યો છે.

ન્યુયોર્કમાં ૧૭ વર્ષની કુમારી ડોસોરેથી અભ્યાસી સાથે એડવર્ડ પાર્ક નામનો માણસ પ્રેમમાં પડયો હોવાથી તેણે પોતાના હરીફનું ઘર સળગાવી દીધું.

*

મુંબઇમાં આગાખાન બોમ્બે લેડીઝ કોરના મેળાવડા પ્રસંગે શ્રી. ફાતમાબાઇ ડી. કે. ફાજલે જણાવ્યું હતું કે, ના. આગાખાનના હીરક મહોત્સવ પ્રસંગે બહેનોએ બહાર ગામથી આવેલી કેટલીક બહેનોનાં ધાવણાં બાળકો પણ ધવરાવ્યાં હતાં.

*

ફ્રાંસના જંતુશાસ્ત્રના પ્રો. મેગ્રાઇલ બટ્રીન્ડે લાંબા વખત સુધી દૂધ રહી શકે અને ફાટી જાય કે બગડે નહિ એવા રસાયણની શોધ કરી છે.

*

વીલેપારલે મ્યુનિ. ને મુંબઇ સાથે જોડી દેવા શ્રી. લીલાબહેન શાહે વીલેપારલેની સભામાં ભાષણ કર્યું.

*

ધરમશાલા ગામમાં કેસની તપાસ માટે ગયેલ પોલીસ સબ ઇન્સ્પેકટર ઉપર હુમલો કરી ત્રણ સ્ત્રીઓએ તેમને પૂરી પૂરી દીધા હતાં.

*

પહેરામણીની પ્રથા દૂર કરવાનો ઠરાવ બીહારની ધારાસભામાં શ્રી. સુખલાલસિંહ રજુ કરવાના છે.

મુંબઇમાં મુસ્લીમ બહેનોનું યુનીયન, વિદ્યાર્થીનીઓને દોરવણી આપવા શ્રી. હલીમાશાહ મહમ્મદના પ્રમુખપદે સ્થપાયું.

*

બેલીવીલેમાં એક સ્ત્રીને બાવીસ વર્ષથી ગર્ભ રહ્યો છતાં બાળકનો પ્રસવ થતો ન હોવાથી બાત્રીસ વર્ષ પછી તબીબોએ શસ્ત્રક્રિયા કરીને બાળકને બહાર કાઢયું છે.

*

વડીઆમાં એક યુવાન બ્રાહ્મણ બાઇએ કુવો પૂર્યો.

*

માહીમ વિભાગ (મુંબઇ)-માંથી એક મરાઠા યુવકની પત્નીને ભગાડી જવા માટે ખીમજી વેલજી નામના યુવાનની ધરપકડ થઇ.

*

કાનપુરમાં એક યુગલે લગ્ન વખતે પોતાના લોહીથી પ્રતિજ્ઞા કરી પોતાનું જીવન દેશને ધરવા નક્કી કર્યું. તેમણે એક ખરડો તૈયાર રાખ્યો ને ચાર ફેરા ફર્યા પછી એના પર પોતાના લોહીથી સહી કરી. એ યુગલનું નામ-શ્રી. હૃદયનાથ મોટા અને શ્રીમતી કામિની કૌલ.

*

જાણીતા ફિલ્મ પ્રોડયુસર અને દિગ્દર્શક શ્રી. સોરાબ મોદીએ જાણીતી ફિલ્મ નટી મહેતાબ બાનુ સાથે સીવીલ મેરેજ કર્યો છે. મહેતાબને આગલા ઘરનો એક દીકરો છે.

જલાલપુરના સાતેમ ગામે આવેલા એક હરિજનનો છોકરો મુનસાડ ગામે એક હરિજનની સગીર વયની નાની બાળા સાથે લગ્ન કરવા જાન કાઢી ગામને પાદરે જતાં તેની સામે મનાઇ હુકમ થવાથી વરરાજા ગામને પાદરથી જ કન્યા વગર પાછા ફર્યા છે.

*

વડોદરા સરસુબાની ઓફીસના એક હરિજન ગ્રેજ્યુએટે પોતાની પત્ની તથા બાળકો હયાત છતાં લોજીત્રાની એક હરિજન બાઇ સાથે ફરી લગ્ન કર્યો છે.'

*

સુરત જીલ્લાના દેગામના સુથાર પરસોતમ ગોવિંદે પોતાની પત્નીના ત્રાસથી કંટાળી કુવામાં પડતું મૂકયું પણ તેને બચાવી લીધો છે.

*

સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની પેટા સમિતિમાં સ્ત્રીઓના હકનામા માટે હિંદના પ્રતિનિધિ તરીકે ગયેલા શ્રી. હંસાબહેન મહેતા મુંબઇ પાછા આવી પહોંચ્યા છે.

*

ભરૂચની સગીર ઉમરની ૧૧ વર્ષની ભીલ છોકરી ખજુરા વિગેરે લેવા સીમમાં ગઇ હતી ત્યારે બકરા ચારતા ભોડા નામના ભરવાડે તેના મોંમાં ડૂચો મારી, ઉપાડી જઇ, બળાત્કાર કરવાથી બાળા બેભાન બની ગઈ હતી.

ચીખલી તાલુકાના પીપલધારાના પરસોતમ ભીમલાની વીધવા બાઇ ભુલીને ડાકણ કહીને ધારીયું મારવા માટે તેના દિયર લાખા સામે કેસ થયો.

*

શહેનશાહના જન્મ દિવસની નવાજેશમાં કાશ્મીર અને જમ્મુના મહારાણી શ્રી. તારાદેવીને ' ઇમ્પીરીયલ ઓર્ડર ઓફ ક્રાઉનનો અને સી. પી. ના રામપુર જીલ્લાના કોડલા એસ્ટેટના જમીનદાર શ્રીમતી વિષ્ણુપ્રિયાદેવીને રાણીનો ખીતાબ મળ્યો. ખંડીનાના. રાણી સાહેબ શ્રી. કુસુમકુમારીને કેસરે હિંદનો સુવર્ણચંદ્રક અને શ્રી. શાન્તાબાઇ એચ. પી. દેસાઇ. (સોલીસ) અને મીસીસ જલામલ વખારીઆ (અમદાવાદ)ને રૌપ્યચંદ્રક મળ્યાં.

*

ભરૂચના સિટિ પોલીસે હમીદ ગુલાબ, સાનજી અને નાથા એમ ત્રણ શખ્શોની મહમદપુરા ગોલવાડના વીઠલ નાનુના ઘરનાં બારણાં તોડી વીસ વર્ષની એક યુવાન સ્ત્રી પર બળાત્કાર કરવા માટે ધરપકડ કરી છે.

*

ધુળીઆ મ્યુનિસિપાલીટીમાં પ્રથમ સ્ત્રી સભ્ય તરીકે સૌ. જયમતી ગુલાબચંદ શાહ ચૂંટાયાં છે.

હળવદના એક ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણે તેની પત્ની હયાત છતાં, તેને રઝળાવીને બીજી કન્યા સાથે લગ્ન કર્યું.

*

મુંબઈ યુનિવર્સિટીમાં ગ્રેજ્યુએટ મતદાર વિભાગમાંથી ખાલી પડેલી જગ્યાએ માટે શ્રી. કાન્તાબહેન ખાંડવાળાએ ઉમેદવારી નોંધાવી છે.

*

અમદાવાદમાં માણેકચોકમાં છાણા વેચવા આવેલી તેર વર્ષની સગીર રબારણ યુવતીને ઉપાડી જવાના ગુન્હા માટે તપાસ કરતાં એલસબ્રીજમાંથી તે બાળાનો પત્તો મળ્યો. પોલીસે અમરસિંહ નામના યુવાનને પકડયો છે.

*

અમદાવાદમાં પુષ્પા નામની એક સામ્યવાદી યુવતીની છેડતી કરવા માટે જમાલપુરમાં રહેતા કનૈયાલાલને નવ માસની સજા થઈ.

*

રાજકોટમાં કડવીબાઇ કન્યા વિદ્યાલયની ઉદ્દ્ઘાટન ક્રિયા સૌ. ભક્તિલક્ષ્મીબહેન દેસાઈના હાથે થઇ.

*

પચાસ વર્ષની ઉમરના ખંભાતના એક પ્રતિષ્ઠિત આગેવાન વેપારીએ પોતાની બે પત્નીઓ અને ચાર વર્ષની દીકરી હયાત છતાં એક ગભરૂ કન્યા સાથે ફરી લગ્ન કર્યાં.

*

પાલીતાણામાં જુગારમાં હારી ગયેલ એક જુવાને પોતાની પત્ની પાસે દાગીના ને પૈસા માગતાં, ના પાડવાથી તે જુવાન પોતાની પત્નીનું ખૂન કરી તેનું શબ ઉઠાવી નાસી ગયો હોવાનું કહેવાય છે.

*

પુસ્તક પરિચય

સ્વીકાર

ભભુકતી જવાળા (લેખક) શ્રી. રાસુભાઈ અમીન. પ્રકાશકઃ નવચેતન સાહિત્ય મંદિર, ભદ્ર, અમદાવાદ. સામાજીક નવલકથા પાકું પુઠું પૃ. ૨૪૮ કિં. રૂ. ૪–૦–૦)

રજની (લેખક. શ્રી. ચિરંતન. પ્રકાશકઃ ઉપર મુજબ. સામાજીક નવલકથા. પાકું પુઠું પૃ. ૨૬૪ કિંમત રૂ. ચાર)

હિંદની અંગ્રેજ વેપારશાહીઃ ઈ. સ. ૧૬૦૦ થી ૧૮૦૦ સુધીની ઐતિહાસિક માહિતી, (લેખક : શ્રી મગનભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈ. પ્રકાશક : ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ હાથ બનાવટનો કાગળ. પાકું પુંઠું. પૃ. ૩૫૮ કિંમત રૂપિઆ ચાર)

Our National Flag (લેખિકા : શ્રી કપિલાબહેન ઠાકોર. પ્રકાશક : પદ્મ પ્રકાશન લી૦ મુંબઇ. બાળકો માટેની સચિત્ર પુસ્તિકા. કાચું પુઠું પૃ. ૨૦ કિંમત ૭ આના)

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય તરફથી

પારકા ઘરની લક્ષ્મી : (લેખક : શ્રી. જયભિખ્ખુ. સામાજીક વાર્તાઓનો સંગ્રહ, પાકું પુંઠું. પૃ. ૨૫૬ કિંમત રૂ. સાડા-ત્રણ.

ખાટીમીઠી બાળ વાતો (લેખક : શ્રી. મનુભાઈ જોધાણી. બાળ વાર્તાઓનો સંગ્રહ. ત્રીજી આવૃત્તિ. પૃ. ૧૨૮ કિંમત સવા રૂપિઓ)

કજોડાં (મૂળ લેખક : શ્રી. વા. વિ. જોષી. અનુવાદક : શ્રી. શાન્તાબહેન મનુભાઈ દેસાઈ. છુટાછેડા લેવા તલસતી બહેનોની મનોવેદના ભર્યા પત્રો. પાકુ પુંઠું કિંમત રૂ. બે.)

સોરઠી ચારવીરો. (લેખક : મનુભાઈ જોધાણી. કિંમત બાર આના.)

અછતવાળા વિસ્તારમાં સગર્ભા અને દશ વર્ષની ઉંમરની બાળકો માટે મફત દૂધ આપવાનું મુંબઈ સરકારના પ્રધાન શ્રી. દિનકરરાવ દેસાઈએ જાહેર કર્યું છે.

*

બંગાળામાં પોતાના બાળકને ખાવાનું આપવાની સગવડ ન હોવાને કારણે એક માતાએ આપઘાત કર્યો.

*

અમેરિકાની 'તાજ વગરની મહારાણી' ગણાતી શ્રીમતી કોર્નેલીઅસ વાન્ડરબીલ્ટે ૮૦ વર્ષે પુનર્લગ્નની ઇચ્છા જાહેર કરવાથી ૭૦ વર્ષનો આલ્સ ઍન્ડ્રૂમનરો તેને પરણવા તૈયાર થયો છે.

*

બીજાપુરમાં હરિજન કન્યા મંદિર શ્રી. બાલાસાહેબ ખેરના હાથે ખુલ્લું મુકાયું.

*

બીહારમાં મહિલા કૉલેજ સ્થાપવા ધનપતિ શ્રી મન્મથદર્શન દાસજીએ એક લાખ રૂપીઆ આપ્યા.

*

કાંગડામાં દેરાસરમાં આરતી ઉતારતાં કપડું સળગવાથી એક જૈન યુવતી-દાઝી ગઈ.

*

મુંબઈ રઘુજીત શીરમ કંપનીવાળા ગૌહરબાનું તથા ચંદુલાલ શેઠને શતચિત્ર મહોત્સવ પ્રસંગે શ્રી. લીલાવતી મુનશીના પ્રમુખપદે માનપત્ર અપાયું.

રાજપીપળાના મહારાજા સાહેબ વિલાયતમાં છે ત્યાં તેમના સ્ટાફમાં એક પ્રૌઢ અંગ્રેજબાઈ હતાં તેમની સાથે મહારાજાએ લગ્ન કર્યાં છે. આ બાઈને બે સંતાનો હોવાનું કહેવાય છે.

*

નાગપુરમાં બારસો રૂપીઆમાં એક હરિજને પોતાની દીકરી સીંધીને બાનામાં લખી આપેલી. પાછળથી પૈસા પાછા ભરવાની સવડ ન થવાથી તે હરિજનને પોતાની પુત્રી સિંધિને સોંપી દેવી પડી છે.

*

વડોદરામાં અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદના મહામંત્રી શ્રી. કુસુમબહેન સયાનીના હાથે શિક્ષણસપ્તાહ ખુલ્લું મુકાયું હતું.

*

યુક્ત પ્રાંતમાં હોરાઈમાં એક અજબનો કિસ્સો બન્યો. લગ્ન માટે એક જાન ત્યાં ગઈ. તે વેળા ઉભય પક્ષો વચ્ચે પહેરામણી સંબંધમાં વધો પડયો. છોકરી હતી જમીનદારની એટલે વર પક્ષ વાળાએ છોકરાને ભગાડી દેવાનો વિચાર કર્યો પણ જમીનદારે તો આખી જાનને જ ગિરફતાર કરી લીધી!

*

સુરત શહેર સમિતિના પ્રમુખ તરીકે શ્રી જ્યોત્સના બહેન શુકલ અને ઉપપ્રમુખ તરીકે શ્રી. વસુમતીબહેન ઠાકોર ચુંટાયાં.

સીતાપુરમાં કમળાબાઈને એક પુત્રી જન્મી. તેને માથાના પાછળના ભાગમાં બે શીંગડાં, ચાર દાંત ને ઘણી મોટી આંખો છે. જન્મ વખતે જીભ બહાર લટકતી હતી. બાળકી જીવે છે.

*

શ્રી. વિજયાલક્ષ્મી પંડિતના પુત્રી કુ. ચંદ્રલેખા અમેરિકાથી પત્રકારિત્વનો અભ્યાસ કરી પાછા આવ્યા પછી 'નેશનલ હેરલ્ડ'ના તંત્રી ખાતામાં જોડાયાં છે.

*

સીસીલીના એક ગામ સ્પર્લીંગમાં ચૂંટણી હતી. ત્યાંના પુરુષોએ નક્કી કર્યું કે સ્ત્રીઓને મત આપવા જવા ન દેવી. પરિણામે તમામ પુરુષોએ પોતપોતાના ઘરની સ્ત્રી–મતદારોને તાળામાં ગોંધી દીધી. માત્ર બે જ સ્ત્રીઓ કે જે શિક્ષિકાઓ હતી ને જેને કોઈ ગોંધનાર ન હતું તે જ મત આપી આવી.

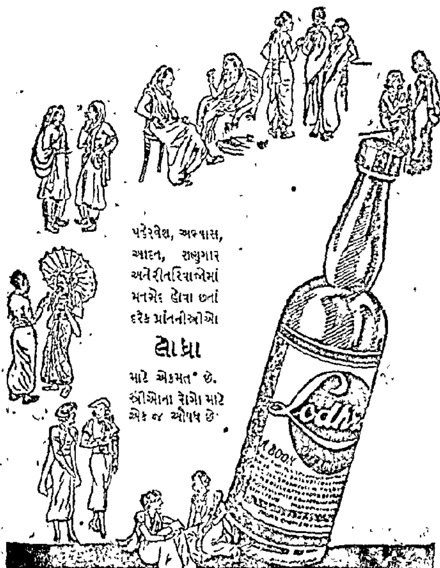
*

જાણીતા જૈન સુધારક શ્રી. પરમાનંદ કુંવરજી કાપડીઆનાં પુત્રી કુ. ચારૂશીલા એમ. બી. બી. એસ.ની પરીક્ષામાં પાસ થયાં અને સર્જરીમાં પ્રથમ આવવાથી ગોલ્ડ મેડલ મળ્યો. તેમનાં બીજાં પુત્રી કુ. મીનાક્ષરી બી. એ.માં પાસ થયાં.

શ્રી. મનુભાઈ જોધાણી કૃત નવું પુસ્તક પ્રગટ થાય છે.

સોરઠી વિભૂતિઓ

પ્રકાશક : મનુભાઈ લલ્લુભાઈ નિયામક: સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ : પાંચકુવા અમદાવાદ.
મુદ્રક : મણિલાલ કલ્યાણદાસ પટેલ, સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, પાંચકુવા સ્ટેશન બહાર, અમદાવાદ
છૂટક નકલ બાર આના

તાતાનું ખાનદાન

વિજળીની શક્તિ નં ૩

વિજળીની શક્તિ અદ્‌ભુત સેવા બજાવે છે તે તમારું ઘર અજવાળે છે, ટ્રેનો દોડાવે છે, કારખાનાઓમા યંત્રો ચલાવે છે, સીનેમાના પડદા ઉપર ચલચિત્રો ચમકાવે છે અને દુનિયાભરના સમાચારો અને સંગીત તમને સંભળાવે છે હુકમા સ્વીચ ફેરવતાની સાથે જ તે હજારો માઈલોનો પ્રદેશ ફરી વળે છે

દરેક દેશમા પાણીનો પુષ્કળ જથ્થો હોય છે અને એ પાણીમાથી જ વિજળીની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે પાણીની બાબતમા યુ એસ એ થી બીજે નંબર હિન્દનો છે તો પણ યુ એસ એ મા જ્યારે પાણીના કુદરતી જથ્થાનો ૩૩ ટકા, ફ્રાન્સમા ૩૭ ટકા અને યુદ્ધ પહેલાના જર્મનીમા ૫૫ ટકા જથ્થો વિજળીની શક્તિના ઉત્પાદન પાછળ વપરાય છે ત્યારે હિન્દમા માત્ર ૩ ટકા જેટલો જ જથ્થો ઉપયોગમા લેવામા આવે છે

તાતાના ખાનદાને ચાલુ સદીની શરુઆતના વર્ષોમા આ મુળભૂત ઉદ્યોગનો વિકાસ હાથ ધર્યો હતો. પશ્ચિમઘાટના જળભંડારો આ કામ માટે ઉપયોગમા લીધા હતા અને આજે તેની હાઈડ્રો ઈલેક્ટ્રીક કંપનીઓનો સમુદાય સમસ્ત બ્રિટીશ હિન્દમા ઉત્પન્ન થતી કુલ વિજળીની આશરે ૪૦ ટકા જેટલી શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે

૨૭૫ માઈલો સુધી ઉંચે ગોઠવેલા વિજળીના તારો મુંબઈના તમામ ઉદ્યોગને અને પુના તેમજ ઈગતપુરી સુધીના દૂરના સ્થળો સુધીની ટ્રેન સર્વીસોનો સમાવેશ કરતા તેના વાહન વ્યવહારને વિજળીની શક્તિ પુરી પાડે છે

આ હારમાળાનો આ ભાગ
કાપી લો અને તેને રાક્રો
સ્ક્રેપ બુકમા રાખી મૂકો.

ધી તાતા ઓઈલ મીલ્સ કું. લી૦ તરફથી પ્રકાશિત
ગ મંત્રો સેલ્સ ડીપાર્ટમેન્ટ

શ્રી-જીવનના વાચકો માટે નવાં પ્રકાશનો

મહાત્મા ગાંધીજીએ હિંદ છોડો (ક્વીટ ઈન્ડીયા) ની હાકલ કરી અને આખા ભારત દેશે તેનો અમલ કર્યો.

શા માટે ?

તેનો જવાબ નીચેનું ચિત્ર આલ્બમ આપે છે.

ભારતમાં અંગ્રેજી અમલ.

(જાણીતા ચિત્રકાર ચકોરના પચાસ ઉપરાંત ચિત્રો તથા અંગ્રેજી અમલની ઐતિહાસીક વિગતો વ્યંગભરી રીતે આપતું નવું જ પ્રથમ રાષ્ટ્રીય પ્રકાશન.)

કિંમત રૂા. સાડાત્રણ— . વી. પી. ખર્ચ ૦-૬-૦ ફક્ત.

અન્ય રાષ્ટ્રીય—પ્રકાશનો.

શ્રી. અરૂણા અસફઅલી	કીંમત રૂા.	૨-૦-૦	વી. પી. ખર્ચ	૦-૬-૦
રણચંડી કેપ્ટન લક્ષ્મી	,,	૨-૦-૦	,,	૦-૫-૦
મૌલાના અબુલકલામ આઝાદ	,,	૨-૮-૦	,,	૦-૬-૦
જવાહર કમળા	,,	૨-૮-૦	,,	૦-૬-૦
ગાંધીજીના સમાગમમાં	,,	૨-૮-૦	,,	૦-૬-૦
નેતાજી	,,	૩-૮-૦	,,	૦-૮-૦
ગાંધીજીના જીવન-પ્રસંગો	,,	૨-૪-૦	,,	૦-૬-૦
પુણ્યશ્લોક ગાંધીજી	,,	૪-૪-૦	,,	૦-૮-૦

આખો સેટ યા મન-પસંદ પુસ્તકો ખલાસ થાય તે પહેલાં મંગાવી લ્યો. ફરીથી આ ભાવમાં મળશે નહિ.

તમારા ઓર્ડર માટે લખો:—

એન. એમ. ઠક્કરની કંપની.

બુકસેલર્સ :: પબ્લીશર્સ, ૧૪૦ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨.

દાંત, સ્મિત, અને સૌંદર્ય માટે
સનટોનો
ગૌરવ લે છે.
સનટોન
કીમતી વનસ્પતિનું બનાવેલું
સનટોન
દાંત સાફ કરવા રોજ વાપરો.

ભારતીની નવી ફૂલ-છાબ

શ્રી. ક. મા. મુનશી

નવલિકાઓ : મારી કમળા અને બીજી વાતો નામે જાણીતા પુસ્તકની નવી આવૃત્તિ. સરસ ગેટઅપ : કિંમત રૂા. ૩-૮-૦

પૃથ્વીવલ્લભ : ગુજરાતી વાચકોને જે પુસ્તકે આકર્ષ્યા તે સુંદર નવલકથા, જેમાં ધારાપતિ મુંજ, અને માન્યખેટના તૈલપના ઝગડામાં મૃણાલવતીએ પ્રેમ અને વૈધવ્ય વચ્ચે નવું જીવન જોયું. કિંમત રૂા. ૨-૮-૦

પરશુરામ : ગુજરાતના સાહિત્ય-ઇતિહાસમાં અદ્‌ભુત પ્રકાશન. એક મહાન યુગસ્રષ્ટાની પ્રેમ–શૌર્યભરી નવલકથા. 'લોમહર્ષિણી'ના અનુસંધાનમાં પ્રગટ થાય છે. કિં. રૂ. ૬-૦-૦

*

શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી

નિરંજન (નવલકથા) ૩-૦-૦

એકતારો : ભજનનો સુંદર સંગ્રહ, નવી આવૃત્તિ. કિંમત રૂા. ૧-૮-૦

ચૂંદડી ભાગ ૧-૨ : લગ્નગીતોનું નવું સંસ્કરણ. કિંમત રૂા. ૩-૦-૦

" **રઢિયાળી રાત ભા. ૧ થી ૪ :** જીવનની રાતોને અજવાળનાર ગીતો. કિં. રૂ. ૬-૮-૦

ગુજરાતનો જય ભા. ૧-૨ : વસ્તુપાલ તેજપાલના સમયની ઐતિહાસીક નવલકથા. કિંમત રૂા. ૬-૮-૦

જેલ ઓફીસની બારી : જેલ જીવનના ધબકતાં માનવહૈયાં. કિં. રૂ. ૨-૪-૦

પ્રતિમાઓ : રૂપેરી પડદાઓ ઉપર ઝબકી ગયેલી સુંદર વાર્તાઓ. કિં. રૂ. ૨-૮-૦

શ્રી. ધૂમકેતુ

ગુજરાતના ઘરેઘરનું રસભર્યું વાંચન થઈ પડેલી: ગુર્જર મહારથીઓના વિજય-શૌર્યની કથા રજૂ કરતી ચૌલુક્ય નવલકથાવલિનાં ૭ પુષ્પો:

વાચિનીદેવી ૪-૮-૦

ચૌલાદેવી ૪-૮-૦

રાજસંન્યાસી ૪-૮-૦

કર્ણાવતી ૪-૮-૦

રાજકન્યા ૪-૮-૦

જયસિંહ સિદ્ધરાજ ૪-૮-૦

: નવું પુસ્તક :

ત્રિભુવનગંડ સિદ્ધરાજ ૪-૮-૦

*

શ્રી. જયભિખ્ખુ કૃત

શીલ ને સંસ્કારથી ઓપતી
જીવન અને જાગૃતિથી ભરપૂર
સ્ત્રી-ઉપયોગી ગ્રંથ-ત્રિપુટી

પારકા ઘરની લક્ષ્મી : કિં. રૂ. ૩-૮-૦
જૂના અને નવા જમાનાની સ્ત્રીના જીવનની વિધવિધ દૃષ્ટિકોણથી ચર્ચા કરતી નવલિકાઓ

ઓઠો બળવો ૨-૦-૦
એક સ્ત્રી ઘરને ખૂણે બેસી શીલ ને સંસ્કારભર્યો બળવો કેમ જગાવી શકે તે ચર્ચતી નવલકથા

ઝાંસી-રાણી ૩-૦-૦
રાણી લક્ષ્મીબાઈથી, કર્નલ લક્ષ્મી સુધીનો પ્રેરણાભર્યો આઝાદીનો ઈતિહાસ. સ્ત્રી ધારે તો ઈતિહાસ સર્જી શકે છેઃ એ દાખવતો મહાન ગ્રંથ
ખાદી કાગળ ૨-૮-૦

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય : ગાંધીરસ્તો અમદાવાદ

૪ શું અઠવાડીયું.

જગતના તાત ગણાતા ખેડુતનું સ્થાન આજે ક્યાં છે? આજની કેળવણી તને શું શીખવે છે?

આ પ્રશ્નોના ઉત્તર

રજૂ કરે છે

રણજીત ચિત્ર

ધરતી

.... ગ્રામ્યજીવનનાં આનંદ અને આંસુની કથા ....

: ભૂમિકા :

મુમતાઝશાંતિ ✿ ત્રિલોક કપુર

પદ્મા બેનરજી ✿ લીલા શીંદે ✿ મુસ્તફા

દિગ્દર્શક : મણિભાઈ વ્યાસ

ગીત : પંડિત ઇન્દ્ર * સંગીત : બુલો. સી. રાની.

રોયલ ઓપેરા હાઉસ

દરરોજ : ૪, ૭ ને ૧૦ : : રવિવારે મેટીની શો ૧-૧૫

એડવાન્સ : બુકીંગ ૯-૩૦ થી ૧૨-૩૦ ને ૩ થી ૬-૩૦

આ માસિક સાથે પદ્મિની માસિક જોડી દેવામાં આવ્યું છે

સ્ત્રી–જીવન

સંપાદક
મનુભાઇ જોધાણી

વર્ષ ૭ મું — અંક દસમો
ઓગષ્ટ ૧૯૪૬ — શ્રાવણ ૨૦૦૨

અનુક્રમ.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂ. પાંચ — પરદેશ દશ શીલીંગ

સ્ત્રી–જીવન કાર્યાલય

ઝવેરીવાડ : અમદાવાદ

સ્ત્રીજીવન

વર્ષ સાતમું : શ્રાવણ ૨૦૦૨ : ઑગસ્ટ ૧૯૪૬ : અંક દશમો

જીવન અને મૃત્યુ

યુદ્ધ અને સંહારની વચ્ચે જીવતી આ દુનિયામાં અનેક વખત વિચાર આવે છે કે જીવન શું છે? મૃત્યુ શું છે? એમ લાગે છે કે જીવન અને મૃત્યુ એ બન્ને ભ્રમ છેઃ માયા છેઃ સત્ય આ જગતમાં કે પરજગતમાં કશું જ નથી.

વિચારું છું કે માણસો મરે છે તે જ મૃત્યુ છે? માણસો જીવે છે તે જ જીવન છે? જડ કહેવાતા પદાર્થો તરફ નજર માંડું છું ને મનને પૂછું છું કે એ મૃત્યુ છે? હલન-ચલન કરતા પ્રાણીઓ અને આસ્માનમાં વિહરતા પંખીઓને નિહાળીને પ્રશ્ન થાય છે કે એ શું છે?

પોતાના દેશની સ્વતંત્રતા રક્ષવા માટે જેમણે પોતાનો પરાજય જાણતા હોવા છતાં દુશ્મનોની સાથે લડતાં આ પૃથ્વી ઉપરથી વિદાય લીધી તે શું મૃત્યુ પામ્યા? અને લાખો માનવીઓના શબ ઉપરથી પોતાનો વિજયરથ દોરી જતા વિજેતા સૈનિકો શું જીવન જીવે છે?

સાગરના ઊછળતા ને લય પામતાં પ્રચંડ અને પામર મોજાંઓ જોઉં છું અને દિલમાં ફરી ફરીને પ્રશ્ન થાય છે કે ક્યાં છે જીવન? ક્યાં છે મૃત્યુ? સર્વત્ર જે ખેલ ચાલી રહ્યો છે તે શાનો છે? જીવનનો કે મૃત્યુનો?

કંઈ સમજ પડતી નથી. સુગંધ વેરીને ખરી પડેલું ફૂલ એ મૃત્યુ નથી, ન હોવું જોઈએ. અને જો હોય તો મને એ મૃત્યુ વહાલું છે. પ્રકાશ પાથરતાં લય પામેલો દીપક એ મૃત્યુ નથી, અને હોય તો મને એ વહાલો છે હું ઝંખું એવા મૃત્યુને એ જ મને ખરું જીવન લાગે છે. એવા મરજીવા આજે નથી, છતાં એ જીવે છે એમ લાગે છે. ધરતીને આઝાદ રાખવા જેની કાયાની કબરો બંની ગઈ છે તે મારી કલ્પનાને જાણે જીવનના રંગથી રંગી દે છે અને જે વિજયના શંખો ફૂંકે છે તે મારી ચેતનાને બધીર બનાવે છે.

જ્યાં બળી જઈને પ્રકાશ આપવાની વૃત્તિ છે, જ્યાં કરમાઈ જઈને સુગંધ પ્રસારવાની ઝંખના છે, જ્યાં અચેતન બનીને ચેતનાં જગાડવાની પ્રેરણા છે, ત્યાં જીવન છે. ભલે ત્યાં શ્વાસોચ્છ્વાસ ન હોય, વિજયના હુંકાર ન હોય. પણ એ જ ખરું જીવન છે અને બીજું સઘળું મારે મન મૃત્યુ છે. 'શ્રી.'

સ્વાશ્રયી બનવા ઇચ્છતી શિક્ષિકાનું

પુનરાગમન

લેખક
શ્રી. પી. રા. ભારદ્વાજ

*

સુનંદાને બોલાવવા પટાવાળો આવ્યો અને તે ચમકી ઊઠી. પટાવાળાની પાછળ પાછળ એ હેડમિસ્ટ્રેસની ઓફિસ તરફ ચાલી. થોડે આગળ જતાં એ બન્ને થંભી ગયાં. ચીફ એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઇન્દુલાલ અને હેડમિસ્ટ્રેસ સામાં જ ચાલ્યા આવતાં હતાં. વંદન કરી તે બાજુએ ઉભી રહી ગઇ.

'મિસ સુનંદા, તમારા વિષેના રિપોર્ટમાં મિસ સાહેબનો સારો અભિપ્રાય આવ્યો છે, અને એથી અમારી ઓફિસ પણ તમારી કદર કરી, માનદ નિરીક્ષિકાનો હોદ્દો એનાયત કરે છે. એથી તમે સ્ટેટ એજ્યુકેશનલ બોર્ડના સભ્ય પણ આપોઆપ બનો છો.' સાહેબે કહ્યું.

છ એક માસથી સુનંદા મંડળપુરની હાઇસ્કુલની શિક્ષિકા બની હતી. આખા સ્ટેટમાં એકમાત્ર કન્યાશાળા અને તે પણ પાટનગર મંડળપુરમાં જ હતી. અને આખા રાજ્યમાં કન્યા કેળવણીની શરૂઆત જ થતી હોઇને હાઇસ્કુલના ઉપરના વર્ગોમાં પુરુષ શિક્ષકો જ કામ કરતા હતા. શાળામાં હેડમિસ્ટ્રેસ પછીની બીજી ગ્રેજ્યુએટ સ્ત્રી માત્ર તે જ હતી. એથી જ્યારથી એ શાળામાં આવી ત્યારથી કંઇક સારૂં માન તો પામતી જ આવેલી, અને એમાં આ માન તેને મળતાં તેને પણ કેળવણી ખાતાની કદરદાની પ્રત્યે આભારની લાગણી થઇ આવી.

એણે કૃતજ્ઞતાના ભાર નીચે દબાઇને ચોચરાતે સાદે કહ્યું: 'આપનો આભાર, સાહેબ, હું મારાથી બને છે તે રીતે મારી ફરજ બજાવવા બનતું કરૂં છું અને આ જવાબદારીનું કામ પણ સંતોષકારક રીતે બજાવવા મારાથી બનતું કરીશ.'

સાહેબ પણ ખુશ હતા. 'તમે લાયક છો તો તેની કદર કરવી એ અમારી ફરજ છે. આ હોદ્દાની રૂએ તમારે દર ત્રણ માસની અંદર રાજ્યની શાળાઓ–ખાસ કરીને કન્યાશાળાઓ અને મિશ્રશાળાઓની મુલાકાત લેવી પડશે અને તેનો અહેવાલ અમારી કચેરીમાં મોકલવો પડશે. અને મને શ્રદ્ધા છે કે તમે પણ અમને સંતોષ આપવા જરૂર પ્રયત્ન કરશો.'

ઇન્દુલાલ શાળા તપાસીને ચાલ્યા ગયા ત્યારપછી શાળાની બધી શિક્ષિકાઓ એકઠી મળી સુનંદાને અભિનંદન આપવા લાગી. સુનંદા ખરેખર બધાના પ્રેમથી નાહી રહી હતી; બધાના આભાર નીચે દબાઇ એ મીઠી મુંઝવણ પણ ભોગવી રહી હતી. આખો દિવસ આનંદમાં પસાર થઇ ગયો.

પણ સાંજે છૂટતી વેળાએ ઘેર જતાં રસ્તાપર પાછળ ચાલતી એક બે શિક્ષિકાઓની ટકોર તેને કાને પડી: 'હા, બાઇ, હવે તો એનેય નમતાં ભજતાં રહેવાનું! સાહેબનાં માનીતાં બન્યાં છે. હવે તો એનાં રાજ થવાનાં!'

આ શબ્દોથી સુનંદાનું હૃદય સળગી ઉઠયું. સાહેબની કૃપા શાની? એની પાછળ આટલો વ્યંગ શાનો? અને આખો દિવસ અભિનંદનનો વર્ષાદ વરસાવનારી એ જ બહેનો પાછળથી આવો કટાક્ષ કરી શો અર્થ કરી રહી હશે!

આખા દિવસના નિર્ભય આનંદમાં વિષનું બિંદુ રેડાઇ ગયું અને ઊંડીઊંડી વ્યથાની લાગણીઓ અનુભવતી એ અસ્વસ્થ થઇ ગઇ.

બીજે દિવસે શાળામાં જ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની ચિઠ્ઠી આવી. સાહેબ ડિસ્ટ્રિક્ટમાં જવાના હતા અને સુનંદાને ડિસ્ટ્રિક્ટનો પરિચય કરાવવા પોતાની મોટરમાં એને સાથે જ લઇ જવાની ઇચ્છા એમણે વ્યક્ત કરી હતી.

કલાકેકમાં મોટર આવી ઉભી રહી. ખરેખર એમના માયાળુ સ્વભાવને લીધે સુનંદા ઉપકારના બોજા નીચે દબાયે જતી હતી.

મોટર એક પછી એક ગામો વટાવ્યે જતી હતી. ગામે ગામની શાળાઓ ઝડપભેર તપાસતા સાહેબનો રૂવાબ કંઇ અનેરો જ હતો. કપાળમાં તિલક ધારણ કરેલી સાહેબની સૌમ્ય મુદ્રા જ્યારે ક્રોધમય બનતી ત્યારે એમનું સ્વરૂપ પ્રચંડ બનતું. હાઈસ્કુલની વિઝિટ દરમ્યાન બિલકુલ શાંત ધીરગંભીર દેખાતા ઇન્દુલાલ ગામડાંઓમાં એથી તદ્દન ઉલટા જ દેખાતા હતા.

સુનંદા વિચારતી હતી: 'શું ગામડાંના શિક્ષકો ઉપર આટલો બધો કડપ જરૂરી હશે?'

ત્યાં જાણે એ જ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા હોય તેમ ઇન્દુલાલ બોલ્યાઃ 'જુઓ મિસ સુનંદા, આ ગામડાંના મહેતાજીઓ બહુ જ હરામખોર હોય છે હરામખોર, અને ખટપટી પણ એટલા જ. એમની શાળામાં કોઇ બાઇ શિક્ષિકા મૂકી કે થઇ જ રહ્યું! એને પજવી જ મારવાના. અને આપણે ત્યાં તો ગામડાંઓમાં કન્યાકેળવણી અને સહશિક્ષણ દાખલ કર્યું છે, એટલે હું તો સ્ત્રીશિક્ષિકાઓની ભરતીની ખાસ તરફેણમાં છું, પણ આ મહેતાજીઓ જ એ માર્ગમાં ખાસ અંતરાય રૂપ છે. તમારે પણ એ દ્રષ્ટિબિંદુ રાખી જ્યાં જ્યાં શિક્ષિકાઓ હોય ત્યાં ત્યાં તપાસ કરતાં રહેવું પડશે.'

મોટર ગામ પછી ગામ વટાવતી હતી. સાંજ પડી ત્યાં તો એ લગભગ રાજ્યની સરહદપરના છેલ્લા ગામ સુધી પહોંચી ગયા. આ ગામ મોટું હતું. શાળા પણ મોટી હતી. મિશ્ર શાળાની ઉપરી એક હેડમિસ્ટ્રેસ હતી. એના હાથ નીચે બે ત્રણ શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓ હતાં. અહિંની શાળાના કામકાજથી ઇન્દુલાલ ખુશખુશ થઇ ગયા હતા. આખા માર્ગમાં એમણે બતાવેલા રૌદ્ર સ્વરૂપથી, સુનંદા પણ અકળાઇ ઊઠી હતી. અહિં આવતાં જ એમનું સ્વરૂપ ફરી ગયું. એ આનંદમાં આવી ગયા હતા. શાળાની એકેએક વસ્તુના મુક્તકંઠે વખાણ કરી રહ્યા હતા. સુનંદાની અકળામણ પણ ઉતરી ગઇ અને એ પણ કંઇક પ્રફુલવદના બની.

સાંજ નમી ગઇ હતી. એટલે હેડમિસ્ટ્રેસના આગ્રહથી સાહેબે તે રાતનો મુકામ ત્યાં જ રાખ્યો. ગરીબ ગામની શાળાને ન પોસાય તેવું જમણ જમ્યા પછી સુવાની વ્યવસ્થા થઇ.

હેડમિસ્ટ્રેસ અને સુનંદાની પથારી એક ખંડમાં થઇ. ઇન્દુલાલનો ઉતારો બાજુના ખંડમાં હતો. હેડમિસ્ટ્રેસ અને સુનંદા ઉંઘ ન આવવાથી બેઠાં બેઠાં વાતો કરતાં હતાં. થોડીક વાર થઇ હશે ત્યાં ઇન્દુલાલ એમના ખંડમાં દાખલ થયા, અને બાજુએ પડેલી ખુરશીપર ધમ કરતા બેસી ગયા.

પણ સુનંદા એકદમ ચમકી ઊઠી. કપાળમાં તિલક અને ચંદન ધારણ કરતા અને હર પળે ગીતાજીના શ્લોકો રટયા કરતા ઇન્દુલાલનો ચ્હેરો જે શાંત સૌમ્ય અને વાત્સલ્યભર્યો લાગતો તેને બદલે એમનો અત્યારનો ઢંગ સાવ જુદો જ હતો: એમના ચ્હેરા પર વિવ્હળતા-વિકળતા ભરી હતી. એમની શાંત અને ગૌરવપૂર્ણ પ્રભાવશાળી આંખોમાં કામવિકારના સાપોલીયાં રમતાં હતાં.

ઇન્દુલાલ બેઠા ન બેઠા ત્યાં તો હેડમિસ્ટ્રેસ ઉભી થઇ.

'બેસો સુનંદાબ્હેન, સાહેબને અને તમારે માટે કોફી કરી લાવું. બેઠા છીએ તો જરા

ઠીક પડશે.' કહી તે બારણા આગળ પહોંચી.

સુનંદા ગભરાઇ ઉઠી. એણે પણ બૂમ મારી: 'ઉભાં રહો બહેન, હું પણ આવું છું.' અને એટલું કહેતાની સાથે જ એ પણ એની પાછળ જ ઓરડા બહાર નીકળી ગઇ.

એને પાછી વાળવા હેડમિસ્ટ્રેસે બે ત્રણવાર કહ્યું, 'અરે પણ સાહેબ ત્યાં એકલા બેઠા છે. એમને કેવું લાગે!' પણ સુનંદાએ કશું ગણકાર્યું જ નહિ. એ એની પાછળ જ ગઇ.

કૉફી બની ગયા પછી પણ હેડમિસ્ટ્રેસે તેના હાથમાં ટ્રે આપતાં કહ્યું: 'લ્યો આ લઇ જાવ.'

'તમે જ સાથે લઇ લ્યો ને!'

'મારે જરા જંગલ જવું પડશે. હું થોડીવાર રહીને આવું છું. તમે જાવ!'

'વારુ તો પછી તમે જઇ આવો. આપણે બન્ને સાથે જ જઇશું.' સુનંદાએ આકુળ-વ્યાકુળ થતાં કહ્યું.

'અરે મ્હારાં સુનંદાબહેન, એમાં તમે શું ગભરાઈ ગયાં! હું તો તમારાં જેટલું ભણીયે નથી. તમે તો બી.એ. થયાં છો અને છતાં આમ ગભરાઇ પડો છો?' એમ કહી તે પણ સુવાના ખંડમાં સાથે જ પાછી આવી.

હેડમિસ્ટ્રેસ અને સુનંદાની મુખમુદ્રા પરથી કશું ન સમજે એવા કાંઇ ભોટ ઇન્દુલાલ નહોતા. કૉફી પીને તુરત જ એ કચવાતે મને પોતાના ખંડમાં જતા રહ્યા. પછી બન્ને જણીઓ ત્યાં જ સુઇ ગઇ. પણ સુનંદાએ તો તે રાત્રિ સંકલ્પ-વિકલ્પો વચ્ચે જાગરણમાં-જ કાઢી. સવારના વ્હેલે પરોઢિયે શાળાના વાતાવરણમાં ધમાલ થઇ રહી. હેડમિસ્ટ્રેસના પતિ—જે પોતે પણ શાળાના એક શિક્ષક હતા અને રાતના સાહેબના ખંડમાં સુતા હતા—તે આવી હેડમિસ્ટ્રેસને જગાડી કહેવા લાગ્યા:

'તાર આવ્યો છે એટલે સાહેબને અત્યારે જ પાછા જવું પડશે. બાઇ સાહેબ ઉઠે ત્યારે કહેજો કે સાહેબ તો ગયા અને તમે પણ સવારની લોકલમાં ઉપડી શાળાએ પહોંચી જજો! મહારાજા સાહેબ હાઇસ્કુલની વિઝિટે આવવાના છે.'

સુનંદા જાગતી જ હતી. તેણે જ જવાબ વાળ્યો: 'બહુ સારું, સાહેબને કહેજો કે મારી ફિકર ન કરે.'

સવારે ઊઠયા પછીનું હેડમિસ્ટ્રેસ વગેરેનું ઠંડુ વર્તન સુનંદાને ખૂંચ્યું. શાળાનો પટાવાળો આવી તેને સ્ટેશને મૂકી ગયો.

ગાડી ઉપડી અને સુનંદા વિચારને ઝોલે ચડી. શું એનો ભય અકારણ હતો? જો એમ જ હોય તો પછી સવારના પલટાયેલા વાતાવરણનું શું કારણ? એ ગમે તે હોય. પણ એનું મન એક પાકી ગાંઠ વાળી બેઠું હતું. એ સાહેબને રીઝવી શકી નહોતી અને તેનું જ આ બધું પરિણામ હતું. અને એથી જ એ વધુ કકળી ઊઠી કે શું પુરૂષો બધા આવા જ હશે?'

વળી પાછી એ વિચારી રહી. શા માટે એને નોકરીએ નીકળવું પડયું? અને પછી તો એના સંસારની એક આખી બાજુ પણ એક ઝડપી દશ્યની માફક તેની નજર આગળ આવી ગઇ. તે પછી તેણે સંસારની અંદર એકલે પડે ઝૂઝવા જે પ્રયત્નો કરેલા તે અને પળે પળે જે ભીતિ અનુભવેલી તે પણ યાદ આવતાં ગયાં.

એ અને સુરેશ કૉલેજમાં ભણતાં હતાં. એના માતપિતા તો એ મૅટ્રિકમાં આવી તે પહેલાં જ ગુજરી ગયેલાં. ભાઇ, ભાભી અને અને તે પોતે–એમ ત્રણ જણમાં એમનું કુટુંબ સમાએલું હતું. ભાઇ કારકુની કરી સંસાર ચલાવતો હતો. પોતે ભણતી હતી.

કૉલેજમાં જેમ બને છે તેમ અનેક યુવકોના પરિચયમાં તે આવેલી અને ત્યારથી જ એને પુરુષો પ્રત્યે એક જાતની ઘૃણા થઇ આવેલી. છતાં એ સ્ત્રી હતી. યૌવન હતું, અને ખીલતું હૃદય ગરમ લોહીથી ધબકતું હતું. આખી પુરુષ જાતમાંથી પણ એક એને ગમી ગયો. એ હતો સુરેશ. બન્ને પરિચયમાં આવ્યા. સુરેશ

બીજા યુવકો જેવો છીછરો કે વેવલો નહતો. યુવતીઓ વચ્ચે ઓછામાં ઓછા ભળતા સુરેશમાં તેને કંઈક આકર્ષણ મળી ગયું અને આખરે બન્નેએ લગ્ન કરવાનું વિચાર્યું.

પણ લગ્ન પહેલાં સુનંદાએ એક શરત મૂકી. એમનાં લગ્ન આત્માના બને: દેહના નહિ. જયા–જયન્તનાં લગ્ન એ એમનો આદર્શ હતો. સુરેશ એ શરત પાળવા તૈયાર હતો. એણે કોલ પણ દઈ દીધો.

લગ્ન પછી સુનંદા સુરેશને ઘેર ગઈ. સુરેશ શ્રીમંત પણ હતો અને કુટુંબનો સુખી પણ હતો. અરસપરસના સતત સહવાસે ધીમે ધીમે એનામાં પલટો આવતો ગયો. એનું પારૂષ ઉછળી ઉઠ્યું. બન્ને દેહ નજીક હોય છતાં એમની વચ્ચે સ્પર્શા–સ્પર્શનો ભેદ કેટલો વખત ટકી શકે ? દહાડે ને દહાડે એ વધુ ને વધુ વિહ્વળ બનતો ગયો અને આખરે તેણે સુનંદા પાસે ખુલ્લી દરખાસ્ત મૂકી:

'સુની, તું કહે તેમ કરૂં ! પરન્તુ એ શરત શું તેં સાચે જ અક્ષરે અક્ષર પાળવા માટે કરી હતી ? એવું તે હોય ?'

'સુરેશ ! આ શું, તું યે એટલી વારમાં હતાશ થઈ ગયો? આટલા જ દહાડામાં ? તો તો કેમ ચાલશે ?'

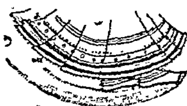
'પણ મેં આવું ધારેલું જ નહિને ! તું જ કહેને, આટલા દહાડા મારી સાથે રહેવા છતાં તને કશું નથી થતું ?'

'થાય તો યે શું ? આપણે જે નિર્ણય ખૂબ ખૂબ વિચાર કર્યા પછી કર્યો છે તે છેવટનો જ છે ! હું તો એને મક્કમપણે વળગી રહેવાની. એ આદર્શ એમ જતો કરી શકાય ? તું મજબુત મનનો બને તો કશું અશક્ય નથી.'

'તો પછી જો તું મને નહોતી ચાહતી તો શા માટે લગ્ન કરી મને છેતર્યો ?'

'મેં તને છેતર્યો છે કે તેં મને છેતરી ?' તેં જે કોલ દીધો ને પ્રતિજ્ઞા લીધી તેને તોડવા તું ઊભો થયો છે કે હું ?'

કૃષ્ણ–જન્મ

આભે ધરતીને કામળો ઢાંકીઓ,
રખે દેખે કો દેવકી કુમાર;
વ્રજવાટ શોભી રહી રે. ૧

કાંઈ વર્ષાએ વાજાં વગાડીઆં,
રખે કા'નાનો સાંભળે અવાજ;
વ્રજવાટ શોભી રહી રે. ૨

મહામાયાએ નિંદપરી મોકલ્યાં,
જો જો જાગે ન ભાઈ કે બહેન;
વ્રજવાટ શોભી રહી રે. ૩

નદી જમનાએ મારગ આપીઓ,
વસુદેવે તે બદલ્યાં બાળ;
વ્રજવાટ શોભી રહી રે. ૪

કા'ન કહેવાયો નંદ ઘેર દીકરો,
જશોદાએ લડાવ્યાં લાડ;
વ્રજવાટ શોભી રહી રે. ૫

કા'ન ગોપી–ગોવાળનો લાડકો,
ગાય ચારે, લે રાસના લહાવ;
વ્રજવાટ શોભી રહી રે. ૬

કા'ન માખણ દહીં,દૂધનો સવાદિઓ
ઓઢે કામળી, દે વાંસળીમાં સાદ;
વ્રજવાટ શોભી રહી રે. ૭

કા'ન સારા માણસનો સંગાથી,
કાન ભૂંડા રાક્ષસનો કાળ;
વ્રજવાટ શોભી રહી રે. ૮

જયમનગૌરી પાઠકજી

'પણ તો તું મને એટલું કહે, કે મને ચાહે છે કે નહિ? તું મને આવી રીતે હીજરાતો રીબાતો જોઇ જ રહેવાની! મારી સ્થિતિ દહાડે દહાડે વિષમ બનતી જાય છે તેનો તું કંઈ વિચાર જ નહિ કરવાની? અને તે યે જ્યારે હું તારે જ ખાતર બળી જળી રહ્યો છું ત્યારે! તારા એક સ્મિત ભર્યા હાસ્ય માટે કેટલો તડપી રહ્યો છું ત્યારે?'

'તું યે મારી ખરી કસોટી કરે છે સુરેશ, હું ફરી ફરીને કેટલીવાર કહી ચૂકી છું કે હું માત્ર તને જ અને તને જ ચાહું છું. હું ગમે તેવી છું, પણ આર્યા છું. આ ભવમાં સ્વપ્ને તો શું સંકલ્પે વિકલ્પે પણ બીજો ભવ નહિ કરૂં. પણ જે વસ્તુ માટે મેં તને વારે વારે ચેતવીને પછી જ લગ્નનો કોલ આપ્યો અને જે સંકલ્પ મારે મન મારા જીવનથી પણ અધિક છે તેને તો હું નહિ છોડી શકું!'

'પણ તું આટલી ઠંડી કેમ છે?'

'હું ઠંડી છું કે કેમ એ મને બોલાવ નહિ. હું સ્ત્રી છું. હું કશું ન સમજું તેવી મૂર્ખ નથી. છતાં મને મારા નિર્ધારને વળગી રહેવા દે! સુરેશ, મને એમાંથી ડગાવ નહિ. જો હું અહિં રહી તને વધુ દુઃખી કરતી હોઉં તો હું કાલ સવારે જ ચાલી જઇશ. પણ......'

'ના, ના, સુની એમ ના કરીશ. તો તો હું ગાંડો બની જઇશ. હું તારા વગર નહિ રહી શકું. હું, હું એ ઘેલછા ભર્યા વચનોને પાળવા પણ નથી માગતો. તું મારી છે, મને ચાહે છે, એટલું બસ છે' એટલું કહી વિવશ બની એણે સુનંદાનો હાથ પકડયો.

જાણે દાઝી હોય તેમ સુનંદાએ એનો હાથ તરછોડી નાખ્યો.

"સુરેશ, તું પશુ ન બન! હું પશુ સાથે કદીયે નથી પરણી. જો તું આગળનો સુરેશ મટી જવા માગતો હોય તો મારો એક જ જવાબ છે. તું અત્યારે જ આ ખંડમાંથી ચાલ્યો જા. હું મારે માર્ગે સવારે જ ચાલી જઇશ. તારામાં કંઇએ માનવતા હોય તો આજની રાત મને એકલી રહેવા દે. હવે હું જ તારી સાથે નહિ રહી શકું."

તે દહાડે સુરેશને ખૂબ જ આઘાત લાગ્યો. અને તે પોતે પણ બીજે દહાડે જ તેના ભાઇને ઘેર આવતી રહી. ત્યાર પછીની સુરેશની સ્થિતિ દયાજનક બની હતી. સુરેશ પત્રો લખી લખીને થાકયો, પોતે જવાબ લખી લખીને કંટાળી. સુરેશ પૈસા મોકલતો પણ પછીથી તો એ પોતે એ નિશ્ચયપર આવી ગઈ કે જો સ્ત્રીએ પોતાનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ સાચવવું હોય તો તેણે આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય મેળવવું જ જોઇએ... એણે એ પૈસા પાછા જ વાળ્યા હતા અને બીજી બાજુએ નોકરીની શોધ ચલાવી.

એનો કંઠ સારો હતો. સંગીતની તાલીમ લીધેલી હતી. સીનેમાની એક્ટ્રેસ તરીકે તો નહિ, પણ જો માત્ર પડદા પાછળની ગાનારી તરીકે કામ કરવાનું મળી જાય તો તે નોકરી લેવા એ ખૂશી હતી. એક વાર તે એક ડાયરેકટરને મળવા પણ ગઈ. થોડી પ્રાથમિક વાતચિત પછી ડાયરેકટરે એને બાજુના ખંડમાં લઈ જઇ એક કાંટો બતાવી કહ્યું: "આંહિ ઉભા રહો જોઇએ."

એનું વજન નોંધાયું.

'વારૂ તમારા ચંપલ કાઢી નાખો તો! તમારો પગનો પંજો જોવા દો. કપડાં થોડાં વધુ ઊંચાં પણ લો જોઇએ!'

'મિસ્ટર ડાયરેક્ટર, તમારે મારા કંઠ-સંગીતનું કામ છે કે મારા પગની લાતનું?' છેડાઇ પડી એણે તુરતજ જવાબ આપી દીધો.

'બાઇ સાહેબ; સીનેમાની લાઇનની નોકરી કરવી હોય તો આવા ચોખલિયાવેડા અહિં ન ચાલવે. અમારે તો સ્ટારોને માલિક પાસે રજૂ કરવી પડે અને તેમની મંજુરી માટે સ્ટારોનું આખું દેહ સૌષ્ઠવ પણ જોવું પડે.'

'વારૂ તો મને માર્ગ આપો. હું બહાર ચાલી જાઉં છું. મારે નોકરી નથી કરવી.'

'પધારો ત્યારે. અમે કોઇને તેડવા નથી

જોતા. 'સૌ પોતાની મેળે જ અહિં આવે છે!'

અને ત્યાર પછી તો અનેક પ્રસંગો તેને યાદ આવી ગયા. સર્વત્ર થોડે ઘણે અંશે એ જ વસ્તુસ્થિતિ પ્રવર્તતી હતી. એથી જ આખરે એણે શાળાનું જીવન પવિત્ર માની તે દિશામાં વતનથી ઘણે દૂરદૂર ઝંપલાવ્યું હતું. પણ અહિં પણ એ જ હતું.

'હવે શું?' એજ પ્રશ્ન એની સામે ડોળા કાઢી ઘૂરકતો ઊભો હતો. મંડળપુર સ્ટેશન આવી ગયું. પણ ત્યાં ઊતરવાની જરાયે ઇચ્છા ન થઇ. સ્ટેશનમાં ઊતરી એણે બીજી ટિકિટ લઇ લીધી.

ટ્રેન ઊપડી. પાછી વિચાર પરંપરાઓ પણ સાથે જ ઊપડી. ઊંડો ઊંડો એક પ્રશ્ન કાળજું કોતરી રહ્યો હતોઃ 'શું સુરેશ ભૂલ્યો હતો કે પોતે?'

'સુરેશ સાથેના સહવાસ દરમ્યાન તે પોતે પણ કાંઇ સાવ સ્વસ્થ તો રહી જ શકી નહોતી; છતાં હૃદયોર્મિઓને દાબી દેવામાં એણે ડહાપણ કર્યું હતું કે એક મોટી ભૂલ કરી હતી અને એ એક ભૂલમાંથી જ આ બધી વિટંબણાઓની પરંપરા તો ઊભી થતી નહોતીને! તેની હદ માત્ર અહિંદ તો બની જતી નહોતીને?

'અને જો એમ હોય તો?

'અને એમ હોય કે ન હોય, પણ એક વાત સત્ય હતી, માનવ સમાજ જે છે તે છે. એને પોતે એકલી તો પલટાવી શકે જ નહિ. તો પછી એની વચ્ચે રહી પોતે સદાયે પુરુષથી ભાગતી ફરતી રહી જીવન બરબાદ તો નથી કરી રહી?

'એના કરતાં પ્રેમાળ અને હૂંફ ભર્યો સુરેશનો આશ્રય, શું ભુંડો? જયા-જયન્ત એ કલ્પના હશે કે કદાચ કવિઓની કોઇ લોકોત્તર સૃષ્ટિનું નિર્માણ હશે. લોકજીવનની વચ્ચે એ શક્ય ન હોય તો શું લોકજીવનની સાથે સલાહ-સંપ કરી એનો માર્ગ ન સ્વીકારી લેવો?'

એમને એમ બે સ્ટેશન પસાર થયાં. ત્રીજે સ્ટેશને ડબ્બામાં બેઠેલી બે સ્ત્રીઓ પણ ઉતરી ગઇ. સાવ એકાંત મળતાં મનમાં વિચારોને ખૂબ વેગ મળ્યો. એ વેગના ધસારાને એ ખાળી શકી નહિ. એણે એને રડાવી દીધી.

એણે રડી પણ ખૂબ જ લીધું. એટલામાં ચોથું સ્ટેશન આવ્યું, ત્યાંતો એનું હૃદય રડી રડીને ખાલી થઈ ગયું. એણે પણ હવે તો નિર્ણય કરી લીધો. બેગમાંથી લેટરપેડ કાઢી એણે સુરેશ ઉપર એક પત્ર લખી કાઢ્યો.

'.........અને સુરેશ, મેં તને દુઃખી કર્યો એ ખ્યાલે આજે હું કંપી ઊઠું છું. અત્યારેજ દોડી આવી તારે ચરણે પડી માફી માગવાનું મન થાય છે. પણ જે હૃદય એક બાજુ વેગ પકડે છે તે જ હૃદય કોણ જાણે કેમ બીજી બાજુએ અચકાય છે. 'બીજા કદાચ આધારે તો શરમાયા વગર રહી જ શકતું નથી. વાંક મારો છે, છતાં શ્રદ્ધા છે કે તું મને જરૂર માફ કરશે. નહિ કરે? તું એકવાર તેડવા ન આવી શકે? હું સીધી મોટાભાઇને ત્યાં જ જવાની છું.'

પ્રેમાશ્રુ

વરસે વાદળિયો રસધાર!
એ શું દિસે, આંસુડાં આનન્દનાં?
પ્રકૃતિ-પ્રદર્શને, મનુજ, હસમુખાં જ કાં?
એને નિરખી નભ હરખાય!
એ શું દિસે, આંસુડાં આનન્દનાં?
આંબાના મોર ચાખી, કોકિલા જ કૂજતી!
મોરલા કરે છે ટહૂકાર!
એ શું દિસે, આંસુડાં આનન્દનાં?
પ્રભુતા-પ્રેમ, કીરે રસાત્માની રંજનીઃ
પ્રાણ-પ્રભુ રીઝે અપાર!
એ શું દિસે, આંસુડાં આનન્દનાં?
આજ કોના જન્મની,
જયંતીએ સહુ કાં હસે?
ઉર ગુંજે લલિત લલકાર!
એ શું દિસે, આંસુડાં આનન્દનાં?

'લલિત'

શ્રી. પ્રિયંવદા નંદકિઓલ્યર

બિહાર પ્રાંતમાં આવેલા ગયા શહેરમાં અસલથી નંદકિઓલ્યર નામનું કુટુંબ વસેલું છે. હિંદી રાષ્ટ્રિયતાની તેમજ રાજ્યની સેવા કરવા બદલની ખ્યાતિ તો તેમને મળી જ ચૂકી છે. તેઓ કાયસ્થ જાતિના છે અને એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રાંતમાં બુદ્ધિમાન વર્ગ તરીકેનું સ્થાન ભોગવે છે. આ કુટુંબના સુપુત્ર નામે જવાહરલાલે ગયામાં આવેલા ટેકરી રાજ્યમાં મેનેજરની પદવી પ્રાપ્ત કરી........ને કુટુંબનું કિસ્મત ખુલી ગયું. તેમના પુત્રો નંદકિશોરલાલ અને પરમેશ્વરલાલ પણ ખ્યાતિ પામી ચૂકેલા છે. બિહાર પ્રાંતના વિકાસમાં શ્રી. નંદકિશોરલાલનો પણ ફાળો છે. ડૉ. સચ્ચિદાનંદ સીંહાએ લખેલા ઇંગ્રેજી પુસ્તક "Some Eminent Bihar contemporaries" માં "Lalls of Gaya" ના નામે તેઓનો ઉલ્લેખ થયેલો છે. આ કુટુંબના એક સુપુત્ર રાજ્યની ઇન્ડીયન મેડીકલ સરવીસમાં છે અને તેમણે સહરાનાં રણમાં જર્મનોને હરાવીને દાક્તર તેમજ સૈનિક તરીકેની કીર્તિ સંપાદન કરી છે. દરિયાપારના દેશોમાંના સત્તર વર્ષના નિવાસ દરમિયાન ૭ વર્ષ સતત કાર્યદક્ષતા બતાવીને તેઓ હજી હમણાં જ હિંદમાં પાછા ફર્યા છે.

પરમેશ્વરલાલના પુત્ર હરનંદનલાલે પોતાની અટક નંદકિઓલ્યર-રાખી છે અને આથી લાલના વંશજોને તેમના સમકાલિનો લાલ તરીકે નહિ, પરંતુ નંદકિલ્યઓરના નામે ઓળખે છે.

શ્રીમતી પ્રિયંવદા નંદકિઓલ્યર બેરીસ્ટર રામકિશોરલાલ નંદકિઓલ્યરનાં પત્ની થાય છે. રામકિશોરલાલ અલ્હાબાદમાં અખિલ હીંદ કોંગ્રેસ કમિટી તરફથી અસરકારક રીતે રાષ્ટ્રિયતાને વ્યાપક બનાવવાનું કાર્ય કરી રહ્યા છે. જ્યારે એક તરફ પતિ કોંગ્રેસનું સુકાન સંભાળી રહ્યા છે ત્યારે બીજી તરફ તેમનાં પત્ની બિહાર ખાતે અખિલ હિંદ કસ્તુરબા સ્મારક ટ્રસ્ટીના એજન્ટ છે. આજે છેલ્લા વર્ષથીયે વધુ સમયથી તેઓ ત્રણથી ચાર તાલિમ કેન્દ્રો ચલાવી રહ્યાં છે અને ભાગ્યે જ એવો એકાદ દિવસ ઉગે છે જ્યારે ઘરમાં તેમની હાજરી હોય. છાવણીઓમાં વ્યવસ્થા સાચવવા પોતે જાતે દેખરેખ રાખતાં ફર્યા જ કરે છે ને સેવા આવનારાઓને પ્રોત્સાહન આપી કસ્તુરબા શિબિરમાં દાખલ કરે છે. નિશંકપણે કહેવું જોઈએ કે, કસ્તુરબા મેમોરીઅલ ટ્રસ્ટીના કાર્યનો જે વિકાસ છેલ્લા આઠ માસમાં થયો છે તે તેમના પ્રયાસો વિના શક્ય ન જ બનત.

બિહાર લેજીસ્લેટીવ એસેમ્બલીમાં જવા ઇચ્છનાર ૨૫ સ્ત્રીઓમાંના એક પ્રિયંવદા દેવી હતાં, ને કોંગ્રેસ કમિટિએ તેમની અરજી માન્ય રાખી હતી. પરંતુ જ્યારે કલકત્તા પાસેના એક ગામમાં મહાત્માજી ભાષણ કરતા હતા ત્યારે પ્રિયંવદા તેમની પાસે પહોંચી ગયાં અને બિહાર પ્રાંતની સ્ત્રીઓનું ધોરણ ઉંચુ લાવવા તેઓ જે કરી રહ્યાં હતાં, (ખાસ કરીને ગ્રામ પુનર્રચનાની દિશામાં) તે જણાવ્યું. આ નીચા કદના ને એકવડા બાંધાના બહેને આવા મહાભારત કાર્યમાં એકલે હાથે સાધેલો વિકાસ સાંભળીને મહાત્માજી ખૂશ થઈ ગયા. વળી આ ન્યાયી પુરૂષને જાણ થાય તે બદલ પોતે બિહાર ધારાસભામાં જવા ઉમેદવારી કરી હોવાનું પણ જણાવ્યું. તેમની પોતાની માન્યતા હતી કે આ રીતે પણ તેઓ સ્ત્રીઓના હકની સંભાળ રાખી શકાશે, ને તે બદલ તેમણે મહાત્માજીના આશિર્વાદની યાચના કરી. પણ મહાત્માજીએ ના કહી–ચોક્ખી ના સંભળાવી અને કહ્યું કે:—

"કાયદા બનાવવાનું કામ ધારાસભા પર

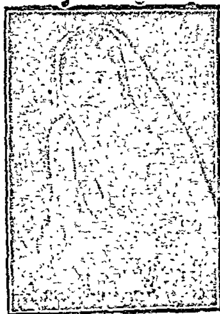
શ્રી. રામદુલારી સિંહા

છોડી ''દો ! તમારે તમારી બધી સેવા આમોન્નતિને માટે આપવી જોઈએ. તમને જે પસંદ આવે તે એક સ્વીકારો. બેઉ કાર્યને એક જ સમયે પુરો ન્યાય નહિ આપી શકો.'

નિર્ણય કરવામાં પ્રિયંવદાદેવી ઝડપી સાબિત થયાં ને ધારાસભામાં જવાનો મોહ છોડી, તરતજ તેઓ કસ્તુરબા ટ્રસ્ટીઝના બિહાર પ્રાંતના એજંટ નિમાઈ ચૂક્યાં.

*

શ્રી. **રામદુલારી** સિંહાએ ૨૨ મે વર્ષે પટણા યુનિવર્સીટીની એમ. એ.ની પરીક્ષા ઇતિહાસના વિષય સાથે પસાર કરી ને કોલેજની કારકીર્દીની એક વધુ ફતેહ હાંસલ કરી. કોંગ્રેસ કાર્યકર મહેન્દ્રસિંહની સૌથી ન્હાની ગ્રામ્ય પુત્રી રામદુલારીએ બિહારી કુટુંબની પ્રથાઓનો નાશ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને શાળામાં દાખલ થઇ. એની આ મનોવૃત્તિના બે કારણો હતાં : એકતો એનું સમસ્ત બદન સ્વતંત્રતાના આદર્શથી સભર હતું અને બીજું પ્રાંતની સ્રીઓમાં નામ કરવાની અભિલાષા જીગરને કોરતી હતી. પડદાના રિવાજના વિરોધી અને જીલ્લામાંથી સ્ત્રીકેળવણીની તરફેણ કરનાર પહેલ વહેલા મહારથી શ્રી. મહેન્દ્રસિંહે એમની પુત્રીનું સ્વપ્ન જીવંત બને એ માટે જરૂરી સ્વતંત્રતા આપી. રામદુલારીના મોટાં બહેન રામશ્રીનગરીએ ઉચ્ચ જ્ઞાનના અભ્યાસમાં સંસ્કૃત એસોસીએશનની માધ્યમીક પરીક્ષા માટે જરૂરી શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરેલું, પરંતુ એમના સમયમાં રૂઢિનું પ્રાબલ્ય વધુ હોવાને કારણે, તે વખતના સંસ્કૃતના પંડિતોનાં ભવાં ચઢી ગયાં. એક સ્રી વિદ્યાના શિખરે બિરાજમાન થાય, એ એમને માન્ય નહોતું. ને ત્યારથી તેઓએ સંસ્કૃતનો અભ્યાસ 'વધુ પડતો કઠિન'ને બરખચડો બનાવી દીધો અને

ત્યારથી એ શિક્ષણનાં દ્વાર સ્રીઓ માટે હંમેશને માટે બીડાઇ ચૂક્યાં.

રામદુલારી તો એ રસ્તે જોયા વગર જ અંગ્રેજી શાળામાં દાખલ થઇ ગયાં. મીરઝાપુર ડીસ્ટ્રીક્ટના કોંગ્રેસ કાર્યકર શ્રી. ઠાકુર યુગલકિશોર સીંહા સાથે ૧૯૩૭ માં તેમના લગ્ન થઇ ગયાં બાદ તરતજ તેઓ અભ્યાસમાં મશગુલ થઇ ગયાં અને બનારસ હિંદુ યુનીવર્સીટીની મેટ્રીકની પરીક્ષા પસાર કરી. એમના ધૈર્યની કદર કરીને કોંગ્રેસ પ્રધાન મંડળે પટણા નરર્સીઝ હોમના સુપરીન્ટેન્ડન્ટ તરીકે તેમની નિમણુક કરી, પરંતુ જેવું પ્રધાનમંડળે રાજીનામું આપ્યું કે તરતજ તેમણે પણ રાજીનામું આપી દીધું અને ફરી એકવાર અભ્યાસે એમને આકર્ષ્યા, અને 'હીંદી' વિષય લઇને બનારસ હિંદુ યુનિવર્સીટીની એમ. એ. ની પરીક્ષા પસાર કરી. આ રીતે જુદાજુદા વિષયો લઇને જુદી જુદી યુનીવર્સીટીની એમ. એ. ની પરીક્ષા પસાર કરનાર એ માત્ર એક જ બિહારી સ્રી છે.

રામદુલારી સીંહા મુખ્યત્વે કરીને આદર્શ કન્યા છે અને તેથી સામાજીક તેમજ કૌટુંબિક ઝંઝાવાતોને હિંમતભેર સામનો કરીને, શાળા અને કોલેજોના ભારેખમ અભ્યાસક્રમથી ડર્યા વગર જે વિદ્યાપ્રાપ્તિ કરી છે ને બદલ તેઓ પ્રશંસાના અધિકારી ઠરે છે. એમણે પ્રાપ્ત કરેલી વિદ્યાથી તેઓ ધરાયા જ ન હોય તેમ તેમની અભિલાષા અંગ્રેજી સાહિત્યને વિષય તરીકે લઇને પટના યુનીવર્સીટીના એમ. એ. થવાની છે.

તેઓ એક ચુસ્ત કોંગ્રેસ કાર્યકર તરીકેની સેવા પણ બજાવી રહ્યાં છે. બિહારમાં આવેલું સારણ એમની જન્મભૂમિ છે. એમની વેકેશનો, એમનો આરામનો સમય—અરે! અભ્યાસમાંથી તારવેલો સમય પણ તેઓ ગામડાઓમાં વિતાવે છે. ત્યાં ઘેર ઘેર ફરે છે અને પોતાથી વધુ કમનસીબ અભણ સ્ત્રીઓને અજ્ઞાનના અંધારામાંથી બહાર કાઢવાના પ્રયાસોમાં પોતાનો સમય વિતાવે છે. પતિ તેમજ પત્ની બેઉના કુટુંબોએ આજ સુધી દરેક લડત તેમજ ચળવળમાં એક સરખો ભાગ લીધો છે.

ઘરમાં તો તેઓ એક નમૂનેદાર બિહારી સ્ત્રીની માફક વર્તે છે. સામાન્ય વાતચીતમાં શરમાળ લાગે, પરંતુ જાહેર વક્તા તરીકે કે વિવાદક તરીકે તેમનો જુસ્સો અનુપમ રીતે ભભૂકી ઉઠે છે. બહારના કાર્યોમાં ને તેમાંય ખાસ કરીને ગામડામાં સ્ત્રીઓની સાથે તેમજ વિદ્યાર્થીનીઓ સાથેના કાર્યો તેમને વધુ ફાવે છે.

પ્રસંગાનુસાર, હીંદી ભાષામાં લેખો પણ લખે છે. આરામનો સ[illegible]એ સંગીતના શોખમાં તેમજ ન્હાના [illegible]વામાં ગાળે છે.

સુખી લગ્નજીવનનાં [illegible] આજે એમને એક ન્હાનું સુંદર બાળક [illegible]...ને એ બાળક પણ પોતાના માબાપે આ[illegible] રાહના રાહદારી થવાનું વચન આપે છે.

ઘણી બહેનો સાડી કેમ પહેરવી એનો વિચાર કરે છે, અને છતાં એમના પતિને એ પહેરવાની રીત ગમતી નથી. કેમકે પતિની દૃષ્ટિએ સાડી પહેરવાનું પત્ની વિચારતી નથી; એટલે એમની વચ્ચે આકર્ષણ જામતું નથી અને પરિણામે પુરુષો બીજે ઠેકાણે પોતાનું મન દોડાવે છે.

આજ કાલ ત્રણ વસ્તુઓ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે અને આજની દૃષ્ટિએ એ ત્રણમાંથી એકાદ રીત તો કોઇ પણ પુરુષને પસંદ હોવાની જ.

પહેલી શ્રેણીના પુરુષો એવા હોય છે કે તેમને સાડીની વિવિધતા સાથે પોતાની પત્ની

છેલામાં છેલી ઢબની રીતે સાડી પહેરે અને નવા જમાનાની સ્ત્રી દેખાય. એટલે અંદરથી ભારતીય ને ઉપરથી પાશ્ચાત્ય. એ રૂચી પ્રમાણે પોષાક પહેરવાનું કારણ છે. એવા પતિઓ પોતાની પત્નીમાં સ્ત્રીત્વ અને પુરુષત્વ—બન્ને ઇચ્છે છે, અને કબજો પહેરેલી કરતાં કોટ પહેરેલી જોવા માગે છે એટલે એવા પતિની

પત્નીઓએ સાડી પહેરીને ઉપર કોટ પહેરવો જોઈએ. ઋતુને અનુસાર કોટની જાત અને રંગ પસંદ કરવા. કોટની અંદર સાડીનો ઉપરનો ભાગ દબાઇ જવો જોઇએ. એવી સ્ત્રીઓ કપાળમાં ચાંદલો, કાનમાં એરીંગ કે બુટ્ટી પહેરી શકે ને કોટની ઉપર પાછળ છૂટો લાંબો ચોટલો લટકતો રાખી પોતાનું સ્ત્રીત્વ દાખવી શકે, તે સાથે પોતામાં પુરુષત્વ પણ બતાવી શકે.

* બીજી શ્રેણીના પુરૂષો સ્ત્રી કોટ પહેરે એ પસંદ નથી કરતાં, છતાં તેઓ પણ પાશ્ચાત્ય રીતે સ્ત્રીને કપડાં પહેરતી જોવા ઇચ્છે છે. એવા લોકોને રંગીન સાડીઓ પસંદ હોય છે.

તેઓ ઇચ્છે છે કે, સાડી એવી રીતે પહેરેલી હોવી જોઇએ કે સ્ત્રીનાં અંગ-ઉપાંગ પુષ્ટ અને આકર્ષક દેખાય અને કેડ તદ્દન પાતળી અને નાજુક દેખાય. સાડી પહેરવાથી હાલતાં ચાલતાં લફડફફડ ન થાય, ઘુંઘટો ન હોય અને છેડો છૂટો લબડે નહિ; ને કબજો એવી રીતે પહેરે કે સ્ત્રીમાં આકર્ષક સૌંદર્ય, જડતા, કોમળતા, અને ચપળતા સાથે આકર્ષણ આવે.

પુરૂષની દૃષ્ટિએ

સાડી.

લેખીકા : શ્રી રૂક્ષ્મણીબહેન ખન્ના.

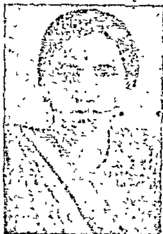
*

ત્રીજી શ્રેણીના પુરૂષો એવા હોય છે કે સ્ત્રીઓ રંગીન ચપોચપ કબજા પહેરે એવું તેઓ

ઇચ્છે. છતાં ઉપર સાડી તો સાદી અને આછા રંગ વાળી જ ગમે. એમને સફેદ સાડી વધુ ગમે છે, તેમને ભભકાદાર રંગ, ચટકીલી ભાત કે જૂની પુરાણી રીતના કબજા બીલકુલ પસંદ હોતા નથી. આવી સ્ત્રીએ હાથમાં માત્ર બે ચુડીઓ જ પહેરવી કેમકે બીજાં ઘરેણાં તેમને શોભશે નહી.

ગોળીના ભોગ બનેલાં

શ્રી. નર્મદાબહેન પટેલ

આ પાછી બીજને દિવસે તા. ૧ લીએ 'શ્રી-જીવનનો અંક' રવાના કર્યો પછી તરત જ રથજાત્રાના વરઘોડામાં તોફાન થયાના ખબર ગામમાં પ્રસરી ગયા ચપોચપ બધાં બજારો બંધ થયાં, ને ગૂંડાઓએ પોતાનું સામ્રાજ્ય જમાવી દીધું. ઠેર ઠેર આગો અને ખૂનના ખબરો આવવા લાગ્યા. રીચીરોડ ઉપર એક ટોળાંએ ઘેરેલ મુસ્લીમ મોટર ડ્રાઇવરને શ્રી. વસંતરાવે છોડાવ્યા ને તોફાન અટકાવ્યું. કોંગ્રેસ કાર્યકરોએ લોકોને વીખેરવા પ્રયત્નો કર્યાં અને એવા એક ટોળાને સમજાવવા જમાલપુરમાં શ્રી. વસંતરાવ હેગિષ્ટે અને શ્રી. રજબઅલી લાખાણી તેમના બીજા જણ સાથીદારો સાથે જ્હાંગીરકોંઓમાં. ટોળાએ તેમના ઉપર હુમલો કર્યો અને આ કોંગ્રેસ કાર્યકરોએ કાનપુરના શહીદ ગણેશશંકર વિદ્યાર્થી પેઠે પોતાનો જાન આપ્યો અને શહીદી સ્વીકારી; પણ શાન્તી ન થઈ.

બીજી તારીખે અશાન્તી વધી ને ઠેર ઠેર હુમલા થયા, તેનો વળતો જવાબ લોકોએ હુમલા પાછા હઠાવીને આપ્યો. પોલીસ ઠેર ઠેર ગોઠવાઈ ગઈ ને કરફ્યુનો હુકમ નીકળ્યો. ગૃહમંત્રી મોરારજીભાઈએ શાન્તીસ્થાપવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ. પોલીસ નિષ્ફળ નીવડી.

તા. ૩ જીની રાતના સવાઆઠ વાગ્યાના સુમારે રાયપુર સાંકડી શેરીના હનુમાન બાજુથી હથીઆરબંધ પોલીસે ગોળીબાર કર્યો હતો. બંદૂકમાંથી છૂટેલી ગોળી સૌ. નર્મદાબહેન ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલને વાગી હતી. તેમને હોસ્પીટાલમાં ખસેડતાં તેમનું સાંજે અવસાન થયું. મરતી વખતે તેમણે નિવેદનમાં લખાવ્યું કે, તેઓ મેડા ઉપર રેડીઓ સાંભળતાં હતાં અને પછી નીચે આવી પથારી કરીને જ્યારે આગળ સળીઆની જાળી બંધ હતી તેની પાછળનાં બારણાં બંધ કરતા હતાં ત્યારે તેમની ડૂંટી પાસે ગોળી વાગી હતી.

મરિયમબુ

હિન્દુ-મુસ્લીમ બિરાદરીનો પહેલો પાઠ શીખવ્યો: વસંતરાવ દાદા અને રજબઅલી લાખાણીએ સાથે લોહી વહાવીને. બીજું દૃષ્ટાન્ત છે કાળુપુર પાંચપટ્ટી પાસેના એક મહોલ્લાનાં મુસ્લીમ બેન મરિયમબૂએ દાખવેલી હિંમતનું.

તોફાનના વિકરાળ દિવસે એક તોફાની ટોળું આગળ ધસી રહ્યું હતું. એને કોઈ લગામ નહોતી. સાર્વત્રિક વિનાશની આગ વધતી જતી હતી. તે ટોળું આ મરિયમબૂ રહેતાં હતાં તે મહોલ્લામાં આવી ચડ્યું. તેમાં હિંદુનાં ઘર પણ હતાં. હિંદુઓને આ ટોળાના સપાટામાંથી બચાવવા આ મુસ્લીમ બહેન ઘર બહાર નીકળી ટોળા આડે આવી ઊભાં. બંને હાથ પહોળા કરીને ટોળાને આગળ ધપતું રોક્યું અને કહ્યું: 'તમે મારા મહોલ્લામાં નહિ જઈ શકો, તમારે જે કંઈ નુકશાન કરવું હોય તે અમને કરો.' આમ કહીને તેમણે પોતાના પાડોશીઓને વિનાશના મુખમાંથી બચાવ્યા. ૨૨મી તારીખે જ્યારે શ્રી. મોરારજી દેસાઈ શહેરમાં ફરવા નીકળ્યા હતા ત્યારે તેમણે આ બહેનને મળીને ધન્યવાદ આપ્યો હતો.

આ મહિને અમદાવાદમાં થયેલી
કોમી-અશાન્તી

*

પોલીસે ગોળીબાર કર્યો ત્યારે લોકોનાં ટોળાં ત્યાં હતાં જ નહિ: આ હકીકતને સમર્થન આપતી તે પોળની જનતાએ સરકારને અરજીઓ કરી તેમાં બહેનોએ પણ ભાગ લીધો છે.

. કાળુપુર અને જમાલપુર વિસ્તારમાં પણ સ્ત્રીઓ ઉપર અત્યાચાર અને હુમલા થયા હોવાનું કહેવાય છે.

આ પછી આજ સુધીમાં કેટલીક સ્ત્રીઓ ઉપર પણ હુમલા છૂટાછવાયા થયા હતા. તેમાં એકને નજીવી ઈજા થઈ હોવાથી પાટો બાંધીને ઘેર જવા દીધાં હતાં.

પકડાયેલાઓને છોડાવવા સ્ત્રીઓનાં ટોળાં પોલીસ સ્ટેશને આવતાં, તેમાં ધનાસુથારની પોળના પોલીસ સ્ટેશને પકડાયેલાને છોડી મૂક્યાં હતાં. જ્યારે કારંજ પોલીસ સ્ટેશને જમા થયેલ ૪૦૦ સ્ત્રીઓના ટોળાને ટીયર ગેસની ધમકી આપીને વીખેરી નાખવામાં આવેલાં.

આ અશાન્તી દરમ્યાન અનેક સ્ત્રીઓએ પોતાના જુવાન બેટાઓ, યુવાન પતિઓ અને ભાઈઓ ગુમાવ્યાં છે; અનેક ત્રાસ, અને સંકટો વેઠ્યાં છે: અને ઘણી બહેનોએ પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવ્યું છે: તેમના પ્રત્યે અમે દિલસોજી દાખવીએ છીએ.

સાથોસાથ કેટલીક બહેનોએ પોતાના આશ્રયે આવેલાંને બચાવવા ભગીરથ પ્રયત્ન પણ કર્યો છે. જો દરેક સ્ત્રી મનમાં નિશ્ચય કરે તો આવાં હુલ્લડ અટકાવી શકે. તેઓ પોતાના માણસોને તોફાન કરવા ન દે અને પોતાના મહોલ્લામાં તોફાનીઓને આવવા ન દે તો તોફાન કરીને ઘરમાં ધૂસી જતા તોફાનીઓ તોફાન કરતાં અટકે, ને પોલીસ તેમને જાહેર માર્ગ ઉપર તોફાન કરતાં અટકાવી શકે.

હમીદાબાનુ

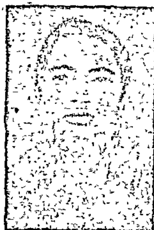
હમીદાએ પોતાના સસરાને વિનવીને પુષ્પાને પોતાના ઘરમાં લઈ લીધી. હમીદાનો પતિ આજે હુલ્લડખોર યુવાનોના ટોળામાં ભળી ગયો હતો. પુષ્પા અને હમીદા એક જ પથારીમાં લપાઈને સૂઈ રહ્યાં હતાં.

રાતના અગિયારેકના સુમારે મુસ્લિમ યુવાનોનું ટોળું પુષ્પાને ઘેર આવ્યું. પુષ્પાને ન જોતાં ગુસ્સે ભરાયેલું ટોળું પુષ્પાની માતાને મારી, પુષ્પાની શોધમાં ઊપડ્યું.

હમીદાની પથારીમાં પુષ્પા ધ્રૂજી રહી હતી. એના ધડકતા હૈયા પર હાથ મૂકી હમીદા સાંત્વન આપી રહી હતી. હમીદાના પતિ સાથે થોડાંક યુવાનો ઘરમાં દાખલ થયા. ખંજર સાથે હમીદા પથારીમાંથી ઊઠતાં બોલી, 'યે ખંજર પહેલે હમ પે ચલાવ, ફીર ઉસકા નામ લેના' ટોળું થોડી વાર અવાક્ રહ્યું. હમીદાએ ગર્જના સહિત કહ્યું: 'પાકિસ્તાન લેનેકું નીકલે હુએ પહેલે આપ તો પાક બનો.'

ટોળાના ગયા બાદ પુષ્પા હમીદાના ગળે વળગી ધ્રૂસ્કે રડી પડી. (ભારતી)

સ્વ. વસંતરાવ હેગિષ્ટેનાં માતુશ્રી

શ્રી. કાશીતાઇ

સહશિક્ષણની સંસ્થાઓમાં

ફેલાતો સડો.

લેખક:

ડૉ. ભગવાનદાસ.

જે શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં કન્યાઓને તથા સ્ત્રીઓને શિખવવામાં આવે છે, તેમાંની ઘણીખરી સંસ્થાઓમાં ગોટાળાના કિસ્સાઓ વધતા જાય છે. ખાનગી વાતચીતમાં વારંવાર એવી ઘટનાઓનો ઉલ્લેખ થાય છે, વર્તમાનપત્રોમાં કદીક નામઠામ દર્શાવ્યા વિના, કાં તો સાફ સાફ શબ્દોમાં સીધેસીધો, અથવા તો કટાક્ષભર્યા કટાક્ષમાં પરોક્ષ રીતે આવા કિસ્સાઓના ઘણીવાર ઉલ્લેખ થાય છે. એક હીંદી દૈનિકની સાપ્તાહિક આવૃત્તિમાં, થોડા વખત પહેલાં 'એક વિદ્યાર્થિની' એવી સહીથી ક્રોધાન્વિત સખ્તાઇથી લખાએલો લેખ પ્રસિદ્ધ થયો હતો. એ લેખમાં લેખિકાએ લખ્યું હતું; એક નામચીન શિક્ષક અથવા તો પ્રાધ્યાપકને 'મેં પ્રત્યેક રૂપાળી કન્યાને ભોગવી છે' એમ કહેતાં મેં કાનોકાન સાંભળેલ છે. સુંવાળી લાગણી વાળાઓને તો આવી બાબત વાંચતાં પણ ભયંકર ત્રાસ થાય છે. પણ ચારેકોર આ પ્રકારનો ગંદવાડો વધતો જાય છે. આવી બાબતોને ઢાંકેલી રાખવાની જે સામાન્ય નીતિ પ્રવર્તે છે તેને લઇને ગંદવાડ ઉલટાનો વધે છે. આવી બાબતમાં શહામૃગિયા વલણ નાશકારક નિવડે છે. સૂરજ અને હવામાં ખુલ્લાં મુકાયાં ન હોય તેવાં કાતિલ ઝેર, અપ્રસિદ્ધના અંધકારમાં આખા સમાજ શરીરમાં ફેલાઇ વળે છે. ચામડીનો ચેપી રોગચાળો તો માનસિક ચેપના રોગચાળાની પાછળપાછળ ફેલાય છે. એટલે આ પ્રકારના ગોટાળાઓને ખુલ્લાં પાડનારાં વર્તમાનપત્રોને તો વધાવી લઇને પ્રોત્સાહન આપવા જેવું છે.

માનવતાનું કલ્યાણ ચાહનારાં માનવીઓએ તો આ ગોટાળાની જાહેર તપાસ ચલાવવાનો આગ્રહ રાખવો જોઇએ. જે જે કેળવણીકારોની સામે આવી બાબતની ગંભીર શંકા ઉત્પન થાય, તેને માટે એક માત્ર અસરકારક ઉપાય ખુલ્લી રીતે તપાસ ચલાવવાનો જ છે. શિક્ષણદાતાઓનું ચારિત્ર્ય સ્ફટિક શું નિર્મળ હોવું જ જોઇએ, એમને વિષે કોઇના દિલમાં સહેજે શંકા ન રહેવી જોઇએ. વિદ્યાર્થિઓની ભયતા નિવારવા સારૂ તત્કાળ શરૂ કરવી જોઇતી નૈતિક લડતની વેળાએ તો સામાન્ય કાયદા કાનૂનોમાં તેટલા પૂરતા સુધારા કરવા જરૂરી છે. કન્યાઓની અધોગતિ કરનાર એક પણ અત્યાચારી છટકી ન શકે, તેટલા માટે કોઇક નિર્દોષ માનવીઓ વિનાં વાંકે ટીપાઇ જાય તો તે જોખમ પણ આવી બાબતમાં લેવા જોગ છે. બદમાસો, રખડેલ, મવાલીઓ અને ગુંડાઓ સામે જે પ્રકારના ફોજદારી કાયદો ઓર્ડિનન્સ કાઢે છે, તે ઢબનાં છતાં તેના કરતાં વધારે કપરા હંગામી ઓર્ડીનન્સ સરકારે કાઢવા જોઇએ, અથવા તો કેળવણી ખાતાઓએ તે પ્રકારના હુકમો બહાર પાડવા જોઇએ, કેમકે પેલાઓ કરતાં પણ આવા પવિત્રક્ષેત્રમાં ઘૂસેલા કામીઓ વધુ ભયંકર છે. જુવાન વ્યક્તિઓને કેળવણીનાં પવિત્ર કાર્ય

ભળાવી, તેમને મોટી સત્તાના સ્થાને મૂકી, એમના હાથમાં જે અધિકાર આપેલા હોય છે તેનો તેઓ ભંગ કરે છે. આવા માનવીઓને અમેરિકાના સંયુક્ત સંસ્થાનોમાં તો કદાચ જીવતા જ પેટ્રોલ છાંટીને સળગાવી મૂકે.

પુરાણા સ્મૃતિકારોએ ઠરાવેલી સાંપ્રદાયિક પરંપરાવાળી શિક્ષાઓ કેટલાક માનવીઓને અત્યારે ઘાતકી લાગે, પરંતુ જ્યાંસુધી નૈતિક વાતાવરણમાં સુધારો થાય, ત્યાં સુધીના થોડાક વર્ષો માટે હંગામી ટોચકીના ઉપાય તરીકે બીજાઓને એ શિક્ષાઓ સંપૂર્ણ વાજબી લાગે. પ્રત્યેક સંસ્કૃત મુલકમાં સંસર્ગ જન્ય અને ચેપી રોગોને ફેલાતા અટકાવવા માટે એવા માનવીઓને ફરજિયાત નાખ્યા પાડી દેવાનો રિવાજ છે. જુના સ્મૃતિકારો સૂચવે છે કે એવા જાતિયગુનેગારોને નર્કની ખાણોમાં ફેંકી દેવા, તેમને પરાણે એમાંની થોડીક વિષ્ટા ખવરાવવી અને પછી ડામ દેવા.

આ પ્રકારની શિક્ષા જો સંસ્કારી દેશોને યોગ્ય ન લાગે (જોકે આના કરતાં પણ વિશેષ ભયંકર ક્રૂરતા, વિનયાભિમાનની ઢાલ નીચે, તથા સામાજિક રીતભાતોના અને સંસ્કારિતાના બહાના નીચે, માત્ર યુદ્ધકાળમાં જ નહિ, પણ શાન્તીના સમયમાં, હરેક યુગમાં વિજ્ઞાન કલા અને કાનુનના પવિત્ર નામે આચરવામાં આવી છે અને હજુ પણ આવે છે), તો ભલે બીજી કોઇ અસરકારક રીતો અજમાવવામાં આવે, પરંતુ પાપને ફેલાતું તો અટકાવવું જ જોઇએ અને તેની સામે લોકમત તથા લોકલાગણીને ઉશ્કેરી મૂકવાં જોઇએ, એ મતમાં તો સહુ કોઈ મળતાં થશે જ. અમેરિકાના સંયુક્ત રાજ્યોનાં કેટલાંક પ્રદેશોમાં આવા ગુન્હાઓમાં તો કાયદો ઇન્દ્રિયચ્છેદની તથા ખસી કરવાની સજા કરવાની છૂટ ધરાવે છે. યુરોપના પ્રાચ્યદેશો (જર્મની ઓસ્ટ્રેલીઆ) માં પણ તેમજ છે. એટલે આવા પ્રકારના

વર્ષા

આવી આ વર્ષા સુહાગી,
એ બ્હેનડી ! આવી આ વર્ષા સુહાગી;
નાચી ઊઠયાં જો મોર ઢેલડી,
ફરીને હવે આવી આ વર્ષા સુહાગી.
ગ્રીષ્મે પૂરાં તપેલ, તરસ્યાં ઝૂરી રહેલ:
ઊના ઊનાળાના વાયુ અહીં સહેલ:
હરખાયાં ચાતક ચકોરડી !—આવી૦
સૂકાં'તા વન વાડી, ખેતરો બધાંય ખાલી,
થાતી વેરાન હતી વિશ્વે જ્યાં સર્વ ઝાડી;
લીલી શી ચાદર ઓઢાડી !—આવી૦
નેવે શાં ગીત ગાતી,નીરનો આ ધાર ધાતી !
કેવી વહે છે હવે સરિતા આ મદમાતી ?
બંને કાંઠાને ડૂબાડી !—આવી૦
નાચે છે મેઘ મહા, રાચે છે દિશ દિશા;
છલકે છે સ્મિત ભવ્ય સૃષ્ટિસૌંદર્ય અહા !
ધરતીને આવી જીવાડી !—આવી૦

રમણલાલ વ્યાસ

અધમ ગુનાઓને દબાવી દેવા માટે કોઇ પણ જાતની આકરી સજાઓ સામે વિરોધ ;ઉઠાવવો ન ઘટે.

નારીઓને પજવતા બદમાસોને એક વખત એવું તો ભાન થશે કે તેમની સામે લોકમત ખળભળી ઉઠયો છે, તેને કચડવા કટીબદ્ધ થઈ ગયો છે, એટલે આપોઆપ તે લોકો દબાઇ જવાના. કન્યાઓનાં વડિલોએ તેમજ શિક્ષિકાઓએ આવા લોકોના છળકપટ વિષે તમામ કન્યાઓને ચેતવી દેવી જોઇએ, જેથી કરીને સાવધાન રહે અને શિક્ષણકાર્યની યાત્રાઓના, નાટકના અભિનય કે સંગીત કે નૃત્ય અથવા બીજી કલાત્મક શિક્ષણના બહાના નીચે એ ઝેરી નાગો એમને ભોળવી, લોભાવીને, પાછળથી ઉગરી ન શકાય, તેવી નિરાધાર દશા-

માંથી ફસાવી ન દે. ઉપરાંત કન્યાઓને વિશ્વાસમાં લઈને તેમણે એ પણ સૂચવી રાખવું કે, કોઈ પણ માણસ તેમની સાથે જરા પણ ગેરવર્તન ચલાવે તો, કોઈપણ જાતની શરમ કે સંકોચ રાખ્યા વિના માતા-પિતાને અથવા તો શિક્ષણસંસ્થાના પરિચિત અધિકારી પાસે એ વાત કહી દેવી. પજવણી કરનાર પુરુષની સામે સ્વરક્ષણ કરવાની કળા પણ તેમને શીખવી રાખવી જોઈએ. કુટુંબમાં આવી બાબતમાં પ્રસિદ્ધિ અને જાહેર તપાસ એ જ માત્ર એક અસરકારક ઉપાય છે.

જાહેર અદાલતમાં મુકદ્દમો ચલાવવો ન હોય તો તેને માટે અસરકારક ઉપાય એ છે કે, જે જે માણસોની ચાલચલગત માટે શંકા હોય, તેમના સંબંધમાં તમામ વિદ્યાર્થીનીઓના તથા શિક્ષકોના ગુપ્ત રીતે મત લેવા અને તે પછી મેનેજરોએ પોતપોતાની શિક્ષણ સંસ્થાઓમાંથી, જેમની વિરુદ્ધ બહુમતિ હોય તેવા શખસોને (ભલે પછી તે શિક્ષિકા હોય ને એ ખરાબ કામમાં ઉત્તેજન આપતી હોય) સંસ્થામાંથી દૂર કરી દેવા.

સાથે સાથે સહશિક્ષણ વિષે પણ એ શબ્દો કહેવા જેવા છે. પડદાપ્રથા કાઢી નાખી કન્યાઓને ભણાવવી જ જોઈએ. પરંતુ કન્યા કેળવણી એટલે સહશિક્ષણની નવી પ્રથાને જ અનુસરવું એવું તો ન જ હોવું જોઈએ. વર્તમાન રીતનું સહશિક્ષણ એ કોઈકાળે સ્વદેશી પ્રથા હતી જ નહિ. જૂના સ્મૃતિકારોએ ફરમાવ્યું છે કે કન્યાઓ યોગ્ય પ્રકારે શિક્ષિતા હોવી જોઈએ; છતાં સાથે સાથે તેમણે એવી ચેતવણી પણ આપી છે કે, 'પુરુષોએ લાંબા સમય સુધી ખુદ માતા, બહેન કે પુત્રીની સાથે પણ એકાંત સેવવું નહિ. ગમે તેવા ડાહ્યા માનવીનું પણ એથી કરીને પતન થાય છે.'

'જાતીય ભાનવાળાં યુવક યુવતીઓનું સહશિક્ષણ જો હિંદમાં સફળ બનાવવું હોય તો, સાચાં (અને પ્રમાણમાં નાનાં) ગુરુકુળો ચલાવવાં જોઈએ. એ ગુરુકુળ એટલે 'ગુરુઓનાં કુટુંબગૃહો'–જે ગૃહો પરિણિત સ્ત્રીપુરુષોદ્વારા ચાલતાં હોય; બીજા વિદ્યાર્થીઓ ભેળાં તેમનાં સંતાનો પણ ત્યાં જ ભણતાં હોય; તથા તમામ વિદ્યાર્થીઓ માટે ગુરુઓ સાચા વડીલ ભાવથી સતત કાળજી રાખતાં હોય. આવા સાચા માતૃ-પિતૃ ભાવથી પ્રેરિત સહશિક્ષણમાંથી તેઓ સંવાદી રસમેળ અને મનમેળવાળાં સુંદર અને સુખી લગ્નો નિર્માવી શકશે. જાતીય તથા લગ્નના વિષયનાં જે થોડાંક સારાં પુસ્તકો અત્યારે ઉપલબ્ધ છે તે ગુરુઓની ભલામણ પ્રમાણે લગ્નેચ્છુ યુગલે લગ્ન પહેલાં વાંચી લેવાં જોઈએ. અમેરિકાનાં સંયુક્ત સંસ્થાનોમાં સારી રીતે ચલાવવામાં આવતી શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં આ પ્રકારનાં લગ્નો વિદ્યાર્થીઓ કરે તે માટે તેમને ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે; જેથી કરીને તેમાંથી ઘણાં લગ્નો સુખી થાય છે. આ રીતે લગ્નથી–જોડાયલાં યુગલ ભેળાં રહે છે, અને જો એક વિષય શિખતાં ના હોય તો પોતપોતાના જુદા જુદા વિશિષ્ટ ધંધાદારી વર્ગોમાં જઈ તેઓ અભ્યાસ કરે છે.

હિંદુસ્તાનમાં અત્યારે અપાતી પુસ્તકિયા કેળવણીના સંજોગમાં, સહશિક્ષણ નીતિને માટે વિનાશક થઇ પડે તેમ હોઈ, પરિણામે તે સમાજની અખંડતાને તથા ઐક્યને માટેય જોખમરૂપ છે. જે સમાજ પોતાનાં જુવાનીયાંની જાતિય પવિત્રતાને ચલાવી લેતો હોય; શિયળ, એકપત્નીવ્રત તથા એક પતિવ્રત, પારસ્પારિક વિશ્વાસ અને એકનિષ્ઠાનું મહાન મૂલ્યાંકન કરતો ન હોય, તે સમાજ તીવ્રગતિએ મૃત્યુ અને નર્કના માર્ગે વળી અધઃપતન પામે છે.

અક્ષત કુમાર–કુમારીઓનાં લગ્ન એ પ્રાચીન હિંદનો આદર્શ છે, અને માત્ર તેમાં જ વ્યક્તિ કુટુંબ તથા સમાજમાં દીર્ઘજીવન, સ્થિરતા અને કલ્યાણ વસેલાં છે.'

(ગતાંકથી ચાલુ)

ઘરમાં પાછું 'સામાન્ય જીવન' શરૂ થયું. આડત્રીસ વર્ષની દુઃખી વિધવા સ્ત્રી કુટુંબની આગેવાન બની. તેણે પોતાના નિર્ણયો કરી લીધા. આખો દિવસ પ્રયોગશાળામાં સંશોધન ચાલુ રાખવું અને બચતો સમય નવેમ્બરમાં ભાષણો આપવા માટે તૈયારી કરવા માટે ઉપયોગમાં લેવો. પોતાના પ્રિયતમની પ્રણાલિકાઓને યોગ્ય પોતાનું શિક્ષણકાર્ય થવું જોઈએ. ફરી એકવાર અભ્યાસમાં મેરીએ મન પરોવી દીધું.

વાતાવરણ બદલાય એ હિસાબે મેરીએ નવું મકાન શોધવા માંડયું. આ વાતની વૃદ્ધ સસરાને ખબર પડી.

"મારો પીરે ગયો, મેરી, એક વૃદ્ધ માણસ સાથે રહેવાનો કાંઈ અર્થ નથી. હું એકલો રહીશ, અથવા જેક સાથે જઈશ. તમે તમારો નિર્ણય કરો." વૃદ્ધ સસરાએ કહ્યું.

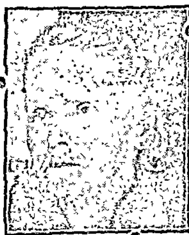
"નહિ, તમે નક્કી કરો" મેરીએ ધીમેથી કહ્યું. "જો તમે જશો તો મને ખૂબ લાગી આવશે. પછી તમને પસંદ પડે તેમ તમે કરો." મેરીનો અવાજ ચિંતાથી ભરેલો હતો. 'શું હું આ મિત્ર અને વફાદાર સહવાસીને ગુમાવી બેસીશ?' મેરીના મનમાં વિચાર ઉઠયો. એક પરદેશી સ્ત્રી સાથે રહેવા કરતાં તેના દીકરા સાથે ડૉ. કયુરી રહેવા જાય એ સ્વાભાવિક હતું. પણ વૃદ્ધે જવાબ આપ્યો: 'હું તો, મેરી, તમારી સાથે જ રહેવાનું પસંદ કરું.' પછી તેમણે ખૂબ આવેશપૂર્વક ઉમેર્યું કે 'તમારી મરજી છે એટલે.' અને ડોસા નાની ઈરીનને બાગમાં રમાડવા ચાલ્યા ગયા.

એક વિધવા, એક ૭૯ વર્ષનો બુઢ્ઢો, એક નાની દીકરી અને એક બાળક—એમ કયુરી કુટુંબ બન્યું.

(૨૧) પ્રોફેસર મેડમ કયુરી

અકસ્માતના ભોગ થઈ પડેલા સુપ્રસિદ્ધ

જગતની મહાન સ્ત્રી-વૈજ્ઞાનિક

મેડમ કયુરી

લેખક

ડૉ. નરસિંહ મૂળજીભાઈ શાહ

*

વૈજ્ઞાનિકની વિધવા આજે બપોરે દોઢ વાગ્યે પહેલું ભાષણ આપશે. ભાષણની જગ્યા: હોલ; અને વિષય: રેડીયો-એકટીવીટી.

હોલમાં વિદ્યાર્થીઓ માટે ૧૨૦ બેઠકો હતી. ઉપરાંત જાહેર પ્રજા અને છાપાવાળાઓ આવવાના, એટલે જગ્યાની સંકડાશ ઉભી થવાની. શા માટે એમ્ફી થીયેટર આ ભાષણ માટે મેરીને ન આપવું? આવી સૂચનાઓ છાપાંઓમાં આવવા લાગી. પહેલી જ વાર એક સ્ત્રી વિજ્ઞાન ઉપર ભાષણો આપવાની હતી.

બપોરે બાર વાગ્યે મેરી પોતાના પ્રિયતમની કબર પાસે ગઈ—જેના ઉત્તરાધિકારી તરીકે તે આજે ભાષણ આપવાની હતી—તો બીજી બાજુ એમ્ફી થીયેટર ચિકાર ભરાઈ ગયું હતું. વિદ્યાર્થીઓની મુશ્કેલીનો પાર નહોતો. નાના મોટા સૌ કોઈ 'તમાશો' જોવા જગ્યા રોકીને બેઠા હતા.

એકને પચીસ મીનીટ થઇ. અવાજ વધવા લાગ્યો. લોકો ડોક લાંબી કરીને ભાષણકારના આગમનની પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યા. સૌ કોઇના મનમાં એક જ વિચાર હતો: 'ભાષણકાર કેવી રીતે શરૂઆત કરશે? યુનિવર્સિટીનો આભાર માનશે? પોતાના ધણીની પ્રશંસા કરશે?'

ટકોરો વાગ્યો. પાછલું બારણું ઉઘાડયું અને તાળીઓના ગડગડાટ વચ્ચે મેરી દાખલ થઇ. સામે ટેબલ પર પ્રયોગોની સામગ્રી ગોઠવેલી હતી. હર્ષનાદનો અવાજ બંધ થાય ત્યાંસુધી મેરી શાંત ઉભી રહી. પછી લોકોની સમક્ષ નજર કરી શરૂ કર્યું: "છેલ્લા દશ વર્ષમાં ભૌતિક વિજ્ઞાનમાં જે પ્રગતિ થઈ છે એનો વિચાર કરીએ તો, વિદ્યુત્ અને દ્રવ્યને લગતા આપણા વિચારોમાં થયેલી પ્રગતિ વિસ્મય પમાડે છે..." પ્રોફેસર પીરે ક્યુરીએ જ્યાંથી અધુરૂં મૂક્યું હતું ત્યાંથી જ બરાબર મેરીએ ઉપાડી લીધું.

એકસરખા અવાજે મેરીએ પોતાનું ભાષણ પુરૂં કર્યું અને જે બારણેથી પોતે આવી હતી તે બારણેથી પાછી ચાલી ગઈ.

(૨૩) એકલે હાથે

એક બુદ્ધિશાળી માણસની હૂંફમાં મેરી પોતાનું કામ બરાબર કરી શકતી. તેમાં મુશ્કેલીઓ તો હતી, પણ હવે જે જીવન મેરી માટે હતું તેની સરખામણીમાં આ મુશ્કેલીઓ કાંઈ વિસાતમાં નહોતી. વિધવા મેડમ ક્યુરીની જવાબદારીઓએ કોઈ પણ હિંમતવાન મરદને પણ ભડકાવ્યો હોત. બે છોકરાં મોટાં કરવાં, નિર્વાહ કરવા કમાવું અને પ્રોફેસર તરીકે સફળ થવું—પોતાના પ્રિયતમની સાથે આદરેલું સંશોધન આગળ ધપાવવું; વિદ્યાર્થીઓને સલાહ આપવી; આ બધું તેના માથા પર આવી પડયું. અને વળી એક અગત્યનું કામ હજી બાકી હતું: પીરેના સ્વપ્નાંને યોગ્ય એક પ્રયોગશાળા રચવી, જ્યાં રેડીયો એક્ટીવીટીના નવા વિજ્ઞાનની ખીલવણી માટે યુવાન સંશોધનકારો કામ કરે.

સૌ પ્રથમ મેરીએ પોતાની દીકરીઓ અને સસરાને સગવડ મળે એનું ધ્યાન રાખવા માંડયું. એક નાનકડા બગીચાવાળું સાદું ઘર શોધી કાઢયું. પોતાનું દુઃખ કોઇ જાણી ન જાય એની તે કાળજી રાખતી. કોઇ દિવસ કોઇની સમક્ષ તે રડી ન પડતી. કોઇ દિલાસો આપે કે દયા દાખવે એવું પણ તે ન થવા દેતી. એક વાર એવું બન્યું કે, સંયમના અંકોડા એકદમ ઢીલ પડી ગયા. પોતે એકાંતનો આશરો ન શોધી શકી. અને દુઃખના આવેગમાં મૂર્છાને લીધે જમીન પર પછડાણી, એમ ઇવ એક જગ્યાએ ઉલ્લેખ કરે છે.

સને ૧૯૦૭માં મેરીની માનસિક સ્થિતિને આલેખતો નીચેનો પત્ર વાંચવા જેવો છે. 'વહાલી કામીયા,.........શું લખું? મારૂં જ્ઞાન એવું ઉંધું ગયું છે કે તેને કદી સરખું નહીં કરી શકાય. હંમેશાં આ પ્રમાણે જ ચાલવાનું અને એથી ઉલટું ચાલવા હું પ્રયત્ન કરીશ નહીં. હું મારી પુત્રીઓને શક્ય તેટલી સારી રીતે ઉછેરવા માગું છું, પરંતુ એથી પણ મને જીવનમાં રસ પડતો નથી. બંને બાળકો સારાં છે; પ્રિય લાગે છે અને સુંદર છે. ઉત્તમ ખીલવટ કરવા હું ખૂબ પ્રયત્ન કરૂં છું...થાક ખૂબ લાગે છે; દુઃખને લીધે શક્તિ અને તંદુરસ્તી પર અસર થઇ છે. પૈસાની મુશ્કેલી નથી. છોકરાં મોટાં થાય એટલું તો મારી પાસે છે. પણ આવકના સાધનો મારા ધણીની હૈયાતિની સરખામણીમાં સાવ સામાન્ય છે.'

એકલ જીવનની દુઃખી ક્ષણોમાં મેરીને બે વ્યક્તિઓ મદદગાર બનતી: એક જોસેફની સાળી માર્યા કામીએન્સ્કા અને બીજા, ડૉ. ક્યુરી. વૃદ્ધ સસરાની ગંભીરતા મેરીને હિતકારી અસર પહોંચાડતી, તેમની હાજરી બાળકોને આનંદદાયક હતી. એમના વિના બાળકોનું

જીવન દુઃખમાં સંડોવાઇ ગયું હોત. વૃદ્ધ દાક્તર તેમની સાથે ખેલતા, આનંદ કરતા. બંને બાળકોની કેળવણીમાં વૃદ્ધ દાક્તરનો હિસ્સો ખૂબ છે. તેમના પ્રત્યે મેડમ ક્યુરી પ્રેમપૂર્વક આદર દાખવતી અને પોતાના પ્રત્યેના ઋણનો હિસ્સો યતકિંચિત્ વાળવા પ્રયત્ન કરતી. ૧૯૦૯માં વૃદ્ધ દાક્તર પથારીવશ થયા ત્યારે મેરી તેમની ચાકરી ઉભા પગે કરતી. ૧૯૧૦ના ફેબ્રુઆરીમાં એકાદ વર્ષની માંદગી ભોગવી તેમણે દુનિયા છોડી. ઘોર ખોદનારા પાસે અણધારી મજુરીની માગણી મેરીએ કરીઃ પીરેની કોફીન કાઢવા કહ્યું. પછી નીચે દાક્તરની, ઉપર પીરેની અને તેની ઉપર પોતાના કોફીન માટે જગ્યા રખાવીને માટી પૂરાવી. મૃત્યુમાં પણ પોતાના પીરેથી તે જુદી થવા માગતી નહોતી.

(૨૪) બાળકોની કેળવણી

હવે મેરી એકલી પડી. બાળકોની શરૂઆતની કેળવણી અને કાળજી પ્રત્યે મેરીને અમુક વિચારો હતા. રોજ એક કલાક કામથી શરૂઆત થતી, આ કામ બુદ્ધિનું હોય કે શરીરનું હોય. ઇરીન ગણિતમાં હુંશિયારી બતાવતી; ઇવ સંગીતમાં પ્રવીણતા દાખવતી. આ પછી બંને બહેનો ખુલ્લી હવામાં ફરવા જતી. ગમે તેવી ઋતુમાં પણ તેઓ કસરત કરતી. તેઓ બગીચાનું રાંધવાનું સીવવાનું અને નમુના બનાવવાનું કામ શીખી. મેરી તેમની પર દેખરેખ રાખતી. ૧૯૧૧માં બંને બહેનો પોલંડ જઈ આવી. મેરી તેમને પહેલવાન બનાવવા નહોતી માગતી પણ તેમને ખડતલ બનાવવા ઇચ્છતી હતી. તેઓને જીંદગીની બધી બાજુઓનું જ્ઞાન થાય એમ તે ઇચ્છતી, અને મોજશોખમાં પડી ન જાય એનું ધ્યાન રાખતી. મેરી ધારત તો બંને માટે પુષ્કળ પૈસાનો વારસો રાખી શકત, પણ તેણે એમ ન કર્યું. જ્યારે તે વિધવા થઇ ત્યારે એક ગ્રામ રેડીયમનું શું કરવું એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો હતો. મિત્રો અને સંબંધીઓની સલાહ ઉપરવટ થઇને તેણે આ રેડીયમ પોતાની પ્રયોગશાળાને ભેટ આપી દેવાનું નક્કી કર્યું. આની કિંમત દશ લાખ સોનાના ફ્રાંક હતી. બાળકોની ઉપરની કેળવણીના કાર્યક્રમમાં એક વસ્તુ બાકી હતીઃ કેળવણી–સારી રીતભાતની. શોકગ્રસ્ત ઘરમાં આ અજુગતું હતું. માત્ર ગાઢસંબંધીઓ જ આવતાં. અન્યને મળવાના પ્રસંગ સાવ થોડા હતા. ઇરીન અજાણ્યાને જોઇને મુંગી થઇ જતીઃ મોટપણમાં પણ તેની આ ટેવ તદ્દન ગઇ નથી.

ઇરીન નિશાળે જવા યોગ્ય વયે પહોંચી ત્યારે મેરીએ દીકરીને શિક્ષણ આપવાના સારામાં સારા સાધનો વિચારવા માંડ્યાં. નિશાળના વાતાવરણમાં તેને ગોંધી ન રાખવી, છતાં કેળવણીમાં ખામી ન આવે એ જોવાનું હતું. પોતાના વિદ્વાન મિત્રોને પૂછી જોયું. પરિણામે સામુદાયિક શિક્ષણનો નૂતન વિચાર સ્ફૂર્યો. આ વિચારે મૂર્તસ્વરૂપ ધર્યું અને પ્રોફેસરોના દશ બાળકો–છોકરાં અને છોકરીઓ નિશાળે ન જતાં રોજ એક વિદ્વાન પ્રોફેસર પાસે કલાક બેસીને પાઠ લેતાં. એક દિવસ પ્રોફેસર મેરી રસાયન શીખવતાં : બીજે દિવસે એ નાનકડું લશ્કર ગણિત શીખવા પ્રો. લેન્ગેવીન પાસે પહોંચતું : મેરી દર ગુરૂવારે ભૌતિક વિજ્ઞાનના પાઠ આપતી. આ વિદ્યાર્થીઓમાં ભવિષ્યના વૈજ્ઞાનિકો હતા. નાના નાના બોધિક પ્રયોગો બનાવીને મેરીએ વિદ્યાર્થીઓમાં વિજ્ઞાનનો પ્રેમ ખીલવ્યો. અને નોબલ પારિતોષિક મેળવનાર નાના છોકરાંની શિક્ષક બની.

પછી મેરીએ ઇરીનને ખાનગી નિશાળમાં મોકલી. માધ્યમિક કેળવણી આ સુંદર સંસ્થામાં ઇરીને પૂરી કરી. ત્યાં નિશાળનો કલાક બીજાનાં કરતાં થોડા હતા. ઇવને પણ તે જ સંસ્થામાં મેરીએ પાછળથી મૂકી હતી.

મેડમ ક્યુરીના આ પ્રયત્નો ફતેહમંદ હતા? એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. તેનો જવાબ ઇવે હા અને ના બંનેમાં આપ્યો છે.

"સામુદાયિક શિક્ષણના અખતરાએ મરીનને સારી વૈજ્ઞાનિક કેળવણી મળી. બીજી કોઈપણ નિશાળમાં આ લાભ તેને ન મળત. પણ બીજી બાબતોમાં ? નાના બાળકોનો સ્વભાવ ફેરવવાની આશા રાખવી એ વધારે પડતું છે. માતાની છત્રછાયામાં અમે બીજી રીતે વધારે સારાં થયાં એવું હું માનતી નથી. છતાં કેટલીક સારી ટેવો અમને પડી–કામ કરવા માટે રૂચિ : પૈસા પ્રત્યે એક જાતની બેદરકારી; સ્વતંત્રતાની લાગણી : સુંદર તંદુરસ્તી."

(૨૫) જીવનની ચડતી પડતી

પાતળી, ફિક્કી, વિષાદગ્રસ્ત ચહેરાવાળી, માથે સુંદર વાળમાં પળીયાની છાંટવાળી એક સ્ત્રી દરરોજ સવારે પ્રયોગશાળામાં દાખલ થતી : ખીંટીએથી કામ કરવાનો ઝભ્ભો ઉતારતી અને પહેરતી : અને તરત કામે લાગી જતી. એ સ્ત્રી મેડમ કયુરી.

મેડમ કયુરીને આસાણ નહોતું : પણ જીંદગીના આ શુષ્ક ગાળામાં તેના શારીરિક બંધારણમાં ખૂબ પરિવર્તન થઈ ગયું હતું. એવું કહેવાય છે કે, માણસ જેમ ઉમરમાં આગળ વધતો જાય છે તેમ તેને લાયક ચહેરો બનતો જાય છે. ચાલીસ વર્ષની આ ઉંમરે મેરીના ચહેરા પર ઉદાસીનતા જન્ય હિંમત દેખાતી હતી.

પ્રોફેસર, સંશોધનકાર અને પ્રયોગશાળાની નિયામક મેડમ કયુરી એક સરખી રીતે પોતાનું કાર્ય કર્યા કરતી. દુનિયા આખીમાં લાઓ તી ... હતું તેની સરખામણીમાં ... માત્ર સોરબોનમાં વિસાતમાં નહોતી. વિધવા મેડમ કયુરીની જવાબદારીઓએ કોઈ પણ હિંમતવાન મરદને પણ ભડકાવ્યો હોત. બે છોકરાં મોટાં કરવાં, નિર્વાહ કરવા કમાવું અને પ્રોફેસર તરીકે સફળ થવું–પોતાના પ્રિયતમની સાથે આદરેલું સંશોધન આગળ ધપાવવું; વિદ્યાર્થીઓને સલાહ આપવી; આ બધું તેના માથા પર આવી પડ્યું. અને વળી એક અગત્યનું કામ હજી બાકી હતું: પીરેના સ્થાને યોગ્ય એક પ્રયોગશાળા સ્થા-

સંશોધનને લગતાં બધાં લેખોનું સંપાદન કરી પુસ્તક રૂપે પ્રગટ કર્યા હતા.

મેડમ કયુરીનાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધતી જતી હતી. અમેરિકાના દાનવીર કાર્નેજીએ તેને વાર્ષિક શિષ્યવૃત્તિઓ આપી હતી. પોતાના જોડનો દીકરો મોરીસ કયુરી પણ શિષ્યવૃંદમાં હતો. મેરી તેના પર ખૂબ પ્રેમ રાખતી.

મેડમ કયુરીએ સંશોધનનો નવો કાર્યક્રમ ઘડયો. પોતાની નાદુરસ્ત તબીયત હોવા છતાં પણ તે કામ કરવા લાગી. રેડીયમના ક્ષારમાંથી રેડીયમ ધાતુ જુદી પાડી. પોલોનીયમ પર વિશેષ કાર્ય હાથ ધર્યું. અને રેડિયમ-વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં ખૂબ મહત્વની શોધો પ્રગટ થવા લાગી.

કયુરી દંપતીની કીર્તિ વિશ્વમાં ફેલાણી હતી. ત્યારબાદ આ અરસામાં મેડમ કયુરીની અંગત કીર્તિ ખૂબ વધવા લાગી. દુનિયાના દેશોના અનેક વિજ્ઞાનમંડળોએ અને સભાઓએ મેરીને પોતાની સંસ્થાના સભ્ય પદનું માન આપ્યું. અનેક માનવંતી પદવીઓ અને ચંદ્રકો આવવા લાગ્યા. આ બધાનો ટુંકો ઉલ્લેખ કરવા બેસીએ તો પણ ઓછામાં ઓછા અર્ધો ડઝન પાનાં ભરાય.

ફ્રાંસ પોતાના મહાન પુરૂષોને બે રીતે સન્માને છે. લીજીઅન ઓફ ઓનર આપીને અને એકેડેમીમાં દાખલ કરીને. પોતાના મરહૂમ પતિની ઇચ્છાને માન આપી પહેલા માનની મેડમ કયુરીએ ના પાડી. એકેડેમીની બાબતમાં મેરીએ એમ શામાટે ન કર્યું ? પોતાના પતિનો થાય એટલું તો બસ હતી ? અદેખાઈની જાણ સાધનો મારા ધણીની ... તેની શું તેને ખબર માં સાવ સામાય છે.' ... સ્ત્રી-

એકલ જીવનની દુઃખી ક્ષણોમાં મેરીને બે વ્યક્તિઓ મદદગાર બનતી: એક જેનો સાળો માર્યો કામીએન્સ્કા અને બીજા, ડૉ. કયુરી. વૃદ્ધ સસરાની ગંભીરતા મેરીને હિત અસર પહોંચાડતી, તેમની હાજરી બાળકો આનંદદાયક હતી. એમના વિના બાળકે

લાગ્યો. મેડમ ક્યુરીને હાર મળી ! ક્યુરીના જીવનમાં એમ લાગે છે કે ફ્રાંસે લીધેલ વલણને બીજા દેશો સુધારી આપે છે. ૧૯૧૧ માં મેડમ ક્યુરીને રસાયનશાસ્ત્રમાં શ્રેષ્ઠ શોધો માટે નોબેલ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવ્યું. આવું માન બે વાર કોઇ સ્ત્રી કે પુરુષને હજી સુધી મળ્યું નથી. મેડમ ક્યુરી પોતાની દીકરી ઇરીન અને બહેન બ્રોન્યાને લઇ સ્વીડન જઈ આવી. પારિતોષિક આપવાની ક્રિયા વખતે ઇરીન તે સભાગૃહમાં હાજર હતી-જ્યાં ચોવીસ વર્ષ પછી તેને પોતાને એ જ માન મળવાનું હતું. નોબેલ પારિતોષિક મેળવનારને પોતાના સંશોધન કાર્યનો અહેવાલ ભાષણરૂપે સ્વીડનની વિદ્યા સભા સમક્ષ રજુ કરવાનો હોય છે. આ રીત અનુસાર મેડમ ક્યુરીએ પોતાના સંશોધનને લગતું કાર્ય વર્ણવી, છેવટે કહ્યું કે 'જે મહામાન મને આપવામાં આવે છે તેને લગતાં કાર્યની શરૂઆત મેં મારા મરહુમ પતિ પીરે ક્યુરી સાથે કરી હતી, તેમની યાદગીરીની અંજલિ રૂપે આ પારિતોષિક હું લેખું છું.'

મહાન શોધ, વિશ્વ આખામાં ખ્યાતિ, બે વાર નોબેલ પારિતોષિકની એનાયતઃ એ બધા તરફ મેરીના સમકાલીનોનું ધ્યાન ખેંચાયું હતું-અને એથી જ વેરઝેર ભરી દુસ્મનાવટ પણ વધતી હતી. મેડમ ક્યુરી પર ઇર્ષ્યા વર્ષવા લાગી હતી અને તક મળ્યે તેને ખાઇ જાય એવું લાગતું હતું. ચુંમાલીશ વર્ષની આ ચિંતામાં ઘસાઈ ગયેલી સ્ત્રી માટે પારીસમાં ગંદો પ્રચાર શરૂ કરવામાં આવ્યો હતો. તેને 'પરદેશી સ્ત્રી' તરીકે વગોવવામાં આવતી હતી, છતાં જ્યારે તેની વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધિઓ વડે ફ્રાંસની કીર્તિ વધતી, ત્યારે 'રાષ્ટ્રીય કીર્તિ' લેખવામાં આવતીઃ 'ફ્રાંસની પ્રતિનિધિ,' અને 'માનવ જાતની બુદ્ધિમત્તાની પ્રતિનિધિ' તરીકે તેની સ્તુતિ કરવામાં આવતી.

મિત્રોની કસોટી આપત્તિના કાળમાં થાય છે. તેના મિત્રો તેનું રક્ષણ કરતા, આવાં પ્રેમાળ સ્નેહીઓની હુંફમાં મેડમ ક્યુરીની હિંમત પાછી આવતી. પણ, તેની શારીરિક નિર્બળતા વધતી ગઈ: જરા પણ શ્રમ ન કરી શકે એવી સ્થિતિ આવી ગઈ. આખરે નર્સીંગ હોમમાં તેને મૂકવી પડી. તેને ઓપરેશનની જરૂર હતી પણ ભૌતિક વિજ્ઞાનીઓની પરિષદમાં હાજરી આપવા માટે તેણે તે થોડો વખત મુલ્તવી રખાવ્યું.

આવા ઉત્સાહ વિનાના વાતાવરણમાં મેડમ ક્યુરી ભવિષ્યનો વિચાર કરી રહી હતી. આ અરસામાં અણધારી એક પ્રોત્સાહક દરખાસ્ત આવી. પોલાંડ પરથી રશિયાનો પંજો થોડો ઓછો થયો હતો. વોરસોમાં રેડિયમ વિજ્ઞાનની પ્રયોગશાળા કાઢવી અને મેડમ ક્યુરીને નિયામક તરીકે નીમવી અને આ રીતે પોતાની દીકરીને સ્વદેશમાં પાછી લાવવી એવી એ દરખાસ્ત હતી. પોલિશ વિદ્વાનોએ મેરીને વાકેફ કરી, વિનતિ રૂપે માનપત્ર અર્પ્યું. મેરીએ આ સંબંધી પુષ્કળ વિચાર કરી આ દરખાસ્ત ન સ્વીકારી, પરંતુ પોતાની બધી મદદ આપવા હા પાડી. નાદુરસ્ત તબીયતમાં પણ મેરી વોરસો ગઈ અને પ્રયોગશાળા ખુલ્લી મૂકી. રશિયન અધિકારીઓએ સમારંભમાં ભાગ ન લીધો પણ પ્રજાનો ઉત્સાહ અપૂર્વ હતો. મેડમ ક્યુરીએ પહેલીવાર પોલિશ ભાષામાં વિજ્ઞાનનું ભાષણ કર્યું.

ફ્રાંસમાં પણ તોફાન શમતું હતું. મેડમ ક્યુરીના કીર્તિ મંદિરના કળશ ઝળકતા હતા. પારીસમાં રેડિયમ ઇન્સ્ટીટ્યુટ બાંધવાનું કામ શરૂ થયું હતું. મેરી દેખરેખનું કામ બરાબર કરતી. નકશાઓ જોઇને જરૂરી ફેરફારો સુચવતી અને તે મુજબ અમલ કરાવતી. સદ્દગત પીરે ક્યુરીનાં સ્વપ્નાં મૂર્તિમંત થતાં હતાં. ૧૯૧૪ ના જુલાઇ માસમાં બાંધકામ પુરૂં થયું. રેડિયમ, તેના કાર્ય કરનારાઓ અને તેના નિયામક માટે મકાન હવે તૈયાર હતું.

(૨૬) યુરોપીય વિગ્રહ.

ઉનાળો માટે બ્રીટનીમાં નાનો બંગલો

મેરીએ ભાડે રાખ્યો હતો. ઇરીન અને ઇવ ત્યાં પહોંચી ગયાં હતાં અને મેડમ ક્યુરી ઓગસ્ટ માસમાં તેમની સાથે જોડાવાની હતી, એવામાં યુરોપમાં યુદ્ધના દુંદુભિ ગગડયા. લશ્કરની ભરતી થવા લાગી. જર્મનોએ બેલ્જીયમમાં થઈને રસ્તો માગ્યો. તેનો બેલ્જીયમે સામનો કર્યો.

મેડમ ક્યુરીના સહકારીઓ અને પ્રયોગ શાળાના મદદનીશો લડાઈમાં જોડાઇ ગયા હતા. ફ્રાંસમાં તો તે પરદેશી છે એવું મેડમ ક્યુરીએ મનમાં ન આવ્યું. પોતાનાં બાળકોની સાથે તે ચાલી ન ગઇ. પણ તેણે એક જ વિચાર કર્યો—અણીને વખતે ફ્રાંસને મદદ કરવાનો. પ્રયોગશાળા બંધ કરી નર્સ તરીકે જોડાવાનો વિચાર એ સાવ સહેલું નિરાકરણ હતું, પરંતુ એમાં તેને ઉણપ લાગવા માંડી. ક્ષ–કરણની મદદ વડે સૈનિકોને ઉગારવાનું તેણે સત્તાવાળાઓને સૂચવ્યું. યુનિવર્સિટી પ્રયોગશાળામાં આને લગતાં માન્ય સાધનોની સુચિ તૈયાર કરી અને ક્ષ–કિરણોના સેટ ઉભા કર્યા અને તેને માટે પ્રોફેસર, ઈન્જીનીયર અને વિજ્ઞાનીઓની સ્વયંસેવક ટુકડી ઉભી કરી, અને ઘાયલ થયેલાની સેવાનું કામ ઉપાડી લીધું. આ કામ માટે ઉપયોગી મોટર ગાડી પણ તૈયાર કરી–" રેડીઓ લોજીકલ કાર. "

જર્મનોના ધસારાએ મેડમ ક્યુરી માટે સવાલ ઉભો કર્યો. તેને પારીસમાં રહેવું કે બ્રિટનીમાં ચાલ્યા જવું ? ગમે તેમ થાય તો પણ તેણે પારીસમાં રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

પણ એક વિચાર તેના મનમાં ઘોળાયા કરતો હતો. તેનું રેડીયમ દુશ્મનોના હાથમાંથી કેવી રીતે બચાવવું ? સરકારી નોકરો અને અગત્યના બીજા માણસોને લઇ જતી ભરચક ટ્રેનમાં મેરી ચડી બેઠી. એક શીસાના પતરા વડે મઢેલી પેટીની અંદર રેડીયમની નાની ટયુબો હતી. બીજે દિવસે બોર્ડોની એક બેંકના સેફટી વોલ્ટમાં પોતાનો કિંમતી સામાન મૂકેો અને ચિંતામુક્ત થતાં પારીસ પાછી ફરી.

આખરે પારીસ બચ્યું. મેડમ ક્યુરીએ બંને દિકરીઓને પોતાની પાસે બોલાવી લીધી.

મેરીને લાગ્યું હતું કે લડાઇ લંબાશે અને ઘાયલ થયેલાની સારવાર માટે વિશેષ ક્ષ–કિરણોનાં સાધનોની જરૂર પડશે, અને રેડીયોલોજીયલ કાર કિમતી સેવાઓ આપશે. લશ્કરમાં આ ગાડીઓનું નામ 'નાની ક્યુરી ગાડી' પાડવામાં આવ્યું હતું. મેડમ ક્યુરીએ આ કામ ઉપાડી લીધું. આવી વીસ ગાડીઓ તૈયાર કરી. ઇરીન પણ આ દયાના કામમાં ઉપયોગી થઇ હતી.

એક દિવસ મેરી મોટી દીકરી ઈરીનને કહેતી હતી: 'સરકારે પ્રજાજનોને પોતાનું સોનું આપી દેવા' કહ્યું છે અને નવી કેટલીક લોનો કાઢવામાં આવશે. હું મારું થોડું ઘણું સોનું આપી દઉં છું, તેમાં મારા ચાંદ પણ આપી દઉં છું. આ બધા મારા માટે નકામાં છે. વળી આળસમાં મારા બીજા નોબેલ પારિતોષિકના પૈસા સ્વીડનની બેંકમાં પડયા રહ્યા છે. આ મારી બચત છે. હું એ અહીંઆ લાવીને લોનમાં રોકવા માગુ છું. રાજ્યને જરૂર છે. તને મંજુર છે ? "

મેડમ ક્યુરીએ સોનું ફ્રાંસની બેંકના અમલદારને આપ્યું: પોતાના સુવર્ણચંદ્રકો પણ આપ્યા. અમલદારે સોનું રાખ્યું, પણ ચંદ્રકો મેરીને પાછા આપ્યા.

બે વર્ષના ગાળામાં મેરીએ દોઢસો જેટલા માણસોને ક્ષ–કિરણોની સારવારની તાલીમ આપી તૈયાર કર્યા. ફ્રાંસના મિત્રરાજ્યોએ પણ મેરીની મદદ માગી. બેલ્જીયમની ઇસ્પીતાલોમાં મેરી કામ કરી આવતી. ૧૯૧૮માં ઈટાલીની સરકારની વિનંતિ આવી. મેરીએ ત્યાં પણ આ કામ ઉપાડી લીધું. અમેરિકાના વીસ સૈનિકોને પોતાની પ્રયોગશાળામાં આવકારી

કાવ્ય–પંચક

શ્રી રતનબાઈ ચૌહાણ

*

[૧] દુધ–પાણી

ભાવ શું મળ્યાં મનડાં
જેવાં દૂધ–પાણી એક હોય,
આજ ચોકચલડી હંસણીએ
રે જૂજવાં પાડ્યાં જોઈ;
પય ભરી પેટડાં પીધાં
પાણી પ્રજળતાં કીધાં

*

[૨] પત્રને

સંદેશવાહક! તુજ સરીખા
ખતમ ત્યાં કંઈક થયા,
જાણું છું–વાપસ કોઈ વળ્યા નથી
ગલી જે એની ગયા;
એની રૂપ રોશનીમાં,
રે રે, તુયે થઈશ શું ફના?

[૩] સાયર (?) ને

સાયર! તારાં મોતી મોંઘેરાં
હંસ કાજે છો હોય,
ઈચ્છયાં મેં તો તુચ્છ તણખલાં
રે કાંઠડે ઉગ્યાં કોઈ;
કીધાં શું એય અધિકાં?
વેજ્યે લઈ વાળી લીધાં?

*

[૪] દશા ભેદ

અંખના કેરી કારી કટારી
ચિત્ત ચીરે આરપાર
ઉર તારે સળકેય નહીં શું
યાદની લાળ લગાર?
રાચે એક રંગક્રીડામાં
ઝૂરે બીજું પ્રાણપીડામાં

*

[૫] આરસીને

ઓ આરસી! શું તું ય તુજ કો
ખોજતી હર મુંખ પરે!
કે, મુજ વિજોગણુની ભલા,
અનુકરણથી હાંસી કરે?

જરૂરી શિક્ષણ આપી તૈયાર કર્યો.

આખરે યુદ્ધ વિરામ થયો. મેરીને બે વિજયોત્સવ ઉજવવાના હતા. તેની જન્મભુમિ પોલાંડ દોઢસો વર્ષની ગુલામી પછી સ્વતંત્ર થયું હતું.

મેરીએ હવે પાછું સંશોધન કાર્ય શરૂ કરી દીધું. 'યુદ્ધમાં રેડિયમ–વિજ્ઞાન' નામનું પુસ્તક લખ્યું. અનેક સ્ત્રીઓને માનચાંદ આપવામાં આવ્યા. પણ એ લીસ્ટમાં મેડમ ક્યુરીનું નામ ક્યાંય દેખાતું નહોતું!

(૧૭) શાંતિ

દુનિયામાં પાછી શાંતિ ફેલાણી. જુદાજુદા દેશના વૈજ્ઞાનિકોના સંબંધો પાછા પૂર્વવત ચાલુ થયા. ૧૯૪૨ માં છોડી દીધેલું પ્રયોગનું કામ રેડીયમ ઈન્સ્ટીટ્યુટમાં ચાલુ થયું. મેરીએ કેટલાક નવા પ્રયોગો પણ શરૂ કર્યા.

જીવન નિયમિત થતું જતું હતું. વૃદ્ધ માએ પોતાની બંને દીકરીઓના ભવિષ્યનો વિચાર કરવા માંડ્યો. ઈરીન એકવીસ વર્ષની થઈ હતી. તેણે ભૌતિક વિજ્ઞાનમાં પડવાનો નિર્ણય કર્યો હતો અને તે રેડિયમ નો આગળ અભ્યાસ કરવા માગતી હતી અને માબાપને પગલે તે આગળ વધવા ઈચ્છતી હતી. તેણે બીજી કોઈ કારકીર્દીનો વિચાર ન કર્યો. વિજ્ઞાનનો પ્રેમ તેને પ્રયોગશાળામાં કામ કરવા દોરતો હતો. ૧૯૧૮ માં ઈરીનને આસીસ્ટન્ટની જગ્યા

મા-બાપના મૂંઝવણ

પ્રશ્ન સવારે શાળામાં જતી વેળા ધોયેલાં કપડાં પહેરાવીને મોકલું, પણ શાળામાંથી ચાર પાંચ કલાકે ઘેર આવે ત્યારે જોઇ લ્યો ભાઇનો વેશ! ધૂળ ધૂળ અને ડાઘા ડૂઘા! નવ દશ વર્ષના છોકરાને પોતાના કપડાં આમ બગાડી ન નખાય એનું ભાન નથી. ગૃહસ્થ ઘરનો છોકરો મેલા લુગડે બહાર ફરે એ કેવું લાગે? સાફ કપડે શાળામાં જાય કે બહાર ફરે તેની ઘણી કાળજી રાખું છું, પણ ઘડીક વારમાં કપડાં મેલાં ઘેલાં કરી આવે છે તેનું શું કરવું?

જવાબ: સુઘડ ટેવ કેળવવા છેક નાનપણથી બાળકને પ્રેરવાની જરૂર છે. બાળક ક્યાં બેસે, કેમ કરીને બેસે એ વાતની કાળજી બાળક બે ત્રણ વર્ષનું થાય ત્યારથી લેવાય તો જ બાળકને સુઘડ રહેવાની આદત પડે. તેમજ બાળકને ખાધા પીધા પછી રૂમાલ કે અંગૂછાથી હાથ લૂછવાની ટેવ પાડવી જોઇએ. બને એમ છે, કે ઘરમાં બાળક ગમે તેવા સ્થાને બેસે કરે તેમાં આપણને અજુગતું નથી લાગતું: બાળક પોતાનું આસન કે નાનું પાથરણું પાથરીને બેસે તેવી ઘરમાં ગોઠવણ રાખી હોય તો બાળકને તેની ટેવ પડી જતાં ગમે ત્યાં બેસી પડવાની આદત નહિ પડે. રમતાં ભમતાં પણ, આવી ટેવ કેળવાતાં, તેને મેલી કે ધૂળવાળી જગાએ બેસતાં આંચકો આવશે. ખાધા પીધા પછી હાથ મોઢું સાફ કરવા માટે નાના રૂમાલો કે અંગૂછા સૌ કોઈ ઘરમાં વાપરે. એ રીત દાખલ કરવા જેવી છે. ખાધા પીધા પછી બાળક એંઠું મોઢું પોતાના પહેરણ, ફરાક કે ઘાઘરી અને ઓઢણીની ચાળે લૂછી લે એવું બને છે: આવી ટેવ પડે તો એની સફાઈ અને સુઘડતાની લાગણી બુઠ્ઠી બની જ જાયને!

તમે બાળકને સાફ કપડે બહાર કે શાળામાં મોકલવાનું તો કરો જ છો આ તો સાફ સફાઇનો તમારી જાતનો આગ્રહ થયો. બાળકને પોતાની જાતને સુઘડ રાખવાની વૃત્તિ કેળવવા તરફ તમે જ્યાં સુધી ન લઇ જાઓ ત્યાં સુધી તમારા આવા પ્રયત્નોમાં બાળકના સહકારની આશા તમે કેમ રાખી શકો? ગમે ત્યાં બેસી પડવાની ટેવ હોય, હાથ મોઢું પહેરેલાં કપડાંથી જ લૂછી લેવાની આદત હોય તો કપડાં મેલાં થાય જ ને! એટલે બાળકની આવી ટેવો માટે આપણાં ઘરોમાં સામાજિક વાતાવરણ અને વ્યવસ્થા ઉભી કરવાની જરૂર છે. એ વાતાવરણમાં બાળક શિષ્ટ સામાજિક ટેવો સહજપણે લઈ લેશે.

મળી. ઇવની બાબતમાં મેરીને જરા લાગી આવતું. પણ બાળકોને સ્વતંત્રતા આપવામાં માનનાર મા પોતાની ઇચ્છા તેમના પર લાવી ન શકી. ઇવનો સંગીત-પ્રેમ તેણે ખીલવવા દીધો; જોડે તેની ઇચ્છા ઇવને દાક્તરી લાઇન લેવડાવી રેડિયમના વૈદકીય ઉપયોગો પર કામ કરવાની હતી.

યુદ્ધના કંટાળા ભરેલા વર્ષો પછી મેરીની તબીયત સુધરી હતી. યુદ્ધ પછીના પહેલા ઉનાળાની રજાઓમાં દીકરીઓએ બ્રિટનીમાં લારકયુ એકટના નાનકડાં શાંત ગામડામાં ગાળી. મેરી નાહવામાં ખૂબ આનંદ લેતી: 'હું ધારૂં છું કે મોન્સીયર બોરેલ કરતાં હું વધારે સારી રીતે તરી શકું છું' એમ મેરી ઘણી વાર કહેતી. એ નાનકડા ગામડામાં આનંદની છોળો ઉડતી, એમાં એ ગામના મચ્છીમારો પણ ભાગ લેતા. મેરીના પ્રોફેસર મિત્રો પણ ત્યાં આવીને શાંતિથી રહેતા. (ચાલુ)

બાળઉછેર

સૌ. ભવ્યલતા રણજીતભાઈ વૈદ્ય

(ગતાંકથી ચાલુ]

બાળકને શીશીની ટેવ બનતાં સુધી ન પાડવી. કેમકે તે છોડવતાં બહુ મુશ્કેલી પડે છે. વળી તેને સાફ રાખવાની ઘણી મુશ્કેલી છે. ઘરનાં બીજાં કામકાજોની ધમાલમાં શીશી બરાબર ઉકાળીને સાફ થઈ શકતી નથી, તેથી દૂધ બગડી જાય છે અને બાળકની તબીયત બગડે છે.

જે બાળકને જન્મથી જ માતાનું દૂધ ન મળે તેને જ શીશી આપવી. શીશી ચુસવની સાથે લાળ ઉત્પન્ન થઈ દૂધને પચાવે છે અને બાળકને સંતોષ પણ થાય છે. ફળનો રસ નાનપણથી ચમચીથી પાવો એટલે ચમચીથી પીવાની ટેવ પણ બાળકને પડે. બાળક બેસતાં શીખે પછી વાડકી કે પ્યાલાથી દૂધ પીવાની ટેવ પાડવી. નીચે રકાબી રાખવી જેથી બાળકનાં શરીર અને કપડાં ઉપર દૂધ ન ઢોળાય. બાળકને પ્યાલાથી પીવાની ટેવ પડી જશે, પછી તો મળે માત્ર રૂમાલ કે નેપકીન બાંધવાથી પણ ચાલશે.

ભેંસનું દૂધ સૌથી ભારે છે એટલે એ બામ પાણી નાખી ઉકાળવું ને ગાયના દૂધમાં અડધો અડધ પાણી નાખી ઉકાળીને આપવું. ગાયના દૂધથી બાળકની બુદ્ધિનો પણ સારો વિકાસ થાય છે.'

તરત જન્મેલા બાળકની જઠર છેક નાની હોય છે. તેમાં માત્ર બે ચમચી દૂધ માય છે. જ્યારે તે પંદરેક દિવસનું થાય છે ત્યારે જઠર જરા મોટી થાય છે. આ ઉપરથી ખ્યાલ આવશે કે બાળકને દરેક ધાવણ વખતે કેટલું થોડું દૂધ જોઈએ. શરૂઆતમાં, માત્ર દૂધ ઉપર જ બાળક જીવે તે સૌથી સારું છે. અને નવ માસ સુધી તો તેને પ્રવાહી સિવાય કંઇ જ ન અપાય. પાંચ છ માસનું બાળક થાય ત્યારે મધ ચટાડીએ તે પણ એક ચમચી જેટલું જ ચોખા કે બીજું અનાજ તો નવ માસ પુરા થતાં સુધી ન જ અપાય. કેટલીક માતાઓ એમ વિચારે છે કે, એકલા દૂધથી બાળકનું પેટ કેમ ભરાય ? કંઈ ઘટ ગણાતું હોય કે ખવડાવ્યું હોય તો ભૂખ ઘટે, એમ ધારીને પોચો ભાત ને ઘી ખાવા આપે છે. આમ કરવાથી બાળક કજીયા કરી માંદુ પડે છે.

નિયમીત વખતે બાળકને ખોળામાં લેવું અને અમુક વખત સુધી તેને દૂધ આપવું.

ત્રણ ચાર કલાક પછી ફરીથી એને બીજી વાર દૂધ આપવાનું હોય એટલે ખોળામાં પાંચ મીનીટ લઈને તેને મૂકી ન દેવું. નીરાંતે પંદર સત્તર મીનીટ સુધી એને દૂધ આપવું. આ પ્રમાણે બાળકના દૂધનું માપ નક્કી થઇ જાય એટલે તે કોઇવાર ભૂખ્યું રહે કે વધારે પડતું દૂધ પીવાનો ભય રહે નહિ.

જો બાળક દેખાવમાં નાનકડું હોય તો માતાને મનમાં અધીરાઇ આવે છે કે ક્યારે તેને જાડું ને મોટું કરી દઉં ! અને તેથી વધારે પડતું દૂધ આપે છે. પરંતુ આ મોટી ભૂલ છે. બાળક કેટલું દૂધ પીએ છે તેનો સવાલ નથી– કેટલું પચે છે તે ઉપર તેને વધવાનો આધાર છે. ઘણીવાર મજા ઉપરાંત દૂધ આપવાથી બાળક ઉલટું માંદુ પડીને સુકાઈ જાય છે. દાંત આવતી વખતે બાળક બહુ હેરાન થાય છે. કોઇપણ કારણસર બાળક રડે તો તેને ખોળામાં લેવાની રીત ઘણી બહેનોમાં જોવામાં

આવે છે. પણ તેમાં માતા અને બાળક બન્નેની તંદુરસ્તીને નુકશાન પહોંચે છે.

બાળક જન્મે કે તરત તેનું વજન લેવું જોઈએ. ત્યાર પછી પણ દર મહિને વજન લેવું કે, જેથી આપણને ખબર પડે કે તેને વધારે કે ઓછા દૂધની જરૂર છે કે કેમ? માતાનું દૂધ પચે છે કે નહિ? ઘણાં બાળકનું વજન વધારે હોય, દેખાવમાં જાડાં હોય અને શરીરમાં માંસના લોચા લબડતા હોય, હાડકાં સુકાં હોય અને ચામડીનો રંગ ફીકો કે ચાઠાંવાળો હોય તો જાણવું કે તેને ખોરાક પચતો નથી. તેવાં દેખાવમાં જાડાં ને વજનદાર બાળક તંદુરસ્ત ન ગણાય. મજબુત માંસ, મોટાં હાડકાં અને તેજદાર, સુંવાળી ને લાલાશ પડતી ચામડી હોય અને વજન દર મહિને પ્રમાણસર વધતું હોય તો જાણવું કે બાળક તંદુરસ્ત છે, અને ખોરાક બરોબર પચે છે. કેટલા વર્ષના બાળકનું વજન કેટલું હોવું જોઈએ તે નીચે બતાવવામાં આવ્યું છે. દર મહિને બાળકનું વજન વધવું તો જોઈએ જ. ઘેર સગવડ ન હોય તો હોસ્પીટલમાં જઈને વજન કરાવવું.

છોકરાઓનું વજન

ઉંમર	વજન		ઉંચાઈ
જન્મ વખતે	૬॥ થી ૭॥	રતલ	૧૯ ઈંચ
૧ માસ	૮॥	,,	૨૦॥ ,,
૨ માસ	૧૦॥	,,	૨૧॥ ,,
૩ માસ	૧૨।	,,	૨૨॥ ,,
૪ માસ	૧૩॥	,,	૨૩॥ ,,
૫ માસ	૧૫	,,	૨૪ ,,
૬ માસ	૧૬।	,,	૨૪॥ ,,

છોકરીઓનું વજન

ઉંમર	વજન		ઉંચાઈ
જન્મ વખતે	૬ થી ૭	રતલ	૧૮ થી ૧૮॥ ઈંચ
૧ માસ	૮।	,,	૨૦। ,,
૨ માસ	૧૦।	,,	૨૧। ,,
૩ માસ	૧૧॥	,,	૨૨। ,,
૪ માસ	૧૩	,,	૨૩। ,,
૫ માસ	૧૪	,,	૨૩॥ ,,
૬ માસ	૧૫।	,,	૨૪। ,,

આ પ્રમાણે દર માસે અમુક રતલ વજન વધવું જોઈએ. છોકરા અને છોકરીઓમાં વજન અને ઉંચાઈમાં સહેજ તફાવત હોય છે. બાળક ૧૨ માસનું થાય ત્યારે છોકરાનું વજન ૨૨॥ રતલ અને ઉંચાઈ ૨૮ ઈંચ અને છોકરી બાર માસની થાય ત્યારે તેનું વજન ૨૧ રતલ અને ઉંચાઈ ૨૭॥ ઈંચ હોવી જોઈએ. જો બાળકનું વજન ન વધતું હોય તો તેનું કારણ તપાસવું. કાંતો એને ખોરાક ઓછો મળતો હોય અથવા તો પચતો ન હોય. અથવા ઘણીવાર બાળક સ્વભાવમાં એવું જલદી વધતું હોય તો એનું વજન ઓછું વધે છે. દાંત આવતા હોય કે શીતળા ટંકાવ્યા હોય કે માંદું રહેતું હોય તો વજનમાં વધારો થતો અટકે છે.

બાળકના શરીરે તલના તેલને માલીશ કરવાથી તે મજબુત થશે, વજનમાં વધશે. બાળક નાનું હોય ત્યારથી જ શીતળા ટંકાવી લેવા જરૂરી છે. બાળક એક માસનું થયા પછી શીતળા કઢાવી શકાય છે; મોટા થયા પછી ટંકાવ્યા હોય તો બાળકને ખરજ આવે એટલે તે નખ વતી ખંજવાળી નાખે છે, અને તેથી તે પાકે છે. નાનાં હોય ત્યાં સુધી એને એવી સમજણ હોતી નથી એટલે ખંણી નાખવાનો સંભવ રહેતો નથી. ઘણીવાર બાળકનાં હાથ ઉપર પાટો બાંધવા પડે છે. દર સાત વર્ષે શીતળા ફરી ટંકાવવા જોઈએ. ઘણાં બાળકો શીતળામાં મૃત્યુ પામે છે, શીયાળામાં શીતળા ટંકાવ્યા હોય તો જલદી રુઝ આવી જાય છે. શીતળા બરાબર ભરાઈ જાય પછી ઘી ગરમ કરી રૂ વતી તેના ઉપર ખમી શકાય તેટલા ગરમ ચબકા દેવા. તેથી બાળકને સારું લાગશે અને પોપડી જલદી ઉખડી જશે. વળી આંબાના પાન બાળીને તેની રાખ તેના ઉપર દાબવાથી

પોપડી સુકી બાઝે છે ને ઉખડયા પછી પણ આંબોના પાનની રાખ દાબવાથી સીળા ભોરા પડી જાય છે ને પાકવાનો સંભવ રહેતો નથી.

બાળક નવ માસનું થાય અને માતાનું દૂધ છોડે પછી તેને બહારના દૂધ ઉપરાંત ધીમે ધીમે કંઈ ખાવાનું આપવું. જો ત્યાં સુધીમાં બીલકુલ દાંત ન આવ્યા હોય તો પ્રવાહી જ આપવું. ભાતનું ઓસામણ, ગાકું અને ખાંડ નાખીને આપવું. મુસંબીનો રસ, ગ્લુકોઝ નાખીને આપવો. દાંત આવવા માંડે ત્યારપછી એક દિવસ એક ચમચી જેટલી વસ્તુ આપવી, તે પચે છે કે નહિ તે ચાર પાંચ દિવસ જોયા પછી જરા વધારે આપવા માંડવું. બાળકનું પેટ બહુ નાઝુક હોય છે તે ખ્યાલમાં રાખી તેના ખોરાકનું પ્રમાણ નક્કી કરવું જોઇએ. ઢીલો ભાત દૂધમાં ચોળીને કુચા જેવું લાગે તે કાઢી નાખીને, માત્ર પ્રવાહી જેવું રહે તે આપવું. બાજરીની રોટલીને ગોળ સાથે ખૂબ ચોળી ઝીણો ભૂકો કરીને દૂધના ઘુંટડા સાથે આપવું. ઢીલો ભાતને મગના પાણીમાં બરાબર ચોળીને આપવો. બરાબર શેકેલા ઘઉંના લોટનો શીરો થોડા ઘીમાં કરેલો આપી શકાય છે. ઘઉંની થુલી પણ દૂધમાં ચોળીને અપાય છે. નાનપણથી જ બાળકને ફળ ખાવાની ટેવ પાડવી. મુસંબી, સંતરાં, ચીકુ, દાડમ, પપૈયું વગેરે બાળકનાં શરીરના બંધારણને મજબુત બનાવે છે, આપણે બાળકોના ખોરાક ઉપર પૂરતું ધ્યાન નથી આપતા તેથી જ કોડલીવર, એડોકસેલેઇન ને કેલ્શીયમની ટીકડીઓ શરીર સારૂં થવા માટે આપવી પડે છે. માટે બાળકની ઉછેરમાં દરેક બાબતમાં ધ્યાન આપવું તે માતાની ફરજ છે. (ચાલુ)

પુછપરછ

મારી એક બહેનપણીને મૂછો આવતી હોય તેમ ઉપલા હોઠ ઉપર ઝીણી આછા વાળ જેવું દેખાય છે, તેથી તે શરમની મારી બહાર નીકળતી નથી, ને નીકળે છે તો કોઈની સાથે વાત કરવા ઉભી રહે ત્યારે નાક સુધી મ્હોંનો નીચલો ભાગ રૂમાલ કે સાડીના છેડા વતી દાબી રાખે છે. એ ખૂબ મૂંઝાય છે. એ વાળને ઉગતા અટકાવવા માટે કોઈ ઉપાય હોય તો સુચવશો. —કપિલાગૌરી

આપણા શરીર ઉપર હાથના પંજા ને પગના તળિઆં સિવાય સાડાત્રણ કરોડ રૂંવાંટી ઉગે છે. સ્ત્રીઓને છાતીના ભાગમાં કવચીત ઉગે છે, પણ જો નાનપણથી ન્હાયા પછી શરીરને લુછી નાખતી વખતે ખૂબ ઘસવામાં આવે તો રૂંવાંટી વધતી નથી. ને સૂર્યની આતાપનાને કારણે વાળ વધારે ઉગે છે. અગાઉ સ્ત્રીઓ લાજ કાઢતી એથી એમને આવી બીતી ન હતી. હાલ સ્ત્રીઓની અવરજવર ખુલ્લામાં ખૂબ વધ્યો છે એટલે ઘણી સ્ત્રીઓને હોઠ ઉપર ને દાઢી ઉપર વાળ ઉગવાના દાખલાઓ મળી આવે છે.

રૂંવાંટી તો શરીરનું રક્ષણ કરે છે. રૂંવાંટી તો સહુને હોય, એથી મુંઝાવા જેવું નથી. પરંતુ જો એ રૂંવાટી વચ્ચે કાળા વાળ દેખાતા હોય તો મુંઝાવા જેવું ખરૂં. રૂંવાટીને ઘસી નાખવાથી નીકળી જાય છે, પણ કાળા વાળ હોય તો ઘસવાથી તેના મૂળ નાબૂદ થતા નથી. આવાં વાળ શરીરના બંધારણ ઉપર આધાર રાખે છે. માટે ભાગે જીવનનો ફેરફાર થતાં અને સંગર્ભાવસ્થા દરમ્યાન જ ઉગે છે.

હોઠ ઉપર ઘાટી રૂંવાટી થાય ને તેથી મૂછ જેવું લાગે ત્યારે તેને લોશન કે પાઉડર ચોપડીને કાઢી નાખવા સિવાય હાલમાં બીજો કોઈ ઉપાય જાણીતો નથી. બે ટીપાં એમોનિયા અને પેરોક્સાઈડનો એક ચમચો લઈ

બન્ને મેળવવાં. પ્રથમ સાબુ વતી ઉપલા હોઠ કે દાઢીને ધોઈ નાખી, તે ઉપર ઉપલું મીક્ષ્ચર ચોપડી બે ત્રણ મીનીટ રહેવા દેવું. તે પછી પા કલાકે ગરમ પાણીવતી ધોઇ નાખવું, તે પછી કરકરા કપડાથી કે રૂમાલથી લૂંછી નાંખવું. જો ચામડી ખરબચડી લાગે તો ક્રીમ લગાડવી. અઠવાડીઆમાં આ રીતે બે વખત લગાડવાથી આવા વાળ દેખાતા બંધ થશે.

ઇલેકટ્રીસીટીની મદદથી આવાં વાળ કાયમને માટે નીકળી જવાનો સંભવ છે, પણ એની ઘણી મુશ્કેલી છે. એકી વખતે ૩૦થી ૬૦ વાળ માંડ નીકળી શકે. પણ તે ટ્રીટમેન્ટ એટલી કંટાળા ભરેલી ને દુઃખદાયક છે કે કોઇ જ પસંદ કરે નહિ. વળી આ રીતે વાળ કઢાવ્યા હોય તો ત્યાં ભલે વાળ ન ઉગે, પણ તેની આજુબાજુ તો નવા વાળ ઉગ્યા જ કરવાના, એટલે એ તો કાયમની મુશ્કેલી રહ્યા જ કરે.

વાળ કાઢવાના પાઉડર કે સાબુ લગાડવાથી કાયમને માટે વાળ જતા નથી એ ખરૂં, પરંતુ ફરી ઉગતાં ચારથી છ અઠવાડીઆં લાગે છે. આ રીતે વાળ કાઢવાનું ઘણી સ્ત્રીઓ પસંદ કરે છે. મૂછ ઉપરના વાળ, દાઢી ઉપરના વાળ કે બગલના વાળ કાઢતી વખતે સાબુથી પ્રથમ ધોઇને સાફ કરવું કે જેથી ચીકાશ હોય તો નીકળી જાય. અને તે પછી જ સાબુ કે પાઉડર વાપરવો, એથી વાળ તરતજ નીકળી જશે ને ચામડી સુંવાળી રહેશે. આ રીતે કર્યા પછી હંમેશાં જાડા કપડાથી ઘસવાની ટેવ સહુથી વધુ ફાયદાકારક છે. એથી વાળનો ઉગાવો ઓછો થશે ને નાબૂદ પણ થવા સંભવ ખરો.

*

મારી દીકરીની મહેતીજીના બદલી થવાથી નવી મહેતીજી આવ્યાં. તેમને રહેવા મકાન મળતું નહતું તેથી મુંઝાતાં હતાં. મને દયા આવી ને મારા મકાનમાં બે રૂમ મેં તેમને કાઢી આપ્યા. પણ દયા ડાકણને ખાઇ ગઇ. ધીમે ધીમે મને લાગ્યું કે મારા પતિ હંમેશાં તેને સાથે લઇને ફરવા જાય છે, સીનેમા જોવા જાય છે તે ઘરમાં ઓછું ધ્યાન આપે છે. નિશાળેથી છુટ્યા પછી બારોબાર બહાર મળીને ફરે છે. છેવટે વાત એટલે સુધી વધી કે ઘણી-વાર તેને રસોડે પણ તેમણે જમી લેવા માંડયું. મારાથી આ ન સંખાયું એટલે પહેલાં મેં તેમને કહ્યું. પણ તેથી તો મને માર પડયો, તે મેં મૂંગે મોઢે સહન કર્યો. પણ હવે રોજનું મારાથી આ સહેવાતું નથી. લોકોને વાતો કરવાનું મળે એથી બહાર હું કાંઈ જ બોલી શકતી નથી. મારાં સાસુ ઘરડાં છે ને તેમને આ વાતની કાંઈ ખબર નથી. તો મારે શું કરવું?

—અનસુયા

આ માટે તમારે વધારે કંકાશ કરવો નહિ. ને તે જ્યારે ઘરે આવે ત્યારે તમારે કાંઈ ભરવાનું કે ગૂંથવાનું લઇને બેસવા જવાને બહાને તેને ત્યાં બેસી રહેવું. એથી એને વહેમ પડશે નહિ, ને તમારા પતિ તમારી હાજરીમાં ત્યાં બેસવાનું પસંદ પણ કરશે નહિ. એથી તેઓ જુદાં રહી શકશે. વળી તમારી સાસુ તો તદ્દન નવરાં હોય એટલે તેઓ જ્યારે તે ઘેર આવે ત્યારે એને ઘેર જ બેસી રહે. માતાની હાજરીમાં પણ એ જવાનું યોગ્ય નહિ ધારે. વળી ઓફીસમાંથી આવે ત્યારે કંઈને કંઈ લાવવાનું તમારે એમને સૂચવવું એટલે એ ખરીદવા જશે તેથી ઘેર જ આવવાની તેમને ફરજ પડશે. એ સીનેમા જોવા જાય તો તમારે પણ સાથે જ જવું ને એ રીતે રોજ તમારી હાજરી સાથે હોય તો એ શિક્ષિકા જ સાથે આવવાનું બંધ કરશે.

વળી દરરોજ તમારે આમને ઘેર આમ હતું ને તેમ હતું એવી હકીકત તમારા પતિને કહીને તેની ખોડ બતાવવી, પણ તમારા મનમાં ઇર્ષા છે એવું બતાવવું નહિ. એથી તમારા પતિમાં તેના પ્રત્યે ઇતરાજી થશે ને તેની સામે જોવાનું પણ બંધ થશે; ને એ રીતે તમારો માર્ગ સરળ થઈ જશે.

* *

સૌરભ

જે જમાનામાં આપણી બાળાઓ, અમુક ઉંમર પછી ઘર બહાર નીકળતી ન હતી, કદી નીકળતી તો મોટી ઉંમરની સ્ત્રીઓની સાથે જ નીકળતી, તે જમાનામાં કોઇ અતુલી બાળાને રસ્તા ઉપર જોવાથી જનતામાં કુતૂહલ જાગ્રત થતું હતું. પરંતુ એ જમાનો વીતી ગયે ગુજરાતમાં તો ત્રીસચાળીસ વર્ષ થઇ ગયાં. અત્યારે તો રસ્તે જેટલા યુવકો જોવામાં આવે તેટલી જ યુવતીઓ નજરે પડે છે. બજારમાં, બાગમાં, શાળામાં, કોલેજમાં, સીનેમામાં, બસમાં ટ્રામમાં, ટ્રેનમાં બધે જ સંપૂર્ણ છૂટથી બાળાઓ હરીફરી શકે છે. એમની તરફ નજર કરનારા, કદી કદી ટીકીટીકીને જોઈ રહેનારા, પુરુષો તો હજી સંખ્યાબંધ જોવામાં આવે છે. એ કુતૂહલનો વિષય તો થોડે અંશે હજી પણ રહ્યો છે. પરંતુ વિના સંકોચે એ હરીફરી શકે એવી સ્થિતિ મોટાં શહેરોમાં પ્રવર્તે છે એમ કહી શકાય. પરંતુ જ્યાં આજથી પંદરવીસ વર્ષ ઉપર જ સખત પડદાનો રિવાજ હતો ત્યાં કલકત્તામાં આજે શાળા–પાઠશાળામાં જતી બાળાઓને જાહેર જનતા તરફથી અપમાન અને અસભ્ય વર્તનનાં ભોગ થવું પડે છે, એમ કલકત્તાના એક છાપામાં પ્રગટ થયેલા પત્ર ઉપરથી જણાય છે. પત્રમાં આ જાતની ફરિયાદ કરનાર એક બંગાળી ગ્રેજ્યુએટ યુવતી છે. તે લખે છે: ‘ કલકત્તમાં કોલેજ કે શાળામાં જવા માટે જે બહેનોને મોટર બસોમાં કે ટ્રામમાં જવું પડે છે તેમની કેટલીક મુશ્કેલીઓનો ખ્યાલ હું તમારા પત્ર મારફત જાહેર જનતાને આપવા માગું છું. મવાલીઓ, ગુંડાઓ, સહેલાણીઓ તો અસભ્ય ચેષ્ટાઓ કરે કે અશ્લીલ શબ્દો બોલે એ સમજાય તેવું છે અને તેને વિશે મારી ફરિયાદ પણ નથી, પરંતુ કોલેજમાં ભણતા યુવકો, યુવાન વકીલો, બેન્ક અગર ઓફીસોના ક્લાર્ક વગેરે પણ બસમાં અગર ટ્રામમાંથી ચઢતાં ઉતરતાં જાણી જોઇને ધક્કા મુક્કી કરી બહેનોને હેરાન કરે છે બીડન હોય તો પણ આ અસભ્ય માણસો અથડાઇને અગર ઘસાઇને જાય છે અને કેટલીક વાર તો પાછળથી ચૂંટીયાં ભરતાં મે તેમને નજરે જોયા છે. સંખ્યાબંધ યુવકો ચઢતા ઉતરતા હોય તેમાં આવા માણસને પકડવાનું કામ મુશ્કેલ છે. પરંતુ આ પ્રમાણે હેરાન થયેલી બાળા જ્યારે કંટાળીને પાછું વાળીને જુએ છે ત્યારે એ જંગલી યુવકોનું આખું ટોળું ખડખડાટ હસે છે! અહીં કલકત્તામાં લગભગ બધી હિન્દી યુવતીઓને આવો અનુભવ થયો હોય છે. જો કે આવી વાત પોતાના ઘરનાંને કે બીજાને કહેતાં તેમને શરમ આવે છે. આનું શું કારણ હશે! પુરૂષો સ્ત્રીઓને માત્ર વિકારી દૃષ્ટિએ જ જોઈ શકે છે? કે સ્ત્રીઓની વધતી જતી સ્વતંત્રતાની તેમને અદેખાઈ આવે છે? ગમે તે કારણ હોય; મને લાગે છે કે આપણા ભવિષ્યના નાગરિકોનું આ પ્રકારનું જંગલી વર્તન તેમની કેળવણીને લાંછનરૂપ છે.’

આ જાતની સ્થિતિ પ્રવર્તવાનું મુખ્ય કારણ સૈકાઓથી ચાલી આવેલી પડદાની પ્રથાથી ઘડાયલું માનસ છે, અને થોડા વખતમાં, જેમ જેમ બહેનો વિશેષ નીડરતાથી હરતી–ફરતી થશે તેમ તેમ આ વિકૃત મનોવૃત્તિ નાશ પામશે.

કલકત્તાની થોડી હિમ્મતવાન યુવતીઓએ, ઉપર જણાવ્યો તેવો પ્રસંગ બને ત્યારે આઘું પાછું જોયા વગર, પગમાંથી ચંપલ કાઢી પાસે ઉભેલા યુવકને ઝપાટા લગાવવા; એ આવા જંગલી વર્તનને અટકાવવાનો સૌથી સચોટ ઉપાય છે.

(જ્યોતિર્ધર)

*

ઇઆઓના ડૂબુકમાં શ્રીમતી ચેસ્ટર જોનસન નામની એક યુવતી રહેતી હતી, તે હોટલને આગ લાગી. ત્રીજે માળેથી એ નીચે ઘર પાસે રખાએલી જાળમાં કૂદી પડી. જ્યારે તે ભાનમાં આવી ત્યારે તેણે શું માગ્યું તે જાણો છો? ......એણે માગી 'લીપસ્ટીક'

*

હોલીવુડની એક અમરિકી નટી પોતે જ્યારે અભિનય કરતી હોય છે ત્યારે પણ પોતાના બાળકનું રૂદન સાંભળી શકે તે માટે તેણે પોતાના અભિનયના રૂમ ને બાળકના રૂમ વચ્ચે ખાસ માઇક્રોફોનની ગોઠવણ કરી છે. એના પારણાની ચોમેર લાઉડસ્પીકરો ગોઠવવામાં આવ્યાં છે.

*

મેરીલેન્ડની એક યુવતી એકાએક આંધળી થઇ ગઈ, આથી તે ખૂબ જ દુઃખી થતી. તે પછી તે સગર્ભા થઈ. ડોકટરોએ ધાર્યું કે બાળકને જોવાનો અભિલાષ કદાચ પુનઃચક્ષુ આપશે અને બન્યું પણ તેમજ. બાળક જન્મ્યું પણ માની આંખો ન મળી, પણ બીજે દિવસે એકાએક આંખમાં ચેતન આવવા માંડ્યું ને બાળકની માં દેખતી થઈ.

*

કોંગ્રેસની મહાસમીતી મુંબઇમાં ભરાઇ તેને બીજે દિવસે ભારતની સ્ત્રીશક્તિનો પરિચય થયો. શ્રીમતી સરોજિનીદેવીએ દ. આફ્રિકાના ગોઝારા કાયદા સામે રણચંડી શો પડકાર કર્યો. એમની કવિત્વમય વાણીની તો વાત જ શી? પણ કારોબારીનો વિરોધ કરવા બે બહેનો મેદાને પડી. એમાં એક બહેન હતાં શ્રી રાજકુલારી દેવી, એ ખાસ પ્રૌઢ પણ નહોતાં. કોંગ્રેસ વરિષ્ઠો પ્રત્યેના પૂરા માન સાથે એમણે એમની હૃદયવેદના વ્યક્ત કરી અને બ્રિટનની બાજીગરીમાં ન ફસાશો, એવી લાગણીભર્યા શબ્દોમાં સાફ ચેતવણી આપી. સારી મેદનીએ એમની હિમ્મતને અને દેશભક્તિને વધાવી લીધી. બીજાં શ્રીમતી અરૂણા બહેન હતાં. એમની સફેદ ખાદીની સાડી,

એમનો બંગાળી પહેરવેશ, ને છૂટા કેશ સાથે એમણે પણ કો વીરાંગનાની અદાથી મેદની ગજવી. માઇક્રોફોન ત્રિશળના આકારનું હતું ને એમના મસ્તક સુધી પહોંચતું હતું, એટલે જાણે શુભ્રવસ્ત્રા મહાદેવી હાથમાં ત્રિશુળ ધરીને શુમ્ભનિશુમ્ભનો વધ કરવા આવ્યા હોય એવું લાગતું હતું. એ ઠીક મુદ્દાસર બોલ્યાં. એમણે કહ્યું: 'મહાત્માજીને અંધકાર દેખાય છે,' પણ મને તો ખુલ્લી આંખે બ્રિટીશ બાજીગરી સ્પષ્ટ દેખાય છે. ૧૯૪૨ની લડતની ભૂલો બતાવાય છે, પણ કોંગ્રેસે લોકોને કશો કાર્યક્રમ આપ્યો નહીં, તે છતાં લોકોએ હિંદની આઝાદીની લડત ચાલુ રાખી, એ માટે ખરૂં જોતાં તો આગેવાનોએ ભૂલો કાઢવાને બદલે માફી માગવી જોઇએ. બીજું આવો નિર્ણય કોંગ્રેસવરિષ્ઠો

કરી જ ન શકે. એ માટે નૅશનલ રેફરેન્ડન એટલે કે સમગ્ર પ્રજાનો મત લેવો જોઇએ, ત્રીજું જો આ રીતે કોંગ્રેસ વરિષ્ઠો મનસ્વી પણે નિર્ણયો કરશે તો હું સાફ કહીશ કે નવી જમાત ઉભી થશે, અને અમારા જેવાનું કોંગ્રેસમાં સ્થાન રહેશે નહિ! આમ ખુલ્લા પડકાર સાથે શ્રી અરુણાએ એમનું પ્રવચન સમાપ્ત કર્યું. પણ પછી એક કૌતુક થયું. પ્રશંસાની તાળીઓ પડે તે પહેલાં શ્રી અરુણા મહાત્માજીના તખ્તની ગાદીની ધાર પર એમને ચરણે જઇને બેસી ગયાં ને મહાત્મા સાથે વિનોદી વાર્તાલાપ કરવા મંડી ગયાં. કોઈ તોફાની બાળક લાડ કરતું હોય ને એને વહાલથી ટપલી મારે એમ અરુણાના ગાલ પર મહાત્માજીએ એક હળવી ટપલી મારી. આખી મેદની ખડખડાટ હસી પડી ને બંધ પહેલી તાળીઓ ફરી ચાલી.]

*

અમેરીકામાં અખતરો કરવા માટે એકતાલીશ સ્ત્રીઓને નળીમાં ભરી રાખેલ વીર્યથી ગર્ભાધાન કરાવવામાં આવ્યું હતું. આ રીતે પેદા થયેલાં ૪૧ બાળકો હવે શાળાએ જાય તેટલી ઉંમરનાં થઇ ગયાં છે. દાક્તરોએ આ બાળકોની શારીરિક બાંધો સારો છે. સામાન્ય રીતે સ્ત્રીને ગર્ભાધાન થાય છે અને જે બાળક જન્મે છે તેનાથી સારો નહિ તો તેના જેવો કૃત્રીમ રીતે જન્માવેલ બાળકોનો બાંધો છે.

કૃત્રીમ રીતે બાળકો જન્માવવાનું કાર્ય ૧૯૩૭માં શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું. આ અખતરા માટે ખાસ જોડકાં પસંદ કરવામાં આવ્યાં હતાં. ત્યાર બાદ સ્ત્રીને કોઈ યુવાન પુરૂષનું વીર્ય નળીમાં એકઠું કરીને કૃત્રિમ રીતે આપવામાં આવ્યું હતું. જે પુરૂષોનું વીર્ય લાવવામાં આવ્યું હતું તે તંદુરસ્ત બુધ્ધીશાળી અને સારા કુટુંબના હતા.

*

અમેરિકામાં માંદાની સારવારની સામાન્ય તાલીમ આપવામાં આવે છે તેનો લાભ બેકાઇઓને પણ આપવામાં આવશે. વિલાયતની એક જાણીતી નર્સિંગ સંસ્થામાં ચાર વરસ સુધી તેમને તાલીમ આપવામાં આવશે. તાલીમના સમય દરમ્યાન પુરતી સગવડો સહિત રહેવાની જગ્યા મળશે અને તેનું ભાડું ભરવું નહિ પડે. તે ઉપરાંત મફત ભોજન તેમજ ગણવેશ માટે અને કપડાંની ધોલાઇ માટે ભથ્થાં આપવામાં આવશે અને અમેરિકા સુધી જવા માટે અને ત્યાંથી પાછા આવવા માટેનો મુસાફરી ખર્ચ પણ મળશે. વળી વધારામાં હોસ્પિટલ વેતન અને સરકારી વેતન મળીને વરસે ૧૦૦ પાઉંડ મળશે. તેમાં દાખલ થનાર સ્ત્રીએ સિનિયર કેમ્બ્રિજ અથવા સ્કૂલ લીવિંગ પરીક્ષા પાસ કરી હોવી જોઇએ. ઉપરાંત સાયન્સ જ્ઞાન, ઇન્ટર સાયન્સ અથવા આર્ટસવાળાને તરત પસંદગી મળશે. અંગ્રેજીનું સારું જ્ઞાન જરૂરી છે.

*

હિટલરના જોડીદાર જેનરલ ગોરિંગની બાવન વર્ષની પત્ની કે એમી ગોરિંગ, નાન્કોનિયન પહાડોના જંગલમાં હન્ટર્સ લોજમાં તેની આઠ વર્ષની પુત્રી એડા સાથે રહે છે, તે ખેડુતનાં કપડાં પહેરે છે, ફાટેલા જોડા પહેરે છે અને પોતાના નિર્વાહ માટે પાંચ માઇલ જંગલમાં ચાલીને લાકડાં પણ ફાડે છે. તે કહે છે કે તેનો પતિ હરમાન ગોરિંગ, હિટલરની સ્મૃતિને વધુ પડતો વફાદાર બની રહ્યો છે, તે માટે તેની કીંમત તેણે ચુકવવી પડશે. તે પોતે પહેલાં જર્મન નટી હતી અને ફરીથી તે ધંધો સ્વીકારવા માગે છે.

*

તમાકુના વેપારીઓની એક સભામાં એડીનબરોમાં ભોલના મિ. જ્હોન ફેલ્કોનરે એવું ભાવિ ભાખ્યું હતું કે દરરોજ ૧૦ થી ઓછી નહિ અને ૨૦થી વધારે નહિ એટલી સીગારેટ પોતાના ભાવિ પતિએ પીવી જ જોઇએ એવો

આગ્રહ કન્યા રાખશે. વધુમાં તેમણે જણાવ્યું કે વડા પ્રધાનના મોઢામાં ચૂંગી અથવા સીગારેટ તો હોવી જ જોઇએ.

*

આગ્રામાં એક માણસ કે જે માટી ખોદીને તેને વેચી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો. તે પોતાની કમનશીબીની દુર્દશા વર્ણવતાં જણાવે છે કે, તેને જમના નદી નજીક એક ખેતરમાં ખોદતાં ખોદતાં એક સીલબંધ ઘડો હાથ આવ્યો. તેનું ઢાંકણું ઉઘાડતાં તેમાંથી કેટલાક સિક્કાઓ તેમજ ઘરેણાં નીકળ્યાં. તેમાંથી પોતાને સાધન પ્રાપ્ત કરાવનાર ભગવાનને એણે સિક્કાઓ ધરાવી દીધા અને ઘરેણાં પોતાની પત્નીને આપ્યાં. પછી પત્ની દાગીના લઇને પોતાને છોડીને પોબાર થઇ ગઇ છે. હવે એની પાસે માત્ર માટી લઈ જવાને બે ગધેડાં ને એક કોદાળી જ મિલ્કતમાં રહ્યાં છે.

*

ગોન્ડામાં એક મરણ પામેલા માણસને ફરી જીવતો થતો જોવાનું આશ્ચર્યકારક દૃશ્ય લોકોએ નિહાળ્યું હતું. એક માણસ કે જેને મૃત્યુ પામેલો માની અયોધ્યા લઇ જવામાં આવતો હતો તે દરમિયાન તે એકદમ અણધાર્યો બેઠો થઈ જતાં લોકોનું એક ટોળું તે જોવાને ભેગું થઇ ગયું હતું.

*

ગાંધીજી લખે છે:

જેણે સુરતના પાટીદાર આશ્રમમાંથી શ્રી નરહરિ પરીખને એક પ્રશ્ન કર્યો, તે જ ભાઇ બીજો સવાલ કરે છે:

'લગ્ન કરવું ને સ્વરાજ ન મળે ત્યાં સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળવું, એ બંને વસ્તુ અસંગત છે. જો બ્રહ્મચર્ય પાળવું જ હોય, તો લગ્ન કરવાની જરૂર નથી. અને જો લગ્ન કર્યું, તો બ્રહ્મચર્યને વચ્ચે લાવવાની કંઈ જરૂર નથી. મનુષ્ય સુધરેલું પ્રાણી છે. લગ્ન જેવી પવિત્ર સંસ્થાને ઉત્પન્ન કરીને એણે સમાજમાં વ્યવસ્થા અને ન્યાય સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. જો લગ્ન-સંસ્થા ન હોત, તો જાતીય પ્રશ્ન માટે ઘર, શેરી ને ગામમાં અનેક પ્રકારના ઝગડા થાત. અલબત્ત, લગ્ન પછી કામવૃત્તિના દોર છૂટા મૂકી દેવાનું કોઇ કહેતું નથી. એમાં સંયમને સ્થાન છે જ, અને સંયમથી જ ગૃહસ્થાશ્રમ શોભે છે. પરંતુ લગ્નનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તો સ્ત્રી અને પુરૂષે સાથે રહીને એકબીજાનો વિકાસમાં કામવૃત્તિને મર્યાદામાં રાખીને સંતોષવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ રહેલો હોય છે, એ કબૂલ કર્યો વગર ચાલે તેમ નથી. હવે નવદંપતી પાસે સ્વરાજ મળે ત્યાં સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળવાની પ્રતિજ્ઞા લેવડાવવી, એટલે એમના જીવનમાં એક 'દંભનો ઉમેરો કરવો. આમાંથી દંપતીની વિકૃતિ થવાનો સંભવ હોય છે. જો દંપતી અસામાન્ય કક્ષાનાં મનુષ્ય હોય, તો લગ્ન-બંધનમાં પડવાની ના જ પાડે. પરંતુ લગ્ન કર્યાં એનો અર્થ એમ થયો કે, આ દુનિયામાં હરતાં ફરતાં સામાન્ય માનવી જેવાં જ છે. એ તો ઠીક થયું કે, વરે પાછળથી ખુલાસો કર્યો કે, કન્યાનો માતા થવાનો હક પોતે છીનવી શકે તેમ નથી. આ વાકયથી બાપુની એક રીતે લાજ રહી, એમ કહીએ તો ચાલે. બાકી બ્રહ્મચર્યને નામે દંભને પોષણ મળ્યા સિવાય બીજું થવાની ભાગ્યે જ આશા રાખી શકાય. ('હરિજન બંધુ'માંથી)

*

અમેરિકામાં અનાજ તપાસ કમીટી શ્રીમતી પર્લબકના પ્રમુખ પદે નીમાઇ છે તેના તરફથી હિંદની મુલાકાતે જે મીશન આવ્યું છે તેમાં મીસ લીલીયન સ્મીથ, (લેખક અને પત્રકાર), મીસ મેરી જીન કેમ્પનર (ન્યુસપેપર એન્ટર પ્રાઇઝ પ્રતિનિધિ), મીસીસ ડોરોથી ડંબર બોમલે (હેરોલ્ડ ત્રીબ્યુન ન્યુયોર્ક) અને મીસીસ એડલી સ્મીથ ફેરોબાહરનો સમાવેશ છે.

જોગેશ્વરી (મુંબઇ)માં આવેલ મસ્જિદના કાઝીની મરિયમબીબી નામની ૧૮ વર્ષની છોકરીના એક પઠાણ સાથે લગ્ન કરવાનું નક્કી થયું. એટલે બધા મુલ્લાં પાસે લગ્ન કરાવા ગયાં, ત્યાં એ છોકરીને પેલા શખ્શે પુછ્યું કે, તેણે તેના ભાઇને પણ પતિ તરીકે સ્વીકાર કરવો પડશે. આથી એ છોકરી પેલા સાથે લગ્ન કર્યા વિના જ પોતાના ઘેરે ચોલી આવી. આ બનાવ બન્યા પછી થોડા દિવસ બાદ પેલો પરણવા આવનાર અને તેના ભાઇ અને સાથીદારો મરિયમને ઘેર આવી તેને બળજબરીથી મુંબઇ ઉઠાવી જઇ નાગપાડા નામના લત્તામાં રાખી હતી. પાછળથી છોકરીના બાપે પોલિસમાં ફરિયાદ કરતાં છોકરીને અને એને ઉપાડી જનાર બદમાશોને પકડી પાંડી બદમાશો સામે કેસ કર્યો છે. એ કેસ નીચલી કોર્ટમાંથી સેશન્સ કમીટ કરવામાં આવ્યો છે.

*

થોડા દિવસ પર લખનૌમાં એક શ્રીમંત ગૃહસ્થની પુત્રીના લગ્ન હતાં. જાન માંડવે આવી ગઈ હતી. પછી વર પક્ષવાળાઓએ કન્યા માટે સાડીલુગડાં મોકલ્યાં. પરંતુ એમાંથી એક સાડી કન્યાને ન ગમી એટલે તે બદલવવા માટે વર વાળાઓને પાછી આપવામાં આવી. એમણે એ બદલી બીજી સુંદર સાડી લેવા ત્યાંના બધા બજારો ખૂદ્યાં, પણ સારી સાડી ન મળી, એટલે કન્યાના પિતાએ વરને વગર પરણ્યે જ પાછો કાઢયો.

*

જૂનાગઢ પાસેના ઉના ગામના આધેડ વયના શ્રી હરિલાલ શાહ વિધુર હોવાથી વડોદરે કન્યા શોધવા આવ્યા હતા. વડોદરામાં પૂછપરછ કરતાં એમને કેટલાક બદમાશોનો ભેટો થઇ જતાં તેમણે એક ઠાકરડાની છોકરીને વણિકની છોકરી ઠરાવી રૂા. ૯૦૧ માં વેચી, પરંતુ પોલિસને આ બાબતની ખબર પડી જતાં છોકરીની અને તેને પરણાવનારાની ધરપકડ કરતાં બધી પોલ ખૂલી ગઇ છે. આથી એ બિચારા શાહ વગર પરણ્યે જ પાછા ફર્યા.

કેટલાક સાચા કિસ્સાઓ

*

થોડા દિવસ પર સિરોહીના ખાનદાન ગણાતા સિંધી વેપારી ચંદનમલે પોતાની ૧૭ વર્ષની પુત્રી કુ. ધરમને સાત હજાર રૂાં. અને ૧૦૦ તોલા સોનું લઇ એક ૩૩ વર્ષના આધેડ સાથે પરણાવી છે.

કુ. ધરમના દાદાને આ લગ્નની ખબર પડતાં પોતાના પુત્રને તારથી ખબર આપીઃ ' ધરમને એ આધેડ સાથે પરણાવો નહિ. ' છતાં પિતાની લાગણીની દરકાર ન કરતાં કુ. ધરમને પેલા આધેડ સાથે પરણાવી દીધી.

*

સોશ્યલ વેલફેર ખુબ જ અજાયબી ભર્યા સમાચાર આપે છે. ચીનમાં પેઇપીંગથી દશ માઇલ દૂર આવેલા સ્થળે બનેલો બનાવ છે. ત્યાં રહેતી ચેંગસિયાવો નામે ૩૬ વર્ષની વયની એક સ્ત્રીએ એકી સાથે આઠ બાળકોને જન્મ આપ્યો છે. બાઇને ૧૧ માસ પર ગર્ભ રહ્યો હતો. આ બનાવથી આજુબાજુની વસ્તીમાં કુતુહલ વ્યાપ્યું છે.

*

લાહોરમાં દુનિયાદારીના સંતાપથી કંટાળેલાં એક ગુજરાતી દંપતીએ ઝેર વડે આખા કુટુંબનું મરણ નીપજાવ્યાનો કરુણ કિસ્સામાં માતાપિતા સહિત ત્રણ બાળકો મરણ પામ્યાં છે. કુટુંબનો મુખ્ય માણસ મણિલાલ એક કાગળ પોતાની પાછળ મૂકી ગયો છે. તેમાં

તેણે જણાવ્યું છે કે, જીવનની જંજાળમાંથી છૂટવા માટે અમે અમારાં બાળકોને સાથે લઇ જઇએ છીએ.

*

'સુરતમાં રાત્રે લાલગેટથી સ્ટેશન તરફ જતી બે યુવતીઓ પાછળ એક છેલબટાઉ જેવો જુવાન પડયો હતો. તેણે ધીમે ધીમે મશ્કરી કરવા માંડી ને તે પછી રૂા. ૫૦ની રકમ આપવાની લાલચ બતાવતાં એક યુવતીએ આગળ નજીક તે છેલબટાઉને વાળ પકડી તમાચા ને મુક્કા માર્યા હતા; પરિણામે તે જુવાન નાસી છૂટયો હતો.

*

પાંચકુવા વલીમોલાતમાં રહેતી મહીવલ બીબીની સગીર છોકરીનાં લગ્ન થવાનાં હતાં તેને પોતાના મકાનમાંથી ઉઠાવી જવાના તથા ઘરમાંથી દાગીના ચોરી જવાના આરોપ માટે મહીવલ બીબીએ દિલ્હી દરવાજા બહાર રહેતા ઉસમાન ઇસ્માઇલ તથા તેની સગીર વયની છોકરી સામે પોલિસમાં ફરીયાદ કરી છે.

*

હરસોલ પોલીસ થાણાના છનાપુર ગામમાં રહેતા બાલુસિંગ કાલુસિંગ નામના યુવાન રજપૂતે ગૃહકલેશના કહેવાતા કારણે પોતાની યુવાન ગર્ભવતી પત્નીના પેટમાં કોદાળીનો હાથો મારતાં તેનું ત્યાં તુરત જ મરણ થયેલું. આ બનાવ અંગે પોલીસે સદરહુ બાલુસિંગને ખૂન કરવાના આરોપસર પકડી કેસ કર્યો છે.

*

પેલેસ્ટાઇનમાં એક બાળકીના યહુદી માબાપે હોસ્પીટલ ઉપર નુકસાનીનો દાવો માંડયો છે. હોસ્પીટલમાં માતાએ એક બાળકને જન્મ આપ્યો હતો, તે છોકરી હતી. પણ હોસ્પીટલે ભુલથી છોકરો હોવાની ખબર તેના બાપને આપી. આથી બાપે છોકરાની સુન્નતની ધામધુમની તૈયારીમાં શિલીંગ ૫૨૦૦ ખર્ચી નાખ્યા હતા. એ ખરચેલા નાણાં પાછા મેળવવાનો નુકસાનીનો દાવો હોસ્પીટલ પર માંડવામાં આવ્યો છે.

*

નૈનીતાલ યુનિવર્સિટીના બાયોલોજીના પ્રોફેસર વેદવ્રત સાથે એવલીન કોરીવો નામે ૧૭ વર્ષની અમેરિકન કુમારિકાએ લગ્ન કર્યાં છે. વેદવ્રત હાલ અમેરિકાની સ્ટાનફર્ડ યુનિવર્સિટીમાં સરકારી સ્કોલરશીપ લઇ અભ્યાસ કરે છે. એવલીને વેદાંત ધર્મ સ્વીકાર્યો છે. તેનાં આ કૃત પ્રત્યે તેના માતાપિતાની પણ સંમતિ છે.

*

નોઆખાલીમાં લગભગ ત્રીશ માણસો (જેમાં મુખ્યત્વે હાથમાં બાળકો સાથે સ્ત્રીઓ હતી) એ રસ્તાઓ પર ભુખ કુચ કરી હતી ને તેઓ સામગ્રી અધિકારીઓની કચેરીએ ગયાં હતાં ને ત્યાં જઇને તેમણે ખોરાકની માગણી કરી હતી. સામગ્રી અધિકારીએ તેમને સીધાંચીઠ્ઠીઓ પર લગભગ પચાસ મણ ચોખા આપ્યા હતા.

*

રોયાપેટાહમાં બે જુવાન મલાયમ બહેનો કુવામાં પડી જતાં ડુબીને મરણ પામી હતી. બંને બહેનો કુંવારી ને અનાથ હતી. બંને બહેનો કુવા પર ગઇ હતી તે પછી થોડી વારે ધબાકો થતાં એ ઘરમાં રહેતા અન્ય બાહુઓએ બૂમાબૂમ કરી હતી. કન્યાઓના સગાંવ્હાલાંએ કુવામાં ઉતરી તેમને કાઢવાના પ્રયાસ કર્યા પણ તે ફોગટ ગયા હતા.

*

મુંબઇમાં વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના પુષ્ટી માર્ગીય વિદ્વાન આચાર્ય ગોસ્વામી મહારાજ શ્રી ગોકુળનાથજી મહારાજના ત્રીજા લાલજી શ્રી દીક્ષિતજીએ બોરીવલી ખાતે એક પત્ની હયાત હોવા છતાં અને તેને પાંચ પુત્રો હયાત હોવા છતાં બીજીવાર લગ્ન કર્યાં છે. શ્રી દીક્ષિતજી મહારાજનાં પ્રથમ પત્ની માનસિક બિમારી ભોગવી રહ્યાં છે તેને લઇને તેમણે આ પગલું ભર્યું છે એમ કહેવાય છે.

*

અમૃતસરમાં એક લગ્ન પ્રસંગે હિંદુ વરરાજાએ એક મોટર, એક રેડિયો અને આધુનિક ફરનીચરની દહેજ તરીકે માગણી કરતાં, કન્યા વગર પાછું ફરવું પડયું હતું. એમ બન્યું કે કન્યા પોતાના માબાપની છેલ્લી વિદાય લેતી હતી, ત્યારે વરરાજાએ છોકરીના બાપ સમક્ષ ઉપલી માગણી કરી. કન્યાના બાપે તેના સંબંધીઓની સલાહ લઈ છોકરીને વરરાજાની જાન સાથે નહિ મોકલવા જણાવ્યું. પુષ્કળ તકરાર થયા પછી આખરે વરરાજા કન્યા વગર ચાલ્યા ગયા.

*

માંડલાનાં ફર્સ્ટ ક્લાસ મેજીસ્ટ્રેટ મી. જે. એસ. ચૌહાણે ૧૬ આરોપીઓ સામે ગેરકાયદે કૃત્યો કરવાનો આરોપસર કેસ ચલાવી તેમાંના ૧૦ ને બે થી ચાર વર્ષની જુદી જુદી મુદતની સખ્ત કેદની સજા ફરમાવી હતી જેમાં બે સ્ત્રીઓનો પણ સમાવેશ થાય છે. આ સ્ત્રીઓ એક નામચીન આંતરપ્રાંતિય ટોળી સાથે સામેલ હતી અને એ ટોળી સ્ત્રીઓનાં અપહરણ કરી તેનો વેપાર ચલાવતી હતી. આ ટોળીએ સગીર વયની છોકરીઓનાં અપહરણ કરી તેમને વધારેમાં વધારે દામ આપનારને વેચી દેવાનું કાવતરું કર્યું હતું.

*

અમદાવાદમાં સાંકડી શેરીમાં હજીરાની પોળ પાસે ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણદાસ પટેલનાં પત્ની શ્રી. નર્મદાબહેન રાત્રે રેડીઓ સાંભળી નીચે પોતાના મકાનનું બારણું બંધ કરતાં હતાં ત્યારે પોલીસે ગોળી મારી તેને પરિણામે તેમનું અવસાન થયું. તે સંબંધમાં તે પોળના રહીશો સાથે શ્રી. ચારમની ચોધ અને ઉષાબહેન મોધે તે સંબંધી તપાસ કરવા અરજી કરી છે, કેમકે માત્ર, ક્રોધી દ્વેષથી એ પોલીસે શાંત વાતાવરણમાં એ બાઇ ઉપર ગોળી છોડી હોવાનું તેમણે જણાવ્યું છે. નર્મદાબહેનનું મૃત્યુ સમયનું નિવેદન લેવાયું છે તેમાં પણ આ હકીકત હોવાનું જણાય છે.

સ્વીકાર

અસ્વીકાર: મૂળ લેખક શ્રી. સૌરિન્દ્રમોહન. અનુવાદક શ્રી. મોહનલાલ ધામી. પ્રકાશક: શ્રી. નવયુગ પુસ્તક ભંડાર, રાજકોટ (કાઠિયાવાડ) પાકું પુંઠું કિંમત રૂ. ત્રણ.

બંગાળી નવલકથાઓમાં નામના મેળવનાર શ્રી. સૌરિન્દ્ર મોહનની આ નવલકથા નવું દષ્ટિબિંદુ રજુ કરે છે.

આંબળાની પડી. અમદાવાદના રાયપુર આકાશેઠ કુવાની પોળવાળા એમ. એમ. ખંભાતવાળા તરફથી આંબળાની પડી અમને મળી છે. તે પડી તેલ ઉકાળવા માટે છે. આ પડીથી તેલ ઉકાળવા માટે નીચેની રીતે બનાવવું. મસાલો પહોળા વાસણમાં (થાળીમાં) કાઢી ત્રણ રૂપીઆભાર પાણી નાંખી મસળી નાંખવો. તે મસાલો કોપરેલ અથવા મગફળીના તેલમાં તરત નાખી દેવો. મસાલાને ચોવીસ કલાક પલળવા દેવો. પછી ધીમા (ઓછા) તાપે બે ત્રણવાર ઉભરા આવે (લિટલી જ વારથી દસ મીનીટમાં જ પાણી બળી જાય છે) એટલે સગડી ઉપરથી વાસણ ઉતારી લઇ ઢાંકી દેવું. બીજે દીવસે લુગડાથી ગાળી લેવું. આ ઉપરાંત વધારે ખુશબોદાર તેલ બનાવવા માટે આ બોક્ષમાં સુગંધ કરતી તેલની શીશી હોય છે તે નાંખી હલાવી બાટલા ભરી લેવા. આ તેલ ખાત્રી લાયક ગુણકારી સુવાષીત બને છે એટલે દરેક કુટુંબમાં પહેલાં પસંદગી થાય છે.

સુચના:—બહુ ઉકાળી તેલ બાળી નાંખવાથી વાસણ ખરાબ થઇ જાય છે. માટે દસ મીનીટમાં સગડી ઉપરથી ઉતારી લેવું. ગરમ તેલમાં સુગંધીની બાટલી નાંખવી નહિ. તેલ ઉભરાઇ ન જાય માટે વાસણ ત્રણ ગણું મોટું લેવું. આંબળાની પડીમાં એક સો તોલા તેલ લેવું. બ્રાહ્મી—ઓરસવી અને મેંદીની પડીમાં પચાસ તોલા તેલ લેવું. ધુપેલની પડીમાં એક સો આઠ તોલા તેલ લેવું.

લખ્નૌમાં એક લેડી દાક્તરની દેખરેખ નીચે પ્રસુતિગૃહ શરૂ થયું છે.

*

મુંબઇમાં ગ્રાન્ટરોડથી શાન્તાક્રુઝ જતાં પારસી બાનુ હિલ્લુબાઇ ગાલ ડોલાઇ:કચરાઇ મુવાં.

*

બેગમ આગાખાન માટે પંદર હજાર રૂપીઆના હીરા ચોડેલી સાડી તૈયાર થઇ છે તે આફ્રીકામાં ના. આગાખાનના હીરક મહોત્સવ પ્રસંગે પહેરશે.

*

મુંબઇ સ્કુલ કમીટીના સેક્રેટરી કુ. કપીલા બહેન ખાંડવાળા ઓગષ્ટથી નિવૃત થનાર છે.

*

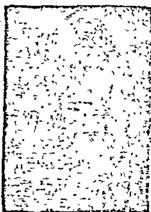
આસ્ટ્રીલીઆના હાઇ–કમીશ્નર સર રઘુનાથ પ્રાંજપેના પત્ની શ્રીમતી શકુંતલા પરાંજપે એ ભાષણ કરતાં જણાવ્યું કે કોમી રમખાણ માટે બ્રીટીશ રાજદ્વારી નીતિ જવાબદાર છે.

*

રાજુલાના મં. સ્વ. પુરી બહેન પુરૂષોતમ સુતાનું અવસાન થયું. તેમના પુત્રોએ રાજુલામાં પ્રસુતીગૃહ માટે પંદર હજાર અને બીજી સંસ્થાઓને સોળ હજાર રૂપીઆનું દાન કર્યું.

*

ભલગામડા (તા. ધંધુકા) માં એક કોળણબાઇની બહાદુરીથી બહારવટીયાને હાથે ગામ લુંટાતું બચી ગયું.

કલકત્તામાં અખીલ હિંદ મહિલા પરિષદની ખડી સમીતીની બેઠક શ્રી. હંસા બહેન મહેતાના પ્રમુખપદે મળી હતી અને હિંદી મહિલાઓનું હકકનામુ અને ખરડો તૈયાર કર્યો હતો.

*

પુનામાં મુંબઇની ધારાસભા સમક્ષ એક ઉપર બીજી પત્ની કરનારને ફોજદારી કાયદાની ૪૯૪ અને ૪૯૫ કલમ હેઠળ ગુન્હેગાર ગણી સજા કરવા માટે એક ખરડો રજુ થયો છે.

*

બાતુર (હૈદ્રાબાદ)માં મહારાષ્ટ્ર મહિલા પરિષદનું બીજું અધિવેશન સૌ. માનકુંવરબાઇ ફીરોદીઆના પ્રમુખપદે ભરાયું હતું. એ પરિષદ સ્ત્રીઓના વીશ મંડળો ચલાવે છે.

*

વરાડમાં મળનારી આગામી મહિલા પરિષદના પ્રમુખ તરીકે લેડી રામરાવ ચુંટાયાં છે.

જગન્નાથપુરીમાં રથયાત્રાને દિવસે ઓરીસાના ગવર્નરનાં પત્ની શ્રીમતી લેડી કુસુમબહેન ત્રીવેદીએ રથ ખેંચવામાં તેમના પતિએ ભાગ લીધો ત્યારે ત્યાં હાજરી આપી હતી.

*

મુંબઇ મધ્યસ્થ ધારાસભાના સભ્ય અને કામદાર આગેવાન શ્રી. મણીબહેન કારાના ઘરમાંથી દશેક હજારનું ઝવેરાત ચોરાયું.

*

મહેસાણા પાસે બોરૂ ગામમાં એક જૈન સાધ્વીજી ઉપર ઠાકરડાએ હુમલો કર્યો હતો તેની ધરપકડ થઇ છે.

*

લંડનમાંથી પુરૂષો પરદેશ જઇ બીજાં બીનુ કરતા હોવાથી સરકારે હવે પછી પરદેશ જતા પુરૂષોની પત્નીઓની લેખીત રજા વગર પાસેપોર્ટ આપવાની ના કહી છે.

*

સુરતના ફુલવાડાના કુ. હેસાકુમારી ઉમીઆશંકરે તેમની જ્ઞાતિના શ્રી. નવનીતલાલ માધવલાલ સાથે સ્નેહ લગ્ન કર્યાં.

*

આંધ્ર કોંગ્રેસ ચુંટણીમાં ઉભા થયેલ ઝગડાની તપાસ કરવા કમળાદેવી ચટ્ટોપાધ્યાય નીમાયાં છે.

*

પાલીતાણામાં એક હરજણે અગ્નિ સ્નાન કર્યું. ઘંટી ગામમાં ભરવાડણજાઇએ કુવો પૂર્યો. તે બન્નેને બચાવી લીધેલ છે.

*

બ્રિટનની રાજગાદીના વારસ પ્રિન્સેસ એલીઝાબેથને લંડન વિદ્યાપીઠે સંગીત સ્નાતકની માનદ ડીગ્રી આપી.

*

નિઝામ હૈદ્રાબાદ સ્ટેટના રાયપુર જીલ્લામાં આવેલી આનાગુંડી જાગીરનાં રાણી શ્રી. કુપમ્માના ૧૦૨ વર્ષની વયે અવસાન પામ્યાં.

*

ઇંદોર નરેશના પુત્રી રાજકુમારી ઉષાદેવી તેમના માંદા પિતાની ખબર કાઢવા અમેરિકા જઇ પહોંચ્યાં છે. તેઓ હાલ બોસ્ટનમાં છે.

*

ગોવામાં લગ્નની કંકોત્રીઓ માટે પણ સેન્સરની પરવાનગી લેવી પડે છે.

*

પટણા જીલ્લામાં બિહાર શરીફ પાસે અંધના ગામમાં થયેલ કોમી હુલ્લડમાં બાર માણસો મરાયાં તેમાં એક સ્ત્રીનું શબ પણ હતું.

*

કલકત્તામાં હમરાળ બજારમાં કાન્તાબહેન નામની દરજણ બાઇ ચુલો સળગાવતાં દાઝીને ગુજરી ગયાં.

કેલીફોર્નિયાના પાલોઆલ્ટોની અમેરિકન હાઇસ્કૂલમાં અભ્યાસ કરતી ૧૭ વર્ષની એવલીન કોરીવો નામની અમેરિકન યુવતીએ વેદાંત ધર્મ સ્વીકારી નૈનીતાલ વિદ્યાપીઠના માજી પ્રાધ્યાપક શ્રી વેદવ્રત સાથે લગ્ન કર્યાં. યુવતીના માબાપે લગ્નની મંજુરી આપી હતી.

*

સુરતના સુરતી વીસા ખડાયતા જ્ઞાતિના કેળવણી ફંડમાંથી વિદ્યાર્થીનીઓને ફી તેમજ પુસ્તકો અપાતાં તે આ વર્ષેથી કન્યાઓને આપવાનું બંધ થયું છે.

*

પંચમહાલ જીલ્લાના કાર્યકર્તાઓમાંથી ડૉ. રતિલાલ શાહે શ્રી. ચંદ્રિકાબહેન સાથે, શ્રી. યોગેશ દેસાઇએ શ્રી. મીનાબહેન સાથે, અને શ્રી. નવલ કિશોરભાઇએ શ્રી. કુસુમ બહેન સાથે જ્ઞાતિનાં બંધનો તોડી પોતાની ઇચ્છાથી લગ્નબંધનથી જોડાયાં.

*

ગોવામાં ડૉ. લોહીઆની ધરપકડ થતાં ૪૦ છોકરીઓએ વત્સલા કીર્તનેનીની આગેવાની નીચે સરઘસ કાઢયું હતું. પોલીસે કુ. વત્સલાને પકડી હતી પણ તેની નીડરતા જોઇ છોડી મૂકી.

*

બારડોલી તાલુકા સમિતિમાં શ્રી. મંગળાલક્ષ્મીબહેન તથા શ્રી. દિવાળીબહેન ભક્ત ચુંટાયાં.

મુંબઇ સરકારના મજુર ખાતાનાં શ્રીમતી કૃષ્ણાબાઇ વાધ, આંતરરાષ્ટ્રીય મજુર સંઘના સ્ત્રી–કામદાર વિભાગની એક પરિષદમાં હાજરી આપવા માટે વિમાન મારફત મોન્ટ્રીયલ રવાના થયાં છે. પરિષદ જુલાઇની આઠમીએ શરૂ થઇ.

*

નવસારી શહેર સુધરાઇમાં શ્રી. વીરમતી બળવંતરાય એરવાળા સભ્ય તરીકે વડોદરા સરકાર તરફથી નીયુક્ત થયાં.

*

લોક પ્રતિનિધિ સભામાં નીચેની બહેનોને ઉમેદવારી કરવાની કોંગ્રેસે મંજુરી આપી હતી. અને બધાં જ બહેનો ચુંટાયાં.

યુ. પી.માંથી શ્રી. સુચિતા ક્રિપાલની, શ્રી. વિજ્યાલક્ષ્મી પંડિત, શ્રીમતી કમળા ચૌધરી, શ્રીમતી પૂર્ણિમા બેનરજી અને શ્રીમતી મેનન; ઓરીસામાંથી શ્રીમતી માલતી ચૌધરી; મુંબઇમાંથી શ્રી. હંસાબહેન મહેતા; બંગાળમાંથી શ્રી. લીલા રોય; મદ્રાસમાંથી શ્રી. અમ્મુ સ્વામીનાથન, શ્રી. સરોજીની નાયડુ, શ્રીમતી દુર્ગાબાઇ, શ્રી. વેલાયુધન; મધ્યપ્રાંતમાંથી રાજકુમારી અમૃતકુંવર; પંજાબમાંથી બેગમ શાહનવાઝ લીગ તરફથી ચુંટાયાં.

અમદાવાદના શ્રીમતી સરલાબહેન કસ્તુરભાઈ શેઠ વિમાન માર્ગે અમેરિકા ગયાં.

*

મુંબઇ મ્યુનિ. સ્કુલ કમીટીના મંત્રી કુ. કપીલાબહેન ખાંડવાળા આંતરરાષ્ટ્રીય કેળવણી પરિષદમાં હાજરી આપવા આસ્ટ્રેલીયા ગયાં. ત્યાં તેઓ સીડનીમાં મળનારી મહિલા પરિષદમાં અખીલહિંદ મહિલા પરિષદનાં પ્રતિનિધિ તરીકે હાજરી આપશે.

*

લંડનમાં વિજય દિન પ્રસંગે થયેલ કૂચમાં હિંદી સહાયક સ્ત્રી દળ (વેક)ના સભ્યોને કૂચ કરવા દેવામાં આવી ન હતી.

*

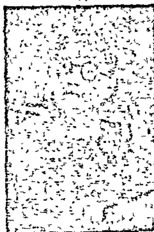
આફ્રીકામાં મોનરો જ્યોર્જીઆમાં એક ગોરા તોફાની ટોળાએ મોટરમાં બેઠેલાં બે હબસી સ્ત્રીઓ અને તેમના પતિઓને ઠાર માર્યા.

*

ઘાટકોપરમાં બાલકન-જી-બારીની શાખાના ઉત્સાહી કાર્યકર શ્રી. દમયંતીબહેન વખારીઆનું અવસાન થતાં તેમની યાદમાં તેમના પિતાએ બે હજાર રૂપીઆનું શીશુ પુસ્તકાલયને દાન કર્યું.

*

ઝરીઆમાં ધનબાઈ રોટરી કલબની શરૂઆત થઈ છે.

મુંબાઇ ધારાસભામાં શ્રી. લીલાવતી મુનશીએ બહુ પત્નીત્વ ઉપર અને કજોડાં લગ્ન ઉપર અંકુશ મૂકતું બીલ રજુ કર્યું હતું. તે સીલેક્ટ કમીટીને સોંપાયું છે. તે કમીટીમાં,શ્રી લીલાવતી મુનશી શ્રી. તારાબહેન મોડક શ્રી. સુમતીબાઇ ગોરે વગેરે ચુંટાયાં છે. છુટાછેડાનું બીલ પણ થોડા વખતમાં રજુ થશે.

*

કલકત્તાની એક હોસ્પીટાલમાં એક બાઈને ચાર છોકરીઓ એકી સાથે જન્મી છે ને ચારે જીવેલી જન્મી હતી. અને અડધા રતલથી બે રતલ સુધીનું તેમનું ચારનું વજન હતું.

*

સુરતમાં સલાવત પરાની એક બાર વર્ષની બાળાને ભગાડી જઈ તેના પર બળાત્કાર કરવાના ગુના માટે બે દુબળાઓને સેશનકમીટ કર્યા.

લંડનમાં રોટી અને લોટની માપબંધી થવાની જાહેરાતથી બ્રીટીશ ગૃહિણી-મંડળ માપબંધી સામે મોરચો માંડનાર છે એક સ્ત્રી નિવેદક જણાવે છે કે આ માપબંધીથી જે અનાજ બચશે તે યૂરોપના કાળા બજારમાં જશે.

*

મુંબઇમાં મલબાર હીલ ઉપરનો વોર્ડનરોડ હવેથી ભૂલાભાઇ દેસાઇ રોડ નામે ઓળખાશે કેમકે તે રસ્તા પર સ્વ. દેસાઇનું મકાન આવેલું છે.

*

વડોદરામાં શ્રી. આત્મારામજી મેમોરીયલ આર્ય કન્યાશાળા ખુલ્લી મુકાઈ.

*

લીંબડીના શુકલ ગીરજાશંકર મણિશંકરે તેમની પુત્રી કુ. રમા મેટ્રીકમાં પાસ થવાથી જ્ઞાતિના સ્ત્રી કેળવણી ફંડમાં બે હજાર રૂપીઆનું દાન કર્યું.

*

મુંબઈના દાઉદી વહોરા કોમના વડા આમાલનાં પુત્રી અતુલબાઇ ઘોડ બંદર ઉપર પગ ધોવા જતાં લપસીને ઝરામાં ડૂબી જવાથી અવસાન પામ્યાં.

*

મુંબઈમાં ખાલસા કોલેજ પાસે શીખ સ્ત્રીઓએ મંત્રી મીશનની દરખાસ્તોનો બહિષ્કાર કરવાના પ્રતિજ્ઞાપત્ર પર સહીઓ કરી હતી.

અમદાવાદમાં કુ. સુશીલા બહેન માણેકલાલ કુસુમગર પી. એ. ને હોમ ઇકોનોમીક્સ અને નર્સીંગના વિષયો માટે અમેરિકાની વટુમલ સ્કોલરશીપ બે વર્ષ માટે મળી છે. કર્વે યુનિ. અને લાલશંકર મહિલા પાઠશાળામાંથી આ સ્કોલરશીપ મેળવવાનું માન પ્રથમ આ બહેનને મળે છે. તેઓ વધુ અભ્યાસ માટે અમેરિકા જશે.

*

કપડવંજમાં પોતાની માતાનું નામ જોડીને શ્રી. ગંજરાબાઈ મહિલા વિદ્યાલય સ્થાપવા માટે મુંબઈના બાટલીબોય કુ. વાળા શ્રી. વાડીલાલ મનસુખરામ પારેખે સ્ત્રીકેળવણી અંગે પંચોતેર હજાર રૂપિયાનું દાન કર્યું.

*

કોંગ્રેસની વર્કીંગ કમીટીમાં શ્રી. કમળાદેવી ચટ્ટોપાધ્યાય ને સભ્ય તરીકે અને કુ. મૃદુલાબેન સારાભાઈને મંત્રી તરીકે લેવામાં આવ્યાં છે

*

પંદર વર્ષની એક કાઠિયાવાડી બાળાના અપહરણ માટે ઉમરેઠમાં શકમંદ માણસોને પકડી પોલીસે કેસ કર્યો.

*

નાગપુરમાં શ્રી. જોગલેકર વકીલને ઘેર તેમના પત્નીને હોસ્પીટાલની કાપડીઆનું નામ જાણી વકીલના નામના નોટપેપરનો ઉપયોગ કરી કોઈ હરામખોર માલ ઉઠાવીને ઠગી ગયો.

વડીધારાસભાના નિયુક્ત સભ્ય શ્રી. મણીબહેન કારાએ આ માસની શરૂઆતમાં અમદાવાદની મુલાકાત લીધી હતી.

*

માઇસોર રાજ્યે ચાર વર્ષ પછી શ્રી. કમળાદેવી ચટ્ટોપાધ્યાય સામેનો પ્રવેશબંધીનો હુકમ પાછો ખેંચી લીધો છે.

*

હથીઆર અને દારૂગોળો ચોરીને એકઠો કરવા માટે કલકત્તામાં કુમારી બિજયાસેનની ધરપકડ થઈ છે ને તેમને જામીન ઉપર છોડયાં છે.

*

મુંબઈની શ્રી. નાથીબાઈ ઠાકરશી વીમેન્સ યુનિવર્સિટીનો પદવીદાન સમારંભ દી. બ. કાજીના પ્રમુખપદે થયો તે વખતે શ્રી. માવલંકર દાદાએ મંગળપ્રવચન કર્યું.

*

દક્ષિણ આફ્રીકા સત્યાગ્રહમાં પકડાયેલ ડૉ. ગુણમ બહેનને સ્ત્રી હોવાને કારણે એ માસની સજા ફરમાવી ત્યારે તેમણે બધાની સાથે પોતાને ૭ માસની સજા કરવાનું મેજીસ્ટ્રેટને કહ્યું, પણ મેજીસ્ટ્રેટે ઇન્કાર કર્યો.

*

વડોદરા રાજ્યના પાદરા તાલુકામાં પારોદ ગામના એક વૃદ્ધ ગૃહસ્થે પોતાની પત્ની તથા બાળકો હયાત છતાં ફરી લગ્ન કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે.

લોક પ્રતિનિધિઓની ચુંટણીમાં યુરોપીયન સભ્યોએ મતાધિકારનો ઉપયોગ નહિ કરવાનો નિર્ણય કર્યો હોવા છતાં એોરીસાની ધારાસભામાં મીસ મનરો નામના સ્ત્રીસભ્યે પોતાના મતાધિકારનો ઉપયોગ કર્યો હતો.

*

ખેરાળુ સુધરાઈમાં કન્યાશાળાના હેડમીસ્ટ્રેસ શ્રી લલીતાબહેન સરકાર તરફથી સભ્ય નીમાયાં.

*

આફ્રીકામાં સત્યાગ્રહી બહેનો ઉપર ગોરા લોકોના હુમલા સાથે વિરોધ દર્શાવવા મુંબઈમાં મહિલા સમિતિ અને અન્ય સ્ત્રી મંડળોની એક સભા મળી.

*

શ્રી. ઇન્દુમતી શેઠે સુરતના મહિલામંડળના આશ્રયે મળેલી સભામાં ભાષણ કર્યું.

*

વર્ધા ગંજના મહિલાશ્રમમાં કસ્તુરબા ગ્રામ સેવિકા વિદ્યાલય ખુલ્લું મુકાયું.

*

પાટણમાં એક ડોશી પોતાના છોકરાની વહુને સુવાવડ આવવાની છે એમ કહી મદદ મેળવી પૈસા એકઠા કરતી હતી તે લોકોની તપાસમાં તદ્દન જુઠું નીકળ્યું તેથી, ડોશી ગામમાંથી નાસી ગઈ.

પહેરવેશ, અભ્યાસ,
આદત, શણગાર
અને રીતરિવાજોમાં
મતભેદ હોવા છતાં
દરેક પ્રાંતની સ્ત્રીઓ

લોધ્રા

માટે એકમત છે
સ્ત્રીઓના રોગો માટે
એક જ ઔષધ છે

Mfgd. by KESARI KUTEERAM Ltd.

ચીફ એજન્ટ	ગુજરાત કાઠિયાવાડના મુખ્ય એજન્ટ—
ડી. એમ. વોરા	**જી. મોહનલાલ**
પો. ઓ. નં. ૨૨ કોલ્હાપુર	૧૯૪૦ ગાંધી રોડ, અમદાવાદ
૫ વિઠ્ઠલદાસ રોડ, મુંબઈ–૨	સ્ટોકીસ્ટો :
૧૯૪૦ ગાંધી રોડ, અમદાવાદ	મનુભાઈ જમનાદાસ ગાંધી
	ત્રણ દરવાજા, અમદાવાદ

પ્રકાશક : મનુભાઈ લલ્લુભાઈ જોધાણી : સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ : પાંચકૂવા અમદાવાદ.
મુદ્રક : મણિલાલ કલ્યાણદાસ પટેલ, સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, પાંચકૂવા દરવાજા બહાર, અમદાવાદ
છૂટક નકલ બાર આના

સ્ત્રી ધારે તો ઇતિહાસ સર્જી શકે છે.

રાણી લક્ષ્મીબાઈથી કર્નલ લક્ષ્મી સુધીનો પ્રેરણાભર્યો આઝાદીનો ઇતિહાસ

ખાદી કાગળ — અઢી રૂપિયા

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તા : અમદાવાદ.

સ્ત્રીજીવન

ર્ષ : સાતમું. | સંપાદક : | ભાદરવો ૨૦૦૨
ંક : અગિયારમો | મનુભાઈ જોધાણી | સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૬
ઝવેરીવાડ : અમદાવાદ.

તાતાનું ખાનદાન

હાર્નેસ્ડ જાયન્ટસ

આ હાર્નેસ્ડ જાયન્ટસ બીજા કોઈ નહિ પણ લોખંડ અને પોલાદ છે અને તેમના વગર કોઈ પણ ઉદ્યોગો ચાલી શકતા નથી, હાથનો હુન્નર અથવા હાથની કારીગરીના કામ પણ થઈ શકતા નથી કારણ કે એ ઉદ્યોગો માટે પણ લોખંડ અને પોલાદનાં બનાવેલા સાધનોની જરૂર પડે છે પછી તેઓમા એક સોય હોય કે કપડા વણવાની સાળ હોય

• હિંદમા લોખંડ આશરે ૩૦૦૦ વર્ષ પહેલા નિપજાવ્યું હતુ અને તેનો ઉપયોગ ખાસ કરીને શિકાર કરવાના હથિયારો બનાવવામા થતો હતો

આજે એકલી તાતા આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ કંપની દર વર્ષે ૩૦ લાખ ટન કરતા વધારે લોખંડ અને પોલાદ ઉત્પન્ન કરે છે આ સંસ્થા તાતા ગ્રુપની સંસ્થાઓમા ઘણું જ અગત્યનુ સ્થાન ધરાવે છે અને યુ એસ એસ આર ને બાદ કરવામા આવે તો સાડા દસ કરોડ રૂપીઆની થાપણ ધરાવતી આ સંસ્થા દુનિયા ભરમા લોખંડ અને પોલાદ માટે મોટામા મોટો પ્લાન્ટ ધરાવે છે અને ૧૭,૦૦૦ માણસોને રોજી આપે છે

જેમને જે ભાષામા જોઈએ તે ભાષાની "હાર્નેસ્ડ જાયન્ટ બુકલેટ" મંગાવો

આ હારમાળાનો આ ભાગ કાપી લો અને તેને રાજદો મ્હેપ બુકમાં રાખી મૂકો

ધી તાતા ઓઈલ મીલ્સ કું. લી॰ તરફથી પ્રકાશિત
ટોમકો સેલ્સ ડીપાર્ટમેન્ટ
લાલ દરવાજા, અમદાવાદ

દાંત, સ્મિત, અને સૌન્દર્ય માટે
સનટોન
ગૌરવ લે છે.
કીમતી વનસ્પતિનું બનાવેલું
સનટોન
દાંત સાફ કરવા રોજ વાપરો.

ગુરૂવારથી શરૂ

જે મનમાં રમતી હતી, જેનું નામ યાદ ન હતું,
ને જેના વિના જીવનમાં આનંદ ન હતો—

બે રસિક જુવાનીઆંનાં

જીવનમાં નવાનોખા ચમત્કારો કરતી

મૂર્તિ

× ખુરશીદ
× મોતીલાલ
× પદ્મા બેનરજી

રણજીતનું
મનોહર
સમાજ ચિત્ર

દિગ્દર્શક : ચતુર્ભૂજ દોશી

રોયલ ઓપેરા હાઉસ

એડવાન્સ : બુકીંગ સોમવારથી ૯–૩૦ થી ૧૨–૩૦ ને ૩ થી ૬–૩૦

આ માસિક સાથે પદ્મિની માસિક જોડી દેવામાં આવ્યું છે

સ્ત્રી—જીવન

સંપાદક

મનુભાઇ જોધાણી

વર્ષ સાતમું — અંક અગિયારમો

સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૬ — ભાદરવો ૨૦૦૨

અનુક્રમ.

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂા. પાંચ — પરદેશ દશ શીલીંગ

સ્ત્રી—જીવન કાર્યાલય

ઝવેરીવાડ :: અમદાવાદ

વર્ષ સાતમું : ભાદરવો ૨૦૦૨ : સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૬ : અંક અગિયારમો

વીંઝણો

સ્વ. મહાકવિશ્રી ન્હાનાલાલ દ. કવિ

હાંડી ફરતો વીંઝણો રમણે ચ્હડે, એમ નિજ ધરી ફરતી ધરતી રમણે ચ્હડી છે. પર્વમેળામાંનો ફજેતફાળકો ચક્રાવે ચ્હડે, એમ ગ્રહો ઉપગ્રહોનાં તેજ અંગોવાળી સૂરજમાળા આભના ચોકમાં ચક્રાવે ચ્હડેલ છે. એવી સૂરજ માળાએ કાંઈ એક નથી; રાસઘેલી ગોપિકાઓ સમી, અનન્તી સૂરજ માળાઓ અનન્તા ગગનમંડળમાં ફૂદડીએ ફરે છે. પ્રકૃતિનર્તકીની ચુન્દડીમાંની ફૂલગૂંથણી સમાં રાશિમંડળો અને નક્ષત્રાવળો મંડી ડોલે છે; માયા નટડીના ચણિયાની સોનારૂપલ મોતી ટાંકી કોર સમી મન્દાકિનીની કોર મંડી ઉછળે છે. કાળચક્રાવે વિરાજીને વિરાટ એમ ઘૂમણે ચ્હડયો છે.

નીલો કમળરંગ વીંઝણો, હો નન્દલાલ!
રઢિયાળો રતનજડાવ, મોરા નન્દલાલ!
બ્રહ્મા વીંઝે બ્રહ્મવીંઝણો; હો નન્દલાલ!

અદ્દ્ભુત એક બ્રહ્મવીંઝણો છે; અને વિશ્વોત્પત્તિના અધિષ્ઠાતા દેવ બ્રહ્માજી એ રઢિયાળો, નીલકમળરંગી, તારકાવલિના હૈરી રત્નજડાવવન્તો બ્રહ્માંવિંઝણો વીંઝે છે.

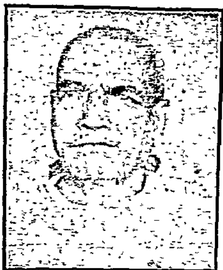
સોનાનો સૂરજ શોભીતો, હો નન્દલાલ!
રૂપેરી ચન્દની બિછાવ, મોરા નન્દલાલ!
બ્રહ્મા વીંઝે બ્રહ્મવીંઝણો, હો નન્દલાલ!

એ બ્રહ્મવીંઝણાની મધ્યમાં સહસ્રકિરણી સૂર્યદેવ છે, અને એની ફરતી રૂપેરી ચન્દનીની બિછાવ છે. વિશ્વોત્પત્તિના અધિષ્ઠાતા દેવ બ્રહ્માજી એ બ્રહ્મવીંઝણો વીંઝે છે.

કોરે મોરે ભર્યા હીરલા, હો નન્દલાલ!
ઝાલરે ઝીક કેરી વેલ, મોરા નન્દલાલ!
બ્રહ્મા વીંઝે બ્રહ્મવીંઝણો, હો નન્દલાલ!

તારકાવલિના હીરલા એ બ્રહ્મવીંઝણાની કોરેમોરે. ગૂંથેલાં છે, અને એ બ્રહ્માંડવીંઝણાની ઝાલરે ઝીકના જેવી વીજળવેલો મૂકેલી છે. વિશ્વોત્પત્તિના અધિષ્ઠાતા દેવ બ્રહ્માજી એ બ્રહ્મવીંઝણો વીંઝે છે.

શાળાની પ્રયોગશાળામાં ઓરોરી—સૂરજમાળાનો નવગ્રહી ફાળકો તો દીઠો છે ને? રમતિયાળ બાળકની પેઠે એ ફાળકાને ઘૂમાવી જોયો છે? ભમરડાની પેરે ચક્રાવે ચ્હડાવી જોયો છે? શાળાની પ્રયોગશાળાના ખંડમાં એ

*

બાળખેલ ખેલ્યા હશે, તો બ્રહ્માંડનો બ્રહ્મવીંઝણો રમણે ચ્હડયાની વિરાટ કલ્પના સહેજ સમજાશે. આશ્ચર્યનાં કૌતુક નહિ ઉગે કે બ્રહ્માજી બ્રહ્મ વીંઝણો શી વિધે વીંઝતા હશે. કલાપી કહે છેઃ

અમે જોગી મહાવરવા, રમશાનો ઢૂંઢનારાઓ;
ઝમીં ને આસમાનોના, દંડા ઉડાવનારાઓ.

માનવઅવધૂત એવા હોય; તો સૃષ્ટિનો સરજનહાર, મહાકાળ શું ખેલન્દો, અવધૂત કેવોક હશે ભલા ?

ગુજરાતમવાસો બીજો એક જૂનો રાસ છેઃ

પૃથ્વીમાં પાવાગઢ મ્હોટો રે;
કે ફરતી ડુંગરીઓની હારઃ
વીંઝણો રમણે ચ્હડયો રે લોલ !

શિહોરની ડુંગરીઓને કોઇ ઘૂમાવે, તો પાવાગઢની ડુંગરીઓ ઘૂમતી કલ્પી શકાય. ગુજરાતણોને ને સોરઠિયાણીઓને વીંઝણાની પેરે ડુંગરીઓનો ઘેર ઘૂમતો નિરખવો એ મહાદર્શન ગઇ કાલ સુધી તો દુર્લભ ન્હોતું.

પણ બ્રહ્માંડનો એ બ્રહ્મવીંઝણો વીંઝીને બ્રહ્માજી કઇ મહાસિદ્ધિને સાધે છે ભલા ? એ પ્રશ્ન અનુત્તર રહે તો આપણું આજનું કાળ–દર્શન અધૂરૂં રહે.

પુસ્તકપાનાં વાંચ્યાં છે; બ્રહ્માંડનો મહાગ્રન્થ કંઈ કે વાંચ્યો છે ખરો ! વાંચવાનો આદરે કીધો છે ? નિત્યનિત્યે નિરખો છો સૂર્યદેવને ઉગમણે ઉગતા, ને આથમણે આથમતા; રાત્રિએ રાત્રિએ વિચરે છે પાછળ તારામંડળના સંઘો. જાણતા નથી; હો ય નિત્યનિત્યે નિરખો છો કે બ્રહ્માંડનો બ્રહ્મવીંઝણો રમણે ચ્હડયો છે. વિશ્વનું એ નિત્ય સત્ય છે. વિશ્વસત્યથી નિરાળી કવિતા વિશ્વકવિતા ન હોય. એ બ્રહ્મવીંઝણો વીંઝણે ચ્હડે છે. વીંઝણે ચ્હડે છે, તેમ તેમ મ્હા ઓજસ્વી, મહા વર્ચસ્વી, મહા કલ્યાણકારી કાળમન્ત્રો અનન્તમાં વેરે વિખેરે છે. એની લહરીઓના પડછાયા ચિરંજીવ અક્ષરાવળો થઇ વજ્રપાયે સ્થપાય છે. સકલ સૃજનના ભાગ્યવિધાતા બ્રહ્મા બ્રહ્માંડનો બ્રહ્મ વીંઝણો ઘૂમાવતા ઘૂમાવતા સકલ સૃજનકુળનાં ભાગ્ય ઘડે છે; ઇતિહાસના યુગપલટાઓ રચે છે; કાળના અઘોર ઘોર ગર્જતું, યુગયુગાન્તરોનું, મહાકાવ્ય આલેખે છે.

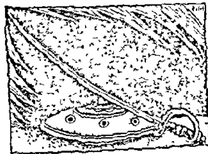
દાંડી બ્રહ્માજીના હાથમાં,
હો નન્દલાલ !
માનવીના ભાગ્યના એ ખેલ;
મોરા નન્દલાલ !
બ્રહ્મા વીંઝે બ્રહ્મવીંઝણો,
હો નન્દલાલ !
નીલો કમળરંગ વીંઝણો,
હો નન્દલાલ !

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૭૦૦ થી ચાલુ)

જેલમાં જઇ રાજકીય લડતમાં પોતાને ઝંપલાવવા દેવાની પોતાના પતિ પાસે પરવાનગી માગી. અને તેમણે તરત જ તે હસતે મુખે આપી.

તેમની પહેલી પરીક્ષાનો ૭ માસમાં અંત આવ્યો. જેલમાંથી છુટયા પછી તેઓ ગ્રામ પુનરુદ્ધારના રચનાત્મક કાર્ય માટે ગામડાંમાં ચાલ્યાં ગયાં, કેમકે રામસ્વરૂપદેવી એ મુખ્યપતે કરીને ગ્રામ્ય મહિલા છે અને તેમાં તેમને ખૂબ રસ છે.

તેજબા

લેખક :
શ્રી રમેશ વ્હોરા

ધીમો ગુંજારવ કરતી, વહી જતી એક નાની નદીને કાંઠે નાનું એવું ગામડું હતું. તે ઘણું જ જૂનું થઈ ગયું હતું. તેના રસ્તા ગંદા અને સાંકડા હતા. તેના મકાનો ડગમગી રહ્યાં હતાં. સૌન્દર્યમાં ફક્ત તેના ઉંચા અને ઘટાદાર વૃક્ષો આકર્ષી રહ્યાં હતાં. તેની વિશાળ ઘટામાં સંતાઈને કોકિલ ટહુકા કરતો. તેની લાંબી ડાળો ઉપર બેઠેલાં પક્ષીઓનો કિલકિલાટ આનંદ આપતો.

ગામ પ્રમાણે વસ્તિ પણ ઘણી જ ઓછી હતી. થોડા રજપુત, થોડા ખેડુત, થોડા વણિક અને એક બે ગણ્યાં ગાંઠ્યા બ્રાહ્મણના ઘર મળી આવતાં. ગામ ઉપર ભયનું વાદળ સતત ઘૂમ્યા કરતું. આસપાસ વસી રહેલા પિંઢારાઓનું જોર ખૂબ વધી ગયું હતું. અચાનક તેઓ આ નાના ગામ ઉપર ચડી આવતા અને ગરીબ જનોને લુંટી તેઓને વધારે કંગાળ બનાવતા હતા. ગામમાં વસી રહેલા રજપુતો કેડ બાંધી સામા થતા અને પિંઢારાઓને દૂર નસાડી મૂકતા.

હમણા તો આખા યે ગામ ઉપર આનંદના તરંગો ફરી વળ્યા હતા. ત્યાંનો એક શ્રીમંત ગણાતો રજપુત સમરસિંહ પરણીને રૂપવતી કન્યા લઇ આવ્યો હતો. કન્યા તેજબાના પગલે પગલે ધરતી ગાજતી. તેનામાં અતુલ બળ હતું. તેની આંખોમાંથી સિંહણની ગૌરવતા ટપકતી હતી. તે સમરસિંહના પરાક્રમને વરી હતી. બન્નેને જોઈ આખું ગામ આનંદિત થતું.. અને આવા સિંહસિંહણ સમા દંપતિને જોઇને ગૌરવ લેતું.

આમ થોડા દિવસો સુખમાં ચાલ્યા ગયા. પિંઢારાઓ પણ ઘણા વખત થયા દેખાતા ન હતા. એટલે લોકોનું થયું કે પિંઢારાઓ પકડાયા હશે કે બીજા મુલકમાં ગયા હશે.

નાના ગામ ઉપર રાત્રિની તિમિરતા ઘેરાઈ પડી હતી. ચારે બાજુ શાંતિ છવાઇ ગઇ હતી. દૂર દૂરથી શિયાળ કે કુતરાના રડવાનો અવાજ ક્યારેક ક્યારેક આવતો હતો. ગામના ચોરે બે ચાર યુવાન બેઠા બેઠા કંઇ વાત કરી રહ્યા હતા. અચાનક એક યુવક બોલી ઉઠયોઃ

'સમરસિંહ ! આ અજવાળું શેનું છે!' યુવકે દૂર સિમ તરફ આંગળી ચીંધી. દૂર બે ત્રણ મશાલો ચમકતી હતી. મશાલોનું તેજ પાસે ને પાસે આવતું હતું. અચાનક મશાલો ઓલવાઇ ગઇ.

'રામસિંહ ! પિંઢારા લાગે છે. શંખ અને ઢોલ લઇ આવ. ભાયતોને જાણ કરીએ;' સમરસિંહ ઉભો થઈ ગયો.

'પ...ણ... સ...મ...ર...' રામસિંહ બોલતા અટકી ગયો.

'શું છે ? આ વાત કરવાનો સમય નથી. જલદી કહો.'

'હું કહું તે માન્ય રાખવું.' રામસિંહ બોલ્યો.

'રામસિંહ! જલદી કહો. ગામ આફતમાં આવી પડશે.'

ફરી દૂર મશાલના તેજ ચમક્યાં અને બુઝાયા.

'તમે નવા પરણિત છો. પિંઢારાનો સામનો

કરવા આજ તમે ન આવતા." રામસિંહે આજુ બાજુ જોયું.

સમરસિંહ ખડખડ હસી પડયો.

'શું હું બીરૂ છું? મારા ગામભાઈઓને મરવા દઈ હું ઘરના ખુણામાં ભરાઈ બેસું? કદિ નહિ. ચાલો જલદી કરો. હું ઘેર જઈ શસ્ત્રો લઈ આવું.'

સમરસિંહે ડગ ભરવા માંડ્યાં. ઊંચે વૃક્ષમાં છુપાઈ બેઠેલા ઘુવડે ભયંકર નાદ કર્યો. રામસિંહ ધ્રુજી ઉઠયો. તેણે નિઃશ્વાસ મૂકયો. સમરસિંહના મુખ ઉપર સ્મિત ચમકયું.

'રામસિંહ! મરદને વળી વહેમ શા?'

રામસિંહે મૌન સેવ્યું. તે ઢોલ તથા શંખ લેવા પોતાના ઘર તરફ ફર્યો. સમરસિંહ ઘેર આવી શસ્ત્રો સજવા લાગ્યો. તેજબાના ધ્યાનમાં સઘળી હકીકત આવી ગઈ. તેની સિંહણ જેવી આંખ જરા નરમ પડી. આજે પોતાનો પતિ મૃત્યુને ભેટવા જતો હતો. પોતે કેમ ન જઈ શકે?

'હું આવું?' મહાપ્રયત્ને તે બોલી.

'શા માટે? તને–સ્ત્રીને લડવા મોકલી મારે શરમાવું પડે ને? તેમ છતાં તારી જરૂર પડશે તો બોલાવી લઈશું.' સમરસિંહે ધીમા હાસ્ય સાથે જવાબ આપ્યો. તેણે તેજબાના બન્ને હાથ પકડયા.

'હવે ન મળીએ તો?' તે નીચે નમ્યો. તેના મુખ સુધી તે પોતાનું મુખ લઈ ગયો.

'એવું શું બોલો છો?' તેજબાનો કંઠ રૂંધાયો.

'એનું નક્કી કેમ કહી શકાય? હું મરી જાઉં તો......'

તેજબાએ તેના મુખ ઉપર હાથ દાબ્યો.

શંખનો નાદ વાતાવરણને ભેદી રહ્યો. ઢોલના નાદે લડવૈયામાં શૂરાતન પૂર્યું.

'હું હવે જાઉં.' સમરસિંહ બોલ્યો. તેણે છેલ્લી વખત તેજબાને મળી લીધું.

તેજબાએ કંકુ ઘોળ્યું. સ્વામિને વિજય-ચાંદ ચોડયો. પોતાને હાથે જ તેણે તલવાર બાંધી. તેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં. તેનાથી ડૂસકું મૂકાઈ ગયું.

'આ શું? સિંહણની આંખોમાં આંસુ શાં? આજે રડાય કે મરાય!

તેજબાથી કંઈ જવાબ ન આપી શકાયો. ધીમે પગલે સમરસિંહ ત્યાંથી સરકયો. તેણે ઘોડો તૈયાર કર્યો અને બહાર રાહ જોઈ રહેલા પોતાના સાથીઓ ભેગો ભળી ગયો. તેણે પાછું વાળી જોતો, તેજબા ઉભી હતી–શાંત અને ગૌરવભરી.

*

ગ્રામવાસી રજપુતો વિજય મેળવી પાછા ફર્યા. બધાના મુખ ઉપર વિજયનો ઉલ્લાસ હતો. હર્ષનાદ કરતા તેઓ આવી રહ્યા હતા. ગ્રામજનો તેઓને ભેટવા આગળ દોડયા. તેજબા છલંગ મારી મેડીએથી ઊતરી. એકદમ નીચે ઊતરી તે સમરને શોધવા લાગી. ગ્રામજનોનું ટોળું ઉભું હતું. રામસિંહ ઘોડા પરથી નીચે ઊતર્યો. તેની આંખોમાં આંસુ આવ્યાં. ગ્રામજનોને આશ્ચર્ય થયું. વિજય મેળવીને પાછા આવતા યુવકની આંખમાં આંસુ શા માટે? કોઈ વૃદ્ધ રજપુત બોલી ઉઠયોઃ

'સમર...કયાં?'

'સમરસિંહ પડયા.' રામસિંહ જોરથી રડી પડયો.

તેજબાએ સાંભળ્યું. તે એકદમ આગળ આવીઃ 'સમર પડયા? કયાં છે? મને બતાવો.

આખું ટોળું રામસિંહ પાછળ ચાલ્યું. ગામને નાકે ધુળથી ખરડાએલા એક બે શબ વચ્ચે સમરસિંહ ગૌરવભર્યો સૂતો હતો. તેનું છેલ્લા શ્વાસ ચાલતા હતા.

તેજબાને શું કરવું તે સમજાયું નહિ. ઉપરા ઉપરી બે ત્રણ ડુસકાં આવી અટકયાં. અચાનક તેના મગજમાં વિચાર સ્ફુર્યોઃ 'સતી થાઉં?' પણ તે પછી તેના વનરાજનું શું? તે તેના એકના એક પુત્ર વનરાજ અને સમરસિંહ વચ્ચે ઝોલા ખાવા લાગી. તે સમ-

રના માથા પાસે બેસી ગઇ. મૃત સમરના મસ્તકને તેણે ખોળામાં લીધું અને તેનું મુખ સમરના કાન પાસે લઇ ગઇ. તેના કાનમાં તેણે ભીષ્મ–પ્રતિજ્ઞાના વચનો ઉચ્ચાર્યાં:

'વનરાજને હું તમારા સરખો વીર બનાવીશ.'

*

પાણીના રેલા પેઠે વીશ વર્ષ જોતજોતામાં વહી ગયાં.

વનરાજ પણ સમર જેવો પડછંદી હતો. માતા દુઃખ ન પામે તેની ખાસ કાળજી રાખતો. અત્યારે તેની ઉમર વીશ વર્ષ ઉપરની હતી. પિંઢારાઓનો ભય ટળ્યો હતો, પરંતુ બહારવટીઆનો જુલ્મ પુષ્કળ હતો. એક દિવસ દૂરના ગામડામાંથી કોલાહલ સંભળાયો. વનરાજ અને તેના સાથીદારો તેનો સામનો કરવા તૈયાર થઇ ગયા. વનરાજ માને પગે પડયો.

'મા ! રજા આપો.' તે બોલ્યો.

'જાઓ બેટા ફત્તેહ કરો.' તેજબાનો કંઠ રૂંધાતો હતો. વીશ વર્ષ પહેલાનો બનાવ તેની નજર આગળ ખડો થયો.

'મા ! આંસુ પાડશો નહિ.' વનરાજનું હૃદય પીગળ્યું. તે તેજબાને પગે વળગી પડયો. ઘોડો તૈયાર કરી વનરાજ શસ્ત્ર લઇ તેના ઉપર સ્વાર થયો અને સાથીઓ ભેગો બાજી ગયો. તેણે તેજબા સામે હાથ ઉંચો કર્યો. એ ત્રણ વખત પાછું વળી જોયું અને ઘોડો મારી મૂકયો.

તેજબાએ ડુસ્કું મૂકયું. દૂર દૂર તેણે વનરાજના સાફાનું છોગું ઉડતું જોયું. તે દેખાતો બંધ થયો ત્યારે તેજબા અંદર આવી ઢળી પડી. ગ્રીષ્મનો ગરમ પવન તેને વધારે વ્યાકુળ બનાવતો હતો. તે સમરસિંહની છબી પાસે ગઇ. છબી હૃદય સરસી ચાંપી, તે બોલી: 'આજે મેં મારૂં ઋણ પુરૂં કર્યું.'

અને બારણે ઉભી રહી. દૂ...ર...દૂ...ર તે વનરાજના મર્ગને નીહાળી રહી.

રાખડી

*

સાદી પણ ભાવથી ભરેલી,
હો રાખડી.
હાંરે, મેં તો હૈયાની હોંસે કરેલી,
હો રાખડી.

એમાં છુપી'તી ઉર–અભિલાષા,
એમાં ગૂંથી'તી મોંઘેરી આશા;
એ તો રત્નોએ ન્હોતી જડેલી
હો રાખડી.

એ તો દુઃખમાં દેનારી દીલાસો,
એમાં ફોરતી સગાઈની સુવાસો;
એ તો એકતાના રંગે રંગેલી,
હો રાખડી.

હરી લેશે એ જીવનના ખેદો,
એવી રાખીને ઉડી ઉમેદો;
એ તો સ્નેહ તાંતણે સાંધેલી
હો રાખડી.

એ તો ગૂંથી'તી બંધવને કાજે,
બાંધી વીરાને હાથ હેતે મેં આજે;
એ તો દેવ–દ્વારેથી ઉતરેલી,
હો રાખડી.

સ્નેહલીલા જ. જોષીપુરા

હિંદના બીજાં સ્ત્રીપ્રધાન

શ્રી. રૂક્મણી લક્ષ્મીપતિ

*

હિંદમાં જાહેર જગાઓ પર સ્ત્રીઓની નિમણુક કરવામાં મદ્રાસ આજસુધી મોખરે રહ્યું છે. ૧૯૨૬ની સાલમાં લેડી ડોક્ટર મુથુલક્ષ્મી રેડી, મોન્ટફર્ડ રીફોર્મ લેજીસલેટીવ કાઉન્સીલના નાયબ પ્રમુખ તરીકે ચુંટાયાં હતાં. ૧૯૩૭માં કોંગ્રેસી સ્ત્રીકાર્યકર શ્રી રૂક્મણી લક્ષ્મીપતિ ધારાસભામાં નાયબ વક્તા તરીકે ચુંટાયા હતાં; તેમણે તે સમય દરમિયાન જાણીતા વક્તા બલસુ સાંબમૂર્તિની ગેરહાજરીમાં સભાનું કામકાજ પ્રશંસનીય શક્તિ, ગૌરવ તેમ જ શિષ્ટાચાર વડે પાર પાડેલું. આજે તો તેઓ મદ્રાસના પ્રધાનમંડળમાં પ્રધાનપદે બિરાજે છે ને એ રીતે શ્રીમતી વિજ્યાલક્ષ્મી પંડીતને પ્રધાનપદે સ્થાપીને સંયુક્ત પ્રાંતે બાકાત હિંદ પરત્વે જે ચેલેંજ ફેંકી હતી તેનો દક્ષિણના પ્રાંતે સચોટ જવાબ આપ્યો છે

શ્રીમતી રૂક્મણીદેવીના પતિ આયુર્વેદના જાણીતા ડોક્ટર છે. આયુર્વેદ પરત્વેના આકર્ષણને ખાતર, તેમ જ હિંદી દવાઓ વિષે ઉત્સાહ સિંચન કરવાના કાર્યને, પોતાનું જીવન-કાર્ય સમજીને તેઓ કામ કરી રહ્યાં છે ને છેલ્લા ૨૫ કરતાં પણ વધુ વર્ષથી શ્રીમતી રૂક્મણીદેવી કોંગ્રેસ સર્કલ્સમાં ચિંતન તેમજ કર્તુત્વના આગળ પડતા આગેવાન તરીકે ઘૂમી રહ્યાં છે.

તેઓ શ્રીમંત કુટુંબનાં છે. ને જાણીતા શ્રી. ટી. રામરાવનાં પુત્રી થાય. તેમનો જન્મ ૧૮૯૧માં થયો છે પરંતુ તેમની કેળવણીની શરૂઆત જરા મોટી ઉંમરે થયેલી. ગંભીરપણે કોલેજની કેળવણી લેનાર અગ્રેસર આંધ્ર મહિલાઓમાંના તેઓ એક છે. મુખ્ય વિષય તરીકે 'ઇતિહાસ' લઇને તેઓ મદ્રાસ યુનિવર્સિટી માંથી ૧૯૨૦માં ગ્રેજ્યુએટ થયાં. તેઓ વીમેન્સ ક્રીશ્ચીયન કોલેજના એક વખતના પ્રીન્સીપાલ મીસ મેક-ડુગાલના માનીતાં વિદ્યાર્થીની હતાં. યુવાન વયે તેઓ સુદૃઢ બાંધો તેમ જ સુરેખ ચ્હેરો ધરાવતાં હતાં; પરંતુ આજે ૫૫ વર્ષની વયે તેમનો ચ્હેરો વધુ શ્યામ, વ્યગ્ર, તેમ જ ચિંતનાત્મક લાગે છે. આ ફેરફારોનું કારણ તેમની ઉંમર છે તેના કરતાં વધુ મોટું કારણ તો દેશભક્તના કામોને અંગે વારે વારે ભોગવેલું જેલ-જીવન જ છે. કોંગ્રેસના કામો પતાવવા વારંવાર કરેલી મુસાફરીઓએ પણ તેમના શારીરિક બાંધાને ઘણી હાનિ પહોંચાડી છે.

ગ્રેજ્યુએટ થયા પછી તરત જ તેઓ અસહકારની ચળવળમાં ઓતપ્રોત થઇ ગયેલાં. એ સમયે તેઓ "ભારત સ્ત્રી મહામંડળ"ના સેક્રેટરી હતાં. ત્યાર પછી—એટલે કે આજથી બરાબર ૨૦ વર્ષ પહેલાં ૧૯૨૬ના જૂનમાં 'વીમેન્સ સફ્રેજ એલાયન્સ'ની પેરિસમાં ભરાયેલી દશમી આંતરરાષ્ટ્રિય કોંગ્રેસમાં હિંદના પ્રતિનિધિ તરીકે હાજરી આપવા યુરોપ ગયેલાં. ત્યાંથી પાછા ફર્યા બાદ પોતાનું સમગ્ર જીવન દેશ સેવામાં વ્યતિત કરવાનો તેમણે નિર્ણય કર્યો.

ચેંગલપુર ડીસ્ટ્રીક્ટ બોર્ડમાં સભ્ય તરીકે તેમ જ મદ્રાસ યુનિવર્સિટીની સેનેટમાં તેમની ચુંટણી થઇ. પ્રાંતના દરેક સ્ત્રી-વિષયક કાર્યમાં તેઓ એકરસ થયાં, તેમ જ જુદા

જુદા સામાજીક સુધારા વિષે પોતાથી બનતું બધુ કરી છૂટયાં. તે પછી શરૂ થાય છે દાંડી કૂચનું પ્રકરણ: વેદારણ્યમ મુકામે મીઠાનો કાયદો તોડીને તેમણે સત્યાગ્રહ આદર્યો. એમની ધરપકડ થઇ : એમને કેદ કરવામાં આવ્યાં. ગાંધી–ઇરવીન સંધી થઇ, ને તેઓ છૂટયાં. ૧૯૩૨માં ગાંધીજીએ લંડનથી આવીને ફરીવાર સત્યાગ્રહની ચળવળ આરંભી, ત્યારે, ફરી એકવાર તેઓ જેલ–નિવાસી થયાં. મૂક્તિ પામ્યા પછી તેઓ તામીલનાડ પ્રાંતિય કોંગ્રેસ કમિટિના સેક્રેટરી તરીકે ચુંટાયાં. ૧૧ વર્ષ પૂર્વે મદ્રાસના અખિલ હિંદ સ્વદેશી પ્રદર્શનના સેક્રેટરી તરીકે તેમણે કાર્ય કરેલું. ૧૯૩૬માં ચેટીનાડના કરાઇકુડીમાં ટામીલનાડ પ્રાંતિય કોન્ફરન્સના પ્રમુખ તરીકે ચૂંટાયાં. એ જ સાલમાં મદ્રાસ શહેર તરફથી મદ્રાસ ધારા-સભાના નાયબ વક્તા તરીકે ચૂંટાયાં. યુદ્ધ શરૂ થયું ને ફરી એકવાર તેઓ જેલવાસી થયાં. ૧૯૪૨ની ચળવળમાં પણ તેમને જેલમાં જવું પડેલું.

આ રીતે તેમણે દેશને ખાતર આપેલા ભોગ વડે આજની પ્રધાન તરીકેની તેમને મળેલી પદવીના તેઓ વ્યાજબી અધિકારી ઠરે છે; તેઓ મળેલી પદવીને પ્રશંસાનીય કાર્યશક્તિથી દીપાવશે એમાં કોઇ શંકાને સ્થાન નથી. જોકે તેઓ આંધ્ર–મહિલા છે, તો પણ તામીલનાડ પ્રાંતીય કોંગ્રેસની વ્યવસ્થામાં એકરસ થઇ ગયાં છે; અને પ્રજાની હરકોઇ વ્યક્તિનું બને તેટલું ભલું કરવા માટે જરૂરી યોગ્ય તુલનાશક્તિ, યુક્તિ, તેમ જ શક્તિ તેઓ ધરાવે છે. રૂક્ષ્મણીદેવીની પ્રધાન તરીકેની ચુંટણી નિશંકપણે પ્રાંતના આજના રાજકિય ઇતિહાસનું સિમાચિહ્ન બની રહે છે; પરંતુ તે બધાનો આધાર–સ્થંભ તો તેઓ શું કરે છે તે પર છે.

ન. પ્ર. શાહ

નવમી ઑગષ્ટનાં ક્રાંતિકારી

શ્રીમતી રામસ્વરૂપદેવી

૧૯૪૨ની ક્રાંતિમાં સૌથી મોખરે રહેનારામાં બાલીઆ પછી કદાચ બીજે નંબરે સરાન જીલ્લો આવે છે. એ વખતે તે પ્રાંતમાં શૌર્ય અને અજોડ આત્મભોગના જે અનેક બનાવો અણનોંધાયેલા રહ્યા છે, તેમાંનો એક કીસ્સો સરાનની અમનોર જાગીરનાં ૫૪ વર્ષનાં માલીક શ્રીમતી રામસ્વરૂપદેવીની આસપાસ ગુંથાયેલો છે.

રામસ્વરૂપદેવીનો જન્મ ભાગલપુરના એક મશહુર જમીનદાર કુટુંબમાં થયેલો. તેઓ સ્વ. હરમાધવપ્રસાદનાં વિધવા હતાં. રામસ્વરૂપદેવીએ આશરે, ૧૩ વર્ષ પર કોંગ્રેસ ચળવળમાં સંપૂર્ણ પણે ઝુકાવ્યું હતું; પરંતુ તેઓ પોતાની જાતને પ્રસિદ્ધિમાં લાવતાં નહોતાં. ૧૯૪૨માં જ્યારે ક્રાંતિનો દાવાનળ ભભૂકી ઊઠ્યો ત્યારે ઘર બહાર કુદી પડી, બીહારી મહિલાઓના લડાયક ખમીરનો પરચો આપનારમાં તેઓ મોખરે

હતાં. હાથમાં ઝંડો રાખી ૧૫થી ૨૦ હજારના ટોળાં સાથે તેમણે મરહોસર થાણા પર ત્રણ આક્રમણો કર્યા હતાં. ત્રીજે દિવસે ટોળું બ્રિટિશ સૈનિકો વચ્ચે ઘુસી ગયું હતું, જેના પરિણામે ગમખ્વાર મરહોસર ગોળીબાર કીસ્સો બનવા પામ્યો હતો. ઝડપી ગોળીઓ છોડતી મશીનગનોએ ગોળીઓ વરસાવવા માંડી અને ગભરાયેલા ટોળાએ નાસભાગ કરી. પોતાના સાથીઓ પણ નાસી છુટયા હતાં અને ચારે બાજુ ઉડતી ગોળીઓથી માણસો નીચે પડતા હતા, તે વખતે રામસ્વરૂપદેવી હાથમાં ત્રિરંગી ધ્વજ પકડી બ્રિટિશ ટુકડીની સમક્ષ અણનમ ઉભાં રહ્યાં હતાં. ગોળીબાર બંધ થતાં તેમણે પોતાના મંજુલ સ્વરે ટોળાને ફરી એકત્ર થઇ ખરા સત્યાગ્રહીની પેઠે ગોળીબારનો સામનો કરવાની હાકલ કરી હતી.

બધા નાસભાગ કરતા હતા તે વખતે આવી અજોડ હિંમત બતાવનાર આ મહિલાની હિંમત પ્રત્યે માન ખાતર કે ગમે તે કારણે બ્રીટીશ કમાન્ડરે તેમને સ્પર્શ ન કર્યો, પરંતુ ૯૩ મી કલમ હેઠળના શાસકોને મરહોસર થાણા પરના હુમલા વખતે મુઝફ્ફરનગરની બ્રીટીશ ટુકડી આગળ તેમણે જે અજોડ હિંમત દાખવી હતી તેની ખબર પડતાં જ સરકારે અમનોર જાગીરને પાલ્યપાલક કોર્ટના રક્ષણથી મુક્ત કરી અને તે ઉપરથી પોલીસ અને મીલીટરીએ સરકારના એ પગલાં પરથી સૂચન મેળવી લીધું અને જાગીરની મિલ્કતની લુંટ ચલાવી. અમનોરનાં કુટુંબનાં સ્ત્રી પુરુષો અને બાળકોના શરીર ઉપરનાં વસ્ત્રો સિવાય તમામ મિલ્કત લુંટી લીધી. જે ન લેવાય એવું હતું તે સળગાવી દીધું અને તે એટલે સુધી કે જ્યારે આ લુંટારા પાછા ગયા ત્યારે એ ત્રણ લાખની માલમતા ધરાવતા આ જાગીરદારના મકાનમાં એક ટમલર પણ રહેવા પામ્યું નહોતું. રામસ્વરૂપદેવી સામે વોરંટ કાઢવામાં આવ્યું હતું. આ વાતની ખબર પડતાં સોમ-ભીતર ન જતાં ૧૫ દિવસ સુધી કામ કરી રામસ્વરૂપદેવી હિંમતથી સરાન જીલ્લાના મેજીસ્ટ્રેટ સમક્ષ ધરપકડ માટે હાજર થયાં હતાં. રામસ્વરૂપ દેવીને આમ આશરો મળ્યો. પણ તેમના કુટુંબીઓને માટે તો એક ગામથી બીજે ગામ ભટકવાનો અને પોતાના ખેડુતો કે ગરીબ મિત્રોની દયા પર જીવનનો એક જ માત્ર માર્ગ રહ્યો.

બ્રીટીશ અદાલતમાં રામસ્વરૂપદેવી પર થાણા પર હુમલો કરવાનો અને બ્રિટીશ સૈનિકોનાં ખૂન કરવાનો આરોપ મુકવામાં આવ્યો. પહેલા આરોપનો તેમણે સ્વીકાર કર્યો અને એ માટે ભારેમાં ભારે સજા કરવાનું જણાવ્યું; પરંતુ બીજા આરોપનો ઇન્કાર કરતાં મહાત્માજીના અનુયાયી તરીકે તે આરોપ પોતાને અણછાજતો જણાવ્યો હતો. પહેલા આરોપ માટે તેમને બે વર્ષ કેદની સજા થઈ જ્યારે બીજો આરોપ સત્તાવાળાઓ સાબીત કરી શકયા નહિ.

મરહોસર થાણાપર હુમલો લઈ જવાની રામસ્વરૂપદેવીની બહાદુરી એ ક્રાંતિના આવેશમાં કાંઈ એકાએક લેવાયેલું પગલું નહોતું. લોકોનો જુસ્સો અને પોતાના પગલાના પરિણામનો પૂરો ખ્યાલ કરીને, શાંત મગત્રી પૂર્વક તેમણે તે પગલું લીધું હતું અને તે કારણે જ તેમને જે ભારે ખોટ સહન કરવી પડી છે તેનો તેમને શોક થતો નથી.

શ્રી. રામસ્વરૂપદેવીની રાજકીય કેળવણીની ખરેખરી શરૂઆત ૧૧ વર્ષની વયે થયેલી. તે સમયે તેમનું લગ્ન અમનોર જાગીરના ૧૭ વર્ષના જાગીરદાર હરમાધવપ્રસાદ સાથે થયેલું. તે વખતે છોકરીઓને શાળાનું શિક્ષણ આપવાનું પ્રચલિત નહોતું. રામસ્વરૂપદેવીએ તેમના પિતાને ત્યાં હિંદી, ઉર્દુ અને સંસ્કૃતનું ઠીકઠીક જ્ઞાન મેળવ્યું હતું અને તેમના સુધરેલ અને સુશિક્ષિત પતિએ તેમને સામાન્ય અંગ્રેજી શીખવ્યું હતું. ૧૯૩૦માં બ્રિટિશ સરકારના દમનચક્ર હેઠળ જમીનદાર હરમાધવપ્રસાદને હજારી બાગ જેલમાં પુરવામાં આવ્યા. રામસ્વરૂપદેવીએ તે

(અનુસંધાન પૃ. ૬૯૪ ઉપર)

નિઝામ રાજ્યના ગામડાંમાં પોલિસે કરેલા
મહિલાઓ ઉપર
અત્યાચાર

લેખિકા

ડૉ. પદ્મજા નાયડુ

*

હૈદ્રાબાદ રાજ્યના ગામોમાં પોલીસે કરેલા અમાનુષી જુલ્મોની જાણ દરીક દિવસ પર મને અચાનક જ થઇ અને હું ચોંકી ઉઠી. અત્યાચારોના પ્રકાર અનેક હતા. મહિલાઓ પરના બળાત્કારના પણ એમાં અનેક કિસ્સાઓ હતા. રાજ્યના જૂદા જૂદા જીલ્લાઓમાં બનેલા આ બનાવો વચ્ચે, ઉપર ઉપરથી એમનો સંબંધ ઓછો જ જણાય છે, પરંતુ એક જ સૂત્રે પરોવાયલા હોય એવા આ બનાવોની સૂચકતા હું અવગણી શકું નહીં. એમાં સ્ત્રી-સન્માનનો એક મહા પ્રશ્ન સમાયેલો છે. કોઇને કોઇ નજીવા કારણસર પણ હૈદ્રાબાદ રાજ્યના અમલદારો અને ગ્રામવાસીઓ વચ્ચે અથડામણ થાય ત્યારે સજા તરીકે માનવની કલ્પનામાં આવી ન શકે એટલા વધુમાં વધુ અપમાન અને અવહેલનાજનક અત્યાચારો સ્ત્રીઓએ જ ખમવા, એવી પ્રણાલિકા હૈદ્રાબાદ રાજ્યની મહિલાઓ સ્થાપિત કરવા દેશે? હૈદ્રાબાદના તાજેતરના બનાવો આ મહત્વનો પ્રશ્ન ઉભો કરે છે.

બનાવો બન્યા ત્યારે હું તો રાજ્યની બહાર હતી. આથી હૈદ્રાબાદના બનાવોના સંબંધમાં જુદી જુદી જવાબદાર સંસ્થાઓએ જે નિવેદનો અને હેવાલો બહાર પાડ્યા હતા એનો મેં કાળજીપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો. આ હેવાલોનો પ્રતિકાર કરતી સરકારી યાદીનો પણ મેં એવી જ કાળજીપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો. આ પછી જાતી તપાસ કરી સ્વતંત્ર નિર્ણય પર આવવા મેં આ અઠવાડિયે બિદર જીલ્લાના કોહીર તાલુકાના મછરેડીપલ્લી ગામનો અને નાલગોંડા જીલ્લાના જનગાંવ તાલુકાના અકુનુર ગામનો પ્રવાસ કર્યો. આ ગામમાં મેં જાતિ તપાસ કરી. સહીવાળાં સંખ્યાબંધ નિવેદનો લીધાં. આ બે ગામોમાં ગુજરેલા અત્યાચારો સંબંધમાં મેં જે આક્ષેપો કર્યા છે એની સંપૂર્ણ જવાબદારી મારી છે.

આ બે ગામો ઉપરાંત કાકેલાં, ચંદનપલ્લી અને મોટાકુકુર નામના ગામોમાં પણ એવા જ અત્યાચારો ગુજર્યા હોવાના સમાચાર મને મળ્યા હતા, પરંતુ મારી તબીઅત ખરાબ હોવાને કારણે હું એ ગામોની મુલાકાત લઇ ન શકી એ માટે ખેદ થાય છે. પોલીસોના ત્રાસની વિગતો તથા નામો આપતી સંખ્યાબંધ ફરિયાદો મને એ ગામોમાંથી મળી છે. એમાં કરાયેલા આક્ષેપો ખરા નથી એમ માનવાને મને કશું જ કારણ નથી, પરંતુ એ વિષે મેં જાતે તપાસ કરેલી નથી, એટલે એ જૂલ્મોનો અત્રે ઉલ્લેખ કરવાની જવાબદારી હું લેતી નથી.

અકુનુરમાં, મછરેડીપલ્લીમાં અને જ્યાં જ્યાં જુલ્મો આચરાયા છે એ બધા ગામોમાં એક જ પદ્ધતિથી કામ લેવાયું હોય એમ જણાય છે. સ્થાનિક અમલદારોએ લોકોને સતાવવા, પોતાની અમર્યાદ સત્તાનું પ્રદર્શન કરવા અને કમનસીબ ગ્રામવાસીઓને હેરાન પરેશાન કરવા રોજીંદા વ્યવહાર સાથે સંકળાયલી નજીવી બાબતોને કારણરૂપ બનાવી છે. સંકટોની માત્રા આખરે શિખરે પહોંચી અને પદદલિત બની ગયેલા માનવજંતુઓથી પણ સહન ન થઇ શકે એવી બની ગઈ અને ગ્રામવાસીઓ સામા થયા. બસ, પોલીસના બેન્લગામ જુલ્મો માટે બહાનું મળી ગયું. જુલ્મો વરસતા અને ગામભરમાં એવો ત્રાસ ફેલાઈ જતો, કે આ ગામમાં પોતાનાં જીવનસર્વસ્વને પણ છોડીને પોલીસથી બને એટલા દૂર ભાગી જવું, એ જ માત્ર એક ઇચ્છા ગ્રામવાસીઓના દિલમાં રહેતી.

કોઇ ચેપી રોગનો મહા ભયાનક ઉપદ્રવ ફેલાય અને લોકોમાં ગભરાટ ફેલાય એવો ગભરાટ મેં અકનુર અને માછરેડીપલી ગામોમાં જોયો. જે શરમ અને અવહેલના સહન કરવા પડ્યાં છે અને ભાવિમાં કોણ જાણે હજી શું શું ભર્યું હશે એની ખબર ન હોવાને કારણે સ્ત્રી પુરુષો હતાશ બની ગયેલાં જણાતાં હતાં. અન્યાય સામે ફરિયાદ કરવાની હિંમત કરવાને કારણે આ બન્ને ગામના લોકોને એટલો અમા નુષી ત્રાસ સહન કરવો પડયો છે કે, વળી પાછું બીજું ત્રાસ-રાજ્ય આવી પડશે એવા *ભયે સારા પ્રશ્નોના જવાબ આપતાં પણ* તેઓ આંચકો ખાતાં હતાં. આખરે મેં ખાતરી આપી કે, મારી આગળ નિવેદન કરવાથી એક પણ સ્ત્રી કે પુરુષને જરા જેટલી પણ સતામણી નહિ થાય એની જવાબદારી હું લઉં છું, ત્યારે જ એમનું મન હેઠું બેઠું.

અકનુર ગામમાં લોકોએ જે નિવેદનો કર્યાં હતાં એ બધાંની મેં આખાં ગામલોકની અને બે પોલીસ સિપાઇઓની હાજરીમાં નોંધ લીધી હતી. આ નિવેદનમાં વિગતો ભારોભાર ભરી છે. પોલીસ સામે લગભગ દરેક પ્રકારના ત્રાસનાં, જૂલ્મના, સતામણીના, ચોરીના પૈસા કઢાવવાના, અનાજ ફરજીઆત લઈ લેવાના અને સૌથી વધુ ગંભીર ગાલિપ્રદાનથી માંડીને મહિલાઓ પરના બળાત્કાર સુધીના અત્યાચારો વિષેના આક્ષેપો કરાયા છે. એ બન્ને ગામોમાં મહિલાઓએ મારી સમક્ષ જે નિવેદનો કર્યાં હતાં એની નોંધ મેં ખાનગીમાં લીધી હતી. એમના ઘરના પુરુષો પણ એ વખતે હાજર ન હતા.

માછરેડીપલીમાં ઝગડો અનાજની લેવીના બાકી રહેલા જથ્થામાંથી ઉભો થયો હતો. ગામમાંના ઘણા પુરુષો ઘેર નહોતા, છતાં તહસીલદારે ગામનું બધુંય અનાજ જપ્ત કરી લેવાનો હુકમ કાઢ્યો અને આ હુકમના અનુસરણમાં પોલીસ લોકોના ઘરમાં ઘુસી અને તમામ અનાજ જપ્ત કરી લીધું. એક મુસલમાનના ઘરને પણ બાકી રહેવા દીધું નહી: એ ઘરમાં બે અરક્ષિત મુસ્લીમ મહિલાઓ હતીઃ એમાં એક સુવાવડી હતી. પરદાને લગતા નિયમોનો ભંગ કરીને, એ મહિલાઓના વિરોધની અવગણના કરી, પોલીસ ઘરમાં ઘુસી ગયા. પોલીસે એ જ રાતે આખા ગામનો સંપૂર્ણ કબજો લીધો. એ દિવસે એક મુસલમાનને ઘેર લગ્ન હતાં. મધરાતને સુમારે પોલીસ એના ઘરમાં ઘુસી ગઇ અને પરોણાઓને માર માર્યો પછી ઘરધણીની ધરપકડ કરવા પોલીસ પરદાનશીન બાનુઓના પોકારોની પરવા કર્યા વિના ઝનાનામાં ઘુસી ગઇ હતી.

મછરેડીપલીમાં ધાકધમકી અને મારફાડના બનાવોની લાંબી પરંપરા ગામલોક અને મહેસુલ અધિકારીઓ વચ્ચેની અથડામણમાં અનિવાર્ય રીતે પરિણમી હોઇ તહેસીલદાર પર હુમલો કરવામાં આવ્યો હતો. આને લીધે અધિકારી વર્ગની પ્રતિષ્ઠાને એટલી બધી ગંભીર હાનિ થઇ અને સુર્યાસ્ત અને સુર્યોદય વચ્ચેના સમયમાં કોઇ ધરપકડો થઇ શકે નહિ કે ઘરની ઝડતીઓ લઈ શકાય નહિ એવા અનાદિકાળથી જગતભરમાં પ્રવર્તતા કાયદાનો ભંગ કરવા માટે એને પુરતું કારણ ગણી લેવામાં આવ્યું. હૈદ્રાબાદમાં પણ આવો કાયદો ધારાપોથી ઉપર તો અસ્તિત્વ ધરાવે છે (અસફિયાં ક્રી. પ્રો. કોડની કલમ ૯૭) પરંતુ તહેસીલદારના ગૌરવની તુલનામાં કાયદાનું શું ગૌરવ હોઈ શકે ?

તહેસીલદાર, જે તેના પર હુમલો થયા પછી નાસી ગયો હતો, તે બિદરના તાલુકદાર અને ડેપ્યુટી પોલીસ સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ તેમજ એક પોલીસ ટુકડી સાથે મધરાતે પાછો આવ્યો અને મધરાત તથા સુર્યોદય વચ્ચેના સમયમાં મછરેડીપલીના નાનકડા ગામડાંએ ગેરકાયદેપણાનું એવું જંગલી રક્તપાત નિહાળ્યું જે હિન્દના પ્રથમ રાજ્યને માટે પણ અજોડ જ હતું. રાત

દરમ્યાન તાલુકદાર તહેસીલદાર અને ડી. એસ. પી. પોતાની સાથે પોલીસ સિપાઇઓને લઇને ગામડાંની અંધારી ઉજ્જડ શેરીઓમાં નીકળી પડયા અને ઘેરઘેર જઇને સુતેલા માણસોને જગાડી જગાડીને મારપીટ, ધરપકડો અને સ્ત્રીઓની સતામણી કરવા લાગ્યા.

ભાગ્યે જ કોઇ ઘર એવું હશે જેમાં પોલીસ સિપાઇઓ ઘુસ્યા નહિ હોય અને જેમાંથી પુરૂષોને લઇ નહિ ગયા હોય. આ રીતે રક્ષણહીન દશામાં મુકાઇ ગયેલી સ્ત્રીઓને દરેક પ્રકારની હલકટ સતામણીનો ભોગ બનાવવામાં આવી હતી. નિરાધાર સ્ત્રીઓ પર આવી સતામણી ગુજારવાનું સત્તાના કેફથી મદમસ્ત થયેલા માણસો માટે જ શકય હોય છે.

સ્ત્રીઓને કલ્પી ન શકાય તેવી ગંદામાં ગંદી ભાષામાં ગાળો ભાંડવામાં આવી હતી. મારપીટ કરીને તેમનાં ઘરેણાંઓ છીનવી લેવામાં આવ્યાં હતાં અને તેમના પર મર્યાદાહીન રીતે હુમલો કરવામાં આવ્યો હતો. અને કેટલીક સ્ત્રીઓ પર તો બળાત્કાર કરવામાં આવ્યો હતો. ૬૦ વર્ષ કરતાં વધારે ઉમ્મરની એક વૃદ્ધ સ્ત્રીને તેની હાજરીમાં નિર્દયરીતે ફટકારવામાં આવતાં તેના પોતાના ત્રણ પુત્રને બચાવવા માટે મથવાની હિંમત કરવાના ઘોર અપરાધ બદલ માર મારીને જમીન પર પટકી પાડવામાં આવી હતી. તેની ચીસો તેના ઘર બહારના બધા માણસોએ સાંભળી હતી. એટલે તાલુકદાર અને ડી. સી. પી. જેઓ ત્યાં જ હતા, તેમણે પણ એ ચીસો ન સાંભળી હોય એ મનમાં ઉતરી શકે તેવી વાત નથી; અને તેઓ જે મકાનો પાસેથી પસાર થયા તે ઘરોમાંથી સ્ત્રીઓની મદદ માટે પડતી ચીસો તેમણે સાંભળી ન હોય એ પણ બુદ્ધિગમ્ય નથી.

મારી પાસે જે નિવેદનો છે તે કાયદો અને વ્યવસ્થાના રક્ષણકારોનું એવું તાદૃશ્ય ભયંકર ચિત્ર આલેખે છે જેમાં તેઓ ઘોર રાત્રિએ દુર્ભાગી ગામડાંની શેરીઓમાં થઇને કુચ કરી રહ્યા હતા અને તેમની પાછળ જે માણસોને માર મારીને ગિરફતાર કરવામાં આવ્યા હતા, તેમને તેમના રૂમાલોથી બાંધીને અમલદારોની પાછળ સરઘસરૂપે ઘસડવામાં આવતા હતા; અને આ 'સરઘસ' જે ઘરો પાસેથી પસાર થતું તે ઘરોમાંથી અંધકારમાં સતામણી અને બળાત્કારનો ભોગ બની રહેલી નિર્દોષ અબળાની મદદ માટેની દયાજનક ચીસો સંભળાતી હતી.

આ બધું મધરાતથી વહેલા પ્રભાત સુધી ચાલ્યું અને ત્યારે તહેસીલદારના ઘવાયેલ ગૌરવનો બદલો વાળવાનું કાર્ય પાર પાડીને અને ગામ લોકોના હૈયામાં વિધાયક ભય પ્રેરીને મછરેડપલ્લી ગામડામાં કાયદો અને વ્યવસ્થાની પુનઃ સ્થાપના કરી દીધી હોવાના સંતોષ સાથે તાલુકદાર અને ડી. સી. પી. વિદાય થઇ ગયા.

પરંતુ દુઃખી ગામલોકને માટે હજી વધારે વીતકો બાકી હતાં. જે પુરૂષોને ગીરફતાર કરવામાં આવ્યા હતા તેમાંના ઘણાને પોલીસ અટકાયતમાં લઇ ગયા અને જેમને પછીથી છોડી મુકયા હતા તેમના પર સતત ત્રાસ ગુજારવામાં આવ્યો હતો. બે બહેનો પર ખૂબ જંગલી રીતે બળાત્કાર કરવામાં હતો. તેમાંની નાની બહેનની ઉમ્મર તો માંડ સોળ વર્ષ હશે. તે બેહોશ હાલતમાં પડી હતી અને તેના પતિને તેની મદદે જતો માર મારીને અને ગોળીથી ઠાર કરી નાખવાની ધમકી આપીને અટકાવવામાં આવ્યો હતો.

આ બે બહેનો વળતે દિવસે શરમ અને ત્રાસથી પડોશના બિદકાની ગામમાં પોતાના ભાઇને ઘેર નાસી ગઇ હતી. ત્યાંથી તેમની ધરપકડ કરવામાં આવી અને તેમના પતિઓ, ભાઈ અને માતા સાથે હદનુર ખાતેના પોલીસ

થાણામાં તેમને લઇ ગયા ત્યાં તેમને અટકાયતમાં રાખી મર્યાદહીન રીતે હેરાન કરવામાં આવ્યાં અને અંતે પોલીસ તેમની પાસેથી રૂા. ૩૦૦ કઢાવવામાં સફળ થઇ. એક વૃદ્ધ વેપારી અને તેની પત્ની જેની આખી જીંદગીની કમાઇરૂપે તેમણે સાચવી રાખેલું સોનું તેમની પાસેથી છીનવી લેવામાં આવ્યું હતું અને તેની તેમણે કરેલી ફરિયાદ બદલ તેમને કડવો પશ્ચાતાપ કરવામાં આવ્યો હતો. મારી પાંસેની વિગતોથી આ વીતક કથાઓ હું અનંત રીતે કહી જઇ શકું તેમ છું, પણ કરવું જરૂરી નથી.

અકનુરમાં બનેલા લુંટફાટના બનાવો તો વધુ આશ્ચર્યજનક છે. આ ગામનાં ધનગરો, કલાલો, શાહુકારો અને વણકરો છે. તેમને કેવા બેશરમ રીતે લુંટવામાં આવ્યા અને હેરાન કરવામાં આવ્યા હતા તે અંગે નિવેદનો કર્યાં છે. આ બધા બનાવોની બલીહારી તો એ છે કે, ચીરિયાલ ગામના એક પોલીસ સબ ઇન્સ્પેક્ટરે ગામના એક માણુસના ઘરમાં થયેલી ચોરીની તપાસ કરવામાંથી આ બધું બનવા પામ્યું હતું.

આ સબ ઇન્સ્પેકટરે પોતાની તપાસમાં નિષ્ફળ જવાથી છેવટે એક યુવાન ખેડુત કન્યા પર ચોરીનો આરોપ મુકયો અને પછી તો અટકળ કરવી મુશ્કેલ નથી એવા કારણેસર તેણે એ કન્યાને પોતાના કબજામાં લેવા માટે એવો તો ત્રાસ અને ક્રુરતા વર્તાવી કે એ માણુસ ગામમાંથી જીવતો છટકી જવા પામ્યો એ જ આશ્ચર્યજનક છે. એક ૧૮ વર્ષના યુવાન પર એવો તો ત્રાસ ગુજારવામાં આવ્યો હતો કે, એની પાસે નાઝીઓની ત્રાસ છાવણીઓ પણ હીણી લાગે ! આ યુવાનના ભાઈ અને પિતા હજુ જેલમાં છે અને આ બધો ત્રાસ નિહાળીને તેની વૃદ્ધ માતા અર્ધા પાગલ થઇ ગઇ છે.

ગામના માણુસોને દયાહિન રીતે એવા તો મારવામાં આવ્યા હતા કે છેવટે આત્મરક્ષણને માટે ગ્રામજનોએ સબ-ઇન્સ્પેકટર પર હુમલો કર્યો હતો. ત્યાર પછી નાલગોન્ડા અને જનગાંવમાંથી પોલીસના દળો ગામ ઉપર ઉતરી પડયાં અને તેમણે ગ્રામજનો પર બેકાબુ ત્રાસનું તાંડવ રચ્યું. ગામમાં જે કોઇ હાથમાં આવ્યું તેને સબ-ઇન્સ્પેકર પર હુમલો કરવાના આરોપસર પકડવામાં આવ્યો.

ગામના લગભગ બધા પુરૂષોને પકડી લીધા બાદ, પોલીસના માણસો છુટથી શેરીઓમાં ફરવા લાગ્યા. તેમણે દારૂની દુકાનો લુંટી, ગામના અનાજના જથ્થા પર હાથ માર્યો અને રક્ષણ વિનાની સ્ત્રીઓની લાજ લુંટી. પોલીસ કોન્સ્ટેબલોએ ઘરોમાં પ્રવેશ કરીને સ્ત્રીઓ પર અત્યાચાર ગુજાર્યો અને એ રીતે સ્ત્રીઓ પર ઘોર શરમનો ભાર મૂકીને તેઓ ગામ છોડી ગયા. એક યુવાન કન્યા પર, તેના દીયરને ઘરના થાંભલા સાથે બાંધીને, અત્યાચાર ગુજારવામાં આવ્યો હતો. એક બાળક પારણામાં દુધ માટે રડતું હતું, ત્યારે તેની માતા પર અત્યાચાર ગુજારવામાં આવ્યો હતો. એક ગર્ભવતી સ્ત્રીને એવી તો મારવામાં આવી હતી કે ત્રણ દિવસ સુધી તેની પીડા તેને મટી નહોતી.

અકનુર ગામમાં આ રીતે પોલીસના ત્રાસ અને અત્યાચારથી પીડાએલી સ્ત્રીઓમાં ખ્રીસ્તીઓ, કલાલો, વણીક સ્ત્રીઓ, રેડી અને હરિજન મહિલાઓનો સમાવેશ થાય છે. પરદાનશિન લિંગાયત બાનુઓ પણ પોલીસના પંજામાંથી છટકવા પામી નહોતી.

અકનુર અને મછરેડીપલ્લી ગામોની દુઃખી સ્ત્રીઓએ જે શરમ સહન કરી હતી અને તેમને પાછળથી જે રીતે વધુ અપમાનીત કરવામાં આવી, તે સામે વધુમાં વધુ પોકાર પાડતાં હું એક સ્ત્રી તરીકે રહી શકતો નથી. હું વિરોધ કરવા માગું છું. અને હૈદ્રાબાદમાં અસ્તિત્વ ધરાવતી બધી મહિલા સંસ્થાઓ કે જેમનો દાવો સ્ત્રી હિતોનું રક્ષણ કરવાનો છે તે

સૌને, આ બનાવો અંગે રાજ્ય તરફથી હાથ ધરવામાં આવેલી તપાસ સામે વિરોધ દર્શાવવા મારી સાથે સૂર પુરાવવાની હું વિનંતિ કરું છું. માછરેડીપલ્લી ગામમાં એક સુબેદારે તપાસ હાથ ધરી હતી, જ્યારે અકનુરમાં એક એવા પોલીસ અધિકારીને તપાસનું કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું કે જેના હાથ નીચેના નોકરો જ ગુનેગારો હતા. અકનુરની સ્ત્રીઓ, પોલીસ તપાસ દરમિયાન તેમના પર જે વધુ ત્રાસ ગુજારવામાર્માં આવ્યો હતો તે બધું યાદ કરીને અશ્રુભીની આંખે મારા પગે પડી હતી.

માછરેડીપલ્લીની સ્ત્રીઓની પણ આજ તની જ ફરિયાદો હતી. તપાસ દરમિયાન સ્ત્રીઓને એવા શરમજનક અને હીણપ ભર્યા પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા હતા કે, કેટલીક સ્ત્રીઓને તો અમુક બનેલા બનાવોનો ઇન્કાર કરવાની પણ ફરજ પડી હતી. અકનુરમાં કેટલીક સ્ત્રીઓને ભયંકર ધાકધમકી આપીને તેમના પર અત્યાચાર કરવામાં નથી આવ્યો એવા નિવેદનો પર તેમની સહીઓ લેવામાં આવી હતી.

હૈદ્રાબાદમાં સંખ્યાબંધ સ્રીસંસ્થાઓ છે. અકનુર, માછરેડીપલ્લી, કાકેરલા, ચંદનપલ્લી અને મોટાઠાકુર ગામોની સ્ત્રીઓપર ગુજારવામાં આવેલા ત્રાસ અને અત્યાચારોની જાહેર તપાસ કરવાની માગણી કરવા માટે આ બધી સ્રીસંસ્થાઓએ સંગઠીત બનવાની હવે જરૂર છે. વિશેષમાં, રાજ્ય પાસે એવી માંગણી કરવી જરૂરી છે કે, સ્ત્રીઓના સ્વમાનને લગતી બાબતો અંગે તપાસ કરવા માટે નીમવામાં આવેલાં પંચર્માં સ્ત્રી-પ્રતિનિધિઓને સ્થાન મળવું જોઇએ. આવી નાજુક બાબત વિષે તપાસ કરવાનું કામ જે અમલદારોને સુપ્રત કરવામાં આવ્યું હોય તેમનાં માનસ જો અકનુર અને માછરેડીપલ્લીમાં તેમણે જે ગંદા અને હીણા પ્રશ્નો પૂછ્યા એવા હલકા હોય તો ઓછા પગારદાર અને અજ્ઞાન પોલીસ કોન્સ્ટેબલો સ્ત્રીઓ પ્રત્યે આવો જંગલી વર્તાવ રાખે તેમાં આશ્ચર્ય નથી.

અમેરિકન યુવતીઓમાં પ્રસરેલી ચારિત્ર-હીનતા

*

અવિવાહિત અમેરિકન યુવતીઓ સમક્ષ નીતિ અંગેનું કશું નિશ્ચિત ધોરણ નહિ હોઇને પુરુષો સાથે તેઓ અમર્યાદ છૂટ લે છે તેને પરિણામે લગ્ન થતા પહેલાં ભ્રષ્ટ થઈ ચૂકી હોય તેવી યુવતીઓની સંખ્યામાં ઉત્તરોત્તર વધારો થતો જાય છે. આ પરિસ્થિતિ એટલી હદે વણસી છે કે, અમેરિકન માનસશાસ્ત્રીઓ અને સમાજના સંરક્ષકો ખરેખર સચિંત થવા માંડ્યા છે. અમેરિકન સ્ત્રીઓની પવિત્રતા કેટલી બધી ત્વરાથી અધોગતિ પામી રહી છે તેના કેટલાક ઉદ્બોધક આંકડા ડૉ. એલ. એમ. ટેરમેને પોતાના એક ગ્રંથમાં આપેલા છે; તે મુજબ, સન ૧૯૧૨ પહેલાં લગ્ન કરનારી સ્ત્રીઓમાં લગ્ન પહેલાં પોતાનાં કૌમાર્યનો ભંગ કરી ચૂકેલી સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૧૨ ટકા જેટલી હતી; પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ દરમ્યાન અને તે પછીના તાત્કાલિક સમયમાં એવી સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૧૦૨૬ ટકા હતી; સન ૧૯૨૨ અને ૧૯૩૨ વચ્ચે તેની સંખ્યા ૩૦ ટકા જેટલી હતી; જ્યારે સન ૧૯૩૨ અને ૧૯૩૭ વચ્ચે તેઓની સંખ્યા ૬૮ ટકા જેટલી થઈ હતી. બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમ્યાન, ૨૫ ટકા જેટલી ગેરકાયદેસર સંતતિ જન્મી હતી, તેમજ ગર્ભપાતના કીસ્સાઓ પણ વધી ગયા હતા. આમાં સંડોવાયલી ઘણીખરી સ્ત્રીઓ હજી યૌવનના ઉંબરામાં જ પ્રવેશેલી હતી એમ કહીએ તો ચાલે.

બધી જ અમેરિકન સ્ત્રીઓની શિયળની ભાવના શિથિલ હશે એમ ન કહી શકાય. કેટલીક વાર એમ બને છે કે, પુરુષ સાથેના સંબંધમાં ક્યાં સુધી જઇને અટકી જવું તેની કશી ગતાગમ અમુક છોકરીઓને નથી પડતી. ડૉ. એના સ્ટીફન્સ ટૂંક સમય પર પેન્સીલ્વેનિયા સંસ્થાનની મહિલાશાળાઓની વિદ્યાર્થીનીઓ તરફથી જાતિય સંબંધો અંગે થતી પૂછપરછના

જવાબો આપવા મહિલાશાળાઓની મુલાકાતે ગયાં હતાં. બહુધા તેમને એવા સવાલો પૂછવામાં આવતા કે, 'પુરુષ-મારી સાથે લાડની મસ્તીમાં આગળ વધ્યાં જાય ત્યારે મારે શું કરવું ?' સારી છોકરીએ કેટલેથી અટકવું ?'

ટૂંકે સમય પર ડૉ. એના સ્ટીફન્સ પાસે એક ૨૬ વર્ષની સ્ત્રી આવી હતી. તેનાથી કેટલેક વર્ષે મોટા એક ડૉક્ટર સાથે તેનાં લગ્ન થવાની તૈયારી હતી. આ બે જણે હળવા લાડકોડ સિવાય કશું નહોતું કર્યું, પરંતુ ઉક્ત યુવતી જ્યારે હાઈસ્કુલમાં ભણતી હતી ત્યારે હાઈસ્કુલના એક અગ્રગણ્ય કુસ્તીબાજ સાથે તે પ્રેમમાં પડી હતી. કુસ્તીબાજે તેનું કૌમાર્ય ભ્રષ્ટ કર્યું હતું -અને તે પછી તે એક બીજી યુવતીને ચાહવા લાગ્યો હતો. પ્રેમમાં નિર્ભ્રાંત થએલી યુવતીએ તે પછી તો એક પછી એક સાત પુરુષો સાથે દેહ સંબંધ કર્યો પરંતુ તે ઊલટી વધુ હતાશ થઈ. જેને ખરેખર ચાહતી હતી તે ડૉક્ટર સાથે હવે તે પરણવાની તૈયારીમાં હતી, પરંતુ પોતે પતિત છે એમ તેને લાગ્યા કરતું હતું, શારીરિક દૃષ્ટિએ પોતે પતિને સંતોષી શકે એવી કશી આશા તેને નહોતી રહી.

અમેરિકન તરુણીઓની નીતિમત્તાનાં ધોરણોમાં ફરક પડે છે ખરો. દાખલા તરીકે, કેટલાંક વર્ષો પહેલાં આ પ્રશ્નનો અભ્યાસ કરતાં માલુમ પડયું કે, કૉલેજમાં શિક્ષણ લેતી ૬૧૮ વિદ્યાર્થીનીઓમાંથી ત્રીજા ભાગની વિદ્યાર્થીનીઓ (જેમના બાપ નાના નાના ધંધાદારીઓ હતા) કૉલેજકાળ દરમ્યાન જ સંભોગનો અનુભવ કરી ચૂકી હતી. આ સંખ્યા વ્યવસાયો કરનારાઓની પુત્રીઓના ચોથા ભાગ કરતાં ય ઓછી હતી. કૉલેજમાં જનારી અને કૉલેજમાં નહિ જનારી યુવતીઓની નીતિમત્તા વચ્ચે ભારે તફાવત માલુમ પડયો છે. ડૉ. આલ્ફ્રેડ સી. કીન્સ્લી અને તેમના સહકારીઓએ ઇન્ડીઆના યુનિવર્સિટીમાં કરેલું સંશોધન દર્શાવે છે કે કૉલેજમાં જનારી યુવતીઓમાંથી ત્રીજા ભાગની યુવતીઓ લગ્ન થતાં સુધીમાં લૈંગિક અનુભવ લઈ ચૂકી હતી, જ્યારે કૉલેજમાં નહિ જનાર યુવતીઓમાંથી માત્ર અર્ધા ભાગની યુવતીઓએ જ અનુભવ કર્યો હતો.

પરંતુ કૉલેજમાં જનારી યુવતીઓ પુરુષો તરફથી થતાં શારીરિક લાડને વધુ પ્રમાણમાં તાબે થાય છે. સહેજે દસમાંથી નવ છોકરીઓ લગ્ન પહેલાં એક કે બીજે સમયે આવું કરે છે, છતાં છોકરીઓની વાત કરીએ તો આમાં તેમની વિષયભોગની લાલસા હમેશ મોજુદ હોય છે એવું કાંઈ નથી હોતું. પોતાને પ્રેમ કરનાર કોઈ છે એવો પ્રતિષ્ઠાનો ખ્યાલ કેટલીક વાર આને માટે જવાબદાર હોય છે.

આજથી પાંત્રીસ વર્ષ પહેલાંની અમેરિકન સ્ત્રીઓના મુકાબલે હાલની અમેરિકન સ્ત્રીઓની નીતિમત્તા આટલી શિથિલ કેમ છે, તેનાં કારણો આપતાં તબીબી વિજ્ઞાનના માનસશાસ્ત્રી મી. ક્લીફર્ડ આર. એડમ્સ જણાવે છે કે, સંતતિ-નિયમન અંગેની માહિતીએ અનેક લોકોના મનમાંથી ગર્ભાધાનના ભયને દૂર કર્યો છે, પ્રવાસે નીકળનારાં માટેની છાવણીઓની સગવડને લીધે યુવક યુવતીઓને માવિત્રોની નજરમાંથી છટકવાનું સહેલું બન્યું છે, જાતિયશાસ્ત્રમાં જાતિ પર ભાર મૂકવામાં આવે છે એથી નીતિ વિષે ચર્ચા અને પ્રયોગો કરવાનું વધુ સહેલું થયું છે, સુખી લગ્નજીવન માટે લૈંગિક દૃષ્ટિએ એકબીજાને બંધબેસતા હોવું આવશ્યક છે એવી માન્યતાથી પ્રેરાઇને અનેક યુવકયુવતીઓ તેનો અગાઉથી પ્રયોગ કરે છે; સીનેમા, નાટકો, પુસ્તકો, જાહેરખબરો અને બીજાં સાધનો પણ જાતીય વાનગીઓ પીરસ્યે જાય છે.

ઉપસંહાર કરતાં મી. ક્લીફર્ડ એડમ્સ લખે છે કે, 'હું માનું છું કે દરેક છોકરીએ પોતાના ખંડમાં શાંતિથી બેસીને પોતા માટેનું તત્ત્વજ્ઞાન ઘડી લેવું જોઈએ. તેમ કરતાં, આ બે વિધાનોને તે હકીકત તરીકે સ્વીકારી લે: એક અપરિણીત છોકરીએ પોતાની તંદુરસ્તીને ખાતર સંભોગ કરવાની જરુર નથી. અને બીજું, પુરુષોમાં માનીતી થઈ પડવા માટે પણ કોઈ છોકરીએ આડે માર્ગે જવાની જરુર નથી.'

(સત્ય હકીકત)

થોડા દિવસ ઉપર હું મોટર બસમાં જતો હતો,ત્યારે નીચેની વાતચીત સંભળવામાંઆવી.

'કેમ ગિરધરભાઇ, પછી તમારા ભાણેજની સગાઇનું શું થયું ?'

'એ તો નક્કી કરી નાખ્યું, જુઓને, મારી બહેન તો કહે, કે કન્યાને નજરે જોઇએ તો ઠીક. છોકરો મોટો થયો એટલે તેને પણ ગમતી હોય તો સારૂં.'

– મેં કહ્યું: 'હવે એમાં શું જોવું છે ? તમારી ભાભીએ જોઇ છે અને એની માશીની છોકરી છે. ઘર સારૂં છે. કન્યા ચૌદ પંદર વરસની છે, બે ચાર ચોપડી ભણેલી છે. એમના ઘરની કન્યાઓ આપણા ઘર સુધી તો આવે પણ નહિ. આ તો તમારી ભાભીએ સીપારસ કરી, ત્યારે, એની મામીએ માન્યું. વળી ભાણામાંએ શું વિશેષ છે ? ભણ્યો છે ખરો, પણ તમારૂં ઘર કાંઇ ન્યાતમાં બહુ ઊંચું ગણાય નહિ. વળી તમે જોયા પછી કાળાગોરી કરો, અગર ઊંચીનીચી કે જાડીપાતળી કહી પસંદ ન કરો, તો તમારી ભાભીને મરવાનું જ થાય ને ? એટલે એ તો ન જોવામાં નવ ગુણ. દેખવુંય નહિ ને દાઝવુંય નહિ. કરી નાખો કંકુના, ભગવાનનું નામ દઇને'

બહેન કહેઃ "પણ મેં સાંભળ્યું છે કે એને હાથે ખોડ છે અને રાતે બરાબર દેખતી નથી; એ ખરૂં ?'

મેં કહ્યું: 'નારે, જરા ડાબા હાથે ખોડ છે, પણ લોટો ઉચકાય છે અને જમણો હાથ સારો છે એટલે રાંધવામાં ને કામકાજ કરવામાં શી અડચણ પડવાની છે ? રાત્રે જરા થોડું ભાળતી હશે તો આપણે દી છતે કામ કરાવી લેવું. હવે બીજીત્રીજી આડીઅવળી વાત મૂકીને લક્ષ્મી ચાંલ્લો કરવા આવી છે, ત્યારે મોં ધોવા ન જશો.' આમ બરાબર સમજાવ્યું એટલે ચોકઠું બેસી ગયું અને આ પાચમનાં લગ્ન લીધાં છે.'

લગ્નની વેદિમાં

બલિદાન

શ્રી. ગટુભાઈ ધ્રુવ

'તમે ઠીક કર્યું. ગરીબનું ઘર મંડાયું. બાકી એ છોકરી શામળી તો ખરી. ચૌદ વરસની છે પણ કદ મોટું એટલે તમારા ભાણાને જરા કજોડા જેવું તો ખરું તો ?'

'હવે કજોડું ને બજોડું. રાતી પાઇએ આપવાની નથી-એ કેમ ભૂલો છો ! ભાણો કાલ મોટો થશે એટલે બધું ઢંકાઇ જશે. આપણે તો કોઇનુંયે ઘર મંડાય એવું કરવું.'

એટલે આ ઠુંઠી, કાળી, રતાંધળી છોકરીનું એની આગળ કજોડું પડે એવા શીખેલ, ભણેલા છોકરા સાથે 'ચોકઠું ગોઠવાઇ ગયું હશે' અને લગ્ન પણ થઇ ગયું હશે અને કન્યાના મામાને કોઇ ગરીબનું ઘર મંડાવી આપવાનું પુણ્ય મળ્યું હશે ! પણ એ છોકરાની જિંદગી કેવી જશે ?

(૨)

રતિલાલે યુનિવર્સિટીની સારી કેળવણી લીધી છે, નાનપણથી પોતાના પાડોશી અને બાપના ગાઢમિત્ર ચંપકલાલની છોકરી શાન્તા સાથે એ ગાઢ પરિચયમાં આવ્યો છે. શાન્તાએ પણ કોલેજનો અભ્યાસ-પૂરો કર્યો છે. બન્નેએ

ભવિષ્યમાં લગ્નગ્રન્થીથી જોડાવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, પણ બન્નેની જ્ઞાતિ એક નથી. રતિલાલ ઊતરતી ગણાતી જ્ઞાતિનો છે. શાન્તા બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિની છે. જ્ઞાતિ જુદી હોવા સિવાય બધી જ રીતે વયમાં, ગુણમાં, રૂપમાં, સંસ્કારમાં, ભણતરમાં બંને એકબીજાને સારી રીતે અનુકૂળ આવે એવાં છે. આ બન્નેનો ગાઢ પરિચય થવામાં છેક નાનપણથી તે અત્યારે શાન્તા બાવીસ વર્ષની થઇ ત્યાં સુધી—બન્નેનાં માતપિતાએ જરા પણ વાંધો લીધો નથી. બન્નેએ પોતપોતાની જ્ઞાતિમાંથી આવેલાં ત્રણચાર માગાં પાછાં વાળ્યાં છે, પરન્તુ જ્યારે એમણે પોતાનો લગ્ન કરવાનો વિચાર પોતાપોતાના માતપિતાને જણાવ્યો ત્યારે બન્નેનાં માતાપિતા ખૂબ ગુસ્સે થયાં અને એ બાબતનો વિરોધ કર્યો.

હવે શાન્તાને તેમ જ રતિલાલને જ્ઞાતિમાં જેમ બને તેમ જલદી પરણાવી દેવાની તજવીજ ચાલવા માંડી. શાન્તાએ તો બીજે પરણવાની ધસીને ના કહી દીધી છે. બન્નેનાં માબાપ આગળ પડતા વિચારનાં ગણાય છે—પોતાને ગણાવે છે. એટલે શાન્તાને એની મરજી વિરુદ્ધ કોઇ ઠેકાણે પરણાવવાની તેમની યોજના અમલમાં મૂકી શકાઇ નથી.

રતિલાલનો મામો જબરો ખટપટી છે અને પોતાને મુસદ્દી અને વ્યવહારકુશળ માને છે. બહારગામની પોતાની એક મોટી ઉમરની જરા ઠીક દેખાતી અને મેટ્રિક થયેલી કન્યા સાથે એણે રતિલાલનું ચોકઠું ગોઠવી આપ્યું. રતિલાલનાં માતપિતાને બધી વાત કરી અને કામ પાર પાડવાનું પોતે માથે લીધું.

રતિલાલને આ બાબતની ખબર પડતાં એણે સંપૂર્ણ નામરજી બતાવી; પરન્તુ શાન્તા જેટલો એ દૃઢ ન હતો અને સીધી રીતે સામનો કરવાની તાકાદ ધરાવે એવોય ન હતો. એની નરમાશનો લાભ લઇ એના લગ્નની તિથિ પણ નક્કી કરવામાં આવી. લગ્ન કરવા બીજે ગામ જવાનું હતું. ત્યાં જવાના છેલ્લા દિવસ સુધી રતિલાલે ના પાડયા જ કરી. મામાની સૂચનાથી લગ્ન માટે બે દિવસ વહેલાં ઘરનાં બધાં ગયાં. રતિલાલને પાછળથી લગ્નને દિવસે આવવાનું ઠરાવ્યું હતું. મામાએ ગણતરી કરેલી કે, બધાં જશે અને ત્યાં બધી તૈયારી હશે, પછી સહુની આબરૂ રાખવા પણ રતિલાલને જવું પડશે. લગ્નને આગલે દિવસે રતિલાલનો તાર આવ્યો કે લગ્ન બંધ રાખવું અને પોતે આવી શકશે નહિ; એટલે મામા જાતે તેડવા ગયા. એને એમ સમજાવ્યો કે 'તું જાતે ત્યાં આવીને ના કહે. અમારી રુએ હવે ના કહી શકાશે નહિ.' એમ સમજાવી મામા રતિલાલને લઇ આવ્યા. આ તરફ લગ્નની બધી તૈયારી થઇ ગઇ હતી. ન્યાતના લોકો સગાં સંબંધી સૌ આવી ગયાં હતાં. છેવટની ઘડીએ રતિલાલને માતપિતાએ તથા મામાએ ખૂબ વિનવણી કરી: 'હવે છેવટની ઘડીએ ના કહે તો આપણું નાક કપાય અને મારાં બીજાં છોકરાંને પણ વરાવવાની મુશ્કેલી પડે' વગેરે જણાવી ઘણી રીતે સમજાવ્યો. રતિલાલ નિર્બળતા બતાવી પાટલે બેઠો. લગ્નવિધિ પતી ગયો. રતિલાલનું મન બીજે ભમતું હતું, શરીર ફક્ત લગ્નમંડપમાં હતું.

લગ્ન તો પતી ગયું, પણ રતિલાલે એ કન્યાને પોતાને ઘેર બોલાવવાની સ્પષ્ટ ના કહી. લગ્ન થયાં બે વર્ષ થયાં છે પણ એ બાળાને ઘેર બોલાવી શકાઈ નથી. કન્યાને બોલાવે તો રતિલાલ નાસી જવાનું અગર આપઘાત કરવાનું જણાવે છે. ઓગણીસ વીસ વર્ષની એ બાળાએ બધી હકીકત જાણી છે. અને અત્યારે પિતાને ત્યાં એ હિસ્ટિરીઆના દરદથી પીડાઇ રહી છે.

હવે માબાપનો વિરોધ વેઠીને અને પેલી બિચારી બાળાનો ભવ બગાડીને રતિલાલ અને શાન્તા લગ્ન કરવાના નિશ્ચય ઉપર આવ્યાં છે. માતપિતા હવે કહે છે કે 'છોકરાં મોટાં થયાં એટલે આપણું શું ચાલે?'

(ગતાંકથી ચાલુ)

(૨૮) અમેરિકા

૧૯૨૦ના મે માસની એક સવારે રેડીયમ ઇન્સ્ટીટ્યુટના એક ઓરડામાં એક સ્ત્રી મેડમ ક્યુરીની રાહ જોતી હતી. તેનું નામ મીસીસ વીલ્યિમ બ્રાઉન મેલોની: ન્યુયોર્કના એક સામયિકની તંત્રી. ધ્રુજતાં અવાજે તેણે નોકરને પૂછ્યું: 'મેડમ ક્યુરી મારી મુલાકાતની વાત ભૂલી ગયાં છે?'

મીસીસ મેલોની વર્ષો થયાં આ મુલાકાતની રાહ જોયા કરતાં હતાં. મેડમ ક્યુરીના ઉચ્ચ જીવન અને કાર્યનાં તે પૂજારી હતાં: તેમને મન મેરી જીવનનું ઉચ્ચતમ આદર્શ હતી. તંત્રી તરીકે મેરીની મુલાકાત લેવા તેમણે ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો હતા અને છેવટે એક વૈજ્ઞાનિક મિત્ર દ્વારા આ મુલાકાત ગોઠવાઇ હતી..

બીજે દિવસે સવારે મેડમ ક્યુરીએ પ્રયોગશાળામાં મીસીસ મેલોનીને મુલાકાત આપી. મીસીસ મેલોનીના શબ્દોમાં મુલાકાત વર્ણવીએ:

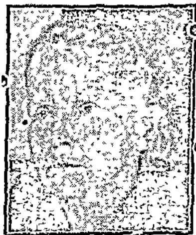
બારણું ઉઘડ્યું. એક ફીક્કી ભીરુ, નાનકડી સ્ત્રીને કાળા સુતરાઉ પોશાકમાં મેં જોઇ. તેના ચહેરા પર વિષાદની ઊંડી છાયા હતી. આવો ચહેરો મેં કોઈ દિવસ જોયો નહોતો. તેમાં વિદ્વતા દેખાઇ આવતી હતી. હું એક ઘુસણીયા જેવી લાગી. વીસ વર્ષો થયાં તાલીમ પામેલી પ્રશ્નકાર હોવા છતાં પણ હું એને એક પણ પ્રશ્ન ન પૂછી શકી. અમેરિકાની સ્ત્રીઓ આપના કાર્યમાં રસ લે છે એમ સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો પણ......છેવટે મેડમ ક્યુરીએ પોતે જ અમેરિકા સંબંધી વાત કાઢી.

'અમેરીકા પાસે પચ્ચાસ ગ્રામ રેડિયમ છે. બાલ્ટીમોરમાં ચાર, ડેન્વરમાં છ, ન્યુયોર્કમાં સાત.' વિગતવાર મેરીએ કહેવા માંડયું.

'અને ફ્રાંસમાં?' મીસીસ મેલોનીએ પૂછ્યું.

'મારી પ્રયોગશાળામાં એકાદ ગ્રામ માંડ માંડ હશે.'

જગતની મહાન સ્ત્રી–વૈજ્ઞાનિક

મેડમ ક્યુરી

લેખક

ડૉ. નરસિંહ મૂળજીભાઇ શાહ

*

'તમારી પાસે માત્ર એક જ ગ્રામ છે?'

'મારી પાસે? અરે, મારી પાસે કાંઇ નથી. એ તો મારી પ્રયોગશાળાની મીલ્કત છે.'

મેલોનીએ પેટન્ટની વાત કરી; તેની આવકમાંથી ખૂબ પૈસા મળશે એમ સૂચવ્યું.

'રેડિયમ કોઇને પૈસાદાર બનાવવા માટે નથી. રેડિયમ તત્ત્વ છે. એ સમગ્ર જનતાનું છે.' મેડમ ક્યુરીએ શાંતિપૂર્વક જવાબ આપ્યો.

'આખી દુનિયામાંથી તમને પસંદ કરવાનું કહેવામાં આવે તો તમે શું લેશો?' મીસીસ મેલોનીએ પૂછી નાખ્યું. આ પ્રશ્ન મૂર્ખાઇ ભરેલો હતો, પણ એમ બન્યું કે એ પ્રશ્ન વિધિના લેખ જેવો નીવડયો.

મેલોનીને ખબર પડી કે એક ગ્રામ રેડીયમની કિંમત એક લાખ ડોલર હતી. તેને એ પણ ખબર પડી કે ક્યુરીની પ્રયોગશાળામાં સાધનો પૂરતાં નહોતા–જોકે મકાન નવું બાંધેલું હતું; અને ત્યાંનું રેડીયમ માત્ર કેન્સરની સારવાર માટે જ વાપરવામાં આવતું.

મેલોનીના અચંબાનો પાર નહોતો. અમેરિકાની વિશાળ પ્રયોગશાળાઓ શ્રીમતી મેલોનીએ જોઈ હતી. એ હિસાબે રેડીયમ ઇન્સ્ટીટ્યુટ નિર્માલ્ય લાગ્યું. એના કરતાં તો રેડીયમના કારખાનાઓ ગંજાવર પાયા પર કામ કરતાં......

ત્યારે પારીસમાં જેવી તેવી ઓફિસમાં રેડીયમની શોધક સ્ત્રીને સવાલ પૂછયો હતો; 'તમને શું વિશેષ ગમે?'

'મારા સંશોધન કાર્ય માટે એક ગ્રામ રેડિયમની જરૂર છે. હું ખરીદી શકું એમ નથી. મને એ ઘણું મોઘું છે.' મેડમ કયુરીએ નમ્રતાથી જવાબ આપ્યો.

મેડમ મેલોનીએ એક અજબ યોજના વિચારી નાખી; મેડમ કયુરીને એક ગ્રામ રેડિયમ અમેરિકનો આપે. ન્યુયોર્ક આવીને દશ ધનાઢ્ય સ્ત્રીઓને મળી દશ હજાર ડોલરની માગણી દરેક સ્ત્રી પાસે કરી. પરિણામમાં નિષ્ફળતા. માત્ર ત્રણ સ્ત્રીઓએ જ હા પાડી.

'આ દશ ધનાઢ્ય સ્ત્રીઓની શી જરૂર?' તેણે મનમાં વિચાર કર્યો.

'શા માટે 'ગરીબ અને તવંગર બધી સ્ત્રીઓ પાસેથી ઉઘરાણું ન કરવું?' તેણે નિશ્ચય કરી નાખ્યો. અમેરિકામાં કાંઇ અશક્ય નથી. એક વગદાર સમિતિ બનાવીને 'મેડમ કયુરી રેડિયમ' ફંડ માટે દેશભરમાં હિલચાલ ઉપાડી લીધી. 'નવી દુનિયા'ના શહેરોમાં ઝોળી ફરવા લાગી અને થોડાક મહિના પછી મેલોનીએ કયુરીને લખી જણાવ્યું: 'પૈસા ભેગા થઈ ગયા છે અને રેડિયમ તમારૂં છે.'

અમેરિકાની ઉદાર સ્ત્રીઓએ કયુરીને ખૂબ મદદ કરી. બદલામાં એક નમ્ર વિનતિ મોકલી: 'તમે અમેરિકા આવોને! અમે તમને મળવા અને ઓળખવા ઇચ્છીએ છીએ.'

લોકોના ટોળાથી દૂર ભાગનાર મેડમ કયુરી જાહેરાત પ્રિય અમેરિકાથી ભડકી ગઈ. આમંત્રણ સ્વીકારવાની આનાકાની કરવા લાગી. મેલોનીએ મેરીના બધા વાંધા એક પછી એક દૂર કર્યા; 'તમારી દીકરીઓને એકલી છોડવા માગતા નથી; તો તેમને પણ અમારૂં આમંત્રણ છે. જાહેર સમારંભોનું ધાંધલ તમને થકવી નાખે છે તો અમે તદ્દન મર્યાદિત કાર્યક્રમ ગોઠવીશું. પધારો! તમારી મુસાફરી સગવડ ભરી કરી આપશું. અમેરિકાના પ્રમુખને હાથે તમને એક ગ્રામ રેડીયમની ભેટ કરવામાં આવશે.'

મેરીને ખૂબ અસર થઇ; ૫૪ વર્ષની ઉમરે જીંદગીમાં પહેલીવાર મોટી મુસાફરી તેણે સ્વીકારી.

પ્રવાસીની તૈયારીઓ થવા માંડી. ઇરીન અને ઇવનો આનંદ માતો નહોતો. ઇવે પોતાની મા માટે નવાં કપડાં લેવડાવ્યાં. મેડમ કયુરીની આસપાસનું વાતાવરણ ધમાલ મય થઈ ગયું હતું. છાપાંઓએ મોટાં મોટાં શબ્દચિત્રો છાપ્યાં. ફ્રાન્સના સત્તાવાળાઓની મુશ્કેલીઓનો પાર નહોતો. 'મેડમ કયુરીને કેવી રીતે સન્માનવી, જેથી અમેરિકામાં ફ્રાંન્સનું સારૂં દેખાય! લીજીયનનો ક્રોસ એનાયત કરવામાં આવ્યો. મેરીએ ફરીને એ માન સ્વીકારવાની ના પાડી. એ માન મીસીસ મેલોનીને આપવા સૂચવ્યું. રેડિયમ ઇન્સ્ટીટયુટના લાભાર્થે એક મેળાવડો ગોઠવવામાં આવ્યો. ફ્રાંસના અગ્રગણ્ય વૈજ્ઞાનિકોએ તેમાં ભાગ લીધો અને ફત્તેહમંદ બનાવ્યો.

થોડા દિવસ પછી મેડમ કયુરી 'ઓલીમ્પીક' નામની બોટમાં અમેરિકા જવા નીકળી. બન્ને દીકરીઓ સાથે હતી. આ ત્રણ મુસાફરોનો સામાન માત્ર એક ટ્રંક પૂરતો હતો. છતાં વહાણમાં સારામાં સારી જગ્યા તેમના માટે હતી. સગવડો બરાબર હતી એમ મેરીને પણ લાગ્યું, છતાં અતિશય મોજમજાહવાળું ફરનીચર અને કિંમતી ખોરાક પ્રત્યે મેડમ કયુરીને કુદરતી અણગમો થઈ આવતો. બોટના અન્ય મુસાફરોથી બચવા, મેડમ પોતાની કેબીનમાં એકલી પડી રહેતી. જીંદગીના અને પાછલા બનાવો યાદ કરીને પોતાને મળેલી 'મોટાઇ' ભૂલવા પ્રયત્ન કરતી.

મેડમ ક્યુરી મેડમ જીન પેરીન ઉપરના એક પત્રમાં પોતાનું હૃદય ખોલે છે.

તમારો પ્રેમાળ પત્ર મળ્યો. આટલે દૂરનો પ્રવાસ ખેડવાની મારી વૃત્તિ નહોતી. મારી ટેવ અને સ્વભાવને એ અનુકૂળ નથી. પણ દરિયો ઓળંગવાનું મને ગમ્યું ન હતું: દરિયો તોફાની છે. મને ફેર આવે છે. હું તો લગભગ બધો વખત કેબીનમાં પડી રહું છું. બાકી મારી તબિયત સારી છે. મીસીસ મેલોની અમારા માટે બધી સગવડ કરે છે. ઇરીન અને ઈવે સાથે મિત્રાચારી કરી છે. મી. મેલોની ખૂબ ભલા છે. હું તો લારક્યુએસ્ટની મોજનો વિચાર કરું છું. ત્યાંના બગીચા, ત્યાંની શાન્તી, ત્યાંનો દરિયો મને ખૂબ ગમે છે.

ન્યુયોર્કનાં મકાનો ઝાંખાં ઝાંખાં દેખાવા લાગ્યાં. મેલોનીએ મેડમ ક્યુરીને ચેતવણી આપી દીધી કે પત્રકારો, ફોટો લેનારાઓ અને સીનેમાની ફીલ્મ ઉતારનારાઓ તમારી રાહ જોઇને ઉભા છે. લોકોનાં ટોળેટોળાં મહાન વૈજ્ઞાનિકના આગમનની રાહ જોતા હતા. 'માનવજાતનું કલ્યાણ કરવાવાળી' સ્ત્રી વૈજ્ઞાનિકના આગમનની છાપાંઓએ મોટા અક્ષરે જાહેરાત કરી દીધી હતી. છોકરીઓનાં જૂથ દીસી આવતાં હતાં. રાતા અને સફેદ ગુલાબ સાથે ત્રણસો સ્ત્રીઓનું મંડળ હાજર હતું. અમેરિકા, પોલેંડ, ફ્રાંસના ધ્વજો ફરકી રહ્યા હતા.

બોટની તુતક પર મેરીને એક મોટી આરામ ખુરશીમાં બેસાડવામાં આવી. તેની ટોપી અને હેન્ડબેગ બાજુ પર રાખવામાં આવ્યાં, ફોટોગ્રાફરોના કેમેરાના કલીક કલીક અવાજ થવા લાગ્યા. લોકોમાંથી હર્ષનાદના અવાજો ઉઠવા લાગ્યા. ઈરીન અને ઇવ પોતાની માના અંગરક્ષક તરીકે કામ કરી રહ્યાં હતાં. ફ્રાંસમાં મેડમ ક્યુરી જાહેરાતના પ્રકાશ વિના શાંતિપૂર્વક રહેવા પ્રયત્ન કરતી અને તેમાં તે સફળ થઇ હતી, પણ અમેરિકામાં પ્રયત્ન પ્રથમ પળે જ તૂટી ગયો—ન ટકી શક્યો. ખાનગી

મેડમ ક્યુરી : અમેરિકામાં

*

મોટરમાં મુસાફરી, મોટા ખાણાં, લોકોના ટોળાંના હર્ષનાદ અને પત્રકારોના આંટાફેરા... જીંદગીની ઉત્તરાવસ્થામાં પહોંચેલી તેમની મા માટે દુનિયાના લોકો શું ધારે છે એની ઇરીન અને ઇવને ખબર પડી ગઈ.

રેડીયમ વડે જેનો કેન્સર મટી ગયો હતો એવા એક માળીએ બે મહિના થયાં મહેનત કરીને સુંદર ગુલાબ ઉગાડયાં હતાં, તે મેરીને ચરણે ધર્યાં. મેલોનીનો ઓરડો ફુલોથી ભરાઈ ગયો હતો.

મેરીનો કાર્યક્રમ એક સમિતિએ નક્કી કર્યો. બધાં શહેરો, કોલેજો, યુનિવર્સિટીઓએ મેરીને આમંત્રી હતી. માનચાંદ, નવી ડીગ્રીઓ મેડમ ક્યુરીની રાહ જોઈ રહ્યાં હતાં.

'તમારી ટોપી અને ઝભ્ભો લાવ્યાં છો?' મેલોનીએ પૂછ્યું. 'આ બધામાં તેની શી જરૂર પડવાની?' મેરીના નિર્દોષ હાસ્યે જવાબ આપી દીધો.

મેરી આવું કાંઇ લાવી નહોતી, કારણ કે

આવે। ઝભ્ભો તેની પાસે એકે નહોતો. સોરબોનમાં પ્રોફેસરો ઝભ્ભો રાખતા, પણ મેરીને તેની જરૂર પડી નહોતી. દાક્તરની પદવીને અનુરૂપ ઝભ્ભો બનાવવા દરજી બોલાવાયો. ઝભ્ભામાં મેરી અકળાવા લાગી. તેની બાંયો તેને ગભરાવતી. રેડીયમ વડે ઇજા પામેલી તેની આંગળીઓને રેશમી કાપડ વધારે પીડા કરતું. મે માસની ૧૩ મી તારીખે બધું તૈયારૂ થઇ ગયું. શ્રીમતી કાર્નેજીના ઘરે બપોરે જમીને મેરીએ ન્યુયોર્કની ઉડતી પ્રદક્ષિણા કરી. પછી મેલોની, મેડમ ક્યુરી અને તેની બંને દીકરીઓ અમેરિકાની ઉડતી મુસાફરીએ નીકળ્યાં. શરૂઆતના દિવસોમાં સ્ત્રીઓની કોલેજોમાં કાર્યક્રમ... ધોળા ઝભ્ભામાં છોકરીઓ, વાવંટા અને ફુલ ઉડાડતી છોકરીઓ, ગાતી છોકરીઓ...યુનિવર્સિટી વિમેનની સંસ્થાના ગંજાવર મેળાવડામાં આ બધી કોલેજની છોકરીઓ એકઠી થઇ હતી. અમેરિકાના પ્રોફેસરો, ફ્રાંસ અને પોલાંડના એલચીઓની હાજરીમાં મેરીને ઇનામ, ચાંદ, માનવંતી પદવીઓ આપવામાં આવી અને ન્યુયોર્ક શહેરની સ્વતંત્રતા એનાયત કરવામાં આવી.

પછી આવ્યો અમેરિકાની વૈજ્ઞાનિક સંસ્થાઓનો કાર્યક્રમ. ૫૭૩ સંસ્થાઓએ મેરીને આવકાર આપવા મેળાવડા કર્યા. મેરી થાકને લીધે લેવાઈ ગઈ હતી, તેમાં આથી ઉમેરો થયો. હજારો લોકોની મેદની, કાન ફાડી નાખે એવા હર્ષનાદ. એક ગંડુએ હસ્તધૂનનની ધૂનમાં મેરીનો હાથ ઉતારી નાખ્યો, એથી એક હાથ ઝોળામાં રાખી મેરીને મુસાફરી કરવી પડી.

એ મહાન દિવસ આવી પહોંચ્યો. ૨૦ મી મે ના રોજ વોશિંગ્ટનમાં પ્રેસીડન્ટ હાર્ડિંગે મેડમ ક્યુરીને એક ગ્રામ રેડીયમની ભેટ કરી. આ નાની નાની શીશીઓ રાખવા સીસાવડે મઢેલી માનપત્રની પેટી ખાસ તૈયાર કરાવવામાં આવી હતી. પણ આ શીશીઓ એટલી કિંમતી—તેમ જ જોખમકારક—હતી કે તેને બદલે તેના જેવી બનાવટી રેડિયમની પેટી મેળાવડામાં દેખાવ માટે મૂકવામાં આવી હતી. રાજદ્વારીઓ, ન્યાય ખાતાના, લશ્કરના, તેમજ નૌકાદળના અધિકારીઓ અને યુનિવર્સિટીના પ્રતિનિધિઓ ત્યાં એકઠા થયા હતા.

ચાર વાગ્યે પ્રેસીડન્ટ આવી પહોંચ્યા. ફ્રેંચ એલચીની સાથે મીસીસ હાર્ડીંગ: પ્રેસીડન્ટની સાથે મેડમ ક્યુરી: પછી અનુક્રમે મીસીસ મેલોની, ઇવ અને ઇરીન અને મેડમ ક્યુરી સમિતિના સ્ત્રી સભ્યો—એમ સરઘસ આવ્યું. ભાષણો થયાં. છેલ્લું ભાષણ પ્રમુખે કર્યું:

'...મહાનુભાવ ઉમદા સ્ત્રી, ભક્ત પત્ની, પ્રેમાળ માતા, અથાક મહેનત કરીને જેણે જીવનની બધી ફરજો સંપૂર્ણ બજાવી છે...'

મેડમ ક્યુરીએ આભાર માન્યો. પછી ઓળખાણો કરાવવામાં આવી. મેરી એક ખુરસીમાં બેસીને સામે આવનાર સામે સ્મિત કરતી. ઇરીન અને ઇવ તેને બદલે હસ્તધૂનન કરતાં. અંગ્રેજ, ફ્રેંચ યા પોલિશ શિષ્ટાચાર અનુસાર આભારના શબ્દો બોલાતા.

સરઘસ પાછું તૈયાર થયું અને પગથીયાં ઉતારવા લાગ્યા. હજારો કેમેરા ઉઘડયા અને બંધ થયા.

અર્પણ વિધિ વખતે હાજરી આપનાર અને પત્રકારોએ માન્યું કે "રેડિયમ શોધકને અમેરિકન મિત્રોએ કિંમતી ખજાનો આપ્યો." પણ અર્પણ ક્રિયા થયા પહેલાં મીસીસ મેલોનીએ દાનનો દસ્તાવેજ મેરીને આપ્યો હતો તે મેરી બરાબર વાંચી ગઇ અને ખૂબ શાંતિપૂર્વક કહ્યું:

"આમાં સુધારો કરવાની જરૂર છે. અમેરિકાએ મને આપેલું રેડિયમ વિજ્ઞાનની મીલ્કત છે. હું જીવું છું ત્યાં સુધી હું વૈજ્ઞાનિક કાર્ય માટે તે વાપરીશ, એમાં કોઇ શંકા નથી

પણ પછી એ રેડિયમ મારી દીકરીઓની મીલ્કત થાય—જો દસ્તાવેજ એમને એમ રાખીએ તો. આ અશક્ય છે. હું મારી પ્રયોગશાળાને એની ભેટ કરું છું. વકીલને બોલાવશો ?"

"ચોક્કસ. તમારી ઇચ્છા હોય તો આવતે અઠવાડિયે આ બધી વિધિ કરાવશું." મીસીસ મેલોનીએ જવાબ આપ્યો. તે તો આ સાંભળીને ડઘાઈ ગઇ હતી.

"નહિ. આવતી કાલે પણ નહિ. આજ રાતે જ થવું જોઇએ. કોને ખબર છે કે થોડા કલાક પછી હું મરી જઉં."

આટલા અસુરા વખતે વકીલ માંડમાંડ મળ્યા. કાગળોમાં મેરીના સૂચવ્યા મુજબ ઉમેરો કર્યો અને મેરીએ તુર્ત તેના ઉપર પોતાની સહી કરી.

ફીલાડેલ્ફીયા યુનિવર્સિટી તરફથી· માન, દાક્તરની પદવી; ઉદ્યોગપતિઓ તરફથી ભેટો. મેસોથેરિયમ ૫૦ મીલીગ્રામની ભેટ; જોન સ્કોટ ચંદ્રક એનાયત થયાં. મેરીએ શરૂઆતનાં દિવસોમાં સંશોધનમાં વાપરેલ "પીએઝો ઇલેક્ટ્રીક ક્વાર્ટ્ઝ" ફીલોસોફીકલ સોસાયટીને ભેટ કરી. પીટ્સબર્ગની રેડિયમ ફેક્ટરીની મુલાકાત લીધી.

મેરીની નબળાઇ વધી ગઇ હતી. દાક્તરોએ મુસાફરી ન કરવાની સલાહ આપી. એથી કેટલાક સત્કાર સમારંભો રદ કરવામાં આવ્યા.

અમેરિકન પત્રકારોએ વૃદ્ધ નબળી સ્ત્રીને થકવી નાખવા માટે પ્રજાને ઠપકો આપ્યો. 'મહેમાનગતિનો અતિરેક' એક પત્રે મોટા મથાળાં છાપ્યાં. મેરીને જેમ બને તેમ ઓછો શ્રમ પડે એવા ઉપાયો લેવાવા લાગ્યા. ટોળાથી બચવા માટે ગાડીના પાછલે બારણેથી મેરી ઉતરી જતી.

આખો અમેરિકા દેખાડવાની મેલોનીની ઇચ્છા ફળીભૂત થાય એમ ન હોતું. અગત્યના કાર્યક્રમો ઉકેલાયા. મેરીનું લોહી-દબાણ એકદમ ઓછું થઇ ગયું હતું. દાક્તરો ગભરાયા હતા. મેરીએ થોડો આરામ લીધો. જૂન ૨૮ મીએ 'ઓલીમ્પીક' બોટ મેરીને લઇ ફ્રાંસ જવા ઉપડી. તાર અને ફુલોના ઢગલા કેબીનમાં થયા હતા. અમેરીકાના શ્રીમંતોની અજબ વ્યવસ્થા-શક્તિએ મેરી પર સુંદર છાપ પાડી હતી.

૧૯૨૧ માં પણ ફ્રાન્સમાં રેડિયમની સારવાર માટે એક પણ ઇસ્પીતાલ નહોતી એ વિચારે મેરીને નિરાશા ઉત્પન્ન થતી.

મેરીને ભેટ મળેલ રેડિયમ મેરીની સાથે જ તે જ બોટમાં આવી ગયું હતું. આ રેડિયમ મેરીની કારકિર્દી પર અનેક વિચાર સ્ફુરાવે છે. આના માટે આખા ખંડ પર ઝોળી ફેરવવી પડી હતી. એને વાસ્તે મેરીને ત્યાં જાતે જવું પડયું હતું અને આભાર માનવો પડયો હતો...એક પેટન્ટ લઇને આ બધી ઉપાધી નીવારી ન શકાત ?

અમેરિકાથી પાછા ફર્યા પછી મેડમ ક્યુરીએ પોતાના આત્મચારિત્રને લગતી નાનકડી નોંધમાં આ પ્રશ્નો પૂછ્યા છે, અને જવાબ આપ્યા છે.

ઘણા મિત્રો સકારણ વિશ્વાસથી કહે છે કે જો પીરે અને મેં પેટન્ટથી અમારા હક્કો રક્ષિત કર્યા હોત તો, એક સારૂં રેડિયમ ઇન્સ્ટીટ્યુટ સ્થાપવા જેટલાં આર્થિક સાધનો અમને મળી જાત. આમાં અડચણ રૂપ ન્નિવડો ન આવત. પણ મને ખાત્રી છે કે પેટન્ટ ન લેવામાં અમે સાચા હતાં.

પોતાના કાર્યમાંથી શક્ય તેટલો લાભ ઉઠાવી લે અને બીજાનું ભલું ભૂલ્યા વિના પોતાના સ્વાર્થીનું રક્ષણ કરી લે એવા વ્યવહારૂ માણસોની માનવતાને જરૂર છેઃ પરંતુ સાથે સાથે સ્વપ્નોમાં રાચનારાઓની પણ માનવતાને જરૂર છે. આવાઓ માટે સાહસની નિઃસ્વાર્થી ખીલવણી આકર્ષક થાય છે અને પોતાના અંગત લાભનો વિચાર કરવાનું પણ તેમને

માટે અશકય બને છે. શોધાવાઓને માટે દોલત નથી, કારણકે તેઓ તે ઈચ્છતા નથી. છતાં પણ, જીવનની ઉપાધિઓથી મુક્ત, સંશોધનનું કાર્ય ઉપાડી લેવા તેઓને સુવ્યવસ્થિત સમાજ જરુરી સાધનો પૂરા પાડવાનો.

"व्यतिकरित दिगंताः श्वेतमानैः यशोभिः
सुकृतविलसितानां स्थान भूर्जे स्वालानाम्।
अकलित महिमान केतनं मंगलानाम्,
कथमपि भुवनेऽस्मिन् तादृशा संभवन्ति ॥

(૨૯) કીર્તિ

પંચાવન-વર્ષની મેડમ કયુરીનું સ્થાન એક વિદ્યાર્થી અને સંશોધનકાર કરતાં તદ્દન વિશિષ્ટ હતું. તેના નામની કીર્તિ એવી હતી કે તેની હાજરી માત્રથી સાર્વજનિક કામમાં ફત્તેહ ખાત્રી પૂર્વક થાય.

વિજ્ઞાન પરિષદો, ભાષણો, યુનિવર્સિટીના પદવીદાન સમારંભો, પ્રયોગશાળાઓની મુલાકાતો આ બધું મેરીને ખૂબ પ્રવાસ કરાવતું. તેની નબળી તબિયત છતાં તેને આ કાર્યક્રમોનો બોજો ઉઠાવવો પડતો. આ કામ પૂરૂં થાય એટલે મેડમ કયુરી કુદરતનું અવલોકન કરવામાં આનંદ લેતી.

ઇટલી, હોલાંડ, ઇગ્લેન્ડ તેને ખૂબ આવકારતાં. ૧૯૩૨ માં તેણે સ્પેનની યાદગાર મુસાફરી કરી. પ્રમુખ મસરીકે તેને ઝેકોસ્લોવાકીયામાં પોતાના ગામડાના ઘરે આમંત્રી. બેલ્જીયમમાં તેને શાહી સત્કાર મળતો. દુનિયાનો એક ખુણો એવો નહોતો કે જ્યાં તેનું નામ જાણીતું નહોય. દૂર પૂર્વમાં ચીનના એક પ્રાંતિક શહેરમાં બુદ્ધ અને ચીનના શહેનશાહોની હરોળમાં મેડમ કયુરીનો ફોટો ટાંગવામાં આવ્યો હતો; 'માનવજાતના ઉપકારકો'ની હરોળમાં કયુરીનું સ્થાન હતું.

૧૯૨૨ માં રાષ્ટ્રસંઘની સમિતિએ સર્વાનુમતે મેડમ કયુરી—સ્કલોડોસ્કાને બૌદ્ધિક સહકારની આંતરરાષ્ટ્રીય સમિતિના સભ્ય તરીકે ચુંટી. મેરીએ તેનો સ્વીકાર કર્યો. તેના જીવનમાં આ એક અગત્યની તારીખ છે. અત્યાર સુધી અનેક સંસ્થાઓએ તેના નામનો ટેકો માગ્યો હતો, પણ મેરીએ સૌ કોઇને ના પાડી હતી. મેરીને આવું માન ગમતું નહિ. કારણ કે, કામ ન કરી શકે અને છતાં નામ માત્ર હોય તેનો અર્થ શો? રાજકીય બાબતોમાં હંમેશાં તે તટસ્થ રહેતી, પરંતુ રાષ્ટ્રસંઘની આ સમિતિમાં આઇન્સ્ટાઇન, મરે, મે ઇત્યાદિ સુવિખ્યાત વ્યક્તિઓ હતી. મેરી તેની ઉપ-પ્રમુખ ચુંટાઇ. દુનિયાના વૈજ્ઞાનિક સંશોધનમાં એક જાતની અરાજકતા ચાલતી હતી, તે દૂર કરવા મેરીએ પ્રયત્ન કરવા માંડયાં અને કેટલીય બાબતોમાં વિજ્ઞાનની પરિભાષા, પ્રકાશનો અને અંકેનાશોને લગતાં પ્રશ્નોમાં એકતા સાધી. ટેબલ ઓફ કોન્સ્ટન્ટ્સ શરૂ કરાવ્યા.

નફાની દષ્ટિ દૂર રાખનાર વૈજ્ઞાનિક મેડમ કયુરી પોતાના સહકારીઓના કાર્યના સંરક્ષણના હક્કો માટે હીમાયત કરવા લાગી. વૈજ્ઞાનિકોને 'કોપી રાઇટ' મળે એ માટે તેણે કામ આદર્યું. ઉદ્યોગોમાંથી થતો નફો પ્રયોગશાળાઓનાં સાધનો અને વૈજ્ઞાનિક કાર્ય કરનારાઓની સગવડો માટે વાપરવો, એવી સૂચનાઓ કરવા લાગી. અજબ પરિવર્તન! આ કાર્ય મેરીએ ખૂબ ખંતથી ઉપાડી લીધું; એટલે સુધી કે, બીજાં કાર્યો તેણે બાજુએ મૂકી દીધાં. ૧૯૩૩માં માત્ર એક વાર આ કામ છોડી મેરી સ્પેનમાં ભાષણ આપવા ગઇ હતી.

પોલાંડની મુસાફરીઓ—મેરીએ સ્વતંત્ર પોલાંડમાં રેડીયમ ઇન્સ્ટીટયુટ ઉભું કરવાની હીલચાલ કરી. કેન્સરની સારવાર માટે એક સારૂં કેન્દ્ર અને વૈજ્ઞાનિક સંશોધન માટે એક મથક સ્થાપવાની તેને ઇચ્છા હતી. પણ ગરીબ બિચારૂં પોલાંન્ડ! પૈસાની સગવડ કયાંથી કરવી? અને મેરીને આ કામ હાથ ધરવાનો વખત નહોતો.

પોન્યાએ આ કામ ઉપાડી લીધું. મેરીના નામના સ્ટૅમ્પો કાઢ્યા અને દેશ આખામાં ફંડ ઉભરાવવાનું શરૂ કરી દીધું. રાજ્ય તેમજ પ્રજાજનોએ તેમાં ઉદાર હાથે મદદ કરી.

ઇન્સ્ટીટ્યુટનો પાયો નાખવા મેરી વૉર્સો ગઈ. 'પોલીશ પ્રજાસત્તાકની અગ્રગણ્ય સ્ત્રી' તરીકે પ્રજાએ તેનું સન્માન કર્યું. યુનિવર્સિટી, વિદ્યાસભા અને મ્યુનિસિપાલિટીઓએ પોતાના તરફથી માનપત્રો આપ્યા. માર્શલ પીલ્સુવરસ્કી મેરીના અંગત મિત્ર થઈ ગયા. કોઇપણ વિધિમાં અમલદારી દેખાવો નહોતા. મેરીના પોલિશ ભાષામાં થયેલ ભાષણ પર પોલાંડના પ્રમુખ મુગ્ધ થયા. આટલા વર્ષના દેશવટા પછી પોલિશ ભાષા પર આટલો કાબુ! પછી તો વર્ષો વહી ગયા. ઈંટોમાંથી દિવાલો થઇ. પણ રેડીયમ માટે પૈસા ક્યાંથી કાઢવા?

મેરીએ અમેરિકા તરફ જોયું. મીસીસ મેલોનીને સંભારી. ફરી પાછું મેલોનીએ મોટું ફંડ એકઠું કરી આપ્યું. અમેરિકાએ મેડમ ક્યુરીને એક બીજો ગ્રામ રેડિયમનો ભેટ ધર્યો. ૧૯૨૯માં પ્રમુખ હવરના મહેમાન તરીકે તેમના ઘરે કેટલાય દિવસ મેરી રહી આવી.

૧૯૩૨માં વૉર્સોનું રેડિયમ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ચાલુ થયું; દર્દીઓને રેડીયમની સારવાર આપવાનું શરૂ થયું. મેરીની પોલાંડની આ છેલ્લી મુલાકાત હતી.

ફ્રાંસમાં...રેડીયમ ઇન્સ્ટીટ્યુટનું વૈજ્ઞાનિક તેમજ વૈદકીય કામ આગળ વધે એ માટે ક્યુરી ફાઉન્ડેશન નામની સ્વતંત્ર સંસ્થા કાઢવામાં આવી. તેમાં બક્ષીસો, મદદ વગેરે સ્વીકારવામાં આવતી.

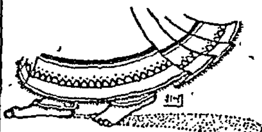
૧૯૨૨ની સાલ. ફ્રાંસની વૈદકીય એકેડેમીના પાંત્રીસ સભ્યોએ એક અરજી કરી: 'અમે માનીએ છીએ કે મેડમ ક્યુરીને માનદ સભ્ય તરીકે લેવાથી એકેડેમીને માન મળશે......'

આ ક્રાંતિકારી અરજી!! ક્યુરીને હડધૂત કરનાર વિજ્ઞાન એકેડેમીના સભ્યોને કેવો બોધ પાઠ!! સર્વ ઉમેદવારોએ ઉમેદવારી પાછી ખેંચી લીધી.

એકેડેમીનાં પ્રથમ સ્ત્રી સભ્યને પ્રમુખે આવકાર આપ્યો.

૧૯૨૩માં ક્યુરી ફાઉન્ડેશને રેડીયમની શોધની પચીસમી સંવત્સરી ઉજવવાનું ઠરાવ્યું. ફ્રાંસની સરકારે મદદ કરી, અને સર્વાનુમતે પાર્લામેન્ટમાં કાયદો પસાર કર્યો; વારસાના હક્ક સુદ્ધાં ૪૦ હજાર ફ્રેંકનું મેરીને વર્ષાસન બાંધી આપ્યું. (ચાલુ)

આમંત્રણ

આવ સખિ આવ તું સખિઓની સાથમાં,
ગાવાને ગીતડાં પ્રેમના જીરે........ટેક.
રાત જાય દોડતી, ચાંદ ચડ્યો વ્યોમમાં,
તારલીયા ઝબકી સંતાય રે....આવ સખિ૦
રૂપેરી ચાંદની સઘળે પથરાઈ છે,
મંદમંદ વાયરો વાયરે....આવ સખિ૦
જાઈ જુઇ મોગરાનાં ફૂલની સુગંધથી
મ્હેંકી ઉઠે મમ ચોક રે....આવ સખિ૦

મોહનલાલ ભોગીલાલ શાહ.

धरतीनो साद

ઉમટો અંતર આજ સ્થળે સ્થળ તારા ફુવારા રે.
ઉપલી ભોમથી આજ મારા ઊર કરો ઉતારા રે,
સ્થળે સ્થળ તારા ફુવારા રે.

દિલની વીણા ગાન ભૂલી છે,
દેવ તણું આહ્વાન ભૂલી છેઃ

પુણ્ય પ્રકોપે આજ ભેદો એના મૌન કિનારા રે.
સ્થળે સ્થળ તારા ફુવારા રે.

મૂર્છિત તાપે શોષિત અંગો,
નિષ્કંપ વૃક્ષો, મૂક વિહંગોઃ

વરસી ધારા, ગજવો મારા મ્હેલ મિનારા રે.
સ્થળે સ્થળ તારા ફુવારા રે.

જલતી ભિતર ભીષણ જ્વાળો,
ઊડતી દિગંત દૂર વરાળો.

ફફડે જીવતાં જલતાં તેમાં પ્રાણ બિચારા રે.
સ્થળે સ્થળ તારા ફુવારા રે.

ઘોર પ્રલયકર આભ ગજાવો,
જળતો આતશ સાવ બૂઝાવો,

અંતર ગહને વસી ભરી દો પ્રાણ, દુલારા રે.
ઉતરી રગરગ જગવો અંકુશ માનવતાના રે.
ઉમટો અંતર આજ સ્થળે સ્થળ તારા ફુવારા રે.

'શશિન્' ઓઝા

પ્રેમ અને લગ્નના ધક્કે ચડેલી

શ્રીમતી

લેખક :

શ્રી ગટુભાઈ ગો. ધ્રુવ

*

ગુજરાતની ઊંચી ગણાતી એક જ્ઞાતિમાં શ્રીમતીનો જન્મ થયો હતો. પિતાની એ બહુ લાડકી હતી. શાળામાં અંગ્રેજી પાંચ ચોપડીઓ સુધી એ ભણી હતી. શ્રીમતી લગભગ નવ વર્ષની ઉમર થઈ, ત્યારથી પોતાની જ્ઞાતિના એક ચંચળ છોકરા સાથે એને મૈત્રી થઈ. બન્ને મોટાં થતાં ગયાં, તેમ તેમની મૈત્રી ગાઢ થતી ગઈ. શ્રીમતીનાં માતાપિતાને પણ આ છોકરો ગમી ગયો અને આગળ ઉપર શ્રીમતીનો એની સાથે સંબંધ કરવાનો એમનો વિચાર હતો.

પરંતુ છોકરો જરા સ્વચ્છંદી થવા માંડયો અને જ્ઞાતિમાં એક બીજા સારા કુટુંબના ગણાતા છોકરા તરફથી શ્રીમતીનું માગું આવ્યું, એટલે તેના પિતાએ તેર વર્ષની ઉંમરે તેનું સગપણ એ છોકરા સાથે કરી દીધું. શ્રીમતીએ તો પેલા પિનાકિન સાથે જ પરણવાનો મનથી નિશ્ચય કરેલો હતો. પણ એટલી નાની બાળાનું શું ચાલે ? છોકરી મોટી થાય અને કદાચ સગાઈ કરેલી જગાએ પરણવાની ના પાડે, એ ભયથી શ્રીમતીના પિતાએ સારદા કાયદાની પરવા કર્યા વિના તેને સૂર્યકાન્ત સાથે પરણાવી દીધી. બિચારી શ્રીમતી આંખમાં આંસુ સાથે પરણી ગઈ.

શ્રીમતીના પિતા ભૂપતરાય એકંદરે સજ્જન માણસ હતા, એટલે પિનાકિન સાથેનો સંબંધ ચાલુ રાખ્યો, અને એ કુટુંબ સાથે એ અગાઉની માફક હળેલો રહ્યો. શ્રીમતી સૂર્યકાન્ત સાથે પરણી તો ખરી, પણ એનું હૃદય તો પિનાકિન સાથે જોડાયેલું હતું. શ્રીમતી સોળ વર્ષની થઈ, ત્યાં એના પિતાનું અવસાન થયું. ભૂપતરાયને પાછળથી જણાયું કે સૂર્યકાન્ત ઊંચા કુળનો કહેવાતો, પણ ઓછી બુદ્ધિનો અને શ્રીમતી જેવી રૂપાળી અને ચંચળ છોકરી માટે બરાબર લાયક ન હતો, પણ હવે ઉપાય ન હતો.

પિતાના મરણ પછી છ મહિને શ્રીમતી પોતાને સાસરે ગઈ. એના પતિ સૂર્યકાન્તમાં ખાસ કંઈ દૂષણ ન હતું, પણ એ માણસ મીઠાવગરનો હતો. બાપની ધાકને લીધે છેક રાંકડો બની ગયો હતો. શ્રીમતીએ હૃદય બીજાને અર્પેલું હોવા છતાં તેને સંસારવ્યવહાર એ સાસરામાં જ ચલાવવો પડયો ને એ વર્ષો દરમિયાન પિનાકિન અને શ્રીમતીનો મેળાપ તો અનેક વખત થતો. માતા, ભાઈઓ, અને સાસરાનાં માણસોથી પણ આ વાત છાની ન હતી. પિનાકિન અને સૂર્યકાન્તનો સંબંધ પણ એકંદરે મિત્રાચારીનો હતો. દરમિયાન શ્રીમતીને એક પુત્ર થયો.

પુત્રના જન્મ પછી સાસરાનાં માણસોને પિનાકિન અને શ્રીમતીના પરિચય પ્રત્યે અણગમો થતો ગયો અને ધીમે ધીમે અણગમાએ પ્રત્યક્ષ વિરોધનું સ્વરૂપ લીધું. દરમિયાન શ્રીમતીના પ્રૌઢ ઉંમરના સસરાએ તેની પ્રત્યે અઘટિત વર્તન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, એમ

શ્રીમતીને લાગવાથી, એણે તે બાબત સૂર્યકાન્તને ફરિયાદ કરી. સૂર્યકાન્તે એ વાત માની ન હોય કે પિતાને વાત કરી ન શક્યો હોય, પણ એ ઉપર કાંઈ લક્ષ આપ્યું નહિ. શ્રીમતીને સાસરામાં રહેવું હવે બહુ વસમું લાગ્યું. સૂર્યકાન્ત એના મનથી હવે છેક ઊતરી ગયો. પિનાકિન ઉઘાડી રીતે તેનો બચાવ કરે કે રક્ષણ આપે તે બની શકે તેવું ન હતું. એટલે શ્રીમતી માતાને ઘેર રહેવા ગઇ. માતા તેને પોતાને ઘેર લાંબો વખત રાખવા ખુશી ન હતી. એ ચાર માસમાં શ્રીમતીને ફરી પાછું સાસરે રહેવા જવું પડયું.

સૂર્યકાન્ત સ્વભાવે નરમ તો હતો, પણ ઓછી સમજણ હોવાને કારણે ચઢાઉ હતો. કેટલાક મિત્રોની શીખવણીથી શ્રીમતીને એણે વારેવારે ઠપકો દેવાનું શરૂ કર્યું, અને પછીથી તો હાથ પણ ઉગામવા માંડયો. માર સહન કરે એવો શ્રીમતીનો સ્વભાવ જ ન હતો. એટલે એણે...ના સંચાલકને બધી વાત કરી અને, એમની સંસ્થામાં તેને રાખવાની માગણી કરી. માતા તથા ભાઇઓ આની વિરુદ્ધ હતા; તેમ છતાં એ સંસ્થામાં સંગીત શીખવવાનો બંદોબસ્ત કરવામાં આવ્યો અને સંગીતના શિક્ષણ ઉપરાંત સંસ્થાના બીજા કાર્યક્રમમાં પણ શ્રીમતીએ ઉત્સાહથી ભાગ લેવા માંડયો. રસ્તે આવતાં જતાં કોઇ વાર પિનાકિનનો મેળાપ થઇ જતો. પાછળથી એ બંન્ને સંકેતથી અનેક વખત મળતાં. રસ્તાની એક બાજુએ એક વખત પિનાકિન અને શ્રીમતીને વાતો કરતાં સૂર્યકાન્તે જોયાં; એટલે રસ્તામાં જ એણે શ્રીમતીને મારવા માંડી. પિનાકિને એનું રક્ષણ ન કર્યું હોત તો તેને તે દિવસે મરણતોલ માર પડત.

એ દિવસથી શ્રીમતીએ પોતાના ભવિષ્યના જીવન વિષે નિશ્ચય કરી લીધો. માતા અને ભાઇના વિરોધ છતાં એણે સંસ્થામાં જ જઇને રહેવાનું નક્કી કર્યું. ત્યાં સંગીતનું-સીતાર અને દિલરૂબા વગાડવાનું શિક્ષણ લેવામાં અને બીજી નાની બાળાઓને ભણવામાં મદદ કરવામાં એનો વખત ઠીક પસાર થતો હતો. બાળક કશ્યપને તેના બાપને ઘેર કે મોસાળમાં કોઈ જાતનું દુઃખ ન હતું.

આમ ત્રણ ચાર વર્ષ ચાલ્યું. દરમિયાન સૂર્યકાન્ત-સંસ્થામાં જઇને પણ વખતોવખત ધાંધલ કરતો. શ્રીમતી સાથે લગ્ન ન થઈ શક્યું તેથી પિનાકિને, પરણવાનો વિચાર જ માંડી વાળ્યો હતો...સંસ્થામાંથી પિનાકિનને મળવાની શ્રીમતીને બહુ સગવડ મળતી નહિં, પણ દશ બાર દિવસે, એકાદ વખત રસ્તામાં એ બન્ને મળી જતાં.

સૂર્યકાન્તે શ્રીમતીને સમજાવવાના અને ગઈ ગુજરી ભૂલી જઈ, ફરી પાછી ઘેર બોલાવવાના બહુ પ્રયત્ન કરી જોયા, પરન્તુ શ્રીમતીના મનનો મેળ ત્યાં કદી મળ્યો જ ન હતો, અને પિનાકિન એની ખાતર કુંવારો રહ્યો હતો એ આશ્વાસન અને સાંત્વનનું એક માત્ર એને સ્થાન હતું; તેમજ સૂર્યકાન્તે હાથ ઉપાડયાથી અને રસ્તા વચ્ચે તેની ફજેતી કરેલી હોવાથી તેનું સ્વમાન ઘવાયું હતું, એટલે કોઈ હિસાબે શ્રીમતી ફરી સાસરે જવા ખુશી ન હતી. છતાં પિનાકિનની મારફત એ પોતાના પુત્ર કશ્યપને કેટલીકવાર મળી શકતી.

સંસ્થામાંથી શ્રીમતીએ પિનાકિનને ઘેર-તેણે પોતાના માબાપથી અલગ ઘર લીધું હતું-જઈ ખુલ્લી રીતે રહેવાનો પોતાનો વિચાર જણાવ્યો, પરંતુ આમાં તેને સંસ્થા તરફથી ટેકો મળ્યો નહિ. તેમ છતાં કેટલીક વખત જુદું બહાનું કાઢીને એક બે દિવસ એ પિનાકિનને ઘેર રહી આવતી, એમ સંસ્થાના સંચાલકોને ખબર પડી. સંચાલકો એમ માનતા કે, પોતાની માતાને ઘેર એ રહેવા ગઈ છે. આ પ્રમાણે અનિયમિતતા અને સમાજ વિરૂદ્ધનો વ્યવહાર સંસ્થા તો ચલાવી શકે નહિ, એટલે શ્રીમતીને કાં તો સંસ્થાના નિયમ પૂરી રીતે પાળવાની, અગર

તો સંસ્થા છોડી જવાની સખ્ત તાકીદ આપવામાં આવી. શ્રીમતી વાજીન્ત્ર સારી રીતે વગાડતી, એટલે એને એવી આશા હતી કે સંગીતનું ટયુશન આપીને એ પોતાનું ગુજરાન ચલાવી શકશે. એટલે એ સંસ્થા છોડી ગઇ.

સૂર્યકાન્તે પોતાના બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ જવાથી બીજીવાર લગ્ન કર્યું. એની જ્ઞાતિમાંથી તો એને કોઇ કન્યા ન મળી, પણ બીજી બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિની મોટી ઉંમરની વિધવા સાથે એણે પુનર્લગ્ન કર્યું. શ્રીમતીને એમ લાગ્યું કે એ સમાજનો અન્યાય છે. શ્રીમતીએ ઘર ન માંડયું અને એનું પરિણીત જીવન નિષ્ફળ ગયું તેથી સૂર્યકાન્ત ફરી પરિણિત જીવન સુખથી વ્યતીત કરી શકયો. પરંતુ પોતાની મરજી ઉપરાંત શ્રીમતીને પરણવું પડયું હતું; તેની સાથે એના મનનો મેળ કદી મળ્યો ન હતો; જે યુવક પ્રત્યે એનું હૃદય ઢળ્યું હતું—છેક નાનપણથી જેની સાથે જીવન વીતાવવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો હતો તે હજી એની જ, ખાતર અપરિણીત રહ્યો હતો; પરિણીત પતિ એને મારઝૂડ કરતો અને રસ્તા વચ્ચે પણ એની ફજેતી કરવાની હદ સુધી હલકાઇ બતાવી હતી, તે ફરી પરણ્યો હોવા છતાં શ્રીમતીને પોતાને એનાથી છૂટા થવાનો કોઇ માર્ગ ન હતો, એ સમાજનો હડહડતો અન્યાય હતો એમ શ્રીમતીને લાગ્યું. છૂટા થવા માટે એણે બહુ પ્રયત્નો કર્યા. વડોદરાના કાયદાનો લાભ લેવામાં કોઈ રીતે એને સફળતા મળી નહિ. મા તથા ભાઇઓએ એના જીવન પ્રત્યે હવે ઉપેક્ષાવૃત્તિ ધારણ કરી હતી. તેનો પ્રથમ પતિ હયાત હોવાથી પિનાકિન સાથે એ લગ્ન તો કરી શકે એમ હતું નહિ, કારણકે લગ્ન કરે અને સૂર્યકાન્ત ફરિયાદ કરે તો એ બન્નેને જેલમાં જવું પડે.

...ની સંસ્થાના સંચાલકોની સલાહ વિરૂદ્ધ; બીજાં જે એને સલાહ, સૂચના કે દોરવણી આપી શકે એ બધાંએ ના કહ્યા છતાં, શ્રીમતીએ કોઇની પરવા કર્યા સિવાય, હવે ઉઘાડી રીતે પિનાકિનને ઘેર જ રહેવા માંડયું. ઘણી લાંબી મુદત સુધી હૃદયની લાગણી અને સમાજના સ્થાપિત નિયમોનું પાલન એ બે વચ્ચે તુમુલ યુદ્ધ ચાલ્યા પછી હૃદયની લાગણીએ છેવટ જીત મેળવી અને શ્રીમતીએ બંડખોર વૃત્તિ ધારણ કરીને પિનાકિન સાથે સંસાર માંડયો. માતા, ભાઇ અને સગાસંબંધીઓએ તો એને લગભગ તજી જ દીધી. પિનાકિનનાં માતાપિતાએ પિનાકિન સાથેનો વ્યવહાર તોડી નાંખ્યો. ન્યાતજાતનાં સૌએ એ બન્નેનો તિરસ્કાર કર્યો. સંસ્થાના સંચાલકોને પણ શ્રીમતીનું આ પગલું પસંદ પડયું નહિ, છતાં શ્રીમતીનાં કેટલાંક મિત્રો અને સંસ્થાની કેટલીક બંડખોર મનોવૃત્તિવાળાઓને શ્રીમતીના આ પગલાથી અંતરમાં એક જાતનો સંતોષ થયો. જે કાર્ય કરવાની પોતાની અંતરની ઇચ્છા હોય, છતાં હિમ્મત ન ચાલતી હોય, ત્યારે તે કાર્ય બીજું કોઇ કરે, ત્યારે કેટલાકને ઇર્ષા ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઇક તેને અંતરથી આવકારે છે.

શ્રીમતીનો પોતાના બાળક પુત્ર કશ્યપ પ્રત્યેનો પ્રેમ એવો ને એવો અખંડ ચાલુ રહ્યો હતો. હવે એ લગભગ આઠેક વર્ષનો થયો હતો. નિશાળે જતે આવતે કે બીજે કાંઇ ફરવા જતો એ વખતે કુટુંબનાં બધાંથી છાનોમાનો એ શ્રીમતીને મળતો.

સૂર્યકાન્તે શ્રીમતીના આ પગલાનો જરા પણ વિરોધ કર્યો નહિ, એથી સહુને બહુ નવાઇ લાગી. કુટુંબીજનો કે મિત્રો એ બાબત એને પૂછતા ત્યારે એ એટલો જ જવાબ દેતો: "હું ફરીથી પરણ્યોને"

પિનાકિન અને શ્રીમતીનો નવો સંસાર લગભગ એક વર્ષ બહુ સારી રીતે ચાલ્યો; પરન્તુ એ સ્થિતિ લાંબો વખત ટકવાનું સર્જિત ન હતું.

લગભગ દોઢ વર્ષથી શ્રીમતીને વખતો

વખત થોડે થોડો તાવ આવી જતો અને ક્વચિત ઉધરસ પણ થતી. અત્યાર સુધી તે સંસ્થામાં રહીને સંગીત ગાવા વગાડવામાં અને શીખવવામાં એનો બધો વખત જતો. અગાઉ સાસરામાં એને માથે ઘર ચલાવવાનો કે કુટુંબનો કશો બોજો પડયો ન હતો, પણ હવે તાવથી નબળી પડેલી તબીયતે એને માથે ઘર ચલાવવાનો બોજો પડયો. પિનાકિનની કમાણી ઝાઝી ન હતી, તે ઉપરાંત એમના મિત્રોને ઘરે બોલાવી ચ્હાપાણી કરવામાં અને ખાવાપીવામાં પોતાની સ્થિતિ કરતાં વધારે ખર્ચ કરતો, તેથી પૈસાની હંમેશાં તાણ રહેતી. શ્રીમતીને પોતાના શરીર માટે પુષ્ટિકારક ખોરાકની અને દવાદારૂની પણ કંજુસાઇ કરવી પડતી. પિનાકિનને હાથ સંકોડવાની એ વારેવારે શીખામણ આપતી, એટલે ધીમેધીમે પિનાકિને ઘરની બહાર મિત્રોમાં વધારે ફરવા માંડયું. શ્રીમતી પ્રત્યેનો એનો પ્રેમ તો જેવો ને તેવો જ હતો, પણ પોતાનું સર્વસ્વ ત્યાગવા એ તૈયાર ન હતો. સમાજ સામે ટક્કર ઝીલવાની શ્રીમતી જેટલી એની શક્તિ બળવાન ન હતી. શ્રીમતીને સમાજનાં માણસોએ તથા સગાંવહાલાંએ અને કુટુંબીજનોએ તજી દીધી, તેથી સમાજ પ્રત્યે વિશેષ ક્રોધ ચઢયો હતો. એને એમ લાગતુ હતું કે સમાજ ઢોંગ, છાની અનીતિ; ઉપરઉપરના દેખાવને લઇ ચલાવે છે; પરંતુ ખુલ્લી રીતે સમાજનાં સ્થાપિત બંધનો તોડી પ્રમાણિક જીવન ગાળનારને તરછોડે છે. સમાજનો કાયદો પણ તેને અન્યાયી અને એકપક્ષી લાગતો હતો, કારણ કે એના પતિ સૂર્યકાન્તને ફરી પરણવા માટે કોઇ દોષ દેવું નહતું.

પિનાકિનની ધીમે ધીમે વધતી જતી બેદરકારીથી શ્રીમતીના મનને ઘણો આઘાત થયો. એની નબળી તબિયતમાં આ જાતના આઘાતથી વિશેષ નબળાઇ આવી અને એ ક્ષયરોગમાં સપડાઇ.

કેટલાક માસ સુધી તો શ્રીમતીએ પરાણે પરાણે ઘરકામનો બોજો—રાંધવા વગેરેનું કામ–ઉઠાવ્યું, પણ પછી તો એ ખાટલે પડી. પિનાકિનને હવે શ્રીમતીના મંદવાડની ગંભીરતાની સમજણ પડી એણે સારા ડાક્ટરો અને દવા કરવામાં પોતાની શક્તિ ઉપરાંત ખર્ચ કર્યું. શ્રીમતીને હવા ખાવા પણ મોકલી, છતાં શરીરના રોગ ઉપરાંત મનના ઊંડા આઘાતથી શ્રીમતીની તબીયત દિન પર દિન લથડતી ચાલી. પિનાકિન હવે હિમ્મત હારવા લાગ્યો, પૈસે ટકે હેરાન થવા લાગ્યો, છતાં પોતે હાથે રાંધે અને શ્રીમતીને પણ એની રૂચિ અનુસાર રાંધી આપે એમ લાગણીપૂર્વક કરવા લાગ્યો. શ્રીમતીને પણ હવે પોતે બોજારૂપ છે એમ લાગવા માંડયું. પોતાના જે થોડા ઘણા દાગીના અંગ ઉપર હતા, તે એક પછી એક વેચી તેણે ડાક્ટરનાં બીલો ચૂકવવા માંડયાં.

શ્રીમતીના મંદવાડની ખબર એની માતાને અને ભાઇઓને પડી અને તેઓ એને જોવા આવી ગયાં. એમના તરફથી સૂર્યકાન્તને પણ મંદવાડના સમાચાર મળ્યા. સૂર્યકાન્ત શ્રીમતીને જોવા આવ્યો. શ્રીમતીની સ્થિતિ જોઇ એને બહુ લાગણી થઇ. એ માણસ બહુ નરમ હતો. ચઢાઉ હતો અને નિરૂપાયે બીજીવાર પરણ્યો હતો, પણ મનનો સાચો ખાનદાન હતો. શ્રીમતીને એણે કહ્યું: "હું બીજી વાર પરણ્યો છું, પણ તેથી મારા ઘરમાંથી તારો હક્ક ઓછો થતો નથી. જ્યારે તને જરૂર લાગે ત્યારે તું અડધી રાતે પણ મારે ઘેર આવી શકે છે. તારે માટે મારું ઘર સદાને માટે ઉઘાડુ છે" સૂર્યકાન્તની આટલી બધી ઉદારતાની શ્રીમતી ઉપર બહુ અસર થઇ. ભૂતકાળનું પોતાનું જીવન નવા સંસારમાં સુખના સ્વપ્ના અને અત્યારની સ્થિતિ વિષે તેને અનેક વિચારો આવ્યા. એ રાતથી શ્રીમતીની સ્થિતિ વધારે ખરાબ થતી ગઇ.

પિનાકિન્ હવે તો શ્રીમતીના ચાલુ મંદવાડથી કંટાળો પણ બતાવવા લાગ્યો. જે બાળા માટે એણે ન્યાત, જાત, સગાં સંબંધી સર્વ સાથેનો સંબંધ છોડયો, જેને માટે એ જિંદગી ભર કુંવારો રહ્યો, તેની સાથે છ સાત માસ સંસાર ભોગવ્યા પછી એ તો મંદવાડની પથારીએ પડી. અને હવે તો એને જીંદગીભર માંદી સ્ત્રી જ વેઠવાની, એ વિચારે છેક નિરાશ થઈ ગયો. પૈસેટકે એ હેરાન થઈ ગયો હતો. નોકરીમાં નિયમસર અને વખતસર ન જવાતું હોવાથી ત્યાં પણ ઉપરીનો ઠપકો વારંવાર ખાવો પડતો. સૂર્યકાન્ત મળવા આવી ગયો હતો અને શ્રીમતીની પથારીમાં પચાસ રૂપીઆ મૂકી ગયો હતો, એની પણ એને ખબર પડી હતી. શ્રીમતીએ પોતે જ એને બધી હકીકત વિગતવાર કહી હતી. આ ઉપરથી એને જરા ઇર્ષા પણ ઉત્પન્ન થઈ હતી.

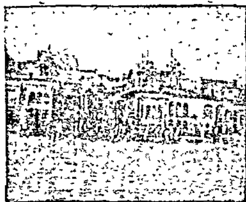
શ્રીમતીનો મંદવાડ વધતો ગયો. ડાકટરોએ એની આશા છોડી દીધી. તેની માતાને પિનાકિને ખબર આપી એટલે માતા પિનાકિનને ઘેર આવી અને શ્રીમતીએ પોતાને ઘેર લઇ જવાની માગણી માતા પાસે કરી, પણ માતાએ મરણ પથારીએ પડેલી–આખરની મહેમાન–પોતાની દીકરીની છેલ્લી આશા પૂરી કરવાને વખતે એવી શરત મૂકી કે, 'પિનાકિન ત્યાં રહે નહિં. એટલુંજ નહિં, પણ જોવા પણ ન આવે તો હું તને મારે ઘેર લઈ જાઉં' આ બાઇને ન્યાત જાત અને સગા સંબંધીઓમાં પોતાની પ્રતિષ્ટા અને આબરૂ જવાનો ભય નડયો! શ્રીમતીએ આ શરતનો તિરસ્કારથી અસ્વીકાર કર્યો. "તમારા કરતાં તો સૂર્યકાન્ત કેટલો બધો ઉદાર! એનું ઘર મેં ભાંગ્યું, એનું જીવન મારે લીધે રદ થયું, છતાં એનાં બારણા મારે માટે ઉઘાડાં છે અને તમે–મારી જનેતા–મને આખરના મંદવાડ વખતે ઘેર લઇ જવાની પણ ના પાડો છો? કુટુંબ, ઘરબાર, ન્યાત જાત સમાજ બધું તજીને જેને આશરે હું આવી છું તેના જ છાપરા નીચે હું મરીશ." આમ કહી શ્રીમતીએ મોઢું ફેરવી દીધું. એ રાત્રે શ્રીમતીએ પ્રાણ મૂકયો.

એના તાકીયા નીચેથી બે ચીઠ્ઠીઓ મળી આવી. એક સૂર્યકાન્ત ઉપર હતીઃ "મને માફ કરશો? પણ મારી શી રીતે માગું? તમારી ઉદારતા દૈવી છે." બીજી ચીઠ્ઠી પોતાના બાળક કશ્યપ ઉપર હતી," "મરતી વખતે તારૂં મોઢું જોવાની મારી ઇચ્છા અધૂરી રહી ગઇ. પાકીટમાં એક સોનાની સેર છે એ તારી જનોઈ વખતે તારી વ્હાલી મા તરફની છેલ્લી ભેટ,"

મંત્રતંત્ર સૌ છોડતું આજે

મંત્રતંત્ર સૌ છોડ તું આજે,
માળાના કૈં જાપ જપે તું;
મિથ્યા મીઠા રાગે;
મંદિરનાં તું દ્વાર ઉઘાડી,
જો શું ઇશ્વર માગે? મંત્રતંત્ર૦
દેવળમાં ના દેવ બિરાજે,
ઘૂમે ખેડૂત સંગે;
ચોમાસે ઉનાળે નાચે,
અવિરત એને ઢંગે;
ધુળ ખરડાયા સાજે. મંત્રતંત્ર૦
મુક્તિતણો ઓ શોધક!
તારી મુકિત કોને હાથે?
હર્ષથી સર્જન ભાર ઉપાડી,
બંધાઇ તુજ સાથે;
માલિક તારો રાજે. મંત્રતંત્ર
ધ્યાન ત્યજી વળી ફુલ વિખેરી,
આવ જરી તું બ્હારે;
વસ્ત્રો મેલાં થાય ભલે શી
ચિંતા એની તારે?
ઉભતાં પ્રભુ સહ લાજે?
મંત્રતંત્ર સૌ છોડ તું આજે.
જશભાઈ કા. પટેલ

વ્રજયાત્રા

શ્રી. ઘેલુભાઇ દેસાઇ

*

(ગતાંકથી ચાલુ)

અહિં ભરતપુર રાજ્યાનો પુરાણો કીલ્લો છે. દાઉદજીનું મંદિર છે. રૂપ સાગર નામનું સુંદર સરોવર છે. અહિંથી એક રસ્તો નંદગાંવ જાય છે, જ્યારે બીજો રસ્તો પાડરગાંવ જાય છે. આગળ જતાં બદ્રિના દર્શન આવે છે. ઉત્તરખંડની અપૂર્વ લીલાના દર્શન પણ અહિંજ થાય છે. ત્યાંથી આગળ કામવન આવે છે. પાંડવો વનવાસ સમયે અહિં રહ્યા હતા. અને ભગવાને ગોપીઓ પાસે દાણ લીધાં હતાં. અહીં ચોરાસી તીર્થ છે. અહિંથી આગળ કેનેરો ગાંવ, ચિત્ર વિચિત્ર શિલા, ઉંચાગાવ, ડભારોગાંવ, અને આગળ બરસાણા આવે છે. અહીં કૃષ્ણની લાડલી રાધકાજીનું મંદિર છે. ધન્ય છે રાધકાજી તમારી ભક્તિને કે આજે પણ જનતાને મુખે રાધાકૃષ્ણનું અમર નામ રમી રહ્યું છે. પહાડની ટેકરી ઉપર સુંદર તેમજ ભવ્ય મંદિર બનાવેલું છે તેમાં રાધીકાજીની મૂર્તિ આજે પણ શ્રી. કૃષ્ણના અમર અભિસારીકાનો બરાબર ખ્યાલ આપતી બિરાજે છે. જયપુરની પત્થરની કરીગરી જોવા લાયક છે. આખું મંદિર આરસપહાણનું બનાવેલું છે. દંતકથા કહે છે કે રાધીકાજીને નારાયણદાસી નામના બ્રાહ્મણને સ્વપ્નું આવ્યું અને તેમની મૂર્તીને જમીનમાંથી બહાર કાઢી અને પુજન કરી મૂર્તીની સ્થાપના કરી. પાસેજ પ્રેમ સરોવર છે.

અહીં મહાપ્રભુજીની બેઠક છે તથા રાધા ગોપાલજીનું મંદિર છે. આગળ સંકેતવન આવે છે. ત્યાં રાધા અને કૃષ્ણ રોજ મળતા હતા. પહાડ ઉપર રાધા કૃષ્ણની પાદુકાઓ છે. નંદ મહારાજનું ગામ પણ પહાડ ઉપર છે. આને નંદગામ કહે છે. ત્યાં નંદ મહારાજનું મંદિર છે. ત્યાંથી પાછા મથુરાજી આવવું પડે છે.

મથુરાથી પાસે ગોકુલ છે. અહિં ભગવાન નન્દરાયની ગાયો ચરાવતા હતા. ગોકુલ જમનાજીને કીનારે છે. ત્યાં ઠાકુરાની ઘાટ પણ છે. મહા પ્રભુજીની બેઠક છે. અહીં કૃષ્ણનાં મંદીર ઘેરઘેર છે. ત્યાંથી આગળ દાઉદજીનું મંદિર છે. મુર્તી ઘણી જ મોટી અને ભવ્ય છે.

કૃષ્ણ ભગવાનની લીલા મથુરા અને આસપાસના પ્રદેશોમાં થઇ તેમના સંસ્કારણો તરજાયલા દેખાય છે. વૈષ્ણવો તેની પરીક્રમ કરે છે. ભગવાન કૃષ્ણે પાપીઓનો સંહાર કરવા યુગેયુગે અવતાર લીધો આજે કલીયુગમાં પણ હું આપનો ગીતાનો શ્લોક યાદ કરૂં છું.

' પરિત્રાણાય સાધૂનાં વિનાશાયશ્ચ દુષ્કૃતામ્,
ધર્મ સંસ્થાપનાર્થાય સંભવામિ યુગે યુગે. '

અને આમ પૂણ્ય ભૂમિ વ્રજની પરિક્રમા કરીને મ્હારા જીવનને ધન્ય થયેલુ હુ માનું છું. લાખ લાખ વંદન હજો અમર ભૂમિ શ્રી વ્રજ ને જેની સાથે ભગવાન શ્રી મધુસુદનના અનેક પરાક્રમો તથા લીલાઓના સંસ્મરણો સંકળાયાં છે-જેના દર્શન માત્રથી હૃદયમાં કોઈ અદ્‌ભૂત અનેરી શાન્તી પ્રાપ્ત થાય છે આજે. "વ્રજ" ભૂમિમાં તેમજ સારા ભારત ભરમાં રાધા કૃષ્ણ, રાધારમણનું અમર નામ લોકોના હૃદયમાં કોતરાઇ ગયું છે.

નાગથાતની યાત્રા

લેખિકા.
શ્રી. સુશીલા નય્યર

*

શ્રી ધર્મદેવ શાસ્ત્રી કેટલાંક વરસથી જોનસરબાવરની પછાત જાતિઓની સેવા કરે છે. તેમની તીવ્ર ઇચ્છા હતી કે, ગાંધીજી પોતે તેમનું કાર્ય જોવા આવે, અથવા પોતે ન જઇ શકે, તો તેમની ટુકડીમાંથી કોઇકને મોકલે. દાક્તર તરીકે કસ્તૂરબા ટ્રસ્ટના દાક્તરી વિભાગની મંત્રી અને સંચાલક તરીકે, શાસ્ત્રીજીની સાથે જવાને ગાંધીજીએ મારી પસંદગી કરી.

શ્રી. આભા ગાંધી અને હું ત્રીજી તારીખે સવારે છ વાગ્યે શાસ્ત્રીજીની રાહબરીમાં મસૂરીથી નીકળ્યાં. શાસ્ત્રીજીના મિત્ર વર્માજીની પુત્રી તથા પુત્ર અને તેમના એક મિત્ર દહેરાદૂનથી અમારી સાથે થયાં. સાહિયા સુધી મોટર જાય છે. દસ વાગ્યે ત્યાં પહોંચ્યાં, અને સાડા દસ વાગ્યે અમે નાગથાતને રસ્તે પડયાં. શાસ્ત્રીજીએ બે પહાડી ટટ્ટુ, ઝંપાન અને બે મજૂરોની વ્યવસ્થા રાખી હતી.

ચઢાણ કપરું હતું. એક સાંકડી કેડી હતી, એક તરફ પહાડ હતા, બીજી તરફ ઊંડી ખાઈ હતી; કેટલીક જગ્યાએ રસ્તો એટલો ખરાબ હતો કે, માણસ જરા પણ ગાફેલ રહે ને પગ લપસે, તો નીચે સેંકડો ફૂટ ઉંડી ખાઇમાં પડે અને તેના ફૂરચે-ફૂરચા ઊડી જાય. કેટલીક જગ્યાએ તો ખાઇ તરફ જોતાં જ ચક્કર આવી જતાં. એટલે, અમે રસ્તા પર મીટ માંડીને ચાલતાં હતાં. એક જગ્યાએ કેડી તૂટેલી હતી. રસ્તામાં અમે જુદી જુદી જગ્યાએથી જમનાને મળનારી અમલા અને ટોંસનાં તથા ખુદ જમનાજીનાં દર્શન કર્યાં.

જોનસરબાવર અર્ધપછાત પ્રદેશ છે. તેમાં કુલ ૪૫૦ ગામ પહાડો પર વસેલાં છે. રસ્તા ખરાબ છે. વસ્તી ૫૬,૦૦૦ની છે. જોનસરબાવર બ્રિટીશ હિન્દમાં છે, પણ ત્રણ બાજુએ ટેહરી, નાહતા અને જુબ્બલ વગેરે દેશી રજવાડાંથી ઘેરાયેલું છે. લોકોનો ધંધો ખેતીનો છે. બટાટા, આદુ, મકાઇ, ઘઉં અને મૂંડવો (એક અનાજ) વગેરે પાકે છે. બાવરમાં પણ અફીણ થાય છે. પહાડોમાં ખેતી કરવી, એ સખત મજૂરીનું કામ છે. જમીન ઓછી છે. આ પ્રદેશમાં બહુપતિત્વનો, એટલે કે, એકથી વધારે ધણી કરવાનો રીવાજ છે, તેનું મૂળ કારણ પણ આ જમીનની તંગી છે. કહે છે કે, ત્યાં બધા ભાઇઓ વચ્ચે એક જ પત્ની હોય છે, એટલે જર-જમીન વહેંચવાનો સવાલ ઊઠતો નથી અને બાળકોની સંખ્યા પણ આપોઆપ મર્યાદિત રહે છે.

આ રિવાજથી લાભ હોય કે ન હોય, નુકશાન ખૂબ છે. પ્રમેહ, ગરમી વગેરે રોગ ઘણા ફેલાયેલા છે. ઘણા પુરૂષો વચ્ચે એક જ સ્ત્રી હોવાને કારણે ઘણી સ્ત્રીઓ કુંવારી રહી જાય છે–તે જોઇ મેદાનોમાંથી કેટલાક દુષ્ટ લોકોએ આવીને અહીં સ્ત્રીઓનો વેપાર શરૂ કર્યો છે. સેંકડો છોકરીઓ દર વરસે બહાર મોકલવામાં આવે છે. લોકોની આર્થિક સ્થિતિ ન સુધરે, ત્યાં સુધી સુધારકોથી આ ઘણા ધણી કરવાનો રિવાજ બંધ કરાવી નહીં શકાય. આજે તો એક સ્ત્રીને વધારે પતિ હોય, તે પ્રતિષ્ઠાની નિશાની ગણાય છે. એક ગામમાં અમે પાણી પીવા રોકાયાં. જે છોકરીએ અમને પાણી આપ્યું, તે તરતની પરણેલી હતી. અમે પૂછયું; 'તમારે કેટલા પતિ છે?' 'બે' તેની માએ કંઇક દિલગીરીપૂર્વક કહ્યું, 'પણ, એના સસરા પાંચ છે.' 'પાંચ સસરા' કહેતાં ડોશી ફુલાતી હતી.

આ લોકોને માટે કેળવણીની કે તબીબી મદદની કશી વ્યવસ્થા નથી, પણ, તેમને પોતાની સંસ્કૃતિનું ભારે અભિમાન છે. તેમનું કહેવું છે કે, અમારી સંસ્કૃતિ પાંડવોથી ઉતરી આવેલી

છે. એમ કહેવાય છે કે, પાંડવોના સમયના કેટલાંય ખંડેરો અહીં મોજૂદ છે. અહીં લાખામંડળ નામનું સ્થળ છે. પાંડવોને લાખના મહેલમાં બાળી મૂકવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો, તે જ આ, એમ કહેવાય છે. અહીં ઘણા માઇલ લાંબી એક સુરંગ છે. કહે છે કે, એ સુરંગને રસ્તે નાસી છૂટીને પાંડવોએ પોતાના જાન બચાવ્યા હતા. આજે પણ ખોદતાં ત્યાં સેંકડો મૂર્તિઓ મળી આવે છે.

પહાડની ટોચ પર અમને વિરાટગઢના ખંડેર બતાવવામાં આવ્યાં. કહે છે કે, વનવાસના દિવસોમાં પાંડવોએ જેનો આશ્રય લીધો હતો, તે રાજા વિરાટનો કિલ્લો અહીં હતો.

કાલસી પાસે એક કુવો બતાવવામાં આવે છે. કહે છે કે, પાંડવોએ ગુપ્તવાસના એક વરસ દરમ્યાન શસ્ત્રો તેમાં સંતાડયાં હતાં.

જોનસરબાવરમાં ચાર જાતિઓ વસે છે; બ્રાહ્મણ, રજપૂત, બાજગી અને કોલ્ટા. છેલ્લી બે જાતિઓ હરિજન છે. લગન કે એવા કોઇ પ્રસંગે કોઇ બ્રાહ્મણ કે રજપૂત કોઇ બાજગી કે કોલ્ટાને ૨૫–૩૦ રૂપીયા ધીરે. એટલે તે અને તેનાં ઘરનાં બધાં માણસો ધીરનારનાં ગુલામ જેવાં બની જાય છે. માલીક અથવા ધણિયામો તેમને ખાવાનું ને કપડાં આપે છે અને તેના બદલામાં તે લોકોને જે કહે તે કામ કરવું પડે છે. કોલ્ટા બિચારા એટલા ગરીબ અને પછાત છે કે, તેમાંના ઘણા તો આ ગુલામીમાં પણ રાજી છે. કારણ કે, એથી તેમને રોટલાની ચિંતા રહેતી નથી. સ્ત્રીઓનો વેપાર પણ આ કોલ્ટામાં જ થાય છે.

સાંજે ૭ વાગે અમે નાગથાત પહોંચ્યાં. નાગથાત રમ્ય સ્થળ છે અને ચકરોતાથી ૧૬ માઇલ ને મસૂરીથી ૨૨ માઇલ દૂર આવેલું છે. પહાડની ટોચ પરથી યમુનાજીનાં દર્શન થાય છે.

નાગથાતમાં શાસ્ત્રીજીને કોઇ જમીનદાર પાસેથી મફત જમીન મળી છે. શાસ્ત્રીજીએ ત્યાં એક નિશાળ ખોલી છે અને કસ્તુરબાના સ્મરણાર્થે એક દવાખાનું ખોલ્યું છે. હાલમાં તો દવાખાનું દરદીઓને ફક્ત દવા આપવા પૂરતું જ છે. બહારના લોકો આવીને દવા લઇ જાય છે. કોઈ વાર કોઇ દરદીને દવાખાનામાં રાખવો પડે, તો રાખે છે. દવાખાનું ચલાવનારીબ હેન નેપાળી છે. તેણે કલકત્તામાં હોમિયોપથીનો અભ્યાસ કર્યો છે, અને દાયણના કામની પણ થોડી તાલીમ લીધી છે. દવાખાનામાં દવા આપવા ઉપરાંત તે ગામડામાં પણ ફરે છે અને લોકોને બને તેટલી મદદ આપે છે.

સ્ત્રીઓની હાલત બહુ ખરાબ છે. ઘણા પતિઓની સેવાના બોજા ઉપરાંત તેમને ઘરનું અને ખેતરનું કામ પણ કરવું પડે છે. કામ માટે તે સોએક રૂપિયામાં એક પત્ની ખરીદી લાવે છે, પછી એની સાથે ન ફાવ્યું તો તેને કાઢી મૂકીને બીજી લાવે છે. અહીં કેળવાયલી કે બિન–કેળવાયેલી દાઇઓ નથી. સુવાવડ વખતે પાડોશણો એકબીજીને મદદ કરે છે. તેમને સ્વચ્છતા વગેરેનું કાંઇ ભાન હોતું નથી, એટલે પહેલી સુવાવડ પછી સ્ત્રીઓ વંધ્યા થઇ જાય છે. અહીં એક સારી ઇસ્પિતાલની જરૂર છે, જ્યાં શસ્ત્રક્રિયા વગેરે કરી શકાય અને સુવાવડના અઘરા કેસોનો ઇલાજ થઈ શકે.

પાછા ફરતાં શાસ્ત્રીજી અમને કાલસી લઈ ગયા. કાલસીમાં તેમણે મહારાજ અશોકના એક પુરાણા શિલાલેખની નજીકમાં જ એક 'અશોક-આશ્રમ' ખોલ્યો છે. કાલિંગ જીત્યા પછી મહારાજ અશોકને ખૂનરેજી તરફ કેવો તિરસ્કાર ઉપજ્યો તે વાત આ શિલાલેખમાં લખી છે. તેમને લાગ્યું કે, ખૂનરેજીથી મેળવેલી જીત, હાર કરતાંયે બૂરી છે. આથી તેમણે અહિંસા ધર્મ સ્વીકાર્યો. એમ કહેવાય છે કે, ત્યાર પછી અફઘાનિસ્તાન સહિત આખું હિંદુસ્તાન આપમેળે મહારાજ અશોકના છત્ર નીચે આવી ગયું. ('હરિજન'બંધુમાંથી)

ગુજરાતું સ્ત્રીજીવન

સ્ત્રીઓ વિષે ઘણી વાતો થઈ છે. સ્ત્રીઓના પ્રશ્નો ઉકેલવા ઘણા પ્રયત્નો થયા છે, પણ એ પ્રયત્નો કેટલીકવાર ઉપલકીયા લાગે છે. ઉપરછલ્લા પ્રયત્નથી અથવા તો ઉપર ઉપરના કામથી આ પ્રશ્નનો ઉકેલ લાવવો કઠણ છે. સમાજનું મૂળ સડેલું છે. એ મૂળ પર ઘા કરવામાં નહિ આવે તો ઉપરના પ્રયત્નો બહુ સફળ થાય એમ લાગતું નથી.

જીવન નવાજૂના વિચારો વચ્ચેથી પસાર થાય છે, એ સમયે નવાં આકર્ષણો અને જૂના રૂઢિ અને રિવાજો વચ્ચે ઘર્ષણ થવાનું અને થાય છે. આ ઘર્ષણ સમયે સમાજનાં સ્થિર જળ ડહોળાવાનાં અને કેટલીક વ્યક્તિના કલ્યાણ સાધવા સાથે કેટલાકને હાનિ પણ પહોંચવાની. આ સમયે સમાજે થયેલાં પરિવર્તન પર શોક ન કરતાં, પરિવર્તન કરેલ વ્યક્તિ પ્રત્યે તિરસ્કાર ન દર્શાવતાં, સમાજનું મૂળ તપાસવું જરૂરનું છે.

કેળવણીનો પ્રચાર થાય છે. પ્રચારના પરિણામે પુરુષ વર્ગને પહેલી તક મળતાં, શીખી નવા સંસ્કાર મેળવી તે તૈયાર થાય છે, જ્યારે સ્ત્રીની દશા જ જુદી છે. સ્ત્રીથી નવા વિચાર પ્રમાણે સંયુક્ત કુટુંબમાં કે રૂઢિચુસ્ત સમાજમાં જીવી શકાતું નથી, અને અજ્ઞાન તથા અમવડના પ્રતાપે નવું જીવન અપનાવી શકાતું નથી. આથી ઘણી વાર આવી સ્ત્રીઓનો સંસાર સુખી થતો નથી, કારણ કે જેની સાથે જીવન ગાળવાનું છે તેની સાથે મેળ મળતો નથી. વિચારના મતભેદને પરિણામે પતિ–પત્નીના ભેદ તીવ્ર રૂપ પકડે છે અને પુરુષ સ્ત્રીને ત્યજી કાં તો બીજું લગ્ન કરે છે, કાં તો એકલું જીવન વિતાવે છે.

બીજો પ્રશ્ન ઘણો વધારે ધ્યાન માગે છે અને તે સ્ત્રીઓ અને કન્યાઓનો વેપાર. આ વેપાર અટકાવવા અથવા તેની સામે સખત પગલાં લેવા ઠેકાણે ઠેકાણે "વીજીલન્સ એસોસીએશન" સ્થાપવાં જોઈએ. આવી સંસ્થાઓ

કે પ્રવૃત્તિઓ શરૂ થાય અને તેમાં કામ કરવા તૈયાર હોય તેવાં જોડાય તો આ કામ ઘણું સફળ થઈ શકે. જ્યાં સુધી સખત પગલાં કે સખત કામ આ દિશામાં નહિ થાય ત્યાંસુધી આ પ્રશ્ન ખૂબ વિકટ રહેવાનો છે.

શહેરની આ પ્રવૃત્તિનો–આ ગુંડાશાહીનો ભોગ સ્ત્રીઓ બને છે, તેનાં કારણ પણ વિચાર માગે છે. નાની વયની છોકરીઓ અને સ્ત્રીઓને બંધ વાતાવરણમાં રાખવાથી બહારનાં વાતાવરણથી તે તદ્દન અજ્ઞાત હોય છે. અને આથી દુનિયાની લુચ્ચાઈ–દગાબાજી અને શઠતાનો ભોગ તરત જ બને છે અને ભોળવાઈ જઈ અવળે માર્ગે વળે છે. દુનિયામાં–વ્યવહારમાં જ્યારે જીવનની દિશા પલટાઈ જાય છે ત્યારે એ રીતના અખતરા પણ કરવાની જરૂર છે. કન્યાઓ અને સ્ત્રીઓને આવી ગુંડાગીરીથી વાકેફ કરવાની જરૂર છે અને ગુંડાગીરી સામે થવાની શક્તિ પણ વધારવાની આવશ્યકતા છે. આ શીખવવા માટે શરીરબળ મનોબળ કેળવાય તેવું શિક્ષણ, જરૂરનું જાતીય જ્ઞાન,

સમાજશાસ્ત્ર અને સ્ત્રીઓના પ્રશ્નો જો શોધાવવામાં આવે તો આ પ્રશ્ન કંઈક હળવો થાય.

સ્ત્રીજીવનનું ઊંડાણુ માપતાં, સમાજનો સમસ્ત દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં આજે સમાજ સ્ત્રીને જે ભયંકર અન્યાય કરી રહ્યો છે, સ્ત્રી જે રીતે શોષાઈ રહી છે, એ સ્થિતિ પલટાવાની જરૂર છે. 'કોઈની લાડકવાયી' એ પુત્રી નથી, આનંદથી કલ્લોલતી કન્યા એ નથી; પણ સાસુ, નણંદ ને પતિના સાણસામાં સપડાયલી ૧૫ કે ૧૬ વરસની પત્ની છે. એ પત્નીને નથી આનંદ, નથી અવકાશ. ઉગતું જીવન દબાય છે, ઉગતી કન્યાઓ રંસાય છે. બાળ વયે પત્ની બને, નાની વયે માતા બને છે અને ઘણીવાર અપરિપક્વ વયને લીધે પ્રસવ આપતાં કે પ્રસવ પછી તેનું મૃત્યુ થાય છે અને સ્ત્રીજીવનનો આથી પણ કરૂણ ચિતાર વારંવાર આપવા પડતા બાળકના જન્મ અને તેની મુશ્કેલીનો છે. આ ઉપરાઉપરી જન્મ આપતાં સ્ત્રીનું મૃત્યુ થાય તો? થાય! થતું આવ્યું છે! બાળકો રઝળશે, પણ નવી માતા આવતાં કંઈ સમય જતો નથી.

સ્ત્રી સ્ત્રી તરીકે જ જન્મે છે. તેના જીવનને વિકસાવવા સમાજનો મોટો ભાગ બેપરવાહ હોય છે. તેના જીવનની દરકાર નથી. તેની લાગણીની કિંમત નથી અને તેના સુખેદુઃખે દુઃખી થવાનું કોઈ શીખ્યું નથી. પરીણામે સ્ત્રી સદાય નિરાશ અને નિરૂત્સાહી બને છે. આની અસર સમાજ પર પડે છે. એ અસરને પરિણામે આખો સમાજ અને સંસાર દુઃખમાં જ સબડયા કરતો હોય, તેને આનંદને અવકાશ પણ ન હોય, ઉલ્લાસ ન હોય તેવું ભારરૂપ જીવન જીવી રહ્યો છે.

આથી કરૂણ તો સ્ત્રીને કબજે રાખવાની ભાવના છે. પિતા, માતા અને પુત્ર તો કબજે રાખે, પણ જ્યારે તેઓના મનમાં પણ કલ્પના થાય કે વહુ કબજે નથી રહેતી અથવા તેને હેરાન કરવી છે ત્યારે ભાડુતી ગુંડાઓ પાસે પોતાની વહુને માર મરાવે છે. આવું બને છે ત્યારે જીવન પરથી સ્ત્રીનો રસ ઉડી જાય છે. ત્યારે કાંતો તે આપઘાત કરે છે, કાંતો ઘર છોડી ચાલી જાય છે. અને ચાલી જાય છે ત્યારે? સ્ત્રી નાસી ગઈ ગણાઈ તેની સામે ફરિયાદ થાય, તેને કબજે લેવા પ્રયત્ન થાય, પણ એનું મૂળ તો ન જ શોધાય! આવી સ્ત્રીઓની કરૂણ કથની ઘણી છે. અને એવા સંયોગો ઉભા થાય ત્યારે સ્ત્રીઓને કહેવાતા કુટુંબીજનો–પણ ખરી રીતે પાશવી અત્યાચાર કરતા મનુષ્યો–સામે રક્ષણ આપવું જરૂરી છે. ભાડુતી ગુંડાઓથી માર ખવરાવતો આપણો સમાજ જ્યારે એ ગુંડાઓ રસ્તા પર એ જ સ્ત્રીઓની અથવા બીજી સ્ત્રીઓની છેડતી કરે છે ત્યારે શા માટે છેડાઈ પડતો હશે? એક વખત જે રસ્તો આપણે જ ગુંડાશાહી તત્વને બતાવીએ તે રસ્તો પછી તેઓ પોતે પણ શા માટે તક મળતાં ન લે? આ પ્રશ્ન ખૂબ વિચાર માગે છે, અને આથી સમાજમાં સ્ત્રીઓને રક્ષણ આપવા માટે અબલાશ્રમો ઊભાં કરવાને સમાજના એક અંગ–અધિકાર જમાવી બેઠેલા પુરૂષ–માંથી પરને પીડવાની વૃત્તિ દૂર કરવી અને બીજા અંગની–કચડાયેલા અંગની–માનસિક નબળાઇ દૂર કરવી જરૂરી છે.

પ્રકરણ ૪ થું
બાળકની સંભાળ

દાંત આવતાં પહેલાં બાળકનું મ્હોં ગરમ જણાય છે, બેચેની લાગે છે, લાળ પડે છે, મ્હેરો લાલ લાલ દેખાય છે, તાવ જેવું લાગે છે, ઉલટી ને ઝાડા થાય છે અને સ્વભાવ ચીડીયો થઈ જાય છે. ઘણી માતાઓ બાળક માંદુ પડે ત્યારે દાંત આવવાને લીધે આમ થતું હશે એમ માની માંદગીનો કાંઈ ઉપાય કરતી નથી. બાળક સાત આઠ માસનું થયા સિવાય ભાગ્યે જ તેને દાંત આવે છે. બાળક જન્મતાં પહેલાં માતાએ પોતાના ખોરાકમાં સંભાળ રાખી હોય અને બાળક જન્મ્યા પછી સારૂં દૂધ મળતું હોય, તો બાળકના દાંત સારા ને મજબુત આવે છે. દાંત આવતા હોય અને તેને લીધે બાળક માંદુ પડે તોયે તેનો ઉપાય તો કરવો જ જોઈએ. બાળક નવેક માસનું થાય ત્યાં સુધી દાંત ન ફૂટે તો માતાને ચિંતા થાય છે, પણ મોડા દાંત ફૂટે તેમાં કાંઈ હરકત નથી. જે બાળકે નવ માસ સુધી માતાનું દૂધ પીધું હોય અને ટોટીની ટેવ ન હોય, ને એકંદર તંદુરસ્ત હોય તો તેને દાંત વખતે બહુ હેરાનગતિ થતી નથી. આ બધુ હોવા છતાં પણ કેટલાંક બાળકો હેરાન થાય છે—તેથી તે બાબતમાં કાંઈ નક્કી કહી શકાય નહિ.

બાળકને આશરે ૭ થી ૯ માસનું હોય [illegible] છેદક દાંત આવે છે. ૮ થી ૧૨ માસનાં બાળકને ચાર ઉપલા છેદક દાંત આવે છે. બે નીચલા બહારના છેદક દાંત ૧ થી ૧૧ વર્ષનાં બાળકને આવે છે. દોઢથી બે વર્ષનાં બાળકને ચાર આગલી ઉપદાઢો અને ચાર રાક્ષી આવે છે. પછી ૨ થી ૨૫ વર્ષ દરમિયાન ચારે પાછલી ઉપદાઢો આવે છે. આથી ૨ થી ૨૫ વર્ષનાં અંદર કુલ વીસ દાંત ફૂટે છે, આ દાંતને દુધીઆ દાંત કહે છે.

બાળઉછેર

સૌ. ભવ્યલતા રણજીતભાઈ વૈદ્ય

*

સ્હેજ દાંત દેખાવા માંડે કે તેનાં અવાળાં સ્વચ્છ આંગળીએ હલકે હલકે ઘસવાં, તેથી દાંતને આવતાં મુશ્કેલી ઓછી પડે છે. અવાળા ઉપર 'દેકામારી' ઘસીને ચોપડવાથી પણ સુખ મળે છે, અથવા એક ભાગ ગ્લીસરીન અને ત્રણ ભાગ પાણી ભેગાં કરી તેનાથી અવાળાં ઘસવાં. પોચા લાકડાના કકડાને ચોકખો કરીને અથવા તો હાથીદાંતની સફેદ ગોળ જાડી બંગડી બાળકને રમવા આપવાથી તેને તે ચાવવાની મઝા પડે છે. બાળકનું પેટ નિયમીત વખતે આવે તેની કાળજી રાખવી. દાંત આવે ત્યારે બાળકને ખોરાક પર અરૂચિ થાય તો તેને આગ્રહ ન કરવો. દાંત સહેલા- [illegible] કે ભૂકીઓ આપવી નહિ. ઓસ્ટોકેલશીયમ કે કોઈપણ જાતનું કેલશીયમ અથવા તો 'કાલઝાના' ની ટીકડી દાંત માટે બહુ સારી છે. દૂધ, શાક ભાજી, ચુનો, ફોસફરસ વિગેરે તત્ત્વવાળા ખોરાકથી દાંત મજબુત થાય છે.

બાળકો દાતણ કરતાં ન શીખે ત્યાં સુધી હાઈડ્રોજન પેરોકસાઈડમાં બોળીને રૂનું પુમડું એના દાંતે ઘસવાથી, અથવા ઘરગથ્થુ દંતમંજન આંગળીથી ઘસવાથી દાંત ચોકખા રહે છે.

જન્મ્યા પછી બાળકને મ્હોંના કોગળા કરવાની ટેવ નાનપણથી જ પાડવી. દાંત મજબુત કરવા માટે કઠણ વસ્તુ ખાવા આપવી. બાળક બારેક માસનું થાય ત્યારે તેને સક્કરજન ચાવવા આપવું. તેને જોકે ખાતાં નહિ આવડે તો પણ દાંતોને કસરત તો મળશે જ, અને રસ પણ પેટમાં જશે. પાન, સોપારી, મીઠાઇ વિગેરેથી દાંત બગડે છે, માટે બાળકોને પાન સોપારીની ટેવ પાડવી જ નહિ. દાંત આવે ત્યારે બાળકને કોઇવાર લાળ પડે છે. એથી છાતીનો ભાગ ભીનો થવાથી શરદી થાય માટે ઝીણા કાપડનું બાળોયું ગળે બાંધ્યું હોય તો સારૂં.

છેક નાના બાળકને ન્હવડાવવું એ કાંઈ સહેલી વાત નથી. તેનાં આંખ, કાન, નાક વિગેરેમાં પાણી ન જાય તે સંભાળવું. હાથમાં બાળકને લેતાં એમ થાય કે, રખેને આપણો હાથ તેને વાગી જશે. એવી રીતે તેને સંભાળથી પકડવું. બાળકને ન્હવડાવવામાં કાળજી, ઝડપ અને સંભાળ રાખવી. બાળકને શરદી એકદમ લાગી જાય છે માટે ઓરડી તદ્દન બંધ થાય એવી હોવી જોઇએ. ન્હવડાવની વખતે, સાબુ, પાણી, ટુવાલ વિગેરે જોઇતી ચીજો પહેલેથી તૈયાર રાખવી, ને પછી જ બાળકને પારણામાંથી બહાર કાઢવું. પાણી સાધારણ ગરમ ખમી શકાય તેવું લેવું. ન્હવરાવીને પહેરાવવાનાં કપડાં, પાવડર, આંજણની ડબ્બી વિગેરે તૈયાર રાખવું.

બાળકને નવરાવતાં પહેલાં કપડાં કાઢી નાખવાં, પરંતુ એકાદા ગરમ કપડાના કકડામાં વીંટી રાખી, ચોકખા ચીંથરાને સ્હેજ ગરમ ઘીમાં બોળીને તેનાથી બંન્ને નસકોરાં સાફ કરવાં. રૂને ઘીમાં બોળી નાકમાં ટીપાં પાડવાં, આંખમાં એરંડીયું આંજવું, જેથી આંખને ઠંડક રહે અને ગરમી નીકળી જાય. બાળકના જન્મ પછી તેનાં નાક, કાન, ગળું વગેરે પહેલેથી જ તુરત સાફ રાખવાં. આંખો બોરીકના પાણીથી ધોઈ સીલ્વર નાઇટ્રેટનાં ટીપાં પાડવાં, કાન પણ ભીના કકડાથી સાફ કરવા, અને ધુપેલ કે મીઠા તેલનાં ટીંપા પાડવાં. પછી બાળકને આખે શરીરે સ્હેજ ગરમ તેલમાં હળદર નાખીને માલીશ કરવું. ખાસ કરીને નાક આગળનો ભાગ, છાતી, હાથ અને પગ બહુ પોચા હાથે ઘસવા. તેલ ઘસી રહ્યા પછી હાથ પગ ઉંચા નીચા કરીને કસરત કરાવવી. પછી બાળકને પગ ઉપર સુવાડીને અથવા તો નાના પહોળા ટબમાં સુવાડીને નવરાવવું. સાબુથી નવરાવતાં પહેલાં દૂધની તર કે ઘી ચોળવું, ને પછી નવરાવવું. ચીકાશ કાઢવા માટે ચણાના લોટમાં સ્હેજ પાણી નાખીને આખે શરીરે ચોળવું. શરૂઆતમાં મોઢે સાબુ ન લગાડવો. માથું સાબુથી ચોળીને ધોવું, પરંતુ માથું ધોતાં સાબુ કે પાણી કાનમાં કે આંખમાં ન જાય તે કાળજી રાખવી. શરીરના દરેક ભાગ સાફ કરવા. પાણી નાખતાં બાળક રૂંધાઈ ન જાય તે જોવું. જલદી ન્હવડાવી તેને જલદી લુછી નાંખવું. પછી દરેક સાંધામાં આંગળીવતી પાવડર ભરી કપડાં તરતજ પહેરાવી દેવાં. નવરાવીને તરત છેક ઝીણાં કપડાં પહેરાવવાં નહિ. કપડાં પહેરાવવામાં બાળકને વારે ઘડીએ ઉંધુંચતું કરવું નહિ. નવરાવીને તરત તેને પવનમાં ન લઈ જવું. નવરાવીને આંખો આંજીને તરત જ તેને સુવડાવી દેવું. નાહ્યા પછી તેનું શરીર હલકું પડવાથી તેને સારી નીંદર આવી જશે. આ પ્રમાણે દરરોજ તેને એક વાર તો નવરાવવું જ જોઇએ. દૂધ પાયા પછી એક કલાક સુધી તેને રમવા દઇ પછી જ નવરાવવું.

બાળકની ઉંઘ માટે પણ, તેના ખોરાક જેટલી જ કાળજી રાખવી. બાળક જેમ ઉંઘે તેમ તે તંદુરસ્ત થાય છે. બાળકને માતાની પથારીમાં સુવું ગમે છે, પણ તે જગ્યા તેને માટે લાયક નથી. ત્યાં તેને માતાના ઉચ્છ્વાસ વાળી હવા લેવી પડે છે. વળી ઉંઘમાં પડખું ફરતાં માતાથી બાળકનાં હાથ પગ ચગદાય

જાય, મોટા ઓઢવાનામાં નાનકડું બાળક ગુંગળાઇ જાય, તેમ જ પરસેવો થવાથી શરદી લાગી જવાનો સંભવ રહે.

બાળકને ઘોડીયા કરતાં પારણામાં સુવાડવું વધારે સારૂં છે. ઘોડીયામાં કુમળા હાડકાં ટોકરું વળી જવાનો સંભવ રહે છે. બનતા લગી હીંચકાની ટેવ પાડવી જ નહિ. સ્થિર પારણામાં સુઇ રહે તો સારૂં. બાળકને જેવી ટેવ પાડીએ તેવી પડે છે. ઘોડીયું કે પારણું છોડાવ્યા પછી કઠેરા વાળા પલંગમાં સુવાની ટેવ પાડવી. તેનાથી રાતમાં નીચે પડી જવાનો ભય રહેતો નથી. બાળકનો પલંગ પવનમાં ન મૂકવો.

પહેલું પખવાડીયું તો બાળકે આખો દિવસ ને રાત ઉંઘવું જોઇએ. ન્હાની વખતે અને માતા દૂધ આપે એટલી જ વાર તે જાગે છે. ત્યારપછી તેને લગભગ સંધ્યાકાળે જાગે તેવી ટેવ પાડવી. આમ કરવાથી રાત્રે બરોબર ઉંઘશે, એક વર્ષનું થતાં લગી બાળકે લગભગ ૧૬ કલાક ઉંઘવું જોઇએ. તે પછી ૧૨, ૧૪ કલાક ઉંઘે તો ચાલે. વળી જેમ વધારે તે ઉંઘશે તેમ તેનું શરીર અને મન વધારે તંદુરસ્ત થશે.

બાળક ઘુંટણીયા તાણતું થાય ત્યારે તેને રમવા માટે એવી જગા હોવી જોઇએ કે જ્યાં તે પડે નહિ, વાગે નહિ કે બીજી કોઇ જાતની ઇજા થાય નહિ. એવી જગ્યામાં થોડા રમકડાં આપી બેસાડવું.

બાળકને રડતું છાનું રાખવા માટે ઘણી બીઓ તેના મોંમાં રબ્બરની ટોટી આપી મૂકે છે. ટોટી બહુ જ નુકશાનકારક છે. ટોટી ચુસવાથી બાળકને દાંત આવતી વખતે બહુ પીડા થાય છે, અને ખરાબ દાંત આવે છે. ટોટી ચુસવાથી બાળકને મોઢેથી શ્વાસ લેવાની ટેવ પડે છે; અને તેથી તેની છાતી નબળી પડે છે. ટોટી સાથે કચરો જવાથી મ્હોં આવે છે, અને જંતુઓ મ્હોંમાં જવાથી ગમે તે રોગ લાગુ પડી જાય છે.

બાળક શા માટે રડે છે તે ઘણીવખત સમજાતું નથી. કાંઇપણ કારણ વગર તે રડતું નથી. ઘણીવાર ઉંઘમાંથી જાગી ચીસ પાડે છે તેનાં કારણો નીચે પ્રમાણે છે:-(૧) અપચાને લીધે (૨) નબળા શરીરને લીધે-(૩)પેટમાં કૃમીનાં ઉપદ્રવને લીધે-(૪)માંકડ મચ્છર કે માખી જેવાં જંતુઓ કરડવાને લીધે-(૫) અને બાળકે બાળોતીયું ભીનું કર્યું હોય અથવા તો દસ્ત થયો હોય તો, તેને ભીનામાં કે ગંદામાં પડ્યું રહેવું ગમતું નથી. તેને ટાઢ કે તાવ લાગતો હોય તો પણ તે રડે છે. બાળોતીયું કે પાટો સખત બંધાઇ ગયાં હોય અને તેને લીધે તેને તે ભાગની ચામડી ઉપર બળતું હોય તો રડે છે. પેટમાં પવન થયો હોય ને પેટમાં દુઃખતું હોય તો પણ તે રડે છે. તેને ભૂખ કે તરસ લાગી હોય તો તે રડે છે. તેને ઘોડીયામાં સંકડાશ પડતી હોય ને હાથ પગ ન હલાવી શકાતા હોય તો પણ રડે છે. શા કારણસર બાળક રડે છે તે તુરત શોધી કાઢવું અને તરત તેના ઉપાય કરવા. બાળક જરા મોટું થાય છે ત્યારે તો માતા તેના રડવાના જુદા અવાજથી સમજી શકે છે કે તેને શું થાય છે. માટે બાળક જ્યારે રડે ત્યારે તરત ખોળામાં લેવું કે ખાવાનું આપવું એ મોટી ભૂલ છે.

ઇશ્વરે માતાને બાળક સોંપ્યું છે. તેને ગમે તેમ ઉછેરો તો એ મોટું તો થશે જ અને સંભાળથી ઉછેરો તો પણ એ મોટું થશે, પરંતુ મોટા થયા પછી, આપણે માટે તેને માન ઉપજે એવી રીતે ઉછેરવું જોઇએ. તેને નવ વસ્તુ જરૂરની છે. તે તેને મળે તેનું ખાસ ધ્યાન રાખવું તે માતાપિતાની ફરજ છે-૧ તાજી હવા, ૨ સૂર્યનો તડકો-૩ માતાનું દૂધ-૪ નિયમીત અને માપસર ખોરાક-૫ નિયમીત દસ્ત આવવો જોઇએ.-૬ ન્હાવણુ-૭ પુરતાં કપડાં-૮ સ્વચ્છતા-૯ ઉકાળેલું પાણી અને પુરતી ઉંઘ: આટલું જો બાળકને મળે તો તે તંદુરસ્ત અને આનંદી રહેશે. (ચાલુ)

રસોઇ ઘર

સંપાદિકા:

સૌ. મણીબહેન એચ. મહેતા

કેરીનો મુરબ્બો

સાધન—કાચી દળદાર કેરી અઢીશેર, ખાંડ પાંચ શેર, દુધ તોલા ૨॥. કેશર તોલો ૦। એલચી અને ચણીકબાબ તો. ૦।

બનાવવાની રીત—

કેરી લેતી વેળા એક લાંબી સોયથી કાચી કેરીનું દળ તપાસવું. પછી તેની છાલ ઉતારી એક કેરીમાંથી નાના ટુકડા કરવા. અંદરની ગોટલી કાઢી નાંખવી. સખ્ત ગોટલીનું જાળીવાળું પડ કાઢી નાખવું. પછી પાંચ શેર ખાંડમાં દોઢ શેર પાણી નાંખી ચુલા પર મુકવું. તે ખદખદે એટલે દૂધ અને પાણી અઢી અઢી તોલા મેળવી ચાસણીમાં નાંખવું એટલે મેલનો ઉભરો આવશે તે એક ઝારાથી કાઢતા જવું, એટલે ચાસણી ચોકખી થશે. તે ચાસણી ચારતારી થાય ત્યારે કરેલા કેરીના ટુકડા તેમાં નાંખી દેવા એથી મુરબ્બો મધ જેવો ઘાટો થાય. કેરીના ટુકડા ઉપર જાય અને ચાસની ત્રણતારી થાય ત્યારે તેમાં કેશર, એલચી, ચણીકબાબ કુટીને તેનો ભુકો મુરબ્બામાં નાંખવો. ચાસણીમાં કેરી નાંખ્યા પછી પાણી છુટે છે. તે બળી જાય ને ત્રણતારી ચાસણી રહે ત્યારે મુરબ્બો થયો ગણાય. મુરબ્બો કાચના વાસણમાં ભરતી વેળા એકદમ ઠંડો થયા પછી ભરવો. ભર્યો બાદ હવા ન જાય તેવા વાસણમાં પેક રાખવો.

ચેરકડલે (મગફળી)ની ચટણી

સાધન—ટોપરૂં શેર ૦। લીલવા દ્રાક્ષ ૦। શેર, શેકેલી મગફળી શેર ૦।, તલ શેર ૦।, હલદર તોલા ૦।, રાઇ તોલા ૦।, મેથી તોલા ૦। લીલામરચાં ૧૦, હીંગ ચણાભાર, મીઠું તોલા ૧॥, ગોળ શેર ૧, લીંબુ નંગ ૧, તેલ શેર ૦। વરીયાળી તોલા ૦॥

બનાવવાની રીત—

શીંગને શેકવી. તેનાં નાંનાં નાંનાં ટુકડા કરવા. તલને શેકી નાંખવા. બધું તૈયાર કરી, તેલ શેર ૦।નો કલાઈવાળા વાસણમાં વઘાર મુકી તેમાં હીંગ, રાઈ, મેથીનો વઘાર મુકવો. વઘાર થાય એટલે ટોપરૂં, તલ, મગફળી, લીલવા દ્રાક્ષ, વરીયાળી બધું વઘારી દેવું. જરા બદામી રંગનું થાય એટલે ગોળ શેર ૧નો ભુકો કરી તેમાં નાંખી દેવો અને દાઝે નહિ તેવી રીતે હલાવતાં રહેવું. ખદખદે એટલે મીઠું હલદર નાંખવા. ગોળ નાંખતા પહેલા મરચાના મગીયાં કરી અંદર નાંખવા. તૈયાર થાય એટલે નીચે ઉતારી લીંબુ નીચોવવું. લીંબુ ન હોય તો તાજી આંબલીનું પાણી કપડેથી ગાળીને જરૂર પુરતું મેળવવું. પછી જરા ઠંડુ પડે એટલે ઉપયોગમાં લેવાય છે. દ્રાક્ષ ન હોય તો આ ચટણી ઓછા પ્રમાણમાં પણ બનાવાય છે.

દાદીમાનું વૈદું

[ઘરગથ્થુ ઉપાયો]

ગુમડાં

આપણાં દાદીઓ આપણાં બાળકોને ગુમડાંઓ ઉપર કેવી જાતના ઉપાયો અજમાવતાં તે વાતો પણ જાણવા જેવી છે. જ્યારે કોઇ બાળકની આંગળી કાંઇ દબાણમાં આવી જાય, જેમકે બારણાની ફાટમાં પીસાઇ જાય અગર આંગળી ઉપર પત્થર પડે એથી કેઇ થાય અને એમાંથી કંઈ લોહી નીકળે નહિ કે અંદરના હાડકાને ઈજા થાય નહીં, ત્યારે તેવે વખતે આંગળી ઉપર ભીના કપડાનો પાટો બાંધી દેવામાં આવતો હતો અને જ્યારે તે પાટો સુકાઇ જાય ત્યારે તેની ઉપર ફરીથી પાણી રેડવામાં આવતું હતું. આવી રીતે ફક્ત પાણીનો પાટો બાંધવાથી પીસાએલો ભાગ એક બે દિવસમાં સારો થઇ જતો હતો. દાક્તર લૂઇ કુન્કે પાણીના પ્રયોગોથી દરદો સારાં કરે છે. તે પ્રયોગો આપણી દાદીઓ સેંકડો વર્ષો થયાં નાનાં બચ્ચાંઓ ઉપર અજમાવ્યાં કરે છે, અને તેથી ઘણાં બાળકોને ફાયદો થાય છે.

કેટલીક જાતનાં સાદાં, જલદી મટી શકે તેવાં ગુમડાંઓ ઉપર પાણીમાં માંસોરી નગોડ ઘસીને ચોપડે છે અગર જુની ઈટનો કકડો ઘસીને ચોપડે છે, તેથી બાળકોનાં ગુમડાં મટી જાય છે.

ઘણી વખત જે ગુમડાંઓ જલદીથી નહિ રૂઝાતાં હોય તેની ઉપર, પીપરનું મોટું ઝાડ થાય છે તો પીપળનાં કુણાંકુણાં પાંદડાં વાટીને પોટીશ પેઠે બાંધે છે. તેથી દરદીને ઘણી ઠંડક વળી જાય છે અને બહુ હઠીલાં ગુમડાંઓ પણ બહુ સહેલાઈથી રૂઝાઈ જાય છે.

કેટલીક જાતમાં ગુમડાંઓ ઉપર ખાખરાના પાંદડાંના ડીટીઆં મોંઢામાં ચાવીને લગાડે છે અને તેની ઉપર પાટો બાંધી દે છે તેથી પણ અજબ જેવો ફાયદો થાય છે અને તુરતજ ગુમડાંઓ મટી જાય છે.

કેટલીક જાતનાં ગુમડાંઓ તથા બીજા કઠણ જખમો ઉપર તુલસીનાં પાન વાટીને ચોપડી દે છે, તેથી પણ ઘણી જાતનાં ગુમડાંઓ તથા ઘણી જાતના જખમો જલદીથી રૂઝાઇ જાય છે.

કોઈ વખત ગુમડાં ઉપર માત્ર તલના તેલનું પોતું મૂકી રાખવાથીજ આરામ થઈ જાય છે. રૂમાં ભીંજવેલા તેલ સિવાય બીજી કોઇ પણ ચીજ તેમાં નાખતા નથી. એકલા તેલથી જ ફાયદો થઈ જાય છે. પણ તેમાં મુદ્દાની વાત એટલી જ છે કે, ગુમડાની જાતો ઓળખતી જોઇએ, કારણ કે કેટલીક જાતનાં ગુમડાંઓને તેલ લગાડવાથી તેઓ પ્રકોપે છે અને તેમાંથી રજ્જનું ગજ થાય છે. માટે કઈ જાતનાં ગુમડાંઓ ઉપર તેલ લગાડવું વ્યાજબી છે અને કઈ જાતનાં ગુમડાંઓ ઉપર તેલથી નુકશાન થાય છે, તે વાત જાણી લેવી જોઇએ.

નાનાં બાળકોને ઘણી વખત ખસ થાય છે અને ખસ એ ચેપી રોગ છે. તેથી ઘરમાં

એક છોકરાને ખસ થઈ હોય તો તેનો ચેપ લાગીને બીજાં છોકરાંઓને પણ ખસ થાય છે; એટલુંજ નહિ, પણ પાડોશીનાં છોકરાંઓને ખસ થઈ હોય અને તેની સાથે બેદરકારીથી બીજાં છોકરાંઓ રમ્યા કરે તો તેઓને પણ ખસનો ચેપ લાગી ખસ થાય છે. એટલે ઘણે ઠેકાણે અને ઘણાં છોકરાઓમાં ખસ નીકળવી એ સ્વાભાવિક છે. એ માટે આપણી જુની ડોશીમાં એવો ઉપાય કરતાં કે કળીચુનો લઈ તેને કપડે ચાળી ઘીમાં મીલાવતાં અને સો વખત ઠંડા પાણીથી તેને ધોઈ નાંખતાં. એ પછી તે ઘી અને ચૂનાનો મલમ થાય તે મલમ છોકરાંઓની ખસ ઉપર લગાડે છે તેથી થોડા દિવસમાં ખસ મટી જાય છે.

ઘણી વખત ચાકુ, કાતર, સુડી વિગેરેની ધાર બાળકોને વાગી જાય છે. તેથી હાથમાંથી લોહી નીકળે છે. એ વખત આપણી દાદીઓ એમ કરતાં કે ગોદડામાંથી જૂના રૂને કાઢી દેવતા ઉપર મૂકી તેને બાળી દેતાં અને એ રૂની જે કાળી રાખ થાય તે કાળી રાખ જખમ ઉપર દાબી પાટો બાંધી દેતાં. તેથી બચ્ચાઓનાં જખમો રૂઝાઈ જતા હતાં. બળેલા રૂ સિવાય બીજી કોઈ પણ દવા એવા જખમો ઉપર તેઓ લગાડતાં નહિ.

કેટલીક જાતનાં ગુમડાંઓ ઉપર કેટલીક ડોશીઓ, સ્ત્રીઓ પોતાના કપાળમાં ચાંલ્લો કરે છે તે કંકુ લગાડે છે. તેથી પણ ઘણી જાતનાં ગુમડાં મટી જાય છે. કારણ કે કંકુ હળદરમાંથી બનાવે છે અને હળદરમાં જંતુઓ નાશ કરવાનો તથા ગુમડાં મટાડવાનો ગુણ છે. એટલે ફક્ત કંકુ લગાડવાથી પણ કેટલીક જાતનાં ગુમડાંઓ મટી જાય છે.

બાળકોમાં ફટકીઆં નામે એક જાતનાં ચેપી ગુમડાંઓ થાય છે. એ ગુમડાં બહુ જલદી જલદી થાય છે અને તે ફુટે ત્યારે તેમાંથી પાણી જેવો પદાર્થ નીકળે છે. એ રસી શરીરમાં જે ઠેકાણે લાગે તે ઠેકાણે તુરતજ તેના જેવાં બીજાં ગુમડાંઓ થાય છે. તેને ફટકીઆં ગુમડાં કહે છે. એવાં ગુમડાંઓ ઉપર મળી લગાડી દે છે તેથી તે જાતના ગુમડાંઓ વધતાં અટકે છે અને થોડા દિવસમાં મટી જાય છે.

બાળકોનાં ગુમડાંઓ માટે કેટલીક ડોશીમાં સિંદુરનો મલમ બનાવીને રાખે છે. એ મલમ બનાવવાની રીત એ છે, કે પાશેર તેલને ગરમ કરી તેમાં પાશેર મીણ નાંખે છે અને મીણ પીગળી જાય તે પછી તેમાં અર્ધો શેર સિંદુર નાંખી ધીમી આંચે હલાવ્યા કરે છે. તે સારી રીતે પાકી જાય ત્યારે ઉતારી એક વાસણમાં ભરી રાખી મુકે છે. તે મલમની પટ્ટી ઘણી જાતનાં ગુમડાંઓ ઉપર લગાડે છે. તેથી ઘણી જાતનાં ગુમડાંઓ મટી જાય છે.

કેટલીક જાતનાં ગુમડાંઓ ઉપર અસલના વખતની ડોશીઓ રાંધણીઆમાં ધુમાડો જામી જવાથી જે ધુંસ થએલો હોય તે ધુંસ લગાડતાં હતાં. જેમકે કોઈ બાળક જ્યારે પડી જાય અથવા હાથે પગે ઠેસ વાગે તેથી લોહી નીકળે ત્યારે તે ઉપર ધુમાડીનો ધુંસ લગાડતાં હતાં અને એથી પણ એ વખતે ઘણો ફાયદો થતો હતો. હાલના વખતના દાક્તરોને આ પ્રયોગ ગમે કે નહિ એ વાત જુદી છે. તેઓ ધુંસમાંથી કંઇ જંતુઓ શોધી કાઢે તો તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. પણ આપણી દાદીઓએ તો રાંધણીઆમાં જામી થએલા ધુમાડાના ધુંસમાંથી પણ ઘણાં બાળકોને સાજાં કરેલાં છે.

ગામડામાં ગરીબ વર્ગનાં છોકરાંઓ સીમમાં બહુ ફર્યા કરે છે. અને તેમને પગમાં પહેરવા માટે જોડા પણ હોતા નથી. અને ગામડાઓમાં બાવળ, બોરડી, ગોખરૂ, હાથલાં, કંટાળા વિગેરેના કાંટા બહુ હોય છે. તેથી ઘણા બાળકોના પગમાં હાલતા ચાલતા કાંટા વાગી જાય છે. એ વખતે કાંટો કાઢયા પછી પગ ન પાકે માટે આપણી અસલની ડોશીઓ ત્યાં ગોળને ગરમ કરી લગાડી દેતાં. એથી કાંટાનો જખમ રૂઝાઇ જતો અને તે પાકવાની ફીકર રહેતી નહિ

ઘણી વખત કેટલાંક બાળકોનાં માથાં ઉપર બહુ ગુમડાં નીકળી પડે છે. એ ગુમડાં માટે કેટલીક ડોસીઓ એવા ઉપાયો કરતી હતી કે, ધુપેલ-તેલ ગાળ્યા પછી તેના વાસણના જે કોયલા બાકી રહે તે કોલસાને તેલમાં વાટીને માથાના ગુમડા ઉપર ચોપડી દેવામાં આવતા હતા. આથી ઘણાં બાળકોનાં માથાનાં ગુમડાંઓ મટી જતાં હતાં.

બાળકોની ખસ મટાડવા માટે વધારે આકરો મલમ બનાવવો પડે તો તેઓ પારાને તથા ગંધકને મીલાવી તેમાં ઘી કે તેલ નાંખી તેનો મલમ બનાવતાં હતાં. એ મલમથી ખસ જલદી મટી જતી હતી. એ મલમ બનાવવાની રીત એ છે કે, પારો એક તોલો લેવો અને ગંધક બે તોલા લેવો, બન્નેને ખલમાં વાટી નાંખવાં; તેથી તેની કાળી કજલી બની જાય છે. પછી પાંચ તોલા ઘી અને આઠ તોલા મીણ ગરમ કરી તેમાં એ પારા ગંધકની કજલી મેળવી, લગાડવાથી ખસ મટી જાય છે. આવી જાતના સાદા સાદા મલમો ઘણી ડોસીઓ પોતાને ઘેર બનાવીને તૈયાર રાખતાં હતાં અને ગામમાંથી જે કોઇ લેવા આવે તેને મફત આપતાં હતાં.

કેટલાંક બાળકોને શરીરમાં ઝીણી ઝીણી રાતી રાતી ફુદડીઓ નીકળી પડે છે. અને તે કોઈ કોઈ એક જ ઠેકાણે નહિ, પણ આખા શરીરમાં નીકળી પડે છે. આજે તેને માટે દાક્તરો કહે છે કે, કારબોનિકવાળા સાબુથી એ ફુદડીઓને ધોવી જાયએ. પણ થોડાં વરસ પહેલાં આપણી દાદીઓ કારબોનિક સાબુને બદલે ગાયના તથા ભેંસના છાણનો ઉપયોગ કરતાં હતાં અને કારબોનિક સાબુથી જે કામ ન થાય તે કામ ભેંસના છાણથી થતું હતું. તે માટે તેઓ એમ કરતાં કે, તેઓ આખા શરીર ઉપર છાણથી માલેસ કરાવતાં. એ પછી થોડા વખત તડકામાં બેસાડી મૂકતાં, તે પછી નવરાવી ડીલ લૂછી, ધૂપેલ લઇ શરીર ઉપર ચોળાવતાં. તેથી શરીરમાં ફૂટી નીકળેલી લૂખસ તથા ખૂજલી મટી જતી હતી.

સૂર્યના તાપથી ઘણી જાતનાં દરદો સારાં થાય છે, એમ હાલના દાક્તરોએ શોધ કરેલ છે. પણ એ વાત આપણી ડોસીઓ સેંકડો વરસ થયાં જાણતી હતી અને પોતાનાં બાળકો ઉપર પણ એ પ્રયોગ અજમાવતી હતી.

ઉનાળામાં ગરમીને લીધે નીકળતાં કેટલીક જાતનાં ગુમડાંઓ ઉપર પાણીમાં સુખડ ઘસીને કે ચંદન તેઓ ચોપડતાં હતાં. એ ચંદન ચોપડવાથી પણ ઘણા બાળકોનાં તથા ઘણીએ જુવાન સ્ત્રીઓનાં મોઢા ઉપરનાં ખીલ અને ગુમડાંઓ મટી જતાં હતાં.

કેટલીક જાતનાં ગુમડાંઓ કે જેને પાકતાં કે ફૂટતાં વાર લાગે તેમ હોય તેની ઉપર કોઈ વખત લીમડાનાં પાંદડાં ઘસીને બાંધતાં હતાં. કોઈ વખત કેટલીક ગાંઠો ઉપર કાંદાની પોટીસ બાંધતાં હતાં. કોઈ વખત નગોડનાં પાંદડાંની પોટીસ બાંધતાં હતાં. કોઈ વખત મગ તથા બાજરીને બાફી તેની પોટીસ બાંધતાં હતાં. ફીલામારીની પોટીસ બાંધતાં હતાં, કોઇ વખત થોયપાંતરી પાડીને બાંધતાં હતાં. અને કોઇ વખત પીપળાનાં કુળાકુળાં પાંદડાં વાટીને બાંધતાં હતાં. આવા આવા સેંકડો જાતના ઉપયોગ તેઓને મોઢે યાદ હતા, એટલું જ નહિ, પણ એ બધા ઉપાયો ઘણા માણસો ઉપર ઘણી વખત અજમાવેલા હતા.

આ સિવાય કેટલાંક બાળકોને બરનીંગળ ગુમડાંઓ થાય છે. તે ગુમડાંઓ ભરાય છે ને ફૂટે છે, પણ તે જલદીથી રૂઝાતાં નથી. એવાં ગુમડાંઓ ઉપર હાલના વખતમાં દાક્તરો ઓપરેશન કરે છે. પણ અસલના વખતમાં ઓપરેશનનાં કાંઈ સાધનો ન હતાં. તે વખતે એવા સખત પ્રકારનાં ગુમડાંઓની દવા આપણી ડોશીઓ પાસે હતી અને એવી જાતનાં ખુરેલ ગુમડાંઓ પણ તેઓ બહુ સહેલાઇથી મટાડી શકતાં હતાં.

મા-બાપના મૂંઝવણ

ગિજુભાઈ બધેકા

પ્રશ્ન—બાળકોના બાપુનો અને મારો આગ્રહ ઘરમાં વ્યવસ્થા અને સુઘડતા લાવવા માટે વધતો જાય તેમ, જાણે તેનો પ્રત્યાઘાત ઉલટાનો વધારે પડતી અવ્યવસ્થા ઊભી કરવામાં થતો હોય તેવું બાળકો કરી મૂકે છે. એ કારણે ઘણીવાર તો એ ઉકળી ઉઠે છે અને બાળકોને ધમકાવી પણ નાંખે છે. પણ એવું પરિણામ લાંબો વખત ટકતું નથી. એક બે દિવસ બાળકો ધાકને લીધે તેમના બાપુએ કહ્યું હોય તેમ વર્તે, પછી તો ભગવાન એના એ.

વાત એમ છે કે, બચુ *શાળામાંથી* આવે ને પોતાની ચોપડીઓની થેલી ઘરમાં ગમે ત્યાં મૂકીને રમવા દોડયો જાય. ટોપી ખીંટીએ ભેરવવાને બદલે ફાવે ત્યાં મૂકી દે. છત્રી કે એવી ચીજ વસ્તુ ખીતીએ મૂકવાને બદલે જ્યાં ત્યાં રાખીને ચાલવા માંડે. બબલી પણ પોતાનું ફ્રાક કે ઘાઘરી ખીંતીએ મૂકવાને બદલે બારી –જાળીમાં રખડતાં મૂકી દે. ઘરમાં કપડાં મૂકવા માટે ખાસ જાતની ખીંતીઓ તેમના બાપુએ લાવીને રાખેલ છે; પણ એનો ઉપયોગ કોઇ કરે તો ને! શાળામાં જવાનો વખત થાય ને સૌ પોતાની ચીજ શોધવા મંડી પડે. બાકી જુએ તો ઘરમાં ઠેબે ચડતી હોય, તો પણ લટકાવી મૂકવાનું કોઇને ન સૂઝે. બહુ કહીએ અને વાંસે લાગીને કરાવીએ તો વળી કોઇ અમલ કરે. આ વાત તો રોજની થઈ. છોકરાંઓની આ ટેવને લીધે ઘરમાં તેમની દરેક ચીજ જ્યાં ત્યાં પડેલી ઠેબે ચડે અને વખત ટાણે ગોતતાં માંડ હાથે લાગે. આનું તે શું કરવું?

જવાબ:—આ જાતની ગેરવ્યવસ્થા આપણાં ઘરોમાં સામાન્ય થઇ પડી છે. આપણે મોટેરાં બાળકોને ટોક ટોક કરીને આવી અવ્યવસ્થા ટાળવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ; પણ એ તેનો કાર્યમી પરિણામ લાવે તેવો ઉપાય નથી. આવી અવ્યવસ્થાનો ઉકેલ ટોકણીથી ન થાય. ઘરમાં આ જાતની વ્યવસ્થામાં, બાળકોને નજરમાં રાખ્યા સિવાય ઘરની ગોઠવણોમાં ફેરફાર ન કરીએ તો ઉકેલ શકય નથી.

ઘરમાં કબાટ અરીસા ખીતીઓ ખીલીઓ વગેરે જે મૂકવામાં આવે છે તે આપણે ત્યાં સામાન્ય રીતે મોટેરાને નજરમાં રાખીને મૂકેલાં હોય છે. આ બધાંનો ઉપયોગ નાનાં બાળકો માટે મોટેરાંની મદદ લીધા વગર શકય નથી હોતો. મોટેરાંઓ બાળકો પાસે તેની ચીજ વસ્તુ ઠેકાણાસર મૂકવા લટકાવવાનો આગ્રહ તો રાખે છે, પણ તેનો અમલ મોટેરાંની મદદ *લીધા સિવાય કે સ્ટૂલ કે ટેબલ પર* ચડીને તેમ કરવું પડે એ સ્થિતિ હોય ત્યાં શકય નથી. બાળકને વ્યવસ્થા ગમે છે. પોતાની ચીજ વસ્તુ મોટેરાં સહેલાઇથી ગોઠવીને રાખી શકે તેવી અનુકૂળતા તે ઘરમાં જુએ છે, પણ તેને પોતાને માટે આવી વ્યવસ્થા જાળવવી, કોઇની પરાધીનતા સ્વીકાર્યા વગર શકય ન હોય, એ તેના માટે કેવી દુઃખદ સ્થિતિ! અને આ સ્થિતિ ઊભી કરનાર–રાખનાર મોટેરાં છે જ્યારે ઠપકાને પાત્ર બને છે બાળક!

એટલે ઘરમાં વ્યવસ્થા રહે તેવો આગ્રહ સેવનાર આપણે મોટેરાં આ વાત નજરમાં રાખીને બાળકો પોતાની મેળે પોતાની ચીજ વસ્તુ યથાસ્થાને મૂકી–રાખી–લટકાવી શકે તેવી ગોઠવણ ઘરમાં કરીએ તો આવા સવાલો સહેલાઇથી ઉકલી જાય.

પુછપરછ

હું એક બ્રાહ્મણ બાઈ છું ને થોડું ભણેલી હોઈ હાલમાં નોકરી કરી ગુજારો ચલાવું છું. હું પરણેલી છું ને મારા પતિએ મને તજી દઈ બીજું લગ્ન કરેલ છે, હાલમાં તેઓ એક... માં નોકરી કરે છે. હું નોકરી છોડી દઉં તો મારે ખાવું શી રીતે, એ પ્રશ્ન ઉભો થાય છે.

તેમણે મને ખોરાકી તથા પોષાકી અને રહેવાનો આશરો આપવો જોઈએ કે નહિ? જો તેઓ મને એ ન આપે તો મારે શા પગલાં લેવાં? હું બહુ મુંઝાઉં છું. તો કૃપા મને તેનો જવાબ આપશો. —શાન્તાબેન

તમારો જે પ્રશ્ન છે તે તમારો જ માત્ર નથી, સમાજની અનેક બહેનોનો આ પ્રશ્ન છે. સમાજમાં એટલો બધો સડો પેઠો છે કે વાત વાતમાં યુવકો પોતાની પત્નીને રખડતી મૂકી પોતે બીજું લગ્ન કરી લે છે. ને પ્રથમ પરણેતરને માટે ગુજરાનની કે બીજી કોઈ જોગવાઈ કરતા નથી. આ માટે હમણાં જ શ્રી. લીલાવતી બહેન મુનશીએ આવાં લગ્નો અટકાવવા એક ખરડો મુંબઈ ધારાસભામાં રજુ કર્યો છે. અને સીલેક્ટ કમીટીને સોંપાયો છે તેનું શુભ પરિણામ જરૂર આવશે.

તમારા પ્રશ્નમાં તમે તમારા પગ ઉપર ઉભા રહેતાં થયાં છે એ ઉત્તમ છે. તમે નોકરી કરીને, કોઈની દયા ઉપર ન જીવતાં, પોતાની જાતે સ્વતંત્ર રીતે કમાવ છો એ સારું છે. ને દરેક સ્ત્રીએ પોતાના પગ ઉપર ઉભા રહેતાં શીખવું જરૂરી છે. છતાં તમે ભરણપોષણ માટે દાવો જરૂર લાવી શકો. એથી તમને પૈસા મળશે, પણ પતિ નહિ મળે. કાયદાની એ વિચિત્રતા છે.

*

હું આ વર્ષે બી. એ.માં પાસ થઈ છું. સદ્‌ભાગ્ય કહો કે દુર્ભાગ્ય, પણ બે માણસો મારા પ્રેમના ભીખારી બન્યા છે. એક યુવાન અવિવાહિત છે ને બીજાની પત્ની ગુજરી જવાથી વિધુર થયેલ છે. તેને બે બાળકો છે. પહેલા યુવાન સાથે મારાં લગ્ન થવાનું અસંભવિત છે અને બીજા સાથે લગ્ન કરવાની મારી બા ના કહે છે. કોઈની સાવકી મા થવાનું મારી બાને ગમતું નથી. હું પોચા હૃદયની છું એટલે એ બેમાંથી એકયને ના કહી શકતી નથી. હવે હું શું કરું? —સુમતી

તમારી ઈચ્છા મુજબ તો તમે જો પેલાં બે બાળકો ઉપર માતૃત્વ ઢાળવી શકો તો એ વિધુર સાથે લગ્ન કરો એ સરસ છે. પણ જો તમે એ બાળકોને તમારાં પોતાનાં માનીને ઉછેરી ન શકો તો કદી એ લગ્નનો વિચાર ન કરશો. પહેલા યુવાન સાથે લગ્ન થવાનું અશક્ય હતું તો પછી એને નકામો પ્રેમ પછવાડે પાગલ બનાવવાનું ઈચ્છવા જેવું નહતું—નથી. તે પણ મૂર્ખો કે લગ્ન થાય એમ નથી એવું જાણવા છતાં તમારા પ્રેમનો ભીખારી બન્યો. હવે તમે એને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં સમજાવી દો કે આપણી વચ્ચે મૈત્રી રહેશે, પણ લગ્ન કરી શકાય એવું નથી; માટે ખોટી મથામણ છોડી દે. આ બાબતમાં તમારા માતા-પિતા અને પીઢ બહેનપણીઓ પાસેથી તમને યોગ્ય દોરવણી જરૂર મળશે. ઉતાવળા બની પગલું ભર્યા પછી પસ્તાવું એના કરતાં જેની સાથે લગ્ન કરવું છે એની સાથે આપણો જીંદગીભરનો સંબંધ સુખરૂપ નીવડશે એની ખાત્રી થયા પછી જ લગ્ન કરવું એ યુવાન કન્યાઓ માટે હિતાવહ છે.

*

હમણાં થોડા વખતથી હું વાંચવા માંડું છું કે તરત જ પાણી ઝરવા માંડે છે. ને આંખ

દુઃખે છે. પહેલાં આવું નહોતું થતું. એને માટે શું કરવું? —કમળાબહેન

આંખમાં તાપોડીયાં થાય તો પાણી ઝરે છે. આંખની ગરમી એ વાટે નીકળી જાય છે. ખીલ કે તાપોડીયાં કોઇ સારા આંખના એક્ષ્પર્ટ પાસે ઘસાવી નાખવા અથવા તેને યોગ્ય દવા નાખવી, જેથી આંખમાંથી એ દર્દ મટે. આંખ એ શરીરનું અગત્યનું અંગ છે. તેને માટે બેદરકારી ન રાખવી જોઇએ. નહિં તો કીકી ઉપર ફુલું પડી જવાથી વધારે હેરાન થવું પડે છે.

આંખનું ઉપલું પોપચું ઉથલાવી જોવાથી ખબર પડશે કે તેમાં નાની ઝીણી ફોલ્લીઓ થઇ છે કે નહિ. ગરમીને કારણે એવી ફોલ્લીઓ થાય છે ને તે આંખમાં ખૂંચ્યાં કરે છે ને તેને લીધે આંખમાંથી પાણી ઝરે. માટે તેનો તરત જ ઉપાય કરવો જોઇએ.

જો ફોલ્લીઓ જેવું કાંઇ જ ન હોય તો ફીરમાંથી વીટામીન 'એ'નું પ્રમાણ ઓછું હોવાનું કારણ હોય. ઘી, માખણ વગેરેમાં વીટામીન એ હોય છે માટે તેનું પ્રમાણ ખાવામાં વધારવું એથી આંખનું તેજ પણ વધશે.

જો તમારી આંખો ચમકતી ન હોય ને ઝાંઝવાં જેવું લાગતું હોય તો દરરોજ સવારે ઉઠીને તરત જ અને રાત્રે સુતી વખતે બારી પાસે ખુલ્લી હવામાં ઉભા રહીને ખૂબ લાંબા પાંચ છ શ્વાસોશ્વાસ લેવા. એકાદ અઠવાડીઆમાં તમારી આંખો ચમકવાળી અને સ્વચ્છ થઇ ગયેલી લાગશે. છતાં ઉંડા શ્વાસ લેવાની પ્રેક્ટીસ કર્યા કરશો એથી તમારી આંખોને ઘણો સારો ફાયદો થશે.

આંખો ભારે અને થાકેલી લાગે ત્યારે થોડા થોડા વખતે ત્રણચાર મીનીટ આંખો બંધ કરીને આરામ લેવો. આંખોનાં પોપચાં લાલ હોય એમ લાગે તો થોડું ચોક્ખું દૂધ ગરમ કરીને તેમાં રૂનાં પોતાં બોળીને નવસેકા દૂધથી શેક કરવો. આંખો બંધ કરીને રૂનાં પોતાં પોપચાં ઉપર મૂકી શેક કરવાથી આંખો હળવી ફૂલ જેવી થશે ને ઘણો આરામ લાગશે. દિવસમાં ત્રણ ચાર વખત દૂધનો શેક કરવો ને દરેક વખતે તાજું દૂધ ગરમ કરીને વાપરવું. વપરાયેલ દૂધ ફેંકી દેવું.

આંખની ઝાંખ લાગે ને જોવામાં મુશ્કેલી પડતી હોય ત્યારે દૂર જોઇ રહેવાની કસરત ચમત્કારીક ફાયદો આપશે. આંખનું મટકું માર્યા વગર અને પાણી ન આવે ત્યાં સુધી દૂર એક વસ્તુ ઉપર નજર કેન્દ્રિત કરીને દૂર જોવાની ટેવ પાડવી. એથી આંખની શક્તિ વધશે.

*

મારી એક બહેનપણી ખૂબ શરમાળ છે અને અમે જે હાઇસ્કુલમાં ભણીએ છીએ તેમાં સહશિક્ષણ છે. અમે છૂટથી બીજા વિદ્યાર્થીઓ સાથે વાત કરીએ છીએ ત્યારે એની જીભ શીવાઇ જાય છે અને તે કોઇ સાથે બોલતી નથી ને નીચું જોઇ રહે છે. ઘરે પણ એકલી ઓરડામાં ગોંધાઇ રહે છે. જ્યારે જઇએ ત્યારે બારણું અંદરથી બંધ કરીને સૂતી હોય. એને કાંઇ રોગ થયાનું પૂછીએ છીએ તો ના કહે છે, પણ સુકાતી જતી હોય એવું અમને લાગે છે. એને શું થયું હશે? એને અમારી સાથે રમતમાં ચર્ચાઓમાં ને પુરુષમિત્રો સાથે ભાગ લેતી કરવા માટે અમારે શું કરવું? —કપિલાબહેન

તમારી એ બહેનપણીને પડેલી ગુપ્ત ખરાબ કુટેવનું એ પરિણામ હોવું જોઇએ.

એને એકાંતમાં રહેતાં અટકાવવી જોઇએ, ઘરે પણ બીજી મોટી બહેનો કે બાની સાથે જ સુવા બેસવાનું રાખે. સાંજે ફરવા જાય ને સુતી વખતે ન્હાવાનું રાખે. ને ધીમે ધીમે એને આખો દિવસ તમારી સાથે હરવા ફરવા, ચર્ચા કરવામાં ને વાંચવા બેસવામાં રાખવી, જેથી એની ટેવ ધીમે ધીમે ભૂલી જશે. એકાંતમાં રહેતી કેટલીક યુવતીઓએ એ ટેવ પડી જાય છે ને પરિણામે એ જીવનનો રસ ગૂમાવે છે.

શ્રી. નાથીબાઈ મહિલા વિદ્યાપીઠના આશ્રય હેઠળ ભારતીય વિદ્યાભવન મુંબઈમાં ભાષણ આપતી વખતે સર હરસિદ્ધભાઈ દીવેટીયાએ કહ્યું હતું કે:–સમય પ્રમાણે હિંદુ કાયદામાં ધરમૂળ ફેરફારની જરૂર છે. માત્ર હિંદુ કાયદામાં ફેરફાર નહીં, પરતુ એને એક સરખો અને સરળ બનાવાશે તો એ એક મોટું પગલું ગણાશે.

મનુના સમયથી હિંદુ કાયદો ધીમે ધીમે વિકાસ પામતો આવ્યો છે. એ વિકાસ ધારાઓના ઘડતરથી નહીં, પરંતુ વ્યવહાર અને વિદ્વાનોએ એના કરેલા અર્થોથી. એટલે એમાં ઘણી અસંગતિઓ હોય, પરંતુ તે તો અનિવાર્ય હતી. ને ઘણા ઝઘડાઓમાં જુદા જુદા પ્રાંતોમાં કાયદો જુદો પડતો હતો.

અંગ્રેજો સત્તા પર આવ્યા પછી સુધારાના બહુ ઓછા પ્રયત્નો થયા છે અને લગ્નના ધારામાં તો કેટલીક કલમો પસાર કરાવવાને માટે બ્રહ્મોસમાજ જવાબદાર છે. પરંતુ એમાં ઉચિત ફેરફાર કરવાના સંજોગો જોતાં, સમય પાકી ચૂકયો છે.

અલબત્ત નવી પરિસ્થિતિ એવી મૂંઝવણ ભરેલી છે કે તેમાં આખા હિંદ માટે એક સરખાપણું લાવવાનું મુશ્કેલ દેખાય છે. તેથી તો દેશ ત્રણ વિભાગમાં વહેંચાઈ જશે. તેનું મધ્યસ્થાન કેન્દ્ર નબળું રહેશે. કાયદામાં કોઈ પણ જાતના સુધારા કરવાની સત્તા રહેશે નહિ. અને તે સાર્વત્રિક ધારો ઘડવામાં હાનિકારક થઈ પડશે. ને એ મધ્યસ્થ સરકાર જે દેખાય છે તે પ્રમાણે તો ત્રણે વિભાગ ઉપર કાયદાનો અમલ ભાગ્યેજ કરી શકશે. સિવાય કે કાયદાને સંયુક્ત હિંદ માટે બનાવાયો હોય :તો મને લાગે છે કે દેશનું બંધારણ જો છૂટ આપે તો હિંદુ પ્રજાને એક ધારા નીચે લાવી શકાય.

સંયુક્ત કુટુંબ અનુસાર હાલના સંજોગો તપાસતાં તો સંયુક્ત કુટુંબની પ્રથામાંથી એનો પ્રાણ પરવારી ગયો છે. અગાઉ તો

સૌરભ

*

સંયુક્ત કુટુંબની રચના એ મહત્વનું બંધારણ હતું અને પેઢી દર પેઢી તેમાં વિભાગો નહોતા આવતા, પરંતુ આજે તો એનું હાર્દ ચાલ્યું ગયું છે. અલબત્ત, આજે ઘણાં કુટુંબો સાથે રહે છે, પરંતુ વ્યક્તિઓ તો સામાન્ય ખર્ચમાં ભાગ આપવાનો આવતાં ધિક્કારે છે. એથી એ રચના મરેલા જેવી જ છે. રાવ સમિતિનો હેવાલ જોતાં સ્ત્રીને પોતાની મીલકત વસીયતનામામાં બીજાને આપી દેવાનો હક મળે. એમાં ભયસ્થાન એ છે કે, કેટલાક લુચ્ચા માણસો અભણ સ્ત્રીઓની મીલ્કતને ધૂતી જાય. પરંતુ આનો અટકાવ તો માત્ર સ્ત્રીઓની કેળવણીનું ધોરણ ઉંચુ લાવીને જ થઈ શકે.

એ જ પ્રમાણે હિંદુ નારીને સબળ કારણોને લઈને છૂટાછેડાની છૂટ મળવી જોઈએ. જ્યાં એકપત્નીત્વ છે ત્યાં મર્યાદામાં છૂટાછેડા હોય તેમાં અન્યાયી કશું નથી. છૂટાછેડાનો હકક કાંઈ લગ્નના પાવિત્ર્યને કોઈ રીતે હાનિકર્તા નથી. હું માનું છું કે સમાજની રચના જ એવી વલણ લેશે કે પતિપત્ની છૂટાં થવા માટે ગભીર વિચારણા કરશે; એટલે છૂટાછેડાનો હક્ક આપવામાં કોઈ જાતનો બાધ નથી.

જનતા આવા અગત્યના પ્રશ્નો તરફ ઉદાસ

રહે છે એમ મને લાગ્યા કરે છે. આ વિષય ઉપર તો ઘણી ચર્ચાઓ થવી જોઇએ, જેથી કરીને તપાસ સમિતિને પણ જનતાની વલણ અને મત જાણવા મળે. દાખલા તરીકે, સ્ત્રીઓએ વારસામાં સંપત્તિ મેળવવા માટે ઘણા વિદ્વાનોમાં મતભેદ રહેલો છે અને તેથી જ ભવિષ્યમાં આવા વિષયો ઉપર વધુ ચર્ચા થવી જરૂરી છે.

*

મુંબઇ ધારાસભામાં શ્રી. લીલાવતી મુનશીએ રજુ કરેલો પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓમાં ગ્રેજ્યેએટો અને આગળ નહિ ભણવા ઇચ્છનાર મેટ્રીક્યુલેટને ફરજીઆત બે વર્ષ સુધી કામે લગાડવાના ઠરાવ ઉપર શ્રીમતી શુમતીબાઇ ગોરે ફરજીઆત સેવાનો વિરોધ કર્યો હતો ને ત્રણ મહિના અક્ષરજ્ઞાન પ્રચાર માટે ઉત્તેજન આપવા સૂચવ્યું હતું. અને શ્રી. તારાબ્હેન મોડકે માત્ર ઐચ્છિક સેવાઓ લેવાની સૂચના રજુ કરી હતી. વર્ધાશિક્ષણ યોજના મુજબ પ્રાથમિક શિક્ષણ સંબંધી વડાપ્રધાન શ્રી. ખેરના ઠરાવ સામે શ્રીમતી ખદીના શફીએ કહ્યું કે, સરકાર કન્યાકેળવણી તરફ-ખાસ કરીને મુસ્લીમ કન્યા કેળવણી તરફ-લક્ષ આપતી નથી. ને તારાબ્હેન મોડકે મૂળ ઠરાવને ટેકો આપતાં કહ્યું કે, કાંતવાનું ખર્ચાળ નહિ હોવાથી તે શીખવી શકાય છે.

*

મુસ્લીમ લીગની મુંબઇમાં મળેલી ખાસ બેઠકમાં લાહોરની ઇસ્લામીઆ જીના વીમેન્સ કોલેજના પ્રીન્સીપાલ ફાતમાબેગમે જણાવ્યું હતું કે, કોઇ ભોગ આપવા માટે પંજાબની મુસ્લીમ સ્ત્રીઓ પછાત નહિ રહે.

*

વડી ધારાસભામાં અગાઉ ઘણા વખત પહેલાં થયેલાં ધાર્મિક લગ્નને ખસતાં કરી સ્પેશીઅલ મેરેજ તરીકે ફરી લગ્ન નોંધવાનો અને પછી આ ખાસ કાનુની લગ્નની સગવડો આપવાને લગતો ખરડો. ડૉ. દેશમુખ તરફથી રજુ થયો છે; તે સામે જાહેર પ્રજાનો મત માગવામાં આવેલ છે.

*

ઇજીપ્તની રાણી નેફરટીટીનું મસ્તક દુનિયાંના સૌથી વધુ કીંમતી કલાકારીગરીના નમૂના પૈકીનું એક છે. આ શિલ્પકૃતિને ૧૯૧૩ માં જર્મન પુરાતત્ત્વવેત્તાવાળા બોરશાર્ટે ઇજીપ્તમાં તેલ-અલ અમન ખાતે ખોદકામ કરતાં શોધી કાઢ્યું હતું. આ મસ્તકને જે જુવે તે તેની જાદૂઇ અસર હેઠળ આવી જતું હોવાનું મનાય છે. એ કારણથી બોરશાર્ટ તેને ચોરી છૂપીથી ઇજીપ્ત બહાર લઇ ગયેલો. આ મસ્તકે ૧૯૨૦ માં કૈસર ફ્રેડરીક મ્યુઝીયમમાં સ્થાન લીધું. આ વાતની ઇજીપ્તને ખબર પડતાં બન્ને દેશો વચ્ચે તેની કાયદેસરની માલીકી અંગે સખત તકરાર જામી હતી.

ઇજીપ્તનો દાવો એવો હતો કે બોરશાર્ટે ઇજીપ્તને છેતર્યું હતું. નેફરટીટીનું ખરૂં મહત્વ જાહેર કરવાને બદલે તેને 'પ્લાસ્ટરના પુતળા' તરીકે વર્ણવ્યું હતું. ઇજીપ્તના કાયદા મુજબ ત્યાંથી પરદેશી સંશોધકને હાથ આપેલા નમૂનાનો મોટો ભાગ ઇજીપ્તમાં જ રહેવો જોઇએ.

આ તકરાર ૧૯૩૯ સુધી ચાલી અને ૧૯૩૯માં એવું નક્કી થયું કે નેફરટીટીને બે ત્રણ બીજા કીંમતી નમૂનાઓના બદલામાં ઇજીપ્તને સોંપવું. એ અરસામાં એડોલ્ફ હિટલરે તેને જોતાં તે-તેનાથી જાદૂઇ રીતે અંજાઇ ગયો અને પરિણામે ઇજીપ્ત અને જર્મની વચ્ચેના સંદેશા પડી ભાંગ્યા.

૧૯૪૫ ની વસંત ઋતુમાં અમેરિકન લશ્કરને મરકેન્સ ખાતેની મીઠાની ખાણમાંથી લાખો રૂપીઆના સોનાના ભંડારો હાથ લાગ્યા તે સાથે આ મસ્તક પણ હાથ લાગ્યું. નેફરટીટીને વીસબેડન ખાતે લઇ જઇ બીજા કળાના નમૂનાઓ સાથે ત્યાં રજુ કરવામાં આવ્યું.

ઇજીપ્તે તે પોતાની માલીકીનું હોવાનો દાવો કરી સાથી લશ્કરી સત્તા પાસે તેની

માગણી કરી છે. પરંતુ સાથી સત્તાવાળાઓ પર પણ તેની જાદૂઇ અસર થવાથી તેમણે ઇજીપ્તનો દાવો એમ જણાવીને રદ કર્યો છે કે ૧૯૩૮ પહેલાં જે ચીજો જર્મનીના કબજામાં હોય તેમને લગતા દાવા તેઓ હાથ લેતા નથી.

આ જાદૂઇ માથું લેન્ડ મ્યુઝીયમમાં હંગેરીના રાજમુગટના ઝવેરાત અને બીજી કીંમતી વસ્તુઓ સાથે રાખવામાં આવ્યું છે. ૩૨૦૦ વર્ષ પરની તુતન ખામેનની સાસુનું આ મસ્તક હજી કેટલાય ઉપર પોતાના જાદુની ભૂરકી નાખશે.

૩૦૦૦ વર્ષ જુના આ શીલ્પની તાજેતરમાં લેવાયેલી તસ્વીરો બતાવે છે કે તે હજી પણ સંપૂર્ણ સારી સ્થિતિમાં છે.

*

માતૃત્વનો મહિમા મહાન છે, પૂજ્ય અને પવિત્ર છે. પોતાની પુત્રીને એક આદર્શ ગૃહિણી ને સફળ માતા તરીકે જગતને આપવામાં પુરાણ કાળથી તે અત્યાર સુધીમાં એનો ફાળો અમૂલ્ય ગણાયો છે.

શાળાની કેળવણી લેતાં પહેલાં કન્યારૂપી ખીલતી કુમળી વેલને સુસંસ્કારોનું પાણી–અમી સીંચનાર, અને કેળવણી પામ્યા પછી એને સુયોગ્ય માર્ગે ચડાવનાર માતા છે. કન્યાનાં ચારિત્ર્યબળનો, નીતિ, રીતિ, ને મર્યાદાનો મુખ્ય આધાર માતા તેમજ જે ઘરમાં એ ઉછરી હોય ત્યાંના વાતાવરણ પર જ હોય છે, પોતાની પુત્રીને મેળાવડાઓમાં કે ઉત્સવોમાં, ભાગ લેતી જોઇ, તાળીઓના ગડગડાટ વચ્ચે નૃત્ય સંગીત, સાથે ગીત ગાતી જોઇ, વાદસભામાં વાદ કરતી જોઇ, સમાનતાના હક્ક માટે ભાષણ કરતી જોઈ, બેડમીન્ટનની રમતમાં ભાગ લેતી જોઇ, સાઇકલ ફેરવતી જોઇ ઘણી માતાઓ પોતાની પુત્રી માટે ગર્વ કરે, ગૌરવ લે છે કે, 'અમારી પુત્રી કેટલી આગળ વધી રહી છે. કેટલી પ્રવૃત્તિઓ કરી રહી છે—ને કેટલા બધા આગળ પડતા સુધારક વિચારની છે.' આમ પોતાની છોકરીનાં વખાણ કરવામાં ને સાંભળવામાં ઘણી માતાઓ અનેરો, આનંદ માણે છે, પરંતુ આમ કરવામાં માતાઓ પોતાના માતા તરીકેના આદર્શમાંથી ચૂકે છે અને પાછળથી 'એરેરે, આટલી બધી છૂટ ન આપી હોત તો ઠીક થાત.' એવો એને પશ્ચાતાપ કરવો પડે છે.

અને આ કારણે ઘણી વખતે પાછળથી છોકરીઓને પણ વેઠવું પડે છે. એટલે આને કાંઈ માતૃત્વનો મહિમા ન કહી શકાય.

'પફ ને પાઉડર, ક્રીમ, સ્નો, ને લીપસ્ટીક ઇત્યાદિ વગર હું સૌંદર્ય જાળવી શકું છું,' એવો ખ્યાલ પોતાની ઉગતી કન્યાઓનાં મગજમાં પ્રેરવાનો છે. નોકર–ચાકરોની મદદ વગર પણ ઘર કેમ સુવ્યવસ્થિત ને સુઘડ રાખી શકાય, જેથી ઘરનાં માણસો 'ગૃહકુંજ' છોડી કાશ્મીરની કુંજોમાં યે જવાનું પસંદ ન કરે; તેમજ આયા વગર બાળઉછેર કેમ સારી રીતે કરી શકાય ને તંદુરસ્ત ને સંસ્કારિક સંતાનને આવતી કાલના ઘડવૈયા તરીકે ઉછેરી આપી સદ્‌ભાગ્ય કઇ રીતે પ્રાપ્ત કરાય તે શિખવવાનો છે. આ છે માતૃત્વના મહામૂલા મંત્રો.

પરણ્યાં પહેલાં ભગિનીના ભાવની પવિત્ર ભાવનાથી માતૃકુલે ખીલતી કળી સમી ખીલે; પરણ્યા પછી શ્વસુરગૃહે પ્રેમ ને સેવાની ભાવનાથી પારકાંને પોતાનાં કરી તેમનાં દિલ જીતી લઈ, પતિના સુખદુઃખની સહચારિણી બની, મંજરી શી મહેંક ભરી મહેકવાથી ને પછી એક આદર્શમાતા તરીકે સંસ્કાર ને સદ્‌ગુણ રૂપી સંજીવની પાઇને અમી વરસતી વાદળી શી પાળે, પોષે ને સમર્થ બનાવે એ જ માતૃત્વનો મહાન મહિમા છે. એ જ ખરો ધર્મ છે, ખરું જીવન છે, પુણ્ય છે ને જીવનનું સાફલ્ય છે.

*

આમ તો કાશ્મીરની કિસાન બેટી ખૂબ જ શાંત અને શરમાળ લાગે છે.

પરંતુ આજે કાશ્મિરની આવી જ કિસાન બેટીઓ અને સ્ત્રીઓએ એ શાંતિ અને શરમને ખંખેરી નાખી છે; એ જૂના પુરાણા બુરખાઓને ફેંકી-દીધા છે. આજે તેઓ રસોડાંઓ છોડીને સામી છાતીએ લાઠી અને ગોળીઓનો સામનો કરી રહી છે.

પંદર વરસ પહેલાં ૧૯૩૧માં આ જ રીતે એમની માતાઓ શેરીઓમાં દોડી ગઈ હતી, અને વિરાંગનાઓ બની હતી. આજે એ વિરાંગનાઓની બેટીઓ બહાર પડી છે. એ જ ધ્યેયને અને એ જ લડતને માટે એક નવી પેઢી જૂની પેઢીનું સ્થાન લઈ રહી છે.

આજે તેઓ ગોળીઓના જવાબ રૂપે પત્થરોનો મારો ચલાવીને ડોંગરા પોલિસના ટાંગા ફૂંજાવી રહી છે. ખભે મોટી કડીઆળી ડાંગો લઈને આજે તેઓ કાશ્મિરની ધરતીને મુક્ત કરવા નીકળી પડી છે.

૧૯૩૧માં શ્રીનગરની કામદાર સ્ત્રી ઝોનીએ પોતા પર હુમલો કરનાર સિપાહીના ભાલાને ખુંચવી લઈ એના ટુકડે ટુકડા કરી નાખ્યા હતા અને એ રાક્ષસી સૈનિકને ઘોડા પરથી ઉથલાવી પાડયો હતો. મહોલ્લાની સ્ત્રીઓને એકઠી કરી એણે ઘોડેસ્વાર સૈનિકોને હંફાવ્યા હતા. છેલ્લે એના પગમાં સખત ઇજા થયા પછી એને હોસ્પીટલમાં ખસેડવામાં આવી હતી

એવી જ રીતે ૧૯૩૮ની લોક-લડતમાં કામદાર વર્ગની વિધવા સ્ત્રી અઝીઝીએ સ્ત્રીઓના મોટા દેખાવો યોજીને કશ્મીરની ડોંગરાશાહીને તોબાહ પોકરાવી હતી. એણે દિવસો સુધી કાશ્મીરના મુખ્ય પ્રધાન અને બીજા જુલ્મજહાંગીરોની મોટી સ્મશાન-યાત્રાઓ કાઢી હતી.

આજે, ૧૯૪૬માં એક જૂના દેશભક્ત કુટુંબની બેટી અને રાષ્ટ્રીય પરિષદના માજી પ્રમુખની બહેન ઝાઈનાબ નૂતન પેઢીની સરદારી લઈને ભાષણો કરતી, સરઘસો કાઢતી ડોંગરાશાહીની સામે લડી રહી છે.

ઝોની, અઝીઝી, ઝાઇનાબ......૧૯૩૧, ૧૯૩૮, ૧૯૪૬, કાશ્મીરની આ વિરાંગનાઓ છે. આજે તેમના જેવી અનેક વિરાંગનાઓ પોતાનાં પ્રાણપ્યારા ને સ્વર્ગસમા કાશ્મીરની આઝાદી માટે ઘર બહાર નીકળી પડી છે.

*

આઝાદ હિંદ સરકાર પણ પોતાની પ્રજાને ઇલ્કાબો આપતી હતી. જેઓએ તન, મન અને પોતાની મિલ્કતોથી આ સરકારને મદદ કરેલી તેઓને આ સરકારે 'સેવકે-હિંદ'નો ઇલ્કાબ આપ્યો હતો. શ્રી. હબીબ અને શ્રીમતી હીરાબેન બેટાઇને 'સેવકે હિંદ'નો ઇલ્કાબ મળ્યો હતો.

શ્રીમતી હીરાબેન કાઠીયાવાડી છે તેમનો જન્મ પોરબંદરમાં (કાઠીઆવાડ) થયેલો છે. તેમની ઉંમર આસરે બાવીસ વર્ષની છે. તેમનાં પિતાનું નામ વસનજી, અને માતાનું નામ પ્રેમકુંવર છે. તેમને બે ભાઈ અને એક બહેન છે. તેમના પતિનું નામ હેમરાજ છે. તેઓ ગુજરાતી લખી વાંચી જાણે છે અને સાધારણ અંગ્રેજી પણ જાણે છે. તેમના કહેવા પ્રમાણે તેમને દેશસેવા કરવાનો વધારે શોખ છે. તેઓ પંદર વર્ષથી બ્રહ્મદેશમાં રહેતાં હતાં. તેમણે તેમજ તેમના પતિએ આઝાદ સરકારને સોનાની કંઠીઓ, કીંમતી ઝવેરાત તેમજ બીજા માલ દ્વારા સારી એવી મદદ કરેલી. આ મદદની રકમ આશરે પંદર લાખ રૂપિઆ હતી.

તેમાં ૫૧૦૦૦ રૂપીઆ રોકડા આપ્યા હતા. આ બધું દેશની ખાતર લડતી સરકારને તેઓએ આપી દીધેલું. હીરાબેન આઝાદ હિંદ સંઘની કમાન્ડર શાખાના ચેરમેન હતાં. તેઓ ઘેર ઘેર ફરીને વસ્તુઓ ભેગી કરતાં. ઝાંસીની રાણીની પલટણમાં ભરતી કરવાનું કામ પણ કરતાં હતાં. ઇસ્પીતાલમાં જઈ દરદીઓને આશ્વાસન આપતાં અને મિઠાઈ આપતાં.

તેમના પતિ શ્રી. હેમરાજ બેટાઈ છે.

બ્રહ્મદેશમાં તેઓ ઈ. સ. ૧૯૨૪માં ગએલા અને બે વર્ષ નોકરી કરી. પછી તેમણે અનાજનો વેપાર કર્યો. પાછળથી જનરલ સ્ટોર આક્યાબમાં ખોલ્યો અને પછી રંગુનમાં ગ્રામોફોન અને રેકર્ડનો સ્ટોર શરૂ કર્યો હતો. પાછળથી ગ્રામોફોન બનાવવાની કંપની તેમણે રંગુનમાં શરૂ કરેલી. પાછળથી કલકત્તા આવ્યા હતા અને ઈ. સ. ૧૯૪૧માં ફરી પાછા રંગુન ગયા, કારણ કે તેમનું કુટુંબ રંગુનમાં હતું. પછીથી તેમનાથી લડાઈને કારણે હિંદ આવી શકાયું નહિ. તેમને ત્રણ ભાઈઓ છે. તે બધા હિંદ આવી પહોંચ્યા હતા. તેઓ અને તેમના પત્ની જ રહી ગયાં હતાં. નેતાજીની પ્રેરણાથી એ પતિ–પત્નીએ આઝાદીની લડતમાં ભાગ લીધો હતો. 'નેતાજી ફંડ કમિટિ'ના તેઓ સભ્ય હતા. અને તેઓ ઈ. સ. ૧૯૪૪ જાન્યુઆરી મહિનામાં થએલી ચુંટણીમાં કમિટિના વાઈસ ચેરમેન તરીકે ચૂંટાયા. આઝાદ બેંકના દસ લાખ રૂપીઆના શેરો તેમણે ખરીદ્યા હતા. તેઓ બેંકના ડીરેક્ટર પણ હતા. હાલ તેઓ કલકત્તામાં રહેવાના છે અને દેશનેતાઓ તરફથી જે હુકમો બહાર પડે તેનો અમલ કરવાનો તેમનો ઇરાદો છે. તેમનું આખું કુટુંબ અત્યારે હિંદમાં છે.

*

આયર્લૅન્ડના શેનોન હવાઈ મથકે ચોમાગની વતની ૮૬ વર્ષનાં વૃદ્ધ શ્રીમતી માર્ગરેટ કલન એક અમેરિકન વિમાનમાં બેસીને ન્યુયૉર્ક રવાના થયાં. આટલાંટીક સમુદ્ર પાર કરનાર સ્ત્રીઓમાં શ્રીમતી માર્ગરેટ સહુથી વૃદ્ધ છે.

તેમણે જણાવ્યું હતું કે, મારો આ પ્રવાસ ન્યુયૉર્કમાં જ સમાપ્ત નહિ થાય, પણ ત્યાંથી હું મારી બહેન એલીઝાબેથ બીકને મળવા ટોરન્ટો જઈશ. મારા જીવતા સંબંધીઓમાં એક માત્ર ૭૭ વર્ષની એ મારી સહુની નાની બહેન છે.

સફેદ વાળવાળી યુવતી માર્ગરેટ લગભગ બાર વખત જળ માર્ગે આટલાંટીક પાર ગઈ છે અને છેલ્લી ૨૫ વર્ષ પહેલાં ને આટલાંટીક ઓળંગીને ગઈ હતી. સંતાનોમાં તો એને કાંઈ જ નથી. સ્ટીમરને બદલે હવાઈ જહાજમાં જવાનું પસંદ કરવાના કારણમાં તેણે જણાવ્યું કે, આ યુવાનીના દિવસોમાં આસમાનની સફેલ ન કરું તો ઘડપણમાં પછી ક્યારે કરવાની? પચાસ વર્ષ પછી તો બધા જ લોકો વિમાનમાંજ મુસાફરી કરતાં હશે, ત્યારે આજે હું હવાઈ જહાજમાં અમેરિકા જાઉં તેમાં શી નવાઈ છે!

*

ફળો જેટલા અને તેટલા પ્રમાણમાં ખાવાં જોઈએ એવી સૂચના આહારશાસ્ત્રીઓ તરફથી થાય છે. આ સૂચના માટે બે મત છે જ નહિ. આપણા આહારમાં ફળોને ચોક્કસ સ્થાન છે એ વિશે મતભેદ નથી. અનાજ ઉપરાંત શાકભાજી અને ફળોનો સમાવેશ થવો જોઈએ અને ઋતુમાં મળતાં ફળનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ, એ હવે સુવિદિત છે. ફળ ખાવાની સૂચના સહેલાઈથી અમલમાં મૂકી શકાય એવી લાગે છે. પણ તેનો આધાર ફળોની કીંમત, તેમની પ્રાપ્યતા વગેરે અંશો પર રહે છે. સામાન્ય જનતાને અનુકૂળ કીમતે ફળો સહેલાઈથી પ્રાપ્ય ન થાય તો ? ટૂંકામાં, આ પ્રશ્ન આર્થિક બની જાય છે.

ફળો બગડી ન જાય એટલી ઉષ્ણતા જાળવીને—રેફ્રિજરેશન (Refrigeration) ની આધુનિક રીતોને લીધે એક દેશનાં ફળો બીજે મોકલાવવાની સગવડ વધી છે. હાફુસ કેરી જેવું ઉત્તમ ફળ હિંદમાંથી ઇંગ્લેન્ડ મોકલાય છે. સાથે સાથે ફળ સાચવવાની રીતો–કેનિંગ (canning)ની પ્રગતિને લીધે કોઈપણ દેશનાં ફળ ગમે તે વખતે—ફળની મોસમ હોય કે નહિ, એવા કોઈપણ સમયે મળી શકે છે. અમેરિકા અને યુરોપના દેશોએ ફળોને

લોકભોગ્ય બનાવવા ઘણું કર્યું છે, પરંતુ હિંદુસ્તાનની રેલ્વેઓએ ફળના વ્યવહાર સંબંધી બહુ જ ઓછું ધ્યાન આપ્યું છે. ખાસ ઠંડીવાળા ડબા તૈયાર કરીને ફળના વ્યવહારને જોઈતી સગવડ આપણા દેશમાં ઘણી ઓછી છે. હિંદી પ્રજાની તંદુરસ્તી સાથે આ પ્રશ્ન ખાસ અગત્યનો છે. લોકોને ફળ સસ્તાં અને સહેલાઈથી મળે એ ખાસ જરૂરનું છે.'

ડબામાં સંઘરેલાં ફળો કરતાં તાજાં ફળ આરોગ્યની દૃષ્ટિએ વધારે પસંદ કરવા યોગ્ય છે. કેનિંગમાં ફળનાં પૌષ્ટિક તત્ત્વો સચવાઈ રહે એ પ્રત્યે પૂરતું ધ્યાન અપાય છે, તાજાં ફળોની બરોબર એ ન આવી શકે. સાધારણતઃ ફળોના વિભાગ નીચે પ્રમાણે કરી શકાય:

બોર અને તેની જાતનાં ફળો; મોસંબી, સંતરા વગેરે; કેરી, ચીકુ, દ્રાક્ષ, તડબૂચ, દાડમ, અને ઉષ્ણકટીબંધ પ્રદેશમાં થતાં ફળો—અનનસ, કેળાં, ફણસ વગેરે; આ ઉપરાંત બીજાં ફળો થતાં નથી એમ નથી, પણ તેઓની અગત્ય સ્થાનિક હોય છે. દાખલા તરીકે ગુજરાતમાં ફાલસાં, રાયણ થાય છે. આપણા દેશમાં જામફળ થાય છે,—તેમાં અલ્લાહાબાદના જમરૂખ વિશિષ્ટ જાતનાં હોય છે.

સ્વાદમાં ખાસ કરીને જીભને આકર્ષક હોય એવા સુગંધવાળાં ફળો ખૂબ વખણાય છે. ફળોની લાક્ષણિક સુગંધ તેમાં આવેલા આલ્કોહોલ, એસ્ટર એવા રાસાયનિક પદાર્થોને આભારી હોય છે. દાખલા તરીકે, કેળાંમાં એમાઇલ એસીટેઇટ નામનો એસ્ટર હોય છે; દ્રાક્ષમાં મીથાઇલ એન્થ્રાનીલેઇટ હોય છે.

એક વર્ગ તરીકે, બધાં ફળોમાં રસ હોય છે; તેમાં પાણીનું પ્રમાણ પુષ્કળ હોય છે; સાકર અને ખાટા પદાર્થો પણ સારી રીતે હોય છે. કેળાં, લીલી ખારેકમાં ખૂબ સાકર હોય છે એટલે તે ખૂબ મીઠાં લાગે છે; તો કરમદાં, લીંબુ, બોરમાં ખાટા પદાર્થોનું પ્રમાણ સાકર કરતાં વિશેષ હોય છે. આવાં ખાટાં ફળોનો ઉપયોગ અથાણાં માટે થાય છે. જુદી જુદી અવસ્થામાં સ્ટાર્ચ (કાંજી)નું પ્રમાણ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે અને તેમાં ફેરફાર થાય છે, લીલાં ઓલીવ આમાં અપવાદ રૂપ છે. તેમાં તેલનું પ્રમાણ વિશેષ હોય છે.

ફળોનો પરિપાક ખૂબ અગત્યનો છે; કાચાં ફળ હોજરીને ઉથલાવી નાખે છે તો અતિ પાકી ગયેલાં સ્વાદિષ્ઠ ફળો વાયુ ઉત્પન્ન કરે છે.

સામાન્ય રીતે ફળોમાં આવેલ વિટામિન 'સી'ને લીધે તેઓ પૌષ્ટિક ગુણો ધરાવે છે. વિટામિન 'સી' ગરમીથી એકદમ નષ્ટ થઇ જાય છે એટલે તેનું પ્રમાણ સચવાઇ રહે એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. આ ઉપરાંત, ફળોમાં કેરોટીન હોય છે: તેમાંથી વિટામિન 'એ' શરીરમાં પેદા થાય છે. ફળોમાં ખનીજ તત્ત્વોનું પ્રમાણ ઠીક હોય છે. દાખલા તરીકે અંજીર, નારંગી, રાસબરી વગેરેમાં કેલ્શિયમ ખૂબ હોય છે: કેળાં, ખારેક, દ્રાક્ષ, એપ્રીકટ (જરદાળુ) વગેરેમાં લોહ સારા પ્રમાણમાં હોય છે. પ્રુનમાં ત્રાંબું હોય છે. સાદા પાંડુરોગમાં એપ્રીકટ (*Apricot*) લોહી સુધારવા માટે વપરાય છે.

ફળો પર સંશોધન દિવસે દિવસે વધતું જાય છે. ફળો સંઘરવાની રીતોમાં સુધારા કરવામાં આવ્યા છે. ફળોની સુકવણીએ નવું પ્રકરણ ખોલ્યું છે. કેટલાંક ફળો—જેવાં કે પપૈયા અનનસમાં પપેઇન નામનો ખમીર હોય છે, એથી આ ફળો પાચકતાના સરસ ગુણો ધરાવે છે. અતિસાર મટાડવા માટે પપેઇન જુદો કાઢીને વાપરવામાં આવે છે.

ફળના રસો સંબંધી ટૂંકો ઉલ્લેખ કર્યા વિના આ વિવેચન અપૂર્ણ રહેવા સંભવ છે: વર્ષો પહેલાં માત્ર દ્રાક્ષનો રસ મળતો. હવે જાત જાતનાં ફળના રસો મળે છે અને લોકપ્રિય થતા જાય છે. આ રસો પણ ફળો જેવા જ પૌષ્ટિક ગુણો ધરાવે છે.

ડૉ. એન. એમ. શાહ. (બુદ્ધિપ્રકાશ)

ઇંગ્લેંડમાં હવે જેમને પરદેશ જવું હશે તેમના પાસપોર્ટની અરજીમાં તેમની પત્નીની સંમતિ દર્શાવતી સહી આપવી પડશે. ઘણા પતિઓ પોતાની પત્નીઓને તજી દઇ પરદેશ જાય ત્યાં ઘરસંસાર માંડે છે; અને પોતાના ઘરની સ્ત્રીઓને દુઃખી કરે છે, એવી હાલમાં સ્ત્રીઓ તરફથી ફરિયાદ સાંભળવામાં આવવાથી, સ્ત્રીઓના ગૃહજીવનના સ્વાસ્થ્યના રક્ષણ માટે આ કાયદો કરવાની જરૂર પડી છે, એમ છાપામાં જણાવેલું છે.

*

અમેરિકાના જગવિખ્યાત શરીરશાસ્ત્રી બર્નાડ મેકફેડને પોતાની પત્નીથી છુટાછેડા લીધા હતા. મેકફેડનની પત્નીને અગાઉ સર્વોત્તમ સૌંદર્યવંતીનું ઇનામ પણ મળ્યું હતું. ને ૩૩ વર્ષ સુધી એ સ્ત્રી સાથે તેણે દંપતી જીવન વીતાવ્યું હતું. આ દરમ્યાન તેમને સાત સંતાન થયાં હતાં. છુટાછેડા મેળવવા માટે મેકફેડનને ત્રણ વર્ષ સુધી કોર્ટમાં લડવું પડ્યું હતું. છેવટે મીઆમી ખાતે છુટાછેડાની મંજુરી આપવામાં આવી હતી. આ છુટાછેડા લેવાનું કારણ એ છે કે તેની સ્ત્રીએ શરીર ઉપર વધારે પ્રમાણમાં ચરબીનો ઉમેરો કર્યો હતો!

*

વીજળીક પ્રગતિએ અમેરિકન રસોડાઓમાં પરિવર્તન આણ્યું છે. હાલમાં અમેરિકાના બજારમાં રસોઇ માટે હેરત પમાડે એવા વીજળીક રસોઇ કરવાના સંચાઓ મૂકવામાં આવ્યા છે. આ સંચાઓ રસોઇ કરનાર ગૃહિણીની ગરજ સારે છે. તેનું રસોઇ કરવાનું યંત્ર આપોઆપ રસોઇ કરી લે. અને તે પણ એંઠવાડ કે ગંદવાડ કર્યા વગર, ને વળી બહુ જ ઓછા સમયમાં રસોઇ તૈયાર કરી આપે છે. આ મશીનો ફક્ત રાંધીજ આપતા નથી, પણ રાંધેલું લાંબા સમય સુધી ગરમાગરમ પણ રાખી શકે છે. એ પણ કમાલ છે કે એક બટન દાબતાંજ રસોઇ તૈયાર!

લંડનમાં એક મશીનનો જાહેર પ્રયોગ બતાવાયો હતો. આ મશીનથી છ માણસના કુટુંબનાં વાસણો બાર મીનીટમાં સાફ થઇ જાય છે. કપડાં તો બટન દબાવતાં થોડી જ મીનીટમાં ધોવાઇ ને સુકાઇ જાય છે. રામાની ગરજ સારે એવું આ મશીન છે.

*

સ્ત્રીજીવનના ગયા અંકમાં શ્રી. શકુંતલા પરાંજપે એ આસ્ટ્રેલીઆના હાઇ કમિશ્નરનાં પત્ની હોવાનું છપાયું છે પણ તે ખોટું છે. શ્રી. શકુંતલા પરાંજપે તેમનાં પુત્રી છે.

શ્રી. શકુંતલા પરાંજપેએ એક એરટ્રીયન કલાકાર સાથે લગ્ન કર્યું હતું. પરદેશમાં થોડાં વરસ વસવાટ પણ કર્યો હતો. એ લગ્નથી એમને એક પુત્રી પણ છે. અને પુત્રીમાં એના માતા પિતાની કલાસર્જન શક્તિ સારા પ્રમાણમાં વારસામાં ઉતરી છે. એ નવેક વર્ષની કન્યાની વાર્તાઓનો સંગ્રહ મરાઠી ભાષામાં પ્રગટ થયો છે.

શ્રી. શકુંતલાબાઇનો પરદેશ અને તેમના પતિ સાથેનો સંબંધ બહુ લાંબો વખત ટક્યો નથી. એમણે છૂટાછેડા લીધા પછી તેઓ તેમના પિતા સર રઘુનાથ પરાંજપે સાથે પૂનામાં રહ્યાં; અને જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓમાં તેઓ રસ લેતા હતાં. તેમણે એક નાટક પણ લખ્યું છે. નાની નાટીકાઓ અને વાર્તાઓ તો ઘણાં જ લખ્યાં છે, એટલું જ નહિ, પણ નાટકમાં પોતે પાત્ર ભજવવામાં પણ કુશળ અને કાબેલ છે.

હાલમાં તેઓ તેમના પિતા સર રઘુનાથ પરાંજપે સાથે ઓસ્ટ્રેલીઆમાં છે. —ચં. ઉદેશી

*

ઇંગ્લેંડમાં અને ખાસ કરીને લંડન જેવા શહેરોમાં શહેરી નોકરીઆત સ્ત્રીવર્ગ પરણેલ ન હોવા છતાં પરપુરૂષની સાથે રહે છે અને તે કારણે તેમને છોકરાં પણ થઇ ગયાં છે. ૫૦ વર્ષથી એવો કાયદો છે કે સ્ત્રી

અમદાવાદના લેઉઆ પાટીદાર જ્ઞાતિમાં ૨૬ વયની ઉંમરે એક ગ્રેજ્યુએટ યુવાનને એક પત્ની હયાત હોવા છતાં બીજી પરણવાના કોડ જાગ્યાના સમાચારે આં જ્ઞાતિમાં ભારે સનસનાટી ફેલાવા પામી છે.

એમ જણાય છે, કે રાયપુર વિસ્તારમાં ૨૬ વર્ષના એક ગ્રેજ્યુએટ કે જેઓ જ્ઞાતિએ લેઉઆ પાટીદાર છે અને તેમની પત્ની પણ ઉમ્મર તે માત્ર ૧૯ વર્ષની છે અને તેઓ પણ ગ્રેજ્યુએટ છે, તેમ છતાં આ પત્નીની મગજની હાલત અસ્થીર છે એવું કારણ આગળ ધરીને ૧૬ થી ૧૭ વર્ષની એક બીજી તેમની જ જ્ઞાતિની કુમારીકા સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર થયા હોવાની હકીકત બહાર આવવા પામી છે. એમ જણાય છે કે આ લગ્ન ચુપચુપ પતાવી દેવાની તૈયારીઓ ચાલી રહી છે. આ લગ્ન અટકાવવા માટે વિકાસગૃહને ભલામણ પણ કરવામાં આવી છે. જ્ઞાતિમાં આ લગ્નની શક્યતાએ ભારે ચકચાર જગાડી છે.

ફરી પરણવાના કોડ સેવતા આ જુવાનનાં લગ્ન સાંકડી શેરીમાં આજથી ચાર વર્ષ પર થયા હોવાનું જણાય છે.

*

બેલગામના ગોકાક તાલુકાના અકકેરા-નગરધામ ખાતે એક માણસે પોતાની પત્નીનું ગળુ દબાવી મારી નાખી તેને કુવામાં નાખી દીધી, ત્યાર બાદ ત્રણે ઉધલાં છોકરાંઓને કુવામાં નાખી દીધાં હતાં, તેમાં તેની મોટી છોકરી કે જેની ઉંમર દસ વર્ષની છે, તેના હાથમાં એક પત્થર આવી જવાથી, તે તેને વળગી પડી હતી, તે છોકરીના પગે તેનો ૭ વર્ષનો ભાઇ વળગી પડયો હતો, તેની સૌથી નાની છોકરી કે જેની ઉંમર દસ વર્ષની છે, તે મરણ પામી છે.

*

અંકલેશ્વરમાં હમણાં નવીન જાતની બનાવટ થાય છે. કેટલેક ઘેર કોઇક માણસો જઈને

કેટલાક સાચા કિસ્સાઓ

૧ *

પુરૂષ વર્ગની ગેરહાજરીમાં ત્યાંના સ્ત્રીવર્ગને કહે છે કે શેઠે ખાંડ લાવવા માટે તપેલી મંગાવી છે તે આપો ને એક રૂપિયો પણ આપો. ખાંડ માટે તાલાવેલી હોવાથી ખાંડ મેળવવા જતાં રૂપિયો ને તપેલી બેઉ જાય છે!

*

અમરેલી પ્રાન્તના ચલાલાના કાઠી ભગતના ઈનામી રામપરા ગામના આલીંગ નામના કાઠીએ ગામની ચૌદ જેટલી સ્ત્રીઓને કહેવાતી સોનાના માદળીઆની ચોરી કરવાના બહાના તળે ધગધગતા તેલના તાવડામાં હાથ બોળાવ્યા હતા. આ સનસનાટીભર્યા સમાચારે પ્રજામાં અરેરાટી વ્યાપી ગઇ હતી. ત્રણેક સ્ત્રીઓને કાંડા સુધી બળવાથી ગંભીર ઈજા થઈ છે જ્યારે બીજી સ્ત્રીઓને ઓછી વધતી ઇજા થવા પામી છે. ગામમાંથી સમાચાર બહાર ન જાય તે માટે માથાભારે માણસોએ તકેદારી રાખી હતી અને પ્રજામંડળ કાર્યકરો આવે તો ગોળીએથી ઠાર કરી દેવાની અફવા પણ વહેતી મુકવામાં આવી હતી. પોલીસને આ બનાવની જાણ થતાં કાઠીનો ધરપકડ કરી છે.

*

કલકત્તામાં ૧૬ વર્ષની શ્રીમતી હંઢાઆળા દાસીની અરજ ઉપરથી અલીપુરના માજીસ્ટ્રેટે માણિક વિશ્વાસ અને બોસ્તમ ધૂનકીને સજા કરી.

આ હંઢાઆળા દુકાળ અને અન્નસંકટના ત્રાસથી રીબાતી હતી. તેનો પતિ તેને પિયર તેની મા પાસે મૂકીને ક્યાંક નાસી ગયો હતો. આ યુવાન છોકરી તેની મા સાથે રાજાહાટ

થાણાના શેખરપુર ગામમાં રહેતી હતી. એક દિવસ તેનો જૂનો ઓળખીતો માણિક વિશ્વાસ તેને ઘેર આવ્યો ને તેણે આ છોકરીને કહ્યું કે 'તું મારી સાથે એક બાવા પાસે ચાલ. તે તને મંત્રનું તાવીજ કરી આપશે તેથી તારે પૈસાની મુંઝવણ મટશે. બધાં દુઃખ નાશ પામશે ને તારો પતિ પણ તારે વશ થઇને તારા ઘરમાં આવીને રહેશે.' છોકરી ભોળવાઇ ગઇ ને તેની સાથે ગઇ. માણિક તેને બેલિયા ઘાટા પુલ ઉપર લઇ ગયો ને ત્યાં એ યુવાન છોકરીનું શિયળ લૂંટયું. તે પછી તે તેને એક બીજા ઘેર લઇ ગયો ને ત્યાં છ દિવસ સુધી તેને રાખીને તેની ઇજ્જત ઉપર હુમલા કર્યા. તે પછી તેને એક અજાણ્યા સ્થળે લઇ ગયો ને ત્યાં ત્રણ માસ સુધી માણિક અને તે ઘર માલિક–બન્નેના પાશવિ અત્યાચારોનો ભોગ બનેલી દેહાબાળાનું શરીર ચુંથાયું. ત્યાંથી તેને એક બીજે સ્થળે લઇ જતા રસ્તામાંથી આ યુવતી નાસી છૂટી ને પોલીસનો આશ્રય લીધો. ગુન્હેગારો પકડાયા ને તેમને સજા થઇ.

*

શીવરાજપુર સ્ટેટના દેદેપુર ઉર્ફે ચીરજુ ગામમાં બાબુલાલ અને શીતળ નામના બે ધાંચી ભાઇ વચ્ચે અંદરો અંદર તકરાર થઇ, તેથી બાબુલાલની પત્ની વચ્ચે પડીને તેમજ છૂટા પાડવા ગઇ, તેમાં શીતળે તેની ભાભીને એક ડંડો માર્યો જેને લીધે તે તરતજ મરી ગઇ. શીતળ અને તેના ભાઇની પોલીસે ધરપકડ કરી.

*

કાનપુરમાં ૧૭–૧૮ વર્ષની એક રૂપાં નામની કાયસ્થ યુવતી ફતેગંજ લખનૌથી ભાગીને કાનપુર આવી હતી. એને ત્યાં પોતાના રૂપાનો કંદોરો વેચી નાખ્યો. પૂછપરછ કરતાં લોકોને વહેમ પડયો ને તેને ત્યાંના અનાથાશ્રમમાં સોંપી. તેના પતિને લખનૌથી બોલાવ્યો. તેને જોઇને તે કન્યાએ કહ્યું કે 'આ મારો ધણી નથી. મારે તો એ ભાઇ સમાન છે.' એથી રૂપાનાં બાપ તથા સાસરાને તેડાવ્યા ને રૂપાં તેમને સોંપી દીધી. હાલમાં તે તેના બાપ સાથે લખનૌ ગઇ.

*

જોધપુર રાજ્યના ઇંદિયા એસ્ટેટના એક ઠકરાણીએ કન્યા રત્નને જન્મ આપ્યો તેથી ગુસ્સે થઇને ઠાકોરે તેને સખ્ત માર માર્યો. એ મારના સોળ ઠકરાણીના આખા શરીર ઉપર દેખાય છે. પુત્રી બાળકનું અવસાન થઇ ગયું છે. આ ઉપરથી મારવાડ પોલીસે ઠાકોરની ધરપકડ કરી છે.

*

એલીસબ્રીજમાં રહેતા ૨૮ વર્ષના લેઉઆ પાટીદાર શ્રી. નારણલાલ બીજલાલે તેમની એક પત્ની હયાત છતાં તેમની જ્ઞાતિના શ્રી. સવાઇલાલ કૃષ્ણલાલની પુત્રી સાથે ફરી લગ્ન કર્યું.

*

અમરેલીમાં સ્ત્રી કાર્યકર શ્રી. તારાબ્હેન દોશીનું સોનગઢમાં અવસાન થયું. તેઓ અમરેલીમાં શ્રીમંત કુટુંબમાં ઉછર્યાં હતાં તે કર્વે વિદ્યાપીઠની પદવી મેળવી હતી. તે પછી તેમનાં લગ્ન એક ધનાઢ્ય યુવક સાથે થયાં હતાં, પણ કમનસીબે નાની ઉમરમાં તેમને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયું હતું.

વૈધવ્ય પછી તેમણે સ્ત્રીઓની સેવા અને રચનાત્મક કાર્યમાં પોતાનું જીવન જોડી દીધું. ૧૯૪૨મા તેમણે સરકારી નીતિના વિરોધ તરીકે અમરેલી મ્યુનિસિપાલિટીના સભ્ય તરીકે રાજીનામું આપ્યું હતું ને હાલમાં તેઓ અમરેલીના ગૃહઉદ્યોગ સંઘનું સંચાલન કરતાં હતાં. પોતાની પાછળ એક પુત્ર તેઓ મુકી ગયાં છે. તેમના સ્મારક માટે ઉદ્યોગ સંઘ પ્રયત્ન કરે છે.

*

પટણા જિલ્લાના મોંઘીર શહેરમાં ભૂખ્યા માનવીઓની એક ભૂખકૂચે સત્તાવાળાઓ પાસે અનાજ અને કપડાંની માગણી કરવાને શહેરના રસ્તાઓમાં ફરી હતી.

ભરૂચથી તવરા જતી સડક પર સાંજને સમયે કહેવાતા બળાત્કારનો એક બનાવ બની ગયો છે. દારાશા ઉર્ફે ડેલી અરદેશર તાડીવાળા અને કાલીદાસ નામનો મુંબઈનો એક મોટર હાંકનાર તવરા તરફથી ભરૂચ આવતા હતા, તે દરમ્યાન રાજપીપળાનું ને કરજણ તરફ જતું એક હરિજન જોડું તેમને સામેથી આવતું મળ્યું હતું. જોડામાંથી સ્ત્રીને જોઈને, બન્નેની દાનત બગડતાં, તેમણે સત્તરેક વર્ષની હરિજન સ્ત્રીને તેના પતિથી અલગ પાડી અને તે પછી બન્નેએ વારાફરતી સ્ત્રી પર અત્યાચાર ગુજાર્યો. રસ્તા પરથી પસાર થતા એક સાયકલ સવારને આ વાતની જાણ થતાં તેણે પાસેના ઝાડેશ્વર ગામે જઈને ગામલોકોને ખબર આપી ને ગામ લોકોએ ભેગા થઈને, સ્ત્રી પર અત્યાર ગુજારનારાઓને પકડી પોલીસને સોંપ્યા હતા. પોલીસે બન્નેને ગીરફતાર કર્યા છે ને બાઈને હોસ્પીટલમાં ખસેડી છે.

*

મુંબાઈમાં એક પંદર વર્ષની યુવતીનું હરણ કરવા તથા તેની ઉપર બળાત્કાર ગુજારવાના આરોપસર હૈદ્રાબાદના એક ડૉક્ટર એસ. એમ. લુકમાન સામે કેસ કરવામાં આવેલો હતો. તેનો ચુકાદો મેજીસ્ટ્રેટ મી. વ્યાસે આપ્યો છે. આરોપી ડૉક્ટર હૈદ્રાબાદ ખાતે આંખની દવાનું દવાખાનું ચલાવતો હતો. આઠ મહિના પર એક છોકરી પોતાની મા સાથે આરોપીના દવાખાને આંખ બતાવવા ગઈ હતી. પછી છોકરી તે ડૉક્ટર પાસે આંખની સ્પેશીયાલીસ્ટ થવા ટયુશન લેતી હતી. ડૉક્ટરે તેને પોતાની સાથે મુંબાઈ આવવા કહ્યું. મુંબઈની હોસ્પીટલમાં તેને આંખને લગતું સારું જ્ઞાન મળશે, એમ છોકરીના માબાપને સમજાવી ડૉક્ટર તે બાળાને મુંબાઈ લઈ ગયો. મુંબાઈમાં ડૉક્ટરે તે છોકરી સાથે સી વ્યુ હોટલમાં મુકામ કર્યો. ત્યાં તેઓએ પતિ-પત્ની તરીકે પોતાના નામ નોંધાવ્યાં. બાદ એક દિવસે ડૉક્ટરે છોકરી સાથે લગ્ન કરવાની વાત કરી. છોકરીએ લગ્ન કરવાની ના કહી, તેથી ડૉક્ટરે તેના પર બળાત્કાર કરવા માંડ્યો. છોકરીએ હોહા કરી, એટલે હોટલનો મેનેજર દોડી આવ્યો અને ડૉક્ટરને પોલિસ સ્ટેશને પહોંચાડ્યો. પોલિસે ડૉક્ટર સામે કેસ કર્યો અને છોકરીને આફતમાંથી બચાવી.

*

શ્રી. સરવટે સેસન્સ જજ નાગપુરની અદાલતમાં એક કેસ ચાલે છે. તેમાં એક સ્ત્રી નીંબી અને તેના દિયર રામજી ઉપર તેમની પુત્રવધુ કિસનીના ખૂનનું તહોમત છે.

આ બધા ઉમરેડ તહસીલના રાજોરા ગામના તેલી છે. કીસનીની માએ હૃદયદ્રાવક ભાષામાં જુબાની આપી કે, કીસની સાથે ખરાબ વર્તન ચલાવવામાં આવતું હતું. નીંબીના પતિએ પોતાની પત્ની વિરુદ્ધ જુબાની આપતાં કહ્યું કે, તેની પત્ની નીંબીનો રામજી સાથે ખરાબ સંબંધ હતો અને એ સંબંધની વાત કીસની ગામમાં કહી દેતી હતી, તેથી એક રાત્રે રામજી અને નીંબીએ કીસનીની છાતી ઉપર મોટો પત્થર મૂકીને તેને મારી નાખી. મને પણ મારી નાખશે એવી બીનીથી હું બહાર નાસી ગયો હતો ને બીજી સવારે ઘેર આવ્યો હતો.

*

બંગાળમાં આવેલા નેત્રકોણમાં ભૂખમરાની હાડમારીથી પીડાતા એક પિતાએ પોતાની પુત્રીને ૯ રૂપીઆમાં વેચી દીધી છે, કંદાપર કર્મકાડી સંઘના એ શખ્સને ગયા દુષ્કાળ વખતે પોતાની નાની જમીન વેચી નાખવી પડી હતી અને આ વર્ષે તેણે મકાન ગુમાવ્યું. તેની પત્ની પણ તેને મૂકી ચાલી ગઈ, ત્યારે આવી વિપત્તિમાંથી બચવા તેણે પોતાની પુત્રીને પરસ્તાધીન કરી અને નાસી છૂટયો.

સ્ત્રી-જગત સમાચાર

'હિંદના' વીમેન્સ એગ્રીલીયરી કોર્પ્સના ડારેકટર કાઉન્ટેસ ઓફ કાર્લોઇસે પોતાનો હોદ્દો છોડી અમેરિકા પ્રયાણ કર્યું ત્યારે મીસીસ ડગલાસે દિલ્હીમાં તેમને વિદાયમાન આપ્યું.

*

મુંબઇમાં શ્રી. અરૂણા અસફઅલીને એક લાખની થેલી અર્પણ થવાની છે.

*

રાજપીપળામાં એક ૧૯ વર્ષની જૈન યુવતીએ એકી સાથે ત્રણ બાળકોનો જન્મ આપ્યો, તેમાં બે પુત્રો ને એક પુત્રી હતાં. પુત્રી જન્મ થતાં તરત જ મરણ પામી જ્યારે બે પુત્રો અને માતા તંદુરસ્ત છે.

*

અમદાવાદમાં દરીઆપુરના પાટીદાર શ્રી ડાહ્યાભાઈ ભોગીલાલ બકરી બી. એ. પોતાની બે પત્નીઓ હયાત છતાં, ફરી ત્રીજું લગ્ન વીરમગામ જઇને કરી આવ્યા છે.

*

અમદાવાદમાં ગયા હુલ્લડ વખતે સલાપસરોડ ઉપર એક ઘાંચણબાઇનું ખૂન થયું હતું.

*

પૂનામાં આંબેડકરવાદી બહેનો પકડાઇ હતી તેઓ માફી માગીને છૂટી ગયાં.

લોકપ્રતિનિધિ સભામાં બંગાળમાંથી બેગમ ઇકરામુલ્લાહ અને 'યુકતપ્રાંતમાંથી બેગમ અઇઝાઝુ રસુલ ચુંટાયાં છે. બધા પ્રાંતોમાં થઇને કુલ્લે પંદર સ્ત્રી સભાસદો ચુંટાયાં છે.

*

સુરતનું અનાવિલ મહિલા મંડળ સ્વ. મહાદેવભાઇ દેસાઇ સ્મારક નિબંધની હરિફાઇ યોજવા મળ્યું હતું.

*

રાજકુમારી શ્રી અમૃત કુંવરે રીક્ષાઓ ખેંચનારની સ્થિતિ સુધારવા ને તેમના શરીર ઉપર થતી અસર સંબંધી 'હરિજન'માં એક લેખ લખ્યો છે.

*

મુંબઇમાં પગાર વધારો, અઠવાડીક રજા અને હક્ક રજા માટે અઠ્ઠાવીશ હજાર ઘાટીઓનું એક સરઘસ નીકળ્યું હતું. તેમાં 'શેઠાણી ઝીંદાબાદ' પોકારવામાં આવ્યું હતું: અને માગણી ન સ્વીકારાય તો હડતાલ ઉપર જવાનું ઠરાવ્યું. ચર્નીરોડ એસ્ટેટની 'બહેનોની મળેલી સભાએ ઘાટીઓના વિરોધ સામે ઘાટી વિના ચલાવી લેવા ઠરાવ્યું.

*

ડભોઇના શાસ્ત્રી મંગળદાસ દલપતને તેની પત્નીનું ખૂન કરવા માટે જન્મટીપની સજા થઇ.

*

લાહોરમાં પંજાબ ધારાસભા ગૃહ પાસે થયેલ મોટર અકસ્માતમાં ત્રણ બાળાઓ મરણ પામી.

*

મદ્રાસમાં કેપ્ટન લક્ષ્મીની આગેવાની નીચે નેતાજી સપ્તાહ ઉજવાયો અને ભવ્ય સરઘસ નીકળ્યું હતું.

*

સક્કરમાં ૧૮ વર્ષની એક યુવતી ન્હાવા ગયેલી તે ડૂબી ગઇ. તેણે ૧૮ સોનાની બંગડીઓ અને પાંચ હજારની કિંમતની હીરાની વીંટી પહેરી હતી.

*

વલસાડ તાલુકામાં ઉંટડીની એક સ્ત્રીને ચપ્પુ બતાવી ઘરેણાં ઉતરાવી લેનારની ધરપકડ થઇ.

*

સુરતની પારસી પંચાયતે વકતૃત્વ હરિફાઇ ગોઠવેલી તેમાં ક વર્ગમાં (૧) કુ. માણેક હોમીસેરીયટ (૩) કુ. બેરરોઝ ગોળવાળા અને ख વર્ગમાં કુ. હોમાય વકીલ બીજા આવ્યાં.

*

શ્રી. અરુણા અસફઅલીએ મહાસભા સમાજવાદી પક્ષનીવ્યવસ્થા માટે સિંધનો પ્રવાસ કર્યો. અને હાલ મદ્રાસ પ્રાંતનો પ્રવાસ શરૂ કર્યો છે.

*

અમલસાડ — લુસવાડાના એક મુસ્લીમે પોતાની પત્નીના માથામાં ચપ્પુ ખોસી દીધું.

*

સુરતમાં નાણાવટના કંતાનના ટેકરા પરથી તરતના જન્મેલા એક બાળકની લાશ પોલિસને મળી હતી, તે અંગે ધરમના કાંટા આગળ રહેનાર ત્રિભોવનદાસ છબીલદાસની ધણીયાણી પત્ની બાઇ મણિની અને તેમાં મદદ કરવાના કહેવાતા આરોપ અંગે ત્યાંની વાળંદ જ્ઞાતિની બેનકોર નામની સ્ત્રીની ધરપકડ થઇ છે.

*

બ્રિટનના કોઈ પુરુષને ભવિષ્યમાં તેની પત્નીની લેખિત સંમતિ વિના પરદેશ જવાની પરવાનગી નહિ આપવામાં આવે એવો કાયદો ત્યાંની પાસપોર્ટ ઓફિસે જાહેર કર્યો છે. આ કાયદાના સમર્થનમાં અધિકારીએ જણાવ્યું હતું કે, બ્રિટનમાં ઘણા ખરા પુરુષો તેમની પત્નીઓને ત્યજી દઇને પરદેશમાં બીજી છોકરીઓ સાથે લગ્નથી જોડાવા માગે છે અને આવી રીતે ત્યક્તાઓનું ભરણપોષણ કરવું એ રાજ્યને ભારરૂપ થઇ પડે છે.

મુંબઇની નાથીબાઇ સ્ત્રીઓની વિદ્યાપીઠના ઉપકુલપતી તરીકે સૌ. હંસાબહેન મહેતા અને કુલપતિ તરીકે શ્રી. હરસિદ્ધભાઈ દિવેટીઆ ચુંટાયાં.

*

સુરતની બડેખાં ચકલાની રહીશ બાઇ કલાવતીએ પોતાનો છોકરો પચાવી પાડવાનો આરોપ મોટા વરાછાની બાઈ કંકુ હારકાદાસ ઉપર મૂકેલો તેમાં બાઇ કંકુને નિર્દોષ છોડી મૂકવામાં આવી.

*

બેઝવેરથી ઝાંસી જતી ૨૧ વર્ષની યુવતી મીસ પુલીન સીક્વેરાનું પહેલા વર્ગના ડબ્બામાં ખૂન થયું.

*

દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદીઓ વતી લડત લડનાર શ્રીમતી માર્ગરેટ બાલીન્જરને તેમના પતિ સાથે હિંદમાં આવવાની સરકારે પરવાનગી આપી છે.

*

આગ્મતી. એસ. ધ્રીજેના. અધ્યાપકની યુવાન પુત્રીના પ્રેમમાં પડેલા એક વિદ્યાર્થીએ તે અધ્યાપકને પત્ર લખી લગ્ન કરાવી આપવાની માગણી કરી છે, અને નહિં તો ખૂન કરવાની ધમકી આપી છે. અધ્યાપકે હાલ તેને પોતાને ઘેર મહેમાન તરીકે રાખી તેના પિતાને આ પરિસ્થિતિનો ઉકેલ લાવવા દબાણ કર્યું છે.

કોચીન ધારાસભાના સભ્ય શ્રીમતી ડી. નેલાયુધને કોચીનના મહારાજાએ આપેલ સ્વાતંત્ર્ય સંદેશ માટે સંતોષ જાહેર કર્યો.

*

ચીનની એક કિશાન સ્ત્રીએ એકી સાથે પાંચ બાળકોને જન્મ આપ્યો, તેમાં ૪ પુત્રો ને એક પુત્રી છે. આ પાંચે બાળકોને ધવરાવવા માટે બે ધાવો રાખવામાં આવી છે.

*

કલકત્તામાં અ.હિં. મહિલા પરિષદની સ્ટેન્ડીંગ કમિટીએ દેશમાં વિદ્યાર્થિનીઓ માટે તેમજ નોકરીઆત સ્ત્રીઓ માટે યોગ્ય હોસ્ટેલોની વ્યવસ્થા કરવા બધા શિક્ષણ ખાતાઓને અને સરકારને આગ્રહ કરતો ઠરાવ કર્યો.

*

જાણીતા ભોવાલી કેસમાં પ્રીવી કાઉન્સીલના ચુકાદાથી શ્રી. વિભાવતીદેવી હારી ગએલાં; પણ ચુકાદો આવતાં તે. [illegible] કુમારનું કલકત્તામાં અચાનક અવસાન થયું.

*

ચલાળા પાસે રામપુરમાં કાઠિ તાલુકદારે સોનાની એક માદરડીની ચોરી માટે પ્રજાની ચૌદ સ્ત્રીઓના હાથ તેલની કકડતી કડાઈમાં બોળાવ્યાથી એ પ્રદેશમાં ત્રાસ ફેલાયો.

વિરમગામ મ્યુનિસિપાલિટીમાં શ્રી. ચંદનબેન માણેકચંદ સભ્ય તરીકે ચુંટાયાં.

*

કલકત્તામાં સામાન્ય હડતાલને દિવસે રેલીઓ રોકતી પીકેટીંગ કરતી વિદ્યાર્થિનીઓ ઉપર યુરોપીયન પોલીસ સાર્જન્ટોએ હુમલો કરી સાત વિદ્યાર્થિનીઓને ઇજા થવા સંબંધી ધારાસભામાં સભામોકુફીની દરખાસ્ત રજુ થઈ.

*

અમદાવાદમાં સ્વામીનારાયણ મંદિર પાસે બસો વર્ષનું જુનું મકાન વરસાદમાં બેસી જવાથી એક સ્ત્રીને ઇજા થઈ હતી.

*

અમદાવાદ ઝવેરીવાડમાં પતંગીની ખડકીમાં રહેતા બોટાદના શ્રી હરજીવનદાસ શાહની ૨૦ વર્ષની યુવાન પુત્રી સવિતાએ એક હરજી સાથે લગ્ન કર્યાં. આ હરજીને પત્ની હયાત છે ને બે બાળકો છે.

*

શ્રી. સરોજની નાયડુના પુત્રી કુ. પદ્મજા નાયડુએ હૈદરાબાદ નિઝામ સ્ટેટના ગામડામાં સ્ત્રીઓ ઉપર થયેલ અત્યાચાર સંબંધી જાતે તપાસ કરી પુરી ખાત્રી પૂર્વક નિવેદન બહાર પાડ્યું છે ને મહિલા સંસ્થાઓએ સવાલ ઉપાડી લઈ જાહેર તપાસ માટે હાકલ કરી છે. નીઝામ સરકારે તપાસ પંચ નીમ્યું છે.

સુરતનાં શ્રી. સવિતાબેન અંબેલાલ દેસાઈ એમ. એસ. ની પરીક્ષામાં પાસ થયાં. આ પરીક્ષા પાસ કરનાર તેઓ પ્રથમ ગુજરાતી બહેન છે.

*

તારકેશ્વર શિશુભારતીમાં શ્રી. સરલાદેવી સારાભાઈએ નૂતન બાળશિક્ષણ ઉપર ભાષણ કર્યું.

*

નવસારી સુધરાઈના સભ્ય શ્રી. વીરમતી દેસાઈને માન આપવા નવસારીની સ્ત્રીસંસ્થાઓ તરફથી રાજરત્ન શ્રી. સુનાભાઈ દેસાઈના પ્રમુખપદે મેળાવડો થયો, તેમાં શ્રી. દીનબાઈ ખુરાનીએ તેમની સેવાઓનો ઉલ્લેખ કરી સંતોષ જાહેર કર્યો હતો.

*

રાજકોટના રાવબહાદુર શ્રી. મણીલાલ શાહે પોતાના સ્વર્ગસ્થ પત્ની શ્રી. નંદકોરીના સ્મરણાર્થે એક એન્ડાઉમેન્ટ ફંડ સ્થાપી, તેના વ્યાજમાંથી રાજકોટની ધર્મેન્દ્રસિંહજી કોલેજમાં ભણતી ગરીબ વિદ્યાર્થિનીઓમાંથી દર વર્ષે પાંચ બાળાઓને અર્ધી ફી માફી આપવાનું ઠરાવ્યું છે.

*

કમ્બોડીમાં શ્રી. ઇન્દુમતીબહેન ઠાકોર વગેરે બહેનોએ મહિલા ભગિની સેવાસમાજ નામે સંસ્થા શરૂ કરી. તેના પ્રમુખ તરીકે શ્રી પ્રમીલાબહેન કુમ ચુંટાયાં.

સુરત આઈ. પી. મીશ હાઈસ્કૂલમાં શ્રીમતી વૈકુંઠ પ્રમુખપદે એક સંમેલન થયું. તેમાં જુદાના કલાપૂર્ણ બાળાઓએ કાર્યક્રમ રજુ કર્યો હતો.

*

કાશીઆનાં રાણી રંભાવં પોતાના પતિ માટે દેશી લોખે છે. તેમના પતિ કુંવરને સોનીએ ૧૯૪૦ માં ગાદીએ બેસાડેલા, પણ તેનું મૃત્યુ થતાં આમને ગાદી સોંપી થી.

*

એડનમાં ટ્રેઝરી ઓફીસ જોવાના દરવાજા બહાર હતી જન્મેલી એક છોકરી મળી આવતાં તપાસ ઉપરથી એ ઉચ્ચ જાતિની બાળકી જણાઈ; પોલીસ કરી તેને તપાસ માટે હોસ્પીટાલમાં મોકલી.

*

સુરતની હિંદુ નેશીલ હોસ્પીટાલમાંથી મીસ સુમનબહેન દેસાઈ નામના નર્સને સસ્પેન્ડ કરવાથી બધી નર્સો અને સ્ટાફે હડતાળ પાડી. પણ સમજુતી થતાં બધી બહેનો ફરજ ઉપર ચડી ગઈ છે.

*

દૂધ બગડ્યા વગર પાંચ દિવસ સુધી જેમનું તેમ રહી શકે એવી પારિસના પ્રો. મેસીઅર બરાડો શોધ કરી છે. મેગ્નેસીઅમ નામના તત્વને દૂધમાં મેળવીને રાખવાથી દૂધ બગડતું નથી.

*

શાહેરમાં એક યુવતીએ ધરકંકાસથી કંટાળી કપડાં સળગાવી આપઘાત કર્યો.

*

વરંગુલમાં રમખાણુ દરમ્યાન સ્ત્રીઓ ઉપર બળાત્કાર થયા હતા.

*

સુરત શહેરમાં અનાજ સમિતિમાં ગોડાઉન સમિતિમાં શ્રી. જ્યોત્સનાબેન શુકલ, શ્રી. વસુમતી ઠાકોર, શ્રી. દીનાબેન મીનોચહેર કોન્ટ્રાકટર, મીસીસ અઝગરઅલી શેખ, અને મીસીસ ઉમરમીઆં કાજી નીમાયાં.

*

સ્ત્રીને શુદ્ર ગણીને અને તેને વેદનું અધ્યય કરવાનો હક નથી એમ કહીને, બનારસ કોલેજમાં મધ્યમામાં બ્રાહ્મણેતર વર્ણની કુ. કલ્યાણદેવીને દાખલ કરવામાં આવ્યાં ન હતાં.

*

પૂર્ણિયા જીલ્લાના બનમનખી શહેરમાં ચાર પુત્રીઓ ને એક પુત્રના પિતા એક અબોધ કન્યા સાથે ફરી લગ્ન કરવા તૈયાર થયા છે. ચાર પુત્રીઓમાંની બે પુત્રીઓ તો સંતાનવતી છે.

*

નૌઆખલીના છેંતાળીશ વર્ષના એક ગૃહસ્થ અગીઆર વર્ષની કન્યા સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર થયા છે. કન્યાના પિતાને તેમણે હજારો રૂપીઆ આપ્યાની વાત ચાલે છે.

લખનૌમાં શ્રી. વિજ્યાલક્ષ્મી પંડિતના પ્રમુખપદે મળેલી જાહેર સભામાં સ્વ. કવિવર ટાગોરના સ્મારક માટે એક સમિતિ નીમવામાં આવી.

*

ભાગલપુર જીલ્લાના નાથનગરના એક ચાળીશ વર્ષના વૃદ્ધ બાર વર્ષની કન્યા સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર થયા છે. પણ યુવકો અને સમાજના વિરોધની ભીતીથી તેઓ ગામડામાં લગ્ન કરવા ચાલ્યા ગયા છે. તેમને પ્રથમ પત્નીથી બે પુત્રો અને બે પુત્રીઓ હયાત છે.

*

વર્ધામાં પંડિત જવાહરલાલ નહેરૂની નાગપુરના સ્ત્રીપ્રતિનિધિઓએ મુલાકાત લીધી હતી. પંડિત જવાહરલાલે તેમને ગામડામાં જાતે કામ કરવાની સલાહ આપી હતી. સ્ત્રીઓ અબળા છે એવી ભાવના કાઢી નાખવા જણાવ્યું હતું કેમકે 'અબળા' શબ્દ તેમને હિણું બનાવે છે.

કાયદે અઝામ મી. જિન્હાના બહેન બેગમ ફાતમા જિન્હાએ ભારતની મુસ્લીમ બહેનોને સાડી અને ઘાઘરાનો ત્યાગ કરી (પાયજામા) કુરતી અને સલવાર પહેરવા કહ્યું. કેમકે બેગમ ફાતમા માને છે કે સાડી એ હિંદુનો પહેરવેશ છે ને સાડી પહેરવાથી મુસ્લીમ સ્ત્રીઓ ઉપર 'હિંદુત્વનાં રંજકણું' અસર કરે છે.

*

અમલસાડ કાંયાતળાવનો એક ૬૦ વર્ષનો પાટીદાર કાછીઓ વીશ વર્ષની યુવતી સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર થયાના સમાચારે ચકચાર ફેલાવી છે.

*

શ્રી. કમળાદેવી ચટ્ટોપાધ્યાયે 'ન્યુ ટાઈમ્સ' નામના નવા અંગ્રેજી દૈનિકપત્રની ઉદ્‌ઘાટન ક્રિયા કરી.

*

રાજપીપળા સ્ટેટની હોસ્પીટાલમાં લેડી ડોક્ટર તરીકે રાજપીપળાના વતની મીસ ઇન્દુમતી મોગીલાલ કાપડીઆની નીમણુક થઇ.

*

દારેસલામ ન્યાસા સરોવરમાં તોફાનને કારણે વીટયા સ્ટીમર ડુબી જતાં શ્રીમતી ટીમકે અને બીજાં આઠ ઉતારૂઓ ડુબી મૂઆં.

*

ગોકુળપુરીના રહીશ શ્રી. પંડયા વૈકુંઠનાથજીના બાળવિધવા ભત્રીજી શ્રી. કાન્તાદેવી નાગરે હાથરસના જમીનદાર શ્રી. રતનલાલ પંડયા સાથે પુનર્લગ્ન કર્યાં.

ડરબનમાં કેપટાઉનના કાઉન્સીલર મીસીસ ઝેડ-ગુલ (Z.Gool) સહીત નવ સ્ત્રી સત્યાગ્રહીઓને ૩ પૌંડનો દંડ અથવા એક માસની સજા થઇ દંડ ભરવામાં આવ્યો નથી.

એ વીશ વર્ષની યુવતીઓને સગીર ગણીને છોડી મૂકવામાં આવી હતી.

*

મુંબઇમાં મેમણ લત્તામાં એક પાંચ માળનું મકાન તૂટી પડતાં તેમાં એક સ્ત્રી ને ત્રણ બાળકો દટાઇ મૂઆ.

*

ભરૂચ અને પંચમહાલ જીલ્લાના સેશન્સ જજે થોડા વખત પર મહાલક્ષ્મી નામની એક બાઇને તથા તેના ભાઇ કાંતીલાલ હરિલાલને છ દિવસના એક બાળકનું મરણ નીપજાવવા માટે જન્મટીપની સજા ફરમાવી હતી. તેની અપીલ મુંબઇ હાઇકોર્ટમાં નીકળતાં નીચેલી કોર્ટે કરેલી સજા, હાઇકોર્ટે રદ કરી છે.

કેસની ટુંકમાં વિગત એવી રજુ કરવામાં આવી હતી કે, મહાલક્ષ્મીએ એક બાળકને જન્મ આપ્યો. છ દિવસ પછી તે અને તેનો ભાઇ મુંબઇ જવા ગાડીએ જતાં હતાં તે વખતે તેઓએ બાળકને ટુંપો દઇ મારી નાખ્યું હતું. બચાવ પક્ષનું કહેવું એવું હતું કે, જ્યારે તેઓ પુલ પર થઇને જતાં હતાં ત્યારે મહાલક્ષ્મીને ચક્કર આવ્યાં અને બાળક તેના હાથમાંથી સરી ગયું અને પુલના કઠેરા સાથે અથડાઇને નદીમાં પડી ગયું. મુંબઇ હાઇકોર્ટે નીચલી કોર્ટનો હુકમ ફેરવીને બન્ને તહોમતદારોને નિર્દોષ ઠરાવ્યા છે.

*

કેપ્ટન રોય જણાવે છે કે, કલકત્તાના એક લત્તામાંથી ગુંડાઓ ૧૦ થી ૧૫ સ્ત્રીઓને બળજબરીથી ઉઠાવી ગયા હતા અને તેમાંની કેટલીક ઉપર હુમલા કરવામાં આવ્યા હતા. અને તેમનાં કપડાં ઉતરાવી નાખવામાં આવ્યા હતાં.

*

તબીબી રાહતવાળા એક શખ્સના જણાવ્યા મુજબ ગુંડાઓએ કલકત્તાના હુલ્લડમાં કેટલીક સ્ત્રીઓના આંતરડા કાઢી નાખતા પહેલાં તેમનાં સ્તનો કાપી નાખીને રીબાવવામાં આવી હતી. અને મૃત સ્ત્રીઓનાં માથાં ચોટલે બાંધી લટકાવવામાં આવ્યાં હતાં.

*

સુરતમાં સલાબત પુરામાં ઠાકોરદાસ છગનલાલના ઘરમાં મધરાતે તેના સુવાના ઓરડામાં પેસી, પ્રથમ તેમની જુવાન પત્ની રમણબેનને મારવામાં આવ્યો. બાઇની હાલત ગંભીર છે. તે પછી ઠાકોરલાલ ઉપર હુમલો થતાં તેમનું અવસાન થયું.

અમદાવાદ સલાપસરોડ ઉપર હુલ્લડ દરમ્યાન બાઇ ઝવેર ઘાંચણનું ખૂન કરનાર એક રીક્ષાવાળા હારૂન શકુરને તેના વતન આકોલામાંથી પોલીસ પકડી લાવી છે.

*

વઢવાણ રાજ્યના ખોલડીઆદના પગીએ પોતાનું પત્નીનું ખૂન કરી સવારે બાળી નાખવાની તૈયારી કરતા હતા તેવામાં ખૂન થયાની ખબર પડતાં પગીને પકડવામાં આવ્યો છે.

*

મુંબઇમાં ચોપાટી ઉપરના દરીઆમાં તરતેના જન્મેલા બાળકને જીવતું ફેંકી દેવા માટે પોલીસે એક ખોજા બાઇ ને તેની બે દીકરીઓને પકડી હતી. તે સંબંધમાં તપાસ કરતાં, તેને મકાને જતાં તે સ્ત્રીએ પોતાની મા તથા બહેનને બતાવ્યાં હતાં. બહેન ખાટલા ઉપર સૂતી હતી તેથી તેને હોસ્પીટાલમાં મોકલવામાં આવી. તેણે કહ્યું કે મને તો પાડોશીએ આ પોટલું આપી દરીઆમાં નાખવા કહેલું. તે સિવાય હું કાંઇ જાણતી નથી ને માએ પોતે આ વખતે ઘરમાં નહિ હોવાનું જણાવ્યાથી માજીસ્ટ્રેટે બધાને છોડી મૂક્યા હતાં.

*

સુરતના વેણીલાલ દ્વારકાદાસની પત્ની બાઇ તારાને બગાડી જવાના આરોપ માટે પકડાયેલા બધા નિર્દોષ છૂટયાં.

પાટીદાર માસિક જણાવે છે કે :– મલાતજના પટેલ દેસાઇભાઇ ઇશ્વરભાઇ આફ્રીકા હતા ત્યારે તેમના પત્ની ગંગાબહેને પોતાના દીકરા મૂળજીભાઇનાં લગ્ન પણસોરાના પટેલ નાથાભાઇ કુંલાભાઇની દીકરી મણીબહેન સાથે કરી નાખ્યાં. પરઠણની વાત થયેલી, પણ લગ્ન પછી પરઠણ નહિ મળવાથી સાસુનો કોપ પુત્રવધુ ઉપર ઉતર્યો. પાંચ વર્ષ સુધી રીબાઇને મણીબહેન પોતાને મોસાળ ચાલ્યા ગયાં. તે પછી મૂળજીભાઇ સીકન્દ્રાબાદ રહેતા ત્યાં તેમના પત્નીને બોલાવી એક મહિનો રાખી તેને પીયર મોકલી દીધી. બાપે દીકરીને ઘેર ન રાખતાં કહ્યું કે 'જોઇએતો મલાતજના કુવામાં પડ, પણ મારે ઘેર નહિ.' એથી મણીબહેન અમદાવાદના હરિજન આશ્રમમાં ચાલતા કરતુરબા રાષ્ટ્રીય શિક્ષણમાં જોડાયાં. ત્રણ મહિના ત્યાં રહી તેઓ ઉનાળાની રજામાં મલાતજ ગયાં. પણ સાસુના ત્રાસે તેમણે ત્યાં અગ્નિ સ્નાન કર્યું. મરતાં અગાઉ તેમની પાસે પરાણે સ્ટેટમેન્ટ લખાવી લીધું કે 'સ્ટવનાં અકસ્માતથી હું દાઝી ગઇ છું.'

*

માંગરોળના એક બ્રાહ્મણ યુવાને વઢવાણના એક બ્રાહ્મણને ત્રણ હજાર રૂપીઆ આપી તેની પુત્રી સાથે લગ્ન કરેલું ને પત્નીને તેડી મુંબઇ ગયેલો. બે મહિના પછી તેણે પત્નીને તેને પીયર તેના મા બાપને મળવા મોકલી હતી. તે પછી તે યુવાન તેની પત્નીને તેડવા વઢવાણ આવ્યો ત્યારે ન પત્ની મળે કે ન સાસરીઆં.'

*

હિંદથી વિક્ટરી પેરેડ માટે ઇંગ્લાંડ ગયેલા શ્રી. જોશી પોતાની સાથે તેમનાં નવવધુ હ્યુસીઆને સાથે લેતા આવ્યા છે. આ બાઇ પાંચ ફૂટ ઉંચી, પાતળી, સુંદર સ્ત્રી છે. હિંદુ પોષાક પહેરે છે ને સૌભાગ્ય ચિહ્ન-ચાંદલો કરે છે. ઘણી ભાષાઓ જાણે છે.

*

સ્ત્રીઓને વેદનો અભ્યાસ કરવાની છૂટ આપતો ઠરાવ પંડિત માલવીયાજીના પ્રમુખપદે મળેલી બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટી સેનેટ પસાર કર્યો.

*

કલકત્તાના ભવાનીપુર વિભાગમાં ૧૫૦ ચોરો પાડતી સ્ત્રીઓ અને બાળકોને જીવતાં બાળી મૂકયા હતાં અને એક છોકરીઓની હોસ્ટેલને સળગાવી મૂકવાથી કેટલીક છોકરીઓ જીવતાં બફાઇ મરી હતી.

*

સુરત જીલ્લા સ્કુલ બોર્ડે તેમના તાબાની કન્યાશાળાઓ માટે બસોથી અઢીસો શિક્ષકાઓને નોકરી ઉપર લેવાનું ઠરાવી અરજીઓ માગી છે.

ઇર્ષા અને વહેમથી ૨૬ વર્ષના એક આરબે પોતાની પત્નીને ગોળીએ દીધી. તેને બચાવવાનો પ્રયાસ કરનાર ઉપર ગોળી ચલાવી જેને પરિણામે ત્રણ સ્ત્રીઓનાં હોસ્પીટાલમાં મરણ થયાં ને બે રીબાય છે.

*

રાંદેરની લાડવા શ્રીમાળી જ્ઞાતિની કુ. રતિકાન્તા કપુરચંદે સુરતના શ્રીમાળી જ્ઞાતિના શ્રી. ચંપકલાલ મૂળચંદ સાથે આંતર જ્ઞાતિય લગ્ન વૈદિક વિધિ મુજબ કર્યાં.

*

હોસ્પીટાલમાં દર્દીઓને વધુ ઝેરી દવાઓ આપી પાંચ સોથી વધુ વૃદ્ધ કેદીઓએ મારી નાખવાના ગુન્હા માટે હેમ્બર્ગની અદાલતે એક નર્સ અને તેને મદદ કરનાર બીજી ત્રણ સ્ત્રીઓને મોતની સજા કરી.

*

સુરત મ્યુનિ. સ્કુલોની તેડાગર બાઇઓએ આ મોંઘવારીને કારણે ઓછામાં ઓછા માસિક વીસ રૂપીઆનો પગાર અને મોંઘવારી ભથ્થાની માગણી કરી છે.

*

પારીસમાં મળેલી શાન્તી પરિષદમાં નાનામાં નાની મીસ ટીન ચીંગ લુ નામની ચાર ફીટની ચીનાઇ સ્ત્રીએ હાજરી આપી હતી. તે જાણીતી અને પત્રકાર છે.

ચર્ચાપત્ર

આપના લોકપ્રિય માસિકમાં રસોઈઘરના વિભાગમાં જે વાનીઓ બનાવવાની રીત આપવામાં આવે છે તે સંબંધમાં હું થોડુંક લખવા માગું છું.

કેટલીક વાનીઓ બનાવવાની રીત જાણે ઉતાવળમાં લખી નાખી હોય એમ લાગે છે. દાખલ તરીકે, એપ્રિલ—ચૈત્રના અંકમાં પાકા કેળાંનો હલવો કરવાની રીત લખી છે તેમાં સાધનમાં ૦।। શેર માવો લખ્યો છે, પણ કરવાની રીતમાં તે ક્યારે નાખવો તે લખ્યું જ નથી. વળી કેળાંના છુંદાના બે ભાગ કર-કરવાની સૂચના છે અને તેમાંથી એક ભાગના છુંદાનું શું કરવું તે લખ્યું છે પણ બાકીનો ભાગ ક્યારે ઉપયોગમાં લેવો તે બીલકુલ લખેલું જ નથી આવી અધૂરી સૂચનાઓ હોય તે બીજ કોઈ પણ કેવી રીતે બનાવી શકે ?

વૈશાક–મેના અંકમાં ચણાની વાટી દાળની પુરણપોળી કરવાની રીત આપી છે તે ખરેખર બહુ વિચિત્ર છે. પ્રથમ તો દાળને પાણીને બદલે દૂધમાં બાફવાની સૂચના શા માટે છે તે સમજાતું નથી. વળી આપણાં મિષ્ટાનોમાં સાધારણ રીતે શેરે સવાશેર ખાંડ નંખાય છે. ત્યારે આમાં અડધો શેર દાળમાં દોઢ શેર ખાંડ–એટલે શેરે ત્રણ શેર જેટલી ખાંડ નાખવા લખ્યું છે. દાળ અને ચાસણી ક્યારે એકઠાં કરવાં તે તો લખ્યું જ નથી. પણ આશરે માની લઈએ કે ચાસની તૈયાર થાય ત્યારે બેઉ મેળવવાં, પણ તે પહેલાં દાળને શેરે શેર ઘીમાં શેકવાનું લખ્યું છે. આવી રીતે દૂધમાં બાફેલી ભારોભાર ઘીમાં શેકેલી અને ત્રણ ગણી ખાંડની ચાસણી નાખેલી દાળની પુરણ પોળી વણી શકાય એ અસંભવિત જેવું જ લાગે છે. પહેલું વેલણ ફેરવતાં જ બધું કણેકમાંથી પચ પચ થઈ બહાર નીકળી આવે એવો પૂરો સંભવ છે. સામાન્ય રીતે ચણાની દાળની પુરણપોળી કરવી હોય તો દાળને પાણીમાં બાફી નીસાર પર વાટવામાં આવે છે અથવા તપેલા ઉપર ચારણી મુકી ઘસી કાઢવામાં આવે છે અને તેમાં આખી ખાંડ જ નાખી ચુલા ઉપર ચઢાવી હલાવ હલાવ કરી ખાંડનું પાણી સુકવી નાખવામાં આવે છે. આ સાદી રીતે તૈયાર થયેલા પુરણની પોળી વણવી સુગમ છે અને સ્વાદિષ્ટ તો હોય છે જ, ત્યારે આવી અટપટી અને અસંભવિત રીત આપવાની શી જરૂર ?

જેઠ–જુનના અંકમાં પાતરાં કરવાની રીતને કર્ણાટકી પાતરાંની રીત શા માટે કહેવામાં આવી છે તે સમજાતું નથી. ગુજરાતમાં આ જ રીતે પાતરાં બનાવવામાં આવે છે. માત્ર છેવટે લવિંગનો ભુકો છાંટવાનું લખ્યું છે એટલી જ વિશેષતા છે.– કર્ણાટકમાં પાતરાં કરવામાં આવતાં હોય તે વિષે પણ શંકા છે. મારી જાણમાં તો ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્ર બે જ પ્રાંતમાં આ વાની બનાવાય છે.

આ જ અંકમાં કેશરી ભાત બનાવાની રીત લખી છે તે વાંચી તો અતિશય નવાઈ લાગી. ચોખાને ધોઈને કપડા ઉપર સુકવવાનું આમાં લખ્યું છે. રોજ રસોઈ કરનાર બ્હેનોને અનુભવ હશે જ કે ધોયેલા ચોખાને પાણીમાંથી કાઢી લેવામાં આવે તો તે તરત તુટીને ભુકો થવા માંડે છે. આટલા માટે તો ચોખાનો લોટ દળાવવો હોય ત્યારે સ્ત્રીઓ ચોખા ધોઈને કપડા ઉપર સુકવી દે છે, જેથી તેના કડકા-કકડા થઈ જાય અને સારી રીતે દળી શકાય. કેસરી ભાતમાં તો ચોખા આખા રાખવાના હોય; તેને કપડા ઉપર સુકવી કકડા કરવાની શી જરૂર ? ચોખા કલાક બે કલાક પાણીમાં ડુબેલા રહે ત્યારે જ ઉત્તમ પ્રકારનો ભાત તૈયાર થાય છે. એટલા માટે જ આપણે રસોઈ શરૂ કરતા પહેલાં ચોખા ધોઈને પલાળી મૂકીએ છીએ અને બધી રસોઈ થયા પછી છેલ્લા ચોખા ઓસાવીએ છીએ.

કેસરી ભાત જે બહેનોએ જાતે બનાવ્યો હશે તેમને અનુભવ હશે કે, ચોખાનો દાણો સહેજ પણ કડક હોય અને જો ખાંડ નાખવામાં આવે તો ભાત તદ્દન બગડી જાય છે. ખાંડનો રસ પી, ચોખા હોય તે કરતાં વધારે કડક જાય છે અને પછી કદિ પણ ચઢતા જ નથી એટલે દાણો પૂરેપૂરો બફાયા વગર ખાંડ નંખાય જ નહિ. કંસાર, સેવનો બીરંજ એ સર્વને આ રીત લાગુ પડે છે. ત્યારે આ રીતમાં ચોખા અધકચરા ચઢી જાય ત્યારે ખાંડ નાખવાની લખ્યું છે. વળી શેર ચોખામાં દોઢ તોલો કેસર નાખવાનું બતાવ્યું છે ! આજની કીંમતે સારૂં શુદ્ધ કેસર લાવીએ તો દોઢ તોલાના નવ દસ રૂપિયા થાય અને એ રીતે સારી સ્થિતિમાં કુટુંબને પણ એક શેરનો કેસરી ભાત કરવાનું પણ પરવડે નહિ. એ વાત જવા દઈએ. તો પણ શેર ચોખામાં તોલો કેસર નાખવાથી કેસરી ભાતને બદલે કાળો ભાતજ બની જાય. ગુજરાતી ચાળીસ તોલાનો શેર ગણીએ તો તેમાં બેઆની ભાર ઘણું થઇ ગયું.

અત્યારે ખોરાકી સામાનની પુષ્કળ મોંઘવારી અને અછત છે તેવે વખતે આવી ખરચાળ ચીજો બનાવવાની સૂચનાઓ ખૂબ સંભાળ પૂર્વક આપવી જોઇએ. બીન અનુભવી બહેનો માસિક પુસ્તકોમાં વાંચેલી રીત પ્રમાણે હોંસથી નવી ચીજ બનાવવા જાય અને તે ચીજ બગડે તે ઇષ્ટ નથી જ.

આશા રાખું છું કે રસોઇ ઘર વિભાગનાં સંપાદિકા બહેન દરેક વાનગીની રીત બારીકાઇથી તપાસી તેની શક્યતા વિષે વિચાર કરીને છપાવશે. તેઓ પોતે રસોઈમાં નિષ્ણાત હશે ત્યારે જ સંપાદનનું કામ હાથમાં લીધું હશે. એટલે બનાવવાની રીતોના ગુણ દોષ સહેલાઇથી પકડી શકશે.

મુંબાઈ **સરોજિની મહેતા.**
તા. ૭-૬-૪૬

પુસ્તક પરિચય

સ્વીકાર

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ તરફથી; **પ્રતિમાઓ** (લેખકઃ શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી. પાકું પૂંઠું. પૃ. ૨૦૦ કિંમત રૂ. અઢી.) ટૂંકી વાર્તાઓનો આ સંગ્રહ લોકપ્રિય બન્યો છે ને તેની ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રગટ થઇ છે.

સોરઠી સંતો (લેખકઃ શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી. કાર્ડ બોર્ડ પૂંઠું. પૃ. ૧૨૮ કિંમત રૂ. દોઢ) સોરઠના સંતોનો જીવન પરિચય લોકો સામે આદર્શ બની રહેલ હોવાથી આ પુસ્તકની પાંચમી આવૃત્તિ પ્રગટ થઇ છે.

સુભાષચંદ્ર બોઝ (લે. : શ્રી. ગુણવંતરાય આચાર્ય. પાકું પૂંઠું, પૃ. ૨૦૮, કિં. રૂ. અઢી) જન્મથી માંડી આજસુધીના હિંદની પ્રજાના પ્રિય નેતા સુભાષચંદ્ર બોઝનો જીવન પરિચય સુંદર રીતે રજુ થયો છે. આ બીજી આવૃત્તિ ઘણા સુધારાવધારા સાથે પ્રગટ થઇ છે.

ઝાંસી રાણી ઝીંદાબાદ (લેખકઃ શ્રી. જયભિખ્ખુ. પાકું પૂંઠું, પૃ. ૧૮૦ કિંમત રૂ. અઢી) ખાદી કાગળ ઉપર ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઇથી માંડી નેતાજીપ્રણિત આઝાદ હિંદ ફોજના સ્ત્રી-સૈનિકોના સેનાપતિ કર્નલ લક્ષ્મી સુધીનો આઝાદીનો ઇતિહાસઃ કર્નલ લક્ષ્મીનો સુંદર પરિચય આપતું આ પુસ્તક દરેકને નવી પ્રેરણા આપશે એમ લાગે છે.

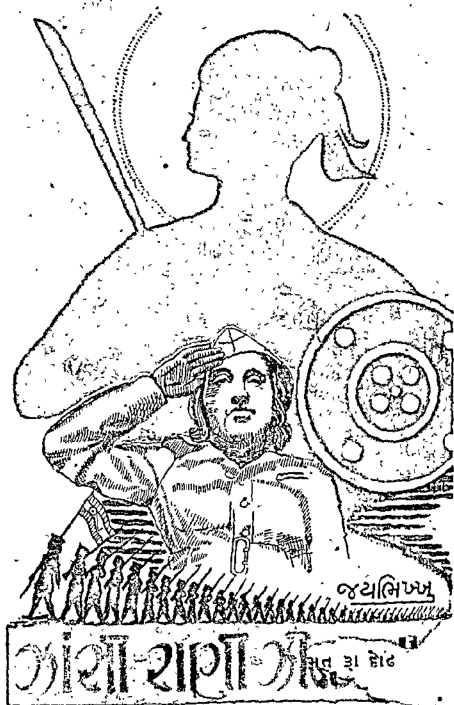
જય સોવિયેટ (લેખકઃ શ્રી. ચંદ્રભાઈ કા. ભટ્ટ. પાકું પૂંઠું, પૃ. ૨૯૨ કિં. રૂ. સાડાત્રણ) સમાજવાદી જીવન ઘટના સાથે, રૂસી જનતાએ જગતજનતા જોગ પેશ કરેલો જન-જંગનો આરંભ આ પુસ્તકમાં દેખાય છે. સોવિયેટની વિજયકથા આ પુસ્તકમાં આલેખાઈ છે.

શ્રી. ઉપેન્દ્રરાય વોરા; કચ્છ માંડવી તરફથી **વીર પૂજન** (કિં. ૦-૮-૦), **ભગવત્પ્રસાદ** (કિં. ૭ આના) અને **વાનરમાંથી પરમાત્મા** (વ્યાખ્યાન સાર) મળ્યાં છે.

પ્રકાશક : મનુભાઇ લલ્લુભાઈ જોધાણી : સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ : પાંચકુવા

મુદ્રક : મણિલાલ કલ્યાણદાસ પટેલ, સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, પાંચકુવા

આ માએ તો ઇતિહાસ સર્જી શકે છે.

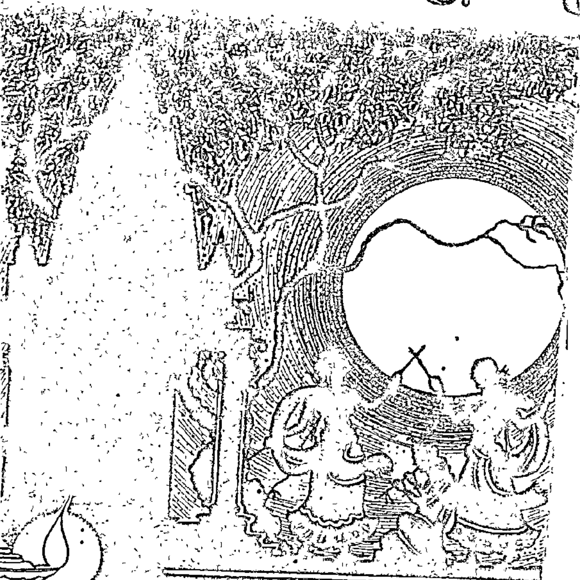

* રાણી લક્ષ્મીબાઇથી કર્નલ લક્ષ્મી સુધીનો પ્રેરણાભર્યો આઝાદીનો ઇતિહાસ

ખાદી કાગળ — અઢી રૂપિઆ

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ.

સ્ત્રીજીવન

ગરબા અંક

આસો ૨૦૦૨

સંપાદિકા : કમળાબહેન રતનચંદ સતરિયા. એમ. એ

સ્ત્રી-જીવનમાં ગૃહલક્ષ્મીના સંસ્કાર પૂરતું સ્ત્રીઓનું માસિક

वज्रादपि कठोराणि, मृदूनि कुसुमादपि

વર્ષ સાતમું : આસો ૨૦૦૨: ઑક્ટોબર ૧૯૪૬ : અંક ૧૨મો

'અમને રાસ રમાડ....'

નરસિંહ મહેતા

અમને રાસ રમાડ,
વહાલા* ગોકુલથી વૃંદાવન રુડું તે મુજને દેખાડ વહાલા.
જલ જમુનાને કાંઠડે રે, વાયો વેણુ રસાલ; વહાલા.
નાદે મોહી ગોપીકા રે, ઘેર રોતાં મેલ્યાં બાલ, વહાલા.
એક એક લોચન આંજીયાં રે, કૃષ્ણ કરે સનમાન; વહાલા.
અવલાં આભ્રણ પહેરીઆં રે, તેણે નેપુર ઘાલ્યા કાન, વહાલા.
સંનમુખ ઉભી રહી રે, નયને નીરખ્યા નાથ; વહાલા.
તનમન ધન સહુ સોંપીયું રે, ગોપી ઉભી જોડી હાથ, વહાલા.
વૃંદાવન રળીઆમણું રે, સરદ પુનેમની રાત; વહાલા.
લાલ ત્રીભંગ શોભા બની રે, ત્યાં દીસે નવલી ભાત, વહાલા.
ગાય શીખે ને સાંભળે હરી, રાધાજીનો રાસ; વહાલા.
તે પદ વૈકુંઠ પામશે રે, એમ ભણે નરસૈયો દાસ, વહાલા.*

* નરસિંહ મહેતાની જે કેટલીક સુંદર ગરબીઓ કહી શકાય, તેમાંની એક ઉપર આપી છે

—કમળા સુતરિયા

આ અંક વિષે—

'સ્રી-જીવન' માસિકનો દર વર્ષે આસો માસનો અંક 'ગરબા-અંક' તરીકે પ્રકટ થાય છે. ગયે વર્ષે 'સ્રી-જીવન'ના તંત્રી શ્રી. મનુભાઈ જોધાણીએ 'ગરબા-અંક'નું સંપાદનકાર્ય મને સોંપી, ગુજરાતના ગરબા-ગરબી સાહિત્યનો અભ્યાસ કરવાની મને તક આપી હતી; આ વર્ષે પણ સંપાદનની જવાબદારી સોંપી, ગુજરાતના વિશિષ્ટ અંગસમા ગણાતા રાસસાહિત્યનો વધુ અભ્યાસ કરવાની મને તક આપી છે, એમ કહું તો તેમાં જરાય અતિશયોક્તિ નથી. આ અભ્યાસ પછી મને લાગ્યું છે કે, બારમી સદીથી શરૂ કરી દયારામ કે સ્વ. મહાકવિશ્રી ન્હાનાલાલ સુધીના જુદા જુદા કવિઓની આ વિષયની સુંદર કૃતિઓનો એક સંગ્રહ કરવામાં આવે તો તે ગુજરાતી સાહિત્યના અભ્યાસીઓને અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડશે. તેમાં રાસ, ગરબી, ગરબા, હીંચ, હમચી, ફાગ, માતૃકા, કક્કો, બારમાસી, તિથિ, ધોળ, મરશિયાં વગેરેની સુંદરમાં સુંદર કૃતિઓ રજૂ થવી જોઇએ.

ગયે વર્ષે ગરબા અંક તૈયાર કરવા પાછળ એક વિશિષ્ટ દૃષ્ટિ રખાઈ હતી. ત્યારે યુનિવર્સિટીના ઉચ્ચ અભ્યાસક્રમમાં 'ગરબી-રાસસાહિત્યને' સ્થાન મળ્યું હતું. આથી એ સાહિત્યના અભ્યાસીબંધુઓને ઉપયોગી થઈ રહે તેવી કેટલીક માહિતી બનતી ઝડપે તૈયાર કરી આપી હતી; આ વર્ષે તેમાં રહી ગયેલી કેટલીક કડીઓ સાંકળવા યત્ન કર્યો છે. દીવાન બહાદુર શ્રી. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી, પંડિત શ્રી. બેચરદાસ, શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી વગેરેના આજ વિષય પર જુદા જુદા દૃષ્ટિબિંદુથી લખાયેલા લેખો; તેમાંય પંડિતજીનો ગુજરાતી સાહિત્યના ગેય સ્વરૂપ ઉપરનો મનનીય અને અભ્યસનીય લેખ, આ રીતે લખાયેલો પ્રથમ જ લેખ કહી શકાય. ગયે વર્ષે 'રાસ-ગરબી'નો વિકાસ દર્શાવતો એક અભ્યાસપૂર્ણ લેખ આપવામાં આવ્યો હતો; આ વર્ષે 'રાસ અને ગરબીકારો' વિષે ટૂંક માહિતી આપવા યત્ન કર્યો છે. જાણીતાં કવિઓ અને લેખકોની આ વિવિધ સામગ્રીનું સંપાદનકાર્ય, સૌના સહકારથી મારા માટે અત્યંત સરળ અને રોચક બન્યું છે. આ સ્થળે સૌનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

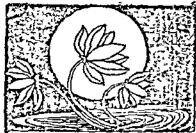
દર વર્ષે 'ગરબા-અંક' પ્રકટ કરવાની રીત એક દૃષ્ટિએ આવકારદાયક છે; પરંતુ કોઈ વર્ષે એ પ્રથા બદલાય એ ઇષ્ટ પણ છે. જાણીતા ગરબીકાર વલ્લભ ધોળા, દયારામ, શ્રી. રણછોડજી દીવાન વગેરે વિષે જ ખાસ અંક પ્રકટ કરવામાં આવે એ આવકારદાયક ગણાશે.

અમદાવાદ

તા. ૨૧-૯-૪૬

રાજિમતી

મલધારી રાજશેખરસૂરિ
[સંવત ૧૪૦૦ આસપાસ]

[સંવત ૧૪૦૦ની આસપાસ હયાત મલધારી રાજશેખરસૂરિની 'નેમિનાથફાગુ' નામની એક સુંદર કૃતિ છે. પરણવા નીકળેલા નેમનાથ—જૈનોના બાવીસમા તીર્થંકર—અતિથિ-સત્કાર માટે મારવા એકત્ર કરેલા પશુઓનું આક્રંદ સુણી, પરણ્યા વગર પાછા ફરે છે, એ આ 'ફાગુ'નો વિષય છે. પ્રાચીન આલંકારિક શૈલીની દૃષ્ટિએ પણ આ એક રસમય કૃતિ છે. આ 'ફાગુ'માંથી માત્ર રાજિમતી—નેમનાથનાં પત્ની—નું વર્ણન નીચે આપ્યું છે. થોડી લીટીઓમાં વિવિધ ઉપમાઓથી રાજિમતીનું કેટલું ભવ્ય ચિત્ર કવિ ઉપજાવી શક્યા છે, એ આ સોળ લીટીઓ પરથી જોઈ શકાય છે. ભાષા જૂની હોઈ નીચે ટિપ્પણમાં જોઈ લેવાથી અર્થ સ્પષ્ટ થશે. —સંપાદિકા]

રાઇમએ સમ તિહુ ભુવણિ અવર ન અત્થઈ નારે,
મોહણવિલ્લિ નવલ્લડીય ઉપ્પનીય સંસારે.
અહ સામલ કોમલ કેશપાસ, કિરિ મોરકલાઉ,
અદ્ધ ચંદ સમુ ભાલુ મયણુ પોસઇ ભડવાઉ.
વંકુડિયાળીક ભુંહડિયહં ભરિ ભુવણુ ભમાડઈ,
લાડી લોયણુ લહકુડલઈ સુર સગ્ગહુ પાડઇ.
કિરિ સિસિબિંબ કપોલ કન્નહિંડોલ ફુરંતા,
નાસાવંસા, ગરુડચંચુ દાડમફલ દંતા,
અહરપવાલ તિરેહ કંઠુ રાજલસર રૂડઉ,
જાણુ વીણુ રણરણઇં જાણુ કોઇલ-ટહકડલઉ.
સરલ તરલ ભુયવલ્લરિય સિહણુ પીણુ ઘણતુંગ,
ઉદરદેસિ લંકાઉલિ ય સોહઇ તિવલ-તુરંગુ.
અહ કોમલ વિમલ નિયંબબિંબ કિરિ ગંગા પુલિણા,
કરિ કર ઊરિ હરિણ જંઘ પલ્લવ કરચરણા.
મલપતિ ચાલતિ વેલડીય હંસલા હરાવઇ,
સંઝારાગુ અકાલિ બાલુ નહકિરણિ કરાવઇ.*

* ટિપ્પણ માટે જુઓ પાન ૭૬૨..

મોરલી વાય છે—

ભાલણ

[સંવત ૧૫૪૦]

[સંવત ૧૫૪૦ની આસપાસ હયાતી ધરાવતા કવિ ભાલણની આ એક કૃતિ છે. સૌથી પ્રથમ સ્વકીય ભાષામાં ચોક્કસ પ્રૌઢ આખ્યાન લખનાર કવિ તરીકે ભાલણનું ગુજરાતી સાહિત્યમાં અગત્યનું સ્થાન છે. કેટલાક તેને આખ્યાનોના પિતા તરીકે પણ ઓળખાવે છે. અત્યારે તેની સોળેક કૃતિઓ ઉપલબ્ધ છે. કૃષ્ણના જીવનપ્રસંગોને આલેખતી કેટલીક સુંદર કૃતિઓ તેણે રચી છે. તેમાંથી એક સુંદર કૃતિ નીચે આપી છે. મોરલીના નાદથી થતી અસર, રોચક રીતે કવિએ વર્ણવી છે. —સં૦]

મોરલી વાય છે વૃન્દાવનમાં શ્રી ગોપાળ, મોરલી સાંભળવા જઈએ.
ગૌ તૃણ ચરતી રહી, સાંભળે માંડી કાન;
આકાશે ચાલે નહિ, થંભી રહ્યાં વૈમાન. મોરલી૦

મૃગલાં મીટ માંડી રહ્યાં, વૃક્ષ તણાં ને હાલે પાન;
મોરલી રાગ રંગે સાંભળીને, યોગેશ્વરે મૂકયાં ધ્યાન. મોરલી૦

ગુણી જન લઈ શકે નહિ, અનેક રાગ રંગ તાન;
મોરલી રંભા મેનકા ઉર્વશી, વિધાતાએ મૂકયાં માન. મોરલી૦

યમુના જળ હાલે નહિ, સૂર્ય રહ્યો સ્થિર સ્થાન;
મોરલી સુણતાં મોહી રહ્યાં, સાંભળી સુંદીર ગાન. મોરલી૦

અંબર તે સુર નારીનાં છૂટે, અતિ વિકલ દેહ;
મોરલીએ મણિધર ફેણ માંડી, ન હાલે ચાલે જેહ. મોરલી૦

મેં તો રહ્યું જાય નહિ, કામબાણના વાગ્યા પ્રહાર;
મન તો ચોર્યું મહાવજીએ, વિસરિયાં ઘર વ્યાપાર. મોરલી૦

નયણે જઈને નિરખીએ, સાંભળીએ સુંદીર સાદ;
નટવરજીનું લટકું દેખી, મૂકી કુલ મરજાદ. મોરલી૦

લોકલાજ મેં પરહરી, સોંપ્યું રે એને શરીર;
મોરલી પરવશ થયો આત્મા, રાખ્યો તે ન રહે ધીર. મોરલી૦

એ મારે હૈડે વસ્યો, રહ્યો દિન ને રાત;
ભાલણ પ્રભુ રઘુનાથજી, અંતરગત મળીએ સાથ. મોરલી૦

સિદ્ધહસ્ત ગરબીકાર ભાણદાસકૃત

'ગરબી રમુ રે'

[સંવત ૧૭૧૫ લગભગ]

: સંપાદક :

શ્રી. કેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રી

['હસ્તામલક' વગેરે કાવ્યોનો કર્તા કવિ ભાણદાસ એક ગરબીકાર પણ હતો, એ હકીકત એના કે એના ભાઈના હાથની મળતી સંવત ૧૭૧૫ની હાથપ્રતમાંથી જાણવા મળે છે. ૭૧ જેટલી સુંદર ગરબીઓ તેણે આપી છે; તેમાં 'હમચી'—ગરબીનો એક પ્રકાર પણ છે. એ ગરબીઓમાંથી એક સુંદર કૃતિ નીચે આપવામાં આવી છે. 'ગરબી' કઈ રીતે ગાવી; 'ગરબી' ગાતી વખતે કેવાં આભૂષણો પહેરવાં, ને એવી રીતે ગવાતી 'ગરબી'ની શી અસર થાય તે અચ્છી રીતે તેમાં વર્ણવ્યું છે. આ ગરબી અને તે પછીની 'પંચ તત્ત્વની ગાગરડી' એ બન્ને કૃતિઓ, શ્રી. કેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રી સંપાદિત અપ્રકટ 'ભાણદાસ' માંથી લેવામાં આવી છે.

—સં૦]

ગરબી રમુ રે રૂડી રાત્ય વેસાલી
ગાંન ગાજ્યો રે હરિની ગાથા રસાલી
રમુ રાસડે હાથે દેજ્યો રે તાલી
મલી આવુ રે મવ યૌવન બાલી ૧

પહિરુ ચુંનડી ચરણા ચોલી નિ ફાલી
ગોકલ ગામ મહા નીતિં દીસે દીવાલી
પાએ નેપૂર કાંનિ ઝાલિ ઝબૂકિ
રાસ રાખડી સારી વેણી ફૂંકિ ૨

નીલવટિ ચાંદલુ રૂડૂ ચૂડલુ સોહિ
વાજિ વિછીઆ જોતાં ચદ્રપત્ય મોહિ
ઘમકિ ઘૂઘરી ઝમકિ ઝાંઝરી સારી
ઠમકિ પાઅુલા ધાતિ ઘુંઢિ છિ નારી ૩

નયણે કાજલ સોહિ નાસકા મોતી
સોભા સાગર સાંમ સુંદર જોતી
ગોકલ નારી જો જોનિં પૂરી પનુતી
નવસત ભૂષણે જોનિં રાધીકા સોહોતી ૪

કટિ મેખલા કોટિ મોતીની માલા
ઘુંમિ ઘુંમિ સોભિ સુંદર બાલા
જૂઅિ યસોદા પાયલિ ફરતા ગોવાલા
નંદનંદન અત્ય દીસિ વેસાલા ૫

બિસી વયમાંને દેવ જોવાનિં આવ્યા
અંદ્ર અંદ્રાણી બ્રહ્મા સાવ્યંત્રી લાવ્યા
રુદ્ર રુદ્રાંણી સહૂકો દેવ સોભાવ્યા
અંતરિ આનંદ્યા માધવ મનમાંહિં ભાવ્યા ૬

હરખ્યા હઈઅિડિ ન્યાહાલિ અમીની દ્રષ્ટ્ય
રહ્યા અંતરિ કરિ પૂઃફની વૃષ્ટ્ય
રંગમાહા બિનાં જે રવમાહાં રચતાં ન જાંણ્યું
ઉગ્યુ આદીત્ય જોનિં વાંહાણું વીહાંણું ૭

દેવતા વલીઆ જે ગોપી મંદીર જાય
જે જન સાંભલિ તે તુ ગોમતી ન્હાહિ
વાંસિં વસવા જો તે તુ વઇકુંઠય જાય
ભોલિં ભાવિં જો આંણદાસ ત્યાંહાં ગાય ૮

ટિપ્પણ

રમુ=રમો. મધ્યકાલીન ગુજરાતીમાં આજ્ઞાર્થ બીજા પુરુષ બહુવચનમાં 'ઉ' પ્રત્યય. વેસાલી=વિશાળ, નિ=ને, પનુતી=પનોતી, અત્ય=અતિ, બિસી=બેસી, હઈઅિડિ=હૈડે-હૃદયમાં, ન્યાહાલિ=નિહાળે, પૂઃફ=પુષ્પ.

[અનુસંધાન પાને ૭૫૯ થી]

ટિપ્પણ

૧. રાઈમઅ=રાજિમતી, અત્થઈ=છે, નારે=નારી. ૨. મોહણવિલ્લિ=મોહનવેલ, ઉપ્પનીય=ઊપજી. ૩. સામલ=શ્યામલ. ૪. મયણ=મદન, ભડવાઉ=મદનનો 'ભટ'પણાનો વાદ. ૫. વંકુડિયાલીય=વાંકડી, ભુંહડિયઈ=ભમરાં. ૬. લહકુડલઈ=લટકડલે, સગ્ગહ=સ્વર્ગ. ૭. સિસિબિંબ=શશિબિંબ, કન્નહિંડોલ=કર્ણહિંડોળ, ફુરંતા=સ્ફુરતા. ૮. નાસા=નાક. ૯. અહરપવાલ=અધરપ્રવાલ, તિરેહ=ત્રિરેખ, રાજલસર=રાજલનો સ્વર (અવાજ). ૧૦. રણરણઈ=રણકે છે. ૧૧. ભુયવલ્લરિય=ભુજવલ્લરી, સિહણ=સ્તન, પીણ=પુષ્ટ, ઘણ=ઘટ્ટ, તુંગ=ઊંચા. ૧૨. લંકાઉલિ=લંકાવાળી-પાતળી, તુરંગ=તરંગ, તિવલ=ત્રિવલ્લી-ત્રણ વળ. ૧૩. નિયંબ=નિતંબ. પુલિણ=પુલિન-કાંઠો. ૧૪. સંઝારાગ=સંધ્યાનો રાગ, નહકિરણિ=નખકિરણે.

પાંચ તત્ત્વની

ગાગરડી

ભાણદાસ

[સંવત ૧૭૧૫ લગભગ]

[ગયે વર્ષે, ભાણદાસની 'ગગનમંડળની ગાગરડી'—રૂપક અલંકારનો એક અચ્છો નમૂનો આપ્યો હતો; જેમાં સમગ્ર બ્રહ્માંડને ગરબીનું રૂપક આપી તેમાં બ્રહ્માંડનાં સ્થળ, કાળ વગેરે સર્વનો સમાવેશ કરી આપ્યો હતો. 'પાંચ તત્ત્વની ગાગરડી' એવું જ બીજું એક અચ્છું, એ જ કવિનું રૂપક છે. આ દેહ પંચતત્ત્વોમાંથી પેદા થયો છે; ચોરાશી લાખ ફેરા ફરતો ફરતો મનુષ્યદેહ ધારણ કર્યો છે; અને દેહમાં કયા કયા તત્ત્વો ભર્યાં છે; વગેરે ઉપરાંત તેને 'કાગળકેરી પૂતળી' તરીકે વર્ણવી, શી રીતે વૈકુંઠ મળે, તે આ જ્ઞાની કવિએ ટૂંકમાં સચોટ રીતે દર્શાવ્યું છે. —સં૦]

પાંચ તત્વની ગાગરડી ગુણ ગરબી રે
પ્રથવી પાણી તેજ ગાઉ* ગુણ ગરબી રે
વાય સદા વરતી રહયું ગુણ ગરબી રે
વ્યોમ તણું ત્યાંહાં હેજ ગાઉ ગુણ ગરબી રે ૧

પાંચ તણા પચવીસ થયાં ગુણ ગરબી રે
ત્રિગુણ માયાનુ ભેદ ગાઉ ગુણ ગરબી રે
પરમાતમા પૂરી રહયુ ગુણ ગરબી રે
તેહનુ પાર ન પામિ વેદ ગાઉ ગુણ ગરબી રે ૨

ગરબિ જાલી ગુપ લાગુ ગુણ ગરબી રે
નાંના ભાતિ વીસાલ ગાઉ ગુણ ગરબી રે
નવ દ્વાર નઉતન કરયાં ગુણ ગરબી રે
તે હુ રુડે નિ રસાલ' ગુણ ગરબી રે ૩

ઢબકિ ફૂટિ ગાગરડી ગુણ ગરબી રે
વલી ફરી ઘડિ કુંભાર ગાઉ ગુણ ગરબી રે

* 'ગાઉ શબ્દમાં 'ઉ' માટે મૂળ હસ્તપ્રતમાં 'ઞુ' વપરાયેલ છે. તે પ્રમાણે દરેક પળે વાંચવું. —સં૦

લક્ષ ચુરાસી ફેરડા ગુણુ ગરબી રે
નાના વીધી અવતાર ગાઉ ગુણુ ગરબી રે ૪
સાત્વીક રાજસ તામસી ગુણુ ગરબી રે
ભાતિ ભાતિનાં રૂપ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે
દેવ દાનવ નિ માંનુષી ગુણુ ગરબી રે
ભીખારી નિ ભૂપ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે ૫
ભસ્મ ભરચુ'મધ્ય ગરબાનિ ગુણુ ગરબી રે
અંન પાંનાદીક ભાવ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે
કર્મ–રૂપીઉં કોડીઉં ગુણુ ગરબી રે
વાતી એક સભાવ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે ૬
નાના કલપના તેલ કરયું ગુણુ ગરબી રે
આતમજ્યોતિ પ્રકાસ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે
ઘટમધિ અજૂઆલડું ગુણુ ગરબી રે
રમિ રમાડિ રાસ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે ૭
મોહ મછર મમતા ઘણી ગુણુ ગરબી રે
ગૂતુ માયા જાલ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે
નાચ્યું ખુંદર્યું ઉદકયું ગુણુ ગરબી રે
દીઠું નહિં સરિકાલ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે ૮
ગહિલુ ગરવ કરિ ઘણુ ગુણુ ગરબી રે
તે માહિ ગરવુ નાંમ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે
ગરવ ન છૂટિ જાંહાં લગિ ગુણુ ગરબી રે
ત્યાંહાં લગિ ન મલિ ઠાંમ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે ૯
જેહવું સપન છિ રાત્યનું ગુણુ ગરબી રે
આ તેહવું સંસાર ગાઉ ગુણુ ગરબી રે
કાગલ કેરી પૂતલી ગુણુ ગરબી રે
તેહનિં ગલતાં કેહી વાર ગાઉ ગુણુ ગરબી રે ૧૦
બાલપણિ સેવુ હરી ગુણુ ગરબી રે
ચેતુ ચતુર[સુ]જાંણ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે
સુચ્યંતાં અંક લાગસિ ગુણુ ગરબી રે
સદા ભમિ સિચાંણુ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે ૧૧
સંતની સંગત્ય જઈ કરુ ગુણુ ગરબી રે
રપે કરુ પરમાદ ગાઉ ગુણુ ગરબી રે

સંત કહનિ સદા હરી ગુણ ગરબી રે
તે આપિ મહાપરસાદ ગાઉ ગુણ ગરબી રે ૧૨
માંન ગાલી મન સુંપજ્યો ગુણ ગરબી રે
જિમ નીર્મલ થાઅિ દેહ ગાઉ ગુણ ગરબી રે
વાસુદેવ વ્યાપી રહ્યા ગુણ ગરબી રે
હરિદાસ દેખાડિ તેહ ગાઉ ગુણ ગરબી રે ૧૩
સકલ તીરથ એકઠાં મલિ ગુંણ ગરબી રે
યાંહાં વસિ હરિદાસ ગાઉ ગુણ ગરબી રે
ત્યાંહાં ગંગા યમુના ગોમતી ગુણ ગરબી રે
ત્યાંહાં પૂ:કર ની પરભાસ ગુણ ગરબી રે ૧૪
જ્ઞાન તણુ ગરણુ કહ્યુ ગુણ ગરબી રે
ભગત્ય સહીત અપાર ગાઉ ગુણ ગરબી રે
જે જન જોસિ અનુભવી ગુણ ગરબી રે
તેહનિં પૂનરપિ નહિં અવતાર ગુણ ગરબી રે ૧૫
તે સીખિ અથવા સાંભળિ ગુણ ગરબી રે
તેહની પુચિ આસ ગાઉ ગુણ ગરબી રે
વઈકુંઠિ જઈનિ તે વસિ ગુણ ગરબી રે
ગુણ ગાંયિ ભાંણદાસ ગાઉ ગુણ ગરબી રે ૧૬

ટિપ્પણ

ગાઉ=ગાઓ. મધ્ય. ગુજરાતીમાં આજ્ઞાર્થ બીજા પુરુષ બહુવચનમાં 'ઉ' પ્રત્યય. વાય=વાયુ, હેજં=પ્રેમ, માયાનુ=માયાનો, ગુખ=ગોખ, મછર=મત્સર, ગૂતુ=ગૂંથ્યો, સેવુ=સેવો; સેવા કરો, ઉચ્યંતાં=ઓચિંતાં, કહનિ=કને; પાસે, હરિદાસ=વૈષ્ણવજન, પૂ:કર=પુષ્કર, ભગત્ય=ભક્તિ, પુચિ=પહોંચે.

" ગુજરાતના ગરબા અને કાઠિયાવાડના રાસ, એમાં ગાવાની તથા ઝીલવાની રીતિઓમાં નાનકડા પણ અગત્યના ભેદ છે. ગુજરાતણના ગરબામાં જેમ માર્દવ ઊભરાય છે તેમ કાઠિયાવાડણના રાસમાં જોસ ઊછળે છે. એ બહેનના ગાવામાં મૃદુતા નથી એમ નહિ; કદિ કદિ અત્યંત કોમળ અને કરુણભાવ રેલાવતાં એમનાં મીઠાં રાસગીતો સાંભળ્યાં છે. પણ સ્થાનિક આબોહવાને લીધે અથવા આગલા કાળમાં કદાચ સ્ત્રીપુરુષના મિશ્રખેલનના અધિક પ્રચારને લઈને, ત્યાંના રાસઝીલનમાં જોસ વધારે ખીલ્યો સંભવે છે; ગુજરાતણમાં એ જોસ ઓછો છે; તથાપિ એના ગરબામાં સવિશેષ માર્દવ અને માધુરી છે; રસકલા અને સંસ્કાર અધિક તરે છે. બંનેની નિજનિજની ખૂબી અનેરી છે,—તે કરતાલી પદપાત શિરડ્ડૂલન અંગડોલન અને રાસગરબાના સુરતાલમાં બંનેને નિરનિરાળું અને સમોવડું ઉચ્ચપદ અર્પે છે."

—રામમોહનરાય જશવંતરાય દેસાઈ

મારો કુંવર કાંઈ ન જાણે

દ્વારકો

[સંવત ૧૮૮૦]

[આ પદનો કર્તા કવિ દ્વારકો સંવત ૧૮૮૦ની આસપાસ હયાત હતો. ચરોતરમાં ભાલેજ તેનું વતન હતું; પણ ઘણુંખરું ડાકોરમાં જ રહેતો. એણે કૃષ્ણલીલાને લગતાં પદો લખ્યાં છે, એમાં એનું ભક્તહૃદય તરવરી આવે છે. પ્રેમાનંદના શિષ્યમંડળમાં એક દ્વારકાદાસ નામનો કવિ હોવાનું કહેવામાં આવે છે. એની રચના તરીકે થોડાં કૃષ્ણવિષયક પદો પ્રાચીન કાવ્ય ત્રૈમાસિક વગેરેમાં છપાયાં છે. ઐતિહાસિક કસોટીએ તપાસતાં પ્રેમાનંદનું શિષ્યમંડળ જ પુરવાર કરી શકાતું નથી; ત્યાં પછી એના શિષ્યદરજ્જે 'દ્વારકાદાસ'નું અસ્તિત્વ પણ ક્યાં સિદ્ધ થઈ શકે? આપણો આ દ્વારકો તો થયેલી વ્યક્તિ છે. એના અનેક પદોમાંનું નીચેનું પદ સાવ સાદું સરળ હોવા છતાં ચમત્કૃતિથી ભરેલું છે.—સં૦]

આજ મારે આંગણિયે પેઠો, નંદનો કુંવર બેઠો જો;
હું ગઈ'તી જમુનાજળ ભરવા, છાનો ઘરમાં પેઠો જો.

ઘરમાં પેસી એવું કીધું, માંકડલાં બોલાવ્યાં જો;
મહિ કાઢી મ્હોં આગળ મેલ્યાં, ખાવા સારુ આવ્યાં જો.

ઓચિંતી મહિયારી આવી, હરિની બાવડી ઝાલી જો;
મોઢા ઉપર ગોરસ ઢોળ્યું, ઓચંબા લઈ ચાલી જો.

સાંભળજે તું, જસોદા રાણી! તારો કુંવર લાવી જો;
બાળક તારો બહુ મસ્તાનો, ટેવ શી પાડી આવી જો?

કહે જશોદા, જૂઠાં બોલી! જીભ કરો કાંઈ થોડી જો;
મારો કુંવર કાંઈ ન જાણે, બેઠો બેઉ કર જોડી જો.

બાળ જુવે તો પોતા કેરું, જોઈને લજ્જા પામી જો;
સહુ ગોપીનાં માન ઉતાર્યાં, એવો અંતર્યામી જો.
એની અકલને કોઈ ન પહોંચે; ગતિ એની બહુ ન્યારી જો;
દ્વારકાના સ્વામી સંગે, અબળા રહી છે હારી જો.

મુનિશ્રી લાભઉદય વિરચિત
નેમરાજુલ ચારમાસા

: સંપાદક :

શ્રી. સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ

[જૈનોએ રાસ-સાહિત્યના વિકાસમાં ખૂબ મહત્ત્વનો ફાળો આપ્યો છે. આ જ અંકમાં 'આપણા રાસકારો'માં એ વિશે માહિતી આપી છે. નીચે આપેલ 'ચારમાસા' રાસ-સાહિત્યનો એક પ્રકાર છે. શ્રી રાજશેખરસૂરિએ 'નેમ-રાજુલ'નો જીવનપ્રસંગ લઈ 'નેમિનાથ ફાગુ' રચ્યો છે, તેમાં 'રાજિમતી'નું તેમણે કરેલું વર્ણન શરૂઆતમાં જ આપ્યું છે. એ જ પ્રસંગને આધારે આ 'ચારમાસા' રચાયેલ છે. નેમિનાથ-રાજુલનો પ્રસંગ, જૈનસાહિત્યમાં અને સમાજમાં અત્યંત જાણીતો છે. નેમિનાથ પરણવા નીકળે છે; અતિથિઓના સત્કાર માટે એકત્ર કરાયેલા નિર્દોષ પશુઓના વાડા પાસે થઇ તેમનો રસ્તો પસાર થાય છે. પશુઓનું કરુણ આક્રંદ સાંભળી તેમનું દિલ દ્રવે છે; અને 'સંસાર માંડવા માટે' નીકળેલા નેમિનાથ, 'રાજુલ'ને મળ્યા વગર, કોઈનુંય કશું સાંભળ્યા વગર 'સંસારનો ત્યાગ' કરી, ગિરનાર જઈ, ધ્યાનમગ્ન બને છે. ત્યજાયેલ રાજુલનું ત્યારપછીનું મંથન આ 'ચારમાસા'માં રોમાંચક રીતે વર્ણવાયું છે. શ્રાવણ ભાદ્રપદ અને આસો માસનાં વર્ણનો કવિએ કુશળતાથી આલેખ્યા છે. 'ચારમાસા'ને અંતે રાજુલ અને નેમિનાથનો મેળાપ થાય છે—નહિ કે સંસારબંધન વધારવા, પણ સંસારનો ઉદ્ધાર કરવા. અને એ રીતનું મિલન જ, જૈન મુનિઓદ્વારા સાહિત્યમાં શક્ય છે. જુદા જુદા મહિનાઓનું વર્ણન, રાજિમતીની મનોવેદના વગેરે કુશળતાથી કાવ્યપટ પાર આલેખાયાં છે. કૃતિ સરળ હોઇ, પારિભાષિક શબ્દોની જરૂર જણાઇ નથી. 'પ્રણમું પાસ સંખેસરો' તે લીટીમાં કવિએ શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથને વંદન કરેલ છે. વીરમગામથી ત્રીસેક માઈલ દૂર આવેલ 'શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ' એક ઐતિહાસિક સ્થળ છે. —સં૦]

દુહા

પ્રણમું પાસ સંખેસરો, સમરૂં સરસતિ માઈ;
ચ્યારે માસ સોહામણા, કહિસું સદગુરુ પસાઈ. ૧

વેધક મન રીઝૂ જિણઈ, સહુ કો ઘઈ સાબાસિ;
વાણી ઘો વાઘે(ગે)સરી, વચન અમીરસ જાસ. ૨

મુઝનઈ સુખસાતા સદા, દેજ્યો લીલવિલાસ;
રાજુલ નેમ મલ્હાવતા, સહુની પૂજ(ગ)ઈ આસ. ૩

હંસગમણિ મૃગલોયણી, શશીવયણી સુક(કુ)માલ;
કેલિગર્ભ કટિ કેસરી, અનુપમ અધરપ્રવાલ. ૪

રૂપકલા ગુણુ આગલી, ચંપક વર્ણઈ વાંનિ;
ચતુર તણી ચિત ચોરણી, અપછર રંભસમાન. ૫
વચન અમીરસ વરસતી, પ્રેમ તણું(ણો) નહી પાર;
બ્રીગુ(કુ)ટી ભાલતિલક ભલકે, સોભતિ સોલ શ્રૃંગાર. ૬
પહિરચો કુંચુક પદમણી, ઉરિ મોતિનકો હાર;
બાહે સોવન બૃહેરખા, પગિ નેઉર ઝણકાર. ૭
વેણીદંડ વિરાજતી, સાચી મોહણવેલિ;
નકવેસર નીકઉ બણ્યઉ, દીઠાં હુવઈ રંગરેલિ. ૮
નેમિસરઈ રાજુલ તજી, સિવરમણી સું પ્રેમ,
વલિ વરસાલઉ આવીયો, રાજુલ સાલ્યઉ નેમિ. ૯

રાગ મલ્હાર

વિરહવિથા ન ખમાઈ કહઉ કિમ કીજીયઈ રે (૨)
નિસિદિન દુખમઇ જાઇ વરસ કિમ લીજીયઇ રે (૨)
આવ્યઉ શ્રાવણ માસ કિ સાજણ સાંભરઈ રે (૨)
વાલ્હા વિણુ ન સુહાઈ કિ જીવનરઈ કરઇ રે (૨) ૧
ઘોર ઘટા અતિ સ્યાંમ જાણે કરિ સાપણી રે (૨)
બીજી ચમકઈ વીજ ડરાવઈ પાપણી રે (૨)
ગાજઈ ગુહિર ગંભીર કિ વરસઈ મેહલા રે (૨)
મયણતણા નીસાણ જગાવઇ નેહલા રે (૨) ૨
દાદુર બોલઈ બોલ કિ ચિહું દિસિ નીગમા રે (૨)
ડરચું હું ઇણિ સાદ કિ ધ્રૂજઈ આતમા રે (૨)
વાજઈ મધુરી વાંણિ કિ વીણા વાંસુલી રે (૨)
વિરહણિ સુણિસુણિ નેહ કિ થાયઈ આકુલિ રે (૨) ૩
ચટપટિ લાગઇ ચિત્ત કિ બઇઠા નાવડઇ રે (૨)
ખિણ ઊભી ખિણ ગઉખિ કિ છાયા તાવડઇ રે (૨)
વીતક દુખની વાત કહણ કિહાં જાઈ જઈ રે (૨)
આપણી જાંઘ ઉઘાડતાં આપે લાજીયઈ રે (૨) ૪
પહિલી કીધ પ્રીતિ હીયઉ હરખ્યઉ ઘણું રે (૨)
છેહડઇ દીધઉ એમ કિ છારૂઇ લીપણુઉ રે (૨)
હિવ કોઈ લ્યાવઈ નેમ મનાવી શ્રાવણઈ રે (૨)
લાભઉદય કહઈ રાજુલ તેહનઈ ભાંમણઈ રે (૨) ૫

॥ ઈતિ શ્રી રાજિમતી પ્રથમ માસ શ્રાવણ ગીત ॥

દૂહા

ભાદ્રવડઈ ભરિ પાવસઈ, નદીયાં ઉલટ નીર;
વાલ્હાનઈ ઊડી મિલ્યું(લું), જઉ પંખ હોઈ સરીર. ૧
ભલા તે પંખી બાપડા, નહી જ વિરહ લગાર;
ચુણિ ચૂગઈ રહઈ એકઠા, સુખદુખ સું પરિવાર. ૨
રે કરતાર તઈંસ્યું કીયઉ, કિસુ નીપાઇ પ્રીતિ;
લાગંતા સુખ લખ ગુણઉ, વિછુરાં હુવઈ કુરીતિ. ૩

ગાહા

જો જાણંતી પુવ્વં, સજ્જણ વિહેસં દુકખં;
તા દુગ્ઘણુ કુહારે, છિદંતિ પ્રેમ તરુમૂલં ॥૧॥
વીજલી હ્યાં વરપા વણી, ભીજણ લાગી દેહ;
નાચણ લાગ્યા મોરડા, સાલણ લાગા નેહ. ૪
વલિ-વલિ વરસઈ વીજલી, વાદલ વરસઈ મેહ;
કહે મેલેસી **નેમજી**, હું કરિસું અધિક સનેહ. ૫
સાજણ મેહે સાંભરચા, હીયડો ગહબહ થાઈ;
જિણિ દિસિ જઈ વાલ્હા રહ્યા, તિણિ દિસિ દોડી જાઈ. ૬
વાલ્હાનઈ વિરહઈ કરી, જેવી ચઈ ઘટિ માંઇ;
તે જાણઇ જીઉ આપણઉ, મુખસ્યું કહ્યો ન જાઈ. ૭

રાગ મલ્હાર

[બીજી ઢાલ ઓલમડી રી]

ભાદ્રવઈ ભાદ્રવઈ હુઈ ભુંઈ હરિયાલીયારે, ઝરમરિ વરસઈ મેહ;
વિરહિણી વિરહિણી રહઈ કહઉ કિમ એકલી રે, સાલઈ સજ્જન સનેહ ૧
વીસારી વીસારી વાલ્હેસર મોનઈ નેમજીરે, હિવ કહઉ કીજઈ કેમ;
નિસિદિન નિસિદિન નાહજી નવિ વીસરઇ રે, જલ બાપીહા જેમિ-આંકણી
ચિહું દિસિ ચિહું દિસિ ચાતક બોલઈ ડેડરા રે, ગિરિ ગિરિ ગહકઈ મોર;
અંબર અંબર ગાજઈ ઝબકઈ વીજલીરે, સબલ ઘટા ઘનઘોર-વીસારી. ૨
વાહલા વાહલા વહઈ નદીયાં ચલઈરે, ખલકઈ ખાલ પનાલ;
ગોરસ ગોરસ વિલોવઈ ઘરિ ઘરિ ગોરડીરે, વિરહી ઉઠઈ ઝાલ-વીસારી. ૩
ઉમહઈ ઉમહઈ વિદેસી વાલ્હા ઘરભણી રે, ન રહઈ આલ્યઉ મન્ન;
જેહનઉ જેહનઉ લાગઉ જેહસ્યું જીવડઉરે; તેહ વિણુ વસતી રન્ન-વીસારી. ૪
ઓલખી ઓલખી હો વાલિમ તેરી વાતડીરે, તૂં સિવનારિ સું લીણ(ન);
તે સહી તે સહી ધૂતારી ધૂત્યા જન ઘણા રે, ન ગિણઇ અંકુલકુલીણ(ન)-વી૦ ૫
તેહસ્યું તેહસ્યું મોહ્યો તૂં મોહન માહરા રે, સ્યું જાણ્યંઉ યે લોભ;

રાજુલ રાજુલ લાભઉદય કહઈ સુણી નેમજી રે, ત્યું કરઉ જ્યું
હુવઈ શોભ-વીસારી૦ ૬
॥ ઇતિ 'રાજુલ વીનતી ભાદ્રવા માસ દ્વિતીય ગીત' ॥ ગાથા ૨૮ ॥

દૂહા

આસુ માસઈ એકલી સૂતી સેજ મઝારિ;
પોઢી દીઠઉ પ્રીઉડઉ, સૂપનઇ મઈ તિન વારિ. ૧
ઝબકી જાગી ઝલફલી, પ્રીઉ પ્રીઉ કરતી નેમ;
જોયઉ ચિહું દિસિ જાદવઉ, નયણે નાવ્યો નેમ. ૨
આકાસઈ ચંદામુખી, દીઠઉ પૂનિમચંદ;
નિરમલ ચિહું દિસિ ચાંદણઉ, વિરહણિ નઉ દુખકંદ. ૩
રે તું રાહુ કિહાં ગયઉ, મુઝ પીહર તૂં આઈ;
ગ્રસિ ઇણિ પાપી ચંદનઈ, જ્યું મુઝનઈ નિસતાઈ. ૪
રે વાદ વાહર કરઉ, લ્યો ઢાંકી અઉ ચંદ;
વિરહણિ નઈ જ્યું આજથી, વલિ ન કરઈ જ્યું દંદ. ૫
રાજુલ બોલ સુણી સખી, આવીને તતકાલ;
રે બાઇજી ઇસ્યું અછઈ, કહઉ નઇ મનની હાલ. ૬

રાગ ગુડ મલ્હાર

[લાખ ગાને લાખેસરી, એ ઢાલ]

આવીયઉ માસ આસૂ સખી, વિરહીનઈ મન સાલ રે
ધીરપ જીઉ ધરઇ નહી, કયું કરિ નીગમું કાલ રે. ૧
વાલિંભ વેગા દેખીયઈ, તે કરઉ તુરત ઉપાય રે
પાણિ પહિલી પાલિ બાંધીયઇ, જોવન લહરીયઇ જાયઇ રે-વાલિંભ૦ ૨
મોર જ્યું પીંછનઈ પરિહરઈ, પરિહરી નવિ કરઇ સાર રે;
સાપ વલિ કાંચલી જ્યું તજઈ, ત્યું તજી હું નિરધાર રે.-વાલિંભ૦ ૩
સોહિલી ચોટ બરછી તણી, સોહિલા ખડગ નઈ તીર રે;
તે સહતા સહુ સોહિલા, પણિ દોહિલી વિરહ નઈ પીર રે-વાલિંભ૦ ૪
દીનમુખ દેખીયઈ ચાંદલઉ, જાંણિ કરિ વાદલ માહિ રે;
આંખડલે આંસૂ ઝરઈ, હીયડલું હેઝ ભરાઈ રે-વાલિંભ૦ ૫
વેદના વેદ્યથી નવિ ટલઈ, મંત્ર તંત્રે ન મિટાઈ રે;
જેહથી વેદના ઊપની, જ્યો મિલઈ તેહ તઉ જાઈ રે-વાલિંભ૦ ૬
વિરહઈ નિવારિ અમૃત ઝરઈ, ઓષધ સહસવર આપ રે;
ચંદ્રમા ચાંદણી સું રમઈ; દેખતાં હોય સંતાપ રે-વાલિંભ૦ ૭
રાજુલ રાણી ઇમ કહઈ, હે સખી નેમ બતાઈ રે;
લાભઉદય કહઈ હું કહું, ગઢ ગિરનારિ લઈ હાઈ રે-વાલિંભ૦ ૮
॥ ઈતિ આસૂ માસ તૃતીય ગીત ॥ ગાથા ૪૨ ॥

દૂહો

વિલલાતી કાતિ દિને, છાતી ધરય ન ધીર;
બુદ્ધિ સુધિ મતિ સબ વીસરી, વાલિંભ વિણુ દિલગીર. ૧
વાલ્હા વિણુ સહુ કારિમુઉ, તન ધન યૌવન સુખ;
તે દિન ધન સફલા ગિણું, જબ દેખું પ્રીઉ મુખ. ૨
વિલખી પ્રીતમ બાહિરી, સુખકઉ આંખઉ વાન;
મિલવાનઈ તન મન તપઈ, ખિણુ તે વરસ સમાન. ૩
વાલિંભ અબલા હું તજી, વિરહ વિથા ન ખમાઈ;
જલ વિણુ મછલી જ્યું રહઈ, જલ પાખઈ જીઉ જાઈ. ૪
પ્રીતમ વિણુ ઘટિ વેદના, મઈ તઉ સહી ન જાઈ;
જ્યું ત્યું જઉ દિન નીગમું, તો તે વિખમી રાતિ. ૫
રાતિ દિવસ રૂડા હુવઈ, જઉ પ્રીઉ આવઈ આપ,
અંગિ અમીરસ ઉપજઈ, ટલિ જાવઈ દુખ તાપ. ૬

રાગ મલ્હાર

"ઢાલ ચઉથી"

['ચતુર નર પોષઉ પાત્ર વિશેષ,' એ રાગ]

જી હો કર્યું કરિ કાતી વોલીયઈ લાલ, છોરિ ચલ્યો પ્રીઉ આપ;
જી હો વાલ્હા વિણુ સહુ વીસરયા લાલ, દોહિલઉ વિરહનઉ ચાપ. ૧
જાદવરાય અબલા છોરિ મ જાઈ.
જી હો પ્રાણજીવનજી તો વિણુ લાલ, ઘડીય છ મારી થાઈ. આંકણી.
જી હો ઉનમીયો વરસઇ નહી લાલ, કાતીડંબર તેહ;
જી હો તે તઉ અણુદીઠા ભલા લાલ, આસ ન પૂરઇ જેહ. જાદવ૦ ૨
જી હો જંપ નહી નિસિદિન સહી લાલ, સરસ ન ભાવઈ અન્ન;
જી હો નીંદ ગઈ સુપનો લહું લાલ, તો પાઇસ સુઝ મન્ન. જાદવ૦ ૩
જી હો હું તુઝ પાખઈ આવટું લાલ, તૂં નાણુઈ મન કેમ;
જી હો દીપ પતંગ તણી પરઈ લાલ, એમ કિમ કીજઈ પ્રેમ. જાદવ૦ ૪
જી હો લોક કહઈ બોલઇ સહી લાલ, દીવાલી વણુરાઈ;
જી હો શે તિણુ દિન આએ થકઈ લાલ, કઠિન કરઉ ચિત્ત કાંઇ. જાદવ૦ ૫
જી હો રાજુલ ગિરનારઈ ચઢી લાલ, દીઠાં નેમિ જિણુંદ,
જી હો વિરહ વિથા દૂરઇ ગઈ લાલ, પ્રગટયઉ અંગિ આણુંદ. જાદવ૦ ૬
જી હો વરખા રિતિ કાતી ગઈ લાલ, ચતુર થઇ ચઉમાસી;
જી હો લાભઉદય કહઇ નેમજી લાલ, અબ તઉ પૂરઉ આસ. યાદવ૦ ૭

॥ ઇતિ કાંતી માસાદિ ચતુર્થ ગીતં સંપૂર્ણ ॥ સર્વ ગાથા ૫૬ ॥

મતા ધરતી

[આ પદમાં માતા ધરતીના ગુણ ગાયા છે. એ મા, તમે તો સારા ખરાબ સૌને સાચવો છો, સંસારનું ઢાંકણ છો, સર્વ સમૃદ્ધિથી ભરપુર છો. તું જ દેવી ને મૂર્તિ છે. તું જતિ ને સતી છે. તારા વડે જ આ જન્મમરણમાંથી મુક્તિ પમાય છે.]

એડા નર ભોગવો માતા !
મોટી ગજું, તારી મોટી મતિ.
સારા નરસા સૌને સંઘરો,
જગતું ઢાંકણ છો ધરતી.
રાજા તો બુડ્યા મેઘરાજા,
તેને માતા ! તું વરતી.
હીરા માણેક મોતી તુજ પર નીપજે,
સાગર સાત ચોકી ફરતી.
રમઝમે આગળ જ્યોત જગાવે,
હાજમી ઉપર ડુંગર વનસપતી.
નવસેં નવાણું નદીયું તુજ પર રમે,
ગંગા જમના સરસતી.
જેવા જીવ તેને તેવું ખાવું,
જમીન, ઉપર જગન રચતી.
જે જોઈએ તે માતા ! તુજ પર નિપજે,
જડીબુટીએ ત્યાં જડતી.
જીવતાં જોગવતી સંઘરતી,
કેટલાક રાખા ઝૂલતી.
ચાર શપરદાન બાવન દુવારા,
અડસઠ તીરથ તુજ ઉપર થતી.
સોનું રૂપું ત્રાંબાં પીતળ,
કથીર લોહા તું જ કરતી.
તું જ દેવી ને તું જ મુરતિ,
મેડી મોલાત તું જ કરતી.
તું જ મારગ ને તું જ મા રૂપ,
તું જ જતિ ને તું જ સતી.
ગુરુ પરતાપે ગાય પીઠો,
તુ જ થકી થાય ગતમુગતિ.

ઝવેરચંદ મેઘાણી

[પ્રકટ થનાર 'ભજન-સંગ્રહ'માંથી]

કવીવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર પણ જેનાથી મુગ્ધ થયા હતા તે

રાસ-ગરબા

દીવાન બહાદુર
શ્રી. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી

*

'રાસ' શબ્દનો ઉચ્ચાર થતાં શ્રીકૃષ્ણની 'રાસલીલા' તરત આંખ આગળ તરી આવે છે. એ 'રાસલીલા' સમાજની દૃષ્ટિએ દોષિત ગણાય, પણ શ્રીકૃષ્ણના સમયમાં તો લોકો એ 'ક્રીડા' યા 'રમત'ને દોષ સરખો પણ ગણતા ન હતા. 'વિષ્ણુપુરાણ'માં કૃષ્ણને ગોપીઓથી ઘેરાયલા રાસઆરંભ કરવાને ઉત્સુક रासारम्भरसोत्सुकः એવા વર્ણવ્યા છે. અહીં 'રાસ'નો અર્થ નાચ, નાચવું તે, એવો થાય છે. રાસ એ એક જાતની રમત અથવા ક્રીડા છે. શ્રીધરસ્વામીએ रास શબ્દની વ્યાખ્યા આમ આપી છેઃ अन्यान्य व्यतिषक्त हस्तानां स्त्रीपुंसां गायतां मण्डलीरूपेण भ्रमतां नृत्यविनोदः रासो नाम। એટલે કે, સ્ત્રીપુરુષ એકબીજાના હાથ પકડી ગાતાં ગાતાં કુંડાળામાં ફરતાં જે નાચ કરે તેનું નામ 'રાસ.' રાસ એટલે રમત, તેમ રમ્ ધાતુ પરથી આવેલો શબ્દ 'રતિ' એટલે પણ 'રમત.' આમ હોવાથી એ બે શબ્દોનો અર્થ 'ક્રીડા' એમ કરવો ખોટો નથી. 'હરિવંશ'માં 'રાસ' શબ્દ ન વાપરતાં આની આજ ક્રીડા દર્શાવવા માટે हल्लीष શબ્દ વાપર્યો છે. હેમચંદ્રના કોશમાં પણ શ્રીધરના જેવો જ એ શબ્દનો અર્થ આપ્યો છે. मण्डलेन तु यन्नृत्यं स्त्रीणां हल्लीषकं तु तत्।

રાસલીલાનું ગૂઢ તાત્પર્ય અને ગોપીઓના ભક્તિયોગ દ્વારા કૃષ્ણની જોડે તેમની થયેલી એકાત્મતાનો વિષય અત્રે ચર્ચવો અસ્થાને છે, એટલે રાસક્રીડા જૂના કાળથી આપણામાં ઊતરી આવેલી છે, એ બતાવવાની જ આ લેખની મતલબ છે. આર્ય તેમ જ અનાર્ય બન્ને પ્રજામાં એ રિવાજ ચાલુ હતો. હજુ પણ સુરત જિલ્લામાં ચોધરા, નયડા, દુબળા વગેરે જાતિમાં એ રિવાજ ચાલુ છે.

વખત જતાં એ ક્રીડા-રમત—ની વિધિમાં ફેરફાર થતો ગયો. સ્ત્રીપુરુષ બન્ને સાથે મળીને નાચતાં ને ગાતાં હતાં તેને બદલે પુરુષોએ અને સ્ત્રીઓએ એકલાં એકલાં જ—છૂટાં છૂટાં જ—એ ક્રીડા માણવા માંડી. પુરુષોનો નાચ, અથવા નાચ ને ગાયન તે 'ગરબી' કહેવાય. સ્ત્રીઓનું મંડળાકારે ફરતાં ફરતાં ગાવાનું કૃત્ય તે 'ગરબા' કહેવાયું. બન્ને પ્રકારની ક્રીડાનો પ્રસંગ તે માતાજીનાં નોરતાં—આસો માસના દશેરા સુધીના નવ દિવસ.

કાઠિયાવાડમાં માતાનો ગરબો માંડી પુરુષો ઠેકડા મારતા જાય ને ગાતા જાય કે,

"આજ નવદુર્ગા રંગે રમે,
રંગે રમે, આનંદે રમે,
આજ નવદુર્ગા રંગે રમે."

એ ગરબી કહેવાય.

મેં ભાવનગરમાં એ 'ગરબીઓ' જોઈ છે. એ જ નવરાત્રિમાં ગુજરાતમાં માતાજીને અંગે ગવાતાં સ્ત્રીઓનાં સુકંઠિત ગાયનો તે 'ગરબા.' ગરબાનો રિવાજ ગુજરાતમાં ખાસ જોવામાં આવે છે. નથી બંગાળામાં કે નથી મહારાષ્ટ્રમાં કે નથી મારવાડમાં. મહારાષ્ટ્રમાં સ્ત્રીઓને ભજન કરવું હોય છે

શુક્રતારા

શ્રી. ઉમાશંકર જોષી

કુંજ મોટી ને કોકિલા એકલી રે લોલ,
મારો ક્યાં સુધી પ્હોંચે સૂર,
વ્યોમપંખિણી રે લોલ, કુંજ મોટી ને૦
સુરજદાદાની બેઠી ડેલીએ રે લોલ,
ગીત ઝીલનારં બેઠાં દૂર,
વ્યોમપંખિણી રે લોલ, કુંજ મોટી ને૦
બની ઉષાનું શીષફૂલ ઝૂલતી રે લોલ,
હસું ટિલડી હું સન્ધિકાને ભાલ,
વ્યોમપંખિણી રે લોલ, કુંજ મોટી ને૦
મીઠી મીટે હેત રેલતી રે લોલ,
મેં તો જીત્યાં વસુંધરાનાં વ્હાલ,
વ્યોમપંખિણી રે લોલ, કુંજ મોટી ને૦

[તુરતમાં પ્રકટ થનાર સંગ્રહ ' આતિથ્ય' માંથી]

ત્યારે હાથની તાળી પાડી, સાથે તાલ લઇ, ભજન ગાય છે. બંગાળામાં સંગીત ઊંચે દરજ્જે પહોંચ્યું છે, એટલે ત્યાંના ભજન, બેહાં બેહાં વાદન સાથે ગાવામાં આવે છે. મારવાડમાં સ્ત્રીઓ ભેગી થઇ બેહાં બેહાં ગાય છે. ગુજરાતના ગરબા જોઇ સ્વ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરને તે એટલા બધા ગમી ગયા કે અહીંથી થોડી ગરબા ગાનારીઓને શાન્તિનિકેતન લઇ જવા પોતે ઇચ્છા દર્શાવેલી, નવરાત્રિમાં માથે માતાની ગરબી લઇ કેટલાંએક બેરાંઓ પૈસા ઉઘરાવવા નીકળે છે; તે માતાનાં જે ગીત ગાય છે તેને પણ ' ગરબા ' કહેવામાં આવે છે. ભાવનગર અને કાઠિયાવાડમાં ખવાસણો જે રાસડા લે છે તેને પણ 'ગરબા' કહેવામાં આવે છે. પરંતુ એ બધી ક્રીડા ને ક્રિયાએ હાલ થોડાં વરસ થયાં નવું જ રૂપ પકડયું છે અને પોતાનું ધાર્મિક સ્વરૂપ બદલીને આ સ્વરૂપ પકડયું છે. સ્વ. ન્હાનાલાલ અને અન્ય કવિઓએ ગમે તે વિષય પર લખેલાં કાવ્યો મ્હોડે કરી, માથે દીપક્રિયા તામડી લઇ અથવા હાથમાં દાંડિયા લઇ, દાંડિયા સામસામા અટકાવી, ફરતાં ફરતાં જે કાવ્યો ગવાય છે તેને પણ ' ગરબા ' કહેવામાં આવે છે. કેળવણી લેતી અને સુશિક્ષિત બાળાઓની સંગીતશક્તિનું એ પ્રદર્શન બહુ જ આકર્ષક થઇ પડયું છે. મુખ્ય ઉંમરની સ્ત્રીઓ પણ એવા પ્રકારના ગરબા ગાય છે અને તે પણ ઘણા જ સુશ્રાવ્ય, મધુર અને આકર્ષક હોય છે. કલાની દૃષ્ટિએ ગુજરાતની જે કોઇ મોટામાં મોટી વિશિષ્ટતા હોય તો તે ગુજરાતણના ગરબા. વખતના વહેવા સાથે આપણા પ્રદેશનું એ ખાસ કળામય અને વિશિષ્ટ લક્ષણ વધારે વિકસતું જશે, એટલું જ નહિ, પણ પરપ્રાંતિમાં પણ એનું અનુકરણ થતું આવશે.

આ લેખના શરૂઆતના ભાગ માટે ' કૃષ્ણચરિત્ર ' નામના મારા પુસ્તકનો આધાર લીધો છે.

બારમાં સૈકાથી લઈ આજસુધી વિકાસ પામેલું

ગુજરાતી ગેય

: લેખક :

પંડિતશ્રી બેચરદાસ જીવરાજ દોશી

*

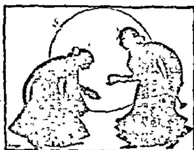
આજ અનાદિકાળથી માણુસજાત રસને શોધ્યા કરે છે, જીવનને રસમય બનાવવા પ્રયાસો કર્યા કરે છે અને પોતે પામેલો રસ બીજા પણ બંધુઓ પીએ તે સારુ પણ પ્રયત્ન ચાલ્યા કરે છે. જીવનનો વિકાસ એ માણુસજાતનું છેલ્લું ધ્યેય છે. જીવન રસમય થયા વિના વિકાસનાં દર્શન થવા શકય નથી. જગતમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં રસની રેલમછેલ ઊછળી રહી છે; કેવળ જોતાં-સમજતાં નિરખતાં આવડવું જોઇએ. રાગ દ્વેષ કામ ક્રોધ લોભ મદ માયા ઇર્ષ્યા મત્સર વગેરે પ્રલોભનોમાં પડેલો પ્રાણી જીવનના સ્વાભાવિક રસને કદી પણ મેળવી શકતો નથી. દારુડિયાને દારુમાં રસ દેખાય છે તેમ પોતાના ભાન વિનાના માનવને તે પ્રલોભનોમાં રસ ભળાય છે અને એથી તે, એ પ્રલોભનો દ્વારા રસ મેળવી છાકટો બની પોતે ખુવાર થાય છે અને સમાજને પણ ખુવાર કરે છે; ત્યારે સમ્યગ્દર્શન પામેલો માનવ એ પ્રલોભનોમાં લલચાતો નથી, એમાં રસ જોતો નથી, એ બધાંને ઝેર જેવાં ઘાતક સમજે છે એટલે તે, એ પ્રલોભનો ઊપર સવિશેષ અંકુશ રાખી સંયમ કેળવે છે, સ્થિરતાનો અનુભવ કરે છે અને સમભાવ, અનાસક્તિ, ક્ષમા, વિશાળતા, નમ્રતા, સરળતા, ગુણપ્રમોદ વગેરે પોતામાં પડેલી વૃત્તિઓને કેળવે છે અને તે દ્વારા પોતામાં જ રહેલું, સહજસુખ સ્વાભાવિક રસ સહજ આનંદ માણી શકે છે અને પોતાની આસપાસનાંને પણ તે સહજ આનંદના રસનું પાન કરાવે છે

જગતમાં જે કાંઇ આનંદજનક સાધનો છે, રસમય સામગ્રી છે અને સર્વકલ્યાણકર મસાલો આપણને સાંપડે છે, બધાંનાં સંશોધક પેલાં સહજ આનંદનાં રસિયાં માનવો છે એટલે અહીં પ્રારંભમાં તેમનું સ્મરણ કરી ગુજરાતી ગેય વિશે વિચાર કરવાનું ધાર્યું છે.

રસપ્રાપ્તિનું સાધન

આપણી આસપાસ રસમય જે અનેક સાધનો છે તેમાં એક સંગીત પણ રસપ્રાપ્તિનું અસાધારણ સાધન છે. ઊપર જણાવ્યા તેવા છાકટા આસક્ત અને બેભાન માનવો પણ સંગીતદ્વારા સ્થિરતા મેળવી શકે છે. કહે છે કે હરણાં જેવાં ચોપગાં પશુઓને અને ક્રોધમૂર્તિ મહાભયંકર સાપને પણ સંગીત સ્થિર કરી શકે છે. સંગીતની શોધ સૌથી પ્રથમ કોણે કરી, એ કહેવું કઠણ છે; પરંતુ કોઇ રસિયા હૃદયે એની શોધ કરી છે એમાં શક નથી. ભારતવર્ષનું પ્રાચીનમાં પ્રાચીન શાસ્ત્ર વેદ સંગીતમય છે. વેદના અર્થને નહીં સમજનારા પણ તેનું સંગીતમય શુદ્ધ સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ સાંભળીને બે ઘડી થંભી જાય છે. પુરુષોત્તમ પુરુષ શ્રી કૃષ્ણની સંગીતમય ગીતાએ આજસુધીમાં અનેકનાં ચિત્તને ઠાર્યાં છે, પ્રસન્નતા પમાડી છે અને આ સળગતા વાતાવરણમાં અસાધારણ શાંતિ વર્તાવી છે. ભગવાન મહાવીરની અને ભગવાન બુદ્ધની સંગીતમય ગાથાઓએ ગીતા જેવું જ અસાધારણ વાતાવરણ પેદા કરવામાં ઓછો ફાળો

દીપોત્સવી આવી

આવી દીપોત્સવી દાદાની ડેલીએ,
ટોડલે ટોડલે દિવડીઆ મેલીએઃ
આવી દીપોત્સવી દાદાની ડેલીએ.

દીપે દીપોત્સવી આર્યોને ઉત્સવે,
દિલદિલમાં ઉત્સવના આનંદ રેલીએઃ
આવી દીપોત્સવી દાદાની ડેલીએ.

ભારતની ભવ્યતા દીપે દીપોત્સવી,
અંતરની ઊર્મિઓ નાચે રસહેલીએઃ
આવી દીપોત્સવી દાદાની ડેલીએ.

બહેનો બંધુઓના દિલમાં દીપોત્સવી,
જાગી હુલ્લાસે નિરાશાને ઠેલીએઃ
આવી દીપોત્સવી દાદાની ડેલીએ.

ગૃહગૃહમાં ગૃહદેવી મીઠી મલકાતીઃ
હસતી હસાવે સહુને રસકેલીએઃ
આવી દીપોત્સવી દાદાની ડેલીએ.

આવો આવો આજ આર્યોને ઉત્સવે,
એકતા અખંડ સાથ સાથ સહુ ખેલીએઃ
આવી દીપોત્સવી દાદાની ડેલીએ.

ગોકુલદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા

આપ્યો નથી. અંગુલમાલી અને રોહણીઆ જેવા પ્રચંડ ઘાતકી ચોરલુંટારાઓ પણ એ ગાથાઓ સાંભળી શાંત બની ગયાં છે. આપણા ગુજરાત દેશના સંતોએ તે તે મહાપુરુષને પગલે ચાલીને ગુજરાતી ગેયનું ઘડતર કરેલું છે એટલે બીજી રીતે કહીએ તો સુપુત્ર જેમ પિતાનો વારસો સંભાળે સાચવે અને વધારે તેમ ભારતના સંતોએ પોતાના પૂર્વ પુરુષોના ગેયપ્રવાહને દેશકાળ પ્રમાણે પરિવર્તિત કરી આજ સુધી જાળવી રાખેલ છે, એટલું જ નહીં તેમાં અસાધારણ વધારો પણ કરેલ છે. બારમાં સૈકાથી માંડીને આજ સુધીના ગુજરાતી સંતોએ પણ ભારતના સંતોને પગલે પગલે જ પ્રયાણ કરેલ છે.

ગેય એટલે

ગેય એટલે ગાઇ શકાય તેવું—ગાવા યોગ્ય. આ પ્રકારનું રસમય સાહિત્ય ગુજરાતી સંત ભક્ત કવિઓએ વિવિધ રીતે નિપજાવેલ છે—ખિલવેલ છે. એ સમભાવી સંત ભક્તોએ એવું અદ્‌ભુત અને વિવિધ ગેયસાહિત્ય નિર્મેલ છે કે જેને અભણ કોશિયો, અજ્ઞાન લારીવાળો કે નિરક્ષર બહેનો પણ ગાઇ તેમાંથી રસ લઇ જીવનને પ્રશમમય નિર્મળ બનાવી રહેલ છે. આવું વિવિધ સાહિત્ય બ્રાહ્મણપરંપરાના, જૈનપરંપરાના અને બૌદ્ધપરંપરાના સંતોએ પૂર જોસમાં વહાવ્યું છે.

હવે તો એ સિદ્ધ થયેલી હકીકત છે કે ગુજરાતમાં જે કાંઇ ગેયસાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે તેમાં સારો ફાળો જૈનપરંપરાનો છે એટલે આ નીચે ગેયસાહિત્યનું જે વર્ણન આપવાનું છે તે વિશેષતઃ જૈનપરંપરાએ આપેલ ફાળાને લગતું છે; અને યથાસ્થાન બીજી બે પરંપરાએ આપેલ ફાળાને પણ વીસરવાનો નથી.

વિવિધ સ્વરૂપો

આરંભમાં ગેયસાહિત્યનાં વિવિધ રૂપોનાં નામો સૂચવી પછી ક્રમશઃ તેના જેટલા મળે

વણઝારીનો નિદ્રાભંગ

સામા ડુંગરિયાની ધારમાં રે
ગરજે ટેમરવો ભેંકારમાં રે.
એના નાદનો ઘેરો પડછંદ
રે ! વણઝારા
વા'લા થશો નહિ વેગળા રે
કાજળ કાળી તે રાતના તારોડા રે
ટમકે ટમટમ આભના દીવડા રે
આજે આકાશે નથી કયાંય ચંદ,
રે ! વણઝારા
વા'લા થશો નહિ વેગળા રે.
તુટી રાવટીનો છે આશરો રે
માનો હજી તો પરણુ છે પાંશરો રે
ચોગમ ખખડે છે ઝાડના ઝુંડ
રે ! વણઝારા
વા'લા થશો નહિ વેગળા રે
ડુંગર પછવાડે ગામડું પોઢયું રે
પેલું મીઠું છે દુર પરોઢિયું રે
પોઢયા પંખી, પાણી ને પતંગ
રે ! વણઝારા
વા'લા થશો નહિ વેગળા રે.

સીમે રાની પશુઓ ચળકે રે
એની વીજઆંખલડી ચળકે રે
મારી નિંદરમાં પડે ભંગ
રે ! વણઝારા
વા'લા થશો નહિ વેગળા રે.
ભલે ડુંગર આખો ડણકે રે
તમ હુંફે હૈયું મારું રણકે રે
મને લાગ્યો તમારો છંદ
રે ! વણઝારા
વા'લા થશો નહિ વેગળા રે.

રામપ્રસાદ શુકલ

છે તેટલા તમામ નમૂના આપવાના છે. જે નામો અહીં આપવાનાં છે તેમાંના કેટલાંક છંદનાં નામો છે, કેટલાંક પદ્યસંખ્યાનાં સૂચક નામો છે, કેટલાંક નામો વર્ણ્યવસ્તુ વિષયની પદ્ધતિને કે વિષયને અનુસરનારાં છે, કેટલાંક નામો તે તે લટકાળા કવિઓએ રસ સરજવા પણ યોજેલાં છે.

૧. છંદનાં નામો—ચોપાઇ, ચતુષ્પદિકા, ચતુષ્પદી, છપ્પય, દુહા, દોધક.

૨. પદ્યસંખ્યાસૂચક નામો—બત્રીશી, (ખુત્તીશી દ્વાત્રિંશિકા), બાવની, અષ્ટપદી, ચોવીશી, છત્રીશી, વીશી, શતક, સત્તરી, ચતુઃસપ્તતિકા, પંચાશિકા, ચોસઠી, બહોતરી, અને એકવીસો.

૩. વર્ણ્યવસ્તુ વિષયને અનુસરનારાં વા પદ્યની પદ્ધતિનાં સૂચક નામોઃ—

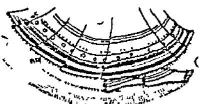
(૧) રાસ, માળા, રસ, પ્રબંધ, ચૈત્યપાટી, (ચૈત્યપરિપાટી, ચૈત્યપ્રવાડી,) પૂજા, સ્વાધ્યાય (સજ્ઝાય) અને બારમાસ.

(૨) ચરિત્ર, લેખ, ભાસ (ભાષ), છંદ, ગીતા, સ્તવન, વેલી (વેલ), ચોઢાલિઉ અને હિતશિક્ષા.

(૩) વિજ્ઞપ્તિ (વિનંતિ), સલોકો (શલોકો), ગીત, હુંડી, બોલ, ભાવના, વિલાસ અને નિર્વાણ.

૪. સંવાદ, આખ્યાન, અભિષેક, ધવલ ફુલ, કથા, ચર્ચરિકા, અને રસાઉલો,

પ્રેરણા ભૂલી પડી!

કયાં છે બતાવો છો કોઈ?
પ્રેરણા ભૂલી પડી!
રાસમહીં રમતી મેં જોઈ
પ્રેરણા ભૂલી પડી!
દુર્બળ છે દેહે રસની મોંઘાઈમાં
અર્થ તણી ચિંતા શિર ઢોઈ!
પ્રેરણા ભૂલી પડી!
કયાં છે બતાવો કોઈ?
પ્રેરણા ભૂલી પડી!
લખલખની આંધીમાં કાંતો અટવાઈ ગઈ,
કાં તો કો' ગ્રંથીમાં મોઈ!
પ્રેરણા ભૂલી પડી!
કયાં છે બતાવો છો કોઈ?
પ્રેરણા ભૂલી પડી!
રસળવા જતી'તી ગદ્યપદ્ય રાનમાં
કોઈએ શું એને ત્યાં ઠોઈ?
પ્રેરણા ભૂલી પડી!
કયાં છે બતાવો છો કોઈ?
પ્રેરણા ભૂલી પડી!
ઓળવી જો હોય તો આપો ભલા થઈ,
પાલવશે નહિ એને ખોઈ!
પ્રેરણા ભૂલી પડી!
કયાં છે બતાવો છો કોઈ?
પ્રેરણા ભૂલી પડી!

ત્રિભુવન વ્યાસ

૫. વિવાહલો (વિવાહલઉ), મંજરી, સ્તોત્ર, માતૃકા, જોડિ, પ્રદીપિકા, ચંદ્રાવલા (ચંદ્રાઉલા), સુડ (?), કક્ક (કક્કાવળી), હરિયાળી, પવાડાં, અને મુદડી,

૬ વસંતફૂલડાં, ફાગ, હમચડી, અધિકાર અને હીંચ.

ઊપર જણાવેલાં નામોમાં વસંતફૂલડાં મંજરી જેવાં નામો લટકાળા કવિઓએ આપેલાં હોય એમ જણાય છે, જોકે એ નામો વર્ણવેલ વિષયને અનુરૂપ તો છે જ.

રાગોનું સૂચન-નામથી

જે વિવિધ નામો ઊપર જણાવેલાં છે તે બધાં એક પ્રકારનાં ગેયકવિતો છે. તેનાં છંદો રાગો વિવિધ હોય છે. એ છંદો અને રાગોનું સૂચન તે તે ગેયને મથાળે જ કવિઓએ કરેલું છે. ચોપાઇ વગેરે છંદસૂચક નામોનો પરિચય આપવાની જરૂર નથી. સંખ્યાસૂચક નામો પણ પોતાનો પરિચય આપોઆપ આપે એવાં છે. **બાવની** એટલે જે ગેયમાં બાવન કડીઓ હોય. **બત્તીસી** કે **દ્વાત્રિંશિકા** એ બન્ને 'બત્રીશી' ના જ પર્યાય છે. બત્રીશ કડીવાળું ગેય બત્રીશી. આઠ પદવાળું ગેય **અષ્ટપદી**. **છત્રીશી**-છત્રીશ કડી. **શતક**-સો કડી. સિત્તેર કડીનું ગેય સત્તરિ અથવા જેમાં સિત્તેર ભેદવાળો વિષય ચર્ચ્યો હોય તે પણ '**સત્તરિ**' કહેવાય. એ જ પ્રમાણે ચતુઃસપ્તતિકા એટલે ચુમોતેરી. **પંચાશિકા** એટલે પચાશી (૫૦). **ચોસઠી** એટલે ચોસઠ સંખ્યા સાથે સંબંધ ધરાવનારું ગેય. બહોંતેર અને એકવીશ સંખ્યા સાથે સંબંધ રાખતાં ગેય અનુક્રમે **બહોંતરી** અને **એકવીસો** છે.

જે નામો ત્રીજી કોટિનાં છે તેમનો પરિચય આપવો જરૂરી છેઃ **રાસ**-વિવિધ છંદોમાં કે ઢાળોમાં રચાયેલી રસમય અથવા જે કવિતામાં રાજાનું કે રાજા જેવા મોટા પ્રભાવશાળી પુરુષ કે સ્ત્રીના જીવનનું રસભર્યું વર્ણન હોય તેનું નામ રાસ .(રાજજસ- રાયજસ-રાજસ--રાઅસ

-રાસ=રાજયશસ). માળા-વિવિધ રંગવાળાં ફૂલોની માળાની પેરે ગુંથાયેલી હોય તેનું નામ માળા—જેમકે, સુકિતમાળા (સુ+ઉકિત+માળા) સારાં સારાં સુભાષિતોની માળા. તીર્થમાળા-તીર્થોને લગતી કવિતા. એ જ રીતે નામમાળા, ધ્યાનમાળા, અધ્યાત્મસારમાળા વગેરે. રાગમાળા એટલે વિવિધ રાગોમાં રચાયેલી એક જ વિષયને લગતી માળામય કવિતા, રચ્ચ

આ કાવ્ય 'રાસ'ને મળતું છે. આ નામાંતવાળું એક જ કાવ્ય સ્વર્ગસ્થ શ્રી. મોહનલાલભાઈએ નોંધેલું છે: 'ગુણજિનરસ.' નામ દ્વારા જણાય છે કે એમાં શ્રી. જિન ભગવાનના વા આદિમાં જિનનામવાળા (જિનદત્ત જિનલક્ષ) ગુરુઓના ગુણ વર્ણવેલા હોય. એ કાવ્યનો આદિભાગ અને અંતભાગ જોતાં તેમાં વર્ણવેલા વિષયનો સ્પષ્ટ ભાસ થતો નથી પરંતુ અહીં નામ ઉપરથી વિષયનું નિરૂપણ કરેલ છે. આ કવિતાનો આદિભાગ—

॥ દુહા ॥

ગણિપતિ સારદ પાય નમી આખું¹
જિનરસ એહ;
વિઘનવિડારણ સુખકરણ અવિરલ વાણી દેહ.²
નમણ કરીને હું નમું પ્રથમ જ સદગુરુ પાય;
સાસ્ત્ર કેરા સુભ અરથ દીનાં³ મોહી⁴ બતાય.
પૂરવ પુન્ય-જ પાઇઇ⁵ વિચારો⁶ વરદાંન;
પુન્યાં કીયાં પાતિક પુલે⁷ સુખ જિસસંત
સુજાંન.

અંતભાગ—

સંવત નિધખંડ 'સમુદ્રચંદ' (૧૭૬૯)
જિનરસ કીય રચના
માઘ સુકલ સુતમહી તિથ જુ એકાદસી નિરણા.

---

૧. આખું-કહું (આ+ખ્યા-ખ્યા). ૨ દેહ-દ્યો-આપો. ૩ દીના- આપ્યા (દિન્નદત્ત) ૪ મોહી-મને-મુજને ૫. પાઇઇ-પમાય

નર-નારીની આરાધના

કોને, નવ વધાવું, ધરી ન્હાલ?
મારે મન, નરનારી ઊજળાં!
નર છે નારાયણ! નારી છે નારાયણી!
ઉભય, એકમેક, જ, રખવાળ!
મારે મન, નરનારી ઊજળાં!
નર કે નારી ન્હોત, તો, શું, થાત, જગતનું?
બાળક, કર્યાં, હોત, ઉર-ઉજાળ?
મારે મન, નરનારી ઊજળાં,
નર ને નારી તણાં, નરવાં, હો, હેતપ્રીત!
એથી સુહાતો સંસાર!
મારે મન, નરનારી ઊજળાં!
નરના નયણામાં ને નારીના હૃદયમ્હાંય,
અન્યોન્ય, સ્હોય, એકાકાર!
મારે મન, નરનારી ઊજળાં!
નર દેવ, નારી દેવી, ઉભયને આરાધું:
જુગલ રૂમઝુમે, એકતાર!
મારે મન, નરનારી ઊજળાં!
આવો, નરરાજઃ નારીરાણીઃ ગૃહતીર્થનાં!
બાળને બહલાવિયે, અપાર,
મારે મન, નરનારી ઊજળાં!

લલિત

પ્રકાશ–કમલ

ઈન્દ્રધનુ અંગ બન્યું પૂનમનું હો,
ખીલ્યું પ્રકાશ–કમલ કાનનનું હો.

રહ્યું શોધી મૃગશીર એનો ચારો,
ત્યાં તો લઈને તારલીઓનો ભારો:
વાદળના ઢગલામાં કેડી કંડારતાં
ઠમક્યું ત્યાં ઝાંઝર કઠિયારણનું હો–
ઈન્દ્રધનુ૰

લઈને આકાશી ફૂલડાંની ડાળી,
એણે શણગારી આભની અટારી:
મુખડું આવીને ત્યાં તો અધવચ્ચે એકલું
દેખાણું મલકાતી માલણનું હો–
ઈન્દ્રધનુ૰

લાવી ગોરસીમાં ગોરસડાં મીઠાં,
એને અહીંના મારગડા અદીઠા:
વાગી ત્યાં ઠેશ જરા છલકાણું ગોરસું
શરમાતી ગોરી ગોવાલણનું હો–
ઈન્દ્રધનુ૰

ઈન્દુલાલ ગાંધી

* * * *

શિષ એમ ૮પય’પૈ ગુરુ ભગતિ કરજ્યો
વેણીરામ૯ કહી
નયરી પીંપાડ૧૦જ નવલ કમધજ માધીસિંઘ

પ્રબંધ

રાસની રચના અને પ્રબંધની રચનામાં ખાસ કોઈ વિશેષતા જણાતી નથી. સંભવ છે કે મૂળે પ્રબંધ અને રાસમાં ખાસ વિશેષતા હશે પરંતુ ભાષાના સાહિત્યમાં તે વિશેષતા લગભગ જતી રહી જણાય છે. પ્રબંધ મહાવાકયાત્મક અને વિશેષતઃ ગદ્ય હોય છે, તેમાં ભલે કવચિત કવચિત પદ્ય આવે, ત્યારે ‘રાસ’તો ગેય કાવ્ય છે એમ સંસ્કૃત કવિઓ કહે છે. ભાષામાં તો રાસ અને પ્રબંધ બન્ને ગેયકાવ્ય બની ગયાં છે.

ચૈત્યપાટી

ચૈત્યપરિપાટી–ચૈત્યપ્રવાડી. આ શબ્દો એક સરખા જ ભાવના સૂચક છે. જૈન-પરંપરામાં પર્વના દિવસોમાં નગરનાં બધાં ચૈત્યો–દેવમંદિરોને જુહારવાની પ્રથા છે. આ

(પાવિજ્જઇ–પ્રાપ્યતે) ૬ વિદ્યાત્તરી–વિચારી–વિચાનું. ૭ પુલૈ–પલાય–નાશી જાય (પલાયઇ–પલાયતે) ૮ પય’પૈ–બોલે (પયંપઇ–પ્રજલ્પતિ) ૯ વેણીરામ કવિનું નામ છે. ૧૦ પીંપાડ ગામનું નામ છે. આ પીંપાડ મારવાડમાં જોધપુર સ્ટેટમાં આવેલું છે. કવિની ભાષા મારવાડી છે છતાં તેની કવિતા વાંચતાં જણાય છે કે એ ભાષા, ગુજરાતી ભાષાની તદ્દન પાસેની ભાષા છે. આ ભાષાને વર્તમાનમાં કોઈ પણ ગુજરાતી સરળતાથી સમજી શકે એમ છે. આ ઉપરથી એમ પણ સમજવાનું છે કે અઢારમા સૈકાની મારવાડી ભાષા અને તે સમયની આપણી ભાષા લગભગ એકસરખી હતી અને આખા દેશમાં એક જેવી વ્યાપક ભાષા ચાલુ હતી જે સૌને સુગમ હતી.

પાંચ જનની

સાહેલી મોરી રે, એક જનની ને નામ જુજવા રે,
એનાં જુદાં જુદાં પંચ રૂપ
પાંચેને પ્રાણભરી પૂજવાં રે—સાહેલી૦
સાહેલી મોરી રે પહેલી જનની તે મારી માવડી રે,
એણે નિચોવ્યાં દલડાનાં દૂધ
એને તે પ્રાણભરી પૂજવાં રે—સાહેલી૦
સાહેલી મોરી રે, બીજી જનની તે ભૂમિ ભારતી રે,
એણે ઢાળ્યો હૈયાનો હિંચોળ,
એને તે પ્રાણભરી પૂજવાં રે—સાહેલી૦
સાહેલી મોરી રે, ત્રીજી જનની તે મા સરસ્વતી રે,
એણે સીંચ્યો અંતરમાં ઉલ્લાસ
એને તે પ્રાણભરી પૂજવાં રે—સાહેલી૦
સાહેલી મોરી રે ચોથી જનની તે ગોરી ગાવડી રે,
એણે દીધાં આયુ ને દીધાં તેજ
એને તે પ્રાણભરી પૂજવાં રે—સાહેલી૦
સાહેલી મારી રે પાંચમી જનની તે પરમેશ્વરી રે,
એનો જગમાં અણુ અણુ નિવાસ
એને તે પ્રાણભરી પૂજવાં રે—સાહેલી૦

રમણલાલ સોની

પાટી કે પરિપાટીમાં જુહારેલાં તમામ ચૈત્યોનું વર્ણન આપેલું હોય છે એટલે જ જેસલમેર ચૈત્યપાટી, સૂર્યપુર ચૈત્યપાટી એવાં તેનાં આખાં નામો છે. કેટલેક સ્થળે, ચૈત્યપ્રવાડી એવું પણ નામ આવે છે, પણ તેનો અર્થ આ જ છે. તીર્થમાળામાં જુદાં જુદાં તીર્થોનું વર્ણન આવે છે તેમ ચૈત્યપરિપાટીમાં જુદાં જુદાં નગરનાં ચૈત્યોનું વર્ણન આપેલું હોય છે. પ્રાચીન તીર્થોનાં અસલ સ્થાનોના સંશોધન માટે તીર્થમાળાઓ અત્યુપયોગી સાધન છે. એના સિવાય એ માટે બીજું કશું સાધન નથી.

પૂજા

આ ગેય કવિતા જૈન સિદ્ધાંતોનો તાણોવાણો કરીને જિનેશ્વર અષ્ટ પ્રકારી, બાર વ્રતની, આઠ કર્મની, સત્તર ભેદી વગેરે પ્રકારે જુદા જુદા રાગ અને ઢાળમાં રચાયેલી છે. જે લોકો અર્ધમાગધી કે સંસ્કૃતભાષા ન જાણતા હોય તેઓ આ સાધનદ્વારા જૈનધર્મના ઘણા ગંભીર સિદ્ધાંતોને સરળતાથી સમજી શકે છે.

વરદાન

કુદરત થાય પ્રસન્ન કદિ મ્હારા પરે,
તો માગું વરદાનો હું આટલાં :
ભવરણમાંહિ ભીષણ તાપે હું તપું,
જ્યોત્સ્ના, દેજે કિરણો તારાં શીતલાં.

અનિલ, હલાવી પુષ્પો પરિમલ આપજે,
વનવનનાં કુસુમો વિલસે મ્હાં કોમલાં.

ઉષા, અનેરી બ્હેની તુજને વીનવું,
છાંટ કુસુંબલ ચુંદડિયે મુજ છાંટણાં.

ટમટમતા તારાઓ, તમે શું આપશો ?
આંજો તેજ તમારાં મારાં નેણમાં.

વસન્તની વનરાજીમાં વિહરી રહી
દેજે કંઠ મધુરો તારો કોકિલા.

કુદરતદીધાં વરદાનો જો આ મળે,
જીવનમાં ઊગે સોનેરી સોણલાં !

જનાર્દન પ્રભાસ્કર

સજઝાય કે સ્વાધ્યાય

આ કવિતા ઘણી લાંબી ભાગ્યે જ હોય છે. આમાં ક્રોધ વગેરે દોષોનું નિરૂપણ અને તેનાં માઠાં ફળ બતાવેલાં હોય છે તથા શિખામણરૂપે પણ ઘણી હકીકત નોંધાયેલી હોય છે. કોઇ કોઇમાં ધ્યેય કે આદર્શ પુરૂષની સંક્ષિપ્ત જીવની પણ આપેલી છે. સ્વ એટલે પોતાનું-પોતાની જાતનું-પોતાના આત્માનું. આધ્યાય એટલે સર્વ પ્રકારે ચિંતન અર્થાત્ આ કવિતા આત્મચિંતનના સાધનરૂપ છે. આમાં ઘણીવાર રૂપકોને કલ્પીને પણ સમજ આપવામાં આવેલી હોય છે—જેમકે, વણજારાની સજ્ઝાય, ધોબીડાની સજ્ઝાય વગેરે.

બારમાસ

આ પ્રકારમાં વિરહિણીને લક્ષીને બારમાસનું નિરૂપણ કરેલું હોય છે. જૈન પરંપરામાં નેમિનાથ અને તેમનાં પત્ની રાજિમતીને લક્ષીને આ બારમાસ વિશેષતઃ રચેલા જોવામાં આવે છે.

ચરિત્ત, ભાસ—

ચરિત્ત ભાસ કે ભાષ, વેલી કે વેલ, કથા કે એ બધાં ગેયોમાં કોઇ ને કોઇ આદર્શનું ચરિત્ર કે ધર્મતત્ત્વ વર્ણવેલું હોય છે અને તે જુદા જુદા ઢાળ કે રાગમાં હોય છે. વર્ણવેલ ચરિત્ર ઐતિહાસિક જ હોય એવું હોતું નથી.

લેખ

લેખ નામની ગેય કવિતામાં પત્ની ઉપર પતિનો કે પતિ ઉપર પત્નીનો પત્ર ઢાળ કે ઢાળોમાં વિવિધ દેશી રાગોમાં હોય છે. 'રામચંદ્રલેખ' નામની કવિતામાં રામે સીતા ઉપર લખેલો પત્ર પાંચ ઢાળમાં વર્ણવેલો છે.

મુદ્રડી

મુદ્રડી નામની કવિતામાં સીતા તરફ રામે હનુમાન સાથે મોકલેલી વીંટીને લક્ષમાં રાખીને રામ, સીતા અને લક્ષ્મણના ગુણો વર્ણવેલા છે.

હુંડી

હુંડીનો અર્થ ચાલુ 'હુંડી'ની જેવો જ છે પરંતુ તેમાં જેમ વેપારી, કોઇ બીજા વેપારી ઉપર હુંડી લખે છે તેમ કવિ પોતાના આદર્શ પુરુષ ઉપર હુંડી મોકલે છે અથવા કોઇ સિદ્ધાંતનું નિરૂપણ કરે છે.

સંવાદ

સંવાદની કવિતામાં સરસ સંવાદો આપેલા હોય છે. જેમકે, સમુદ્રવહાણુસંવાદ, મોતી-કપાસીઆ-સંબંધસંવાદ વગેરે.

અભિષેક, પવાડો

અભિષેકમાં તીર્થંકર વગેરેના જન્માભિષેકોનું વર્ણન આવે છે. પવાડો (પ્રવાદ ?) માં લગભગ રાસ જેવી હકીકત નોંધેલી હોય છે. આ હકીકત ઐતિહાસિક હોય એવું નિશ્ચિત નહીં.

કક્ક

કક્ક કે કક્કાવળીમાં કક્કાવારી પ્રમાણે અક્ષરો ગોઠવી હિતશિક્ષાની સૂચના કરેલી હોય છે અથવા એ જ રીતે શૃંગારપ્રધાન પણ વર્ણનો કરેલાં હોય છે.

ફાગ વગેરે

ફાગ રસાઉલો વિવાહલો વસંત-ફૂલડાં ચંદ્રાવલા-ચંદ્રાઉલા એ બધા લટકાળાં નામો જીવનના ઉલ્લાસને સૂચવે છે અને એ ગેયોમાં મહાદેવ-પાર્વતીના શૃંગાર જેવી હકીકતો આપેલી મળે છે. દેશીનામમાળામાં 'વસંતના ઉત્સવ'ના અર્થમાં 'फग्गू' શબ્દ આપેલ છે. (વર્ગ ૬-ગાથા ૮૨). ફાગ અને પ્રસ્તુત फग्गू એ બન્ને એકસરખા જ શબ્દો છે. ફાગણ (ફગ્ગુણ-ફાલ્ગુન) માસ પણ એ શબ્દની સાથે જ સંબંધ ધરાવે છે. અર્જુનનું જે એક 'ફાલ્ગુન' નામ છે તે પણ તેના યૌવનથી થનગનતા મોજિલા સ્વભાવને લીધે હોય એમ ભાસે છે.

સૂરનાં સંધાન

આઘેઆઘે ને પાસપાસે
　વાગે છ વેણુ આઘેઆઘે ને પાસપાસે.
પલમાં વાગે છ આસપાસ કૈંક આટલે
　ને પલમાં જાગે છે આકાશે—
વાગે છ વેણુ આઘે આઘે ને પાસેપાસે
ઊઘડતા ભોરમાં ને બળતા બપોરમાં,
　આથમતી સાંજને ઉજાસે
વાગે છ વેણુ આઘેઆઘે ને પાસપાસે.
કળીઓ સુકોમળીનાં ઉર ધીરે ઢોળતી
　ને ફોડતી કઠોર પહાડ નાસે
વાગે છ વેણુ આઘેઆઘે ને પાસપાસે.
જમનાના ઘાટમાં ને વનરાની વાટમાં,
　ગોતી મેં ગેબને આવાસે
વાગે છે વેણુ આઘેઆઘે ને પાસપાસે
થાકી વિભાવરીમાં બેઠી હું બાવરી
　તો જાગી રહી છ શ્વાસશ્વાસે
વાગે છ વેણુ આઘેઆઘે ને પાસપાસે.
અધરેથી વેણુ નાથ વેગળી ના મેલશો
　સૂરનાં સંધાન નંદવાશે
વાગે છ વેણુ આઘેઆઘે ને પાસપાસે.

બાલમુકુન્દ દવે

વરદાન

કુદરત થાય પ્રસન્ન કદિ મ્હારાં પરે,
તો માગું વરદાનો હું આટલાં:
ભવરણમાંહિ ભીષણ તાપે હું તપું,
જ્યોત્સ્ના, દેજે કિરણો તારાં શીતલાં.
અનિલ, હલાવી પુષ્પો પરિમલ આપજે,
વનવનનાં કુસુમો વિલસે જ્યહાં કોમલાં.
ઉષા, અનેરી બ્હેની તુજને વીનવું,
છાંટ કુસુંબલ ચુંદડિયે મુજ છાંટણાં.
ટમટમતા તારાઓ, તમે શું આપશો?
આંજો તેજ તમારાં મારાં નેણમાં.
વસન્તની વનરાજીમાં વિહરી રહી
દેજે કંઠ મધુરો તારો કોકિલા.
કુદરતદીધાં વરદાનો જો આ મળે,
જીવનમાં ઊગે સોનેરી સોણલાં!

જનાર્દન પ્રભાસ્કર

સજઝાય કે સ્વાધ્યાય

આ કવિતા ઘણી લાંબી ભાગે જ હોય છે. આમાં ક્રોધ વગેરે દોષોનું નિરૂપણ અને તેનાં માઠાં ફળ બતાવેલાં હોય છે તથા શિખામણરૂપે પણ ઘણી હકીકત નોંધાયેલી હોય છે. કોઇ કોઇમાં ધ્યેય કે આદર્શ પુરુષની સંક્ષિપ્ત જીવની પણ આપેલી છે. સ્વ એટલે પોતાનું-પોતાની જાતનું-પોતાના આત્માનું. અધ્યાય એટલે સર્વ પ્રકારે ચિંતન અર્થાત્ આ કવિતા આત્મચિંતનના સાધનરૂપ છે. આમાં ઘણીવાર રૂપકોને કલ્પીને પણ સમજ આપવામાં આવેલી હોય છે—જેમકે, વણજારાની સજ્ઝાય, ધોબીડાની સજ્ઝાય વગેરે.

બારમાસ

આ પ્રકારમાં વિરહિણીને લક્ષીને બારમાસનું નિરૂપણ કરેલું હોય છે. જૈન પરંપરામાં નેમિનાથ અને તેમનાં પત્ની રાજિમતીને લક્ષીને આ બારમાસ વિશેષતઃ રચેલા જોવામાં આવે છે.

ચરિત્ત, ભાસ—

ચરિત્ત ભાસ કે ભાષ, વેલી કે વેલ, કથા કે એ બધાં ગેયોમાં કોઇ ને કોઇ આદર્શનું ચરિત્ર કે ધર્મતત્ત્વ વર્ણવેલું હોય છે અને તે જુદા જુદા ઢાળ કે રાગમાં હોય છે. વર્ણવેલ ચરિત્ર ઐતિહાસિક જ હોય એવું હોતું નથી.

લેખ

લેખ નામની ગેય કવિતામાં પત્ની ઉપર પતિનો કે પતિ ઉપર પત્નીનો પત્ર ઢાળ કે ઢાળોમાં વિવિધ દેશી રાગોમાં હોય છે. 'રામચંદ્રલેખ' નામની કવિતામાં રામે સીતા ઉપર લખેલો પત્ર પાંચ ઢાળમાં વર્ણવેલો છે.

સુડડી

સુડડી નામની કવિતામાં સીતા તરફ રામે હનુમાન સાથે મોકલેલી વીંટીને લક્ષ્યમાં રાખીને રામ, સીતા અને લક્ષ્મણના ગુણો વર્ણવેલા છે.

હુંડી

હુંડીનો અર્થ ચાલુ 'હૂંડી'ની જેવો જ છે પરંતુ તેમાં જેમ વેપારી, કોઇ બીજા વેપારી ઊપર હૂંડી લખે છે તેમ કવિ પોતાના આદર્શ પુરૂષ ઊપર હૂંડી મોકલે છે અથવા કોઇ સિદ્ધાંતનું નિરૂપણ કરે છે.

સંવાદ

સંવાદની કવિતામાં સરસ સંવાદો આપેલા હોય છે. જેમકે, સમુદ્રવહાણસંવાદ, મોતી-કપાસીઆ-સંબંધસંવાદ વગેરે.

અભિષેક, પવાડો

અભિષેકમાં તીર્થંકર વગેરેના જન્માભિષેકોનું વર્ણન આવે છે. પવાડો (પ્રવાદ?) માં લગભગ રાસ જેવી હકીકત નોંધેલી હોય છે. આ હકીકત ઐતિહાસિક હોય એવું નિશ્ચિત નહીં.

કક્ક

કક્ક કે કક્કાવળીમાં કક્કાવારી પ્રમાણે અક્ષરો ગોઠવી હિતશિક્ષાની સૂચના કરેલી હોય છે અથવા એ જ રીતે શૃંગારપ્રધાન પણ વર્ણનો કરેલાં હોય છે.

ફાગ વગેરે

ફાગ રસાઉલો વિવાહલો વસંત-ફૂલડાં ચંદ્રાવલા-ચંદ્રાઉલા એ બધા લટકાળાં નામો જીવનનાં ઉલ્લાસને સૂચવે છે અને એ ગેયોમાં મહાદેવ-પાર્વતીના શૃંગાર જેવી હકીકતો આપેલી મળે છે. દેશીનામમાળામાં 'વસંતના ઉત્સવ'ના અર્થમાં 'फग्गू' શબ્દ આપેલ છે. (વર્ગ ૬-ગાથા ૮૨). ફાગ અને પ્રસ્તુત फग्गू એ બન્ને એકસરખા જ શબ્દો છે. ફાગણ (ફગ્ગુણ-ફાલ્ગુન) માસ પણ એ શબ્દની સાથે જ સંબંધ ધરાવે છે. અર્જુનનું જે એક 'ફાલ્ગુન' નામ છે તે પણ તેના યૌવનથી થનગનતા મોજીલા સ્વભાવને લીધે હોય એમ ભાસે છે.

સૂરનાં સંધાન

આઘેઆઘે ને પાસપાસે

વાગે છ વેણુ આઘેઆઘે ને પાસપાસે.
પલમાં વાગે છ આસપાસ કૈંક આટલે
ને પલમાં જાગે છે આકાશે-
વાગે છ વેણુ આઘે આઘે ને પાસેપાસે
ઊઘડતા ભોરમાં ને બળતા બપોરમાં,
આથમતી સાંજને ઉજાસે
વાગે છ વેણુ આઘેઆઘે ને પાસપાસે.
કળીઓ સુકોમળીનાં ઉર ધીરે ફોળતી
ને ફોડતી કઠોર પહાડ નાસે
વાગે છ વેણુ આઘેઆઘે ને પાસપાસે.
જમનાના ઘાટમાં ને વનરાની વાટમાં,
ગોતી મેં ગેબને આવાસે
વાગે છ વેણુ આઘેઆઘે ને પાસપાસે
થાકી વિભાવરીમાં બેઠી હું બાવરી
તો જાગી રહી છ શ્વાસશ્વાસે
વાગે છ વેણુ આઘેઆઘે ને પાસપાસે.
અધરેથી વેણુ નાથ વેગળી ના મેલશો
સૂરનાં સંધાન નંદવાશે
વાગે છ વેણુ આઘેઆઘે ને પાસપાસે.

બાલમુકુન્દ દવે

કોના પ્રતાપ?

દીપે રજની કેરો રાસ : શશિયર સ્નેહને પ્રતાપ;
વ્યાપે ઉર મહીં ઉલ્લાસ : પ્રણયના મોહને પ્રતાપ.
કંકણુ ખખડે : ઝાંઝર ઝણકે, મલકે મુખ મધુર;
સોહે સુંદરીઓ ચતુર : મંગળ શીલને પ્રતાપ.
સમીરણ વાયે : વંન સોહાયે, થાયે કુંજ કિલ્લોલ;
દિલડું ડોલતું વિલોલ : કોકિલગીતને પ્રતાપ.
પાંખડી પાંખડી પ્રેમ પ્રસારે, સહીને મધુકર ત્રાસ;
અંતર ફોરતી સુવાસ : મનોહર પુષ્પને પ્રતાપ.
ઉષા આવે : અરૂણ આવે, વસમી વીતે રાત;
દિવસ દીપતો રળિયાત : સૂરજદેવને પ્રતાપ.
તાપ ટાઢનાં દુઃખ સહંતો, મેઘની મુશળધાર;
ખેતર પાક શેં અપાર : ખેડુત ખંતને પ્રતાપ.
માનવતાની મધુરપ મ્હેકે, મ્હેકે જગનો બાગ;
શમતી માનવઉરની આગ : સાચા સંતને પ્રતાપ.
રાતદિવસ જે પરિશ્રમ વેઠે, છત્રતણો ધરી બાણ;
પ્રજા જ્યાં પામતી કલ્યાણ:રઘુસમ રાજને પ્રતાપ.
અંજન આજે આંખ મહીં જે, રંજન કરતા ઉર;
ચડે શાં ભાવનાનાં પુર : કવિના કાવ્યને પ્રતાપ.
ગૃહ દીપાવે : ગામ દીપાવે, દીપાવતા કૈં દેશ;
સાચા સપૂત સૌ હંમેશ : ગુણિયલ માતને પ્રતાપ.
નાચે કૂદે હાસ હસે છે, ખેલે ખેલ રસાળ;
રાચે રંગમાં જગબાળ : પ્રભુના પુણ્યને પ્રતાપ.

મૂળજીભાઈ પી. શાહ.

હીંચ

હીંચ શબ્દમાં હીંચકવાનો ભાવ છે અને 'હીંચિરે હીંચીરે હીંડોલડીરે' એ રીતે મહાવીરના જીવનમાં 'હીંચ'નો પ્રયોગ છે.

હમચડી

હમચડી શબ્દનો ખાસ ભાવ જણાયામાં નથી, પણ મુનિ લાવણ્યસમય (સોળમો સૈકો) 'નેમનાથ-હમચડી'માં કહે છે કે "હમચી હમચી હમચડીરે હમચી છઈ સુરાસી" એ રીતે હમચડી શબ્દનો પ્રયોગ છે. આ પદ કડીએ કડીએ આંકણીમાં પણ બોલાય છે.

ચર્ચરિકા

ચર્ચરિકા ફરતાં ફરતાં ગાવાની કવિતા છે અને તે પણ વિલાસમય હોય છે.

ધવલ

જેને આપણે ધોળ કહીએ છીએ તે

જાતની આ કવિતા છે અને આમાં મંગલમય હકીકતો આવેલી હોય છે.

બાકીનાં ઘણાં નામોનો ભાવ તેના નામ ઉપરથી પ્રતીત છે. જેમકે, **સ્તોત્ર, સ્તવન, ભાવના, અધિકાર, આખ્યાન, જોડિ, પ્રદીપિકા, વિલાસ, નિર્વાણ, બોલ, ગીત, ગીતા, વિનંતિ કે વિજ્ઞપ્તિ, સલોકો કે શલોકો (શ્લોક), કુલ, કથા, મંજરી, હરિયાળી.**

માતૃકામાં ધર્મની માતારૂપ હકીકતો ગવાયેલી મળે છે એટલે **હિતશિક્ષાની** કવિતા અને **માતૃકાની** કવિતામાં પ્રાયઃ ભેદ જણાતો નથી. એક સૂડ નામનો ભાવ જણાતો નથી; કદાચ 'સુત્ત' સાથે એનો સંબંધ હોય.

આ બધી ગેય કવિતામાં 'રાસ'ની પ્રધાનતા છે. ગુજરાતી કવિતામાં 'રાસ' સંખ્યાબંધ છે. એમાં કવિ જેનો ગમ કવેતા હોય તેને અનુલક્ષીને અનેક ઉપયોગી રસમય હકીકતો આપે છે. પ્રવાસવર્ણન, સંગ્રામવર્ણન, વિલાસવર્ણન, નગર પ્રાકાર બજાર વગેરેનાં વર્ણનો, સુક્તિઓ, સમસ્યાઓ પ્રહેલિકાઓ અને સ્થળે સ્થળે બીજાં બીજાં રસમય અવતરણો પણ આવે છે. રાસમાં સખીસાહેલીઓના મિત્રભાઇબંધોના સ્નેહ સંબંધો વિષે સાવિશેષ નોંધેલું હોય છે. સંખ્યામાં બીજી તમામ કવિતાઓ કરતાં રાસ સાહિત્ય ચડી જાય એમ છે. કવિ ઋષભદાસના રાસ, કવિ દેપાલના રાસ પ્રેમાનંદની વાણીને પણ ટક્કર મારે એવી રસાળ વાણીમાં રચાયેલા મળે છે. આ સાહિત્ય પ્રકાશમાં ઘણું જ ઓછું આવેલ છે. જેટલું છે તેટલાનો અડધો ભાગ પણ બરાબર સંશોધિત થઇ ભાષાના ફેરફાર વિના પ્રકાશમાં આવે તો ગુજરાતના ઇતિહાસસંશોધનમાં તે ઘણુ ઉપયોગી થાય અને ભાષાની ઇતિહાસમાં તો તે અસાધારણ ફળદાયી નિવડે. પણ એ જૂનાં

સારસની બેલડી

ગુજરાતે દીઠી મ્હેં સારસની બેલડી
સારસની બેલડી મ્હેં દીઠી અલબેલડી
ગુજરાતે દીઠી મ્હેં સારસની બેલડી.

કાળજાને કલ્લોલે ઝુલતાં ગૃહ દીઠાં,
આંખને અમૃત બોલ ઝુલતાં ગૃહ દીઠાં,
ગુર્જરી વાટિકામાં મ્હેં દીઠી ચમેલડી,
દીઠી ચમેલડી—સારસી પિયુઘેલડી.
ગુજરાતે દીઠી મેં સારસની બેલડી.

સંસાર શાણુંનાં ઉર હોય લૂખાં,
પ્રેમ ઘેલુડાં તો હોય હસમુખાં,
ગુર્જર ગૃહે તો ઝુલે અમૃતવેલડી.

બીજાં સીતેશ ને બીજા શું સાતા,
બીજાં ગીતેશ ગોપી બીજી શું ગીતા !
ગુર્જર ગૃહોએ મ્હેં દીઠી રસહેલડી.

કિન્નરકંડી પિયુ ઘેલી ગુજરાતણ,
એનો રસિયો એ રસનો મહેરામણ,
દામ્પત્ય ધર્મની મ્હેં દીઠી રસકેલડી,
ગુજરાતે દીઠી મ્હેં સારસની બેલડી

કુસુમાકર

સાધનો તરફ કોણ નજર કરે ? જેમની ઇચ્છા ગુજરાતને એક પ્રામાણિક કોશ સંપડાવવાની હોય તેમણે જરૂર, એ સાહિત્યને સાલવાર પ્રકાશિત કરી સંપાદન કરવું જરૂરી છે.

'હવે થોડાક નમૂના આપી આ લેખ પૂરો કરીએઃ—

૧ ઉચ્ચુરા તું મ કરિ કિણસું રોસ.
૨ મૂરિખ નર કાહે તું કરત ગુમાન.
૩ કિસીકું સબ દિન સરીષે ન હોઇ.
૪ રામા રામા ધનં ધનં ભમતઉ
રહઇ તું રાતિ–દિન.
૫ નિંદા ન કીજઇ જીવ પરાઇ
નિંદા પાપે પિંડ ભરાઇ.

(સત્તરમો સૈકો)

જૈનકવિઓએ ગરબા વિશે લખ્યું જણાતું નથી, પરંતુ 'ગરબા'ને મળતું એવું સાહિત્ય ઘણું લખેલું છે. વસંતફૂલડાં ચંદ્રાવળાં, વિવાહલો, રસાઉલો, ફાગ વગેરે 'ગરબા'ને આંટે એવાં ગેયો છે.

પ્રાચીન ગેયના નમૂના

तुहु सामिउ तुहु माय बप्पु तुहु मित्त पियंकर,
तुहु गइ तुहु मइ तुहु जि ताणु तुहु गुरु खेमंकर.
हउं दुहभरभारिउ वराउ राउ निब्भग्गह,
लीणउ तुह कमकमलसरणु जिण पालहि चंगह.

અભયદેવસૂરિ–બારમો સૈકો

जहिं विहरइ मुणिचंदसूरि तहिं नासइ मिच्छत्त,
चरइ नउल जहिं ठवइ सप्पु किं हिडइ तेथु.

વાદીદેવસૂરિ–બારમો સૈકો

वायसु उड्डावतिअए पिउ दिट्ठउ सहस त्ति,
अद्धा वलया महिहिं गय अद्धा फुट्ट तडत्ति,"
माघु महारिसि एउ भणइ जइ सुयसत्थु पमाणु.
मायहं चलण नवंताहं दिवि दिवि गंगाण्हाणु.

जेवडु अंतरु रावण–रामहं
तेवडु अंतरु पट्टण–गामहं ।

હેમચંદ્રસૂરિ–બારમો સૈકો

भणता दोष दरिद्र तनि टलि,
भणि असाइत अफला फलि,
भणि भणावि नित गुणि
नवनिधि आवि अंगणि.

અસાઈત–પંદરમો સૈકો

धन विण मानव कहु किम करइं
धन विण उदर दोहिला भरइं,
धन विण भुवणि भला नहीं भोग,
धन विण नहीं सकल संयोग.
धन विण नारि नेह नवि धरइं,
धन विण दास करम न करइं,
धन विण कोइ न देवइं मान
धन विण अंतर फोफल पान.

લાવણ્યસમય–સોળમો સૈકો

पापमती नइ मदिरा पीध वढकणी वहु नइ
पीय पग्र कीध.
हृदय सूनुं भांगि वावरई व्याधि पीडयु दुःकृत करइ.
कभागी नर कुसंगति जडी यम कारेली लींबडी चडी.
जइन तणी ल्यु जयणासार वरतु वेदकर्म आचार.
असुरतणु आंणु वीसास शेठ आदि पुरुष अविनाश
ए रजमांहि तज काढि जोइ सोलवाले गदीआणु होइ

કવિ ભાંડણ–સોળમો સૈકો

मइं पाप पूर्वे शां कर्यां लुंस्या कणकोठार
अतिथि को आविउ आंगणइ तेहूनइ नापिउ आहार
दुर्बलनी मइं भूख न लही अन्नकजि करिउ नाकार
याचकजन मइं दुहविआ तहनइं मुखि करिउ तिरस्कार

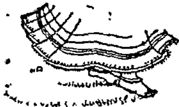
કવિ વિષ્ણુદાસ–સત્તરમો સૈકો

सांभलजो श्रोता सर्व कहेशुं सरस ते वात
सांभलता मत उंघजो मत करजो व्याघात,
उंघे ते सुंघे नहीं चुंघे नहि रसघूंट
साकर द्राखने परिहरे कंटक खातो उंट.

યશોવિજયજી–અઢારમો સૈકો

આ લેખ લખવામાં સદ્‌ગત શ્રી. મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈકૃત 'ગુર્જર કવિઓ'ના બન્ને ભાગની સવિશેષ સહાયતા લીધેલ છે.

તેરમી સદીથી ઓગણીસમી સદી સુધીના
રાસ અને ગરબીકારો

શ્રી. કમળાબહેન ર સુતરિયા

'રાસ–સાહિત્ય' વિષે આપણે ત્યાં વ્યવસ્થિત રીતે ખૂબ જ ઓછું લખાયું છે. 'રાસમાલિની' અને 'રાસકુંજ'માં 'રાસ–સાહિત્ય' વિષે અભ્યાસપૂર્ણ આમુખો શ્રી. રામમોહનરાય, જશવંતરાય અને શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણીએ લખ્યા છે; 'આપણા કવિઓ'માં શ્રી કેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રીએ 'રામયુગ' નામનો વિભાગ અલગ કરી સારી એવી વિવેચનાપૂર્ણ માહિતી આપી છે; તો 'સ્ત્રી-જીવન'ના ગયા વર્ષના ગરબા અંકમાં 'રાસ–ગરબી'ના વિકાસ ઉપર અભ્યાસપૂર્ણ લાંબો લેખ મળે છે; આ તેમ જ શ્રી મુનશી કૃત "Gujarata and Its Literature," શ્રી શાસ્ત્રીજીના 'કવિચરિત–ભાગ ત્રીજો;" અને શ્રી ઇન્દુમતીબહેન મહેતાનું અપ્રકટ 'રાસ–સાહિત્ય' ઉપરનું પુસ્તક વગેરે ઉપરથી આપણા રાસ અને ગરબા–ગરબીકારો પર અહીં ટૂંકું અવલોકન કર્યું છે.

ઇ. સ. બારમી સદીના અંત પછી ગુજરાતી સાહિત્યમાં કવિતાની એક નવી પદ્ધતિ શરૂ થાય છે; અને તે વિકાસ પામતી આખ્યાન-પદ્ધતિ સુધી પહોંચે છે. આ પદ્ધતિમાં જ 'રાસ–સાહિત્ય'ને વિકસવાનો અવકાશ મળ્યો છે. શ્રી. શાસ્ત્રીજી કહે છે તેમ, "'રાસ'નો વિકાસ કેવળ જૈન કવિઓને આભારી છે." તેરમી સદીમાં, 'ઉપદેશ–રૈસાયન રાસના' ટીકાકાર જિનપાલ ઉપાધ્યાયે એક સ્થળે ઉલ્લેખ કર્યો છે—

चर्चरी-रासकप्रख्ये प्रबन्धे प्राकृते किल।
वृत्तिप्रवृत्तिमयत्ते प्रायः कोऽपि विचक्षणः॥

'રાસ'નો ઉલ્લેખ અહીં સ્પષ્ટ છે. જૂના કાળથી 'રાસ' આપણે ત્યાં પ્રચલિત હતા; પરંતુ તેના વિશે વધુ માહિતી તેમ જ તેને ગાવા વગેરેની પદ્ધતિનો ઉલ્લેખ આચાર્ય હેમચંદ્રના સમય પછી મળે છે. કાવ્યનો વિકાસ જેમ જેમ થતો ગયો, તેમ તેમ તેના ભેદપ્રભેદો વિશે પણ ઉલ્લેખ થવા લાગ્યો. આ પ્રકારોમાં જુદા જુદા રાગમાં ગવાતાં અને નર્તકી–પ્રાધાન્ય કાવ્યો રાસ તરીકે ઉલ્લેખાયાં. 'રેવંતગિરિરાસુ'માં ઉલ્લેખ છે તે મુજબ 'રંગિહિ એ રમઇ જો રાસુ'—'રમી' શકાય એવો 'રાસ'નો પ્રકાર સૂચવે છે. 'ઉપદેશરસાયનરાસ'માં એ વિવિધ રાગે ગાઇ શકાય એમ પણ જણાવ્યું છે.

જૈન કવિઓનો ફાળો

શરૂઆતમાં 'રાસ'ને વિકસાવવામાં જૈન કવિઓએ સારો એવો ફાળો આપ્યો છે. આ કવિઓએ રચેલા રાસોમાં રંગભર્યાં વર્ણનો ઠીક ઠીક આવે છે, પરંતુ તેમનું છેવટનું ધ્યેય 'મોક્ષ'નું હોય, તેમની કૃતિઓ ઘણીવાર ઉત્કૃષ્ટ કોટિએ નથી પહોંચી શકતી. 'સપ્તક્ષેત્રિરાસ'માં 'તાલારસ' અને 'લકુટારસ' એમ રાસનૃત્યના બે ભેદ આપ્યા છે. ફરતે કુંડાળે માત્ર તાળીઓથી તાલ આપી સંગીતપૂર્વક પગના ઠેકા સાથે ફરવામાં આવે તે 'તાલારસ' અને દાંડિયાથી તે જ પ્રમાણે ફરવામાં આવે તે 'લકુટારસ.'

આ બન્ને પ્રકારના રાસમાં જુદા જુદા રાગનાં પદો ગાવામાં આવે છે. એટલે 'રાસ-

અધીરું દિલ

વ્હાલમનાં વેણુ ના સૂણાયે સાહેલડી !
શ્રવણોમાં ઘોષ એનાં ગૂંજ્યાં કરે:
દર્શ ના દિદાર તણાં થાયે, સાહેલડી !
નયનોમાં નાથ છતાં છુપાં રહે.
પલકે તારા આભમાં, ચમકે વાદળવીજ;
મારે ઉર આકાશમાં,
આથમી ઊગી એવી બીજ, રે સાહેલડી !
વિરહે ઘેલું દિલ ડોલ્યાં કરે.
હૈયાની વાડિયો અફુલી, સાહેલડી !
વ્હાલમ વિહોણી વિલાયાં કરે:
આશાની એક વેલ લીલી, સાહેલડી !
હૈયાને • હામ દે હસાવ્યાં કરે.
સુની વનની વાડિયો, સૂની પુરની વાટ:
વહાલા વિણુ સુના દિસે,
સ્નેહ સરોવર ઘાટ હે સાહેલડી !
એકલડું ચિત આ મુંઝાયાં કરે.
સ્નેહીજીવન તણાં સોણલાં, સાહેલડી !
અનિમેષ નયણાં નિહાળ્યાં કરે:
ક્યારે થશે રે મુખલ્હેણાં સાહેલડી !
હૈડું અધીર પ્રશ્ન પૂછ્યાં કરે.
ઘૂઘવે વનના વાયરા, ઘુઘવે સાગર નીર
ઘૂઘવે ભર બ્રહ્માંડ આ,
હૈયા બનીને અધીર હે સાહેલડી !
વ્હાલમની વાટે ટવળ્યાં કરે.
દર્શન દિદાર કેરાં કરવા સાહેલડી !
ગાંડું ઘેલું દિલ ડોલ્યાં કરે.

સીતારામ જે શર્મા

સાહિત્ય' પર સમગ્રપણે નજર ફેરવીએ તો વિવિધ પ્રકારના રાસો અનેક પ્રકારના રાગમાં આપણને મળે છે. આ વિવિધ પ્રકારોમાં રાસ, હીંચ, હમચી, ફાગ, ગરબા, ગરબી, માતૃકા, કક્કા, તિથિઓ, બારમાસા, મરશિયા વગેરે ગણાવી શકાય.

શાલિભદ્રસૂરિ

સૌથી પહેલી કૃતિ 'રાસ'ની કોઇ ઉપલબ્ધ થતી હોય તો તે 'ભરતેશ્વર બાહુબલિરાસ' છે. સંવત ૧૨૪૧માં શાલિભદ્રસૂરિ નામના જૈન સાધુએ આ રાસ રચ્યો છે. ભાષા તેમ જ કાવ્યબંધની દૃષ્ટિએ આ કૃતિ ખૂબ ઉપયોગી છે. ત્યારબાદ લગભગ ચાલીસેક વર્ષ પછી, ગુજરાતના જાણીતા મંત્રીઓ વસ્તુપાલ અને તેજપાલના ગુરુ શ્રી. વિજયસેનસૂરિએ લખેલો એક રાસ 'રેવંતગિરિરાસુ' મળે છે. ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ આ રાસનું મહત્ત્વ છે જ, પણ શબ્દ અને અર્થચમત્કૃતિવાળી કવિતા આ રાસમાં મળે છે, એ તેની વિશિષ્ટતા છે. 'રાસ ગેય અને નૃત્યોપયોગી છે,' એવો ઉલ્લેખ આ રાસમાં સૌ પ્રથમ મળે છે. કાવ્યને અંતે કવિએ જણાવ્યું છે: 'રંગિહિ, રમઇ જો રાસુ...'

વિનયચંદ્રસૂરિ

વિક્રમના ચૌદમાં સૈકામાં હયાત વિનયચંદ્રસૂરિએ 'બારમાસી' કાવ્ય આપેલ છે. 'બારમાસી' કાવ્ય તરીકે 'નેમિનાથચતુષ્પદિકા'એ તેમનું કાવ્ય સૌ પ્રથમ અત્યારે ગણી શકાય; કારણકે એ પહેલાનું આ પ્રકારનું કાવ્ય હજુ ઉપલબ્ધ થયું નથી. આ પ્રકારના કાવ્યોમાં નાયિકાને થયેલો નાયકનો વિરહ રજૂ કરવામાં આવે છે: 'નેમિનાથ ચતુષ્પદિકા'માં નેમિનાથનાં પત્ની રાજિમતીને નેમિનાથના વિરહને લીધે જે સંવેદન થાય છે, તે રસિક રીતે રજૂ કરાયું છે:—

"શ્રાવણિ સરવણિ કડુય મેહુ
ગજ્જઇ વિરહિરિ ઝિજ્જઇ દેહુ

" વિજ્જુ ઝબક્કઇ રક્ખસિ જેવ
નેમિહિ વિણુ સહિ સહિયહિ કેમ."

વળી બીજી કેટલીક લીટીઓ જોઈએ—

"ભાદ્રવિ ભરિયા સર પિક્ખેવિ
સકરુણુ" રોઅઇ રાજલદેવિ
હા એકલડી મઇ નિરધાર
કિમ ઊવેખસિ "કરુણાસાર."

છેવટે નાયક–નાયિકા ગિરનાર પર મળે છે; અને તેનો અંત જૈન કથાઓ મુજબ, નેમિનાથ રાજિમતીને દીક્ષા આપે છે, તેમાં આવે છે.

ઉપરના રાસમાં ગેયત્વનું પ્રમાણ વિકસેલું જોઇ શકાય છે; અને એ પ્રમાણું ધીમે ધીમે વધતું જાય છે 'સપ્તક્ષેત્રિરાસુ' એ માટે એક ગણનાપાત્ર કૃતિ કહી શકાય. કાવ્યની દૃષ્ટિએ તેમાં કંઇ નથી. તેના રચનાર વિષે કાંઇ માહિતી મળતી નથી. સાંપ્રદાયિક હકીકતો અને વિધિઓથી ભરપૂર આ રાસ હોવા છતાં તેના જુદા જુદા ઢાળોને લીધે તે મહત્ત્વનો ગણાય છે.

પેથડરાસ

કાવ્યબંધની દૃષ્ટિએ ત્યારપછી એટલો જ મહત્ત્વનો કોઇ રાસ મળતો હોય તો તે 'પેથડરાસ' છે, એ અપૂર્ણ મળી આવ્યો છે; તેની રચના સં. ૧૩૬૦ની આસપાસ થયેલી ગણાય છે તેમાં દોહરા, ચાલુ રોળા, ચોપાઇ વગેરે તો છે જ, પણ નવાં છંદના સવૈયા સૌ પ્રથમ અહીં મળે છે.

"તહિં નાચિન્ એ એ સહિલડી
એ લ લાગીય ગિરિનારે
રાજલિવર રુલિઆમણુઉ સામલડઉ સંસારે.
અંગ પખાલિ સુગધંદમઇ એ જલ
પહરીય ધોતી પ્રવીત
ઇદમહોત્સવ આયરંભી તહિં
ખયદલિ બહુ ધણુવંત."

ઢેલડ–રાણી

મેહુલા–મારગ મારો, વીજળી વાસ રે,
મોરેલો મહેરામણુલોકનો જી રે!
ગળકું ગહનતાના ગુંબજનો જોગ ભરી,
પડઘા સંકોરી ભર્યુ ભુવનો જી રે
મેહુલા મારગ....

ઢેલડચરાણીનો મને જોગ ને વિજોગ વર્યો
આષાઢ અનરાધાર ચુવતો જી રે!
ખમકે ખોયાણુ અમ્બોવાડી–હીંડોલ ને
એકલ ઊડયાનો ઘાવ દુઝતો જી રે!
મેહુલા મારગ...

કેકા–ચણ્ય વ્યોમ વેરી પંખી પુકારતો
રંભા–મરૂઠી મારી મેળવો જી રે!
રૂંઅચુઅંકાર માથે રાગની રુશનાઇ વેરી
એમાં આતશસાદ જોડવો જી રે!
મેહુલા મારગ...

વ્યોમલ વેળુમા એક વીરડો વ્હેતો પડયો,
સૂની સરવાણી કેંક શોધતી જી રે
જ્યાં જ્યાં ઘનઘોરતા ચપલાઝોકાર જડયા
ત્યાં ત્યાં ઢેલડચરાણી લોલીતી જી રે
મેહુલા મારગ...

સુધાંશુ

મોર

સોનાનો મોર મેં જોયો
આભમાં, મોર મેં જોયો
બપોરનો, મોર મેં જોયો:
  મારે આંગણે નાચે કળા કરી.

સોનાનો મોર મેં જોયો.
રૂપાનો મોર મેં જોયો,
આકાશમાં, મોર મેં જોયો:
રાતના, મોર મેં જોયો.
  મારે આંગણે નાચે કળા કરી,
રૂપાનો મોર મેં જોયો.

નાનો શો મોર મેં જોયો,
જીવનમાં મોર મેં જોયો,
સાંજનાં, મોર મેં જોયો
  મારે અંતરે નાચે કળા કરી.
નાનો શો મોર મેં જોયો.

નાનો શો મોર મેં જોયો,
સુધબુધ મેં સંખી ખોયો!
જગતમાં એ પર હું મોહ્યો!
જીવનમાં મોર એક જોયો.

મોહિનીચંદ

ભાષાની દષ્ટિએ પણ આ રાસને યાદ રાખવો ઘટે.

કચ્છૂલીરાસ

ઉપરના જેવી જ, કાવ્યની દષ્ટિએ ઉત્તમ નહિ, પણ કંઈક ઇતિહાસની દષ્ટિએ અને વિશેષે કરીને બંધની દષ્ટિએ ઉપયોગી થાય તેવી એક કૃતિ 'કચ્છૂલીરાસ' સં. ૧૩૬૩માં રચાયેલી મળી આવે છે. તેના કર્તા વિષે હજુ નિર્ણય થઇ શકયો નથી. ચોપાઇ, દોહા અને વસ્તુ ઉપરાંત ઝૂલણાનાં ચરણો આમાં મળે છે.

સમરારાસુ

શ્રી. મુનશીએ જેને અંધાધૂંધીનો સમય કહ્યો છે તે સમયમાં—સંવત ૧૩૫૩ થી ૧૪૫૬—અનેક પ્રકારની વિશિષ્ટતા ધરાવતો 'સમરારાસુ' મળે છે. તેની રચના સંવત ૧૩૭૧ આસપાસ થઇ જણાય છે. આ રાસમાં આપણને ઠીક ઠીક કવિતા, ઉપયોગી ઐતિહાસિક માહિતી, ભિન્નભિન્ન પ્રકારના દેશી ઢાળ અને ગુજરાત વિષે થોડીક માહિતી મળે છે. તેની થોડી લીટીઓ જોઈએ–

> ચલઉ ચલઉ સહિયડે સેંત્રુજિ ચડિય એ.
> આદિજિણુપત્રીઠ અમ્હિ જોઈસિઉં એ!
> મહાસુદિ ચઉદસિ દુરદેસંતર સંઘ
>   મિલિયા તહિં અતિઅ બાહ
> માણિકે મોતિએ ચઉ સુરઇ પૂરઇ
>   'રતનમઇ વેદિ સોવન જવારા
> અશોકવૃક્ષ અનુ આમ્રપલ્લવદલિહિં
>   રિતુપતે રચિયલે તોરણમાલે
> દેવકન્યા મિલિય ધવલમંગલ દિયઇ કિંનર
>   ગાયહિ જગતગુરો
> લગન મહૂરતુ-સુગુરો સાધએ પમીઠ
>   કરઇ સિધસૂરિગુરો.

વળી આ રાસમાં લકુટારાસમાં રાસ ગવાતો તેવો પણ ઉલ્લેખ મળે છે.

શરદનો સંદેશ

[મા ! પાવા તે ગઢથી ઊતર્યાં—એ રાગ]

આ ઉગ્યો શરદનો ચાંદ સૌ રમવા આવો,
આ અમૃત નીતર્યાં બહેન ! સૌ ઝીલવા આવો.
આ અંધારાં સૌ આથમ્યાં રમવા આવો,
ઉતર્યાં મનહર અંબાર સૌ ઝીલવા આવો.
આ પૃથિવી અનુપમ શોભતી રમવા આવો,
આ હસી રહ્યું અવકાશ સૌ ઝીલવા આવો.
આ રજની રસે ઉલ્લાસતી રમવા આવો,
આ કુદરતના ઉપહાર સૌ ઝીલવા આવો.
આ દુધની ધારે નાહીએ રમવા આવો,
ઉર ઉરનાં તિમિર વિદારીએ રમવા આવો.
આ શરદનાં વિમલાં તેજમાં રમવા આવો,
સહુ વેરઝેરને ભુલવા રમવા આવો.
આ પ્રકાશ અણુ અણુમાં ભર્યો રમવા આવો,
એવા સમભાવે ખેલીએ રમવા આવો.
આ શરદની રાતે બહેન ! સૌ રમવા આવો,
માનવતાનો સંદેશો, સૌ ઝીલવા આવો.

જ્યોત્સના શુક્લ

ધર્મકલશમુનિ

આ સમયના બીજા પણ કેટલાક રાસ મળે છે; પરંતુ 'ધર્મકલશ' નામના કોઇ સાધુએ રચેલો, કવિતાની દૃષ્ટિએ નહિ પણ ઇતિહાસ અને ભાષાની દૃષ્ટિએ ઉપયોગી 'જિનકુશલસૂરિ પટ્ટાભિષેકરાસ' મળે છે. 'ગુજરાત' શબ્દ આ 'રાસ'માં વપરાયેલો મળી આવે છે.

જિનપદ્મસૂરિ

આ સમય દરમિયાન રચાયેલાં કેટલાંક ધવલગીતો અને ફાગ-કાવ્યો મળી આવે છે. ફાગુ-(દેશ્ય) ફાગુ-વસંતનો ઉત્સવ-શૃંગારખેલ. આ નિમિત્તે નાયકનાયિકાનાં વનવર્ણનો આ સમયે થતાં હતાં. આનો જ ઉપયોગ તીર્થંકરો, ગણધરો અને આચાર્યોના વિષયમાં થતાં એમાં નાયિકાનું તત્ત્વ લુપ્ત થયું; પરંતુ વનની શોભા વગેરેનાં વર્ણનો ચાલુ રહ્યાં. આ ફાગુ-પદ્ધતિનાં અત્યાર સુધીમાં મળેલાં કાવ્યોમાં જુનામાં જૂનું કાવ્ય 'સિરિથૂલિભદ્દફાગુ' છે. તેના રચનાર શ્રી જિનપદ્મસૂરિ છે. તેની રચના લગભગ સંવત ૧૩૯૦ની આસપાસ થઇ હોય એમ જણાય છે. આ ફાગુમાં વિષય તરીકે કવિએ જૈનોના જાણીતા સાધુ સ્થૂલિભદ્રના પાટલિપુત્રમાંના એક ચાતુર્માસમાં એક વેશ્યાએ આવી, તેમને પ્રલોભનથી લલચાવવા પ્રયત્ન કરેલો, પણ તેને તેઓ તાબે ન થયા, તે છે. કવિએ એ પ્રસંગ ચાતુર્માસમાં ગોઠવી વર્ષાનું વર્ણન આપ્યું છે. વિષય શૃંગારિક છે. છેવટે કવિ જણાવે છે કે, ફાગુકાવ્ય હોવાને કારણે

લોચનિયાંને મંદિરે

મેં તો ભ્રમરોના કોટ રચાવ્યા—લોચનિયાંને મંદિરે
એનાં દ્વલા સુગમ પોપચે બનાવ્યાં ,, ,,
રૂડાં પાપણનાં તોરણો બંધાવ્યા ,, ,,
પુનિત હ્રદયતીર્થ તણાં જળ રખાવ્યાં ,, ,,
એના કોણ લાલ રંગે રંગાવ્યા ,, ,,
એમાં નીલ ધવલ કમળદળ બિછાવ્યાં ,, ,,
રૂડા કીકીના હિંડોળા બંધાવ્યા ,, ,,
તેજ ચાંદા સુરજનાં પથરાવ્યાં ,, ,,
દ્રશ્ય અખીલ વિશ્વવતણાં ચીતરાવ્યાં ,, ,,
એવા સૂક્ષ્મમાં વિરાટને સમાવ્યા ,, ,,
હું તો નંદના કુમારને પધરાવું ,, ,,
એનાં ચરણકમળ અશ્રુથી પંખાળું ,, ,,
આવો આવો શ્યામ કીકીએ ઝુલાવું ,, ,,
પાઢો પાઢો નેત્રપોયાણાં બીડાવું ,, ,,
મોંઘા મોહનજી હિંડોળે બિરાજ્યા ,, ,,
હવે નહીં ખોલું પોપચાં બિડાયાં ,, ,,

દેવકૃષ્ણ પીતાંબર જોશી

ખેલાઓ ચૈત્ર માસમાં—વસંતઋતુમાં આ કાવ્યને ગાતા રમે ને નાચે; જોકે કવિએ વસંતઋતુને બદલે ચાતુર્માસનો સમય આ ફાગુમાં પસંદ કરેલ છે.

વેશ્યાને ત્યાં સ્થૂલિભદ્ર ભિક્ષાએ આવે છે, ત્યારનો પ્રસંગ કવિની વાણીમાં જોઇએ—

[દોહરો]

ધર્મલાભુ મુણિવઇ ભણિસુ ચિત્રસાલી અંગેવી।
રહિયઉ સીહકિસોર જિમ ધીરિમ હિયઇ ધરેવી ॥

[રોળા]

ઝિરિમિરિ ઝિરિમિરિ ઝિરિમિરિ એ મેહા વરસંતિ
ખલહલ ખલહલ ખલહલ એ વાહલા વહંતિ ।
ઝબઝબ ઝબઝબ ઝબઝબ એ વીજુલિય ઝબકઇ ।
થરહર થરહર એ વિરહિણિમણું કંપઇ ॥
મહુરગંભીરસરેણુ મેહ જિમ જિમ ગાજંતે ।
પંચબાણુ નિય કુસુમબાણુ જિમ જિમ સાજંતે ।
જિમ જિમ કેતકિ મહમહંત પરિમલ વિહસાવઇ ।
તિમ તિમ કામિય ચરણ લગ્ગિ નિયરમણિ મનાવઇ
સીયલ કોમલ સુરહિ વાય જિમ જિમ વાયંતે ।
માણમડપ્ફર માણુણિ ય તિમ તિમ નાચંતે ।
જિમ જિમ જલભરભરિય મેહ ગયણંગિણિ મિલિયા ।
તિમ તિમ કામી તણા નયણ નીરિહિ ઝલહલિયા ॥

[દોહરા]

મેહારવભરઊલટિ ય જિમ જિમ નાચઇ મોર ।
તિમ તિમ માણિણિ ખલભલઇ સાહીતા જિમ ચોર ॥

માતૃકા અને કક્કો

આ સાથે જ કાવ્યપદ્ધતિનો બીજો પ્રકાર માતૃકા અને કક્કો મળે છે. 'સાલિભદ્રકક'

એ તેમાં મુખ્ય ગણાવી શકાય. આ સિવાય 'ચચ્ચરી'નો પણ પ્રકાર નોંધાયેલ છે.

નેમિનાથ ફાગુ

સંવત ૧૪૦૦ની આસપાસ રચાયેલ 'નેમિનાથ-ફાગુ' રાસનો એક સુંદર પ્રકાર ગણી શકાય. તેના કર્તા મલધારી રાજશેખરસૂરિ છે. પરણવા નીકળેલા નેમિનાથ; અતિથિ-સત્કાર માટે મારવા એકત્ર કરાયેલાં પશુઓનું આક્રંદ સાંભળી પરણ્યા વગર પાછા ફરે છે, એ આ કાવ્યનો વિષય છે. પ્રાચીન આલંકારિક શૈલીની દૃષ્ટિએ આ એક રસમય કૃતિ છે.

આ સિવાય કમલાવતીરાસ, કલાવતીરાસ, મયણરેહારાસ, ત્રિવિક્રમરાસ, શાલિભદ્રરાસ, 'દેવરત્નસૂરિફાગુ,' 'હેમવિમલસૂરિ ફાગુ,' 'રસસાગરફાગ,' વગેરે ગણાવી શકાય. તેમાં સૌથી વિશેષે ધ્યાન ખેંચે છે એક મુસ્લિમ કવિનો રાસ. અબ્દુર રહેમાનથી ગુજરાત જોઈએ એટલું પરિચિત નથી, પણ હમણાં જ મુનિશ્રી જિનવિજયજીએ સંપાદન કરેલ તેની એક કૃતિ 'સંદેશક-રાસ' પ્રકટ થયેલ છે. તેના પરથી કાવ્યના વિષયમાં તેની નિપુણતાનો ખ્યાલ આવે છે. અબ્દુર રહેમાનનો પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ ભાષા પર ખૂબ કાબૂ જણાય છે; વળી તે છંદોવેત્તા પણ છે. તેનો નાનકડો 'સંદેશક-રાસ' તેની આ યોગ્યતાની સાક્ષી આપે છે. તેનો સમય પંદરમી સદી ગણી શકાય.

સંદેશક-રાસ : અબ્દુર રહેમાન

'સંદેશક-રાસ' એ એક દૂત-કાવ્ય છે. એક વિરહિણી એક પથિકને, પોતાના પ્રિય તરફ મોકલવાનો સંદેશ આપે છે. કવિએ પથિકને દૂત તરીકે કલ્પ્યો છે. પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષાના યુગમાં, શ્રી શાસ્ત્રીજીના મંતવ્ય મુજબ, આવી કવિતા તદ્દન વિરલ છે.

એક સ્થળે વનસ્પતિનું વર્ણન આપ્યું છે તે જોઈએ—

પનઘટ

પનઘટ જાવાના કોડ, હો સખિરી!
પનઘટ જાવાના કોડ,
ઝાંઝરિયા ઝમકે પાય, ઘુઘરને ઘમકે
હીંડું હેડા કેરી હોડ હો સખિરી!
પનઘટ–

કાલિન્દી કાંઠડે, મલકાતે મુખડે,
રસિયો ત્યાં નંદકિશોર, હો સખિરી!
પનઘટ–

ડુભાવે દિલડાં ચીરે ચિત્તડલાં
વીંધે વાંસળડીનો શોર, હો સખિરી!
પનઘટ–

ઘડુલો ભરું તો જળ ઢોળી ઢોળી નાખતો
નાખે કાંકરડી નઠોર, હો સખિરી!
પનઘટ–

એ રે ઠગારો કા'ન કપટી ધુતારો
ઝાલે પાલવ કરી જોર, હો સખિરી!
પનઘટ–

ગાગર છલકાય, કંઈક હૈયામાં થાય,
અંગ રહેતાં ભીંજાઈ તરબોળ, હો સખિરી!
પનઘટ–

નટખટ નમેરો સખિ! નટવર નઠારો;
તોયે કાળજડાનો કોર, હો સખિરી!
પનઘટ–

રતનબહેન ચાવડા

કંકિલ્લિ કુંજ કુંજમકઉલ
સુરચાર સરલ સલ્લઇ સ-શેલ।
નાયંબ નિંબ નિંબૂઅ ચિનાર
સિમિ સાય સરલ સિયન્દેવદાર॥
હ્હેસડ એલ લંબિય લવંગ
કણુયાર કરઇ કરવ ઇક્ખ તંગ।
અંબિલી કયંબ બિજીઅ ચોઅ
રત્તંજણુ જંબુ અગુરુ અસોય॥

આખું કાવ્ય વિપ્રલંભશૃંગારનો સુંદર નમૂનો છે.

નરસિંહ મહેતા

અહીંથી વૈષ્ણવ કવિ નરસિંહ મહેતા સંકળાઇ જાય છે. વિ. સં. ૧૪૭૦-૧૫૩૬ તેનો સમય કહી શકાય. ગુજરાતી ભાષાને સમૃદ્ધ કરવામાં બ્રાહ્મણપરંપરામાં સૌ પ્રથમ પ્રવૃત્તિ કરનાર એને કહીએ તો કંઈ ખોટું નથી. નાનપણમાં જ માતાપિતા સ્વર્ગસ્થ થવાથી ભાઇને ત્યાં તે મોટો થયેલ. સુસ્ત અને આળસુ હોવાથી ભણવાગણવાની વાત નહિ. ગામમાં રખડયા કરે, અને કોઇ સાધુસંત મળી આવે તો તેની સાથે દૂર દૂર નીકળી જાય. ભાભીને મન આ વેઠ ભારે થઇ પડી, એટલે એક વખત મહેણું માર્યું. એમ તો હમેશાં મહેણાં સાંભળવાની ટેવ પડેલી, પણ હવે સહન નહિ થતાં, ભાઈના ઘરને તિલાંજલિ આપી રખડપટ્ટી શરૂ કરી. ત્યાં કોઈ સાધુ પુરુષનો મેળાપ થયો, ને તેના જીવનમાં પલટો આવ્યો. પ્રભુમાં દૃઢ શ્રદ્ધા મેળવી, જૂનાગઢમાં આવી તેણે સ્વતંત્ર રહેવાનું શરૂ કર્યું. ભજનમાં જ મસ્ત, અને સાધુઓનો સત્સંગ એટલે ગુજરાન ચલાવવાના પણ સાંસા. છતાં પોતાની પ્રવૃત્તિ તેણે છોડી નહિ. નરસિંહ મહેતાએ અનેક કાવ્યો-પદો લખ્યાં છે. તેમાં મુખ્ય સુદામાચરિત્ર, દાણલીલા, ચાતુરીઓ, સુરતસંગ્રામ, શૃંગારમાળા, વસંતહિંડોળાનાં પદો, રાસસહસ્રપદી વગેરે ગણાવી શકાય. 'રાસસહસ્રપદી'માંથી તેના અનેક રાસ તેના ભક્ત હૃદયની સાક્ષી પૂરે છે. 'વાહલા મારા ! વૃન્દાવન કે ચોકય કે વહિલા પધારજો રે લોલ' એ તેની સુંદર કૃતિઓમાંની એક છે. કૃષ્ણને ગોપાંગનાઓનું નિમંત્રણ તેમાં અપાયેલું છે. મીરાંનું શબ્દલાલિત્ય વખત છે આ 'રાસ'માં નહિ જડે, તોપણ ભક્તનું આર્દ્રહૃદય તેમાંથી સાંપડે છે.

ભાલણ

એ પછી રાસકાર કહો કે ગરબીકાર, તેમાં ગણનાપાત્ર થઈ શકે તેવો નજરે ચડે છે ભાલણ. સંવત ૧૫૪૦ની આસપાસ અસ્તિત્વ ધરાવનાર ભાલણના જીવન વિષે પૂરી માહિતી હજુ સુધી મળી શકતી નથી, પણ તેની જુદી જુદી કૃતિઓ પરથી તેના જીવનના કેટલાક પ્રસંગો અને કિંવદંતીઓના અંકોડા બેસાડવાના યત્નો થયા છે. છતાં તેના વિષે એટલું ચોક્કસ કહી શકાય તેમ છે કે, 'સૌથી પ્રથમ સ્વકીય ભાષામાં શેકબંધ પ્રૌઢ આખ્યાન લખનાર કવિ ભાલણ' ગુજરાતી સાહિત્યમાં અગત્યનું સ્થાન રોકે છે.

પાટણનો તે વતની હતો. જ્ઞાતિએ ત્રવાડી મોઢ બ્રાહ્મણ. સંસ્કૃત અને વ્રજભાષાનો અભ્યાસી. શરૂઆતમાં શૈવભક્ત, પરંતુ પાછળથી વૈષ્ણવ અને રામનંદી થયેલ. ભાલણની પહેલાં ગુજરાતી સાહિત્યમાં આખ્યાનો ગણ્યાંગાંઠયા હતાં, પરંતુ ભાલણે સારી સંખ્યામાં આખ્યાનો આપ્યાં છે. એટલે આખ્યાનોના પિતા તરીકે તેને ઓળખવામાં વાંધો નથી. તેની નાની મોટી થઈ લગભગ સોળ કૃતિઓ અત્યારે ઉપલબ્ધ છે; તેમાંથી 'કાદંબરી' અને 'નળાખ્યાન' એ બન્ને કૃતિઓ અનુવાદ હોવા છતાં તેની ગુજરાતી સાહિત્યમાં સર્વોત્તમ કૃતિઓ તરીકે ગણના થાય છે. આ સાથે તેણે એટલી જ સેવા 'ગરબી-સાહિત્ય'ની કરી છે. કૃષ્ણના જીવનપ્રસંગોને આલેખતી કેટલીક સુંદર કૃતિઓ

તેણે રચી છે, અને આ ગરબીઓની અસર પછીના કવિઓ ઉપર પુષ્કળ થઈ છે. તેની એક ગરબી જોઈએ:—

મીઠડા માવજી રે, મારે મંદિર આવો
પ્રેમે પીરસું પરમાનંદ, ક્રુરને દૂર શીરાવો.
મથુરા રિદ્ધિ પામ્યા ઘણી,
વધ્યું છે અતિ તેજ રે;
સહી જાણું મારા સરખું,
કો નહિ આણે હેજ.
ધવરાવીને હૈડે ચાંપતી,
ત્યમ દેવકી નહિ ચાંપે રે,
રોમાંચિત મારી દેહડી થાતી,
ત્યમ તેની નવ કાંપે.
માતા નહિં થાઉં તમારી,
ધાવ કહીને જાણો રે;
મેં બાંધ્યો જે માખણ માટે,
તેણે રોષ ભરાણો.
કાલિંદી માંહિ તમ ઉપર,
જે હું નવ ઝંપાવી રે;
જાણું છું તે વાત સંભારી,
રીસ મન માંહે આવી.
તેં કીધી ત્યમ કોઈ દે નહિ,
પ્રીત કરીને છેહ રે;
ભાલણ પ્રભુ રઘુનાથ સંભારો,
એક ઘડીનો નેહ.

ગોપાળદાસ વણિક

ત્યારપછી જૈન કવિ ઋષભદાસ, ગોપાળદાસ વણિક, બૂટિયો કવિ વગેરેને ગણાવી શકાય. ગોપાળદાસનું 'વલ્લભાખ્યાન' સૌનું ધ્યાન ખેંચે તેમ છે. આ આખ્યાન તેણે જુદા જુદા રાગોમાં સુસંબદ્ધ રીતે ગાયું છે. તેની રચના આલંકારિક છે. આખ્યાનોના જુદા જુદા રાગોમાં કેદારો, રામકલી, ધનાશ્રી, ભૂપ કલ્યાણ, બિભાસ વગેરે ધ્યાન ખેંચે છે, અને એ આખ્યાન દિવસના જુદા જુદા ભાગોમાં રાગ પ્રમાણે ગવાય છે.

સુન્દરી સુહાગિની રે

શીળો શશિયર શીળી ચન્દ્રિકા
શીળાં ચમકે રમણીતેજ મન્દ રે
સુન્દરી સુહાગિની રે!
ઉગે ઉષા ઓવારણે,
કલ્લોલતાં પંખીશાં આનંદ રે
સુન્દરી સુહાગિની રે!
ટેકમાં એકાકિ ધ્રુવતારલો
આંખડીએ સુરજ સોમ રે,
સન્ધિકા શી અધિક રંગ ઓપતી
પ્રબલ જોમભરી ગર્જાવે ભોમ રે
સુન્દરી સુહાગિની રે!
ગૌરવશુલ મ્હેંકે વિશ્વમાં,
કીર્તિતાજ મસ્તકે સુહાય રે,
ભાલે યશકુંકુમ ચાંદલો,
મુખડે મધુર મોહિની મલકાય રે.
સુન્દરી સુહાગિની રે!
પમરે પરાગ પુષ્પનાં
સ્નેહ સેવા નવલરંગ સ્હોય રે
ભાગ્યવનાં ભર્ગ ઝાંખા થયાં,
પેલી પ્રભા નિસ્તેજ પીળી હોય રે
સુન્દરી સુહાગિની રે!
ગૃહકુંજે વસન્ત બારે માસની,
નિત્ય કોકિલા ટહૂકે રસપ્રાણ રે,
વીર, ગભીર, ધીર સાગર સમી,
સુબોધિની ખુશાલિની ખાણ રે
સુન્દરી સુહાગિની રે!
ઉંચે, સુરાંગનાનાં નીચે છે નેણલાં,
તલસે ધરાનાં રસઘાટ રે,
સાનન્દ સુરનગ્ર ઉતારતી,
ધન્ય ગુર્જરી! પૃથ્વીપાટ રે;
સુન્દરી સુહાગિની રે!

પુષ્પા શુકલ

અખો

અનુભવબિંદુ, અખેગીતા, કૈવલ્યગીતા, પંચીકરણ જેવી સુંદર કૃતિઓ આપનાર 'અખા'નાં કવિત્ત, છપ્પા, ચોપદી સાખીઓ, માસ, વાર, દુહા, પરજિયા તેમ જ કેટલાંક પદોને આંહીં ન ભૂલી શકાય. જ્ઞાનમાર્ગની તેમ જ જગતની ક્ષુલ્લકતા તેમાં હોવા છતાં, તેની કેટલીક કૃતિઓ સમૂહમાં ગાઇ શકાય તેવી છે.

ભાણદાસ

અખાના સમયમાં જ થઇ ગયેલ, છતાં બહુ જાણીતા નહિ તેવા ભાણદાસ કવિ વિષે અત્યારે ઠીક ઠીક માહિતી મળે છે. તેણે ૭૧ ગરબા અને ધોળ પોતાને હાથે લખ્યાં છે. તેના અપ્રસિદ્ધ કાવ્યોમાં પ્રહ્લાદાખ્યાન, અજગર-અવધૂતસંવાદ, ગરબા, નૃસિંહજીની હમચી, બારમાસી, હનુમાનની હમચી અને પદો છે.

ભાણદાસે નાનાં અનેક પદો રચ્યો છે; ગરબી પણ એટલી જ રચી છે; જેમાંની ૭૧ પૂરી સંચવાઇ રહી છે. એમાં તત્કાલીન ભાષા સ્વરૂપ સાચવતા ગરબાઓ ભાણદાસની પદ-પદ્ધતિ પર સારો પ્રકાશ પાડે છે. માત્ર જ્ઞાની કવિ નહિ, રસિક કવિ તરીકે પણ આપણે તેને તેની કૃતિ દ્વારા જોઇ શકીએ છીએઃ—

ગગનમંડલની ગાગરડી ગુણ ગરબી રે,
તેણિ રમિ ભવાંની રાસ ગાઉ ગુણ ગરબી રે,
દિનમણિ સૂરય દીપક કરયું ગુણ ગરબી રે,
માહિં ચંદ્રતણુ પરકાસ, ગાઉ ગુણ ગરબી રે.

આમાં 'ગરબી' શબ્દનો પ્રયોગ સૌ પ્રથમ ભાણદાસે કર્યો છે. તેની કલ્પના આગળ વધે છેઃ—

પૃથ્વી પાત્ર ત્યાંહાં કોડીઉં ગુણ ગરબી રે,
વાતી પર્વત મેર ગાઉ ગુણ ગરબી રે,
સાતિ સાગર તેલ ભરયું ગુણ ગરબી રે,
માંહિં મૂગતાફલ સુ-ફેર ગાઉ ગુણ ગરબીરે,

હમચી

આ કવિએ 'હમચી'નો નવો પ્રકાર પણ આપ્યો છે. હમચી-હમચડી એક નૃત્ય પ્રકાર છે. ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ જ્યારે સમૂહ-નૃત્ય-તાલારસ લે છે ત્યારે હમચી કહેવાય છે. એનું વસ્તુ સામાન્ય રીતે સુકોમળ રહેતું. પુરુષો લે તેને હીંચ કહે છે. એમાં વસ્તુ જરા વિસ્તાર-વાળું રહે છે. વિષયનું બેઉમાં સામ્ય જ રહે છે. ગરબીઓ આ હમચીમાં ઉપયુક્ત થાય છે. ગરબાઓનો ઉપયોગ હીંચમાં થતો હોય છે. ગરબીમાં કડીઓની સંખ્યા ૮ થી ૧૦ વધુમાં. વધુ; ગરબાઓમાં ૫૦-૬૦ થી એ વધતી સંખ્યામાં હોય છે. ગરબીઓ આજે નવરાત્રમાં પુરુષો લે છે, પણ સમૂહનૃત્યના નામ તરીકે તો હમચી સ્ત્રીઓને માટે છે.

ભાણદાસ કવિની એક કૃતિ જોઇએ-

"હરિની માયા હમચી ખુંદિ
મોહ પામ્યા સંસાર
ત્રણ્ય પૂત્ર પોતાના પોઢા
આ તેહનું પરવાર રે
હમચી ખુંદિ રે માયા મોહનિ રે."

તેમાં તેની વર્ણનશક્તિ—

"કાલા કેસ મનોહર માંથિ
બારિ મેઘ રસાલા
રમઝમ કરતાં નેપૂર વાજિ
મૂગતાફલની માલા રે
હમચી ખૂંદિ રે માયા મોહનિ રે
હું નિ માહારું એ બિ નેપૂર
તારામંડલ મોતી
પંચભૂત પટુલાં પહિરણિ
રૂપ અસંભિ જોતિ રે
હમચી ખુંદિ રે માયા મોહનિ રે."

વલ્લભ ભટ્ટ

ભાણદાસ પછી તરત ધ્યાન ખેંચે છે વલ્લભ ભટ્ટ. અમદાવાદનો ભટ્ટ મેવાડો; માતાનો ભક્ત, ઘણુંખરું એ સુંવાળમાં રહેતો. 'વલ્લભ ધોળાકી જે'ના જયનાદથી આજ પણ તે લોકપ્રિય છે. સંવત ૧૭૮૦ની આસપાસ તે હયાત હતો. તેણે સારી સંખ્યામાં ગરબા લખ્યા

છે. મહાકાળીનો ગરબો, 'આરાસુરનો ગરબો વગેરે લોકજીભે હજુ પણ છે. અંબાજીના શણગારના ગરબામાં તેની વર્ણનશક્તિનો ખ્યાલ આવે છેઃ—

શિશે શોભે રે મા રાખડી રે,
માને શ્રવણે ઝળુકે ઝાલ,
માજી રૂપ સોહામણાં રે મા,
જેની જોત્ય પડે બહુ ગાલ.
શ્યામ ત્રિવેણી રે મા ચોટલો,
માંહિ જડિત્ર ગોફણો સાર,
ગોફણે ફરતી રે મા ઘુઘરી,
જેનો સુંદર ઘાટ અપાર,
નીલવટ સોહે રે મા ચાંદલો,
ને કુમકુમ કેશર આડ;
આડ અનોપમ રે મા શોભતી,
મા વિધવિધ લડાવે લાડ.

આ રીતે સારાય શરીરનું, ને અંગ-અંગના આભૂષણોનું આ ગરબામાં વર્ણન છે,ને—

ગરબે ફરતાં રે મા જાળિયાં,
તેના દીપક જ્યોત અપાર;
કમલ દીપક રે મા કોડિયાં,
તેની શોભાતણો નહીં પાર,

એ લીટીઓ દ્વારા ગર્ભદીપ—ગરબાનું પણ રોચક વર્ણન કર્યું છે.

દયારામ

વલ્લભ ધોળાનાં ગરબાનો નાદ હજુ ચાલુ છે, ત્યાં 'હું તો ગોપીઓના નાથને વરેલો છું'—નો સૂર કાઢનાર દયારામની ગરબીઓ કાને અથડાય છે. સંવત ૧૮૩૩માં ચાંદોદમાં જન્મ; નાનપણથી અનાથ; તોફાની તત્ત્વ પુષ્કળ; આથી ચાંદોદનો તેને ત્યાગ કરવો પડયો; માત્ર સાથે હતી તેની સંગાથિની વાંસળી. કેશવાનંદ સંન્યાસી પાસેથી જ્ઞાન મેળવી તે ડભોઈ ગયો. ત્યાંથી ગોકુળ, મથુરા, વૃંદાવન, કાશી, રામેશ્વર વગેરે સ્થળોએ ફર્યો. હિંદી, જૈન, સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો. કંઠ સુંદર, અને ભક્ત કવિ; તેમાંય 'કૃષ્ણ સિવાય કોઈને માથું નમે નહિ,' તેવી પ્રતિજ્ઞાવાળો. એટલે તેનાં પદો,

વાદળી

આભલે અંધારા ઘેરાય,
કે વાદળી રમણે ચઢી રે....

ચમ ચમ ચમકારા થાય,
કે વાદળી રમણે ચઢી રે....

વ્યોમે વિહરતી પેલી શીળી ચંદ્રિકા,
મુખડું છૂપાવી કેમ દોડે?
કે વાદળી રમણે ચઢી રે....આભલે.

વીજળીનાં તેજશાં જગને ઉજાળતાં
જગ પર જ્યોતિ છોળે
કે વાદળી રમણે ચઢી રે....આભલે.

ગાજે ગગનમાં રૂપેરી વાદળી
હૈયે અમીરસ ઢોળે,
કે વાદળી રમણે ચઢી રે....

વ્યોમે વિહરતી રૂપાળી વાદળી
ઝીલું તું આવ જગખોળે,
કે વાદળી રમણે ચઢી રે....

જગને ઉજાળતી ઓ વ્યોમ વાદળી
ધણ—ધાન્યના ભંડાર તું ખોલે,
કે વાદળી રમણે ચઢી રે....

પુરુષોત્તમ પારેખ

દીક્ષા

મંગળ માનવતાને મારગ
માંડે પગલાં મારો વીર !
આશિષ આપો માતા શારદ
પાડે પગલાં મારો વીર !
શિખા સુત્રને પ્રતિક પુરાણી
આર્યાદર્શોની એંધા હો
જાણીને ભોગવવા : માંડે પગલાં મારો વીર !
'યજ્ઞ'ભાવનો અર્થ પીછાણી
'પ્રીતિ' ને 'મુક્તિ', પરમાણી
ભણી–ગણી ભોગવવા : માંડે પગલાં
મારો વીર !
વ્યષ્ટિ–સમષ્ટિ ભેદ સમાણી
વિભુ વિશ્વ ને વેદ ગવાણી
માણીને મૂલવવા : માંડે પગલાં મારો વીર !
કિશોર કાયાનો સુકુમાર,
માંડે પગલાં મારો વીર !
ભવ્ય ભાવિનો ભારતબાળ,
માંડે પગલાં મારો વીર !
ઉમેશ કવિ

ii અને ગરબીઓમાં એ જ તત્ત્વ વિશેષ આવ્યું. એના સમયમાં જ ગરબીએ સૌંદર્ય-રૂપ ધર્યું. દયારામમાં ઊર્મિનો આવેગ પુષ્કળ હતો; અને તેથી એ આવેગને 'ગરબી'રૂપી વાહન મળી ગયું. એમ કહેવાય છે કે, "જ્યારે ધીરા અને ભોજાએ મૃત્યુનાં ગાણાં ગાયાં, ત્યારે દયારામે આ ગરબીઓ દ્વારા પ્રેમનું સંગીત ગાયું." તેની અનેક કૃતિઓમાં 'ગરબી સંગ્રહ' મુખ્ય ગણાવી શકાય. આ ગરબી–ઓમાં તે માનવભાવ વ્યક્ત કરે છે.

હું શું જાણું જે વહાલે મુજમાં શું દીઠું ?
વારે વારે સામું ભાળે મુખ લાગે મીઠું...હું
હું જાઉં જળ ભરવા ત્યાં પુંઠે પુંઠે આવે
વગર બોલાવ્યો વાલો વ્હેલડું ચડાવે...હું
વઢું ને તરછોડું તોયે રીસ ન લાવે;
કાંઇ કાંઇ મિષે મારે ઘેર આવી બોલાવે...હું
દૂર થકી દેખી વાલો મુને દોડ્યો આવી દોટે,
પોતાની માળા કાઢી પહેરાવે મારી કોટે...હું
મને એકલડી દેખી ત્યાં મારે પાલવે લાગે,
રંક થઈ કાંઈ કાંઈ મારી પાસે માગે...હું
મુને જ્યાં જાતી જાણે ત્યાં એ આવી ઢૂકે;
બેની ! દયાનો પ્રીતમ મારી કેડ નવ મૂકે ..હું

અને શ્રી મુનશી કહે છે તેમ, "Old Gujarata died with Dayaram; from its ashes, new Gujarata, phoenix-like, was born with Narmadashanker.

આને જરા ફેરવીને કહીએ તો જિનપ્રભસૂરિથી લઈ દયારામ સુધીના કવિઓએ આપેલાં સાહિત્યનાં નીર પી પીને નવા કવિઓએ રાસ-સાહિત્યને વિકસાવ્યું છે. નર્મદ, નરસિંહરાવ, દલપતરામ, નરસિંહરાવ, બોટાદકર, ખબરદાર, નાનાલાલ, મેઘાણી, રા. વિ. પાઠક, સુંદરમ, ઉમાશંકર જોશી, કેશવ હ. શેઠ, ઈન્દુમતી મહેતા, જ્યોત્સના શુકલ, સૌની સેવા ભૂલી શકાય તેમ નથી. એ સૌએ પ્રાચીન સાહિત્યમાંથી પ્રેરણા મેળવી છે; કેટલાકે તેના જ પાયા પર પોતાના રાસ કે ગરબીના મંડાણ માંડ્યા છે.

ગુજરાતના મહાકવિની જ એક કૃતિ લઈ, આ અવલોકન પૂરું કરીએ—

હળવે હાથે તે નાથ ! મહિડાં વલોવજો,
મહિડાંની રીત નોય આવી રે લોલ.
ડોળી નન્દાશે, નાથ ! ચોળી છંટાશે, નાથ !.
મોતીડાંની માળા તૂટશે રે લોલ.
ગોળી નન્દાશે ને ગોરસ વહી જશે;
ગોરીનાં ચીર પણ ભીંજે રે લોલ.
હળવે હાથે તે નાથ !
નાની શી ગોરસીમાં જમનાજી ઉછળે,
એવી ન નાથ ! દોરી રાખો રે લોલ;
નાની શી ગોરસીમાં અમૃત હારિયાં;
હળવે ઉપાડી નાથ ! ચાખો રે લોલ,
હળવે હાથે તે નાથ !

લોકસૂર

શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણી

*

સાહિત્ય-દેશે પણ પડઘા પાડી રહેલો સહિયારાપણાનો મહાપર્વ

ગુજરાતમાં આજે મહાપર્વ મંડાયું છેઃ એ છે Renaissence(રેનેસાં) નું નવ-જાગૃતિનું પુનરુત્થાનનું પર્વ.

નવજાગરણનો આ યુગ બંધનો ત્યજે છે, વિશાલ વિશ્વજીવનના વાયુ પીએ છે, પોતાનું હતું તે જ સાચું ઠરાવવાની જીદ્દ વિસારી દઈ પરતા તેમ જ પોતાના જીવન સ્વરો વચ્ચે મેળ ખોજે છે. જીવનને ગતિ તેમ જ જોમ આપનારાં બળો, પછી છો ને એ સ્વકીય હો વા પરકીય, પ્રાચીન હો વા નૂતન—આ નવજાગૃત પ્રજાને હૃદયદ્વારે વધામણાં પામે છે. અમારાપણાનો અંધ આગ્રહ જગતની જોડે અમારા સહિયારાપણાની નવભાવના પાસે પોતાની હાર કબૂરે છેઃ શું રાજકારણમાં, શું ધર્મ-જીવનમાં કે શું સમાજમાં, વાણિજ્યમાં, શિક્ષણમાં.

એ સહિયારાપણાનો લોકસૂર સાહિત્ય-દેશે પણ પડઘા પાડી રહેલ છે. અન્ય માનવ પ્રજાઓની અનુભવસામગ્રીની જોડાજોડ આપણે પણ આપણી સામગ્રીને માંડવી રહ્યા છીએ. નૂતન યુગનાં ચણતરમાં કઈ કઈ આપણી સંપત્તિ કામ લાગશે તેનો સહિયારો નિર્ણય કરીએ છીએ. આપણા સાહિત્યને જગતકસોટીને કસપથ્થરે, જગતતુલાને છાબડે આપણે મૂલવવા માંડયું છે. આપણી પાસે શું એવું હતું કે જે બીજાં માનવીઓની કને નહોતું, આ વસ્તુ આપણા અભિમાનની નથી રહી હવે, હવે તો આપણે પરસ્પરનું Common Factor-સમાન તત્ત્વ નિહાળવા તલસીએ છીએ. એનું નામ સંઘજીવનની ઝંખના: વિશ્વબંધુતાનો કોડ.

સહિયારી સંપત્તિ

ગુર્જરી-કુંજોમાં ગર્જી રહેલા જે રાસ, તે શું આપણું-ગુર્જરો સૌરાષ્ટ્રીઓનું જ અસલ કલાધન ? કે અન્ય પ્રજાઓ સાથેની આપણી સહિયારી સંપત્તિ ?

રાસ, ગરબા, ગરબી, ગોફ, ચોકારા; એટલે કે ગોળકુંડાળે ફરતાં ગવાતાં ને નચાતાં ગીતોઃ સૌરાષ્ટ્ર-ગુજરાતમાં છે, મારવાડ-રાજસ્થાનમાં છે, કચ્છ-સિંધમાં છે, કુર્ગોમાં અને સંથાલોમાં છે. યુરોપની કેંક જાતિઓનો એ કલાસંપત્તિ પર દાવો છે.

Ballad (બેલડ) શબ્દની તવારીખ તપાસો. એન્સાઈક્લોપીડીઆ બ્રિટાનિકામાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે.

"અસલ ફ્રેન્ચ ક્રિયાપદ Baller (to dance) નાચવું પરથી જ રચાયો Ballad શબ્દ. ગોળ કુંડાળે નૃત્ય કરતી મંડળીની ગતિના તાલ સાથે એકતાલ બનીને ગવાતું લોકગીત એટલે 'બેલડ': લોકોએ રચેલું, લોકોને માટે જ રચેલું, અને લોકોની કંઠ-પરંપરાએ ચાલ્યું આવતું એ ગીત એની શૈલી પરત્વે, એના રસ તેમ જ એની ઘટના પરત્વે તો આખા યુરોપના તમામ મુલકોમાં સર્વ-સામાન્ય જ હોય છે."

હો રસીયાં !

હો રસીયાં ! આવો તો રંગભર્યા રમીએ.
ઉત્સવીયાં ! આવો તો સ્નેહથી વીહરીએ;
હો રસીયાં ! આવો તો રંગભર્યા રમીએ.
નભને આંગણે રમે ચંદ્ર અને તારલા !
નક્ષત્ર વાદળીના સંગમાં સોહામણા !
હો રસીયાં ! એવા સુરંગના લ્હાવ ઝીલીએ;
ઉત્સવીયાં ! આવો તો સ્નેહથી વિહરીએ.
વનની વનરાઇ ખીલી, કુંજ વૃક્ષ વેલડી !
નાની તલાવડીમાં, નાચે હંસએલડી !
હો રસીયાં ! મનના સુમેળ એવા સાધીએ;
ઉત્સવીયાં ! આવો તો સ્નેહથી વીહરીએ.
સંસારે શોભે મોંઘાં માનવ રસીકડાં !
ઉત્સવ આનંદે મ્હોરે મીઠાં મન ઘેલડાં !
નવલ ઉમંગ આજ માણો રસીકડાં :
હો રસીયાં ! આવો તો રંગભર્યાં રમીએ.
ઉત્સવીયાં ! આવો તો સ્નેહથી વિહરીએ.

જગુભાઇ રાવળ

એ જ ગ્રંથમાંથી બીજું એક અવતરણ ટાંકીને પૂરાવો દઇએઃ

" ગોવાળિયાએ અને ગોવાલણોએ બીજાં ઘણાં ઘણાં મીઠાં ગીતો ગાયાં, અને એ ગીતોને સ્વર્ગીય સુમિષ્ઠ જમાવટ કર્યા પછી તેઓએ ગોળ કુંડાળે નૃત્ય આરંભ્યું. "

હીર-તાંતણો

એ તો ઊંડા ભૂતકાળની હકીકત. પણ જાપાનમાં તો તાળીએ લઈ રમાતો રાસ હજુ જીવે છે. તાજેતરમાં જ જાપાની પાટનગર ટોકીઓની અંદર Harbour festival ઉજવાયો. એમાં રચાયેલા 'મિનાતો–ઓદોરી' 'harbour dance' હુબહુ આપણા રાસડાની જ આવૃત્તિ હતો. આમ ગીતો ગાતાં ગાતાં ગોળ કુંડાળે સમૂહ–નૃત્ય તો જગતસહિયારું તત્ત્વ દેખાઈ આવે છે. પછી હરએક લોકસમુદાયે પોતે પોતાની વિશિષ્ટ ખાસિયતો વડે એ નૃત્યને નવા ઘાટમાં ઉતાર્યું તે ભલે કબૂલ રાખીએ. સૌરાષ્ટ્ર–ગુજરાતની રાસપરંપરા રાસેશ્વર શ્રી કૃષ્ણ જેટલી પુરાતન હશે. મીરાં–નરસિંહના ભક્તિનૃત્ય વડે રસાયલી હશે. એના રાસ-કુંડાળાની મધ્યમાં વિરાજતી માંડવી કે એની રાસસુંદરીઓનાં શિર ઉપર મંડાતા તેજ-વર્ષણ ગરબા (ગર્ભદીપ) તેમ જ ગેબનવર જાગ-મંડપો એણે પોતે જ નીપજાવેલાં નિજ કલાઅંગો હશે; એની હથેળીઓના તાળોટા કે એના પગ ઠમકારની લાલિત્યભરી લહણ કદાચ એના જેટલી કક્ષાએ બીજાં લોકો નહિ પહોંચાડી હોય: ગુજરાતણોના અંગ-મરોડ જે રેખાઓ ખેંચે છે તે કદાચ વિ-

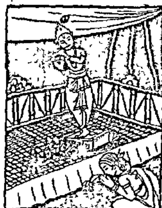
શીઓના બેલડ નૃત્યોમાં હજુ અણુસાર્યાં રહી ગયાં હશે. તો બીજી બાજુ બીજાઓએ નિરાળાં જ નૃત્ય-તત્ત્વોમાં પોતાનું વિશેષ જોર મૂક્યું હશે. આપણા દાંડીઆરાસ, તો બીજા કોઈના સમશેરનૃત્ય અથવા ભાલાનૃત્ય: આપણા ઘેરદાર કેડિયા ચણિયા તો બીજાનાં ઝોળદાર 'સ્કર્ટ': આપણાં પુરુષ-ઝોગલાં ને સુંદરી-સાળુના પાલવો તો બીજાના પતંગ-પાંખ શા દુપટ્ટા: આપણાં અણીવટ-વીંછીઆ, તો તેઓના પણ પાય-ઘૂઘરા: આપણાં ગોફગૂંથન, તો તેઓનાં ખંજરી બાજન! આમ પ્રત્યેકની ન્યૂનાધિકતા નજર સામે રાખીએ તો રસની એક જ બીના બાકી રહેશે, કે રાસગરબાની નૃત્યપરંપરા વિશ્વ વ્યાપી છે; એટલે કે માનવજાતિઓને બાંધનાર એક હીર-તાંતણો છે: એક પરમ ધર્મતત્ત્વ છે. કારણકે—

"In one sence Folkore is a religious teaching. Latin root Ligare—to Bind, to unite. Folklore binds greatest distances together. Wide distances are spanned by the far reach of folklore's human touch" (એક અર્થમાં તો લોકસાહિત્યને ધાર્મિક શિક્ષણ જ ગણાવી શકાય. કેમકે 'રિલિજ્યન'નો મૂળ અર્થ સાંકળવું છે. લોકસાહિત્યનું માનવ-તત્ત્વ પણ દૂર દૂર પડેલી પ્રજાઓને સાંકળે છે.)

ગ્રીસના ગોચરોમાં

હું તો રાસગરબાના આવા વિશ્વદર્શનમાં રાચનારો છું. પણ તો પછી અસલ કોનું સર્જન હશે એ? રાસ-નૃત્ય મૂળ સૌરાષ્ટ્ર-ગુજરાતને કિનારેથી તો પરમુલકમાં નહિ સંચર્યો હોય? આપણા નાવિકો, વણિકો, ગોપજનો ને સાહસ-વીરો જ શું વિદેશતટો પર એને નહિ ધરી આવ્યા હોય? એ પ્રશ્ન જરૂરનો નથી. આર્ય ગોવા—

દિવ્ય-બંસરી

કનૈયાએ દિવ્ય બંસી બજાવી,
ડોલે કેવો, ડોલરીયો દીપે કેવો;
ડોલરીયો દીપે કેવો,
થંભી રહ્યાં જમુનાં નીર ત્યાંહી;
કનૈયાએ૦

વ્રજનાર ઘેલી બની બંસરીના તાનમાં
અંબર અવળાં અંગ સજીને
વિહ્વલતા ઉર ભારી.
કનૈયાએ૦

ત્યજી ત્વરાથી પ્રિય બાળ,
કાજળ ચંદ્રક કીધું ભાલ,
વ્યાકુળ મુરલી નાદથી એ સાનભાન ભૂલતી;
કનૈયાએ૦

હર્ષ-હિન્ડોલે ઝૂલાવે,
માધવ સ્મિત કરી રીઝાવે,
દીપક જ્ઞાનનો ઉર ઝગાવી,
તેજે તરૂણીને તારી.
કનૈયાએ૦

સૌ. દીપકબા દેસાઈ

ભીઓ તો આજથી હજારો વર્ષો પર ગ્રીસ દેશનાં ગૌચરો પર નેસ બાંધી બેઠો હતો ને રાસડે ગરબે ઘૂમતો હતો: ("In the beginning it would appear, the Aryan shepherds who dwelt in the pastoral districts of Greece shared in some humble measure the gift of song which became such a wonderful thing amongst their more highly favoured Kinsmen of Attica"—Edmund Chambers).

લોકનૃત્યનો ચેપ

મહત્ત્વની વાત તો એ છે કે આપણે અર્વાચીન ગુજરાતીઓ પૈકી કોણ જાતિ કહી શકશે કે પોતે સોરઠ–ગુજરાતનાં આદિ નિવાસીઓ છે! આપણે ઘણુંખરાં Nomads: ભ્રમણપ્રેમી પશુપાલકોનાં વારસદારો; આપણે તો દૂર દૂરથી ઓતરાદા સીમાડા ઓળંગતાં, રસ્તે પેઢાનપેઢી પડાવ કરતાં, અનેક ધરતીપટોની રજે રજોટાતાં ને અનેક વનોકુંજોના રસરંગે ભીંજાતાં ભીંજાતાં હજુ હમણાં જ ગુર્જરભોમે ઉતારા પામ્યાં. આપણે સાથે લેતાં આવ્યાં ફક્ત ત્રણ વાનાં: આપણી તેગ, આપણું ગૌધન, આપણાં નૃત્યગીતો. કોણ, ક્યાંથી, કેટલું લાવ્યું તે કહેવું વિકટ છે.

અથવા જગત બધા પર ભ્રમણ કરતાં પેલાં ઘંટીઆં, લુહારીઆં, છારાં વગેરે 'જીપ્સી' વણઝારાં તો સ્થલે સ્થલે આ નૃત્ય અને સંગીત નહિ વેરી આવ્યાં હોય? એચ. જી. વેલ્સ એના 'આઉટ લાઇન્સ ઑફ વર્લ્ડ હીસ્ટરી'માં છે–,

Another infection that the have carried from land to land is the quality of the folk-music in the countries through which they passed. They have always been the enthusiastic if not very original musicians; everywhere they have carried a popular midnstrelsy giving it a gusto all their own.".

[આ કામરૂ લોકો દેશદેશોમાં બીજો ચેપ લોકનૃત્યનો લઇ ગયાં. જે જે પ્રદેશોમાંથી એ નીકળ્યાં ત્યાં ત્યાંના નૃત્યગીતની ખાસિયત તેઓએ પકડી લીધી. તે લોકો બહુ સ્વયંસર્જક નહિ છતાં બહુ ઉમંગી સંગીતજ્ઞાતાઓ હોય છે. ઠેર ઠેર તેઓ લોકભોગ્યે ગીતો *કથાઓને ઉપાડી ગયાં, ને એ ગીતોકથાઓને* તેઓએ પોતાની ખાસ ઊર્મિનો પાશ ચડાવ્યો.]

એક જ ખાસિયત

આજે નિહાળશો તો રાસ–ગરબાનું જીવંત નૃત્ય ત્યાં જ સંઘરાયું છે. એ જગ ભ્રમન્તાં ઘંટીઆં જીપ્સીઓના તંબૂઓમાં, ને આપણા કોળીવાડા વાઘરીવાડા કે અંત્યજ વાસોની અંદર.

સત્ય વાત તો એક જ છે કે, રાસ–ગરબો સંઘજીવનની સંપત્તિ છે. જ્યાં જ્યાં સંઘજીવન, ત્યાં ત્યાં વિશિષ્ઠ પ્રકારનાં કલાસાહિત્ય અવશ્ય નીપજે: કથાકારનાં વાર્તા કથનં, માણભટ્ટોનાં પુરાણ–કવન, ભરથરીનાથોનાં કથાગાન, ભજનમંડળીઓનાં ભજનકીર્તનો તેમ જ સ્ત્રીપુરુષોનાં નૃત્યગીતો. એ નૃત્યગાન કુંડાળે ઘૂમે છે, કેમકે કુંડાળું બની ગયું છે સમૂહજીવનનું Symbol—પ્રતિક. કુંડાળું તો છે કલાની પરિપૂર્ણ ને બલિષ્ઠ રેખા. માનવજાતિ જ્યાં જ્યાં નયનો માંડે છે ત્યાં ત્યાં ગોળાકાર ભાળે છે; ગગનમાં ક્ષિતિજરેખા પર, સાગરપાળે કે વૃક્ષરાજિની ઘટાએ ઘટાએ, જલે સ્થલે પુષ્પે પાંદડે, દલે દલે, સર્વત્ર ગોળાકાર curveture વર્તુલ વળાંક: બંકાપણું: મરોડ, જે કહો તે. એટલે જ માનવીઓનાં મન ગોળાકારે મોહ્યાં–કસબમાં; કલામાં; જીવનનું લાલિત્ય ઉચ્ચારનારી હરએક રચનામાં.

તમામ લોકરૂઢોની આ ખાસિયત; માત્ર એકલા ગુજરાતીઓની જ નહિ.

આત્મરક્ષાને કારણે માનવી સંઘજીવનમાં ગૂંથાઈને જીવતો હતો, દેહ શું દેહ ભીડીને ખીચોખીચ જીવતો હતો. જાણે પ્રાણ–ધબકાર એના એકસમાન હતા. સુખદુઃખ એનાં સહિયારાં હતાં. જુથમાં જ શ્વાસ લઈ એને જીવવાનું યા મરવાનું હતું.

હર્ષશોકના અવસરો એક. ઉત્સવો ને પર્વો એક, નિસર્ગ પ્રત્યેની દૃષ્ટિ એક, રસ એક, રંગ એક. માટે જ ઊર્મિઓના આંચકા એક સમાન.

ફ્રેન્ચ ભાષામાં જે જીવનતત્ત્વને Elan vital=vital urge એવા પ્રયોગ વડે ઉચ્ચારવામાં આવેલ છે તે જીવનની એકતા; લાગણીના ઝંકારની, તલસાટની, તાલાવેલીની એકતા એ હતું સંઘજીવનનું પરમ કૌવત.

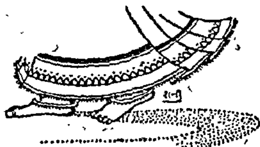
ત્રેવડો સમુચ્ચય

એવો લોકસમૂહ સંગ્રામ અને શિકારથી થાકતો, ઢોરહાંકણી ને લહાણી કાપણી કરી કરી લોથ થતો, ધંધાકસબના એકધારા જીવનથી કંટાળતો ત્યારે એનાં થીજેલાં અંગો સુખવિરામ Relaxation માગતાં. ઉદ્યમે સાહસે શોભતું જીવન તો સદા કલામાં જ એ સુખવિરામ Relaxation શોધતું હોય છે. સંઘજીવનને સંતોષનારી કલા એટલે એકાદ ગવૈયાની ઝીણી સિતારી ન હોય; એકાદ વારાંગનાનું માર્દવ્યભર્યું નૃત્ય ન હોય.

એને તો જોઈએ છે ઝૂકાઝૂક અને રેલમછેલ. એકલ વસ્તુથી એ ન સંતોષાય. એને તો જોઈએ નૃત્ય, ગાન તેમ જ વાણીનો ત્રેવડો સમુચ્ચય. એ સમુચ્ચયને એણે રાસગરબામાં નિપજાવી લીધો, ધાર્મિક પર્વમાં બહુરંગીલા લોક મેળાઓમાં, સામાજિક ઉત્સવમાં, લગ્નસરામાં કે ઋતુ પરિવર્તનને અવસરે એ સંઘહૃદય ગડમથલની મીઠી વિસ્મૃતિમાં ડૂબી જઈ આ ત્રેવડી ગૂંથેલી રાસકલાનો લ્હેર કરી શકતું.*

* 'ધરતીનું ધાવણ: ભા. ૨' માંથી

આવાહન

રાગ—"મિઠલડાં દૂધ લ્યો."

રમવા આવો રાસ,
અંબા રમવા આવો રાસ.
અંબા રમવા આવો રાસ.

ફરફર, ફરફર ચુંદડી ફરકે (૨)
ફરકે કેશકલાપ....અંબા રમવા....

ચમચમ, ચમચમ ટીલડી ચમકે (૨)
દામણીનો ચમકાર....અંબા રમવા....

ઝમઝમ, ઝમઝમ ઝુમણાં ઝળકે (૨)
નથડીનો ઝમકાર....અંબા રમવા....

રૂમઝુમ, રૂમઝુમ ઝાંઝર ઝમકે (૨)
ઘુઘરીનો ઘમકાર....અંબા રમવા....

તાકધીન, તાકધીન ઢોલક વાગે (૨)
તાલમૃદંગનો નાદ....અંબા રમવા....

દ્વારે દ્વારે તોરણ ઝુલે (૨)
ઝુલે ફૂલડાં અપાર....અંબા રમવા....

મહેકે, મહેકે કસ્તુરી ચંદન (૨)
મહેકે ગુગળ....ધૂપ....અંબા રમવા....

નવલાં દિન નવરાત્રી આવ્યાં (૨)
આનંદ મંગલ થાય....અંબા રમવા....

રમવા આવો રાસ અંબા રમવા આવો રાસ

કુ. કિશોરી અંતાણી

બ્હેનોની જીભે રમતી બોટાદકરની

રાસ-તરંગિણી

લેખક

શ્રી. સવાઈલાલ ઈ. પંડયા

*

રાસ એ ગુજરાતનું અમૂલું ગીત ધન છે.

" સ્થાપી સ્વરાજ્ય, વ્રજમંડળ વિસ્મરીને,
જ્યાં સ્વાન્તની કરી ચિરસ્થિતિ વાસુદેવે"

એ સૌરાષ્ટ્રમાં રાસેશ્વર શ્રી કૃષ્ણને ખેંચી લાવનારાં કારણોમાં ઊઘડતી રાત્રિમાં ચાંદની ઢળતાં ચોકોમાં ઊભરાતા રમણીઓના રાસોલ્લાસો પ્રધાનસ્થાને હશે એમ માનવાનું મન થઈ આવે છે. ઘણા જૂના સમયથી વૈવિધ્યભર્યાં ગીતોના અમીવર્ષણથી ગુજરાતી નારીની ભાવનાવાટિકા પ્રફુલ્લિત બનેલી છે એ નિર્વિવાદ બિના છે. બોટાદકર સત્પ્રણયના કવિ છે. નારીસહજ કોમળ લલિત ભાવોથી આંદોલિત થનારું એમનું ચિંતન્ન હતું. આર્યજીવનના મંગળ અંશો ઊંડા અનુરાગથી આલેખાયેલા એમનાં સર્જનોમાં પડયા છે. એટલે રાસ રમતી સુંદરી એમની દૃષ્ટિ બહાર રહી હોય એમ કેમ બને? મનોહર રંગોમાં રંગાયેલી સૌરાષ્ટ્રસુંદરી આપણાં નેત્રો સામે પદેલી આમ લાવવામાં આવી છેઃ--

" રસપૂરિત રાસ વિષે રમતી,
દઈ તાલ પરિક્રમથી ફરતી;
રસાગાન વડે જગ રેલવતી,
કલકંઠ થકી કકુભો ભરતી. "

ગ્રામયુવતીઓ મેળામાં જાય છે. ઉત્સવના પ્રસંગોએ બાળગોપાળને સાથે લઈને જ જવાનું હોય ને! એટલે શિશુઓ સાથે છે. દૈનિક વ્યવહારનો થકવનારો બોજો એક દિવસ માટે નીચે મૂકી દઈને મુક્ત વિહરતી નારીના પ્રમોદનો એક ક્રમ કવિએ આમ આલેખ્યો છેઃ--

" રચે રમણી મંડળ કૈં રાસ,
ત્યજી ગૃહકાર્યતણો સૌ ત્રાસ;
મધ્યમાં બેસાડી નિજ બાળ,
દેહનો કરતી દુર્ગ વિશાળ,
બાળમુકુન્દતણા પરિક્રમણે. ગોપવધૂ શી ગાય!
ક્ષણ ક્ષણ વ્હાલાં વદન વિલોકી, કૈંક રસે રેલાય
હસ્ત ચરણોથી દેતી તાલ,
ગજાવે વિસ્મિત વ્યોમ વિશાળ. "

સુંદર વસુધાપટે વિસ્તરેલા જીવન માટેનો કવિનો પ્રેમ, સદા મંગળમયી નારી તરફની નિર્વ્યાજ ભક્તિ અને શિશુઓ તરફ નીતરી રહેલી વત્સલતા ઉપરની પંક્તિઓમાં દેખાઈ આવે છે.

વિવિધસ્વરૂપે સંસારને અજવાળતી ઊભેલી નારીને અપૂર્વ પૂજ્ય બુદ્ધિથી સન્માનતા બોટાદકરને નીરખતાં એમની કારણનિરપેક્ષ પ્રણયોપાસના માટે આપણો એમની તરફ અનાયાસે અહોભાવ પ્રકટે છે. પારણે બાળને ઝુલાવતી જનની એના બાળના વદનમાં શું જુએ છે?

" કૃષ્ણમુખ કમળશા હસિત સુતવદનમાં,
વિસ્મિતા નંદ ગૃહિણી સમાણી,
કોટિ બ્રહ્માંડને, કોટિ શશિ સૂર્યને,
કોટિ દૈવસ્યને રહી નિહાળી."

પતિપ્રણયના વર્ણન થકી કે બીજા કોઈ ઉદ્યમી મનથી ઊતરી નહિ જાય એવા ગૃહિણીના કરોડો આભાઓનું ચંદ્ર દેડવા આનંદ સેવતું કવિ કામના કરે છે કે,

"પુનર્જન્મે પૂજું ગૃહિણી બની તારા હૃદયને
ઉમંગે આરાધું નવલ રસથી નિત્ય તુજને."

પ્રણયિની વિશે ગાતાં અતિકથનથી ન થાકવાનો કવિસંપ્રદાય છે એમ વાંચનારને લાગે તો બહેન વિષે પણ એવાં જ સ્નેહની ઉષ્મા-ભરેલાં વચનો બોટાદકરની કવિતામાં નજરે પડે છે.

" પણ એ અલૌકિક એક અંતર,
એ છવિ રસરેલડી,
નહિ નહિ મળે નરલોકમાં
એ જગતજુદી બેનડી;
એ ઉમળકા અંતરતણા,
એ આશીષો અણચિંતની
નહિ ક્યાંય નિરખી નયનથી એ ભાવભર
ભાગીરથી. "

દામોદરે બહેનને પાવનકારી ગંગા કહી છે તો ગૃહમાં મંગળ પ્રસંગ આવતાં સંકોચાતી વિધવાબહેનને અનેરાં આશ્વાસન વચનોથી સન્માની સમારંભમાં ભાગ લેવા આવકારી છે. કવિના વિધવાબહેન ગોદાવરી તેમની હયાતિ દરમિયાન કવિની સાથે જ રહ્યાં હતાં અને ભાઈ તરફ અસાધારણ સ્નેહભક્તિ ધરાવતાં હતાં. તેમને ઉદ્દેશીને શૈવલિનીનું શકુન નામનું કાવ્ય લખાયેલું છે. એ કાવ્યમાં કવિ કહે છે:—

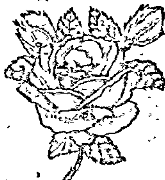
"તારા સમાન અહિં કોણ પવિત્ર બીજું?
મારૂં અહર્નિશ સુમંગળ ઇચ્છનારૂં !
આંદોલનો અમળ આ ઉરનાં અમૂલાં,
ક્યાં જોઉં ભવ્ય તમ ભાતથકી ભરેલાં."

'દુહિતા ભલી ન એક' એવી કહેવત બોલનાર સમાજનો એક કવિ દીકરી માટે હૃદયનો અપૂર્વ હૂંફવાળો ખૂણો રાખનાર નીકળ્યો છે અને કહી ગયો છે કે—

" પીયૂષ પ્રાણને પાતી, કર્કશત્વ નિવારતી,
સ્નેહસ્રોત સદા વ્હેતી, દુહિતા દિવ્ય નિર્ઝરી."

પોતાની છંદબદ્ધ કવિતાઓમાં, આમ વિવિધસ્વરૂપે સમાજનું ધારણકાર્ય કરી રહેલી નારીને કવિએ એના પ્રકૃતિસિદ્ધ ગૌરવભર્યા

ફૂલડાં ગમે

સાંજના પહોર મને ફૂલડાં ગમે,
હો મને ફૂલડાં ગમે;
સાંધ્યના સુમાર મને ચૂંટવા ગમે,
હો મને ચૂંટવા ગમે.
અનિલ આ વહે ધીમંત,
શાંત આ છે સાન્ધ્યરંગ,
પંખીઓ ધીમે ઉડંત,
સોડવા ગમે,
હો મને સોડવા ગમે.
પુષ્પના નમણા રંગ,
આંખને આપે આનંદ,
પ્રેમમાં ન પાડે ભંગ,
હસ્તને ગમે;
હો મારા હસ્તને ગમે.
આવને ઓ બાગબાન,
પુષ્પમાં જડે છે ગાન,
થાય મને કાવ્યભાન,
હાસ્ય ના ગમે,
હો એના હાસ્ય ના ગમે.
સાંજના પહોર મને ફૂલડાં ગમે,
હો મને ફૂલડાં ગમે.

ધીરજલાલ ગજ્જર

સ્થાને સ્થાપિત કરી છે.

રાસતરંગિણીનું પ્રકટ થવું એ કોઇકને લાગ્યો છે એવો અકસ્માત નહોતો અને હોય તો વ્યવસ્થિત અકસ્માત હતો. શાસ્ત્રાભ્યાસની વર્ષામાં પુષ્ટ થયેલી કવિની કાવ્યસરિતા લોકવ્યવહારના દર્શનની શરદમાં આછરતી જતી હતી તે રાસતરંગિણીની પ્રસન્નતામાં પરિણમી.

વિવિધ અનુભવોના ઊંચાનીચા પ્રદેશો વટાવી ગયેલું કવિનાં જીવનનાં વર્ષોનું વહેન શિક્ષક તરીકેના વ્યવસાયના સપાટ પ્રદેશમાં સામાન્ય ગતિથી વહી રહ્યું હતું. વૈષ્ણવ મહારાજ સાથેનો વસવાટ, વેપાર અને ખેતી-દ્વારા દ્રવ્યોપાર્જનના પ્રયત્નો, ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં પગપાળા મુસાફરી વગેરે જીવન ઉપર ઊંડી અસર કરે એવા અનુભવો બોટાદકરને થઈ ચૂક્યા હતા. કવિની આસપાસ ભાવનાશાળી યુવાનમિત્રોનું એક મંડળ એકત્ર થયું હતું અને તેમણે પોતે પણ બીજી મહત્ત્વાકાંક્ષાઓને મર્યાદામાં લાવીને આજીવિકા માટે શિક્ષકના ધંધા તરફ અને આંતરિક સંતોષ માટે સાહિત્યસેવા તરફ પોતાનું લક્ષ્ય કેન્દ્રિત કર્યું હતું.

ગરીબાઈથી વિકંપિત થયા સિવાય એ સ્થિતિમાં મળી શકતાં સુખો તરફ કવિ દૃષ્ટિ રાખી રહ્યા હતા. સમઢિયાળાના નિવાસ દરમિયાન તેમના પાડોશીઓ તરીકે ભરવાડોનાં બકરાંઓ હતાં અને સામે જ આવ્યો હતો ભંગીવાસ. શાંત રાત્રિઓમાં, બોટાદકરની લોકસાહિત્ય તરફની સ્વાભાવિક અભિરુચિને અંત્યજ સ્ત્રીઓના રાસડાઓએ પુષ્ટિ આપી હતી. પરિણામે મિત્રોએ એક આશ્ચર્યકારક બનાવ સાંભળ્યો. હૈયવલિનીમાં સંગ્રહાયેલાં કાવ્યોની રચનાની સાથેસાથ રાસરચનાની સરવાણી ફૂટી અને મિત્રો અને પ્રશંસકોની તાત્કાલિક સંમતિ મળી ગઇ. હૈતુકવની વાર્તા અને કસ્તૂરીની સુવાસ આપોઆપ ફેલાઈ જાય છે એમ રાસતરંગિણીનાં પ્રગટવાથી કવિની કીર્તિની સીમા આપોઆપ વિસ્તરી. અત્યાર સુધી તેમણે પોતાની કાવ્યરચનાથી વિદ્વાનોને પરિતોષ આપ્યો હતો, આ નવી રચનાથી તેમણે જનતાજનાર્દનની પ્રીતિ પણ સંપાદિત કરી લીધી.

સંસારના વગડાઓમાં અપૂર્વ સદાગ્રહથી દીર્ઘ પ્રવાસો ખેડીને કવિના મનોમધુકરે કાંટાઓને ઉવેખીને કેવળ પુષ્પોમાંથી મધુર રસ ખેંચીને પોતાના અંતર્ગત રસાયનની મદદ વડે મીઠું મધ રચ્યું છે, અને એ પરમ સ્વાદુ ઔષધ સમાજદેહની પુષ્ટિ માટે સમર્પી દીધું છે. સાસુવહુ, નણંદભોજાઈ, દેરાણી-જેઠાણી ઇત્યાદિ યુગલો વચ્ચે સમાજમાં જોવામાં આવતી કટુતાથી કવિ અજ્ઞાત નથી. પરંતુ પોતાની કલ્યાણકારી ભાવનાશાળી કલ્પનાશક્તિના સફળ વિનિયોગથી કાવ્યસુધા નિપજાવીને એના સિંચનથી સાંસારિક કડવાશ શમાવવાનો સદાગ્રહ એમણે સેવ્યો છે. એ પરિપોષક અમૃતવર્ષણથી નવપલ્લવિત થઇ ઊઠેલું ગુર્જર રસિકોનું ઉદ્યાન આશાભરી મીટ માંડી રહ્યું હતું કે એ કવિમેઘમાંથી કેટલીયે રાસવર્ષાઓ હજી વરસે અને દેવને માટે માળા ગૂંથી શકાય એવાં સ્નેહકુસુમોથી સમાજના સુનિર્મિત મંડપોને સુપુષ્પિત કરે. દૈવને ગમ્યું કે એ ન રુચ્યું. બોટાદકરે રાસતરંગિણી રચી એ પોતાની જીવનસંધ્યાએ. એની મનોહર સુરાવલિ હજી ગુર્જર કાનોમાં ગૂંજી રહી હતી. આ અજબ ગાયક કોણ અને ક્યાંથી આવ્યો એમ રસોત્સુકવૃંદ પૂછી રહ્યું હતું ત્યાં તો રંગભૂમિ ઉપર કાળનો છેવટનો પડદો પડી ગયો અને ગાયક તેની પાછળ વિલીન થયો. છતાં એનાં ગીતના પડઘાઓ ગુર્જર સુંદરીઓનાં ગરવાં ગળાંમાં હજી અમર છે.

સમાજ સેવામાં ઓતપ્રોત થયેલાં
અખંડ બાળબ્રહ્મચારિણી
ડૉ. કાશીબાઈ નવરંગે

*

જે જમાનામાં સ્ત્રીઓમાં ઉચ્ચ શિક્ષણની આપણા પ્રાંતમાં માત્ર શરૂઆત જ થઇ હતી તે સમયમાં સદ્ગત કાશીબાઈ નવરંગેનો જન્મ થયેલો. તેમના પિતા શ્રી. વાસુદેવ નવરંગે મુંબઈ પ્રાર્થના સમાજના આદ્ય સ્થાપકોમાંના એક હતા. તેમના પવિત્ર, સાત્ત્વિક અને ધર્મપરાયણ જીવનની છાપ કાશીબાઈ પર નાનપણથી પડી હતી. સને ૧૮૭૮ના ઓક્ટોબરની ૨૫મી તારીખે કાશીબાઇનો જન્મ થયો. શ્રી. વાસુદેવ નવરંગે સામાજિક સુધારામાં પણ આગેવાન હતા અને પોતાના જ જીવનમાં પોતાના ઉદાર વિચાર અમલમાં મૂકી તેમણે વિધવા સાથે લગ્ન કર્યું હતું. જે જમાનામાંઆ લગ્ન થયું હતું તે જમાનામાં એવાં પગલાં પ્રત્યે સમાજના તીવ્ર વિરોધનો સાચો ખ્યાલ અત્યારના જમાનાનાં સ્ત્રીપુરુષોને આવવો મુશ્કેલ છે. વાસુદેવરાવને તેમના આ હિંમતભર્યા પગલાં માટે સમાજ તરફથી અત્યંત કષ્ટ વેઠવું પડેલું.

કાશીબાઇનો હાઇસ્કૂલનો અભ્યાસ પૂનાની ગર્લ્સ હાઇસ્કૂલમાં થયો હતો. પોતાની કન્યાને બને તેટલું ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાના હેતુથી તેમને પિતાએ મુંબાઈમાં વિલ્સન કૉલેજમાં દાખલ કર્યાં. એ સમયે હિન્દુ સમાજમાંથી ભાગ્યેજ એકબે વિદ્યાર્થિનીઓ કૉલેજમાં શિક્ષણ લેતી હતી. વિલ્સન કૉલેજમાંથી કાશીબાઈ સને ૧૯૦૧માં બી. એ. થયાં. મુંબાઇ પ્રાંતમાં એમની અગાઉ માત્ર બે કે ત્રણ વિદ્યાર્થીનીઓ બી. એ. થઈ હતી. આપણે અહીં ગુજરાતમાં પ્રથમ સ્ત્રી ગ્રેજ્યુએટ થનાર શ્રી. વિદ્યાબ્હેન અને શ્રી. શારદાબ્હેનની સાથે જ કાશીબાઇ બી. એ. માં પાસ થયાં હતાં. બી. એ. થયા પછી કાશીબાઈ મેડીકલ કૉલેજમાં દાખલ થયાં અને ૧૯૦૬માં એલ. એમ. એન્ડ એસ. થયાં. એમના પિતા સને ૧૯૦૭માં સ્વર્ગવાસી થયા તે અગાઉ થોડા જ માસ પૂર્વે કાશીબાઇએ ડૉક્ટરી ધંધો મુંબાઇમાં ભુલેશ્વરમાં શરૂ કર્યો. પુત્રીને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાની પોતાની ઇચ્છા સફળ થયેલી જોઈ એ પવિત્ર આત્માએ આલોકની યાત્રા સમાપ્ત કરી.

ડૉક્ટર તરીકે કાશીબાઇએ સારી ખ્યાતિ મેળવી, અને થોડાં વર્ષો સુધી હિંદુ સ્ત્રી ડૉક્ટરોની સંખ્યા બહુ જુજ હોવાને કારણે તેમની પ્રેક્ટિસ પણ ઘણી સારી ચાલી એટલે ધનપ્રાપ્તિ પણ એમને ઘણી સારી થઈ. કાશીબાઇ હિન્દુ સ્ત્રીઓમાં મુંબાઇ પ્રાંતમાં પ્રથમ જ ડબલ ગ્રેજ્યુએટ હતાં. એમનું ડાક્ટરી જ્ઞાન ઉચ્ચ કોટિનું હતું, પરંતુ એમના ધંધામાં એમને ખાસ સફળતા એમનાં ધીરગંભીર સ્વભાવ, કાળજીભરેલી તપાસ, દરદી માટે હૃદયની લાગણી, નિર્લોભી મનોવૃત્તિ, દુઃખીઓ માટે સમભાવ, શાન્ત સ્વભાવ, સેવાભાવ અને નિખાલસ તથા મળતાવડા સ્વભાવને લીધે મળી હતી.

પોતાના ધંધા ઉપરાંત કાશીબાઇ અનેક જાહેર સામાજિક કેળવણી અને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાયલાં હતાં. મુંબાઇ મ્યુનિસિપાલિટીની સ્કૂલ કમિટીનાં અને યુનિવર્સિટીની સેનેટનાં તેઓ કેટલાક સમય સુધી સભ્ય હતાં. આર્ય મહિલા સમાજનાં પ્રમુખ અને સંચાલક હોઇ મુંબાઇમાં વિદ્યાર્થિનીઓ માટેના છાત્રાલયના તેઓ વર્ષો સુધી વ્યવસ્થાપક હતાં. હાલ એ છાત્રાલય મુંબાઇ લેબર્નમ રોડ ઉપર આવેલું છે. જુવેનાઇલ કોર્ટના મેજીસ્ટ્રેટ, સ્ત્રીગ્રેજ્યુએટ મંડળના સ્થાપક ને સંચાલક, ભારતીય નિરાશ્રિત સહાયકારી કમિટીનાં સભ્ય, સોસ્યલ સર્વિસ લીગ અને

દૂધવાળી

દૂધવાળી દૂધવાળી....
રબારણ દૂધવાળી રે.
ઓઢે છે ઓઢણા રૂપાળી
રબારણ દૂધવાળી રે.
રોજ સવારમાં એ વ્હેલી ઉઠીને
ગોરી તે ગાયનાં દૂધ દોહીને
માથે લે તાંબડી ઉપાડી
રબારણ દૂધવાળી રે.
આવીને પોળમાં ટહુકે કોયલડી
'લેજો રે દૂધ'તણાં શબ્દે રસીકડી
-નિંદર દે મારી ભગાડી
રબારણ દૂધવાળી રે.
સ્વાદે તે દૂધ જાણે અમૃત શું મીઠડું
દીસે સદાય એનું મલકતું મુખડું
ચાલે છે ચાલ લટકાળી
રબારણ દૂધવાળી રે.
ઓઢે છે ઓઢણી રૂપાળી
રબારણ દૂધવાળી રે.

ગંગાશંકર લલ્લુરામ પંડ્યા

સેવાસદનની કમિટીનાં સભ્ય, મુંબાઇ ઇલાકાના સોશ્યલ રિફોર્મ એસોસીએશનની વ્યવસ્થાપક કમિટીનાં સભ્ય, મુંબાઇ પ્રાર્થના સમાજનાં ૧૯૩૧ થી ૧૯૪૩ સુધી પ્રમુખ, પંઢરપુર અનાથ બાલિકાશ્રમનાં વ્યવસ્થાપક, નવરંગે ઓર્ફનેજનાં સંચાલક, 'વિલાયતમાં ભરાયલી ફેલોશિપ ઓફ રિલિજિયનની સભામાં એ હિન્દનાં એક પ્રતિનિધિ તરીકે અને રામમોહન હાઇસ્કૂલની કાર્યવાહક કમિટીના સભ્ય તરીકે તેમણે મુંબઈ શહેરની વિવિધપ્રકારે સેવા બજાવી છે. મુંબાઇ પ્રાર્થના સમાજની વેદી ઉપરથી ઊંડા ભક્તિભાવ, ઉદાર ધર્મવૃત્તિ, ધર્મપરાયણતા અને ઉત્કટ શ્રદ્ધા પ્રત્યક્ષ કરનારાં એમનાં વ્યાખ્યાનો સાંભળવાનો આ લેખકને લાભ મળ્યો છે.

ડૉ. કાશીબાઇ આજન્મ કુમારિકા હતાં, પરન્તુ પ્રત્યેક નારીનાં હૃદયમાં ઊંડાણમાં રહેલો વાત્સલ્યભાવ બાલાશ્રમનાં નિરાશ્રિત બાળકો પ્રત્યે તેમનામાં સ્પષ્ટ પ્રકટ થયેલો જોવામાં આવતો હતો. નિરાશ્રિત બાલાશ્રમનાં બાળકો એમને 'મા' કહી સંબોધતાં, ત્યારે તેમનાં મુખ ઉપરનું વાત્સલ્ય અલૌકિક જણાતું.

૧૯૪૩થી કાશીબાઇ પોતાના ધંધામાંથી નિવૃત્ત થયાં હતાં અને દાદરમાં એક નાનું મકાન બાંધી ત્યાં પોતાનો સમય ધાર્મિક વાચનમાં ગાળતાં હતાં. દાદરમાં તેમણે નાના પાયા ઉપર પ્રાર્થના સમાજની સ્થાપના કરી હતી અને એ રીતે એક નાની મંડળીમાં ભજનો તથા વ્યાખ્યાનો દ્વારા શુદ્ધ ધર્મની ભાવના જાગ્રત રાખવામાં એ સહાયભૂત બન્યાં હતાં.

તા. ૨૧મી ઓગસ્ટ ૧૯૪૬ ને બુધવારે સાંજે પોણા આઠ વાગે ૬૮ વર્ષની ઉંમરે આ ધર્મપરાયણ સાત્ત્વિક અને સેવાભાવી તથા પરોપકારી સુનારીનો પવિત્ર આત્મા આલોકની યાત્રા સંપૂર્ણ કરી અનંતતામાં લીન થયો. —ગો

ગયે મહિને કલકત્તામાં

અશાંતિ

પોસ્ટ અને તાર ખાતાંની વડા નિયામક સમક્ષ રજૂ થયેલા સત્તાવાર અહેવાલમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે કલકત્તામાં ઓગસ્ટ તા. ૧૬ થી તા. ૨૩ સુધી ચાલેલાં રમખાણમાં કલકત્તા વિસ્તારની ટેલીફોન સંસ્થાના એક સભ્ય કુમારી નીરા મુખીઆની આપવીતીની ખાસ નોંધ લેવામાં આવી છે. ઓગસ્ટ ૧૬ મીને શુક્રવારે તે બરા બઝાર એક્સચેન્જ પર પોતાની ફરજ પર જતી હતી ત્યારે તેની પાછળ એક ટોળું ધસી આવ્યું. એક રીક્ષાવાળાએ પોતાના અંગ ઉપર સઘળા પ્રહારો ઝીલી લઇને તેણીને મૃત્યુના મુખમાંથી ઉગારી લીધી. રીક્ષાવાળાને ટોળાંએ ત્યારબાદ મારી નાખ્યો હતો. કુમારી નીરા મુખીઆ લોઢાંના બંધ દરવાજા ઉપર ચઢીને મકાનની અંદરના સુરક્ષિત ભાગમાં પહોંચી ગઇ. ૧૭ મીની સવારે તેને ઘેર પહોંચાડવામાં આવી. પણ બીજે દિવસે ફરીવાર ફરજ ઉપર હાજર થઇ હતી.

ટેલીફોન સર્વીસના ૧૨ સભ્યોને ઇજા પહોંચી છે જેમાં ૪ યુવાન છોકરીઓ હતી. કુ. બાસન્ત વિશ્વાસ અને કુ. એચ. પારફ્યુનને ટોળાઓએ જ્યારે તેમના ઘર ઉપર હલ્લો કર્યો હતો ત્યારે, જખમી કરવામાં આવેલ હતાં.

ટેલીફોન સંસ્થાના જે નોકરોએ હાજરી આપીને વ્યવહાર ચાલુ રાખવાનો અથાગ યત્નો કર્યાં હતાં તેમાં નવ જેટલી સ્ત્રીઓની (પર્યવેક્ષિકાઓ અને નિરીક્ષિકાઓ) તેઓએ ધડ દરમ્યાન બજાવેલી "પ્રશંસાયુક્ત ફરજ" માટે નોંધ લેવામાં આવી છે.

સૌથી વધુ રમખાણવાળો વિસ્તાર બરા બઝાર હતો. વચ્ચે જ બરાબઝાર એક્ષ્ચેન્જનું મકાન આવેલું છે. તેની આસપાસ શેરીઓમાં દુર્ગંધ મારતાં મુડદાંઓના ઢગ પડેલા હતા. ટેલીફોન-તરુણીઓના કાન ઉપર કાળજું ચીરી નાખે એવી ચીસાચીસો અને પોલીસ મદદના રક્ષણની માગણીઓ આવીને અથડાતી હતી.

શનિવારે પાંચેક તરુણીઓ જ્યારે ફરજ ઉપર હાજર થઇ ત્યારે તેમણે તેમના મહોલ્લાઓમાં ખેલાતા તાંડવનું બયાન રજૂ કર્યું હતું. મોટા ભાગની તરુણીઓએ શુક્રવાર આખો દિવસ અને શનિવાર પહેલાંની આખી રાત્રી ટેલીફોન ઉપર બેસીને કામ સંભાળ્યું હતું. અને વારે વારે સ્વીચ બોર્ડ ઉપર તેઓ મૂર્છા પામી ઢળી પડતી હતી. ત્યાં ફરજ પર રહેલી સ્ત્રીઓને પોલીસના રક્ષણ હેઠળ ઘેર પહોંચાડવામાં આવી હતી.

ઓગસ્ટની ૧૯ મી તારીખે બપોર પછી બરા બઝાર એક્સચેન્જ ઉપર લશ્કરી પહેરો ગોઠવી દેવામાં આવ્યો હતો. કામ પર આવતી તરુણીઓને આખે રસ્તે વેરવીખેરાં અનેક કોહી ગયેલા મુડદાંઓ વટાવીને ચાલવું પડયું હતું. તેમને સમજાવવામાં આવેલું હતું કે તેઓએ આંખો મીંચી દઇને અને નાક બંધ કરીને ચાલવું તથા રસ્તે તે જે કંઇ જુએ તે વિષે કંઇ પણ બોલવું નહિ.

*

કલકત્તામાં રમખાણ દરમ્યાન થએલા અત્યાચારોની વધુ વિગતો પ્રકાશમાં આવવા પામી છે. સેન્ટ્રલ કલકત્તામાં પોતાના મકાનમાં જે બન્યું હતું તેનો અહેવાલ આપતા એક ૧૬ વર્ષની ઊમરી ગયેલી બાળાએ જણાવ્યું હતું કે અમારા કુટુંબમાં ૩૫ માણસોમાંથી ૨૬ માણસો ઠાર થયા છે. કેટલાક ગુંડાઓએ અમારા મકાનને લુંટયા પછી મુખ્ય દરવાજાને ભાંગી નાખ્યો હતો. બે સ્ત્રીઓને ઠાર કરી હતી અને તેઓના શરીર પરથી બધા દાગીના

ઉતારી લીધા હતા. પણ પાછળથી ઘરના પુરુષોએ તેઓને હાંકી કાઢ્યા હતા. બીજે દિવસે સવારે ૧૦૦ ગુંડાઓની એક ટુકડીએ ફરીને અમારા ઘર ઉપર હુમલો કર્યો. તેઓએ શરૂઆતમાં પહેલાં ભોંયતળિયા પરના ઓરડામાંથી કપડાં અને વાસણો લુંટયાં અને ત્યારબાદ લાઠીઓ અને ખંજરોનો ઉપયોગ કરતા તેઓ ઉપર ચઢયા. ઘરના કેટલાક માણસોને ઠાર કરવામાં આવ્યા અને બીજા કેટલાકને બહાર રસ્તા પર ઢસડીને ફેંકી દેવામાં કે પછી કદાચ મારી નાખવામાં આવ્યા. ઘરના એક માણસે અંધારાનો લાભ લઈને વરસાદના પાણી જવાની નળી વાટે ઊતરીને પોલીસ મથકે પહોંચી મદદની માંગણી કરી પણ કોઈ મદદ મળી નહિ. મારા સહિત બે સ્ત્રીઓને સહેજ ઈજા થવા પામી હતી. અમો શબોની વચ્ચે બેભાન બનીને પડી હતી. સવાર પડી તે પહેલાં બધાં શબોને ગુંડાઓ હાથગાડીમાં ઉઠાવી ગયા અને સરક્યુલર રોડ પર ઢગલો કર્યો. હું શબો વચ્ચેથી બહાર નીકળી ગઈ અને પોલીસ ટુકડી પાસે જઈ પહોંચી. શબોમાંથી બે બીજી સ્ત્રીઓને પણ ઉગારી લેવામાં આવી. તેઓને હોસ્પીટલમાં દાખલ કરવામાં આવી. ૩૫ માણસના કુટુમ્બમાંથી ૯ જણું જ ઊગરી શક્યાં છીએ; આમાં પણ કેટલાકને ઇજાઓ થએલી છે.

કોલુતોલા વિસ્તારમાં ઓગસ્ટની ૧૭મીએ સંખ્યાબંધ ગુંડાઓ એક ઘરના છાપરા પર ચડયા અને બીજા માળની બારી તોડીને લોઅર ચિતપુર રોડ પર પાસેના ઘરમાં દાખલ થયા. ઘરના મુખ્ય માણસોએ ગુંડાઓને હાથ જોડીને આજીજી કરી કે મારા અને મારા કુટુમ્બના માણસોનાં જાન ન લેશો. એમનું કુટુમ્બ આ સ્થાનમાં ૧૦૦ વર્ષથી રહેતું હતું અને એના બદલામાં તોફાનીઓ જે કાંઇ માગે તે આપવાની ઇચ્છા બતાવી હતી. પણ ગુંડાઓએ એનાં આંગળાં કાપી નાંખ્યા, અને માથામાં લોખંડી સળીઓ મારીને એને જમીન પર પટકાવી દીધો. તેઓએ એની આસપાસ વીંટાઇને એના આખા શરીરમાં ખંજર હુલાવી દીધાં.

દરમિયાન બીજી ટોળકી જે નીચે ગઈ હતી, તેણે એક નોકર અને રસોઈયાને ઠાર કર્યો; બીજા બે માણસો જે આગલે જ દિવસે ઘરમાં આવ્યા હતા તેમને પણ ઠાર કરવામાં આવ્યા. દરમ્યાન વિશાળ અને બેફામ પ્રમાણમાં લુંટફાટ ચાલુ રહી. આ કરપીણતાઓ થતી હતી ત્યારે એક ગૃહપત્ની પોતાના સાત બાળકો સાથે એક ઓરડામાં હતી તે બહાર આવી અને તેણે ગુંડાઓને આજીજી કરી કે ઘરના માણસોની જિંદગી ન લો. એના બદલામાં તેની પાસે જે કાંઇ પૈસા અને ઘરેણાં સહિત બીજી મત્તા હતી તે આપવા જણાવ્યું. પણ ખાંડાતુર બનેલા ટોળાં પર એની કાંઇ અસર ન થઇ. ગુંડાઓએ એક આઠ વર્ષની બાળાને ખુંચવી લીધી અને એના ઉપર અમાનુષી ઘાતકીપણું વર્તાવ્યું. એના શરીરમાં સંખ્યાબંધ ઠેકાણે ખંજરો હુલાવી દેવામાં આવ્યા અને લોહીથી તરબોળ હોલમાં મુકીને ચાલતા થયા. તુરત બે ગુરખા સૈનિકો ત્યાંથી પસાર થતા હતા તેઓની મદદથી બાકીના ઉગરેલાઓએ લાલ બઝાર પોલીસ મથકમાં આશરો લીધો.

એક દાખલામાં એમ બન્યું કે મુસ્લીમ ગુંડાઓની એક ટુકડી ત્રણ હિંદુ છોકરીઓને સાવ નગ્ન કરી, તેમના પર અત્યાચાર અને બળાત્કાર આદરી લગભગ મૃતઃપ્રાય સ્થિતિમાં મેડીકલ કોલેજની હોસ્પીટલના ગર્ભદ્વાર આગળ લાવ્યા. આ શરીરોને લઇ જવાનું ડાકતરોને પડકારી તે ટુકડી ચાલી ગઇ. શરીરમાં હજી પ્રાણ હતો એટલે એક ડાક્તરે આ દેહ સત્વર મેળવવા માટે પોલીસની સહાયતા સારુ લાલ બઝાર પોલીસ-સ્ટેશને ફોન કર્યો. સામો સવાલ પૂછાયો: "આ દેહ ડાકતરોના રહેઠાણ

આગળ પડયા છે કે બીજા કોઈ ?" શબ ત્યાં તો નહોતાં જ. એટલે જવાબ મળ્યો કે કશું નહિ થઇ શકે. અને જવાબદારીના સંપૂર્ણ ભાન સાથે હું કહું છું કે આ સમયે વડા પ્રધાન મી. સુહરાવર્દી આ પોલીસ સ્ટેશને હાજર હતા અને આ ઉત્તર તેમના કહેવાથી અપાયો હતો.

*

કલકત્તાના રમખાણમાં અલીપુરના સેશન્સ જજ શ્રી. મણીન્દ્રનાથ બેનરજી જ્યારે રમખાણને દિવસે પોતાના મકાનની બહાર નીકળ્યા ત્યારે એક છોકરો તેમને વળગી પડયો અને ગુંડાઓથી બચાવવા તેમને વિનંતી કરી. શ્રી. બેનરજીએ આ છોકરાને બચાવી લીધો પણ ગુંડાઓએ તેમના પેટમાં એક અણીદાર ભાલો ઘોંચી દીધો તેથી તેઓ મરણ પામ્યા. મરતી વખતે છેલ્લો સંદેશો આપતાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે મારા દેશબાંધવો માટે આ કોમી રમખાણ છેલ્લું જ હજો !

*

કલકત્તાના રમખાણની બીજી બાજુના પરસ્પર કોમના ભાઇચારાના અનેક પ્રસંગોમાં નીચેનો પ્રસંગ યાદગાર છે. મુસ્લિમ લત્તામાં રહેતાં એક હિંદુ કુટુંબ ઉપર જ્યારે ગુંડાઓએ ધસારો કર્યો ત્યારે કેટલીક મુસ્લિમ સ્ત્રીઓ પડદાનો ત્યાગ કરીને ઘરની બહાર ધસી આવીને ટોળાને કહેવા લાગી કે એમનો વાળ વાંકો કરતાં પહેલાં અમને મારી નાંખીને પછી જ આગળ જજો. ટોળાને આખરે તેમની માગણી આગળ નમવું પડયું. એક હિંદુ લત્તામાં રહેતા મુસલમાન કુટુંબના ૨૫ માણસોનો હિંદુઓએ જાન બચાવ્યાનો દાખલો પણ નોંધાયો છે.

કલકત્તાના રમખાણ દરમિયાન જેમ મુસ્લિમ લત્તામાં મુસલમાનોએ હિંદુઓને રક્ષણ આપ્યું હતું તેમ હિંદુઓએ પણ મોટી સંખ્યામાં મુસ્લિમોને આશ્રય આપ્યો હતો. પાછળથી પોલિસોએ હજારો મુસ્લિમોને સુરક્ષિત રીતે હિંદુઓનાં મકાનોમાંથી બહાર આણ્યા હતા. હિંદુઓએ પોતાના જાનમાલના જોખમે પણ જાણીતા અને અજાણ્યા મુસ્લિમોને મકાનોમાં રાખ્યા હતા. એક હિંદુભાઇએ તો એક મુસ્લિમને સહીસલામત પોલિસથાણા પર મૂકી આવવાનું સાહસ કર્યું હતું, પરંતુ પાછા આવતાં કરફ્યુ નિયમનો ભંગ થવાથી, તેમના પર ગોળીબાર થયેલો, છતાં ઇશ્વરે ગોળીથી તેને બચાવી લીધો.

×

વિવેકાનંદ રોડ ઉપર આવેલી મુસ્લિમ વિદ્યાર્થિનીઓની યુનિવર્સિટી હોસ્ટેલમાંથી મુસ્લિમ છોકરીઓને અત્યાચારમાંથી હિંદુઓએ જ બચાવી લીધી હતી. અને આમ કરવા જતાં એક હિંદુ સખત રીતે ઘાયલ થયો હતો.

એક નજરે જોનારે નરી અમાનુષી કથા રજુ કરી છે. એણે જણાવ્યું છે કે ઉત્તર કલકત્તામાં એક વસવાટને આગ લગાડી. એ પછી ધુમાડાની ગુંગળામણ થતાં પ્રથમ છોકરાંઓ બહાર દોડી આવ્યા. એક પછી એક એ છોકરાંઓને ઉંચકીને એ જ્વાળામાં હોમવામાં આવ્યાં. આ બાદ મોટેરાંઓ હાથ જોડી આજીજી કરતાં બહાર આવ્યા અને એ બધાને લાઠી વડે ફટકારવામાં આવ્યા અને આગમાં ધકેલી દેવામાં આવ્યા. એક સ્ત્રી છટકી ગઇ, તેને બીજી કોમના એક સભ્ય તરફથી રક્ષણ અપાયું.

પ્રશ્નોતરી

એક ભાઈ કાગળમાં લખે છે:—"તમે હરિજન કોમના ઉદ્ધારને માટે તમારાથી થાય તેટલો બધો પ્રયત્ન કરો છો. અને તેટલા ખાતર તમારો કિંમતી વખત હરિજનવાસમાં ગાળો છો, એ બહુ જાણીતી વાત છે. પણ હું તમને ખાતરીથી જણાવું છું કે, હરિજન કોમની હજારો દેવદાસી સ્ત્રીઓ અને કન્યાઓ મુંબઈ અને પૂનામાં વેશ્યાઓ તરીકે જીવે છે. આવું શા માટે હોય? એ બધી બહેનો હલકી નાતની છે અને તેમને નૈતિક અધઃપતનને માર્ગે દોરી જવામાં આવે છે એટલા જ ખાતર સમાજ તેમનો અનાદર કરે છે અને નામોશી ભર્યું વેશ્યાજીવન ગાળવું પડે છે!

આ એક મહત્વનો અને તાકીદે ધ્યાન આપવા જેવો સવાલ છે. એમ કહેવામાં હું વાજબી નથી? મદુરામાં અને મદ્રાસમાં ઇન્ડીયન પીનલકોડ એટલે હિંદના ફોજદારી કાયદા મુજબ મદ્રાસ સરકારે કર્યું છે તેમ મુંબઈ પ્રાંતમાં આ ગેરકાયદે રૂઢીને અટકાવી ન શકાય?"

ગાંધીજી તેનો જવાબ આપે છેઃ—

"દેવમંદિરો અથવા બીજાં ધામોમાં ચાલતી દેવદાસીઓ રાખવાની રૂઢિમાં રહેલી નામોશીને ... આજ પહેલાં મેં અનેક પ્રસંગોએ વખોડી છે. 'વેશ્યા' શબ્દ સામાન્યપણે હલકા ચારિત્ર્યની સ્ત્રીઓને માટે વપરાય છે. પણ જે પુરુષોનું ચારિત્ર હલકું છે અને જેઓ વ્યભિ- ... દાખલામાં પેટિયું મેળવવાને ખાતર પોતાનું શરીર વેચવું પડે છે, તેમનાથી વધારે નહિ, તો તેમના જેટલા જ 'વેશ્યા' નામે ઓળખાવાને પાત્ર છે. આ અનિષ્ટ રૂઢિને ગેરકાયદે જાહેર કરવી જોઈએ. પણ એને અંગે કાયદાની મદદ અમુક હદથી વધારે કામ નહિ આપે. કાયદો હોવા છતાં આ બદી બધા દેશોમાં ચોરીછૂપીથી ચાલ્યા કરે છે. જાહેર જનતાનો સબળ અભિપ્રાય જેમ કાયદાને અવરોધે છે તેમ તેને સહાય પણ કરી શકે."

*

એક બહેન લખે છે:—

"માબાપ આગ્રહ રાખે કે, એમની દીકરીએ કાં તો પરણી જવું અથવા તેમનું ઘર છોડી દેવું. એ સંજોગોમાં પરણવા ખુશી ન હોય તે કન્યાએ શું કરવું? પોતાની રોજી કમાઈ શકે, એવી કેળવણી તેને ન આપવામાં આવી હોય, તો તે કોને આશરે જઈને રહે?"

ગાંધીજી લખે છે:—

"આ સવાલ વાંચીને દુઃખ થાય છે. પોતાની દીકરીઓને પરણવાની ફરજ પાડવામાં માબાપો તદ્દન ખોટું કરે છે. જે પોતાની રોજી કમાવા જેટલી કેળવણી દેતાં નથી આપતાં, તે પણ ખોટું છે. દીકરી પરણવાની ના પાડે તેટલા ખાતર તેને ઘર બહાર કાઢી મૂકવાનો કોઈ માબાપને અધિકાર નથી. આવાં ઘાતકી માબાપો બહુ ઓછાં હશે, એવી આશા રાખીએ. આવી મુંઝવણમાં આવી પડેલી કન્યાને મારી સલાહ છે કે હાથે થઈ શકતી કોઈ પણ પ્રકારની મજૂરી—ઠેઠ ભંગીકામ સુધીની મજૂરીને પણ—પોતાની આબરૂને હાનિ કરનારું હલકું કામ ન માનવું. પોતાના રક્ષણને માટે સ્ત્રીઓ પુરુષોનો આધાર શા માટે લે? પ્રાચીન કાળમાં સીતાએ રાખ્યો હતો, તેમ તેમણે કેવળ પોતાની શક્તિ અને ચારિત્ર્યની શુદ્ધતા પર—પોતાના જ ઉપર જ આધાર રાખવો."

*

ન્યાયની અદાલતમાં

દક્ષિણના એક બ્રાહ્મણને પોતાની બ્રાહ્મણ પત્નીથી ત્રણ પુત્રો થયા હતા. પણ એ બ્રાહ્મણને એક શૂદ્ર સ્ત્રી સાથે સંબંધ થયો હતો ને એની સાથે એણે લગ્ન સુદ્ધાં કરી લીધેલું એમ કહેવાય છે. એ લગ્નથી એને એક પુત્ર પણ થયેલો. તે પછી એ બ્રાહ્મણ મરી જતાં પેલી શૂદ્ર વિધવા અને તેના પુત્રે પેલી બ્રાહ્મણ વિધવા અને તેના પુત્રો સામે દાવો માંડયો, પોતાના પતિની મિલકતમાંથી ભરણપોષણ જેટલું મેળવવા વાસ્તે, ન્યાયમૂર્તિ સોમૈયાએ આ સંબંધમાં એવો ચુકાદો આપ્યો છે કે, એકવાર માનો કે બ્રાહ્મણે એ શૂદ્રા સાથે ખરેખર લગ્ન કરેલું; તથાપિ કાયદાની દૃષ્ટિએ એ પ્રકારનું લગ્ન ખરાબ છે અને અમાન્ય છે, કેમકે યુગો થયાં આ પ્રકારનાં લગ્નોનો ચાલ નીકળી ગયો છે. વળી એ શિષ્ટાચારની વિરુદ્ધ છે અને પુરાણોએ પણ આ પ્રકારનાં લગ્નોને કલિયુગ માટે સર્વથા નિષિદ્ધ ઠરાવીને પોતાની સ્પષ્ટ અસંમતિ દર્શાવી છે.

*

રાત્રે આઠ વાગ્યાને સુમારે એક શખ્સે ઘરમાં પ્રવેશીને પારકાની પરણેતરની કરેલી સતામણીને લગતો એક કીસ્સો થોડા વખત ઉપર મુંબઈની કોર્ટમાં રજુ થયો હતો. તે વેળા વલાયતખાન જલાલખાન નામના શખ્સને ઉપલા ગુનાસર ઊભો કરવામાં આવ્યો હતો. લેમીંગ્ટન પોલીસના જણાવ્યા મુજબ આરોપી ફરિયાદી સ્ત્રીના મકાનમાં ઘુસ્યો હતો. અને તેણીને બહાર ખેંચી લાવીને છરીવતી માર માર્યો હતો. તે વેળા ફરિયાદી સ્ત્રીનો ધણી ઘરમાં નહોતો. ફરિયાદી આરોપીને ઓળખતી નથી. તે કહે છે કે, આરોપીએ તેણીના ધણી સંબંધી પૂછપરછ કરી હતી. અને તેણી તે સંબંધી જવાબ આપીને બારણું બંધ કરવા જતી હતી ત્યારે બારણાંને ધક્કો મારીને તે અંદર ઘુસી ગયો હતો. આરોપીએ ફરિયાદીને માર મારીને તેની સતામણી કરી હતી, એટલામાં મજકુર મકાનનો એક ભાડુત ત્યાં આવી પહોંચતાં તેણે ફરિયાદીને બચાવી હતી.

કોર્ટે આરોપીને ચૌદ દિવસ પોલીસના તાબામાં રાખવાનો હુકમ કર્યો હતો.

*

લંડનમાં કલારનવેલ પોલીસ કોર્ટમાં આઈરીન રોબીસ નામની અંગ્રેજ છોકરીએ તેના ધણી મહમદ ગુલામ સામે પોતાના અને બે બાળકોના ભરણપોષણ માટે એક દાવો માંડયો. હતો.

મીસ રોબીસ ઈંગ્લેંડમાં પતની ખાતે આવેલી એક મસ્જિદમાં ૧૯૩૬માં પરણી હતી. અને ગયા ઑક્ટોબર લગી તે તેના ધણી સાથે રહેતી હતી. પછીથી માલમ પડયું હતું કે આ મસ્જિદ રજીસ્ટર થયેલી ન હોવાથી ત્યાં થયેલાં લગ્ન કાયદેસરના ગણાય નહિ.

મહમદ ગુલામે બાળકોનો પીતા હોવાની બીના કબુલી હતી અને તેઓને પોષણ આપવા ખુશી દેખાડી હતી, પણ તેનાં લગ્ન કાયદેસરનાં ન હોવાથી તે હવે બીજી વાર પરણ્યો હતો.

*

મુંબઈના એક મરાઠી પત્રમાં 'પ્રુફ રીડરનું' કામ કરતા પદ્માકર કેશવ ચાચર નામના એક સખ્શને સોળ વર્ષની વયની તેની નવવધૂના ચારિત્ર્ય પર શંકા આવતાં, તેણે તેની પત્નીના શરીર પર છરીના બાર જખમ કર્યા હતા ને પાછળથી તે પોલીસને શરણે ગયો હતો. છોકરીની હાલત હોસ્પીટલમાં ગંભીર છે.

કેટલાક સાચા કિસ્સાઓ

*

દાસરા તાલુકાના સંધયાન ગામે રોગચાળાથી દસેક જેટલાં ઢોર મરી જવા પામેલાં, આથી ગામના હરિજનોએ ટૂચકો કર્યાના વહેમે સ્થાન લીધું. પરિણામે ગામના સોથી બસો માણસોનાં ટોળાંએ હરિજનવાસ ઉપર લાકડીઓ વગેરે હથિયાર લઈ હુમલો કર્યો. એક બિમાર અને વૃદ્ધ હરિજન બાઈ મોંઘી જે બીકને લીધે કોઠીમાં સંતાઈ ગઈ હતી તેને બહાર ખેંચી કાઢીને લીમડે બાંધવામાં આવી, અને પછી કેરોસીન છાંટી એના મોં અને બીજાં અંગો પર સળગતાં છાણાં ચાંપવામાં આવ્યાં. વળી લખી નામની બાઈને પણ માર મારવામાં આવ્યો. આ હુમલા અંગે જવાબદાર વ્યક્તિઓ સામે કેસ કરવામાં આવ્યો છે.

*

લાહોરના ફીરોઝપુર વિસ્તારમાં રાત્રિના સમયે એક ભૂત ફરે છે એ અફવાથી સ્ત્રી વર્ગમાં ખળભળાટ પેદા થવા પામ્યો છે. આ ભૂત રાત્રે સ્ત્રીઓને ગભરાવતાં ભારે બૂમરાણ મચતું અને લોકો ભેગા થતાં, પણ ભૂત જોવામાં આવતું નહિ. કેટલાક એમ માને છે કે તે વ્યક્તિ ભૂત છે જ્યારે કેટલાક તેને બંગાળી જાદુગર માને છે. પોલિસે આ અંગે એક લશ્કરી માણસની ધરપકડ કરી છે પણ હજી સુધી ગભરાયેલા માણસો આ માણસને ઓળખી શકયા નથી.

*

અમદાવાદ જીલ્લાના ધૂમાઈ ગામમાં ભૂખથી પાગલ બની જઈને એક માણસે પોતાની પત્નીનું ખૂન કરી નાખ્યાનું કહેવાય છે.

એમ કહેવાય છે કે, આ માણસ કેટલાય દિવસોથી તેની પત્ની અને બે બાળકો સાથે ભુખમરાની સ્થિતિમાં દિવસ ગુજારી રહ્યો હતો. એકદા ગમે તેમ કરીને તેણે આણેલા લોટમાંથી તેની પત્નીએ બનાવેલી ત્રણ 'ચપાટીઓ'માંથી બે તેણીએ તેનાં બે ભુખ્યાં બાળકોને આપી અને ક્ષુધાનું દુઃખ સહન ન થતાં, એક તે પોતે ખાઈ ગઈ, ત્યારે સ્થિતિ છેક છેલ્લે પાટલે પહોંચી ગઈ.

મજૂરી પરથી પુરૂષ પાછો ફર્યો અને તેને પોતાની ભૂખ સંતોષવા કશું ન મળતાં મિજાજ ખોઈ બેઠો. ક્રોધથી ગાંડાતૂર થએલાં પુરૂષે પત્નીને લાત મારી અને કહે છે કે, એ જોરદાર લાતથી તેની પત્નીના રામ રમી ગયા.

*

વર્ધાના રાજારામ પાટીલની છોકરી મંજુબાઈને તેની માસી અંજનીબાઈને ત્યાંથી કરીમુદ્દીન અને જેમુદ્દીન ઈંદોર ઉપાડી ગયા. તેઓ જુમામસ્જીદની ઓરડીમાં પાંચેક દિવસ રહ્યાં. કરીમુદ્દીન મંજુ સાથે નીકા પઢવા ઇચ્છતો હતો તેનો તે છોકરીએ વિરોધ કર્યો. તેથી તેના ઉપર છૂરીને ઘા કરવામાં આવ્યો. લાગ જોઈ મંજુ ભાગી છૂટી અને ઈંદોર સ્ટેશને પહોંચી, ત્યાંથી એક રીટાયર્ડ રેલ્વે કલાર્કે તેને ઇંદોરના અબળાશ્રમમાં પહોંચાડી છે.

*

બર્મીંગહામમાં રહેતા એક ૩૫ વર્ષના હિંદી મુસ્લીમ મી. ગુલામુદ્દીનને ૨૫ વર્ષની પોતાની યુરોપિયન પત્નીનું ખૂન કરવાના તહોમત હેઠળ પોલિસપહેરામાં લેવામાં આવ્યો છે એમ કહેવાય છે કે, શનિવારે બપોરે જ્યારે પોલીસ તેને ઘેર આવી પહોંચી ત્યારે તેની પત્ની ડોરીસનું માથું ધડથી લગભગ જુદું પડેલી દશામાં પડેલું હતું. ઉત્તર ઇંગ્લાંડના કેટલાક ગામોમાં વધુ તપાસ કરવાની જરૂર પડે તેમ હોવાથી છુપી પોલીસની માંગણીથી કેસની સુનાવણી મુલતવી રખાઈ છે.

સુરતના ચંદ્રમુખલાલ અતિસુખલાલ વીમાવાળા તથા તેમનાં પત્ની શ્રી પુષ્પા હરિપુરા ગુજ્જર ફળિયાની સોમનાથ મહાદેવની શેરીમાં સોમેશ્વર છગનલાલને ઘેર રહેવા માટે ગયાં હતાં, અને ત્યાં સામાન મૂકયો હતો. પરંતુ પાછળથી વિશ્વાસઘાત કરી સોમેશ્વરે તેમને અટકાયત કર્યાં મેજીસ્ટ્રેટે ધણી-ધણીઆણીને ગુનેગાર ઠેરવી દરેકનો ૫૦ રૂપિયાનો દંડ કર્યો.

*

સુરતના સીટી મેજીસ્ટ્રેટની અદાલતમાં ત્રીસ વર્ષની જડી નામની એક ગોલણ યુવતીના પ્રેમનો કિસ્સો રજુ થયો હતો. આ યુવતી પરિણીત છે અને તેનો આગલો પતિ હયાત છે, છતાં તે કોઇ બીજા યુવક સાથે પ્રેમમાં પડી હતી અને તેની સાથે રહેવા ઇચ્છતી હતી. યુવતીને કોર્ટમાં રજુ કરવામાં આવતાં મેજીસ્ટ્રેટે તેનું નિવેદન લીધું હતું અને તે સગીર ન હોવાથી તેની ઇચ્છા મુજબ તેને બીજા મનપસંદ યુવક સાથે રહેવા જવાની રજા આપવામાં આવી હતી.

*

'બ્રિટનમાં વીસ વર્ષ નીચેની ઉંમરે પરણનારી દશ છોકરીઓમાંથી ચાર તેમના લગ્નના દિવસે ગર્ભવતી હોય છે'—એ પ્રમાણે 'મેરેજ ગાઇડન્સ કાઉન્સીલ'ના ડૉ. મેસ જણાવે છે અને તે કહે છે કે 'કદાચ યુદ્ધ દરમિયાન સંતતિનિયમનનાં કૃત્રિમ સાધનોના ઉપયોગને લઇને, એના ટકા ઓછા થયા હોય.'

—રોયઝ વીકલી

લગ્ન વિષેની મૂળ ભાવનામાં ફરક થતો જવાથી સાથે આપોઆપ કેવાં સ્થૂલ પરિણામો એમાંથી ફુટતાં જાય છે એનો એક દાખલો આ ગણાય. સંસ્કૃતિ અને શિક્ષણ સારી રીતે જે કરે છે તે એ જ કે, મનુષ્યમાં અંતર્ગત જે પશુભાવ તેને પાળીને મનુષ્ય-

સૌરભ

ભાવ તરફ લેવા મથે છે. સંસ્કૃતિ તેના પરંપરા જોરથી મુગ્ધ અસર કરે છે, પણ તે કરે જ છે અને અચૂક. શિક્ષણ જ્ઞાનપૂર્વક તે ઉપર કામ કરે છે. સમાજના આ બે પ્રબળ સાધનો જે વાપરે છે અને ઘડે છે તેઓને આવી હકીકતો, પવનની દિશા કઇ તરફ છે, તે બતાવી શકે.

એ લેખક કહેતો નથી કે, બ્રિટનના ગોરા સમાજને આ કેવું લાગે છે; પણ દેખીતું જ છે કે, તેને કાંઇક્ય માઠું તો લાગે જ છે. હિંદમાં લોકોને આ કેવું લાગે એ કહેવાની જરૂર નથી.

*

બાલી ટાપુનો ડચ રાજકારભારી કારેલ બોટર હોવન જાપાનીઓએ તે ટાપુ લીધો એટલે કેદ પકડાયેલો, તે હમણાં છૂટયો છે. તેણે આ વાત કહી:

'જાપાની લશ્કરે બાલી કબજે કર્યું કે તેનો પહેલો સરકારી હુકમ એવી માગણીનો હતો કે, સેંકડો કુંવારી યુવતીઓ લશ્કરને માટે કરી દેવામાં આવે. બાલીનો વતની રાજા અનાક અંગુગે લાગલો જ હુકમ બહાર પાડયો કે, ટાપુ ઉપર જેટલાં કુંવારા યુવક યુવતીઓ હોય તે બધાં એક ઝપાટે પરણી લે.'

શિષ્ટતા કે તેનો અભાવ તેમ જ સામાન્ય સભ્ય જીવન ટકાવી રાખવા માટે જવાબદાર સત્તાધીશોની બેપરવાઈ બતાવી આપે છે.

સરધસ જેવા સોનાચાંદી બજારમાંથી ધસી આવતા દલાલો અને વાણીઆઓ ઘરોના ઝરૂખા અને છાપરાં પર જમા થતી નરનારીઓની હલકટ કુતુહલવૃત્તિ, ટાંગાવાળાઓ અને દુકાનદારોની ટગર ટગર મંડાઈ રહેલી મીટ વગેરેનું દ્રશ્ય ગુસ્સો ઉપજાવનારું હોય છે. ઇસુના ૧૯૪૬મા વર્ષમાં એવો કોઈ નથી કે જે પાટનગરના સૌથી વધુ ધમાલવાળા વિસ્તારમાં દુર્ગુણોનો ધંધાદારી પ્રચાર કરવાનાં આવા હલકટ પ્રદર્શન અટકાવી શકે?

*

પંજાબ પ્રાન્તિક મુસ્લીમ લીગના પ્રમુખ ખાન ઇફતીઆર હુસેને એક અપીલ બહાર પાડીને મુસ્લિમ મહિલાઓને પ્રાથમિક સારવારનું શિક્ષણ લેવાનું જણાવ્યું છે. તેઓ કહે છે કે તમારે લડતમાં ઊતરવાનું નથી પરંતુ તમારે લડાઈમાં ઘાયલ થયેલાઓની સારવાર માટે તૈયાર થવું જોઇએ.

*

સ્ત્રીસમાનતાના પ્રચાર માટેના આંતરરાષ્ટ્રિય પહેલા પ્રશ્નના—યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના પ્રતિનિધિ શ્રીમતી આઇરીસ રોજર્સ આજે લંડનમાં આવી પહોંચ્યાં છે. પેરિસમાં મળતી શાંતિપરિષદમાં સ્ત્રીઓને સ્થાન આપવાની માંગણી કરવાનો એમનો હેતુ છે. પ્રજાએ પ્રજાની મહિલાઓનું શાંતિપરિષદમાં સ્થાન હોવું જોઇએ, એવું એમનું મંતવ્ય છે. પુરુષ જેટલો જ મતાધિકાર, સ્ત્રીને ત્યાં મળે અને જગતના ભાવિમાં એટલો જ અવાજ મહિલાનો રહે જેટલો પુરુષનો રહેવાનો છે, એવી એમની માંગણી છે. લંડનના નિવાસ દરમિયાન શ્રીમતી રોજર્સ ભારતસચિવનાં પત્ની અને પહેલાં મહાયુદ્ધ પહેલાંના સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય આંદોલનનાં પ્રમુખ અગ્રણી લેડી પેથીક લૉરેન્સને મળશે.

*

બિલાડીના બચ્ચાના જેટલા કદનું અત્યાર સુધીની માહિતી પ્રમાણે નાનામાં નાનું એક માનવબાળક ન્યુયોર્ક સ્ટેટના ન્યુ રોબેલમાં ગુરૂવારે રાતના અવતર્યું છે. હજુ તે જીવે છે. તબીબી ઇતિહાસમાં જન્મ બાદ આટલા નાના કદનું બાળક જીવતું રહ્યાનો આ પહેલો કિસ્સો હોવાનું સાવચેતીપૂર્વક કહેવામાં આવે છે.

બે મહિનાના આ વહેલા અવતરેલા બાળકની માતાની સુવાવડ કરનાર સર્જનો જણાવે છે કે, તેનું વજન એક રતલનું જ છે, જો કે તેનું વજન કરી શકાયું નથી. તરત જ તેને ગરમ રાખવાના કામળામાં મૂકવામાં આવ્યું હતું.

બાળકની માતા ૨૩ વર્ષની છે, પિતા તેથી સહેજ મોટા છે. બધી રીતે તે સાધારણ બાળકના જેવું જ છે અને તે જીવશે તેવી ધારણા છે.

*

નોકરી કરી પગાર મેળવી કમાણી કરતી કુંવારી કન્યાઓ પોતાની કમાણીનો મોટો ભાગ વસ્ત્રાલંકાર, ખોટા મોજશોખ તેમ જ કપડાંની સજાવટ ઇત્યાદિ પાછળ ખર્ચે છે. પોતાની કમાણીનો સ્ત્રીઓ ખોટા ખર્ચાઓમાં દુરૂપયોગ કરે છે. તેમાંના અલ્પશેર પોતાના ઘરમાં આપવામાં આવે છે. તેમને તેમના આગેવાનો કે વડા અધિકારી કે ઉપરી તરફથી લાડ લડાવવામાં આવે છે. તેમના તરફ મીઠી નજરે જોવાય છે. તેમનાં તરફ પુરૂષનોકરો કરતાં રહેમ દૃષ્ટિ વધારે રખાય છે. કેટલીક વખત તેમના પ્રત્યે ખોટા સન્માનનો અભિનય પણ કરવામાં આવે છે. તેમ બંગાળપક્ષે ક્વચિત તેમને દમનગીરી પણ મૂંગે મોંઢે સહેવી પડે છે. તેમના પ્રત્યે દાબ પણ દાખવામાં આવે છે. તેમની એક જ માત્ર મુખ્યત્વે મુરાદ હોય છે, અને તે તેમના વડાઓ કે ઉપરી સાથે લગ્ન કરવાની; પરંતુ તે હિન્દુઓના ગુંચવાડા

ભર્યા છૂટાછેડાના કાયદાના પરિણામે અશકય બને છે.

પોતે સ્વતંત્રપણે કમાણી કરતી હોવાથી તે તુમાખી રાખી, મગરૂબીભરી અને સ્વેચ્છાચારી બની સ્વચ્છંદપણે પોતાના ઘરમાં વર્તે છે.

"Air-I"ના રાક્ષસી હાથે સંસાર-વાડીમાંની ખીલતી ગુલાબ કળીસમી કેટલીક કુંવારી કન્યાઓને ઉખેડી નાંખવામાં આવે છે!

આવી યુવતીઓને માટે સાચું સ્થાન તો પતિની સહચરી-પત્ની બનીને ગૃહિણી થવાને માટે હતું. તેઓ પોતાનાં યૌવનસૌંદર્યથી બીજાના મોજશોખનું સાધન બનવા કે બીજાને ખુશ કરવા જન્મી નથી. પરંતુ તેઓ પોતાના રાષ્ટ્રની ગૌરવશાળી માતાઓ બનવાને જ જન્મી છે,

કન્યાઓએ પણ યૌવન ખીલતાં લગ્ન ગ્રંથિથી જોડાવું જ ઘટે છે. અને તેમણે વિલાસ ધન પ્રાપ્ત કરવા વેદી પર પોતાના અમૂલ્ય યૌવનને હોમી દેવું જોઇએ નહિ. તેમના શિરે સદાને માટે તલવાર લટકતી જ હોય છે. જો તેઓ નોકરી કરે તો તેમણે નોકરી છોડી દેવી પડે છે. આમ છતાં એમ સાબિત થઇ ચૂકયું છે કે જો પરણેલી નારી પોતાના ગરીબ ઘરને પોષવા ને પોતાના પતિને આર્થિક મદદ આપવા નોકરી કરે તો અવશ્ય ગૃહ ઉન્નતિ કરી શકે. 'ટાટા બુલેટીનમાંથી

*

વીસ-પચીસ વર્ષની ઉંમર વટાવી ગયેલી અમેરિકન છોકરીઓ સમક્ષ પરણવા અંગેની મોટી સમસ્યા ખડી થઇ છે. તેમની પરણવા માટેની યોગ્ય વય યુદ્ધકાળ દરમ્યાન વીતી ગઇ છે અને જેમની સાથે લગ્નનું નક્કી કરેલું તેવા યુવાનો દેશમાં પાછા ફરીને કાંતો એ છોકરીઓની વધારે જુવાન બહેનો સાથે પરણી જાય છે, કાંતો તેઓ મુદ્દલ પરણતા જ નથી. વીસ-પચીસની વય વટાવી ગયેલી આવી લાખ્ખો છોકરીઓ કાંઈ લગ્ન કર્યા વગર રહેતી હોય તેવું નથી, પરંતુ બીજી લાખ્ખો છોકરીઓને અપરિણીત જ રહેવું પડશે. પેન્સીલ્વેનિયા સ્ટેટ કોલેજના લગ્નો અંગે સલાહ આપનારા મંડળના ડીરેક્ટર ડો. કલીફર્ડ એડમ્સ જણાવે છે કે સમાજશાસ્ત્રીઓના અંદાજ મુજબ ૨૦ થી ૩૫ વર્ષની વચ્ચેની આશરે ૪૦ લાખ અમેરિકન સ્ત્રીઓને અપરિણીત રહેવું પડશે.

તેમની આ દશા માટે ઘણે અંશે યુદ્ધની જવાબદારી છે. પહેલા વિશ્વયુદ્ધ કરતાં બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં અમેરિકનોની ખુવારી લગભગ ૭-ગણી થઇ છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં આશરે ૩ લાખ અમેરિકન પુરૂષો માર્યા ગયા છે અને લગભગ તેટલી જ સંખ્યાના પુરૂષોને એવી સખ્ત શારીરિક કે માનસિક ઇજા થયેલી છે કે સંભવતઃ તેઓ કદાપિ લગ્ન કરી શકશે નહિ.

ડો. કલીફર્ડ એડમ્સ એક બીજી વાસ્તવિકતા તરફ લક્ષ ખેંચે છે. તે એ કે હજારો અમેરિકનો જ્યારે સૈન્યમાં હતા તે સમયે તેઓ પરદેશી સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન કરી ચૂકયા છે. અને હજુય અનેક અમેરિકન સૈનિકો પરદેશોમાં છે. પરંતુ અમેરિકન છોકરીઓ પાસેથી તેમના ભાવિ પતિઓ છીનવી લેવામાં યુદ્ધે એક બીજી રીતે પણ ભાગ ભજવ્યો છે તેનો ઉલ્લેખ કરતાં પ્રો. કલીફર્ડ એડમ્સ જણાવે છે કે પુરૂષ-વયમાં જેમ જેમ મોટો થતો જાય છે તેમ તેમ તેનો ઝોક પોતા કરતાં કેટલેક વર્ષે નાની હોય તેવી સ્ત્રીને પરણવા તરફનો રહે છે એ હકીકતનો અમેરિકન સ્ત્રીઓએ મુકાબલો કરવાનો છે. દાખલા તરીકે ૨૫ વર્ષનો માણસ ઘણુંખરૂં ૨૩ વર્ષની સ્ત્રીને પરણે, પરંતુ ધારો કે લશ્કરમાં તેને ચાર વર્ષ સુધી પરદેશ રહેવું પડયું. આમ તેની ઉંમર ૨૯ વર્ષની થાય ત્યારે તે બહુધા ૨૫ વર્ષની, કે કદાચ ૨૩ વર્ષની સ્ત્રીને પરણવાનો.

પૃચ્છપરછ

*

મારાં લગ્ન થયે લગભગ દોઢ વર્ષ થયેલ છે. મારી પત્નીએ ગુજરાતી ચાર ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યો છે. તેનાં માતાપિતાને ત્યાં કામકાજ વધુ હોવાથી અભ્યાસમાં પુસ્તકો સિવાય ઇતર વાંચન બિલકુલ વાંચેલું નહિ હોવાથી હાલ તેને બિલકુલ વાંચવાનો શોખ નથી. હું કહું છું, છતાં તેને વાંચવાનું બિલકુલ ગમતું નથી. તો તે માટે મારે કયા વખતે અને કયી રીતથી અને શરૂઆતમાં કેવાં પુસ્તકો વંચાવવાં કે તેને વાંચવામાં રસ પડે? શરૂઆતમાં કયાં પુસ્તકો વંચાવવાં તેના નામ જરા લખી મોકલવા કૃપા કરશો. હાલ તે વાંચે છે તો વાંચવામાં બહુ જ વાર લાગે છે, માટે વાંચવામાં સરળ પડે તેવાં પુસ્તકોનાં નામ જરૂરથી લખશો. —જયંતિલાલ શાહ.

આપનાં પત્ની ગામડાનાં હશે એમ માનું છું. તેથી ચાર ચોપડી ભણ્યા પછી નિશાળ મૂકી દીધી હશે અને ઘરકામમાં જોડાયાં હશે. અને ત્યાં તેમને ઇતર વાચન કાંઇ જ મળે નહિ ને વાંચવાનો શોખ નહિ, એટલે ભણેલું કટાઇ ગયું હોય. જેથી તેમને હવે વાંચવાનું ફાવતું નથી અથવા બહુ ધીમેથી વાંચી શકે છે.

દરરોજ રાતના તમે એક કલાક તેમની પાસે સરળ ભાષાનાં પુસ્તકો વંચાવો. જેમાં મોટા ટાઇપ અને ચિત્રો હોય, તેવાં પુસ્તકો એમને ગમશે. પરિકથાઓ, પંચતંત્રની વાર્તા, બાળવાર્તાઓ, ખાટીમીઠી બાળવાતો, બકોર પટેલ વગેરે પુસ્તકો તેમને ગમશે. જો કે તમે ખરીદવા માંગશો તો ખર્ચને પહોંચી નહિ વળો, માટે ત્યાંની કોઇ લાયબ્રેરીના મેમ્બર બની, નાની નાની ચોપડીઓ તેમને રોજ લાવી આપો; ને એ રીતે વાંચનમાં રસ પડે તે પુસ્તક સંબંધી વાતો કરો. કદાચ તેમને વાંચતાં કંટાળો આવે તો તમે પોતે એક પુસ્તક વાંચી જાઓ. પછી તેમાંથી એક સારી વાર્તા હોય તે ઘરનાં છોકરાં અને તમારી પત્ની પાસે બેઠાં હોય ત્યારે ત્યાં રસ પડે એ રીતે કહો. એ રીતે તેમાં તેમને ઇંતેજારી ને રસ ઉત્પન્ન થયા પછી એ પુસ્તક તેમના હાથમાં આપી વાર્તા વાંચી જવાનું કહેજો એટલે પછી આખું પુસ્તક જ એ વાંચી જવાનાં. મને લાગે છે કે આ રીતે તમે એમને વાંચનમાં રસ લેતાં કરી શકશો.

*

પૃચ્છપરછ વિભાગમાં કેટલાક પત્રો બહેનોના અંગત જીવન સંબંધી પણ હોય છે, તેમાં કેટલાક પત્રોમાં નામઠામ હોતાં નથી. એવા પત્રોના જવાબો અમે આપવા ઇચ્છતા નથી. અલબત્ત, જાહેરમાં એ નામ અને સરનામાં

સામાન્ય સમયમાં લગભગ દસ ટકા જેટલા અમેરિકન પુરુષો આગ્રહપૂર્વક અપરિણીત રહેવાનું પસંદ કરે છે, યુદ્ધને પરિણામે તેમની સંખ્યા ૧૫ ટકા જેટલી છે. આની વ્યવહારુ અસર એ થઇ છે કે દસ લાખ અમેરિકન છોકરીઓની લગ્ન કરવાની તક ખુંચવાઈ ગઇ છે. યુદ્ધમાં પુરુષોની ખુવારી થઇ તેથી જે ૬।। લાખ સ્ત્રીઓની લગ્ન કરવાની તક ચાલી ગઇ અને પુરુષો લશ્કરમાં પરદેશો ખાતે હતા તે દરમિયાન ઉંમર વધવાને લીધે પરણવાની તક ચાલી ગઇ તેવી ૧૫ લાખ છોકરીઓમાંની સંખ્યામાં ઉપર જણાવેલા અપરિણીત રહેવા માંગતા પુરુષોની સંખ્યા ઉમેરીએ તો માલૂમ પડે છે કે અમેરિકાની કુલ ત્રીસેક લાખ ઉપરાંત છોકરીઓને લગ્નથી વંચિત રહેવું પડશે.

—'પ્રજાબંધુ'માંથી

કહી આપવામાં આવશે નહિ; પરંતુ એ સાચો પત્ર હોવાની સાબિતી માટે અમારી ખાતરી માટે લખનારે પોતાનું નામ અને ઠીરનામું પુરાં લખી મોકલવા જ જોઈએ. અમે ખાતરીપૂર્વક જાહેર કરીએ છીએ કે એવાં નામ અને સરનામાં તદ્દન ખાનગી રાખવામાં આવશે.

પૂછપરછના પત્રોમાંની કેટલીક હકીકતો એવી હોય છે કે તેનો જવાબ છાપી શકાય નહિ, ત્યારે તે હકીકતનો જવાબ પૂછનારને પત્રથી જ આપી દેવા માટે પણ સરનામાની જરૂરીઆત ઊભી થાય છે, અને કેટલીક વખત જે હકીકત એમણે લખી હોય તેમાં ખુલાસા માટે પૂછપરછ કરવાની પણ જરૂર પડે ત્યારે સરનામાની જરૂર પડે છે. માટે સરનામું પૂરૂં લખવા એમને વિનંતી કરીએ છીએ.

હમણાં જ એક પત્ર ભૂજથી લખેલો ને મોરબીથી પોસ્ટ કરેલો મળ્યો છે. પણ તેમાં નામ અને સરનામું નથી. એ પત્ર ભૂજથી બહેનનો લખેલ છે કે કોઈ બીજાએ લખીને કોઈ ઉપર આક્ષેપ કરવાના ઇરાદે લખ્યો છે તે સમજવું મુશ્કેલ છે. એટલે અમે એ પત્ર છાપતા નથી. પણ એ બહેનમાં જો એટલી હિંમત ન હોય, અને એ પત્ર સાચો જ હોય, તો અમે થોડો ખુલાસો કરવાની અમારી ફરજ સમજીએ છીએ.

એ બહેને સમજવું જોઈએ કે શાસ્ત્રોએ પણ ભૂતકાળ ઉખેળવાની ના કહી છે. પણ દર્પના આવેશમાં કે પ્રેમના અતિરેકમાં, પોતાની ભૂતકાળમાં કોઈ ભૂલ થઈ હોય તો તે, કોઈને મોઢે પણ કહેવામાં હાનિ રહેલી છે. અલબત્ત, તેમણે જાતે જ જો મૂછ્યા સિવાય પોતાના પતિ પાસે ખુલાસો પ્રથમથી જ કર્યો હોત તો બન્યું છે તેવો પ્રસંગ આવત નહિ.

મારા એક પ્રોફેસર મિત્રે મને આવો જ કિસ્સો કહેલો યાદ આવે છે. એક સ્ત્રી-કોલેજના પ્રોફેસરે પોતાની પાસે ભણતી વિદ્યાર્થિનીઓને કોલેજના સમય સિવાય એકસ્ટ્રા પીરીયડના બહાને બોલાવી શીખવવાનું રાખેલું. તેમાં કન્યાઓ વહેલી મોડી પણ આવે. આવા ટાઈમે એક વહેલી આવેલી કન્યાનું તેમણે શિયળભંગ કરેલું, પણ વાત દબાઈ રહેલી. કન્યાએ લગ્ન પછી સાસરે જઈને પ્રથમ રાત્રીએ જ પોતાના પતિ પાસે આ હકીકત જાહેર કરી ને પોતે નિર્દોષ હોવાનું કહીને ક્ષમા માગી. પતિ ઉદાર હતા. કન્યાની નિરાધાર સ્થિતિમાં કોઈ વાંક ગણાય નહિ એમ તેમને પણ લાગ્યું ને ઉદાર દિલે પોતાની પત્નીને માફી આપી.

એટલે એ બહેનના પતિએ પણ મનમાં કોઈ જાતની શંકા રાખ્યા વગર પોતાની પત્નીના પ્રેમની કદર કરવી જોઈએ ને તેના પ્રેમનો પોતે ખુલ્લા દિલથી પડઘો પાડવો જોઈએ. એથી તેમનું દાંપત્ય જીવન સુખી થઈને તેમનાં સંતાનો પણ સુંદર, સુઘડ અને તંદુરસ્ત થશે. શંકાનાં બીજ કોઈ દિવસ એવું ભયંકર પરિણામ લાવે કે જીવન ઝેર બની જાય.

એ બહેને પણ પોતાનો પ્રેમ જેમ તેમના પતિ તરફ જ વહે છે તેમ વહાવ્યે જવો. પરિણામે આજે નહિ તો કાલે જરૂર તેમની નિર્દોષતા સાબિત કરીને તેમના જીવનમાં જે થોડી પણ ચિંતાનું કારણ બન્યું છે તે નષ્ટ થશે.

*

બીજાં બે બહેનોએ પોતાના પતિને નાનપણમાં હસ્તદોષની કુટેવને કારણે ગુમાવેલ પુરૂષાર્થ સંબંધી પૂછપરછ કરી છે. તેમના પત્રો સ્ત્રીજીવનમાં છાપી શકાય તેમ નથી અને તેમણે પોતાનાં સરનામાં લખ્યા ન હોવાથી બારોબાર જવાબ મોકલવાનું શક્ય નથી, તેથી તેમના પત્રો ઉપરથી વૈદરાજે જવાબ તૈયાર કરી મોકલ્યા છે તે જવાબો તેમણે સરનામા કરેલાં કવર મોકલી મંગાવી લેવ-

પુસ્તક પરિચય

આનંદ ઘર (લેખકઃ શ્રી. એકાર. પ્રકાશકઃ શ્રી. હરિહર પુસ્તકાલય, ટાવરરોડ, સુરત. પાકુ પુઠું પૃ. ૨૪૦ કિંમત રૂ. ત્રણ) હાસ્યરસના જાણીતા લેખક શ્રી એકારનું આ પુસ્તક હાસ્યરસનો ખજાનો વધારે છે.

हिंदुस्तानी बालपाठावली (પ્રકાશકઃ નવજીવન કાર્યાલય અમદાવાદ કાચું પુંઠું. પૃ. ૫૨ કિંમત. ૦–૬–૦)

ઉર્દુ હીંદી-શીખનાર માટે બન્ને લીપીમાં પ્રગટ થયેલ આ બાળપાઠાવલી મરાઠી અને બંગાળી જાણકારને ઉપયોગી થાય એ રીતે પાછળ એ ભાષાઓમાં અર્થ પણ આપેલ છે.

ભગવાન મહાવીરના યુગની મહાદેવીઓ [લેખકઃ શ્રી. સુશીલ. પ્રકાશકઃ શ્રી. જૈન આત્માનંદ સભા, ખાર ગેટ, ભાવનગર. પાકુ પુંઠું ૨૬૦ પૃ. કિંમત રૂ. ૩–૮–૦]

ભગવાન મહાવીરના સમયની સતીઓનાં જીવન ચરિત્રોનો આ સંગ્રહ જૈન અને જૈનેતર બહેનોને માર્ગદર્શક થઇ પડે એ રીતે સમાજ પાસે જાણીતા લેખક શ્રી સુશીલે રજુ કરેલ છે.

*

શ્રી. ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તો; અમદાવાદ તરફથી

ભગવાન પરશુરામ (લેખકઃ શ્રી. કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી. પાકુ પુંઠું. પૃ. ૫૦૦ કિંમત રૂ. ૫–૮–૦)

લોમહર્ષિણીના અનુસંધાનમાં પ્રગટ થયેલી આ સુંદર નવલકથા તેમની 'ગુજરાતનોનાથ' વગેરે નવલકથાઓ ઉપર કળશ રૂપ છે.

જેલ ઓફિસની બારી (લેખકઃ શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી. પાકુ પુંઠું પૃ. ૧૭૦ કિં. ૨–૪–૦)ત્રીજી આવૃતિમાં પ્રવેશતો આ વાર્તાસંગ્રહ જેલ-પંખીડાઓનાં ધબકતાં હૃદયની હકીકત વાચક ઉપર ઉંડી છાપ મૂકી જાય છે.

નિરંજન (લેખક શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી પાકુ પુંઠું. પૃ. ૨૫૬ ત્રીજી આવૃતિ કિં. ૩–૦–૦) આ સુંદર નવલકથા આજના નવયુવકો સમક્ષ સત્ય અને ફરજનો પ્રશ્ન ખડો કરી વિચાર કરતાં કરી મૂકે છે.

સોરઠી વિભૂતિઓ (લેખકઃ શ્રી. મનુભાઇ જોધાણી. પાકું પુંઠું. પૃ. ૧૮૪ કિંમત ૨–૪–૦) બીજી આવૃતિમાં નવી વાર્તાઓ સાથે સોરઠી લોકકથાઓનો સંગ્રહ

કચ્છની નુતન ભૂગોળ (લેખકઃ શ્રી. માર્કંડરાય મહેતા. બોર્ડ પુંઠું. કિંમત દશ આના) કચ્છની શાળાઓમાં ટેક્ષ બુક તરીકે ઉપયોગી થાય તેવું આ ભૂગોળનું પુસ્તક શિક્ષક ને વિદ્યાર્થીઓને ભૂગોળ શીખવવાની નવી દૃષ્ટિએ પ્રગટ થયું છે.

સ્ત્રી-જગત સમાચાર

જોગનીપુરની ફોજદારી કોર્ટે મોંજા અઢોરી ગામના રામચરણને તદ્દન નાની બાળકી સાથે વ્યભિચાર કરવાના આરોપસર સેશન કમિટ કર્યો.

*

બિહાર પ્રાંતના મોહેગાંવમાં કાશીબાઇ નામની સ્ત્રી ઉપર બળાત્કાર કરી વ્યભિચાર કરવા માટે બાલાઘાટના સબ-ઇન્સ્પેક્ટર સામે આરોપ મૂકતો પત્ર પ્રધાનમંત્રીને મોકલાયો છે.

*

ટોકીઓમાં એક અમેરિકન સૈનિકને પાંચ વર્ષની સજા થવાથી તેની પ્રેયસીએ પત્ર લખ્યો કે પાંચ વર્ષ સુધી હું તારી રાહ જોઇ શકું તેમ નથી, તેથી તારા પિતા સાથે મેં લગ્ન કરી લીધાં છે ને તને માતા તરીકે આશીર્વાદ મોકલું છું. આ પત્ર લશ્કરી પત્ર 'સ્ટાર્સ એન્ડ સ્ટ્રાઇપ્સ'માં પ્રગટ થયો છે.

*

હિંદીસરકારના અનાજ પુરવઠાખાતાના પ્રધાન સર. જે. પી. શ્રીવાસ્તવની પુત્રી શ્રી. સાવિત્રી શ્રીવાસ્તવે સીનેમા ધંધામાં જોડાવાનો નિશ્ચય કર્યો છે તેઓ. નેશનલ સ્ટુડીઓના સામાજિક ચિત્ર 'સરાય કે બહાર' નામના ચિત્રમાં ભિક્ષુક કન્યાની ભૂમિકા ભજવવાનાં છે.

*

અમદાવાદ થિયોસોફિકલ શાળાના ઉપપ્રમુખ શ્રી ઇન્દુમતી મહેતાએ ભરૂચમાં બે દિવસમાં આઠેક જાહેર વ્યાખ્યાનો આપ્યાં

*

ઇદના પવિત્ર દિવસે તમામ કોમોને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા શ્રી. સરોજીની નાયડુએ અપીલ કરી.

*

કર્નલ લક્ષ્મીને (મીસીસ લક્ષ્મી નન્જુદારાવ) તેમના પતિ શ્રી. બી. કે. નન્જુદારાવ સાથેના છૂટાછેડા મદ્રાસ હાઇકોર્ટમાં જસ્ટીસ ક્લાર્કે મંજુર કર્યા. તેમનાં લગ્ન ઇ. સ. ૧૯૩૬ની ૧૫મી એપ્રીલે મદ્રાસમાં થયાં હતાં.

કર્નલ લક્ષ્મીને પોતાના આગલા પતિથી છૂટાછેડા મળી ગયા હોવાથી ૭ મહિના બાદ તેઓ કર્નલ સહગલ સાથે ફરી ત્રીજું લગ્ન કરવાનાં છે.

*

કાઠિઆવાડમાં ઢોર મરવામાં પડતાં વડેમથી હરિજનોનાં વહુદીકરીઓને માર પડયાના કિસ્સાઓ બન્યા છે.

*

પટણાના પરા દિનાપુર નજીક મૂલયક ગામમાં પચાસ માણસોએ કરેલા હુમલાનો સામનો કરનાર એક ઘરડી ડોશીને માર પડયો અને એક છોકરીએ ભયની ચેતવણી આપી હતી તેના ઉપર પણ હુમલો થયો.

*

અમરેલી પ્રાંતના રતનપુર મહાલના ફોજદારે પ્રજાની વહુ-દીકરીઓને પોતાના ઘરના આંગણે બળજબરીથી નાચ-ગાન કરાવ્યાની ફરીઆદ થઇ છે.

*

મદ્રાસમાં જ્યોર્જ ટાઉન વિભાગમાં એક ઘરમાં રસોઇ કરતાં રસોડામાં આગ લાગતાં ૪૮ વર્ષની એક સ્ત્રી, ૨૫ વર્ષની દીકરી અને ૨૦ વર્ષની પુત્રવધૂ સળગી ગયેલાં મળી આવ્યાં. તે વખતે પુરુષ-વર્ગ ઘરમાં નહતો.

*

મલબાર હીલ પર ડુંગરવાડી આગળ શનિવારે બે ગંધાતા કોથળા ખોલતાં તેમાંથી એકવીસ વર્ષની યુવતીનું ખૂન કરીને તેના અંગના ટુકડાઓ ભરેલા મળી આવ્યા હતા. આ અંગે પોલિસ તપાસ ચલાવી રહી છે.

રશિયામાં ૧૫ થી ૧૮ વર્ષની છોકરીઓને લશ્કરી તાલીમ આપવાનો ઠરાવ રદ થયો.

*

બાર હિંદી મહિલાઓ સહિત ડર્બનમાં કુ. મેરી બારની ગેરકાયદેસર પ્રવેશ અંગે ધરપકડ કરવામાં આવી.

*

સુરત મહિલા પરિષદ શાખાના આશ્રયે શ્રી. કમળાબેનનાં ભજનોનો કાર્યક્રમ રખાયો હતો.

*

ચીનમાંથી મેડમ ચાંગકાઇશેક અને અમેરિકાથી શ્રી. પર્લ બક્કે પંડિત જવાહરલાલ નહેરુને હિંદની નવી સરકારના વડા તરીકે અભિનંદન અને આશીર્વાદ પાઠવ્યા છે.

*

દ. આફ્રીકાના ઉમ્બીલો સત્યાગ્રહને સ્થળે તેમના ૧૨ હિંદી સ્ત્રી સાથીદારો સાથે ડર્બનના કુ. મેરીની ધરપકડ કરવામાં આવી છે. સત્યાગ્રહી તરીકે પકડાનારાં તેઓ પહેલાં જ યુરોપિયન મહિલા છે. તેઓ પહેલાં હિંદમાં રહેલાં છે. ગ્લેરવુડ ખાતે આ ૧૩ સ્ત્રી સત્યાગ્રહીઓને વિદાયમાન આપવા હિંદીઓની એક જંગી સભા મળી હતી. સભામાં જેલની સજા ભોગવીને છુટેલા સત્યાગ્રહીઓએ પણ ભાષણો કર્યાં હતા.

મદ્રાસમાં બે હજાર સ્ત્રી કામદારોના સરઘસ ઉપર લાઠીમાર થયાનું ને એક સગર્ભા સ્ત્રી ઉપર તે બેભાન થઇ ગઈ ત્યાંસુધી માર પડયાનું કહેવાય છે.

*

કલકત્તામાં તોફાન વખતે અલીપોરની સ્ત્રીઓની હોસ્પીટાલ ઉપર પણ હુમલો કરવામાં આવ્યો હતો.

*

મુંબઇમાં મરીન ડ્રાઇવ ઉપર કોમી રમખાણની અંધાધૂંધીનો લાભ લઇને એક યુવતીને છરી બતાવીને લૂટી લેવાનો બનાવ બન્યો હતો.

*

મદ્રાસની આગામી ધારાસભામાં હિંદુ સ્ત્રીઓના વારસાહક અંગેના કાયદામાં સુધારો કરતું બિલ ધારાસભ્ય શ્રી. રોડાલક્ષ્મી તરફથી રજૂ થશે.

*

સુરત રાષ્ટ્રભાષા પ્રચાર મંડળના મંત્રી તરીકે શ્રી. લત્તાબહેન દેસાઇ ચુંટાયાં ને વસુમતી ઠાકોર સભાસદ તરીકે ચૂંટાયાં.

*

માતર તાલુકાના લીંબાસી ગામે ત્રણ બહેનો પાણી ભરવા કૂવે ગઇ હતી તે વેળા મોટી બેનને બચાવતાં ત્રણે બેનો એક પછી એક અકસ્માતે કૂવામાં પડી જવાથી મરણ પામી.

સીડનીમાં મહિલાઓના અધિકારો માટે એક પરિષદ ભરાઇ હતી. આ પરિષદમાં હિંદના બે પ્રતિનિધિ શ્રી મીઠાં અને કુ. કપિલા ખાંડવાળાએ હિંદની વર્તમાન પરિસ્થિતિનો સચોટ ખ્યાલ આપેલો હતો.

*

થાણા જીલ્લામાં ગોલવડ નજીકના બોરડી ગામમાં ગામડાંનાં બાળકોને શારીરિક અને માનસિક કેળવણી આપવાના હેતુથી ગ્રામબાલશિક્ષાકેન્દ્રની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. આ સંસ્થાના મુખ્ય અધ્યાપિકા તરીકે શ્રી તારાબેન મોડક રહેશે.

*

ધૂળિયામાં એક સ્ત્રી તેમ જ ત્રણ ચાર સામ્યવાદી કાર્યકરોની ૧૪૪મી કલમનો ભંગ કરવા માટે ધરપકડ કરવામાં આવી છે.

*

ઢાકામાં થયેલ રમખાણ અંગે શ્રીમતી લીલા રોયે બન્ને પક્ષને શાન્તિ માટે અપીલ કરી હતી.

*

હિંદી લેખકોના હીતના રક્ષણાર્થે ગયા વર્ષે રાષ્ટ્રકવિ મૈથિલીશરણ ગુપ્તના પ્રમુખપણા નીચે અલ્હાબાદમાં સાહિત્યકાર સંસદની સ્થાપના થયેલી. તેના મંત્રી તરીકે શ્રીમતી મહાદેવી વર્મા ચુંટાયાં છે.

મદ્રાસપ્રાંતમાં હિંદુ કાયદા હેઠળ લગ્ન કરનાર વ્યક્તિયોના દ્વિદંપત્ય (હયાત પત્નીએ બીજું લગ્ન) કરવા સામે પ્રતિબંધ મૂકતો અને છૂટાછેડાની છૂટ આપતો એક ખરડો ધારાસભાના એક કોંગ્રેસવાદી સભ્ય રજુ કરનાર છે. છૂટાછેડા લીધા પછી છ મહિને બીજું લગ્ન કરવાની છૂટ આ ખરડામાં છે.

*

ન્યુ દિલ્હીમાં એક બહેને ગાંધીજીને પોતાની સોનાની બંગડી ભેટ ધરી; તેનું લીલામ થતાં રૂ. ૧૦૦ ઊપજ્યા.

*

એલીસબ્રીજ રંગમંડળના આશ્રયે ઓક્ટોબરની શરૂઆતમાં રંગપૂર્તિ હરીફાઇ થશે.

*

બ્રહ્મદેશના સ્ત્રીઓના સ્વતંત્ર લીગના પ્રમુખ ડૉ. ખીન આઇના ઘરમાંથી એંસી હજાર રૂપીઆની ઝવેરાતની ચોરી થઇ.

*

ઉદેપુરમાં એક ગૌહત્યાના કારણે વાતાવરણ તંગ થતાં એક સાત વર્ષની છોકરીને છૂરી ઘોંચી દેવામાં આવી હતી. મુલતાનમાં પણ એક સ્ત્રીને છૂરી મારવામાં આવી હતી.

*

શ્રી. કપીલાબેન ખાંડવાળા મુંબઇ વિદ્યાપીઠના સેનેટમાં ચુંટાયાં.

*

સુરત બેગમપુરાના ઘાંચી કોમના અગ્રણી સુધારકે પોતાની પત્ની તથા પાંચ છ સંતાનો હૈયાત છતાં બીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કર્યાં.

*

વડોદરામાં સુભાષચંદ્રના નામથી લશ્કરી તાલીમ કેન્દ્ર આર્યકન્યા મહાવિદ્યાલયમાં શરૂ કરવાનું નક્કી થયું છે. અહીંયા તાલિમી લેતી ટુકડીનું નામ 'ઝાંસીની રાણી' રાખવામાં આવશે.

વડોદરા ધારાસભાના સ્ત્રી સભ્ય અને આર્યકન્યા મહાવિદ્યાલયના પ્રાધ્યાપક, શ્રી. સુશીલા પંડિતે આ અંગે પાંચ લાખ રૂપિયાની જાહેર માંગણી કરી છે. અને તેમાં શ્રી નારાયણલાલ બંસીલાલ અને શ્રી નાનજીભાઇ મહેતા એ દરેકે એક–એક લાખ રૂપિયા આપ્યા છે.

*

મધ્યસ્થ સરકારમાં ચૂંટાયેલા સર શફત અહમદખાન ઉપર ગુંડાઓએ કરેલ હુમલા સંબંધી તેમનાં બહેન ઉપર અનેક પૂછપરછના તારો આવ્યા છે. લેડી વેવલે પણ ટેલીફોનથી તેમની તબિયતના સમાચાર પૂછ્યા હતા.

*

આગામી સાહિત્ય પરિષદ રાજકોટમાં ભરાય છે તેના પ્રમુખ તરીકે શ્રી. રામનારાયણ વિ. પાઠક ચુંટાયા છે.

રાજકોટમાં સોમેશ્વર મહાદેવ નજીક કેટલાક ગુંડાઓએ ખેડૂતની વાડીમાં પેસી ખેડૂત કુટુંબ ઉપર હુમલો કર્યો હતો. ખેડૂતની સ્ત્રીઓની છાતી કાપી નાખવાનો પ્રયત્ન કરતાં સ્ત્રીઓને ગંભીર ઇજા થઇ છે.

*

ધંધુસરની મેરાણીઓ જૂનાગઢમાં દૂધ વેચવા આવતી. તેની રાજમહેલના નોકરો મશ્કરી કરતા હોવાથી ફરીઆદ થતાં તે નોકરોને શિક્ષા થવાને બદલે મેરાણીઓને જૂનાગઢમાં દૂધ વેચવા આવવાની મનાઇ થઇ છે.

*

સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની બેઠકમાં હિંદના પ્રતિનિધિ તરીકે શ્રી વિજ્યાલક્ષ્મી પંડિત જશે.

*

મુંબઇમાં કાલબાદેવી ઉપર ગુંડાઓએ મોટરમાંથી કરેલા ગોળીબારમાં એક બાર વર્ષની નિર્દોષ બાળા મરણ પામી.

*

ધીકાંટા અમદાવાદમાં એક ૫૦ વર્ષના કચ્છીવણિક કાનજી આસુભાઇને બેકારી અને ભૂખમરાને કારણે ધર્માંતર કરવું હતું તે સામે વિરોધ કરનાર પોતાની જુવાન પત્ની બાઇ માણેક અને તેના ભત્રીજાનું ખંજર વતી ખૂન કરી ખૂની પોલીસ સ્ટેશને હાજર થયો.

ઔદિચ્ય મહિલા સમાજના સભાસદ ડૉ. મીસ શારદા બહેને ડૉ. રમણલાલ ઉપાધ્યા. યને એક પત્ની હયાત છતાં તેમની સાથે લગ્ન કર્યું તે સામે મહિલા સમાજે વિરોધ જાહેર કર્યો છે.

*

પોરબંદર ધારાસભામાં રજુ થયેલ વિધવા લગ્ન અને વૃદ્ધ લગ્નના ખરડા ઊડી ગયા.

*

આઝાદ મહિલા સંઘ તરફથી દેશસેવિકાઓના જનરલ કમાન્ડીંગ ઓફીસર શ્રીમતી સોફીઆખાન મુંબઇ છોડી જતાં હોવાથી શ્રી હંસાબહેનના પ્રમુખપદે તેમને વિદાયમાન આપવામાં આવ્યું.

*

લગ્ન વખતે આપવામાં આવતા વાંકડાની પ્રથ પર અંકુશ મૂકતું બીલ શ્રી. ડાભી મુંબઇ ધારાસભામાં રજુ કરનાર છે.

*

કરાંચીમાં એકવીશ વર્ષની સમળી ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણ યુવતીનું શકમંદ સંજોગોમાં અવસાન થયાનું કહેવાય છે. કહેવાય છે કે તે બહાર ગઈ હતી ત્યાંથી આવતાં તેના દિયરે તેને મારેલી. તે મરી ગઇ ત્યારે તેના પતિ હાજર ન હતા. સ્મશાનમાં તેના દેહ ઉપર લોહી હોવાનું કહેવાય છે

*

શાન્તિનિકેતનમાં 'મેડમ સ્ટાંગ હાઇ શેક રીલીફ હોમ'ની સ્થાપના થઇ.

દક્ષિણ હૈદ્રાબાદના હસન સાગર તળાવમાં ત્યાંની નવ વર્ષની સરસ્વતીબાઇ નામની છોકરીએ ૩ કલાક ને ૨૫ મીનીટમાં પાંચ માઇલ તરવાનો રેકર્ડ તોડયો છે.

*

વોઇસ ઓફ ઇન્ડીઆના મુંબઇના પ્રથમ સ્ત્રી તંત્રી મીસ લીનેટ સોલોમને શ્રી. એસ. કે. યુબેરોય સાથે લગ્ન કર્યું.

*

ડૉ. ઉષાબહેન છગનલાલ શેઠ વધુ તબીબી અભ્યાસ માટે આયર્લેન્ડ ગયાં.

*

સંતરામપુર (અસાન્સોલ)ની કન્યાશાળાના મકાનનું છાપરૂં તૂટી પડતાં ત્રણ છોકરીઓ મરી ગઇ અને સાત ઘાયલ થઇ.

*

કલકત્તામાં અશાંતી દરમ્યાન કોઈ પણ ગુજરાતી બહેનને ઇજા થઈ નથી. બધાંને સહીસલામત ખસેડી લેવામાં આવ્યાં હતાં.

*

મુંબઇ અનંતવાડી મહિલા મંડળનો વાર્ષિક ઉત્સવ તા. ૧૩ મીએ ઉજવાશે.

*

સ્કોટલાંડની ૧૬ વર્ષની કળાકાર નાન્સીરેટને સ્ત્રીઓના ૨૨૦ ગજ તરવાનો ૨ મીનીટ ને ૩૬ સેકન્ડમાં તરીને રેકર્ડ તોડયો છે.

જર્મનીમાં અંગ્રેજી ફોજે જર્મન સ્ત્રીઓ સાથે ઘણા કિસ્સામાં બળાત્કાર કરતા હોવાથી બ્રીટીશ લશ્કરી અમલદારોએ પોતાના સૈનિકોને ઇશ્વરનો ડર રાખવા સૂચના આપી છે.

*

જોહાન્સબર્ગમાં હબસી લોકોના ૭ માઇલ લાંબા શાંત સરઘસ ઉપર ૪૦૦ ગોરી પોલીસે ઘેરી લઇને ગોળીબાર કર્યો. હડતાળીઆઓએ ખસવાની ના કહી, એટલે તેમના ઉપર ગોળીનો વરસાદ વરસાવ્યો ને ખૂનની નદીઓ વહાવી. આગેવાન આફ્રિકી નેતાઓને પકડી લેવામાં આવ્યા છે.

*

દક્ષિણ આફ્રીકાના સત્યાગ્રહમાં પકડાયેલ મીસ ઝૈનાપ અસ્મત છૂટે છે. અને તે સત્યાગ્રહમાં ભાગ લેવા મીસીસ પેરૂમલ પીલાઇ અને કુમારી મણીબહેન સીતા વગેરે દશ બહેનોની એક ટુકડી પ્રીટોરીઆથી ડર્બન જવા નીકળી છે.

*

કુમારી કલ્યાણીદેવી કે જેઓને સ્ત્રી હોવાથી તેમજ બ્રાહ્મણેતર વર્ણના હોવાથી બનારસ વિદ્યાપીઠમાં દાખલ કરવામાં આવ્યાં નહોતાં તેમને બનારસ વિદ્યાપીઠના વેદ મધ્યમા વર્ગમાં દાખલ કર્યાં

પોતાની યુવાન પત્ની સાથે નાણાં અંગે ઝઘડો થતાં, પોતાને સાસરે જઈને તેનું ખૂન કરનાર લાલા જેરામની બોદાલી ગામેથી ધરપકડ થઈ છે. કહેવાય છે કે શ્રી લાલા જેરામ લંડન પણ જઈ આવેલ છે.

*

અમેરીકામાં, રોકસબરી ખાતે એક માણસે પોલીસ કચેરીમાંથી એવી પરમીટ માંગી હતી કે તેની પત્નીની ચાલચલગત ખરાબ હોવાથી તેને ફટકારવાની આજ્ઞા તેને મળવી જોઈએ, કારણ કે તેમ કરવાથી તે તેની પત્નીને મારમારીને સુધારી શકશે પરંતુ પોલીસે તેને પરમીટ આપવાનો ઇન્કાર કર્યો.

*

ઢાકામાં નિર્દોષ સ્ત્રીઓ ઉપર પણ ખંજરબાજી ચલાવવામાં આવે છે. એક આઠ વર્ષની બાળા તેનો ભોગ થઈ પડી હતી.

*

ઉમરેઠના શ્રી. ત્ર્યંબકલાલ મણીલાલ શેલતે (બી. એ.) પોતાની પત્ની હયાત છતાં શ્રી. ગણપતરામ રામકૃષ્ણની દીકરી શારદા સાથે ફરી લગ્ન કર્યું છે.

*

સુરતના એક્યુ. ઇન્સ્પેક્ટ્રેસ શ્રી. દેવીબહેનના ઘરમાં ચોરી કરવાના ઇરાદે દાખલ થવાના આરોપસર પકડાયેલા આરોપીઓ નિર્દોષ છૂટયા.

સુરતની મોઢ ઘાંચી જ્ઞાતિ સમસ્ત પંચે એક સ્ત્રી હયાત હોય તો બીજી પત્ની નહિ કરવાનો ઠરાવ કર્યો.

*

સુરતમાં છીપવાડના તારામતી દયાશંકર સ્ટવ ઉપર ચા કરતાં દાઝીને મરી ગયાં.

*

જલાલપોર તાલુકાના મટવાડ ગામમાં મોતલી નામની યુવતીનું તેના પતિએ ખૂન કર્યાનું કહેવાય છે. મોતલી પોતાના પીયરમાં હતી ત્યાં આરોપીએ આ કૃત્ય કર્યું છે.

*

આઝાદ ફોજવાળા કર્નલ ભોંસલેનાં પત્ની શ્રી.ચારિકાબાઈ વડોદરામાં અવસાન પામ્યાં.

*

બ્યારામાં મહિલા મંડળ સ્થાપવા માટે શ્રી. જ્યોત્સનાબહેન શુક્લની સલાહ માગી છે.

*

રતલામ રાજ્યે ગોળીબારમાં માર્યા ગયેલાઓની વિધવાઓને મદદ કરવા શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીએ મહારાજાને સલાહ આપી છે.

*

નાગપુરમાં સી. પી. ધારાસભા પાસે કાળા વાવટાનો દેખાવ કરવા માટે ૧૪૬ સ્ત્રીઓને પકડવામાં આવી, પણ સાંજે છોડી મૂકી હતી.

શ્રી. સરોજિની નાયડુ એશીઆઈ પરિષદના પ્રમુખ નીમાયાં.

*

ઓટાવાની કેનેડા બેંકના અર્થશાસ્ત્રી મીસ અમાથાની રશીયન જાસુસ હોવાના શકથી ધરપકડ થઈ.

*

મુંબઈમાં હુલ્લડ શરૂ થયું તે દિવસે કેટલીક જૈન બહેનો ક્ષમાપના માટે બસમાં દેરાસર જતી હતી. તે બસ ગાળપીઠા પાસે આવતાં પત્થર મારો શરૂ થયો. બહેનો ને બાળકોએ રડવા માંડયું. પણ ડ્રાયવરે ભયગ્રસ્ત વિસ્તારને બદલે બસને હિંદુલતા તરફ પૂર ઝડપે હાંકી મૂકી ને ઠાકુરદ્વાર પાસે એ બહેનોને સહીસલામત ઉતારી મૂકી હતી.

*

જોહાન્સબર્ગની આફ્રીકન પ્રકાશન પેઢીએ યોજેલી હરિફાઈમાં બે સ્ત્રી લેખિકાઓની નવલકથાઓ ઇનામ જીતી ગઈ.

*

બ્રિટીશ ટ્રેડ યુનીયન કોંગ્રેસના પ્રમુખ તરીકે મીસ ફ્લોરેન્સ હેન્કોક આવવા સંભવ છે. આ પહેલાં એક વખત કુમ આન લોથીઅન નામનાં બહેન પ્રમુખ થઈ ગયાં છે.

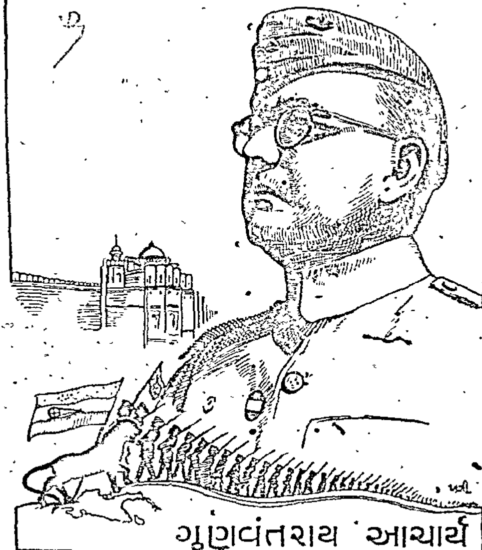
પ્રકાશક : મનુભાઈ લલ્લુભાઈ જોધાણી : સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ : પાચકુવા અમદાવાદ.
[illegible] મણિલાલ, [illegible] પટેલ, સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, પાચકુવા દરવાજા બહાર, અમદાવાદ

છૂટક નકલ બાર આના

"STREE. JIVAN" REG. NO. B. 4

આઝાદ હિંદ ફોજના પ્રણેતા

શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

ગુણવંતરાય આચાર્ય

ખાદી કાગળ — અઢી રૂપિયા

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તા : અમદાવાદ.